

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

**ULUS DEVLETİN BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE
OLUŞUMU VE SORUNLARI: ÖTEKİLEŞTİREN ULUS MU, ÖTELENEN
ULUS MU?**

Hakan ÖZDEMİR

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Selahaddin BAKAN

Doktora Tezi

Malatya, 2013

ONUR SÖZÜ

Doktora tezi olarak savunduğum “Ulus Devletin Bazı Avrupa Ülkelerinde ve Türkiye’de Oluşumu ve Sorunları: Ötekileştiren Ulus mu, Ötelenen Ulus mu?” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Hakan ÖZDEMİR

ÖNSÖZ

16. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve toplumsal yapıyı birçok bakımdan etkileyen kapitalizmle tarih sahnesine çıkan, Fransız Devrimi’yle devlet yapısının büründüğü yeni form olan ulus devlet; I. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası ilişkilerin birinci aktörü ve siyasi bağımsızlığın tartışmasız kurucu ilkesi olarak kabul gören ve sayısı gittikçe artan modern bir olgudur. Ulus devletin izlediği tarihi serüven, sorunları ve ulus devlet profili ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bazı ülkelerde ulus duygusu ulus devletten önce, bazılarında sonra, bazılarındaysa birbirine koşut olarak gelişmiştir. Ayrıca bazı ülkelerde ulus devlet, ekonomik gelişmişliğin gereği ve sonucuyken, bazılarında sebebi olarak belirmiştir. Kimi ulus devletler demokratik olmayan, saldırgan, aşırı seçkinci, geçimsiz ve ötekileştiren; kimileriye uyumlu, esnek ve öteleyen bir yapıya sahiptir.

Ulus devletin bazı Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de oluşumu ve sorunlarının konu edinildiği bu çalışmada, kapitalizmle ulus devletin etkileşimi; ulus devlet macerası birbirinden farklılık arz eden, farklı devlet sistemlerine, ekonomik, tarihi, siyasi ve idari geleneklere sahip olan Almanya, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de ulus devletin tarihi gelişimi ve sorunları ayrı ayrı ele alınmış ve daha sonra da bu ülkelerin ulus devlet maceraları çeşitli açılardan karşılaştırılmıştır.

İçeriği ana hatlarıyla bu şekilde ifade edilebilen araştırmanın ortaya çıkmasında, birtakım akademik yardım ve teşviklerin etkileri yadsınamaz. Bu bağlamda araştırma boyunca değerli katkılarını, yorumlarını, yapıcı eleştirilerini esirgemeyen, zamanını ve bilgisini benimle cömertçe paylaşan değerli danışman hocam Yrd.Doç.Dr. Selahaddin BAKAN’a, lisans öğrenimimden bugüne kadar gerek ders döneminde, gerekse tez döneminde bana kapılarını sonuna kadar açan, tez çalışmamın netleşmesi hususunda beni yönlendiren, katkılarını benden esirgemeyen değerli hocalarım Doç.Dr. Abdülkadir BAHARÇİÇEK ve Doç.Dr. Ahmet KARADAĞ’a, yetişmemde emeği geçen diğer hocalarıma, kendileriyle fikir alışverişinde bulunduğum sınıf arkadaşlarıma, doktora dönemi boyunca kolayca erişebildiğim ve yardım aldığım enstitü çalışanlarına, benimle kütüphanesini cömertçe paylaşan mesai arkadaşım Yahya DEMİRKANOĞLU’na, bir ömür benden yardım ve desteğini esirgemeyen biricik aileme ve çalıştığım kurumda zamanından feragat ederek benimle işyükümü paylaşan dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

**ULUS DEVLETİN BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE
OLUŞUMU VE SORUNLARI: ÖTEKİLEŞTİREN ULUS MU, ÖTELENEN
ULUS MU?**

Doktora Tezi

Hakan ÖZDEMİR

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Haziran, 2013

Danışman: Yrd.Doç.Dr. Selahaddin BAKAN

ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER

Araştırmada, ulus devlet ve milliyetçiliğin yanı sıra, küreselleşme ve ulus devletin etkileşimi hakkında bilgi verilmesi; ulus devletin seçilmiş Avrupa ülkelerinde (İngiltere, Fransa ve Almanya) oluşumu ve sorunlarının ortaya konması; uluslaşma süreci sancılı ve sorunlu bir ülke olan Türkiye’nin ulus devlet konusundaki deneyimlerinin, eksiklerinin ve yanlışlarının ortaya konması ve bunlara dönük çıkarsamalarda bulunulması amaçlanmıştır.

Ulus devletin doğuşundan günümüze kadar geçirmiş olduğu tarihsel gelişim süreci, temel nitelikleri, milliyetçilik, küreselleşme ve ulus devletin etkileşimi konusunda bilgi verilen bu çalışmada; seçilmiş Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de ulus devletin dünü ve bugünü, sorunları ele alınmıştır. Kapsam bakımından genişliği, seçilmiş Avrupa ülkeleriyle Türkiye’nin ulus devlet ve uluslaşma eğilimlerini, ulus devletin sorunlarını ve buna dönük çözüm önerilerini ele alması, ulus devlet konusuna ‘ekonomi cephesinden’ yaklaşılması yönünden bu çalışmanın önem taşıdığı düşünülmektedir.

Tarihsel ve betimsel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı çalışmada, öncelikle ulus devlet ve küreselleşme hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda ulus devlet ve milliyetçiliğin tarihsel gelişimi, ulus devletin temel nitelikleri, milliyetçilik türleri, küreselleşme ve ulus devletin etkileşimi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra da, seçilmiş Avrupa ülkelerinde ve Türkiye’de ulus devletin oluşumu ve sorunlarına değinilmiştir. Bu bağlamda, Almanya, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de ulus devlet profili, ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları ele alınmıştır. Seçilmiş

Avrupa ülkeleriyle Türkiye’de ulus devletin oluşumu ve sorunları konusu işlendikten sonra, çalışmada ele alınan ülkelerin ulus devlet macerası karşılaştırılmıştır. Çalışmanın son kısmında da çalışmaya ilişkin sonuca yer verilerek, çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Batılılaşma, Burjuvazi, Fransa, İngiltere, Kapitalizm, Küreselleşme, Milliyetçilik, Modernleşme, Ulus Devlet, Türkiye.

**FORMATION AND PROBLEMS OF THE NATION STATE IN SOME
EUROPEAN COUNTRIES AND TURKEY: EXTENDING THE NATION OR
EXCEPTING THE NATION?**

Doctoral Thesis

Hakan ÖZDEMİR

İnönü University Institute of Social Sciences Department of Public Administration

June, 2013

Advisor: Asist.Prof. Selahaddin BAKAN

ABSTRACT AND KEY WORDS

In the study it is aimed to give information about interaction of globalization and the nation state as well as the nation-state and nationalism; to reveal the formation and problems of nation state in selected European countries (Britain, France and Germany); and it is also aimed to reveal shortcomings, mistakes and experiences of Turkey that has painful and troubled process about nation building.

In this study information is given about historical development process of nation state since today, basic qualifications, nationalism, globalization and interaction of nation state and the past and present and the problems of the nation-state in Turkey and in selected European countries have been discussed. It is thought to be important as its width in terms of scope, as addressing nation-state and nation-building trends of Turkey and selected European countries, addressing the problems and solutions of nation- state and as it approaches nation- state at ‘economic front’.

Information about the nation-state and globalization is primarily given in this study in which historical and descriptive research methods are used. In this context, information is given about the historical development of the nation-state and nationalism, the basic characteristics of the nation-state, types of nationalism, and about the globalization and interaction of nation- state. Then, formation and the problems of nation- state in selected European countries and in Turkey are discussed. In this context, the nation-state profile, historical development of the nation-state and its problems in Germany, France, Britain and Turkey are discussed. After processing the formation and the problems of nation-state in selected European countries and in

Turkey, nation-state adventure of the mentioned countries are compared. In the last part of the study conclusion of the study is given and the study was brought to an end.

Key words: Germany, the Westernization, the Bourgeoisie, France, Great Britain, Capitalism, Globalization, Nationalism, Modernization, Nation State, Turkey.

**ULUS DEVLETİN BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE’DE
OLUŞUMU VE SORUNLARI: ÖTEKİLEŞTİREN ULUS MU, ÖTELENEN
ULUS MU?**

Hakan ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	1
ÖNSÖZ.....	2
ÖZET VE ANAHTAR KELİMELEER.....	3
ABSTRACT AND KEY WORDS.....	5
İÇİNDEKİLER.....	7
KISALTMALAR.....	11
BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA HAKKINDA.....	14
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, DENENCELERİ VE AMACI.....	14
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	14
1.2. Araştırmanın Denenceleri.....	15
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	16
1.4. Bilgi Toplama ve İşleme Araçları.....	16
1.5. İşlevsel Kavram Tanımları.....	16
1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası.....	19
İKİNCİ BÖLÜM: ULUS DEVLET, MİLLİYETÇİLİK VE KÜRESELLEŞME HAKKINDA TEMEL BİLGİLER.....	21
2. ULUS DEVLET VE MİLLİYETÇİLİK HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	21
2.1. Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi.....	21
2.2. Ulus Devletin Temel Nitelikleri.....	30
2.2.1. Ulusal Egemenlik.....	30
2.2.2. Ulusal Kimlik.....	32
2.2.3. Ülkesel, Siyasal, Toplumsal, İdari ve Hukuki Bütünlük.....	35
2.2.4. Ekonomik Merkezileşme.....	37
2.3. Devlet Şekilleri ve Ulus Devlet.....	39
2.3.1. Devlet Şekilleri.....	39
2.3.2. Devlet Şekillerinin Ulus Devlet Açısından İrdelenmesi.....	44

2.4. Devletin Kökeni Hakkında Teoriler ve Tarihte İlk Devletlerin Ortaya Çıkışı.....	48
2.5. Milleti Oluşturan Faktörler (Millet Anlayışları).....	56
2.5.1. Objektif Millet Anlayışı.....	56
2.5.2. Subjektif Millet Anlayışı.....	59
2.6. Milliyetçilik Türleri.....	60
2.6.1. Liberal Milliyetçilik.....	61
2.6.2. Muhafazakâr Milliyetçilik.....	63
2.6.3. Yayılmacı Milliyetçilik.....	65
2.6.4. Antikolonyal (Sömürgecilik Karşısı=Anti Emperyalist) Milliyetçilik.....	66
2.7. Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizmin Ulus Devlete Bakışı.....	68
3. KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET.....	77
3.1. Küreselleşmenin Temel Karakteristik Özellikleri.....	77
3.2. Küreselleşmenin Boyutları.....	79
3.3. Küreselleşme Sürecine İlişkin Yaklaşımlar.....	82
3.4. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi.....	85
3.5. Küreselleşme ve Ulus Devletin Etkileşimi.....	87
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE ULUS DEVLET.....	95
4. ALMANYA’DA ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI.....	95
4.1. Almanya’da Ulus Devlet Profili: Sorunlu-Çatışmacı Ulus Devlet.....	95
4.2. Almanya’da Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları.....	98
4.2.1. İmparatorluk Rejimi Öncesi Dönem (Ulus Fikrinin Oluşumu ve Ulus Devletin Temellerinin Atılması): Ulusal Birlik ve Vatandaşlığın Tesisi Sorunu.....	98
4.2.2. İmparatorluk Rejimi (1871-1918): Irkçı-Emperyal Ulus Devlet Sorunu.....	103
4.2.3. Weimar Cumhuriyeti (1919-1933): Kronik Ekonomik Kriz ve Uluslaşamama Sorunu.....	107
4.2.4. Nazi Rejimi: Üstün Irka Dayanan ve Ötekileştiren Çatışmacı-Saldırgan Ulus Devlet Sorunu.....	110
4.2.5. Soğuk Savaş Dönemi: Etnik Ulus Politikaları ve Birleşme Sorunu...114	

4.2.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönem: Ekonomik Nitelikli Etnik Milliyetçilik ve Yabancılar Sorunu.....	119
5. FRANSA'DA ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI.....	124
5.1. Fransa'da Ulus Devlet Profili: Kısmen Asimilasyona Dayanan Dengeli ve Bütünleştirici Ulus Devlet.....	124
5.2. Fransa'da Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları.....	128
5.2.1. Eski Rejim (Ancien Régimé) Dönemi: Toplumsal Uyumsuzluk ve İç Savaşlar Sorunu.....	128
5.2.2. Devrimler Dönemi ve Sorunları: Ekonomik Bunalımlar ve Ulusun Oluşumu Sorunu.....	137
5.2.3. III. Cumhuriyet Dönemi: Ekonomik Bunalım ve İdeolojik Bölünme, Etnik Irkçılık ve Asimilasyonculuk Sorunları.....	153
5.2.4. IV. Cumhuriyet Dönemi: Siyasi Topluluk İçinde Bölünme ve İdeolojik Kutuplaşma Sorunu.....	155
5.2.5. V. Cumhuriyet Dönemi: Federalizm Korkusu, Yükselen Aşırı Sağcı ve Irkçı Akım Sorunu.....	157
6. İNGİLTERE'DE ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI.....	164
6.1. İngiltere'de Ulus Devlet Profili: Bütünleştirici ve Ötelinebilen Ulus Devlet.....	164
6.2. İngiltere'de Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları.....	168
6.2.1. Ortaçağ ve Öncesi Dönem: İstila, İşgal ve Savaşlar; Geciken Dil ve Mezhep Birliği Sorunları.....	168
6.2.2. Ulus Devlet Dönemi (1485-1688): Tahtla Kilise Arasında ve Mezhepler Arasında Çatışma Sorunu.....	175
6.2.3. İmparatorluk ve Sanayi Devrimi Dönemi (1688-1837): Taç ve İç Bağımsızlık Mücadeleleriyle Sömürge Savaşları Sorunu.....	185
6.2.4. Victoria Çağı'yla II. Dünya Savaşı Arası Dönem: Ekonomik Nedenli Saldırganlaşma ve İç Bölünmeler Sorunu.....	191
6.2.5. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem: Küresel Güç Kaybı ve Kuzey İrlanda Sorunu.....	201

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE ULUS DEVLET.....	219
7. TÜRKİYE’DE ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI.....	219
7.1. Türkiye’de Ulus Devlet Profili: Mazisiyle Bağlarını Koparan, Milletini Arayan ve Ötekileştiren Ulus Devlet.....	219
7.2. Türkiye’de Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları.....	237
7.2.1. Osmanlı Devleti Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları.....	237
7.2.1.1. Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Olan Dönem: Burjuvazinin İşleyişini Önleyen Katı Merkeziyetçi Devlet Sorunu.....	237
7.2.1.2. Osmanlı Devleti’nde 17. Yüzyıldan Sonra Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Sanayileşememe ve Bölünme Sorunu.....	244
7.2.2. Cumhuriyet Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları...300	
7.2.2.1. Atatürk Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Ötekileştiren Ulus Devlet ve Sorunları.....	300
7.2.2.2. 1938-1946 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Dışa Karşı Tarafsızlık, İçeride Taraflılık Sorunu.....	329
7.2.2.3. 1946-1960 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Çok Partili Hayata Geçiş ve Sorunları.....	339
7.2.2.4. 1960-1980 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Devletçi Ulusçuluk ve Vesayet Demokrasisi ve Sorunları.....	353
7.2.2.5. 1980-2002 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Kapitalist Süreç, Ulusalıcı Tepki ve Terör Sorunu.....	376
7.2.2.6. 2002 Yılı Sonrasında Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Bürokratik Tahakküm, Açılım Karşısı Korumacı Ulusalıcılık ve Sorunları..396	
8. BAZI AVRUPA ÜLKELERİYLE TÜRKİYE’NİN ULUS DEVLET OLUŞUMU VE SORUNLARININ KARŞILAŞTIRILMASI.....	411
9. SONUÇ.....	436
KAYNAKÇA.....	446

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: Birlik Partisi
CDU	: Hristiyan Demokrat Birlik
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CMP	: Cumhuriyetçi Millet Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DMP	: Demokrat Merkez Parti
DP	: Demokrat Parti
DP2	: Demokratik Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DTP	: Demokratik Toplum Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EPU	: Avrupa Ödemeler Birliği
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
FP	: Fazilet Partisi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GP	: Güven Partisi

GSMH	: Gayrisafî Milli Hasıla
HEP	: Halkın Emek Partisi
HP	: Hürriyet Partisi
HSYK	: Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu
IDP	: Islahatçı Demokrasi Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
MP	: Millet Partisi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması (Paktı) Örgütü
NPD	: Nasyonel Demokrat Parti (Alman Ulusal Demokratik Partisi)
OECD	: Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OEEC	: Avrupa İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
RP	: Refah Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SPD	: Sosyal Demokrat Birlik
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
SP	: Saadet Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	: Türkiye Birlik Partisi
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TİM	: Türkiye İhracatçıları Derneği
TİP	: Türkiye İşçi Partisi

TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TpCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
YASED	: Yabancı Sermaye Derneği
YAŞ	: Yüksek Askeri Şura
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

BİRİNCİ BÖLÜM: ARAŞTIRMA HAKKINDA

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, DENENCELERİ VE AMACI

Birinci bölümde araştırmanın konusu ve önemi, denenceleri, amacı, yöntemi, bilgi derleme ve işleme araçları, kavram tanımları açıklanmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu çalışmada günümüz uluslararası sisteminde kilit rol oynayan ulus devletin bazı Avrupa ülkelerinde (Almanya, Fransa ve İngiltere) ve Türkiye’de oluşumu ve sorunları konu edinilmiştir. Bu bağlamda ulus devletin tarihsel gelişimi, temel ve yapısal özellikleri, milliyetçilik ve küreselleşme hakkında genel bilgilere, küreselleşme ve ulus devletin ilişkisine değinilmiştir. Daha sonra Fransa, İngiltere, Almanya ve nihayetinde Türkiye’de ulus devlet profiline ve ulus devletin tarihsel gelişimine değinilerek, incelenen ülkelerde ulus devletin mahiyeti ve temel özellikleri, milliyetçilik eğilimleri ve vatandaşlık uygulamaları, ulus devletin sorunları ve bunlara dönük çözümlere değinilmeye ve son olarak ulus devletin günümüzdeki durumu betimlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada ele alınan ulus devletlerden olan İngiltere’den kast edilen geniş anlamda İngiltere olup; bu ülke İrlanda, İskoçya, Galler ve İngiltere’yi kapsamaktadır. Çalışmada AB’nin kuruluş sürecindeki temel taşlardan olan Almanya ve Fransa ile AB sürecine sonradan dâhil olan İngiltere’nin seçilmiş olmasında, AKÇT ile Avrupa’da başlayan bütünleşme sürecinin ulus devletler üzerindeki etkisinin AB’nin üç büyükleri üzerinden ortaya konmasının yanı sıra, ulus devlet geçmişi oldukça eskilere giden, ulus devlet profili bütünleştirici, dengeli ve ötelenebilen niteliklere sahip, ulus devletin beşiği olan Fransa ve İngiltere ile ulus devlet geçmişi yeni, çatışmacı ve sorunlu bir ulus devlet profiline sahip olan Almanya’nın ulus devlet serüveninin, ülkesel kimliğin oluşum süreci oldukça yeni olan, geçmişi reddeden ve ötekileştiren bir ulus devlet profiline sahip, AB’ye aday olan ülkelere Türkiye’yle karşılaştırılarak Türkiye’nin bu konudaki eksiklerinin ve yanlışlarının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, ekonomik gelişmişliğin ulus devlet üzerindeki etkisinin ortaya konması amacıyla kapitalizmin beşiği olarak nitelenen İngiltere ile tarım toplumu geçmişi olan Fransa’nın, kapitalistleşme süreci

oldukça geç olan (geç sömürgeleşen) Almanya seçilerek, bu ülkeler ile Türkiye arasındaki tezatlığın ortaya konması amaçlanmıştır.

Bu araştırmada, ulus devletin tarihi gelişiminin, geçmişten günümüze kadar üstlendiği rollerin, küreselleşme ve ulus devletin etkileşiminin ortaya konması; farklı tarihi ve siyasi geçmişi, yönetim sistemleri olan seçilmiş Avrupa ülkelerinde (İngiltere, Fransa ve Almanya) ekonomik gelişmişlik ve kapitalist uygulamaların ulus devlete etkileri ve bu ülkelerin ulus devlet konusunda deneyimlerinin ortaya konması; uluslaşma süreci sancılı ve sorunlu bir ülke olan Türkiye'nin ulus devlet konusundaki deneyimlerinin, eksiklerinin ve yanlışlarının ortaya konması ve bunlara dönük çıkarsamalarda bulunulması amaçlanmıştır.

Günümüz uluslararası sisteminde kilit rol oynayan ulus devletin, doğuşundan günümüze kadar geçirmiş olduğu tarihsel gelişim sürecinin, ulus devletin temel nitelikleri ile milliyetçilik, küreselleşme ve ulus devlet etkileşimi hakkında bilgi verilen bu çalışmada, seçilmiş Avrupa ülkelerinde ve Türkiye'de ulus devletin tarihsel gelişimi, nitelikleri, milliyetçilik eğilimleri, ulus devletin bugünü hakkında bilgi verilmiştir. Kapsam bakımından genişliği ve seçilmiş Avrupa ülkeleriyle Türkiye'nin ulus devlet ve uluslaşma eğilimlerini, ulus devletin sorunlarını ve buna dönük çözüm önerilerini ele alması bakımından, ulus devlet konusuna 'ekonomi cephesinden' yaklaşılması yönünden bu çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

1.2. Araştırmanın Denenceleri

Denence-1: Ulus devlet küreselleşme olgusundan etkilenmesine rağmen, gerek kapitalizmin ona atfettiği önemden, gerekse yapısında barındırdığı dinamiklerden dolayı küreselleşmeyle başa çıkacak potansiyele sahiptir.

Denence-2: Kapitalizm, ulus devleti ortadan kaldırmaktan ziyade, ulus devleti dönüştürmekte ve ona yeni roller biçmektedir.

Denence-3: Ekonomik gelişmişliğin modern ulus devletin oluşumuna doğrudan ve olumlu katkısı olmakta, aşırı kapitalist uygulamalar ulus devleti aşırı seçkinci ve geçimsiz kılmakta olup; Avrupa ülkeleri 2. Dünya Savaşı sonrası 'geçimsiz ulus devlet'i dünyayla entegre edebilmek ve savaşları anlamsız kılmak için iç ve dış siyasal yapılanmada revizyona gitmişlerdir. Bu bağlamda Avrupa

lkelerinin AB'ye uygun bir yapıya, dünyada bölgesel ya da kıtasal ulus-ötesi birleşmelere ihtiyaı vardır.

Denence-4: Türkiye'de ulus; Türk tarihindeki gerçeklere aykırı olarak tarih, kültür, vatan, soy, dil gibi argümanlardan birine/birkaçına dayalı olarak tanımlandığından; ülkenin resmi/ideolojik yapılanmasında, ulusu oluşturan sosyal grupların kurucu ve bütünleştirici rolüne gerekli önem atfedilmediğinden; "merkez"de yer alan devletin inşa ettiğı resmi Türk kimliğı dışında kendini algılayan unsurlar, devletin varlığına karşı bir tehlike olarak algılandığından ulus devlet Türkiye'de sorunlu bir alana dönüşmüştür.

Denence-5: Batı'da ekonomik gelişme ve kapitalist süreç ulus devlete ihtiyaç duymuşken, Türkiye'de ekonomik gelişmenin sağlanması düşüncesi de ulus devletin kuruluşunda etkili olmuştur. Dolayısıyla Batı'da ulus devlet ekonomik gelişmişliğın gereğı ve sonucu iken, Türkiye'de sebep ya da nedenleri arasında yer almaktadır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ulus devletin tarihi gelişiminin ve geçirdiğı değişimin seçilen ülkeler ve Türkiye üzerinden ortaya konulması için tarihsel araştırma yönteminden; günümüzdeki durumunun ifade edilmesinde ise betimsel araştırma yönteminden yararlanarak araştırma sürdürülmüştür.

1.4. Bilgi Toplama ve İşleme Araçları

Bu araştırmada, basılı ve elektronik ortamda yazılı kaynak taraması yoluyla bilgi toplanmıştır. Bu çerçevede; yapılmış olan bilimsel çalışmalar, tezler, kitaplar, süreli yayınlar, yasal ve kurumsal belgeler ve diğeri yazılı kaynaklar irdelenmiştir.

Yazılı kaynak taraması yoluyla elde edilen bilgi ve bulgular niteliksel çözümlleme teknikleri kullanılarak işlenmiştir.

Toparlanan bilgiler "İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-ğretim Programları Tez Yazım Kılavuzu"nda belirtilen yöntem kullanılarak tartışılmıştır. Toparlanan bilgiler, danışman ğretim yesi rehberliğinde yazılarak tez tamamlanmıştır.

1.5. İşlevsel Kavram Tanımları

Araştırmada geçen “anahtar kelime”lerin (anahtar kavramların) tanımları şunlardır:

Kapitalizm: Kapitalizm sözcüğü, esas olarak ekonomik bir olguyu ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Başka bir ifadeyle kapitalizm sözcüğünün semantiği içinde ekonomik öge çok ağır basmaktadır. Ancak kapitalizm, ekonomik olduğu kadar toplumsal bir anlamı da ifade etmektedir. Ekonomik anlamda kapitalizm, mal ve hizmetlerin esas olarak pazarda satılmak amacıyla üretilmesine dayanan meta üretiminin giderek yaygınlaşması ve evrensel hale gelmesinin belirleyici ögesini oluşturduğu (Şaylan, 2003: 33); mal ve hizmetlerin temel hedefi kâr elde etmek ya da kâr optimizasyonunu sağlamak olan üreticilerin ve hizmet sunucuların yer aldığı piyasada belirlenen fiyatlara göre alınıp, satılmasını ifade eden bir ekonomik sistem veya süreçtir (Yayla, 2005: 117). Emek ve ürün piyasalarının kesişmesini öngören bu sistemde, devletin siyasi aygıtları tarafından değil de araçlar –bireyler, aileler, şirketler- tarafından kontrol edilen sermaye anlamında olan “özel mülkiyet”, birikim sürecinin en başta özel sermaye sahiplerince alınan kararlardan etkilenmesi anlamında esaslı bir rol oynamakta ve mali muhasebe organizasyonunun merkezi olması gerekmektedir (Giddens, 2005b: 181-182).

Kapitalizm sözcüğünün semantiği, ekonomik sistemin yanında bir toplumsal modeli ya da belli bir yaşam biçimini de ifade etmektedir. Söz konusu yaşam biçimi, insanların tutum ve davranışlarını belirleyen belli değer yargılarına ve belli ilişki kalıplarına dayanmaktadır. Kapitalizm sözcüğüyle tanımlanan toplumsal düzen; insanların maddeyi dönüştürürken, çevreleri yeniden düzenlerken veya başka bir ifadeyle mal ve hizmet üretirlerken bunu kendilerinin gereksinimleri için değil de değişim için yaptıkları, böylece sürekli gelişen toplumsal ve teknik işbölümü, üretimde uzmanlaşma ve daha büyük ölçekli üretimin toplumsal düzenin temel özellikleri arasında yer aldığı bir düzendir (Şaylan, 2003: 36).

Küreselleşme: Bu kavrama ilişkin tümüyle birbirinden farklı bakış açıları bulunmaktadır. Küreselleşmenin tanımı onu ele alanların bakış açısına göre değişmektedir (Akca, 2005, 27). Küreselleşme kavramını olumlu yönde ele alıp açıklayanlara göre küreselleşme; ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birimlerin ulusal sınırlar dışına taşarak dünya

geneline yayılması olup, ülkeler arasında fiziksel ve ekonomik egemenliklerin törpülenmesi anlamına gelmektedir. Küreselleşme kavramına olumsuz yaklaşanlara göre küreselleşme; emperyalizmin 21. yüzyıldaki yeni yüzü olup, uluslararası sermayenin egemenliğini kayıtsız-şartsız hale getirmek ve dünya ölçeğinde tekelleşmesini sağlamak üzere, sermayenin önündeki tüm engellerin kaldırılarak, bütünsel bir dünya pazarının yaratılmasıdır (Hasanoğlu, 2001, 70-71).

Ulus: Ortak bir dili (veya ortak bir dilin farklı diyalektiklerini) paylaşan, hukuku etkileyecek ortak adet ve geleneklere sahip olan, ortak çıkarları ve tekil bir egemen için müşterek bir ihtiyacı bulunan bir insan grubudur (Yayla, 2005, 231).

Ulus Devlet: Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, geleneklerle köken mitlerini canlandırarak, (kimi zaman uydurarak), birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla ifade edilen, modern bir olgudur (Guibernau, 1997, 93).

Ulusçuluk (Milliyetçilik): Bir millete ve onun çıkarlarına bağlılıktan esinlenen ve milleti siyasal örgütün temel birimi olarak kabul eden; bu bağlamda toprağa, ortak dile, ideallere, değerlere ve geleneklere bağlanmayla ilgili bir duyguyu ve aynı zamanda bir grubun onu diğerlerinden farklı kılan semboller (bayrak, belirli bir şarkı, bir müzik parçası veya tasarım) ile özdeşleşmesini ifade eden yaklaşımdır (Dağbaşı, 2006, 70; Yayla, 2005, 154).

Modernite: 18. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları tüm dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine vurgu yapan modernite terimi, bilimsel, siyasal, kültürel, teknik ve endüstriyel alanda gerçekleşen devrimlerin sonunda düşünsel, toplumsal ve politik alanda meydana gelen dönüşümler, değişen toplumsal kurumlar ve davranış biçimleri olarak ifade edilebilir. 18. yüzyılda ortaya çıkan, bir boyutunu sanayileşmenin, diğer boyutunu da kapitalizmin oluşturduğu modernite projesi (Balamir ve Bakacak, 2009: 38; Akpınar, 2011: 15), Aydınlanma düşünürlerinin özgür ve yaratıcı bir biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkı sağladığı bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmak amacıyla, “nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme” konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabaya dayanmaktadır

(Aslan ve Yılmaz, 2001: 96). Bu çabalara dayanan modernite, bilimsel alanda Tanrı hâkimiyetindeki doğa anlayışının yerini kendi kendini düzenleyen bir doğa anlayışına bıraktığı bilimsel devrimin, iktidar kaynağının Tanrı'dan değil de halktan geldiği modern demokrasinin doğmasıyla açıklanabilen siyasal alanda yaşanan devrimin, teknik ve endüstriyel alanda gerçekleşen devrimlerin sonunda meydana gelen dönüşümler olarak tanımlanabilir (Balamir ve Bakacak, 2009: 38).

Modernizasyon (Modernleşme): Modernizasyon; ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel bakımlardan belli özellikler gösteren toplumsal yapı tipini, “geleneksel” olarak ifade edilen toplumsal yapı tipinden ayırt etmek amacıyla kullanılan bir kavramdır (Yüksel, 2001: 21). Modernizasyon farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Bu farklı tanımlara rağmen, geleneksel tarımsal üretim ve küçük çaplı el sanatlarına dayalı durağan bir yapıdan, sanayileşmiş, kentleşmiş, okur-yazarlık oranının arttığı, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının geliştiği, dinamik bir yapıya geçiş şeklinde sıralanabilen ortak özellikleri bulunan modernizasyonun hâkim özelliği ise, tarıma dayalı toplumsal bir yapıdan, sanayiye dayalı toplumsal bir yapıya geçiş şeklinde belirmektedir. Toplumda belirgin bir farklılaşma ve uzmanlaşmayı beraberinde getiren modernizasyon, toplumun eski değerlerinden soyutlanıp yeniden dizayn edilmesi süreci anlamına gelmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 94). Başka bir ifadeyle modernizasyon süreci, genel olarak ekonomik alanda kapitalizme ve endüstriyel gelişmeye, siyasal açıdan ulus devlete ve liberal demokrasiye, sosyal açıdan farklılaşmaya, işbölümüne ve uzmanlaşmaya, kültürel alanda bireyciliğe ve sekülerleşmeye dayanan bir değerler sistemine gidiş şeklinde ifade edilebilir (Yüksel, 2001: 21-22).

1.6. Araştırmanın Sunuş Sırası

Üç bölümden oluşan çalışmanın “Araştırma Hakkında” başlıklı birinci bölümünde; araştırmanın konusu, önemi, denenceleri, amacı, yöntemi, bilgi derleme ve işleme araçları ve kavram tanımlarına yer verilmiştir. Çalışmanın “Ulus Devlet ve Küreselleşme Hakkında Temel Bilgiler” başlıklı ikinci bölümünde; ulus devlet ve küreselleşme hakkında temel bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda ulus devlet ve milliyetçiliğin tarihsel gelişimi, ulus devletin temel nitelikleri, milliyetçilik türleri, küreselleşmenin temel karakteristik özellikleri, boyutları, tarihsel gelişimi ve

küreselleşmeye ilişkin yaklaşımlarla küreselleşmeyle ulus devletin etkileşimi konuları ele alınmıştır. Çalışmanın “Bazı Avrupa Ülkelerinde ve Türkiye’de Ulus Devlet” başlıklı üçüncü bölümünde; Almanya, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de ulus devletin oluşumu ve sorunları, öncelikle ulus devlet profili betimlenerek, daha sonra da ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları dönemler halinde ele alınmıştır. Seçilen Avrupa ülkeleriyle Türkiye’de ulus devlet konusu işlendikten sonra, çalışmada ele alınan ülkelerin ulus devlet oluşumu ve sorunları karşılaştırılmıştır. Çalışmanın son kısmında da çalışmaya ilişkin sonuca yer verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM: ULUS DEVLET, MİLLİYETÇİLİK VE KÜRESELLEŞME HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

İkinci bölümde ulus devlet ve küreselleşme hakkında bilgiler verilmiştir. Bu amaçla ulus devlet ve milliyetçilik, küreselleşme, küreselleşme ve ulus devletin etkileşimi hakkında bilgi verilmiştir.

2. ULUS DEVLET VE MİLLİYETÇİLİK HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Bu kısımda; ulus devlet, milliyetçiliğin tarihsel gelişimi, ulus devletin temel nitelikleri ve milliyetçilik türlerine değinilmiştir.

2.1. Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi

Ulus devlet, 16. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan ve toplumsal yapıyı birçok alanda etkileyen Kapitalizmle birlikte tarih sahnesine çıkmıştır. Ancak ulus devletin gerçek çıkış noktası, Rönesans ve Reformasyon yüzyıllarında sosyo-ekonomik ve düşünsel yapıda görülen gelişmelerde saklıdır (Akca, 2005: 1-2).

Ulus devletin meşruiyet kaynağı olan ulusun oluşumu ise, Ortaçağa kadar uzanmaktadır. Burada Avrupa’da ortaya çıkan ve ulus devlet oluşumuna katkıda bulunan devrimsel nitelikli üç gelişmeye değinmekte fayda vardır. Bunlardan ilki, ekonomik entegrasyon neticesinde devletin merkezi bir konuma yükselmesi; ikincisi bilimsel gelişmelerle desteklenen teknik uzmanlık ve bürokrasinin yükselişinin kaynaklardan yüksek verimlilikle yararlanması ve egemenliğini pekiştirmesi; üçüncüsü ise, kültürel alanda geleneksel Kilise kökenli otoritelerin devlet egemenliği ve vatandaş eşitliği ekseninde gelişen bir dünyevi kurtuluş amacına dönüşmesi ve bu amaca hizmet eden bir entelejensiyanın güçlenerek devlet hâkimiyeti altında kültürel bütünlük oluşturma çabasına dahil olmasıdır (Smith, 2002: 173-176).

Tarihi serüveni kısaca bu şekilde ifade edilen ulus devletin gelişim sürecini daha iyi idrak etmek için, ulus devletin tohumlarının atılmaya başlandığı Ortaçağa kadar gitmek gerekmektedir. Ortaçağ, ilkçağdan farklı bir iktisadi ve sosyal düzene ve o düzeni belirten değerler sistemine sahiptir. Feodal (derebeylik) düzen olarak

adlandırılan bu sistemde; soylular, Kilise (rahipler), köylüler ve serfler şeklinde sıralanabilen sosyal sınıflar bulunmaktadır. Sınıfların keskin çizgilerle birbirinden ayrıldığı ortaçağda soylular ile Kilise (rahipler) ayrıcalıklı sınıfları teşkil etmektedir (Tanilli, 2010: 51-52). Üretim yapan serflerin çalıştığı toprağın sahibi olan ve serfler üzerinde askeri, idari sınıf olarak oturan soylular, serflerin yaptığı üretimden pay alarak geçinen, barış zamanında malikâneleri yöneten, savaş zamanlarında kendilerini şövalye olarak donatıp, kendilerine bağlı diğer şövalyelerle birlikte kralın veya başka bir soylunun ordusuna katılarak mücadele eden bir sosyal sınıftır (Bayhan, 2006: 19). Feodal sistemin en önemli ve etkili sınıfı olan Kilise, başlangıçta “bir yoksullar birliği” olarak beliren ve siyasal iktidara ilişkin hiçbir talepte bulunmayan bir sınıf olmasına rağmen, Ortaçağa gelindiğinde Avrupa’daki birçok ülke toprağının büyük bir bölümünü ele geçiren önemli bir ekonomik güç ve Avrupa’daki en büyük feodal kurum niteliğini kazanmıştır. Kilisenin sahip olduğu bu ekonomik gücün arkasında sadece dinsel alanda değil, siyasal alanda da belirleyici olma arzusu yatmaktadır. Başlangıçta siyasal iktidara karşı tepkisiz olan kilise zamanla kazanmış olduğu güçle orantılı olarak, siyasal iktidar karşısında bağımsız ve özerk olma, daha sonraları da siyasal iktidarı ve bu dünyaya ilişkin kararları da buyruğu altına alma uğraşısına girişmiştir (Tekin, 2002: 8). Bu noktadan sonra Kilise, dünyevi iktidar olan kralın papaya bağlı olmasını, Kilisenin emir ve direktifleri doğrultusunda hüküm vermesi gerektiğini savunmaktaydı. Siyasal iktidara karşı baskın gelme gayreti içerisinde olan Kilise, bütün Hristiyan dünyasına yayılmış bir örgüt olarak, amaçları doğrultusunda toplumun her alanına el atıp, eğitimden vergiye her türlü toplumsal ilişkiye müdahale edecek kadar muazzam bir güce erişmiştir (Çetin, 2002: 82). Feodal piramidin en alt ve en geniş tabakasını oluşturan özgür köylüler ve serfler, soyluların toprağında üretim yapan ve kendi tükettiği çok az bir miktar haricindeki bütün ürünü soylulara veren ve siyasal haklara sahip olmayan bir sosyal sınıftır (Bayhan, 2006: 20).

Ortaçağın başlarında önde gelen iktisadi faaliyet, tarımsal üretimdir. Gerçekten de, Avrupa’da Ortaçağda tarım uzun süre halkın başlıca ekonomik uğraşı alanı olmuştur. Ancak tarım bu dönemde çok ilkel bir teknikle yapılmakta olup, köylülerin yaşam standardı oldukça düşüktür. Bu yıllarda ticaret pek önem kazanmadığı gibi, sanayi de oldukça zayıftır. Alışveriş, bu dönemde ilkel

ekonominin biçimciliğinden kurtarılmış olmakla birlikte, oldukça sınırlıdır. Köy ekonomisi kural olarak, pazarı olmayan bir ekonomi niteliğindedir. Malikâne üyelerinin ihtiyaçları, kendi aralarında hizmet ve mal takası yoluyla giderilmektedir. Ancak bu tabloyu, 11. yüzyıldan itibaren iki büyük olay (Haçlı Seferleri ve kentlerin uyanışı) tamamen değiştirmiştir (Tanilli, 2010: 63-64).

11. yüzyıldan itibaren Ortaçağın hemen hemen bütün dönemlerinde devam eden Haçlı Seferleri dini, iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel yönden Ortaçağ Avrupa'sının büyük ölçüde değişmesini sağlamıştır. Haçlı Seferleri sonunda skolâstik düşünce büyük ölçüde zayıflamıştır. Asırlarca süren Haçlı Seferlerinin başarısız olması nedeniyle, seferlere katılımı artırmak için yıllarca büyük çaba gösteren Avrupa'da Kiliseye ve din adamlarına duyulan güven büyük ölçüde sarsılmıştır. Kilise ve Papanın toplum üzerindeki otoritesinin zayıfladığı Haçlı Seferleri sırasında, binlerce şövalye ve senyör hayatını kaybetmiştir. Hayatta kalanların büyük bir bölümü de topraklarını kaybetmiştir. Köle durumunda olan köylüler ise efendilerin arazilerini alarak, mal-mülk sahibi olmaya başlamıştır. Feodalitenin zayıflaması ve Kilisenin toplum üstündeki etkisinin azalmasından dolayı, merkezi krallıklar da güç kazanmaya başlamıştır. Ayrıca Haçlı Seferleri sonunda doğu-batı ticareti gelişmiştir. Pusulayı doğudan alan Avrupalılar gemicilik ve ticaret konusunda gelişmeye başlamıştır. Haçlı Seferleriyle dokuma, cam ve deri işleme sanatını öğrenen Avrupalıların hayat standardı yükselmiştir (Bayhan, 2006: 24-25).

12. ve 13. yüzyıllarda feodal üretim sisteminde ve ekonomik sistemde meydana gelen gelişmeler de Ortaçağ Avrupa'sının yapısını büyük ölçüde değiştirmiştir. Feodal düzende önceleri serfleri toprağında belirli günler çalıştıran ve emek rant alan feodal beyler, daha sonraları bu rantı serflere bıraktığı belli bir topraktan ürün rant şeklinde alma yolunu tercih etmiştir. Ancak 12. yüzyıldan itibaren, Feodal dönemin son devirlerinde para ekonomisinin belirmesi üzerine feodal beylerin aldığı rant, para ranta dönüşmüştür. Bunun sonunda serfler ve köylüler daha fazla üretmeye ve kazanmaya başladılar. Bu dönemde kentlerde bulunan lonca şeklinde örgütlenmiş olan zanaat erbapları ise sınırlı düzeyde üretim yapmaktadır. Nüfusun artması ve serflerin üretimden daha çok pay almasından dolayı, toplumdaki talep düzeyinde artış görülmüş ve bu talebe sınırlı üretim

kapasitesine sahip olan loncanın karşılık verememesi üzerine, lonca sistemi etkinliğini yitirmiştir. Bu gelişmelerin ardından daha bol düzeyde mal üretimi gerçekleşmiştir. Küçük yerleşme birimleri arasındaki ilişki düzeyinin çok düşük olduğu, seyahatin zor ve ticaretin sadece lüks mallarla sınırlı olduğu kendine yeterli Ortaçağ ekonomisinde bir canlılık belirmeye başlamıştır. Bu dönemde serfler de kentlere kaçıp özgürleşmeye başlamıştır (Oran, 1997: 47-48).

Bu gelişmelerin sonunda köy ekonomisinden kent ekonomisine, neredeyse tamamen tarıma dayanan bir ekonomiden de küçük el sanatları ekonomisine geçilmiştir. Böylece iktisadi faaliyetlerin gerçek merkezi kentler olmuştur. Kentlerde de serveti toprağa değil, meta üretimine ve ticarete dayanan yeni bir sınıf olan burjuva sınıfı doğmuştur (Tanilli, 2010: 64).

13. yüzyılda parasal araçlarda görülen yayılma, ekilen alandaki genişleme ve nüfustaki artış toplumun dünyevileşmesine yol açmış ve Kilisenin toplum üzerindeki etkisini zayıflatmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ve değişimler Kilisenin kültürel ve sosyal tekelinin kırılmasına yol açtığı gibi, Kiliseyi ve Kilisenin Hristiyanlığı yorumlayış şeklini de etkilemiştir (Duby, 1991: 158, aktaran; Çetin, 2002: 83).

Bu gelişmeler ve değişimler neticesinde Kilisenin kültürel ve sosyal tekeline kırılmalar başlamıştır. 13. yüzyılda kaydedilen bu gelişmeleri, 15. yüzyılda Batı Avrupa’da coğrafi keşiflerin ve buluşların yoğunlaşması, okyanus aşırı ticaretin artması gibi Kapitalizmin gelişmesine kaynaklık eden gelişmeler izlemiştir. Yaşanan bu süreç, feodal üretim ve toplum yapısında çözümlere neden olmuştur. Sosyo-ekonomik alanda yaşanan bu gelişmelere paralel olarak Rönesans ve Reform Hareketleri ile kaydedilen düşünsel gelişmeler ise insan aklını egemen konuma getirerek insanın yüceltilmesi, görsel sanat ve edebiyatın değişmesi ve bilim alanında birçok ilerlemenin kaydedilmesine neden olmuştur. Teknolojik ilerlemeler ise ekonomik ve toplumsal yapının gelişimine kaynak teşkil etmiştir. Bu süreçte dini nitelikli eğitim kurumu olan manastırların karşısına üniversiteler çıkmış, bilim ve felsefede özgürlük ortamına kavuşulmuştur. 15. yüzyılın başlarında Kilisenin dünya işlerine karışmaması ve yeniden düzenlenmesi yönünde istekler belirmeye başlamıştır (Akca, 2005: 2).

16. yüzyıldan sonra da Ortaçağda Kilise ve krallar arasında din ve dünya işleri arasında baş gösteren çelişkiler neticesinde Kilisenin otoritesi sarsılmaya

başlamış ve Kilisenin her yönüyle revize edilmesi talepleri gittikçe artmıştır. 15. yüzyılın başlarından itibaren Kilisenin dünya işlerine karışmasını eleştiren ve Kilisenin toplum üzerindeki kısıtlayıcı etkilerini çekmesi gerektiğini savunan düşünceler yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu dönemde Kilisenin toplumdaki yetkileri oldukça artmıştır. Şöyle ki, halktan bağış ve vergi toplayarak ekonomik açıdan büyüyen Kilise, yargıda da kendisini yetkili saymıştır. Ülkede halkın yargılanması kralın mahkemeleriyle beraber, Kilise Mahkemelerinde de gerçekleşmeye başlamıştır. Kilise ayrıca kralın uygulamalarını eleştirerek ülkenin ve yönetimin içişlerine karışarak kralların gücünü gölgelemekteydi. Böylece halk, hem Kilisenin ve krallığın eğitimini almakta, hem de krala ve Kiliseye vergi vermek durumundaydı. Dolayısıyla ortada iki başlı bir yapı bulunmaktaydı. Bu iki başlı yapıyı reddeden krallar ile karşısındaki tek güç olan Kilisenin çatışması kaçınılmaz olmuştur (Bayhan, 2006: 33-34).

Feodal düzende hukuksal güvencelerin olmayışından, asayişsizlikten ve ticaret olanaklarının sınırlı olmasından dolayı gelişemeyen yeni tüccar sınıfı olan burjuva sınıfı, bu savaşında feodal beyler ve Kiliseye karşı kralları en aktif şekilde desteklemeyi tercih etmiştir. Çünkü burjuva sınıfı için, istediği asayişi ve ticaret yapacağı geniş ülkeyi sağlayacak güç kraldan başkası olamazdı. Kral da kendisine para ve paralı asker sağlayacak bu doğal ittifaka sıcak bakmıştır. Bu ittifakın neticesinde Avrupa’da Kilise güç kaybetmeye başlamıştır. Avrupa’nın din birliği ilkesi parçalanarak, Kilisenin dünyadaki tek örgütlü yapısı bozularak yerini krala boyun eğen ulusal Kiliselere bırakmıştır. Böylece Avrupa’da merkezi krallıkların güçlü olduğu bir döneme girilmiştir (Oran, 1997: 48-49).

Bu dönemde modern devletin ilk formu olan mutlakıyetçi monarşiler tarih sahnesine çıkmıştır. Mutlakıyetçi monarşiler, pazanın genişlemesi ile eşzamanlı bir gelişme göstermiş olup, pazar mekanizmasının işlerliği için kural birliği, kararlılığı ve iç barışın sağlanması gibi misyonları üstlenmiştir. Bu bağlamda modern devlet mutlakıyetçi formu içinde üç temel işlevi yerine getirmiştir: Önceki devlet tipleri ile modern devleti ayıran bu işlevlerden ilki, *yasa ve düzen işlevidir*. Devlet, toplum adına bireyin belli biçimlerde davranmasını ve bazı davranışlardan kaçınmasını bir hak olarak talep etmekte ve bunu uygulayacak argümanlara da sahip olmaktadır. Böylece belli bir düzen ve devlet tarafından getirilen kurallar gereğinde zor

kullanılarak uygulanmaktaydı. Bu kurallarla mutlakıyetçi monarşiler, pazar mekanizmasının gelişimi, meta üretiminin yaygınlaşması için iç barışın sağlanması ve bu şekilde güvenli bir pazarın oluşturulması rolünü yerine getirmiştir. Modern devletin ikinci işlevi ise profesyonelleşmiş ordu ve yargı hizmetlerinin verilmesi için *etkin kamu finansmanın sağlanmasıdır*. Modern devletin üçüncü temel işlevi ise, *ekonomi politikası olarak merkantilizmin uygulanmasıdır* (Şaylan, 2003: 39-40).

16. yüzyılın ikinci ve 17. yüzyılın ilk yarısında yaygın olan, 18. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir iktisadi düşünce ekolü olan Merkantilizm, ülke hazinesinde mümkün olduğu kadar çok kıymetli madenin toplanmasını, bunun için de ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın engellenmesi, ekonominin dışarıya karşı korunması, kolonilerin bulunması ve buraların zenginliğinin yağmalanması gerektiğini savunan, kolonyalizmin ve emperyalizmin arkasında yatan güç olmuştur (Yayla, 2005: 149).

16. yüzyılın ikinci yarısından başlayan ve 18. yüzyılın ortalarına kadar devam eden süre içinde Avrupa Merkantilizm çağını yaşamış olup, modern devletler bu dönemde önemli roller üstlenmiştir. Modern devlet, kendi ulusal tüccarının üstünlük sağlaması için, her türlü korumacı ekonomik önlemleri almış ve gerekli askeri düzenlemeleri hayata geçirmiştir. Benimsenen Merkantilist politikalar gereği, sadece iç pazarı düzenleyici ve koruyucu önlemler değil, aynı zamanda dünya pazarlarında da etkinlik sağlamak gerekmektedir. Modern devletler, dünya ticareti içindeki paylarını artırmak için bir yandan kendi yerli tüccarları için koruma önlemleri alırken, diğer yandan da dünyayı kolonileştirme girişimlerini başlatmışlardır. Böylece Avrupa dışında kalan Amerika, Afrika, Asya ve giderek Okyanusya topraklarının tamamı ya da büyük bölümü kolonileştirilerek dünya kapitalist sistemi içine dâhil edilmişlerdir. Kolonileştirme ve gümrük korumalarının yanı sıra, modern devlet eliyle belli ticaret gruplarına, belli yöre ya da mal konusunda ticaret tekelleri sağlanmış ve bu şekilde ticaret alanında hızlı bir sermaye birikimi devlet eliyle sağlanmıştır (Şaylan, 2003: 40-42).

Merkantalist dönemde kolonileşme ve gümrük korumaları dışında belli ticaret grubuna belli yöre ya da mal konusunda ticaret tekelleri sağlayan modern devlet, mutlakıyetçi formu içinde giderek kurumsallaşmıştır. Otuz Yıl Savaşları'nın ardından 1648'de imzalanan Westphalia Anlaşması ile modern devlet, Avrupa'daki

uluslararası düzenin siyasi birimi haline gelmiştir. Böylece, modern devlet mutlakıyetçi formu içinde idari, adli ve iktisadi yapının merkezileşmesi sonucu devletin ulusal biçimde dönüşme sürecine gidilmiştir (Amin, 2007: 180).

Ancak bu süreçte güçlenen burjuva sınıfı, zamanla müttefiki olan kralı zararlı olarak görmeye başlamıştır. Burjuva özgürlüğün (yani mülkiyetin) korunması misyonunun, yeni sınıfın öz iktidarına bırakılabileceğini savunmaktaydı. Bu da parlamenter demokrasiyle sağlanabilirdi. Bu arada “burjuva sınıfının iktidarı kraldan alması sırasında ortaya çıkan toplumsal sadakatin nereye yöneleceği ve tutunumun hangi odak noktasına dayandırılacağı” sorunu belirlemiştir. Daha önceki tutunum ideolojileri odak noktası olarak mistik (ataların ruhu), ilahi (tanrı) veya kişisel (kral) kavramları göstermeyi uygun bulmuştur. Ancak sanayi toplumu gibi son derece değişmiş, toplumsal ilişkilerin iç içe geçtiği ve karmaşıklaştığı, gayri şahsileştiği bir forma dönüştüğü bir dönemde toplumsal sadakatin, bütün bireyleri içine alan bir millet kavramına dayandırılmasından başka bir seçenek olası gözükmemektedir. Bu noktada sadakatin millet ögesine dayandırılması yolu benimsenmiştir. Millet ögesi, Skolastik dönem iktidar anlayışının meşruiyet sağlayıcı en önemli ögesi olan dinin yerine ikâme edilmiş ve milletin bağlayıcı yönü mevcut sistemin manevi boşluğunu doldurmada kendine temel dayanak noktası teşkil edilmiştir. Burjuva sınıfı da doğrudan doğruya kendisine dayandıramadığı sadakat noktasını millet kavramına teslim etmekte herhangi bir sakıncanın olmadığını düşünmüştür. Parlamenteoya sadece belli miktarda vergi verenlerin girebilmesinin öngörüldüğü bu yeni düzende, burjuva sınıfı en güçlü kendisi olduğu için, toplumda beliren meşruiyet gereksiniminin milliyetçilikle doldurulmasını uygun bulmuştur (Oran, 1997: 53-54; Habermas, 2008: 8).

Mutlak bir iktidarın beraberinde gelen feodal ve dini sadakat bağlarının yerini soyut bir iktidar kaynağına yönelik siyasal sadakat bağı olan milliyetçiliğin alması, modern devletin başlangıç noktasını teşkil etmektedir. Buradan modern devlete geçmek için geriye kalan tek şey, devamlı ve mutlak olan bu egemenliği kişisellikten kurtararak soyut ve aşkın bir meşruluk temeline oturtmaktır. Bunun için de 1789 tarihli Fransız Devrimine kadar beklemek gerekir (Erözden, 2008: 47-52). Fransız Devrimiyle hem ulus devlet hem de ulusal vatandaşlık kurumu ve ideolojisi icat edilmiştir (Brubaker, 2010: 59).

Jean Jacques Rousseau'nun yazılarından etkilenen devrimciler, 1789'da Kral 16. Louis'ye karşı ayaklanmıştır. Modern milliyetçiliğin babası sayılan Rousseau, hükümetin genel iradeye uygun olması gerektiğini savunmuştur. Böylece milliyetçilik krala itaat etmek yerine, vatandaş olma üzerinde durarak devrimci ve demokratik bir hareket olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan milliyetçilik toplumda yükselen orta sınıflar ve burjuvazi tarafından da destek görmüştür. Bu sınıflar ulusal birlik isterken iktidarın sözleşmeyle düzenlenmesi ve anayasaya tabi olmasını desteklemiştir (Yılmaz, 2001: 196-197). Bu amaçlarla gerçekleştirilen Fransız Devrimi, dinin yerine meşruluk temelinden bir anlamda yoksunlaşan mutlak egemene yeni bir meşruluk unsuru olarak “siyasal toplumu oluşturan fertlerin toplamından daha üst düzeyde süreklilik ve bölünmezlik unsuru içeren bir bütünsellik olarak” ulus kavramını kazandırmış ve devlet yapısı modern ulus devlet adını almıştır (Erözden, 2008: 52-55).

Modern ulusal vatandaşlık kurumu da modern ulus devletin gelişimiyle yakından ilgilidir. Fransız Devrimi ise, her ikisinin gelişiminde son derece önemli bir rol üstlenmiştir. Devrim, modern vatandaşlık kurumunu birçok bakımdan şekillendirmiştir. Demokratik bir devrim olarak, klasik çağın aktif vatandaşlık kavramına yeniden hayat vermiş, fakat onu özel bir statü olmaktan çıkarıp, uygulamada olmasa bile ilkesel olarak genel bir statüye kavuşturmuştur. Bir ulusal devrim olarak ise, farklı ulus devletlerin üyeleri arasındaki sınırları ve husumetlerin keskinleşmesine neden olmuştur. Devletin merkezileşme eğilimlerini güçlendiren bir devrim olarak ise, devlet üyeliğini doğrudanlaştırmış ve düzenlemiştir. Bir burjuva devrimi olarak ise yasa önünde eşitliğe dayanan genel üyeliği ortaya çıkarmış (Brubaker, 2010: 59) olup, Devrim birçok açıdan burjuva sınıfının çıkarlarıyla örtüşmektedir. Prenslik ya da krallıklar arasındaki gümrük sınırlarının ortadan kaldırılması başta olmak üzere, ülkenin her yanında geçerli aynı yasaların ve yargı organlarının varlığı, iletişim ve dilde bir bütünlüğün sağlanması ve yönetimin tek merkezde toplanması gibi gelişmelerin kaydedildiği Fransız Devrimi, büyük ölçekli üretim gerçekleştirip, ürettiği malları ekonomik, politik ve yasal bütünlüğün sağlandığı bir pazarda satmayı arzu eden burjuva sınıfının çıkarlarıyla bire bir uyuşmaktaydı (Erdem, 2010: 50).

Milletin kendinin efendisi olması fikrini taşıyan Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşları boyunca (1792-1815) Kıta Avrupa'sı, Fransa'ya karşı büyük bir kızgınlık duymuş ve bağımsızlık arzusu uyandıran Fransız işgaline maruz kalmaktan kaçınamamıştır. Uzun bir zaman devletler derlemesi halinde bölünmüşlük arz eden İtalya ve Almanya'da fetihlerin getirdiği tecrübe, tarihte ilk kez Fransa'dan akseden milliyetçiliğin getirdiği milli birlik bilincini doğurmuştur. Milliyetçi düşünceler, 19. yüzyılın başlarında, Yeni Grenada olarak bilinen ve şu anda Kolombiya, Venezüella ve Ekvator'u kapsayan ve ayrıca Peru ve Bolivya'da da şahit olunan İspanya idaresine karşı isyan hareketlerine mekânlık eden Latin Amerika'ya kadar sıçramıştır. Milliyetçiliğin yükseliş dalgası; Osmanlı, Avusturya ve Rusya gibi çok uluslu imparatorlukların liberal ve milli baskılarla yüzleşmeleri neticesinde zayıflama dönemine girmelerine ve 19. yüzyılda Avrupa haritasının yeniden çizilmesine neden olmuştur. 1848'de ulusal direniş hareketleri, İtalyan devletlerinde, Çek ve Macarlar arasında ve milli birlik arzusunun kısa süreli Frankfurt parlamentosunun oluşumunda dile getirilen Almanya'da görülmeye başlanmıştır. Daha önceden 39 devletin bileşimi olan Almanya, Fransa-Almanya Savaşı'ndan sonra, 1871'de birleşik bir devlete dönüşmüştür. Kısaca 19. yüzyıl ulus inşası dönemi idi. 19. yüzyılın sonunda milliyetçilik, bayrak, milli marş, vatansever şiirler ve edebiyat, halk törenleri ve milli tatiller gibi sembollerin yaygınlaşmasından dolayı, gerçek bir halk hareketine dönüşmüştür. Aynı zamanda milliyetçilik, 20. yüzyılda, uluslararası kuşku ve rekabet duygularının uyanmasına ve dolayısıyla 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına da neden olmuştur (Heywood, 2011b: 167-168).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu ve Orta Avrupa'da ulus inşa süreçleri büyük ölçüde tamamlanmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra ulus devlet, uluslararası ilişkilerin birinci aktörü sayılmaktadır. Egemen ulus devlet olmak da dünya toplumunda kabul görmenin olduğu kadar temel uluslararası statü sembolü olmanın da en önemli şartlarından biridir (Guibernau, 1997: 106). I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, siyasi bağımsızlığın tartışmasız kurucu ilkesi olarak kabul gören ulus devletlerin sayısı, gittikçe artmıştır. 1919-1920 yılları arasında Orta ve Doğu Avrupa'da yeni ulus devletler kurulmuştur. Yenik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Prusya Krallığı bünyelerinden etnik-ulusal kimlik zemininde

Çekoslovakya, Polonya, Yugoslavya, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk gibi birçok büyük devlet kurulmuştur (Bayhan, 2006: 49). 20. Yüzyılın üç büyük dönüm noktasından biri olan I. Dünya Savaşı kadar, II. Dünya Savaşı ve Komünizmin Doğu Avrupa'da çöküşü (SSCB'nin dağılması) de ulus kavramına siyasi organizasyon prensibi olarak önemli ölçüde değer atfedilmesine neden olmuştur. Şöyle ki, 1991 yılından bugüne 18 yeni devlet kurulmuş (bunlardan 14'ü SSCB'nin dağılmasıyla) ve bunlardan her biri ulusal devlet olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca 1989'da BM'ye üye olan 159 devletten sadece 15'inin 1910'da mevcut olması, bugün mevcut olan 65 Orta Doğu ve Afrika devletlerinden sadece 3'ünün 1910'da var olması gibi örnekler, 20. yüzyılda milli bağımsızlık arayışlarının yaygın olduğunu ve çok sayıda ulus devletin farklı şekillerde hayat bulduğunu göstermektedir (Türküne, 2009: 646-647).

2.2. Ulus Devletin Temel Nitelikleri

Bu alt bölümde; ulus devletin temel nitelikleri olan ulusal egemenlik, ulusal kimlik, ülkesel, siyasal, toplumsal, idari ve hukuki bütünlük, ekonomik merkezileşme hakkında bilgi verilmiştir.

2.2.1. Ulusal Egemenlik

Egemenlik, en üstün aşamada ve seviyede bulunan, yönetim piramidinin en üstünde yer alan iktidarı ifade etmektedir. Piramidin diğer kademelerinde bulunan iktidarlar, iktidarlarını bu zirvedeki iktidardan almaktadırlar. Burada bahsi geçen, bir topluluk içinde iktidar organlarının hiyerarşisidir. Yönetenler arasında bir hiyerarşi kurulacak kadar örgütlenmiş her topluluk içinde üstün bir iktidar, egemen bir iktidar söz konusudur. Ancak ulusun üzerinde, ulusun iktidarını ondan aldığı başka bir iktidar bulunmamaktadır. Ulusun iktidarı en üstte yer aldığından ve onun üzerinde başka bir iktidar bulunmadığından egemen bir iktidardır ve bu yüzden ulusal egemenlikten söz edilir (Çam, 1999: 343-344).

Ulusal egemenlik, ulus devletin en çok vurgu yapılan niteliğidir. Ulus devletin temel unsuru olarak kabul edilen ulusal egemenlik anlayışının temelleri XVI. yüzyıl Avrupa'sında atılmıştır. Kilise, kral ve feodal beyler arasındaki güç mücadelesi yapısal değişikliklere neden olmuş; merkezi düzeyde kurumsallaşmaya geçilmesi güçlü bir egemenlik anlayışının yerleşmesiyle mümkün olmuştur (Şahin,

2006: 106). Bu egemenlik anlayışına göre egemen devlet; sınırlı bir bölge ya da bölgeler içerisinde yasa yapma ve bunların yürütülmesini faal biçimde uygulama, şiddet araçlarının tasarrufu üzerinde tekel güç olma, dahili siyasi veya idari hükümet biçimiyle ilgili temel siyasetleri kontrol etme ve gelirlerinin temeli olan ulusal ekonominin meyvelerini harcama kapasitesine sahip olan siyasi bir örgüttür (Giddens, 2005b: 366).

Devlet egemenliğinin gelişmesi mutlak devletin oluşumuyla belirtilen, fakat ulus devlette en üste ulaşan yeni bir yönetim şeklini açıklar ve teşvik eder. 16. yüzyıl ve sonrasının teorisyenlerine göre, bir devlet yalnız o devletin halkının büyük bölümü egemenlikle bağlantılı bir kavrama hâkimse egemen olabilir (Giddens, 2005b: 275-276). Milliyetçilik ideolojisi de, ancak milli topluluk fikrinin milli egemenlik doktriniyle yüzleştiği Fransız Devrimi'yle ortaya çıkmıştır. Fransız Devrimi'nden önce, egemenlik hakkı Tanrının iradesi, asil kan ya da üstün fiziki güce başvurarak meşrulaştırılıyor ve bu yüzden meşruiyetin egemenlerden değil, yukarıdan geldiği inancına dayandırılıyordu. Özgürlüğe, eşitliğe vurgu yapan felsefelerin yeni düşüncelerinin ve özellikle devlet iktidarının halk onayına dayanması fikrinin yayılması neticesinde radikal bir değişiklik gerçekleşti. Fransız Devrimi'ni gerçekleştiren devrimciler egemenlik ilkesinin esas olarak ulusun içinde bulunduğunu öne sürerken, ulusun kraldan ve aristokrasiden çok daha fazla bir anlam ifade ettiğini ve öncelenmesi gerektiğini belirtmişlerdi. Devrim sırasında, ulusların kaderini tayin hakkı, halk egemenliğinin en sık rastlanan açıklamalarından biri olmuştur (Guibernau, 1997: 98-100).

Devrim'in fikir babası olan Rousseau, millet sorununu tartışmamış olmasına ve milliyetçilik olgusuna değinmemiş olmasına rağmen, Rousseau'nun geliştirdiği genel irade fikri ve bu fikir üzerine kurguladığı milli egemenlik kuramı, milliyetçilik doktrinini doğurmuştur. Fransız Devrimi'yle doğan milliyetçilik, halk ya da milletin vizyonuna bağlı kalacak olan bir milliyetçilik olup, bu milliyetçilik geleneğinde millet ve devlet oluşumu, esas itibarıyla birbiriyle bağlantılıdır. Milli kimliği test eden turnusol kâğıdı, milletin kendi iradesini tayin ilkesinde ifadesini bulan siyasi bağımsızlığa erişme ve onu koruma arzusudur (Heywood, 2011b: 177).

İlkin Avrupa'da Fransa, İtalya, Almanya ve diğer Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinde, daha sonra da İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda sömürgeciliğin son

bulmasıyla Asya ve Afrika'da belirmeye başlayan ulus devletlerde, ulus dayanışması devletin meşruiyet zeminini din, kavim ya da krallık olmaktan çıkarıp, laik, demokratik zeminlere taşımıştır. Derebeylik sistemindeki efendi-köle ilişkisi yerine, karşılıklı ve eşit olarak bütün fertlerin birbirlerinden kabul görme isteği geçmiştir. Çünkü ulusu oluşturan fertlerin eşitliği sağlanmadığı sürece, ulus dayanışmasının gerçekleşmesi olanaksızdı. Bu dayanışmanın temelinde yatan ilke de, self-determinasyon, yani her milletin kendi kaderini tayin etme hakkıdır. Bu ilke aynı zamanda ulus devletin milliyetçilik ideolojisi hakkında da birtakım ipuçlarını içermektedir. Çünkü milliyetçilik de bu ilkeyi kullanmak ister ve bu ilke ulusların bir devlet yapısına sahip olmak istemelerinin de nedenini oluşturmaktadır. Bir ulusun kendi kaderini belirleme hakkına sahip olmak istemesi, her türlü dış müdahaleye karşı çıkmak ve kendi kendisini yönetmek istemesi anlamına gelmektedir. Bu istek ise ekonomik ve siyasî açılardan bağımsız bir devlet yapısına sahip olmakla mümkün olabilir (Gündoğan, 2003: 183).

2.2.2. Ulusal Kimlik

Ulus devletleşme sürecinin önemli argümanlarından biri olan ulusal kimlik oluşumu, modern çağın bir ürünüdür. Başka bir ifadeyle, bu süreçte devletin kimliği ile devleti meydana getiren yurttaşların varsayımsal kimliği örtüşmüştür. Modern ülkesel devlet olarak ifade edilebilen bu yeni devlet formuna gelene kadar devletlerin uyruklarının kimliğini, kendisini tanımlama biçimine benzetme gibi bir problemi veya uyruklarında olduğunu varsaydığı bir ortak kimlikle kendisini tanımlama ihtiyacı olmamıştır. Bu döneme kadar kimlik kendiliğinden ve cemaatsel bir olgu özelliğini taşımaktadır. Burada kollektivitenin öznesi genellikle toplum olmuştur. Modern öncesi dönemin devletleri, meşruiyetlerini uyruklarıyla paylaştıkları ortak kimlik üzerine şekillendirmemişlerdir. Meşruiyetinin temeli geleneksel bir zemin üzerine bina edilmiştir (Yıldız, 2007: 12).

Ancak Fransız Devrimi'yle birlikte ulusal kimlik düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Fransız Devrimi esnasında burjuva sınıfı, devleti kendi meşruiyetine dayandığı halk kavramını tanımlamaya kalkıştığında, belirli bir toprak üzerinde ve daha sonra da sınırları kendinden önce belirlenmiş ve tarihsel süreçte birleşmiş topraklar üzerinde yaşayan halka yani ulus kavramına ulaşılmıştır. Ulus devletlerin

doğmasıyla birlikte ulusal sınırlar içinde yaşayan vatandaşların ulusal kimlikleri en önemli kimlik odağını oluşturmaya başlamış ve o zamana dek önemini koruyan dini ve etnik kimlikler eski işlevlerini kaybetmişlerdir. Devlet vatandaşlarını tek bir kimlik altında bir araya getirmeye yönelik politikalar izlemeyi tercih etmiştir (Şen, 2004: 133-134).

Buna bağlı olarak da ister doğal bir sürecin sonucu olsun, isterse belirli zorlamalar ve etkilerden kaynaklansın bütün cemaatler kendilerini belirli bir ulus tasavvurunca belirlenmiş bir alanın içinde bu alanı dolduracak şekilde ya genişletmişler ya da kendilerini bu alana sıkışmaya itmeyi tercih etmişlerdir. Hangi biçimde olursa olsun bu süreç birtakım kimliklerin, bazı toplumsal nüansların kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Bu şekilde bir genişleme veya erime, tanımlanmış bir ulus imgesi içindedir ve bu imge kendisini tarihsel veya sentetik bir etnikliğe bağlamaktadır. Dolayısıyla bu etnikliğin çerçevesi, niteliği, daha doğrusu kimliği bütün ideolojik seçimlerin buluşma noktasıdır. Kendisini ne denli dışarıda tanımlarsa tanımlasın, bütün ideolojik seçimler bu ulus tasavvurundan yola çıkarak hareket ederler. Bu tasavvurun çerçevesi ise neredeyse evrensel nitelik göstermektedir (Yıldız, 2007: 13).

Ulusal kimlik olarak ifade edilen bu çerçeveyi oluşturan argümanlar, başka bir ifadeyle ulusal kimliğin temel özellikleri şunlardır: Tarihi bir toprak/ülke/yurt, ortak mitler ve tarihi hafıza, ortak bir kitlesel kamu kültürü, topluluğun bütün fertlerini kapsayan ortak yasal hak ve görevler, topluluk fertlerinin ülke üzerinde serbest hareket olanağına sahip oldukları ortak bir ekonomi (Smith, 1999: 31-32).

Milli kültür çalışmaları ve bir ulusal kimliğe ulaşma, milliyetçi hareket ve politikaların da önemli bir ögesini oluşturmaktadır. Milliyetçiliğe göre, ulusal kimlik diğer kimliklerin temelini oluşturan, onlardan daha üst bir kimlik özelliğine sahiptir. Milliyetçiliğin bütüncül yaklaşımı ülkedeki etnik, coğrafi ayrılıkları, oluşmuş ya da oluşmaya müsait ekonomik veya tarihi kaynaklı bölgeselleşmeleri ortadan kaldırma, homojenize etme amacını taşır. Amaçlanan coğrafi, kültürel ve siyasi anlamda türdeş bir yapıyı meydana getirmektir. Bu bağlamda, “çekirdek etni”nin kültürel değerlerinin uluslaşma sürecinde ön plana çıkarılarak tüm topluma ve ülkeye ortak bir kimlik kazandırma amacı büyük önem arz etmektedir. Ekonomik boyutta ise milli ekonomi düşüncesine vurgu yapılmaktadır (Şahin, 2007: 6).

Burada ulusal kimliğin oluşturulmasında ve canlanışında son derece etkili olan; eğitim, okuma-yazma, ulusal bilinç ve kültürle ilişkisine değinilmesinde yarar vardır. 15. yüzyılın sonunda Avrupa'nın büyük merkezlerinde matbaalar kurulmaya başlanmış ve 16. ve 17. yüzyıllarda matbaanın kullanımı yaygınlaşmıştır. Matbaacılığın yaygınlaşmasıyla kilise destekli Latincenin evrensellik iddiası karşısında ulusal diller gelişme göstermeye ve güçlenmeye başlamıştır. 16. yüzyılda anadiller bağımsız edebiyatlarıyla kesin olarak oluşmuş dillere dönüşmüştür. Anadil edebiyatları yaratılarak, daha önceki yöneticilerin dillerinden farklı bir iktidar dili oluşturulmuştur. İlk kez ayırık bir alandaki halkın, okur-yazar egemen sınıflar, entelektüeller ve din adamlarıyla aynı dili konuşması ve düşünmesi olanaklı kılınmıştır (Guibernau, 1997: 117-131).

Böylece fertler, kendi aralarında kolayca iletişim kurabilecekleri ve özdeşleşebildikleri bir topluluk oluşturmaları fikri güçlenmiştir. Anadillerin gelişmesi bir topluluğa ait olma imajını yaratmada belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ulusal bilinç de belirli bir dil ile düşünölen ve konuşulan belirli bir kültür içinde bulunan paylaşılan değerlerden, geleneklerden, geçmişin anılarından ve geleceğe dönük planlardan türetilmiştir. Bu bakımdan anadilin ulusal bilincin yaratılmasını kolaylaştırdığı söylenebilir. Başta matbaacılığın gelişmesi gibi nedenlerle 19. yüzyılda okuma-yazma oranının yükselmesi ve eğitimin yayılması ulusal bilincin yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Kültürel topluluk ve anlam birliğı de ulusal kimliğin oluşmasına ve yaşanmasına olanak sağlar. Ortak bir kültür, verili bir topluluğun üyeleri arasında dayanışma bağlarının yaratılmasını sağlar ve onlarda ait oldukları topluluğun, diğerlerinden ayrı ve farklı olduğı imajının oluşmasına neden olur. Ayrıca bir kültüre dahil olan fertler duygusal olarak bazı simgeleri, değerleri, inançları ve gelenekleri içselleştirirler ve onları kendilerinin bir parçası olarak değerlendirirler. Bireylerin kimliklerini oluştururken topraklarına, dillerine, simgelerine ve inançlarına bireylerin yaptıkları duygusal yüklemeler, ulusalcılığın genişlemesini ve yayılmasını kolaylaştırmaktadır (Guibernau, 1997: 117-131).

2.2.3. Ülkesel, Siyasal, Toplumsal, İdari ve Hukuki Bütünlük

Ülkesel bütünlük ve *siyasal bütünlük*, ulus devletin yapısal çerçevesini meydana getiren önemli öğelerdir (Erözden, 2008: 16).

Ulus devletlerde ulusun bütünlüğü açısından *ülkesel bütünlük* büyük önem taşımakta olup, ülke sınırları içinde merkezi siyasal otoriteden ayrı ve eşit egemenlik adacıkları sıcak karşılanmaz. Ülkesel bütünlük ilkesi, ulusal egemenlik ve ulusal kimlik unsurlarından büyük oranda etkilenmiştir. Ulus devletlerde vatan toprakları, sınırları kesin belirlenmiş, kendisine kutsal nitelikler atfedilen, sadakat ögesi niteliğine sahip ve tek bir meşru otoritenin idaresinde olan bir alanı ifade etmektedir (Coşkun, 1997: 156).

Siyasal bütünlük, ülkede tek siyasi otoritenin varlığı, siyasi iktidarın bir merkezde toplanmış ve bu merkezden dağıtılarak kullanılması, her yerde aynı yasaların geçerliliği ve eşitliğin olması gibi nitelikleri içermektedir (Şahin, 2006: 111).

Siyasal bütünlük vatandaşlık bağıyla sürdürülmekte olup, bireylerin bazı hak ve yükümlülüklerle sorumluluklara sahip olmasını içeren vatandaşlık, toplumun siyasi ve hukuki bütünlüğünü sağlamakta, eşitliği ve katılımı içermesiyle de milli egemenlik ilkesine işlerlik kazandırmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı, ulus sisteminin siyasi manada en önemli ögesi olarak vatandaşlık gösterilebilir (İskenderoğlu, 2001, aktaran; Şahin, 2006: 111). Vatandaşlık bir taraftan milli kültür ve dil gibi argümanlarla ulusla aidiyet bağı kurarken, diğer yandan eşitlikçi yapısıyla kültürel farklılıkları bastırmaya çalışan siyasal tutunumun en önemli kaynağına dönüşmektedir (Erözden, 2008: 118). Ayrıca pozitif yasal bir statü olan vatandaşlık bir haklar ve görevler dizisidir. Vatandaşlık statüsüne kavuşulduktan sonra, devlet de dahi herkese karşı ileri sürülebilecek yasal haklar elde edilir. Vatandaşlık bir hak olduğu kadar, aynı zamanda bir görevdir de. Ayrıca vatandaşlığın bir diğer özelliği eşitliğe dayanmasıdır. Ulus devlet sınırları içerisinde yaşayan herkes eşit yurttaşlardır (Saygılı, 2010: 92). Ulusun tüm fertlerinin eşit olması, aynı hak ve yükümlülüklerle donatılmaları milli dayanışmanın sağlanmasına da katkıda bulunan önemli bir öğedir (Erözden, 2008: 118).

Ulus devletin siyasal ve ülkesel bütünlüğünün yanında, *toplumsal bütünleşme* özelliği de vardır. Ulus ve uluslaşmada tebaadan yurttaşa dönüşmüş veya erişmiş

bireyler söz konusudur. Tebaa bilindiği üzere modernleşme, sanayileşme öncesi; tarıma dayalı bir toplumsal ve ekonomik yapı içinde toprak ağaları ve din adamlarının egemen olduğu bir iktidar yapılanması veya böylesi bir siyasal yapılanmanın üyesi olan birey ve insan anlamına gelmektedir. Ancak giderek ulus devlet üyesi birey ve insan ortaya çıkmaya ve şekillenmeye başlamıştır. Bu da uluslaşma ve ulus devlet kurgusunun olgunlaşmasının önemini daha da öne çıkaran, toplumsal bütünleşme temelinde gerçekleşebilen bir süreç işaret etmektedir. Toplumsal bütünleşme ulusal bağları ve ilişkileri üretmekte; fakat ulus devlet toplumsal bütünleşmeyi kendiliğinden oluşuma terk etmemekte, toplumsal bütünleşmenin önünü açmakta ve toplumsal bütünleşme için uygun olan zemini de hazırlamaktadır. Dolayısıyla toplumsal bütünleşme uluslaşma ve ulus devletin gelişimine, ulus devlet içerisinde toplumsal bütünleşmeye katkı sağlamakta ve karşılıklı iletişim içerisinde bulunmaktadır (Sağ ve Aslan, 2001: 179).

Ulus devlet tarafından toplumsal bütünleşme; eğitim, ordu ve siyasal katılım, seçim gibi araçlarla gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. En genel anlamda “yürürlükteki değerlerin, bilgilerin ve hünelerlerin yetişen kuşaklara iletilmesi, kazandırılması” olarak ifade edilebilen eğitim; “bireylere bilgi ve beceri kazandırma, onları meslek sahibi yapma, bilimi, güzel sanatları ve teknolojiyi geliştirmek gibi rollerin yanı sıra, bireylere ulusal, demokratik değerleri ve toplum yaşamında üstlenecekleri rollerini öğretip benimsetmek, bireylere ve genellikle toplumsal kurumlara rasyonel düşünme tutumunu kazandırmak” gibi önemli rolleri üstlenmektedir (Ozankaya, 1999: 403-408). Aynı şekilde ordu da birçok bilgi, beceri ve yeniliği öğretmesi, aktarmasının yanında ülkesel bütünlüğün savunulması hazırlıkları bağlamında ulusallığı, ulusal değerleri öğretmekte ve geliştirmektedir. Ulusal ve kamusal kararlara katılmanın aracı olarak siyasal katılım ve seçim de fertleri ulusal bütünün parçası olduğu bilincine ulaştırma noktasında önemli bir araçtır (Sağ ve Aslan, 2001: 180).

Ulus devletlerde devlet iktidarı üstün durumlu ve merkezi bir iktidardır. Başka bir ifadeyle ulus devletlerde bir merkezi siyasal otorite altında örgütlenen idari ve siyasi birimler bulunduğundan, ulus devletler *idari bütünlük* özelliğine sahiptir. Devlet iktidarı ülkedeki çeşitli toplulukların iktidamlarının üstünde yer almaktadır (Çam, 1999: 346).

İdari bütünlüğün olduğu ulus devlette devlet iktidarı, ülkesinde bulunan diğer iktidar ve güçleri -mahalli ve özel- kendisine bağımlı kılmaktadır. Bunun için de hukukun çeşitli kaynaklarını ve türlerini denetleme, ele geçirme ve onları merkezileştirme eğilimindedir. Ulus devlette, devlet hukuk kurallarının oluşturulmasında hâkimiyeti en güçlü olan aktördür. Ulus devletlerdeki hukuksal düzenlemeler ülkenin bütününe kapsayan, toplu kurallardır. Bu da ulus devletlerin *hukuki bütünlük* özelliğine işaret etmektedir (Çam, 1999: 349).

2.2.4. Ekonomik Merkezleşme

“Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi” başlıklı bölümde de belirtildiği gibi, ulus devlet 16. yüzyılda Batı Avrupa’da ortaya çıkan kapitalizmle birlikte tarih sahnesine çıkmıştır. Modern devletin ilk formu olan mutlakiyetçi monarşilerin doğmasında, feodal beylerle Kiliseye karşı kralları aktif şekilde destekleyen burjuvazinin yeri yadsınamaz.

İstediği asayiş ve ticaret yapacağı ortamı sağlaması için kralları destekleyen burjuvazinin krallarla yaptıkları ittifak neticesinde tarih sahnesine çıkan mutlakiyetçi monarşiler, pazar mekanizmasının gelişimi, meta üretiminin yaygınlaşması ve sermaye birikimi için iç barışı sağlamak, böylece güvenceli ve güvenli bir pazar oluşturmak çabası içinde olmuştur. İç barış ve pazarın güvenliği de esas olarak yol ve ulaşım güvenliği, kentlere ve pazarlara güvenilir meta akışının sağlanması ve uniform (tek tip) pazar ilişkilerinin yürütülmesi gibi unsurları içermektedir. Bunun için de yeni şekillenen devletin yerel soyluların ve grupların güçlerini kırmak, onların güç ve olanaklarını merkezi yönetime ve merkezi yönetimce yapılan kurallara tabi tutmak zorundadır. Bunu da yasa ve düzen sağlama işleviyle yerine getirmektedir. Yasa ve düzen ihtiyacı da sürekli ordu ve yargı gereksinimini doğurmuştur. Bu mekanizmaların sürekliliği için de kamu finansmanı ihtiyacı belirlemiştir. Kamu finansmanı ihtiyacını karşılayan modern devlet, ayrıca ekonomi politikası olarak Merkantilizmi uygulayan ve kendi ulusal tüccarının üstünlük sağlaması amacıyla her türlü koruyucu önlemi alan ve askeri düzenlemeleri yapan bir devlettir (Şaylan, 2003: 39-41). Başka bir ifadeyle feodal iktidarın merkeze devredilmesinden yararlanan mutlak monarşiler, bir yandan soylu sınıf mensuplarının isteklerini yerine getirmek amacıyla, kendilerine doğrudan bağlı,

güçlerini pekiştirecek, sürekli ordu ve bürokrasileri kurmuş, öte yandan da bir ölçüde burjuvazinin de çıkarlarına yanıt vermek durumunda kalarak gümrük birliğini oluşturmuş, sermaye birikimiyle uluslararası ticareti desteklemiş ve özellikle de sömürge edinme politikası güderek kapitalizmin gelişmesi için gerekli olan ön koşulları hazırlamıştır (Saybaşıllı, 1985: 10).

Merkantilist dönemde güçlenen burjuva sınıfının müttefiki olan kralın çıkarlarıyla ters düşmesinden dolayı, iktidarı parlamenter demokrasiye geçerek kraldan alması esnasında doğan meşruiyet sorununu çözmek için türettiği milliyetçiliğin feodal ve dini sadakat bağlarının yerini alması, modern devletin başlangıç noktasını teşkil etmiş ve bu noktadan modern devlete geçmek için de 1789 Fransız Devrimi'ne kadar beklemek gerekmiştir (Erözden, 2008: 47-52).

Gümrük sınırlarının ortadan kalkması, ülke genelinde uygulanan ortak yasal düzenlemelerin getirilmesi, iletişim ve dilde bütünlüğün sağlanması ve yönetimin tek merkezde toplanması gibi gelişmelere yol açan Fransız Devrimi, büyük çaplı üretim gerçekleştirip, ürettiği mal ve hizmetleri ekonomik, siyasi ve yasal bütünlüğün sağlandığı bir pazarda satmayı arzulayan burjuvanın çıkarlarıyla uyuşmaktaydı (Erdem, 2010: 50).

Fransız Devrimi'nin sonunda sanayi toplumuna en uygun yapı olan ulus devlet modellerinin temelleri atılmıştır. Ulus devlet, üreticileri koruması, kişiden kişiye uygulaması değişmeyen yasalara sahip olması, sınırları kontrol edilebilir bir pazar yaratması hasebiyle kapitalizmin gelişmesinde oldukça etkin roller üstlenmiştir (Saruhan ve Özdemirci, 2005: 40). Modern ulus devletin gelişimiyle “para ekonomisinin” oluşumu arasında da sıkı bir ilişki vardır. Devlet gücünün merkezileşmesi, özellikle tedavüldeki parayı onun çevrilebilir külçe değerinden ayırmayı mümkün kılarak “meta para”nın oluşumunun gerekli koşuludur. Sadece devletin yasal olarak geçerli araçlarla para sertifikasyonu tekeli yaratma yeteneği olan yerlerde, ürünlerin metalaşmasına doğru çok büyük bir dürtü sağlanabilir. “Meta para”nın dışında, değerli madenlerin aksine mal olarak bir değeri bulunmayan, ancak mal ve hizmetlerin satın alınmasında bir değer ifade eden ve günümüzde değişim aracı olarak kullanılan “itibari para”nın varlığının koşulu, kendi bölgesi üzerinde idari güce ve aşağı-yukarı tam olan iç düzen üzerinde yasal tekele sahip bütünüyle açık bir devlet aygıtıdır. “İtibari para”nın gelişim koşulu ise, dünya çapında ulus

devlet sisteminin oluşmasıyla yakından ilişkilidir (Giddens, 2005b: 207-208; Özdemir, 2012: 34).

Bunun yanı sıra, ulus devlet ekonomik düzlemde, ekonomik ajanların sermayesine güvenli bir pazar ve ekonominin büyümesini gerçekleştirecek ortamı yaratmak, hatta buna katkı sağlamak, ekonomik yaşamı yürüten mübadeleleri ve hesapları kolaylaştırmak ve kesinleştirmek için para arzını ve para kurumlarını düzenlemek, bu bağlamda makro istikrarı sağlamak şeklinde sıralanabilen birçok ekonomik işlevi üstlenmektedir (Kazgan, 2009: 318). Bunların gerçekleşebilmesi için de yukarıda değinildiği gibi, ulus devletin yasa ve düzen işlevini yerine getirmesi, bunun için de egemenliğini koruması ve artırması, ekonomik açıdan düzenleyici ve dengeleyici roller üstlenmesi ve her şeyden önce ekonomik bakımdan merkezileşmiş olması gerekmektedir.

2.3. Devlet Şekilleri ve Ulus Devlet

Bu alt bölümde devlet şekilleri ele alınarak, devlet şekillerinin ulus devlet açısından değerlendirilmesine yer verilmiştir.

2.3.1. Devlet Şekilleri

Devlet şekilleri, dış görünüş ve yapı bakımından iki grupta toplanabilir. Bunlardan biri tek yapılı devletler, diğeri bileşik (karma) devletlerdir. Tek yapılı devlet modeli merkezden yönetimli olup, buna son dönemde bölgesel devlet modeli de eklenmiştir (Teziç, 2009: 128). Tek yapılı devlet denildiğinde akla ilk gelen devlet olan üniter devlet, devletin ülke, millet ve egemenlik öğeleri ve keza yasama, yürütme ve yargı organları açısından teklik gösteren devlet şeklidir. O halde, üniter devlet devletin unsurlarında ve organlarında teklik özelliğiyle tanımlanabilir. Üniter devlette tek ülke, tek millet ve tek egemenlik söz konusudur. Başka bir ifadeyle üniter devlet, tek bir ülke üzerinde, tek bir milletin, tek bir egemenliğe tabi olduğu bir devlet şeklidir. Devletin ülkesi tek ve bölünmez olan üniter devlette, millet unsuru da tek ve bölünmez bir bütündür. Tek yasama organı ve tek yasama yetkisinin olduğu üniter devlette, yargı organı ve yetkisi de tek olup, yürütme organı ve yetkisinde de esas itibarıyla bir bütünlük bulunmaktadır (Gözler, 2012: 130-132).

Üniter devletler, merkezden yönetim, yerinden yönetim, yetki genişliği ve bölgeselleşme ilkelerine göre değişik şekillerde örgütlenmiştir. Merkezci tekli devletlerde bütün yetkiler ve sorumluluklar tek merkezde toplanmıştır. Merkezi yönetimin üstlendiği hizmetler hem merkezde, hem de taşrada merkeze bağlı görevlilerce yürütülmektedir. Demokrasi ilkesiyle bağdaşmayan ve halkın yönetime katılmasını sınırlandıran merkezci tekli devletlerin sakıncalarını hafifletmek için, “yetki genişliği” ilkesi ön plana çıkarılmaktadır. Böylece merkezi yönetimin taşrada görevli yüksek memurlarına belli konularda karar alma ve uygulama yetkisi verilmektedir. Üniter devletlerde yerinden yönetim, uygulamada iki şekilde kendini göstermektedir. Biri “yer yönünden”, diğeri “hizmet yönünden”dir. Yer yönünden olanlara coğrafik yerinden yönetim kuruluşları da denmektedir. Bu kuruluşların organları halk tarafından seçilmekte olup, bunlar müşterek yerel ihtiyaçları karşılayan kamu tüzel kişileridir. Hizmet yönünden yerinden yönetim kuruluşlarıysa, hizmetin niteliği ele alınarak yerinden yönetim kuruluşu olarak örgütlenmesi ve genel yönetimin dışında tutulmasıyla oluşmuştur. Bu tür kuruluşlar, idari ve mali alanda özerk bir yapıya sahiptirler (Gözübüyük, 2003: 18-19).

Türkiye Cumhuriyeti de, kuruluşundan beri üniter devlet olarak tasarlanmıştır. 1961 Anayasası ile 1982 Anayasası’nın 3. maddesinde ifade edildiği gibi, “Türkiye Devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür”. Bu kural, Anayasanın değiştirilemeyecek, değiştirilmesi önerilemeyecek hükümlerindendir (md. 4). Anayasadaki bu düzenleme, devletin yapısı bakımından federatif bir yapıyı olanaksız kılmaktadır. Devletin üniter yapısı, yukarıda sözü geçen merkezden yönetim, yerinden yönetim ve yetki genişliği ilkelerinin uygulanmasına engel değildir. Özerk yerel yönetim kuruluşlarının devlet yapısı içinde yer alması, devletin üniter bir devlet olma özelliğini ortadan kaldırmamaktadır (Gözübüyük, 2003: 21).

Tek yapıli devletlere son dönemde eklenen bölgesel devlet, milliyetlerin özerkliklerini tanımakla birlikte, milletin tekliğini ve ülkenin bölünmez bütünlüğünü koruyan bir devlet şeklidir. Bölgesel devlette, bir yandan milletin tekliği ve ülkenin bölünmez bütünlüğü korunarak tek yapıli devlet özelliği garanti edilirken; diğeryandan, bölgelerdeki milletlerin özerklikleri kabul edilerek, federal devletlere özgü bir yönetim tarzı da benimsenmek suretiyle üniter devlet anlayışı kısmen yumuşatılmaktadır. Bu doğrultuda bölgesel devlette de bölgelerin merkezi devletten

ayrı yasama ve yürütme organları bulunmaktadır. Ancak bunların yetkileri, ileride değinilecek olan federe devletlere göre sınırlıdır. Federal devletlerden farklı olarak bölgesel devlette yargı birliği vardır (Odyakmaz ve diğerleri, 2011: 186).

Bölgesel devletin tipik örneklerini İtalya, Portekiz ve İspanya oluşturmaktadır. İspanya’da Katalonya, Galicia ve Bask gibi, ekonomik açıdan en fazla gelişmiş yörelerin çok eski ve köklü taleplerine tatminkâr çözümler getirmek, diğer taraftan da ETA’nın eylemlerini etkisiz kılmak amacıyla, 29 Aralık 1978 Anayasası ile yeni düzenlemelere gidilmiştir. Anayasanın 2. maddesi, öncelikle İspanyol milletin tekliğiyle bölünmez ortak vatan ilkesine yer vermekte olup; aynı zamanda hem milletin tekliğini, hem de milliyetlerin özerkliğini tanımaktadır. Başka bir ifadeyle Anayasa, milletin tekliği ilkesiyle bölgenin özerkliği gibi iki zıt ilkeyi birleştiren bir nitelik taşımaktadır. Millet kavramı, bölgeselleşmenin alanı ya da başta Bask ve Katalan’ların milliyetçi talepleri ne olursa olsun, İspanya’nın federal bir devlet olmadığı, ancak tekci bir devlet olduğu ifade edilmektedir. Diğer yandan 1978 Anayasası, egemenliğin sadece İspanyol millete ait olduğunu vurgulayarak, self determinasyon yetkisini reddetmektedir. Ancak milliyetlerin kendi kültürlerini koruma ve geliştirme hakkına da sahip oldukları belirtilmektedir. Bu bakımdan İspanyol özerk toplulukları siyasi birer varlık olarak görülmektedir. Hatta bölgeler ülke olarak da anılmaktadır: Bask ülkesi, Katalan ülkesi gibi. Böylece özerk topluluk tanımı içinde iki temel unsura da yer verilmektedir. Coğrafi ekonomik unsur ve sosyo-politik unsur. Milliyetler kavramı, İspanya’nın çok uluslu bir devlet yapısına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Burada kültürel milliyetle hukuki milliyet ayrımını göz ardı etmemek gerekmektedir. Birincisi ırk, dil ve kültür gibi ortak niteliklerin, kendilerine ait bir devletin olmasını arzulayan ya da bağlı oldukları devlet içinde kendi ortak niteliklerini koruyacak kurallardan yararlanan insan topluluğudur. İkincisi, yani hukuki milliyet ise, bir devletin normlar düzeniyle tanımlanan ve bir kimseyi söz konusu devletle birleştiren hukuki ve siyasi bağıdır. Hukuki milliyet kısacası, vatandaşlık anlamına da gelmektedir. Nihayetinde 17 özerk topluluğun olduğu ve söz konusu toplulukların özerklik statülerini kendi seçilmiş meclislerinde hazırladıkları İspanya’da, özerk topluluklar ve milliyetler arasındaki dayanışma ilkesi; ekonomik farklılıkların, yani varlıklı ile yoksul yöreler arasındaki

dengeinin sağlanabilmesini, elde edilen gelirlerin merkezde birleştirilerek tekrar bölgelere dağıtılmasını ifade etmektedir (Teziç, 2009: 131-132).

İki ya da daha çok devletin sıkı ya da gevşek bağlarla birleşmelerinden doğan bileşik (karma) devletler, kendi içinde “devlet birlikleri” ve “devlet toplulukları” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Devlet birlikleri de “şahsi birlik” ve “hakikî birlik” şeklinde ikiye ayrılmaktadır. “Şahsi birlik”, iki veya daha fazla monarşik devletin başına aynı hükümdarın geçmesiyle oluşmaktadır. Örneğin: 1714’ten 1737’ye kadar İngiltere ile Hanover arasında, 1885’ten 1908’e kadar Belçika ile Kongo arasında şahsi birlik kurulmuştur. Bu devletlerde kralın şahsı dışında tüm diğer alanlarda, iki devlet birbirinden ayrı devletler olarak varlığını sürdürmüştür. Her iki devlet gerek içişleri, gerekse dışişleri bakımından bağımsız olup, ayrı yasama, yürütme ve yargı organları bulunmaktadır. Evlenme ve veraset nedeniyle iki ülke hükümdarlığının tek kişide birleşmesi sonucu oluşan şahsi birliklerin ömrü kısa süreli olup, hükümdarın ölümüyle ya da tahttan inmesiyle sona ermektedir. “Hakikî birlik”, temelde bir şahsi birlik olmakla birlikte, şahsi birliğin daha ileri bir aşamasını teşkil etmektedir. Birden fazla devletin içişlerinde bağımsızlıklarını koruyarak dış ilişkileri bakımından bir devlet oluşturacak şekilde birleşmesiyle oluşurlar (Gözler, 2010: 71-72).

İki veya daha fazla devletin bir araya gelmesiyle oluşturdukları bileşik (karma) devletler olan devlet topluluklarının aralarındaki bağ, şahsi birlik ve hakikî birliğe göre daha sıkıdır. Devlet toplulukları kendi içinde “konfederasyon” ve “federasyon” olarak ikiye ayrılmaktadır. “Konfederasyon”, birden fazla devletin bağımsızlıklarını koruyarak, ortak ve sınırlı çıkarlarını sağlamak amacıyla bir anlaşmayla kurdukları ve istedikleri zaman kopabildikleri devlet topluluklarıdır. Konfederasyon, çağımızda federasyon öncesi bir aşamayı oluşturmaktadır. Uluslararası anlaşmayla kurulan konfederasyonda, üye devletler arasındaki bağ sözleşmeye dayanmaktadır. Konfederasyona antlaşmayla girildiğinden, konfederasyona üye devletler konfederasyondan diledikleri zaman ayrılabilir. Konfederasyonda üye devletler, gerek iç, gerekse dış ilişkiler bakımından bağımsızdır. Konfederasyonun konfedere devletler üzerinde zorlama gücü olmadığı gibi, konfederasyonda sadece üye devletlerin vatandaşlığı vardır. Konfederasyonun ayrı bir vatandaşlığı bulunmamaktadır. Ayrıca tüzel kişiliği olmayan konfederasyonda üye devletlerin uluslararası kişiliği vardır. Konfederasyonun tek

organı “Diyet” adlı bir meclistir. Bu mecliste konfedere devletlerin delegeleri bulunmakta olup; Diyet Meclisi genellikle bu delegelerin oybirliğiyle karar alabilmektedir. Diyet Meclisi’nde alınan kararların konfedere devletlerde uygulanabilmesi için, Diyet Meclisi’nin kararlarının her konfedere devletçe ayrıca onaylanması gerekmektedir (Odyakmaz ve diğerleri, 2011: 186-187). Konfederasyonun en eski örneğini, İsviçre Konfederasyonu (1291-1848) oluşturmaktadır. ABD de bir federal devlete dönüşmeden önce, 1776-1787 yılları arasında bir konfederasyondur. Ancak günümüzde dar ve teknik anlamda konfederasyon olarak kabul edilen bir devlet topluluğu bulunmamaktadır. Buna rağmen, konfederasyon geniş anlamda ele alınarak, Britanya Uluslar Topluluğu (British Commonwealth), Maastricht Antlaşması öncesinde AT, hatta NATO’yu konfederasyon benzeri topluluklar olarak düşünenler bulunmaktadır. Ayrıca 1991’de SSCB’nin dağılmasından sonra kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu da büyük ölçüde bir konfederasyona benzetilmektedir (Gözler, 2010: 73).

Federasyon (federel devlet) ortak bir anayasa altında tarihsel, dış tehdit, coğrafi büyüklük, kültürel ve etnik bölünmüşlük gibi nedenlerle birleşmiş devletlerin oluşturduğu bir devlet biçimidir. Federasyonu meydana getiren devletlere federe devletler, bunların oluşturduğu birliğe de federasyon denilmektedir (Gözübüyük, 2003: 20). Federasyonun insan unsuru, başka bir ifadeyle milletini federasyona vatandaşlık bağıyla bağlı olan insan topluluğu oluşturmaktadır. Hemen hatırlatılmalıdır ki, bu millet aynı zamanda bir federe devletin de milletini oluşturmaktadır. Örneğin: Dallas’ta yaşayan bir kişi, hem Texas vatandaşı, hem de ABD vatandaşıdır. Federasyonun toptak unsurunu da federe devletlerin topraklarının tamamı oluşturmaktadır. Yani federasyonun ülkesi, federe devletlerin ülkelerinin toplamıdır. Federasyonun kendisini oluşturan federe devletlerin egemenliklerinin dışında, kendine özgü bir egemenliği bulunmaktadır. Federasyonun yasama organında her federe devlet temsil edilmektedir. Federasyonda yürütme organının, bu devletin federal devlet olmasından kaynaklanan bir özelliği bulunmamaktadır. Bir federasyonda yürütme organı, monist veya düalist bir yapıda olabilir. Örneğin: ABD monist yürütme organına sahip bir federal devlet olup, bu ülkede yürütmenin başında Başkan bulunmaktadır. Ancak Almanya, Avusturya, Avusturalya, Kanada ve Belçika gibi federasyonlarda yürütme organı iki başlıdır. Yürütme organının bir kanadında

devlet başkanı, diğer kanadında ise hükümet bulunmaktadır. Federal devletlerde yargı organının bu devletin federal devlet olmasından kaynaklanan önemli bir özelliği bulunmaktadır. Her federal devlette muhakkak bir federal yüksek mahkeme bulunmaktadır (Gözler, 2012: 152-158).

Kısaca bu şekilde ifade edilebilen federasyon yukarıda ifade edilen konfederasyonun aksine anayasayla kurulmaktadır. Konfederasyonda konfedere devletler iç ve dış ilişkiler bakımından bağımsızken, federasyonda federe devletler federasyona bağlıdır. Konfederasyonun aksine federasyonda federal devletin zorlama gücü vardır. Vatandaşlık bakımından da federal vatandaşlık ve federe vatandaşlık olmak üzere iki tür vatandaşlık söz konusudur. Konfederasyonun tüzel kişiliğinin olmamasına rağmen, federasyonda federal devletin uluslararası kişiliği vardır. Ancak federasyon ve federe devletler ayrı tüzel kişiliklere de sahiptir (Odyakmaz ve diğerleri, 2011: 187).

2.3.2. Devlet Şekillerinin Ulus Devlet Açısından İrdelenmesi

Tarihsel olarak kapitalizmin siyasi formu olarak konumlanan ulus devletin tarihsel olarak kategorik karşıtını, imparatorluk, krallıklar veya kent devletleri oluşturmaktadır. Kapitalist birikim sürecinin doğurduğu bir siyasi yapılanma türü olan ulus devlet, federal ve üniter biçimde alt gruplara ayrılmaktadır. Dolayısıyla federal devlet, ulus devletin tarihsel olarak karşıtı bir devlet yapılanması değil, aksine ulus devletin alt kategorilerinden birini teşkil etmektedir. Ulus devletin federal ve üniter biçimde ayrışması veya yapılanması, bir devlet türüne denk düşmemekte, bu ayrım veya yapılaşma devletin yapılanmasıyla ilgili bir nitelik arz etmektedir. Başka bir deyişle federal ya da üniter devlet, ulus devlet olmanın belirleyici ölçütleri değil, devlet sistem olarak yapılanmasıyla ilgili olgulardır. Ulus devletin temel ve belirleyici karakteristiklerini; bütünleşik ulusal piyasayla homojenleştirilmiş siyasal mekân oluşturmaktadır. Dolayısıyla ulus devlet olmak bakımından, hem federal devletin hem de üniter devletin en önemli ve temel ortak niteliklerini de bu karakteristikler oluşturmaktadır. Ulus devlet tartışması da ancak bu temel karakteristikler üzerinden sürdürülebilir. Federal ve üniter yapıli devletlerde, federasyonu oluşturan federe devletlerin sınırlarıyla üniter devletlerdeki il sınırları, siyasi sınır olma niteliği taşımaz. Çünkü kapitalizmin siyasi yapılanması temel olarak

ulus devlettir. Ulus devletin siyasi niteliğini, egemenlik karakterize ettiğinden, siyasi sınır temel olarak ulus devletin sınırlarına karşılık gelmektedir. Dolayısıyla federe devletlerin sahip olduğu parlamentolar ve bu kapsamda egemenliğe ilişkin aldığı kararlar, bunları tam bir egemen ve sınırlarını da siyasi sınır olarak kabul etmek için yeterli değildir. Bilindiği üzere, ulus devlet piyasa ihtiyaçları kapsamında mekânsal homojenleşmeyi siyasi araçlarla gerçekleştirmektedir. Ulus devlet bakımından homojenleşme, kültürel bir olgu olmanın ötesinde, işgücü, mal ve hizmet mobilizasyonunun sağlanmasına dönük tarihsel olarak oluşmuş ya da inşa edilmiştir. Federal devlet ya da üniter devlet yapılanmaları, ulus devletin bu karakteristiğinin dışında tutulamaz. Bu bakımdan federal devletin temel karakteristiğinin de, her şeyden önce bütünleşmiş tek ve homojen ulusal piyasalar olduğu söylenebilir (Akbulut, 2011: 34-35).

Kuşkusuz aynı karakteristik, üniter devlet yapılanması bakımından da geçerlidir. Bu değerlendirmelerden yola çıkarak, federe devletlerin siyasi sınırlarının olduğunu iddia etmek bile tarihsel olgularla çelişmeyi göze almak demektir. Çünkü siyasi sınırların olmasının en temel sonuçlarından biri, farklı gümrük ve farklı hukuk, hatta farklı dillerin varlığıdır. Oysaki ABD ve Almanya örneklerine bakıldığında, Alman ve ABD kapitalizminin federe devletlerinin siyasi sınırlarına rağmen varolamayacakları kolayca kestirilebilir. Üniter devlet yapılarında da ulus devletin temel karakteristiği olan, tek ulusal piyasa ve homojenleşmiş siyasi mekân olgusu tanımlayıcı niteliktedir. Başka bir deyişle, farklı hukuk, iktisadi kuralların bölge, il ya da başka birimlere göre farklılaşması, ulus devletin aynı zamanda ve esas olarak ulusal bir piyasa olduğu gerçeğini görmemek anlamına gelmektedir. Buradan yola çıkıldığında, ulus devletin federal ve üniter nitelik taşımasının bütünleşik ulusal piyasayla homojenleştirilmiş siyasal mekân olma nitelikleriyle bağdaştıcı sürece bu yapıyla çelişmeyeceği sonucuna erişilmektedir. Üniter devlet ve federal devlet olgularının yalnızca idari ve teknik sorunlar olarak algılanmasının, tarihsel ve toplumsal bir olgu ve kategori olan ulus devletin iktisadi konumunun ihmal edilmesine yol açacağı unutulmamalıdır (Akbulut, 2011: 35).

Ancak şu bir gerçektir ki, gerek tek yapılı, gerekse bileşik yapılı olsun bütün modern devletler sadece ulus devlet şeklinde örgütlenmiş olmayıp, ulus devlet dışında da kendi sosyal-siyasal şartlarına göre de bir örgütlenme tarzı

geliştirmişlerdir. Madalyonun iki yüzü gibi, modern devlet denildiğinde madalyonun sadece bir yüzü olan ulus devleti değil, diğer yüzü olan ulusalcı olmayan devletin de değerlendirilmesi gerekmektedir (Durgun, 2000: 123-124).

Takdir edilmelidir ki, milliyetçilik her olayda farklı bir yapı ve bünyeye sahip olduğundan, ulus devlet uygulamaları da farklı bir mantığa sahiptir. Almanya örneğinde olduğu gibi, kendi kendine bilinçlenerek bir ulus devlet olma iç dayanışmasında olan bir ülke ile İsrail örneğinde olduğu gibi, ulusal bağımsızlık yoluyla devlet olma durumunda millet devletten önce gelmektedir. Böyle bir millet, devlet olmaya başladığında devlet inşa etme mantığıyla kendini ona tabi kılmaktadır. Tersinden, bir devlet millet olmaya başladığında olay tersine dönerek, şimdi millet inşa etme mantığına tabi olunmaktadır. Burada farklı/heterojen insan ve grupları, millet içinde toparlama, tekdüze etme arayışı yatmaktadır. Çünkü millet, devlet ya da yönetici tarafından oluşturulan siyasi sürecin bir sonucudur. Bunlar ırki ya da etnik bakımdan değil, siyasi bakımdan tanımlanmıştır. Fransız hükümetinin gittiği yol, bunun en tipik örneğini teşkil etmektedir. Yerel dilleri tahrip ederek, illeri birleştirerek, insanları tek bir dil, hukuk, kültür ve ulus potasında Fransız kimliği içinde eritip vatandaş yaparak Fransız milleti oluşturulmuştur. Bütün bunlar milliyetçiliğin devlet kurmanın bir tarzıyla ilgili bir teori olduğunu göstermektedir. Milliyetçi teoriye göre, ulus devlet, devleti teşkil etmede tutarlı ve doğru, tatmin edici tek yolu temsil etmektedir. Ancak birçok devlet ulus devlet olmaya karşı koymaya çalışmıştır. Çünkü bu devletler, ulus devlet örneklerini kültürel olarak bunalıcı olarak görmekte, siyasi olarak da liberal bulmamaktadır. Bu devletlerin siyasal kompozisyonları ve tarihi geçmişi, onların bu doğrultuda hareket etmesini önlemektedir. Bu yüzden bu devletler ya radikal bir şekilde ulus devletin geleneksel modellerini değiştirerek kendi toplumsal yapısına uydurmaya çalışmakta, ya da ulus olmayan bir devlet tarzında yapılanmayı tercih etmektedir (Durgun, 2000: 117-119).

Ulus olmayan devlet örneği olarak Hindistan örneğine bakıldığında; bilinçli olarak ulus olmayan devlet olma tercihi ile karşılaşılacaktır. Çünkü son derece adem-i merkezleşmiş ve bölünmüş uzun bir tarihe sahip olan Hindistan'da, birbirinden oldukça farklı, ancak tamamen entegre olmamış etnik, kültürel, dini ve dinsel gruplar mevcuttur. Dolayısıyla Avrupalı milliyetçi teorisyenlerin ileri sürdüğü ortak tarih, dil, din, ırk gibi objektif unsurlar yönünden Hindistan'ın bir araya

gelmesi olanaksızdır. Hindistan'da bu düşünceler hiçbir zaman uygulanabilirlik zemini bulamamıştır. Gandhi ve diğer Hindistanlı liderler Avrupa ulus devletinin tekdüzeligi ve sıklığına, geleneksel Hindistan yaşamının çoğulculuğunu, hatta kaosu ve gevşekliğini tercih etmesi, Hindistan'ı Avrupa milliyetçiliğinden uzaklaştırmıştır. Bu yüzden Hindistan; dil, din, ırk, etnisite gibi faktörlere önem vermeyerek, farklı, çoğulcu, heterojen geleneksel Hindistan uygarlığını, Hindistanlılar için en iyi birleştirici öge olarak görmüştür. Haliyle Hindistan adında bir ülkenin ortaya çıkarılması, ülkedeki insanlardan Hindistanlı olmalarının istenilmesi, milliyetçilikle olmayıp, anayasaya bağlılıkla halkın, yasal, siyasal değerlere tabi olması, ılımlı ve kapsayıcı bir kamu ruhunun ve sorumlu vatandaşlığın geliştirilmesiyle olmuştur. Bu özellikleri hasebiyle Hindistan'ın ulus devlet olmadığı sonucuna erişilebilir. Çünkü Hindistan tek bir ceza kanununa sahipken, özel hukuk tek bir medeni kanuna dayanmamaktadır. Ülkenin Müslüman olan kesimi kendi ayrı yasalarıyla yönetilmekte ve devletin müdahalesiyle karşılaşmamaktadır. Çok sayıda azınlık eğitim kurumunun bulunduğu ülkede, ilk ve ortaokullardaki eğitim eyalet anayasalarına bırakılmaktadır. Kısacası, Hindistan devleti bir milletin oluşumunda derin ayrılıklara sempatiyle bakmamaktadır (Durgun, 2000: 120-121).

Hindistan'la benzer şekilde ABD de bir ulus devlet değildir. Kendisini yöneten toplulukların gönüllü federasyonu şeklinde kurulan ülke; göçmenler ülkesi olarak halkları, ortak soya, fikriyata, etnisiteye veya kan bağlarına asla sahip olmamıştır. Başlangıçta oluşturulan ABD vatandaşı şeklinde ifade edilen genel kimliğe hoş bakılmasa da, zamanla bu kabul edilmiş, ancak bunun yanında vatandaşlar etnik kimliklerini de özgürce ifade edebilmişlerdir. Ulus devlet olmayan ABD'de göçle gelenlerin karşılanmasında ve vatandaşlığa kabulünde herhangi bir zorluk içinde bulunulmamıştır. Ancak kriz dönemlerinde veya halkı harekete geçirmede hiçbir devlet, dolayısıyla ABD de ulusal kaynakları kullanmaktan, yurtseverliğe başvurmaktan kaçınmamıştır. Yalnız buna rağmen, ABD'nin yurtseverliği Amerikan idealleri ve yaşamı, özerk yapısı ve dinamik sivil toplum üzerine yoğunlaşmış derin ayrılıklara ve dış kültürel etkilere sempatiyle bakmakta, onlara kapılarını açık tutmaktadır (Durgun, 2010: 121).

2.4. Devletin Kökeni Hakkında Hakkında Teoriler ve Tarihte İlk

Devletlerin Ortaya Çıkışı

Devletin kökenini açıklamak amacıyla çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, devletin kökenini ailede ve onun genişlemesinde, ikincisi birtakım biyolojik esaslarda, üçüncüsü kuvvet ve mücadelede, dördüncüsü ekonomik olaylarda ve beşincisi insanın akıl ve iradesinde bulmaktadır (Gözler, 2012: 29).

Aile Teorisi'ne göre devlet, ailenin zamanla büyümesi ve aynı kandan gelen ailelerin birleşmesiyle oluşmuştur. Önce ailenin genişlemesiyle aileden daha büyük sosyal birlikler olan "gens (geniş aile, sülale)"ler meydana gelmiş, ardından genslerin de birleşmesiyle "tribü (boy, kabile, aşiret)"ler, tribülerin de birleşmesiyle "devlet" olgusu doğmuştur. Ayrıca aile teorisi, devlet otoritesinin niteliğini, babanın aile üyeleri üzerindeki otoritesiyle ataerkil ailede açıklamaktadır. Ailenin bütün fertlerinin aile babasının otoritesine tabi olduğu ataerkil ailede, ailenin zamanla büyüüp, genişleyip devlete dönüşmesiyle babanın aile içindeki otoritesi de zamanla yerini kralın otoritesine terk etmiştir. Başka bir ifadeyle babanın aile içindeki otoritesi, kralın otoritesi haline dönüşmüştür. Bu yüzden kralın devlet içindeki otoritesi, babanın aile içerisinde tesis ettiği otoritesi gibidir. Aile içinde babaya itaat edildiği gibi, krala da aynı şekilde itaat edilmelidir. Bu teoriyi savunan düşünürler arasında Aristo, Cicero, Patavinus, Bodin ve Wilson gibi düşünür ve devlet adamları bulunmaktadır (Gözler, 2010: 53).

Devletin doğuşunun bazı yanlarına ışık tutan Aile Teorisi, bazı noktalarda tarihsel gerçeklikle uyum sağlamaktadır. Bu teori tarihsel bir tip olarak mutlak monarşilerle bir ölçüde uyum içinde olsa bile, modern devleti açıklamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü modern devletteki iktidarın niteliğiyle ailede babanın iktidarı arasında bir benzerlik kurmak olanaksızdır. Ancak günümüz için geçersizliğine rağmen, aile teorisinin devlet kudretine ve özellikle devlet başkanına bakış açısının kalıntıları hâlâ modern toplumlarda gözlenebilmektedir. Örneğin: Türkiye'de devleti vatandaşlar karşısında bir "baba" olarak addeden vatandaşların sayısı oldukça fazladır. Çok sayıda vatandaşın zihninde şu veya bu şekilde bir "devlet baba" tasavvuru yer almaktadır (Gözler, 2012: 31).

Devletin kökenini biyolojik temellere dayandıran Biyolojik Teori'ye göre devlet, doğal ve biyolojik yasalara göre kendiliğinden meydana gelen canlı bir

organizmadır. Bu organizma insanda olduğu gibi, kendisine varlık ve canlılık kazandıran çeşitli organlardan oluşmaktadır. Platon, Bluntschili, Spencer ve Espinas gibi düşünürlerce savunulan Biyolojik Kuram'a göre toplum çeşitli sınıflara ayrılmaktadır. Toplum bir insana benzediğine göre, insanın nasıl akıl, cesaret ve içgüdüleri olmak üzere üç bölümü varsa, toplumda da akla karşılık gelen bir yöneticiler sınıfı, cesarete karşılık gelen bir koruyucular sınıfı ve içgüdülere karşılık gelen bir çalışanlar sınıfı bulunmaktadır. Bu teoriyi geliştiren düşünürlerden olan Platon'un "İdeal Devlet"i için öngördüğü üç sınıf da bunlardır. Devletin kökeninin bu teoriye dayandırılması, aristokratik bir yönetim biçiminin kabulünü zorunlu hale getirmektedir. Çünkü bu teoriye göre insanlar insanda bulunan üç bölüm içinden doğru ve tutarlı hareket etmesi için, aklın etkisi altında hareket etmektedir. Toplumda da bir akıl olduğuna göre, toplum da aklın yönetimi altında olmalıdır. Toplumda akıllı, doğuştan bilgi erdemine sahip olan kişiler temsil etmekte olup, toplumu bilge insanların ellerine teslim etmek yapılacak en doğru iş olarak belirtilmektedir. Ancak bu teori, devletin kökenini aydınlatebilmekten oldukça uzaktır (Ruhi, 2005: 250-268).

İnsanla toplumun aynı yasalara tabi olduğuna dayanan bu teori, birçok açıdan eleştirilebilir. Çünkü bireysel organizmada (insanda) organlar arasında maddi bir bağıllık bulunmaktadır. Oysa sosyal organizmada (toplumda) organlar arasında yalnızca manevi ve sosyal bir bağıllık söz konusudur. Toplumsal organlarla bireysel organlar arasında yapısal farklılıklar bulunmaktadır: Toplumda, toplumu oluşturan fertlerin rasyonel bir değer, bilinç ve irade sahibi olmalarına rağmen, insanda insanı oluşturan hücrelerin böyle bir özelliği bulunmamaktadır. Bireyde yaşam sürecinin sabit ve belirli olmasına rağmen, toplumda yaşam sürecinde bir belirlilik bulunmamaktadır. Devlet ortadan kalkınca onu oluşturan insanların varlığını korumalarına rağmen, insanların ortadan kalkması halinde tüm organları ve hücreleri varlığını yitirmektedir. İnsanda organların işlevleri kesinleşmiştir. Örneğin: el ayağın, göz kulağın işlevini görmemektedir. Oysa toplumda bu kesinlikten söz edilemez. Çünkü bir çiftçi sonradan ticaretle uğraşabileceği gibi, ilerde politikacı ya da asker olabilmektedir (Ruhi, 2005: 270-271).

Kuvvet ve Mücadele Teorisi'ne göre, devlet güçlülerle zayıflar arasındaki kuvvet ve mücadelelerin sonunda doğmuştur. Güçlülerin zayıflar üzerinde zorla

kurdukları bir baskı teşkilatı olan devletin sayesinde, güçlüler zayıfları sömürmeye devam etmektedir. Hukuk da bu baskı ve sömürüye aracılık etmektedir. Çok eski zamanlardan beri savunulan bu teoriyi savunan düşünürler arasında; Herakleitos, Lukretius, Polybos, Seneka, İbn-i Haldun var almaktadır. Ancak bu teorinin en gelişmiş şekli, Franz Oppenheimer’da bulunmaktadır (Gözler, 2010: 54). Oppenheimer’a göre devletin kaynağını belirli nedenlerle meydana gelen mücadele, yağma ve gasp oluşturmaktadır. Oppenheimer, yaşamını sürdürmek amacıyla bir geçim olanağı arayan insanın karşısında, isteklerini karşılayabilmesi için başvurmak zorunda kaldığı birbirine zıt iki yolun bulunduğunu ifade etmektedir. Bunlar: Çalışmak ve soymaktır. Başka bir ifadeyle bir kimsenin kendi işgücüne dayanmasıyla ötekilerinin işgücüne zorla ey koymaktır. Oppenheimer, bir kimsenin kendi çalışmasına ve bu çalışmasıyla başkalarının çalışmasını birbirine denk olarak değiştirerek, ihtiyaçlarını karşılamasına “ekonomik yollar”, başkalarının çalışmasının karşılıksız olarak elde edilmesine “siyasal yollar” demektir. Oppenheimer’a göre, ilkel zamanlardan uygarlığımıza dek tüm tarih bir içerikten, “ekonomik yollar” ile “siyasal yollar” arasındaki çatışmadan oluşmaktadır (Oppenheimer, 2005: 44-46). Demek ki devlet aygıtının doğması için, gasp edilecek bir servet ve bu servetin gasp edilmesi gerekmektedir. Gaspın sürmesi için de, gasp edenlerin bir baskı örgütüne ihtiyaçları vardır ki, bu da devlet aygıtına karşılık gelmektedir. Bu teoride kuşkusuz büyük bir haklılık payı bulunmaktadır. Ancak, devletlerin sadece kuvvetle kurulduğu, otoritesini sadece kuvvetle koruduğu, devletin içinde sürekli olarak gasp ve yapma faaliyetinin sürdüğünü ifade etmek, bizi gerçekten uzak bir değerlendirmeye götürmektedir Devletler kuşkusuz otoritelerini kuvvetle sağlar ve gerektiğinde devletler kuvvete başvurur. Ancak devletler salt kuvvete dayalı birer yapı olsaydı, sürekli bir isyan tehlikesiyle karşı karşıya kalırlardı. Ancak egemenliğini asırlarca sürdüren devletlerin sadece kuvvet kullanarak hüküm sürdüklerini söylemek, oldukça abartılı bir iddiadır (Gözler, 2012: 33).

Marksist-Lenist doktrinden kaynaklanan Ekonomik Teori (Marksist Devlet Teorisi)’ye göre, devletin kökeni sınıflararası tezatlar ve karşıtlıklardır. Marksistlere göre devlet, egemen sınıfın, sömürülen sınıflar üzerinde egemenliğini sürdürmesine aracılık eden bir baskı aracıdır. Ancak, proleterya tarafından gerçekleştirilecek olan ihtilâl, sömürücü sınıfın iktidarını sonlandırarak, baskı aracı olan devleti hemen

ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü kapitalizmden komünist topluma doğrudan geçmenin olanaklı olmayacağı belirtilirken iki konu üzerinde durulmaktadır: Bir taraftan komünist toplum için teknik ve maddi temelleri hazırlamak, diğer taraftan da öteki kapitalist devletlerle çevrili olmak ve devletin korunmasını ve sürdürülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu teoriye göre, bir süre çoğunluğun diktatörlüğünü kullanan proleteryanın hizmetine bırakılmasından sonra, baskı aracı olan devlet şekil değiştirmeli, komünist topluma geçiş için uygun duruma getirilmelidir. Bu aşamayı Marksistler, proleterya diktatörlüğü ya da proleter devlet olarak adlandırmaktadır. Ancak sosyal karşıtlıkların giderilmesi ve sosyalizmde kaydedilen ilerlemeler nedeniyle, proleterya diktatörlüğü döneminde baskı aracı devleti ortadan kaldırmaksızın, bir yumuşama kabul edilebilmektedir. Bu şekilde proleteryanın partisi ve devletinden “bütün halkın partisi ve devleti”ne geçiş, 1951’da 21. Kongre’de Nikita Kruçev tarafından deklare edilmiştir. Bu gelişmenin ardından 7 Ekim 1977’de SSCB Anayasası’na yapılan bir eklemeye “bütün halkın sosyalist devleti ilkesi SSCB Anayasası’nda yer almıştır. Bu ilkenin anayasada yer almasının ardından bütün halk devleti, devleti komünist toplum aşamasına, başka bir ifadeyle devletin ortadan kalkacağı ya da eriyeceği ileri sürülen aşamaya geçilmeden önceki bir ara dönem olarak kabul ediliyordu. Ancak günümüz dünyasında komünizmin trajik bir şekilde çöküşü, bu amacın gerçekçi olmadığını, ne denli efsanevi olduğunu göstermiştir (Teziç, 2009: 116-117).

Devletin kaynağını insan aklına ve iradesine dayandıran teori olan Sosyal Sözleşme Teorisi, Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau tarafından savunulmuştur. Bu düşünelere göre, insanlar devletin oluşmasında önce doğal yaşam veya tabiat hali olarak adlandırılan bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde gerçekleşen bir şeyden dolayı insanlar, bu dönemden çıkmaya kendi akıl ve iradeleriyle karar verdiler. İnsanlar bu dönemden çıkarken kendi aralarında “sosyal sözleşme” denilen bir sözleşme yaptılar. Devletin temelinde de bu sözleşme yatmaktadır. Başka bir ifadeyle devleti, tabiat halinden çıkarken insanlar kendileri düşünerek, taşınarak, bir sözleşme yaparak yaratmışlardır. O halde devlet insan aklının ve iradesinin bir ürünü olarak beliren bir aygıttır (Gözler, 2010: 56).

Sosyal Sözleşme Teorisi’ni savunan düşünürlerden Thomas Hobbes siyasal kuramını oluştururken, öncelikle doğa durumundan hareket etmiştir. Hobbes, doğa

durumunu, her insanın her insanla savaş halinde olduğu, kaos ve güvensizlik hali olarak ifade etmiştir. Hobbes'a göre devletin ortaya çıkması, insanların savaş halinden kurtulmak için toplum sözleşmesini oluştumasıyla olanaklı olmuştur. İnsanların barış ve güvenlik arayışı, devletin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır (Arslaner ve Eryücel, 2011: 7). Bireyin ve toplumun özünün kavga, savaş, güvensizlik ve kaos olduğunu savunan Hobbes'a göre, insanın doğasında üç temel kavga nedeni bulunmaktadır: Rekabet, güvensizlik, şan-şeref tutkusu. Hobbes, rekabetin insanları kazanç için, güvensizliğin güvenlik için, şan-şeref tutkusunun şöhret için mücadele etmeye ittiğini ifade etmektedir. İnsanlığın doğuştan eşitliği güvensizliğe, güvensizlik de savaşa neden olmaktadır. Devletin olmadığı durumda, herkesin herkese karşı sürekli savaş hali vardır. Fertleri bu durumdan kurtaran şey, bir sözleşmeyle doğal durumdaki tüm haklarını bir egemene devretmeleridir. Bu ise devlettir (Çetin, 2002: 5).

John Locke da Hobbes gibi, devletin ortaya çıkışını açıklamak için doğa durumundan hareket etmiştir. Ancak Hobbes'un doğa durumuyla Locke'unki uyuşmamaktadır. Hobbes, doğa durumunu herkesin herkesle mücadele içinde olduğu bir savaş durumu olarak betimlerken; Locke doğa durumunun bir barış dönemi olduğunu iddia etmektedir. Doğa durumunda olan insanların tam bir özgürlük ve eşitlik içinde yaşadığını ifade eden Locke'a göre doğa durumu; fertlerin diğerlerinin isteklerine bağlı olmaksızın doğa yasasının sınırları içerisinde, kendi eylemlerini düzenlediği, kendi mallarını ve kişiliklerini kullandıkları mükemmel bir özgürlük durumuna karşılık gelmektedir. Aynı zamanda bir eşitlik hali olan doğa durumunda, hiç kimse bir diğeri üzerinde iktidara sahip değildir. Locke'da iyi bir dönem olarak başlayan doğal yaşama dönemi, cezalandırma yetkisinden dolayı savaş dönemine dönüşmüştür. Bireylerin doğa durumundan devlet düzenine geçmeye karar vermelerinin sırrı da burada yatmaktadır. Bireyleri devleti kurmaya iten neden de bu savaş durumundan kurtulma isteğidir. Doğa durumunda insanların doğal haklarına yapılacak saldırıları cezalandıracak bir üst otoritenin bulunmaması ve herkesin kendi davasının yargıcı olması, doğa halini bir savaş ve güvensizlik haline dönüştürmüştür. Fertler bu savaş durumundan kurtulmak ve kendi temel haklarını korumak için, bir sözleşme hazırlayarak devleti oluşturmuştur. Locke doğa halinden devlete geçişi Hobbes gibi toplum sözleşmesiyle açıklamasına rağmen, ondan farklı olarak

insanların tüm haklarını egemen güce terk etmediği, sadece cezalandırma haklarını devlete devrettiklerini belirtmektedir (Arslanel ve Eryücel, 2011: 11-12).

Jean Jacques Rousseau da devlet kuramını oluştururken, doğa durumu varsayımından yola çıkarak, doğal yaşamı fertlerin mutlu bir yaşam sürdükleri özgürlük ve eşitlik hali olarak tasvir etmektedir. Rousseau'ya göre, herkesin eşit ve özgür olduğu, bu mutlu ve iyi düzen, uygarlığın doğmasıyla son bulmuştur. Mülkiyet hakkının çitlemeyle ortaya çıkmasıyla kurulan uygar toplumla, toplumdaki iyi/mutlu düzen sona ermiştir. Mülkiyet, güç sahibi olma ve başkalarına hükmetme hırsıyla hareket eden uygar toplum insanlar arasında zamanla, zengin-yoksul, köle-efendi, güçlü-güçsüz gibi ayrımlar belirlemiştir. Başka bir ifadeyle, insanlar arasındaki eşitlik sona ermiştir. Uygarlığın beraberinde getirdiği aşırı mülkiyet hırsının doğa durumundaki şefkat ve merhameti sona erdirdiği, insanları cimri, kıskanç, çıkarıcı, bencil ve kötü yaptığını belirten Rousseau, insanların daha fazlasına sahip olmak için giriştikleri mücadelenin yeni doğmuş toplumu korkunç bir savaşa ittiğini iddia etmektedir. Hiç kimsenin güvende olmadığı bu ortamda, insanların akılcı çözümler aramasıyla doğa durumuna dönüşün olanaksız olmasından, insanların toplumdaki korkunç savaş durumuna son vermek, herkesin şahsı ve mallarının ortak bir güç tarafından korunmasını sağlamak için bir toplum sözleşmesi hazırlanarak devlet oluşturulmuştur (Arslanel ve Eryücel, 2011: 14). Toplum sözleşmesi, bireylere yasalar önünde hukuksal bir eşitlik sunarak, doğalarından kaynaklanan maddesel eşitsizliği sonlandırmak ve onlara doğuştan getirdikleri haklarını güvence altına alma olanağını sağlamaktadır. Ancak bunu yaparken de, toplumu organik bir bütüne dönüştürmek suretiyle bireysel iradeyi toplumsal irade potasında eritmektedir. Ayrıca bu sözleşme, siyasi bütüne, üyelerine karşı, aynı tabiatın her insana organları üzerinde mutlak bir yetki vermesi gibi mutlak bir otoriteyi öngörmektedir (Akdemir, 2010: 69).

Devletin kökeni hakkında geliştirilen bu teoriler, mahiyeti gereği spekülâtif niteliktedir. Bu teoriler düşünürlerin zihinlerinde oluşturdukları tasavvurlardan ibarettir. Devletin kökeniyle ilgili bu spekülasyonları bırakıp, tarihsel verilere bakılmasında yarar vardır. İlk devletlerin ortaya çıkmasında rol oynayan faktörleri göçebe toplulukların çiftçi topluluklar üzerinde egemenlik kurmaları ve küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçiş şeklinde ifade etmek olanaklıdır.

Yenitaş devrinde bakıldığında; yerleşik çiftçi toplulukları ve göçebe çoban toplulukları olmak üzere iki topluluğun olduğu görülmektedir (Gözler, 2012: 41). Bu topluluklardan yerleşik çiftçi toplulukları ekonomik bakımdan kendine yeterli ve savaştan uzak barışçıl bir yaşam sürdürürken, göçebe çoban toplulukları bir artı değer üretmekten uzak ve savaşçı bir niteliğe sahipti. Bu toplulukların sürüleri, canlı besin depoları değildi. Ancak canlı besin depoları sayılabilecek olan kısım, sürüden sağılan süt ve sürünün yıllık yenilenmeyi aşan yavrularıdır ki bunlar da fazla değildir. Bu yüzden toplumsal artı üretme yeteneğine sahip olmayan çoban topluluklarının çiftçi toplulukları gibi kendine yeterli olmadığı söylenebilir. Özetle çoban toplulukları da üretime geçmiş topluluklar olmalarına rağmen, göçebe yaşam şekilleri neolitik köylerden çok, avcı toplayıcıların yaşamına benzemektedir. Çoban topluluklarında sürü ortak emeğin ürünü, dolayısıyla ortak mülktür. Bu topluluklarda geleneksel çayırlar üzerinde bir sahiplik söz konusu değil, ancak ortak yararlanma vardır. Çiftçi toplulukları ile çoban toplulukları arasında yağma ilişkisi bulunmaktaydı. Çiftçi-çoban topluluklarının barışçı alışveriş ilişkilerinin bile savaşçı ilişkilerin ürünü olarak başlamış olmaları çok olasıdır. Çünkü “göçebe, kendine yetersiz, dışa açık ve savaşçı” bir yaklaşım biçimine sahip olan çoban topluluklarla, “yerleşik, kendine yeterli, dışa kapalı ve barışçı” yaşam biçimli çiftçi toplulukları arasındaki ilişki genellikle savaşçı olmuştur. Yaşam biçimlerinin farklılığından dolayı, çiftçi-çoban sürtüşmelerini çoğu kez çoban topluluklar kazanmıştır. Yenilen çiftçiler yenilen çobanlar gibi kaçamamış, kaçıp topraksız kalmaktansa topraklarında kalıp, çobanlara boyun eğerek haraç ödemeyi tercih etmişlerdir (Şenel, 1982: 169-188). Savaşçı göçmenler yerleşik çiftçileri yağmalamakta; ancak onların üzerinde egemenlik kurmadan, vurkaç taktiğini uygulayarak onları yağmaladıktan sonra dağlarına çekilmekteydi. Bu safhada henüz bir devlet olgusu söz konusu değildir. Ancak M.Ö. 6000 yıllarında aşırı sıcaklığın artışı nedeniyle göçebe toplulukları da tarım yapılan vadilerde ve dağ yamaçlarında yerleşmeye başlamıştır. Bunun sonucunda yağmacı göçebeler, vurkaç yağmacılığı yerine yağmaladıkları topluluğun üzerinde sürekli egemenlik kuran bir topluluğa dönüşmüştür. Bir yandan yağmaladıkları toplulukları zorla çalıştırarak kendilerini beslettiler, diğer yandan da onları diğer yağmacı topluluklara karşı korudular. Böylece devlet, göçebe

toplulukların çiftçi topluluklar üzerinde egemenlik kurmalarıyla ve egemenliklerini sürdürmelerinde ortaya çıkmıştır (Gözler, 2012: 41).

Devletin doğuşuna yol açan faktörlerden ikincisi, yukarıda değinildiği gibi küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçiştir. Göçebe çobanların yerleşik çiftçiler üzerine “çöreklenmesi” ve toplumsal tabakalaşmanın, siyasal farklılaşmanın tarihsel koşullarını; çiftçi-çoban toplulukları arasındaki savaş ilişkisinde çoban topluluklarının zaferinde, savaşı kazanan göçebe toplumun yerli çiftçileri yok etmeden o yere yerleşmesi ve çalışmanın çalışanların dışındaki kimseleri besleyebilecek verimlilik düzeyine erişmiş olması teşkil etmektedir. Fetihçi halk yeni bir iş örgütlemesi biçimini geliştirerek, çalışmanın verimliliğini bir artı üretecek düzeye eriştirebilir. Ancak bunun da bazı şartları vardır. Böyle bir örgütlenmeye olanak sağlayacak, kısıktacak, hatta zorunlu kılacak doğal koşulların bulunması gerekmektedir ki, bu koşullar büyük ırmakların taşkın ovalarında bulunmaktadır. Tarihte bu koşullar ilkin Mezopotamya’da küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçilmesini sağlayan olaylarla gerçekleşmiştir (Şenel, 1982: 186-194).

Son derece verimli alüvyal topraklara sahip olan, ancak yazları çok az yağış alan Mezopotamya’da tek tek ailelerin tarım yapması olanaksızdı. Bu yüzden M.Ö. 5000’e kadar aşağı Mezopotamya’da tarıma geçilememiştir. Buralarda tarım, ancak taşkınların ekin tarlalarını silip süpürmemesi için gerekli setlerin, barajların yapılmasına, yazın kuraklıkta ekin tarlalarının kavrulmaması için nehirlerden sulama kanallarının açılmasına bağlı olup, bu işlerin yapılabilmesi için tek tek ailelerden veya köylerden ziyade birden fazla köyün bir araya gelmesi gerekmektedir. Böyle bir ortamda bunun başarılabilmesi için de merkezi bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Aynı şekilde Mısır’da da devletin doğumunda küçük sulama tarımından büyük sulama tarımına geçiş önemli bir rol oynamıştır. Nil Nehri’nin hayat verdiği Mısır’da toprakların tarımsal amaçlarla kullanılabilmesi, bu toprakların sulanmasına bağlıydı. Bunun için de su kanallarının açılması ve suni göllerin inşası gerekliydi. Sulama işinin organizasyonu ve suların paylaşımı işi de merkezi bir otoritenin doğmasına, başka bir ifadeyle devletin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Nil’in koşullarının da Dicle ve Fırat’a göre güçlü, istikrarlı ve merkezi bir

devletin kurulması için daha elverişli olmasından dolayı, Mısır'da istikrarlı, düzenli ve barış içinde bir devlet düzeni kurulabilmiştir (Gözler, 2012: 42).

2.5. Milleti Oluşturan Faktörler (Millet Anlayışları)

Bir devletin kurulabilmesi için gerekli ilk şey insan topluluğudur. Söz konusu insan topluluğunun niceliği (miktarı) önemli değildir; ancak niteliği önemlidir. Başka bir ifadeyle her insan topluluğu bir devlet kuramaz. Bir arada yaşayan insanların bir devlet kurabilmeleri için, birtakım bağlarla birbirlerine bağlanmış olmaları gerekmektedir. Birtakım bağlarla birbirlerine bağlanmış olan insanların oluşturduğu topluluğa millet denmektedir (Gözler, 2010: 43). Bu noktada alelade bir insan topluluğunu millete dönüştüren faktörlerin neler olduğunun incelenmesi gerekmektedir. Bu faktörler objektif ve subjektif nitelik gösterebilmektedir. İnsanları birbirine bağlayan faktörlerin niteliğine göre de iki farklı millet anlayışı ortaya çıkmaktadır: Objektif ve subjektif millet anlayışı. Objektif millet anlayışına göre, milleti oluşturan insanlar birbirine objektif, başka bir ifadeyle elle tutulur, gözle görülür nitelikteki bağlarla bağlanır. Buna rağmen, subjektif millet anlayışına göre, milleti oluşturan insanlar birbirine subjektif nitelikteki bağlarla bağlıdır (Gözler, 2012: 51).

2.5.1. Objektif Millet Anlayışı

Bu anlayışa Alman millet anlayışı da denilmektedir. Alman görüşüne göre, bir milletin tanımlanmasındaki objektif unsurlar; kan birliği (ırk birliği), dil birliği, din birliğidir. Nazi Almanya'sında Hitler, bu ölçütlere dayanarak Alman ırkını arı kan'dan gelen, Alman dilini konuşan, Hristiyan dininden ve Alman kültüründen gelen kişilerden oluşturmak istemiştir. Diğer yandan milletin tanımında bu anlayıştan hareket edilerek, diğer ülkelerde yaşayan Almanları topluma katmak amacıyla emperyalist bir politikanın savunulmasından yararlanmak amacı da güdülmüştür (Teziç, 2009: 119-120).

Bir milletin tanımlanmasındaki objektif unsurlardan ırk birliğini esas alan görüşe göre insan topluluğunu millete dönüştüren şey, bu insanlar arasındaki ırk birliğidir. Renk, boy, ses, vücut yapısı gibi kalıtımla gelecek kuşaklara aktarılabilecek özellikler bakımından benzeşen ve insan topluluklarının dikey olarak

sınıflandırılmasına olanak veren kategoriler olarak ifade edilen ırkın esas alındığı bu görüşte millet, aralarında ırk birliği olan insanların oluşturduğu topluluktur. Dolayısıyla insanların bir milleti oluşturabilmesi ve bir devlet kurabilmesi için aynı ırka mensup olmaları gerekmektedir. Irk birliği yaklaşımına göre, bir devlet başka bir devletin egemenliği altında yaşayan ırktaşlarını o devletin egemenliğinden kurtarmalı ve sonunda ırktaşlarının yaşadığı bütün toprakları zaptetmelidir. Bu anlayışı yukarıda belirtilen Nazi Almanyası’nda Hitler’in izlediği politikalar açıkça yansıtmaktadır. Irk birliği görüşünün Nazi Almanyası’na örneğindeki gibi birtakım tehlikeli sonuçları bir yana, bu görüşün yüzde yüz doğru olduğunu söylemek oldukça güçtür. Çünkü ırk bakımından homojen olmayan birçok devlet vardır. Diğer yandan günümüzde Ortadoğu ve Avrupa ülkelerinde saf ırklara rastlamak neredeyse imkânsızdır. Bu coğrafyada iki komşu devletin beşeri unsurları arasında gözle görülür bir ırk farklılığını ihdas etmek oldukça zordur. Örneğin; bir Bulgar ile Romen, bir Romen ile bir Sırp, Bir Türk ile bir Yunan arasında gözle görülebilen bir farklılığın olduğunu söylemek güçtür. Bununla birlikte açık ırksal farklılıkların olduğu ülkelerde, örneğin; eski İngiliz ve Fransız sömürgesi olan ülkelerde yeni devletlerin kurulmasında ırksal farklılıkların rol oynadığı açıkça görülmektedir. Aynı şekilde çok ırklı ülkelerde siyasal mücadelenin bir boyutu da ırksal farklılık üzerine kurulmuştur. Böyle ülkelerde ırk farklılığının devletin parçalanmasına yol açması ihtimali yüksektir (Gözler, 2012: 52-53).

Dil birliği görüşüne göre, dil sıklıkla millet olmanın en açık sembolü olarak algılanmaktadır. Zira bir etnik grubun uyumu, boyutu büyük ölçüde dil vasıtasıyla ifade edilmektedir. Bu ise iki şekilde gerçekleşir: Birincisi, farklı diller bir etnik grubu diğerinden ayıran sınırı saptamada etkin bir konumdadır. Bu dilin sembolik işlevidir. Dilin bu sembolik işlevi aynı zamanda güçlü bir grup dayanışmasını da hatırlatmaktadır. İkincisiyse ortak bir dil, iletişime ve etnik bir grup içindeki bütünleşmeye katkı sağlar. Bu da dilin iletişim işlevine karşılık gelmektedir. Bu yüzden dil etnik kimlik için önemli bir faktör olarak görülmektedir (Kasımoğlu, 2012: 167). Örneğin; Alman milliyetçiliği Alman dilinin saflığı ve bekâsı üzerine tasarlanan kültürel birlik duygusuyla formüle edilmiştir. Milletler dillerine yönelik herhangi bir tehdide veya sulandırma faaliyetine karşı oldukça hassas bir görünüme sahiptirler. Örneğin; Quebec’in Fransızca konuşan halklarını, nüfusun geri kalanını

meydana getiren İngilizce konuşan Kanadalılardan ayıran en önemli öge, dildir. Benzer şekilde, Galler milliyetçiliğini geniş bir şekilde, Galler dilini koruma ve yeniden diriltme çabası ayakta tutmaktadır. Aynı zamanda ortak milli kimlik kavramsallaştırmasına sahip olmadan aynı dili paylaşan halklar da bulunmaktadır. Amerikalılar, Avustralyalılar, Yeni Zellandalılar ilk dil olarak İngilizce konuşmakla birlikte, kendilerini kesinlikle “İngiliz milleti”nin üyeleri olarak kabul etmezler. Bazı milletler de herhangi bir dile sahip olmadan millî birliğin ana unsurlarına sahip olabilmektedir. Ortak bir İsviçre dili olmayan İsviçre’de Fransızca, Almanca ve İtalyanca olmak üzere üç dil birlikte kullanılmaktadır (Heywood, 2011b: 172).

Din birliği teorisine göre, bir arada yaşayan fertlerin bir millet oluşturabilmesi ve dolayısıyla bir devlet kurabilmesi için, aynı dine mensup olmaları şarttır. Başka bir ifadeyle, millet aynı dine mensup insanların oluşturduğu bir topluluk olarak ifade edilebilir. Elbette ki, bu görüşte de bir gerçeklik payı bulunmaktadır. Zira farklı dinlere mensup fertlerin yaşadığı bölgelerde ve özellikle de Ortadoğu ve Balkanlarda din birliği ve ayrılığı millet kavramı bakımından oldukça önemlidir. Bunun en tipik örneğini Boşnak, Hırvat ve Sırp milletleri arasındaki ayrım oluşturmaktadır. Boşnak, Hırvat ve Sırlar aynı ırktan olmalarına ve ortak bir dili konuşmalarına rağmen üç ayrı milleti oluşturmaktadır. Bunların ayrı birer millet olarak belirmesinin nedeni, kuşkusuz dindir. Bunlardan Boşnaklar Müslüman, Hırvatlar Katolik, Sırlar ise Ortodokstur. Millet oluşumunda din faktörünün etkisi yadsınamaz; ancak millet oluşumunda din faktörünün önemini abartmamak gerekmektedir. Çünkü yeryüzünde yüzlerce millet olmasına rağmen, birkaç tane din bulunmaktadır. Bu yüzden, kaçınılmaz olarak birçok devlet aynı dine ve mezhebe mensuptur. Aynı dinden olan fertler, farklı nedenlerle ayrı bir millet oluşturduklarını düşünmekte ve ayrı devlet kurmaktadırlar. Örneğin Türkler ve Araplar aynı dine mensup olmalarına rağmen, kendilerini aynı millete mensup olarak görmemiş ve ayrı birer devlet kurmuşlardır (Gözler, 2010: 44-45).

2.5.2. Subjektif Millet Anlayışı

Bir milleti sadece ırk birliği, din ve dil gibi objektif unsurları kullanarak tanımlamak pek olanaklı gözükmemektedir. Bütün milletler bir miktar kültürel, etnik ve ırksal çeşitliliği içinde barındırmaktadır. Örneğin İsveç milleti (İsveçler) birçok yerel diyalektlerin yanı sıra, ülkede Fransızca, Almanca ve İtalyanca olmak üzere üç ana dilin kullanılmasına rağmen kalıcı ve yaşayabilir olduğunu kanıtlamıştır. Kuzey İrlanda’da rakip milliyetçiliklerin yükselmesine yol açan Katolikler ve Protestanlar arasındaki ayrımlar ada İngiltere’inde büyük ölçüde önemsizken, Almanya gibi ülkelerde sadece marjinal bir öneme sahip olmuştur. Bu, nihai olarak milletlerin sadece üyelerince subjektif olarak tanımlanabileceği gerçeğini göstermektedir. Son tahlilde millet psikopolitik bir inşadır. Bir milleti diğer tüm grup ve kolektivitelerden ayıran şey, onun üyelerinin kendilerini bir millet olarak kabul etmeleridir. Bu bir milletin kendisini özel bir siyasal topluluk olarak algılaması anlamına gelmektedir. Bu bir milleti bir etnik gruptan ayıran etmendir. Kuşkusuz bir etnik grup, bir topluluk kimliğine ve kültürel onur duygusuna sahiptir; ancak millettten farklı olarak, o kolektif siyasal emellere sahip değildir. Bu emeller geleneksel olarak siyasal bağımsızlık ve devleti elde etme çabası ya da muhafaza etme arzusu şeklini almıştır (Heywood, 2011a: 150-151).

Yukarıdan anlaşılabileceği gibi, Fransız “ortak yaşama” anlayışı olarak da bilinen subjektif millet anlayışında millet subjektif, daha doğrusu psikolojik bir unsurla açıklanmaktadır. Bu anlayışa göre, millet “ortak yaşama isteği” anlamına gelmektedir. Birlikte yaşama isteğinin temelinde, nesilden nesile aktarılan manevi miras, geçmişin parlak veya karanlık günlerinin hatıralarına bağlı kalmak, gelecek için izlenecek tutumun birlikte hazırlanması görüşü yatmaktadır. Bu açıdan millet, insan gruplarının kendilerini doğal siyasi bir topluluk olarak algıladıkları ve vatanseverlik şeklinde paylaşılan bir sadakat ve sevgiyle dışavurulan psiko-sosyal bir varlık olarak ifade edilebilir. Vatan yapılacak toprağın yokluğu, küçük bir nüfusa sahip olma, ekonomik kaynaklardan yoksunluk gibi objektif zorunluluklar, “milli haklar” olarak değerlendirdikleri şeyleri talep etmede ısrarlı olmaları halinde bir insan grubu için çok az bir önem ifade etmektedir. Örneğin: Letonya sadece 2.6 milyon nüfusunun olmasına, bu nüfusun ancak yarısının etnik Leton olarak tanımlanmasına, yakıt ve enerji kaynaklarından yoksun olmasına rağmen 1991’de

bağımsız bir millet hüviyetine kavuşmuştur (Teziç, 2009:120; Heywood, 2011b: 174).

Fransız düşünürü Ernest Renan (1832-1892) da, milletin tanımlanmasında objektif diye bilinen faktörleri tek tek eleştirmektedir. Renan ırk kavramına karşı çıkarken, “insanlık tarihinin zoolojiden farklı olduğunu; dile ikincil bir yer verirken dilin birleşmeyi teşvik edeceğini, ancak zorlayamacağını; dine gelince “eski dönemlerde sosyal grupların varlığına etkili olabileceğini, ancak bir süre sonra bunun bireysel bir şey olduğunu”, toprak konusunda da “toprağın onsuz olmaz bir dayanak, bir mücadele ve çalışma alanı olduğunu, ancak canlılığı insanın sağladığını” belirtmektedir. Ona göre iki husus gerçekte bir bütünü oluşturmaktadır; biri, geçmiştedir. Ortak zengin anılara sahip olmak. Diğeri de, bugünü birlikte yaşama isteğidir. Çünkü bir millet büyük bir dayanışmanın ürünüdür. Geçmiş varsayar, bununla birlikte bugünü de özetler. Yine Renan’a göre, “milletin varlığı her gün yapılan bir plebisittir, tıpkı insanın varlığının hayatın sürekliliğini doğrulaması gibi” (Teziç, 2009:120).

2.6. Milliyetçilik Türleri

Milliyetçiliğin tarihinin öğretici tezlerinden biri, milliyetçiliğin karakterinin milliyetçi emellerin ortaya çıktığı koşullardan ve milliyetçiliği şekillendiren siyasi nedenlerden büyük ölçüde etkilendiğidir (Erdoğan, 1999). Bir yandan milliyetçilik, ulusal birlik ve bağımsızlık geleceği vaat eden ilerlemeci ve özgürleştirici bir güç olarak görünmektedir. Diğer yandan, siyasal liderlerin askeri yayılma ve ulus adına savaş siyasetleri gütmelerine olanak sağlayan irrasyonel ve gerici bir itikat da olabilir (Heywood, 2011a: 156).

Gerçekten milliyetçilik insanlarda rastlanan birden fazla kişilikli olma sendromunun siyasetteki karşılığıdır. Milliyetçilik değişik zaman ve mekânlarda, ilerici ve gerici, demokratik ve otoriter, özgürleştirici ve baskıcı, solcu ve sağcı kişilikler edinebilmiştir (Türküne, 2009: 637-638). Ayrıca milliyetçilik hem rasyonel, hem de irrasyonel nitelikleri olan bir kavramdır. Bir ilke etrafında öbekleşmiş milletin kendi kendini yönetimi gibi inançlara pirim verir; fakat diğer taraftan erksi dönemlerden kalan korku ve nefret gibi rasyonel olmayan duygu ve güdülerden de beslenir. Bu ideolojik şekilsizlik birçok faktörün ürünüdür. Milliyetçilik çok değişik

tarihsel bağlamlarda ortaya çıkmış, birbirine zıt kültürel miraslarca biçimlendirilmiş ve birçok siyasi neden ve emel uğruna kullanılmış bir olgudur. Bunun yanı sıra, milliyetçilik diğer siyasi doktrinleri hazmetme, onlarla kaynaşma ve rakip milliyetçi gelenekler yaratma kapasitesinden de mahrum değildir. Bu geleneklerin en önemlileri, başka bir ifadeyle milliyetçiliğin türevleri şunlardır: Liberal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik, yayılmacı milliyetçilik, antikolonyal (sömürgecilik karşıtı=anti emperyalist) milliyetçilik (Heywood, 2011b: 181).

2.6.1. Liberal Milliyetçilik

Liberal milliyetçiliğin kökleri, Avrupa liberalizminin klasik formu olarak Fransız Devrimi'ne kadar uzanmaktadır. Zira liberal milliyetçiliğin savunduğu değerlerin çoğu, Jean Jacques Rousseau'nun görüşlerinden esinlendiği şekliyle Fransız Devrimi'nin yaydığı ilkelerde mevcuttur (Türköne, 2009: 638). Liberal ideolojiyi uygulama düzeyine geçiren Fransız Devrimi'nin temel ilkeleri arasında ulusal egemenlik ilkesi yer almaktadır. Bu ilkeye göre, eski düzen krallıklarına hâkim olan tanrısal kökenli meşruluk ilkesi yıkılmakta ve yeni bir siyasal topluluk tipi olan ulus hâkim olmaktadır. Ulus ne ekonomik bir çözüme ne de toplumsal farklılaşma temeline dayandırılmayan ve kendisini yaratan insanların bölünmez bütününden meydana gelen soyut bir tasarıdır. 19. yüzyılın ilk yarısı boyunca milliyetçilik, liberalizmle el ele Avrupa devrimci hareketlerine rehberlik eden başlıca ideoloji olmuştur (Çam, 1999: 249).

Gerçekten de 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da milliyetçi olmak liberal, liberal olmak da milliyetçi olmakla eşdeğer tutulmuştur. Örneğin; 1848 Devrimleri ulusal bağımsızlık ve birlik mücadelesiyle, sınırlı ve anayasal yönetim isteklerini birbiriyle kaynaştırmıştır. Bu hiçbir yerde, özellikle İtalyan birleşmesinde öncü rol oynayan Guiseppe Mazzini tarafından ifade edildiği biçimiyle, İtalyan ulusal akımının 'Risorgimento' (yeniden doğuş) milliyetçiliğindeki kadar açık değildir. Benzer ilkeler, 19. yüzyılın başında Latin Amerikan bağımsızlık hareketini yöneten ve İspanyolların Hispanik Amerika'dan çıkartılmasına yardım eden Simon Bolivar (1783-1830) tarafından da benimsenmiştir. Liberal milliyetçiliğin belki de en açık ifadesi Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un 1. Dünya Savaşı sonrasında

yapılacak barışın esaslarını açıkladığı ‘On Dört Prensip’inde bulunabilir (Heywood, 2011a: 157).

Liberal milliyetçiliğin ana teması ulusal self-determinasyon hakkında gizlidir. Milliyetçilik yabancı egemenliğine ya da sömürge yönetimine bir tepki olarak ortaya çıktığı zaman, ulusal kurtuluş ve kendi kaderini tayin arayışında olmasından dolayı genellikle özgürlük, adalet ve demokrasi amaçlarıyla bağlantılı özgürleştirici bir güç olmak eğilimindedir. Milliyetçiliğin başlangıçta doğuşu bu anlamda liberaldir. Liberal milliyetçilik iki anlamda özgürleştirici bir güç olarak belirmiştir. İlk olarak, ister çokuluslu imparatorluklar isterse sömürgecilik şeklinde olsun, yabancı egemenliğinin ve baskısının her türüne karşıdır. İkinci olarak da, kendi kendini yönetme idealini taşımaktadır. Ayrıca liberal milliyetçiliklerle ilgili önemli bir nokta da, milliyetçiliği ulusları birbirinden ayıran bir güç olarak görmemeleri, aksine ulusal self-determinasyonun barışçı ve istikrarlı bir uluslararası düzenin esası olduğu fikrini taşımalarıdır (Erdoğan, 1999).

Liberal milliyetçiliğe yöneltilen eleştiriler, ortaya koyduğu fikirlerin naif ve romantik oldukları noktasında yoğunlaşmaktadır. Liberal milliyetçiler, milliyetçiliğin ilerlemeci ve özgürleştirici yüzünü görürler; rasyonel ve hoşgörülü bir milliyetçiliği benimserler. Bununla birlikte onlar milliyetçiliğin irrasyonel yönünü, başka bir ifadeyle “biz”i tehdit eden yabancı “onlar”dan ayırt edici kabilecilik yönünü arka planda tutmaktadır. Liberaller milliyetçiliğe evrensel bir nitelik atfetmektedir; ancak milletlerin adalet ve haklılıklarına bakmaksızın fertlerine ölme veya öldürmeye ikna edişindeki duygusallığı daha az gündeme getirmektedir. Liberal milliyetçilik, milli devletin siyasi ve uluslararası uyumun sağlanması için kilit bir role sahip olduğu inancıyla yanlış yönlendirilmektedir. Örneğin; Wilsoncu milliyetçiliğin yanlış, milletlerin coğrafi alanlarla uygun ve örtüşen bir biçimde yaşadıklarına olan inançtı. Oysaki pratikte “sözde” ulus devletlerin geniş bir yelpazeye uzanan dilsel, dinsel, etnik veya bölgesel gruplardan ibaret olmalarına rağmen bunların çok azı gerçekte millet olarak nitelenebilir (Heywood, 2011b: 182-183).

2.6.2. Muhafazakâr Milliyetçilik

Tarihi olarak, muhafazakâr milliyetçilik liberal milliyetçilikten daha sonra doğmuştur. 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar muhafazakâr siyasetçiler milliyetçiliği devrimci olmasa dahi yıkıcı bir inanç olarak kabul etmişlerdir. Bununla birlikte yüzyıl ilerledikçe muhafazakârlık ve milliyetçilik arasındaki bağ gittikçe belirginleşmiştir. Bunun örnekleri Disraeli'nin “tek ulus” idealinde, Bismarck'ın Alman milliyetçiliğini Prusya'nın güçlenme davasının hizmetine koşmasında ve Çar III. Alexander'ın panislavik milliyetçiliği onaylamasında kendini göstermektedir (Heywood, 2011a: 157).

Modern dönemde ise birçok muhafazakâr için milliyetçilik artık bir inanç esasına dönüşmüştür. İngiltere'deki bu durum Margaret Thatcher'in 1982 Falklands Savaşı'na muzaffer bir cevap vermesinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Daha genel olarak Muhafazakâr Parti'nin Avrupa entegrasyonuna duyduğu antipatide ifadesini bulmuştur. Ronald Reagan, Grenada'nın işgaline, Libya'nın bombalanmasına kadar varan iddialı bir dış politika izleyerek Amerikan milliyetçiliğini yeniden birleştirmeye çalışmıştır. George Bush, Panama'yı işgal ederek ve 1991'de Amerikan güçlerini Körfez Savaşı'na göndererek bu politikayı devam ettirmiştir. George Bush'un sözde terörle savaşı benzer bir şekilde askeri açıdan kendine güveni, milli değerlerin savunulmasına ve milli karakterin dışavurumuna dahil olmaya uğraşmaktadır (Heywood, 2011b: 183).

Muhafazakâr milliyetçilik vatanseverlik, kamu düzeni ve sosyal uyumla ifadesini bulan bir milliyetçilik türüdür. Her milliyetçilik anlayışı tek tipleştirici bir nitelik taşımakla beraber, muhafazakâr milliyetçilik anlayışı buna biraz daha fazla yakındır. Geçmiş ön planda tutan muhafazakârlıkla ortak tarih kavramından yola çıkan milliyetçilik bu noktada benzeşmektedir. Başka bir ifadeyle gelenekçilik, muhafazakâr milliyetçiliğe nostaljik ve geçmişe yönelik bir nitelik atfeder. Genellikle ulus devlet olma sürecini tamamlayan ülkelerde görülen bu milliyetçilik türü gücünü büyük ölçüde ötekileştirmeden almaktadır (Balkaya, 2009: 22).

Çok sayıda modern devlette göç sorunu bu türden milliyetçiliği canlı tutmaktadır. Göçler, bu yolla yerleşik ulusal kültürün ve etnik kimliğin zayıflayacağını düşünülmesinden dolayı, tehlikeli sayılmaktadır. Çünkü muhafazakâr milliyetçilere göre, bir ulusun gücü onun dil ve kültür bakımından

türdeş olmasıyla yakında ilgilidir; buna karşılık heterojenlik gerilim ve çatışma demektir; organizmanın iç tutarlılığının zaafa uğraması anlamına gelmektedir. Muhafazakâr milliyetçiler, çok kültürlü veya çok uluslu devletlerde istikrarın olmayacağını düşünmektedirler. Çünkü onlar, bu tür toplumlarda varlığı güçlü bir ulusal kimliğe bağlı olan kültürel ve toplumsal kaynaşmadan yoksun olduğunu savunmaktadırlar. Muhafazakâr milliyetçilik ulus kurma sürecinde olan devletlerden ziyade, yerleşik ulus devlerde yaygın olarak görülen bir milliyetçilik türüdür. Bu milliyetçiliği savunanlar, toplumsal tutarlılığa ve kamu düzenine ayrı bir önem atfetmektedirler. Ayrıca muhafazakâr milliyetçilik hoşgörüsüzlük ve bağnazlığın geliştirilmesine de aracılık edebilir. Kültürel saflık ve geleneklerin sürdürülmesi üstünde ısrar etmek suretiyle muhafazakârlar göçmenleri veya genel olarak yabancıları bir tehdit olarak betimleyebilir, bu da zamanla ırkçı ve yabancı düşmanı korkular geliştirebilir veya en azından bu türden argümanlar meşrulaştırılabilir. Bu nedenle muhafazakâr milliyetçiliğin şovenizme kayma ihtimali her zaman bulunmaktadır (Erdoğan, 1999).

Muhafazakâr milliyetçilik zaman zaman saldırganlık ve yayılmacılık şeklinde belirse de, asli özelliği iç politikaya yönelik ve bağnaz bir araç olarak kullanılmasıdır. Muhafazakâr milliyetçiler, dış politikaya ilişkin sorunları halkın önceliklerini değiştirmek amacıyla kullanırlar. Bu durum muhafazakâr milliyetçiliğin bir elit manipülasyonu ve yönetici sınıf ideolojisi olduğu eleştirilerine neden olmaktadır. Muhafazakâr milliyetçiliğe getirilen diğer eleştiriler ise, bu tutumun sabit fikirliliğe, bağnazlığa ve hoşgörüsüzlüğe neden olduğu yolundadır. Bağnaz milliyetçilik, bir milletin dışlayıcı bir etnik topluluk olduğunu ve benzer insanlardan oluşan bir aileye benzediğinin ifade edildiği, kültürel millet kavramının çok dar bir yorumundan yola çıkmayı tercih eder. Kültürel saflığın ve yerleşik geleneklerin devam ettirilmesindeki ısrarlarıyla milliyetçi muhafazakârlar, göçmenleri ve yabancıları bir tehdit unsuru olarak algılar ve buradan yabancı düşmanlığına ve ırkçılığa çanak tutan, hiç olmazsa bunlara meşruluk katan bir sonuç ortaya çıkar (Türküne, 2009: 642).

2.6.3. Yayılmacı Milliyetçilik

Milliyetçiliğin üçüncü formu saldırgan, militer ve yayılmacı bir karaktere sahiptir. Birçok şekilde, bu milliyetçilik türü liberal milliyetçiliğin özünü oluşturan eşit haklar ve self-determinasyon hakkına olan ilkeli inancın antitezini oluşturur. Milliyetçiliğin saldırgan yüzü, ilk kez 19. yüzyılın sonlarında Avrupa güçlerinin ulusal şan ve Afrika'daki zenginlikler için kapışmaya giriştiklerinde kendini göstermiştir. 19. yüzyıl Avrupa emperyalizmi önceki dönemlerin kolonyal genişlemesinden, ulusal saygınlığın gittikçe bir imparatorluk sahipliğiyle bağlantılandırıldığı ve her kolonyal zaferin popüler coşku gösterileriyle ya da şovenizm ile selamladığı bir popüler milliyetçilik ikliminde beslenmesi anlamında farklıdır. Büyük ölçüde, 20. yüzyılın her iki dünya savaşı bu yayılmacı milliyetçilik türünün birer sonucudur. Uzun süre devam eden bir silahlanma yarışı ve bir uluslararası krizler serisinin akabinde Ağustos 1914'de I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde fetih ve askeri zafer ümidi Avrupa'nın bütün büyük başkentlerinde kendiliğinden devasa bir kamusal sevince neden olmuştur. II. Dünya Savaşı büyük ölçüde Japonya, İtalya ve Almanya tarafından izlenen milliyetçiliğin ilham verdiği emperyal yayılmanın bir sonucudur. Bu tür milliyetçiliğin Avrupa'daki en yıkıcı modern örneğini ise, Bosnalı Sırpların 'Büyük Sırbistan'ı yaratma hayalleri teşkil etmektedir (Heywood, 2011a: 161-162).

Yayılmacı milliyetçilik, adından da anlaşılacağı üzere saldırgan, militarist ve genişlemeci bir nitelik taşır. Yayılmacı milliyetçilik, şovenizm kelimesi ile tarif edilebilecek bir milliyetçilik türüdür. Şovenizm kelimesi kendini Fransa'nın büyüklüğüne ve Napolyon'a adayan Fransız asker Nicolas Chauvin'in adından türetilmiştir. Milliyetçi Şovenizm ise, bir kişinin kendi grubunun millet üstünlüğüne olan irrasyonel inancı ifade etmektedir. Bu bakımdan yayılmacı milliyetçilik, liberal milliyetçilikle tam bir zıtlasma halindedir. Ayrıca Sosyal Darwinist modelden de büyük ölçüde etkilenen yayılmacı milliyetçilik bu bağlamda, sömürüyü de meşrulaştırır. "En iyi olanın yaşaması" mantığına dayanan Sosyal-Darwinizm-milliyetçilik etkileşimine göre; sömürgeci millet sömürülen millete göre genetik açıdan daha üstün olduğundan dolayı sömürür, diğeri de genetik açıdan daha aşağıda yer aldığı için sömürülür. Bu bakımdan ırkçılığa yakın bir duruşa sahiptir (Balkaya, 2009: 22).

Diğer milletlerin veya ırkların düşman oldukları saplantısı, bu milliyetçilik türünde önemli bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu milliyetçilik anlayışına göre, düşmanla karşı karşıya gelince millet bütünleşir ve kendi kimliklerini ve önemlerinin farkına vararak bir tür negatif bütünleşmeye ulaşır. Şovenist milliyetçilik bu yüzden “biz” ve “onlar” arasında açık bir farkı meydana getirir. “Biz” duygusunun güçlenmesi için “onlar”dan nefret edilmesi zorunlu olarak kabul edilmektedir. Nitekim yayılmacı milliyetçilere göre dünya ırklara bölünmüştür. Ayrıca yayılmacı milliyetçilikte “yeniden doğuş” ve “yenilenme” fikirleri değişmez temalar olarak görülmektedir. Bu milliyetçilik türü, genel olarak geçmişin büyüklüğü ya da milli zaferler mitlerinden büyük ölçüde istifade eder. Örneğin; Mussolini ve İtalyan faşizmi, bu amaçla İmparatorluk Roma’sına başvurmuştur. Rejimlerini “Üçüncü Reich” olarak adlandıran Alman Nazileri, geçmişi yeniden inşa edip, Bismark dönemini “İkinci Reich”, Charlamagne’in Kutsal Roma İmparatorluğu’nu “Birinci Reich” olarak adlandırmıştı. Bu tür mitler, yayılmacı milliyetçiliğe basit bir geriye dönük karakter kazandırırken, aynı zamanda geleceğe de bu yaşanmış tarihin şekillendirdiği bir kader olarak bakmaktadır (Türküne, 2009: 643-644).

2.6.4. Antikolonyal (Sömürgecilik Karşısı=Anti Emperyalist) Milliyetçilik

Antikolonyal milliyetçilik, yayılmacı milliyetçiliğin tam zıddı bir anlam taşımaktadır. Sömürge milletlerin, sömürgeci milletlere karşı kendi ulus devletlerini inşa etmek için ayaklanmaları, antikolonyal milliyetçiliğin varoluşunu açıklamaktadır. Çoğunlukla Sosyalist bir nitelik de taşıyan antikolonyal milliyetçilikte ana hedefi bağımsızlık teşkil etmektedir. Bu yüzden ilk anti kolonyal milliyetçi hareketler self determinasyon fikrini benimsemiştir (Balkaya, 2009: 23).

Gelişmekte olan dünya, bütününe yakını bir biçimde kolonyal yönetime karşı mücadeleden ilham almış olan çeşitli milliyetçilik türlerini bol miktarda üretmiştir. Antikolonyal milliyetçiliğin ironisi ilk defa Avrupa’da ‘ulus inşası’ evresinde geliştirilmiş olan doktrinleri ve ilkeleri Avrupalı güçlerin kendilerine karşı yöneltmesindedir. Başka bir ifadeyle, kolonyalizm milliyetçiliği küresel önemi haiz bir siyasal inanca dönüştürmeyi başarmıştır. Afrika ve Asya’da ‘ulusal bağımsızlık’ arzusuyla biçimlenen bir ulus olma hissinin geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Gerçekten, 20. yüzyıl boyunca dünya siyasal coğrafyasının büyük bir bölümü

antikolonyalizm tarafından şekillendirilmiştir. I. ve II. Dünya Savaşları arasındaki dönemde beliren bağımsızlık hareketleri, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından farklı bir ivme kazanmıştır. Aşırı düzeyde genişlemiş olan Britanya, Fransa, Hollanda ve Portekiz İmparatorlukları yükselen milliyetçilik karşısında çökmekten kurtulamamıştır (Heywood, 2011a: 164).

Hindistan'a da II. Dünya Savaşı esnasında bağımsızlık sözü verilmiş ve bu söz 1947'de yerine getirilmiştir. Çin 1949 Komünist Devrimi'nden sonra Japon işgaline karşı aralıksız sekiz yıl savaşılar birliğini ve bağımsızlığını kazanmaya çalışmıştır. Endonezya Cumhuriyeti de Hollanda yönetimine karşı üç yıl boyunca sürdürdüğü savaştan sonra, bağımsızlığını ilan etmiştir. Kuzeydoğu Asya'da beliren milliyetçi mücadeleler, Afrika'da da benzer özgürlük hareketlerinin ilham kaynağı olmuştur. 1950'li yılların sonlarında sömürgelerin tasfiyesi süreci hızlanmış, Nijerya Britanya'dan 1960'da, Cezayir de 1962'de Fransa'dan bağımsızlığını almıştır. Bu gelişmeleri 1963'te Kenya, 1964'te Tanzanya ve Malavi'nin bağımsızlığını alması izlemiştir. Afrika'da kalan son sömürge olan, Güney Batı Afrika'daki Namibya da 1990'da bağımsızlığını almıştır (Türküne, 2009: 644-645).

Sıralanan bu ülkelerin bazılarında Marksist ve Leninist ilkeler açıkça kucaklanmış ve bu ilkeler sıklıkla gereksinim duyulan alanlara uygulanmıştır. Bağımsızlığını sağlamak için Çin, Kuzey Kore, Vietnam ve Kamboçya hızlı hareket ederek yabancı servete el koyma ve ekonomik kaynakları millileştirme yoluna başvurmuştur. Bu ülkeler tek parti rejimleri kurmuşlar, merkez tarafından planlanan ekonomik ve Sovyet modeline yakın bir politikayı benimsemişlerdir. Ancak anti-sömürgecilik Batılı güç ve etkilere karşı bir devrim ve isyan çılgılığı olduğundan dolayı her zaman liberal ve Batılı niteliğini koruma dikkatini göstermemiş, "Afrika Sosyalizmi" örneğinde olduğu gibi, bazen milli kabullerden hareketle, Sosyalizm farklılaştırılarak uygulanmıştır. Örneğin; "Afrika Sosyalizmi" Tanzanya, Zimbabwe ve Angola gibi ülkelerde uygulama alanı bulabilmiştir (Heywood, 2011b: 189-190).

Bununla birlikte gelişen dünyadaki milliyetçilikler sürekli Batıdan ödünç alınan Sosyalizm ya da Marksizm'in lisansıyla milliyetçiliklerini belirtmekle yetinmemişlerdir. Özellikle 1970'li yıllardan itibaren Marksizm-Leninizm'in yerini dini fundamentalizm türleri, özellikle de İslami Fundamentalizm almıştır. Bu gelişen dünyada spesifik olarak Batılı olmayan, aslında bir anlamda Batı karşıtı bir ses

getirmiştir. En azından teoride, bir ‘İslam ulusu’ içerisinde H.Z. Muhammed’in öğretilerini ve ‘İslam yolunu’ kabul edenleri birleştiren bir ulus aşırı siyasal kimlik oluşturma teşebbüsünde bulunmuştur. Bununla beraber, Ayetullah Humeyni’yi iktidara taşıyan 1979 İran Devrimi, İslam Fundamentalizminin ulusal ve ruhani yenilenmenin bir amentüsü olma potansiyelini sergilemesi bakımından önemlidir. Ancak İslami milliyetçiliğin türdeş bir karaktere sahip olduğu söylenemez. Örneğin; Sudan ve Pakistan’da İslamileştirme esasen yönetici elitlerin iktidarını pekiştirmek amacıyla bir devlet idaresi aracı olarak kullanılmıştır. Ancak yine de, Mısır ve Cezayir’de şehirli yoksullar namına ahlaki yenilenme ve siyasal temizlenme talebi olan devrimci İslami hareketler belirmiştir (Heywood, 2011a: 165-166).

2.7. Milliyetçilik, İslamcılık ve Sosyalizmin Ulus Devlete Bakışı

Sanayi Devrimi’nden sonra Batı Avrupa’da ortaya çıkan *milliyetçi ideolojide*, siyasi manada altı çizilmesi gereken iki husustan bahsedilebilir: Birincisi, siyasi egemenliğin sahibi ve kaynağı olarak milletin kabul edilmesiyle, siyasal sistemin meşruiyet zeminini ulusun teşkil etmekte oluşudur. Bu noktada ulusun sahibi ve kaynağı olduğu en yüksek otoriteyi içeren egemenlik ise, bölünmez bir bütün olarak ifade edilmiştir. İkincisi ise, sınırlarını milletin yaşadığı coğrafyanın belirlediği milli kimliğin şekillendirdiği ve egemenliğin ulusa ait olduğu devlet anlayışının varlığıdır. Kısacası toplumsal sistemi ulus üzerine konuşlandıran bu ideolojide, siyasi ve yönetsel yapı buna göre dizayn edilmiştir. Bu yapıya göre, millet egemenliğin tek sahibi ve kaynağı konumundadır. Bir ülkede tek bir millet ve milli kimlik var olmalıdır ve milletin egemenlik gücünü kullanan siyasi yapı da, ülke sınırları içerisinde tartışılmaz etkinlikte nihai tek bir otoriteden meydana gelmelidir (Kasımoğlu, 2012: 164).

Milliyetçilere göre, ulus devlet en yüce ve en arzulanır siyasi örgütlenme biçimidir. Ulus devletin en büyük gücü, hem kültürel bütünlük ve hem de siyasi birliği aynı anda sağlama başarısıdır. Ortak kültürel ve etnik kimliği paylaşan ve self determinasyon hakkını kazanan bir halk, ulusallık ve vatandaşlığı eş zamanlı ve paralel olarak yaşamaktadır. Bunun ötesinde, milliyetçilik yönetimin otoritesini meşrulaştırma görevini yerine getirmektedir. Ulus devlette siyasi hâkimiyet, bizzat halkta veya millettir. Sonuç olarak, milliyetçilik halka dayalı öz yönetim ve milli

çıkara uygun olarak halk adına ve halk tarafından yönetim fikirlerini sembolize eden bir ideolojidir. Bu bakımdan milliyetçiler dünyada yeni yeni bağımsız devletlerin doğmasının doğal ve karşı konulamaz olduğuna, aksi takdirde başka herhangi bir sosyal grubun başka bir anlamlı siyasi topluluk oluşturmayaacağına kanaat getirmektedirler. Kısaca milliyetçilere göre uygulanabilir ve varlığını sürdürebilir yegâne siyasi birim, ancak ulus devlettir. Tüm bu anlayışlara rağmen, milliyetçiliğin daima kendi kendini yönetim fikriyle ve ulus devletle özdeşleşeceğini söylemek olanaksızdır. Çünkü bazı milletler, tam bağımsızlığı ve devlet olmayı sona erdiren birtakım siyasi özerklik önlemleriyle yetinebilmektedir. Söz konusu duruma İngiltere’de Galler milliyetçiliğinde, Fransa’da Breton ve Bask milliyetçiliklerinde rastlamak olanaklıdır. Böylece görülmektedir ki, milliyetçilik her zaman ayrılıkçılık, daha büyük bir siyasi oluşumdan ayrılmak suretiyle bağımsız devlet kurmak yoluyla değil, bazen güç aktarımı veya federalizm olarak da tezahür edebilir. Ancak bu oluşumların milliyetçi talepleri ne ölçüde tatmin edebileceği tartışmalı bir husustur. Örneğin: İspanya’nın Bask bölgesini daha geniş yetkilerle donatma fiili, ETA’nın terörist nitelikli eylemlerinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Benzer şekilde, 1999’da İngiltere’de İskoç Parlamentosu’nun kurulması, SNP’nin AB içinde bağımsız bir İskoçya kurma kampanyasını sona erdirmeyi başaramamıştır (Heywood, 2011b: 178-179).

Ulus devletin tarihi serüvenine bakıldığında, milliyetçiliğin her dönemde farklı roller üstlendiği görülmektedir. Ulus devlet çağında klasik mücadele modelleri hayata geçirilmiştir. Ulus devlet çağında, ulus devletler ve yerel kapitalist odaklara karşı yerel güçler ve muhalafet odakları noktasında direniş temel teşkil etmiştir. Bu dönemde mücadeleciler güçler genelde sınıf siyasetiyle işe soyunmuş olup, bu tip ulus devlet temelli mücadelelerin dünya çapında birbirleriyle ilişkileri ve iletişimleri oldukça zayıftı. İlk çıkış noktası olarak ilerici karakter taşıyan ulus devlet modeli, daha sonradan bir karşı devrim aşamasıyla tahakküm altına alınmış ve bu noktada milliyetçilik ideolojisi kurtarıcı bir rol üstlenmiştir. Amansız bir kimlik siyasetinin yaşandığı otoriter devletçilik (20. yüzyılın ikinci yarısındaki devlet modeli) ve küreselleşme döneminde, ulusal milliyetçilik ve karşısında gelişen mikromilliyetçilikler tahammülsüz bir şiddet ve sindirme ortamı yaratma çabası içerisindeyken, milliyetçiliğin yükselmesinin kaçınılmazlığı ayan beyan ortadadır.

Statükocu ulusal vasfını yitiren, küreselleşme sürecinde devletsizleştirilen ve milletlerarasılaştırılan yerli siyaset anlayışları içinde milliyetçilik ve bunun üzerinden geliştirilmeye çalışılan bir birliktelik fikri, kendinden menkul bir postmodern anti-empyralist nitelikli milliyetçilik tarzını ortaya çıkarmıştır. Otoriter ulus devlet döneminin iktisadi ve sınıf temelli yerel anti-empyralist mücadelelerinin ve bunlara karşı gelişen aşırı milliyetçi bir vurucu gücün yerini, solun toplumsal tabakalar ve gruplar içinde özgürlükçü ve birleştirici söylemlerini var edememesinden dolayı etkisizleştiği günümüz küreselleşme sürecinde ulus devletin hassas ve kırılgan statükoculuğunun adeta bekçiliğini yapan etnik, dinsel ve cemaatçi bir milliyetçilik tarzına bıraktığını söylemek, yanlış bir tespit olmaz. Bu da anti-demokratik paralel devlet örgütlenmelerini doğurduğu gibi, toplumun bir arada yaşama kapasitesini ortadan kaldırmakta, adeta insanların geleceğini çalmaktadır (Kızıl, 2007).

Çöküş döneminde olan Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için Tanzimatçıların meşrutiyete dayanan Osmanlıcılık siyasetini benimsemelerine rağmen, II. Abdülhamit tarafından *İslamcılık* siyaseti kabul edilmiş, iç idarede ve dış siyasette bu fikir desteklenip geliştirilmiştir. Bu akımın doğmasında Osmanlı Devleti'nde Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinin kötüye gitmesi, özellikle Balkanlarda 93 Harbi sırasında binlerce Müslümanın işkenceyle öldürülmesi, birçoğunun mal ve mülklerini terk ederek Anadolu'ya göçmek zorunda kalması, Avrupa'nın Osmanlı Hıristiyanları lehine gerçekleştirdiği müdahaleler, İslam memleketlerinin istilaya uğraması, Osmanlı Devleti dışındaki Afrika ve Asya'daki Müslüman memleketlerindeki sömürgelerin genişletilmesine girişilmesi ve bu gelişmelere bağlı olarak bazı İslam bilginlerinin İslam ülküsü yolunda yoğun bir propagandaya girişmeleri etkili olmuştur. İslamcılık siyasetinin benimsenmesinde II. Abdülhamit'in ulaşmak istediği iki amacı bulunmaktaydı. Bunlar: Osmanlı Devleti'nin varlığını korumak ve Hilafet etrafında dünya İslam birliğini kurmaktır (Turan ve diğerleri, 2007: 42-43).

Doğuşu ve benimsenme amaçları kısaca bu şekilde ifade edilebilen İslamcılığın ulus devlete karşı bir ideoloji olduğuna ilişkin bazı fikirler bulunmaktadır. Ancak İslamcılıktan ulus devlete doğru bir evrilmenin olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. İslamcılar Avrupa'da ulus devletleri var eden milliyetçiliği doğru tercüme edememiştir. Burjuva devrimleriyle zuhur eden, kentleşme ve sanayileşme üzerinden gelişen uygarlığa dayanan milliyetçiliğin olduğu Avrupa'nın

dine yaklaşımı kavmiyet için din karakterindeydi. Oysa İslam dini için millet aynı anlama gelmemekteydi. Ancak İslamcılar da özellikle “ihtilalci” veya “sultanı hal” etmeye dair ve sanayileşme yanlısı düşünceleriyle gayrimüslim fikir hareketlerine dolaylı bir destek sağlamıştır. İslamcılar halifenin hak ve yetkilerinin yürütme ile sınırlandırılması, “şûra”, “meşveret” ve “biat” prensipleriyle halifeyi “irade-i ümmete” doğrudan bağlama yoluna başvurmuştur. Böylece işleyebilir bir devlet anlayışı olanaksız hale gelmiştir. İlerleyen aşamada Mısır ve Arnavutluk’un Müslümanlarının da Osmanlı Devleti’nden kopmasıyla Türk ve Kürt olmak üzere iki kavimli bir ulus devlet kurulması zaruri hale gelmiştir. 1921 Anayasası’nda Osmanlı bakiyesi iki kavmin uzlaşma metninde birlikte ulus devlet halinde örgütlenmeleri kabul edilmiştir. 1921 Anayasası’nın kabulünün ardından Saltanatı ve kültürünü tarihsel devamlılıktan koparan ve ulus devlete taşıyan süreç, İslamcı söylemin terimlerine muhtaçtı. Bu süreçte İslamcı kesimin bakış açısı da yenilikçi ve demokrat teamüllere daha uygundu. Ülkenin gerçek modernleşme ve uygarlaşma şansı da çağdaşlaşmacı bir İslami anlayıştan geçmekteydi. Zaten İslamcıların endüstriyel toplum inşası adına siyasi eleştiriye ve reaksiyonerliğe yönelmesi, Müslümanların siyasi çatısını henüz teorize etmeden siyasi kavramlar üretmeye çalışması, Osmanlı Devleti’nin ulus devletlere dağılması sürecini hızlandırmıştır (Bergen, 2010).

Bu altbölümde son olarak değinilecek olan Sosyalizm, Avrupa’da Sanayi Devrimi’ne karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa’da Sanayi Devrimi sonrasında sosyal sınıflar arasındaki uçuruma varan gelir dağılımı dengesizliğine karşı bir tepki olarak, sömürünün olmadığı, devletten, sosyal sınıflardan ve özel mülkiyetten arınmış eşitliklikçi sosyalist bir toplum arayışı içerisine girilmiştir. Söz konusu arayışının kök bulduğu yer başlangıçta Fransa’ydı. Ancak bu fikir zamanla tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Fransa’da beliren Sosyalizm fikri, ütöpik bir düşünce biçimi olarak gelişmiştir. Bu tarzdaki sosyalist düşünceye Fransa’dan Saint Simon ve Charles Fourier, İngiltere’den de Robert Owen gibi ütopyacılar önemli düzeyde katkıda bulunmuştur. Ancak ütöpik sosyalistler sosyalist bir toplum hayal etmelerine rağmen, bu topluma nasıl geçileceği sorusuna yanıt verememişlerdi. Bu sorunun yanıtı, 19. yüzyılda ortaya çıkan Karl Marx tarafından verilmiştir (Çaha, 2012: 160).

Sanayi kapitalizminin ortaya çıkışına karşı bir tepki olarak gelişen Sosyalizm, önceleri fabrika üretiminin yaygınlaşmasının tehdit ettiği esnaf ve zanaatkârların

çıkarlarını dile getirmiş; ancak bundan kısa bir süre sonra büyüyen sanayi işçi sınıfıyla bağlantılı hale gelmiştir. Sosyalizm başlangıçta köktenci, ütopyacı ve devrimci karakter taşımaya eğilimliydi. Sosyalizmin başlangıçtaki hedefi, piyasa mübadelesine dayalı kapitalist ekonomiyi kaldırmak ve onun yerine nitelik bakımından ondan farklı olan ve genellikle ortak mülkiyet ilkesi üzerine konuşlandırılan sosyalist toplumu koymaktı. Sosyalizmin bu şeklinin en etkili temsilci ise, yukarıda değinilen Karl Marx'tır (Heywood, 2011a: 80).

Karl Marx ve Friedrich Engels; Simon, Fourier ve Owen gibi ütopyacıların sosyalizme yaptığı katkıyı daha da ileri düzeye taşıyarak, kapitalizmi yıkan devrimin kaçınılmaz olduğunu belirten ve tarihin yasalarını ortaya koymayı iddia eden daha karmaşık ve sistematik teoriler geliştirmiştir. Ancak 19. yüzyılın sonlarında sosyalizmin karakteri, siyasi demokrasinin gelişmesi ve işçi sınıfının hayat şartlarındaki kademeli iyileşmeyle değişim geçirmiştir. Bu süreçte sendikaların, işçi sınıfı siyasi partilerin, spor kulüplerinin ve sosyal kulüplerin çoğalması daha fazla düzeyde ekonomik güvenliğin sağlanmasına ve işçi toplumunun sınaî toplum içine entegre edilmesine hizmet etmiştir. Batı Avrupa'nın ileri sınaî toplumlarında işçi sınıfını devrimci bir güç olarak görmek gittikçe zorlaşmıştır. Sosyalist siyasi partiler, gittikçe yasal ve anayasal taktiklere yönelmiş, işçi sınıfı mensuplarına aşamalı olarak oy hakkı verilerek, işçi sınıfı özendirilmiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar, sosyalist dünya açık bir şekilde oy sandığı ve reform söylemleri vasıtasıyla iktidar arayışı içinde olan sosyalist partilerle devrim ihtiyacının hâlâ var olduğunu ileri süren partiler arasında bölünmüştü. Söz konusu bölünmeyi 1917 Rus Devrimi iyice sağlamlaştırmıştır. Reformist sosyalistler "sosyalist" ya da "sosyal demokrat" adını korurken; Bolşevikler ve Lenin modelinin destekçileri komünist ünvanını benimsemiştir. 20. yüzyılda ise, özellikle Afrika, Asya ve Latin Amerika'da sınaî kapitalizm deneyimi az olan ya da hiç olmayan ülkelerde, sınıf mücadelesinden çok anti-sömürgeci mücadeleden dolayı gelişen sosyalist düşüncelere tanıklık edilmiştir. 1960 ve 1970'lerde ise, sosyalist devrimciler Orta ve Güney Amerika'da, Birleşik Devletler emperyalizminin çıkarları için çalışan askeri diktatörlüklere karşı savaşmış ve 20. yüzyılın sonlarından bu yana sosyalizm, bazılarının "sosyalizmin ölümü"nü ilân etmelerine yol açan bazı aksiliklerden dolayı muzdarip olmuştur. 1989-1991

yılları arasında Doğu Avrupa devrimlerinde komünizmin yıkılması, bu aksiliklerin elbette ki en dramatiğini teşkil etmekteydi (Heywood, 2011b: 120).

Tarihi seyri kısaca bu şekilde ifade edilebilen sosyalizmin özü, fertlerin sosyal varlıklar olduğu ve ancak sosyal bütün içinde kendilerini gerçekleştirebilecekleri fikrine dayanmaktadır. Bu ise, topluluk olgusunun önemini artırdığı gibi, sosyalist dünya görüşünde olayların açıklanmasında sosyal faktörlere verilen önemi açıklamaktadır. Sosyalizm, insanların bir topluluğun parçası olmalarından dolayı birbirlerine bir tür kardeşlik duygusuyla bağlı olduklarını kabul etmektedir. Bu kabul, sosyalistlerin rekabet yerine işbirliğine ve birey yerine topluma yaptığı vurgunun arka planında yer alan varsayımdır. Sosyal eşitliğin insani değerlerin ve toplumsal bağın korunması açısından hayati olduğuna inanılan sosyalizmde, eşitliğe yapılan vurgu nedeniyle kaynak dağılımında liyakatten çok insan ihtiyaçları temel alınmaktadır. Toplumsal olayları sınıfsal analizlerle açıklayan sosyalizmde, özel mülkiyet bencilliğin ve sömürünün araçlarından birisi olarak görülmekte, ortak mülkiyete dayalı bir sistemin eşitlik ve kardeşlik ilkelerine aykırı olacağı düşünülmektedir (Türk, 2009: 126).

Unsurları bu şekilde ifade edilebilen sosyalizme katkı sağlayan Marx ve Engels gibi düşünürlerin devletle ilgili geliştirdikleri bir kuram bulunmamaktadır. Ayrıca Marksist literatürde ulus kavramına yer yer kimi göndermeler yapılsa da, bu kavrama ilişkin net bir tanım yapılamamaktadır. Ancak Marx ve Engels, siyasal gündemin ulusu sınıflar mücadelesinin önündeki bir sorun olarak dayattıkça, bu kavramı gündemlerine taşımışlardır. Sadece Marx ve Engels'in siyasal değerlendirmelerinin içine serpilmiş olan göndermelere dayanarak bir ulus tanımı yapmak pek olanaklı gözükmemektedir. Ancak bunlardan yola çıkarak, Marksizm'in ulus anlayışının onu tarihsel koşullarca belirlenmiş bir süreç olarak görmekten yana olduğu söylenebilir. Tarihsel koşullardan kasıt, kapitalist üretim biçiminin gelişimi ve onunla paralel giden modernizmdir. Marksizme göre ulus, burjuvazinin tümüyle denetleyebileceği ve yönlendirebileceği, yerel pazarlarla denizaşırı ticaretin tikelci sınırlarından ve belli ölçülerde rekabete kapalı doğalarından uzak bir pazar ihtiyacı çerçevesinde şekillenmiş ve buna uygun olarak devlet mekanizmasının yeniden örgütlenmesiyle toplumsal düzlemde müdahaleler ve mücadelelerle inşa edilmiştir. Marksizm'e göre ulus, doğuşundan itibaren ortaya çıkışı iktisadi faktörlerce

belirlenen bir siyaset arenası olarak ifade edilmektedir (Marksist Leninist Araştırmalar Merkezi, [tarihsiz]).

Uluslara da diğer toplumsal olgulara olduğu gibi tarihsel olgular olarak bakan Marksizme göre, uluslar ezelden beri varolmadıkları gibi, ebediyete kadar da varolmayacaklardır. Tarihin belli bir döneminde, belli koşullarda ortaya çıkan uluslar, tarihin başka bir evresinde ortadan kalkacaklardır. Üretici güçlerin kapitalizm altındaki muazzam gelişimi, ulus devletin üzerine bastığı nesnel zemini aşındırmaktadır ve onun ortadan kaldırılmasını tarihin gündemine sokmaktadır. Ancak ekonomik düzlemdeki gelişmeler, siyasi ve ideolojik düzlemdeki yansımaları otomatik olarak bulamamaktadır. Aradaki ilişkinin karmaşık bir diyalektiği vardır. Uluslar kendiliğinden sona ermeyeceği gibi, bir kılıç darbesiyle de ortadan kaldırılamazlar. Diğer yandan toplumlar, tarihsel gelişmenin farklı basamaklarında bulunmaktadır. Bazı toplumlar için uluslaşma çok geride kalmış bir olguyken, bazıları için bu süreç henüz yaşanmakta olan, bazıları içinse özlemle beklenen bir süreçtir. Marksizm, somut planda bu farklılıkları göz önünde tutarak siyasi programını oluşturmaktadır (Toprak, 2005).

Temel birim olarak sınıfı kabul eden Marksistler, tarihi sınıflar mücadelesi olarak görmek ve bunun üzerine inşa etmektedir. Marksizm için ulus, siyasal ve kuramsal anlamda kendi başına ele alınabilecek, sınıfsal ayrımları gölgeleyebilecek şekilde bütünlük atfedilebilecek bir birim değildir. Ancak, Marksizm'in ulusla yakından ilişkili olarak milliyetçiliğe ve enternasyonalizme bakışı, Marksizmin ulusa bakışının anlaşılabilirliği olmasından dolayı, yüzeysel okumalara tabi tutulmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi, Marksizm için anlamlı siyasi birim tartışmaya mahal vermeyecek şekilde sınıftır; ancak mücadelenin üzerinde şekillendiği zemini ulus teşkil etmektedir. Buna bağlı olarak da, Marksizm için iktidar birimi de ulus devlettir (Marksist Leninist Araştırmalar Merkezi, [tarihsiz]).

Devlet aygıtının Marx'ın düşünsel tarihindeki konumu oldukça değişkendir. Marx'ın erken dönem yazılarına bakıldığında, aslen insani ve toplumsal güçlerin yabancılaşmasının bir uğrağı olarak ele alınan devletin Manifesto'da sınıfsal renge büründüğü ve işçi sınıfının da kendi çıkarlarına kullanabileceği bir araç olarak resmedildiği görülmektedir. Burjuvazinin ortak işlerini gören bir komite olarak tanımlanan devletin işçi sınıfı tarafından ele geçirilmesi ve kendi lehine kullanılması

olasılığı ele alınmaktadır. Manifesto'daki devlet anlayışı, bu bakımdan son derece araçsal bir devleti esas almaktadır. Ancak bu fikir zamanla köklü bir tadilata uğramıştır. Bu tadilatın öncüllerini 1852'de kaleme aldığı Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'inde görmek olanaklıdır. 1848'de kaleme alınan bu metinde Marx, merkezi devlet aygıtının büyümesinden dehşetle söz etmekte ve 1789'dan sonra yaşanan her devrimci süreçten sonra devlet aygıtının güçlendiğini ifade etmektedir (Örs, 2012: 200-201).

Devlet ve siyaseti toplumla, toplumun ekonomik ve ideolojik yapılarıyla ilişkisini kurarak açıklamaya çalışan Marx'a göre devletin ortaya çıkış nedeni, toplumun denetimi altında sürdürülen işlevlerin bir bölümünün, emeğin toplumsal bölünmesi, özel mülkiyet ve sınıfsal egemenlik ilişkilerinin yerleşmesine koşut olarak siyasal işlevlere dönüşmesidir. Böylelikle ortak çıkarları koruma ihtiyacı, çoğunluğun azınlıkça sömürüldüğü bir üretim biçiminin korunması gereksinimine dönüşmüştür. Engels de devletin varlık sebebi konusunda Marx'ın fikirlerine katılmıştır. Bu anlamda devletin varlık sebebi, toplum halinde yaşayan fertler arasındaki uzlaşmış sınıf karşıtlıklarının ortaya çıkması olarak ele alınmıştır. Marx ve Engels'e göre, devlet sınırlar ve sınıf hâkimiyeti söz konusu olduğu sürece var olacaktır. Devletin var olduğu veya gelişip güçlendiği şartlarda toplumsal ve sınıfsal eşitsizliklerin varlığından kuşku duyulmaması üzerinde durmuşlar ve aynı zamanda herhangi bir devlet şekli altında özgürlük fikrini kabul etmemişlerdir. Marx ve Engels, insanlığın kurtuluşunun siyasallığın ayrı bir varoluş biçimi olarak ortadan kalktığı, başka bir ifadeyle sınıfların, emeğin toplumsal bölünmesinin, dolayısıyla devletin ortadan kaldırılmasını işaret etmektedir. Bunun için de kapitalist toplumdan sonraki aşama olarak, komünist toplum aşamasına geçilmesi öngörülmüştü. Marx ve Engels sonrasında Lenin de komün türünde bir devletin kapitalist özel mülkiyeti kalkındırdığı, üretim araçlarını toplumsallaştırdığı, ekonomiyi toplu bir plan çerçevesinde düzenlediği ölçüde, kapitalist üretim tarzı altında ortaya çıkan komünizmin maddi önkoşullarının, maddi temellere dönüşeceği düşüncesini taşımaktadır. Ayrıca Lenin'de dikkat çeken iki husus vardır. Bunlar: Hem bürokrasinin, hem de ordunun komünist topluma geçiş sürecinde ortadan kaldırılması gerekliliğine yaptığı vurgudur (Koluaçık, 2007: 75-78).

Sonuç olarak Marksizm için devlet, toplumun tarihsel diyalektik gelişimi içinde belirleyici bir dönemin ürünü olmuştur. Ancak bununla birlikte, ne toplum dışı ne de toplum üstünde bir yere sahiptir. Hukuku yaratan aktör devletken, devleti yaratan aktörün toplum olduğunu kabul eden Marksistler, bu yüzden toplum dışı hukuk kurallarını kabul etmemektedir. Sınıflar arası bölünmüş topluma sıkı sıkıya bağlı olan devlet; sosyal savaşı yavaşlatan, hatta engel olmaya çalışan, iktidardaki sınıfın yani ekonomik olarak üstün konumda ve üretim araçlarına sahip olan sınıfın baskı aracı konumundadır. Ancak bununla beraber, Marx'a göre devlete ihtiyaç duyulan zamanlar da bulunmaktadır. Bu durum genelde siyasal gücün bir sınıftan diğer sınıfa geçiş döneminde, devletin hakem konumuna gelebileceği şeklinde ifade edilebilir. Kısacası sosyalistler, özellikle de Marx ve Engels gibi düşünürlere göre, ekonomik yapının siyasal ve ideolojik üstyapının temelini oluşturmasına ve belirleyicisi olmasına rağmen, yine de üstyapının ekonomik yapı karşısında görece bağımsız olduğu etkin ve özgür konumları bulunmaktadır. Ayrıca bir üst yapı momenti olarak devletin, toplumun sınıflara ayrılmasının ürünü olup kural olarak, toplumda ekonomik ve ona bağlı olarak siyasal gücü elinde tutan sınıfın devleti olduğudur (Koluaçık, 2007: 79-80).

3. KÜRESELLEŞME VE ULUS DEVLET

Bu bölümde; küreselleşmenin temel karakteristik özellikleri, boyutları, küreselleşme sürecine ilişkin yaklaşımlar, küreselleşmenin tarihsel gelişimi ve küreselleşmeyle ulus devletin etkileşimi hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Küreselleşmenin Temel Karakteristik Özellikleri

Günümüzde küreselleşmenin tartışılmadığı tek bir ülkeye rastlamak oldukça güçtür. Küreselleşme kavramının dünyanın her tarafına yayılması, onunla anlatılmak istenen gelişmeleri de kanıtlar niteliktedir. Küreselleşme 1980’li yılların sonları gibi çok yakın bir zamanda dahi sadece çok ender olarak ve akademik yayınlar veya gündelik dilde kullanılan bir terimden ibaretti. Demek ki, bu denli kısa bir sürede hiçbir yerde görülmezken günümüzde hemen her yere sızan bir yayılma karşısına bulunmaktayız. Küreselleşme kavramının birden popülerleşmesine bakarak, bu nosyonun anlamının her zaman açık olmaması veya ona karşı entelektüel bir tepkinin kendisini göstermesi hiç de şaşırtıcı değildir (Giddens, 2000: 22-25; Şahin, 2006: 10).

Küreselleşme hepimizin tek bir dünyada yaşadığımız teziyle yakından ilgilidir. Pek çok alanda mesafe kavramını ortadan kaldıran küreselleşme süreci, teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmelerden ayrı olarak ele alınamaz. Ayrıca küreselleşme süreciyle serbest ticaret uygulamaları yeryüzü ölçeğinde bugüne kadar görülmemiş ölçüde yaygınlaşmakta, ticaret uluslararası alanda son derece hızlı ve yoğun bir şekilde gerçekleşmektedir. İlk kez dünya ölçeğinde bu kadar rahat ticaret yapılabilirken, uluslararası ticaret sürekli artmakta, yabancı sermaye akışları rahat ve hızlı bir şekilde gerçekleşebilmektedir. Ancak küreselleşmeyi salt dünya finans sistemi gibi büyük sistemlerle ilgili bir şey olarak görmemek gerekmektedir. Küreselleşme sadece “orada”, fertlerden uzak yerlerde olan şeylerle ilgili değildir. Aynı zamanda “burada” fenomeni olup, hayatımızın mahrem ve kişisel yönleri üzerinde de büyük etkilere sahiptir. Örneğin; yüzyıllardır sürmekte olan aile değerleriyle ilgili tartışmalar küreselleştirici etkilerden uzak şeyler değildir. Geleneksel aile sistemleri dünyanın pek çok bölgesinde ve özellikle kadınların daha fazla eşitlik talep etmesiyle ya köklü bir değişime uğramakta ya da bu yönde

zorlanmaktadır. Günlük yaşamda küresel ölçekli bir devrim olan bu gelişmenin sonuçları, dünyanın her yöresinde iş yaşamından politikaya kadar bütün alanlarda hissedilmektedir (Giddens, 2000: 22-25; Şahin, 2006: 10).

Kaygan ve kavranılması zor bir kavram olan küreselleşme, üzerindeki artan ilgiye rağmen, halen çeşitli şekillerde, bir süreci, bir siyasayı, bir pazarlama stratejisini, bir engeli ve hatta bir ideolojiyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Küreselleşmeyle ilgili sorun bu kavramın ‘onlar’ olduğu kadar ‘o’ olmamasıdır. Başka bir ifadeyle küreselleşme tek bir süreç olmayıp kimi zaman çakışan ve iç içe geçen ve kimi zaman da birbiriyle çelişen ve birbirine karşıt olan bir süreçler kompleksidir. Bu yüzden küreselleşmeyi tek bir meseleye indirgemek oldukça zordur (Heywood, 2011a: 189).

Küreselleşme süreci, sadece teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ele alınamaz. Çünkü küreselleşme Kapitalist sermaye birikimi ile ilişkilendirilmeksizin ele alınamaz. Küreselleşme her ülkeyi benzer ve eşit biçimde etkilemediği gibi, her ülke de bu süreçte benzer refleksler göstermemektedir. Hatta küreselleşme her ülkeyi aynı düzeyde etkilemekten ziyade, aynı ülke içinde farklı toplumsal, kültürel kesimleri ve bölgeleri farklı farklı etkilemektedir (Akca, 2005: 30-32).

Kısacası, küreselleşme sınırları aşan yeni toplumsal ağların ve faaliyetlerin oluşturulmasını ve mevcut olanların da çoğaltılmasını içeren, toplumsal ilişkilerin, faaliyetlerin ve karşılıklı bağımlılıkların genişlemesinde ve yayılmasında ifadesini bulan bir olgudur. Küreselleşme, toplumsal mübadelelerin ve faaliyetlerin yoğunlaşmasını ve giderek daha fazla yaygınlaşması eğilimi göstermesini ifade eder. Teknolojik ilerlemeler sayesinde, dünya üzerinde bilgi akışları çok hızlı bir şekilde gerçekleşmekte, uzak noktalardaki olaylar yakın hale geldiği gibi yakın noktadakiler de uzak hale gelebilmektedir. Küreselleşmeyle hızlanarak artan toplumsal faaliyetler, ilişkiler ve bağımlılıklar sadece maddi düzeylerde belirmemektedir. Aynı zamanda fertlerin bilincini de yakından etkilemektedir. Küreselleşmeyle toplumsal karşılıklı bağımlılıklar ve etkileşimlerin giderek arttığı insanlarca daha net bir şekilde fark edilmektedir. Sınır engellerinin sona erdiği düşüncesi, coğrafi uzaklıkların önemini yitirdiği düşüncesini perçinlemiş, fertler kendilerini duygusal olarak küresel bütünün birer parçası olarak algılamaya başlamışlardır. Bu şekildeki sürekli algılayışlar ve kavrayışlar, insanların bireysel ve ortak kimliklerinin yavaş yavaş değişmesine neden

olmuştur. Ayrıca bu durum fertlerin dünya üzerinde eylemde bulunda biçimlerini de önemli düzeyde etkilemektedir (Cebeci, 2011: 366-367).

3.2. Küreselleşmenin Boyutları

Küreselleşmeyi etki ettiği alanlar bakımından ekonomik, siyasal ve kültürel küreselleşme şeklinde üç boyutta ele almak mümkündür (Demirel, 2006: 107).

Ekonomik bakımdan küreselleşme, hiçbir ulusal ekonominin artık bir ada olmadığı fikrinde ifadesini bulur. Başka bir ifadeyle tüm ekonomiler az ya da çok derecede, içi içe geçmiş bir küresel ekonomiye bağlanmıştır. Küreselleşme olgusu ekonomik bir fenomen için sıklıkla kullanılmaktadır. Bunda çok uluslu şirketlerin rolü büyüktür. Çok uluslu şirketler, ulusal sınırları aşan etkili işler yapmış, küresel üretim kapasitesini ve işçi sayısını artırmıştır. Bu şirketler aynı zamanda, küresel para dalgasını hareketlendirmiş ve küresel mali pazarların elektronik entegrasyonunu sağlamışlardır. Dünyada Komünizmin çöküşü, ekonomik bakımdan küreselleşmeye, küresel Kapitalist sistemin onun dışında kalan son önemli devletler bloğunu da içine almasına neden olması bakımından hız vermiştir. Ekonomik bakımdan küreselleşme, bu açıdan, düşük ticaret bariyerleri, döviz kontrollerine bir son verilmesi ve yatırım sermayesinin 1980’lerden itibaren daha serbest dolaşımı sayesinde Kapitalist Batıyla ekonomik bakımdan durgun olan Komünist Doğu arasındaki ekonomik uçurumu genişleterek Komünizmin çöküşü sürecini hızlandırmıştır. Ekonomik bakımdan küreselleşmenin anahtar yansımalarından biri ulusal hükümetlerin ekonomilerini yönetme ve serbest piyasa ekonomisi çerçevesinde yeniden yapılandırılmalarına direnme kapasitelerindeki azalmadır (Heywood, 2011a: 190-191; Giddens, 2005a: 52).

Siyasal bakımdan küreselleşme, bir devletin siyasal sınırları üzerindeki mutlak egemenlik sağlama gücünü yitirmesi, ülke yönetim sistemleri arasındaki etkileşimin artması, demokrasi, insan hakları ve özgürlükler temelinde dış etkilerin yoğunluk kazanması, dil, din, köken gibi siyasal-kültürel öğeler düzeyinde uluslararası kuruluşların etkinliğinin artması şeklinde ifade edilebilir (Satlıgan ve Mahçupyan, 1996: 8, aktaran; Kutun, 2005: 21).

Küreselleşmenin siyasal boyutuna güç kazandıran etmenlerin başında, 1989’da Avrupa’da beliren bir dizi dramatik devrimle meydana gelen gelişmelerin

akabinde Sovyetler Birliği'nin 1991'de çözülmesiyle Sovyet Tarzı Komünizm'in çökmesi gelmektedir. Böylece Kapitalizmin karşısındaki alternatif düzen tehdidi de ortadan kalkmıştır (Giddens, 2005a: 53). Bu da küreselleşme kavramının kullanım alanını kolaylaştırmıştır. Çok fazla düzeyde değer yüklü bir kavram olarak gelişen küreselleşme, temelde dünyanın karşı konulamaz bir sürece girdiğine vurgu yapıyordu. Bir taraftan müthiş bir teknolojik gelişme, diğer taraftan bu gelişmeler karşısında devletlerin ve fertlerin bu gelişmeye zorunlu olarak ayak uydurmaları gerektiği düşüncesi hâkimdir. Küreselleşmenin karşı konulamazlığı veya zorunluluğu söylemi, daha çok küreselleşmenin ideolojik içeriğini dolduran bir özelliğidir. Küreselleşme kavramının taşıdığı ideolojik anlam, örneğin bir devletin küresel piyasa mekanizmasıyla bütünleşmesi zorunluluğunu hatırlatmakla kalmamakta, aynı zamanda nasıl bütünleşeceğini de içermektedir. Bu bakımdan küreselleşme sürecinde ulus devletin siyasi boyutuna ilişkin değerlendirmeler iki şekilde ele alınabilir: Birincisi, ulus devletin zayıfladığı ve dolayısıyla bütün örgüt yapısıyla artık tamamen etkisizleştiği yorumudur. İkincisi ise, ulus devletin zayıflamadığı, tersine güçlendiği yönündeki düşüncedir (Bayramoğlu, 2002: 102-103).

Birinci düşüncede, ulus devlet erkinin ekonomik yetkilerinin bir bölümünün uluslararası ve bölgesel kuruluşlara devretmesi; yerel yönetimlerin mali, idari ve ekonomik düzlemde giderek özerkleşmesi (Kazgan, 2009: 18-19) şeklindeki argümanlarla desteklenmekte olup, küreselleşme süreciyle siyasal karar alma süreçlerine doğrudan katılan bir dizi kurum ve mekanizmalar aracılığıyla ulus devletin siyasal açıdan aşındırıldığı savunulmaktadır. Örneğin: Türk Hükümeti ile Dünya Bankası işbirliğiyle kurulan Yatırım Danışma Konseyi ve Hükümet kanadında bir bakan, bazı bakanlıkların müsteşarları ile dört sermaye örgütünün (TOBB, TUSİAD, YASED, TİM) başkanlarının katıldığı Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu gibi resmi olarak kurulan, bazen yasalarla düzenlenen bu yapıların hepsinde devlet yetkilileriyle sermayenin temsilcilerinin bir arada bulunduğunu ve buralarda hükümetlerin siyasal kararlarını sermayenin istemleri doğrultusunda şekillendirdiği, sermayenin resmi ve sürekli kurumların yaratılmasında perde arkasında ve lobi yaparak dolaylı etki yaratmadığını, tam tersine artık perde arkasından çıkıp siyasal karar alma süreçlerine doğrudan katıldığını ve giderek siyasal egemenliği de açıkça elinde toplamaya yöneldiği ifade

edilmektedir (Özdek, 2007: 323). İkinci düşünce ise, ulus devlet gibi bir partnerin bu süreçte yok edilemeyeceği, tersine Kapitalizmin devamı ve gelişimi için çok sayıda işlev üstlenen ulus devletin sermayenin rahatça dolaşması ve büyümesi için gerekli olan yasal, kurumsal ve toplumsal altyapıyı tesis ettiği savunulmaktadır.

Siyasal bakımdan küreselleşme, devlet-toplum-birey arasındaki ilişki ve rollerin revize edilmesini, ulus devlet karşısında uluslararası mekanizmalarla birlikte, sivil topluma yönelik inisiyatif kullanımında demokratikleşme ekseninde bir artış sağlamaktadır. 1950’li yıllardan itibaren ekonomik bütünleşmenin çeşitli aşamalarını başarıyla sonlandıran AB’nin bugün konvansiyonel ve kurumsal federatif bir birleşik Avrupa oluşturma çabası, siyasal bakımdan küreselleşmenin ulus devletlerin tek başına yaratamayacakları bir süreç olduğunu, içinde birtakım bölgeselleşme ve uluslararası entegrasyon çabalarını da içerdiğinin en güzel örneğini oluşturmaktadır. Siyasal bakımdan küreselleşme ulus devlet içinde homojenleşme ekseninde bir temsil mekanizması öngörülmesi nedeniyle zaten kendini zor ifade eden demokrasi anlayışının daha katılımcı bir renge bürünmesine de yol açacaktır (Demirel, 2006: 108).

Kültürel bakımdan küreselleşme, dünyanın bir bölgesinde üretilen bilgi, mal ve imajların; milletler, bölgeler ve bireyler arasındaki kültürel farkları ‘düzleştirme’ eğilimindeki bir küresel akıma girme sürecini ifade eder. Kısmen çok uluslu şirketlerin artışı ve küresel malların ortaya çıkmasıyla harekete geçirilen kültürel küreselleşme, aynı zamanda bilgi devrimi, uydu iletişiminin yayılması, telekomünikasyon ağları, bilgi teknolojisi, internet ve küresel medya şirketlerince de desteklenmektedir. Bunun yanı sıra, kültür küreselleşme güçlerine hem hizmet eder, hem de onlar üzerinde birtakım kısıtlamalarda bulunur. Örneğin; Hollywood filmlerinin, Nike ayakkabılarının her tarafta karşımıza çıkmalarına ilaveten, dünyada mal satmak da yerel kültüre ve birtakım sosyal pratiklere önem verilmesini ve bunlara karşı duyarlı olunmasını gerektirmektedir (Heywood, 2011a: 191).

Kültürel anlamdaki küreselleşmede, farklı kültürlerin post modern söylem üzerinde temellenen çok parçacılık özellikleri çerçevesinde yan yana yaşaması, toplum sözleşmesinin bir anlamda yeniden ve fiilen uygulanmasına vurgu yapılmaktadır. Çok kültürlülüğü, ulus devlet içinde bir kültür çeşitliliğini yaratan, ulaşım ve iletişim teknolojilerinde kaydedilen hızlı gelişmelerdir. Kültürler

arasındaki farklar azalmakta, birçok konuda (demokratikleşme, insan hakları, hukuk devleti, çevre, savaş, doğal afetler) ortak tepkiler meydana gelmektedir. Kültürel küreselleşmenin olumsuz etkisi ise, ekonomik rekabet açısından önde gelen gelişmiş ülkelerdeki değerlerin, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerdeki yerel kültürel mozaik ve gelenekleri aşındırarak taklitçi bir kültür yozlaşmasına yol açması, bu toplumları daha fazla tüketime yönlendirerek bir “tüketim toplumu” yaratması tehlikesidir. Sonuç itibariyle küreselleşme, tanımı ve boyutlarıyla coğrafi sınırları, devletleri birbirinden ayıran bir öge olmaktan çıkarmaktadır (Sezen,1999: 60, aktaran; Yalçınkaya ve diğerleri, 2012: 5).

3.3. Küreselleşme Sürecine İlişkin Yaklaşımlar

David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt ve Jonathan Peraton tarafından küreselleşmeyle ilgilenen düşünürler incelenmiş ve bu düşünürlerin düşünceleri üç sınıfa ayrılarak ele alınmıştır. Bunlar: Aşırı Küreselleşmeciler, Kuşkucular ve Dönüşümcülerdir (Giddens, 2005a: 57).

“Radikaller” olarak da adlandırılan *Aşırı Küreselleşmeciler*, küreselleşmeyi insanlık tarihinde yeni bir dönem olarak kabul etmektedir. Bu yeni dönemde küresel piyasanın iktisadi mantığının bir sonucu olarak ulus devletin ayrıcalığı ve egemenliğinin giderek azalmakta olduğunu, ekonomilerin ise artık “ulussuzlaşmakta” olduğunu iddia etmektedirler (Bahçekapılı, 2009: 10). Aşırı Küreselleşmeciler, küreselleşmenin tamamen gerçek olduğunu, sonuçlarının istisnasız her yerde hissedilebileceğini ifade etmektedirler. Aşırı Küreselleşmecilere göre, küresel piyasa 1960’lı ve 1970’li yıllara nazaran oldukça gelişkin durumdadır ve ulusal sınırları aşmaktadır. Uluslar sahip oldukları egemenliğin, siyasetçiler de olayları etkileme yeteneklerinin önemli bir kısmını yitirmektedir (Giddens, 2000: 21).

Başka bir ifadeyle küresel piyasa, siyasetin yerini almaktadır; çünkü piyasa mekanizması hükümetlerden daha rasyonel bir mantıkla işlemektedir. Küresel piyasanın gelişimi, toplum içinde daha yüksek rasyonaliteye vurgu yapmaktadır. Politikalar yerel veya ulusal ölçekte hala etkili olsalar dahi, küresel ekonominin hareketlerini etkileyebilecek düzeyde güce sahip değildir. Bu bağlamda dünya ülkelerinin çoğunda, vatandaşların siyasetle daha az ilgilenmeleri veya siyasetçilerin

vatandaşlar üzerinde daha çok hayal kırıklığı yaratıyor olmaları küreselleşme sürecinin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Aşırı küreselleşmecilere göre piyasalar artık devletlerden daha güçlü bir konuma sahiptir. Devletlerin egemenliğindeki bu gerileme ise, diğer kurumlarla birlikte yerel ve bölgesel otoritelerin artarak yaygınlaşması şeklinde gerçekleşmektedir. Aşırı Küreselleşmeciler, dünya toplumunun geleneksel ulus devletlerin yerini alacağını ve yeni toplumsal örgütlenme biçimlerinin ortaya çıkmakta olduğu düşüncesindedirler (Yalçınkaya ve diğerleri, 2012: 6).

Kuşkucular, ulussuzlaşma ya da piyasaların küreselleşmesi gibi kavramların dünyadaki mevcut iktisadi durumun aşırı abartılı bir yorumu olduğunu iddia etmektedirler. Kuşkucular küreselleşmenin dünya iktisadi ilişkilerinde ciddi bir yeniden yapılandırmaya neden olduğu görüşüne karşı çıkarak ulus devletlerin dünya iktisadi faaliyetleri üzerindeki egemenliğinin sürdüğüne işaret etmektedir (Fıkırkoca ve Kalemci, 2011: 180). Küreselleşme karşıtı olan Kuşkucular, bugün varolan ekonomik bağımlılık düzeyinin o kadar da etkili olmadığına inanmaktadırlar. Kuşkucular, eski çağlara nazaran ülkelerin birbirleriyle ilişkide olmalarının şimdi daha fazlaştığını kabul etmektedir. Ancak Kuşkuculara göre şimdi geçerli olan dünya ekonomisi küreselleşmiş gerçek bir ekonominin kurulması için yeterli bir bütünleşme düzeyine erişememiştir (Giddens, 2005a: 58).

Kuşkucular, küreselleşmenin geçmişine (19. yüzyıla) bakarak, o dönemde de önemli derecede para hareketinin oluşmuş olduğunu ifade etmektedirler. Kuşkucular, dünya ekonomisinde duvarların kaldırılması yönündeki günümüzde yaşanan gelişmelerin, 100 yıl öncesine benzer bir duruma geri dönüşten başka bir şey olmadığı iddiasındadır. Kısacası küreselleşmenin yeni bir süreç olduğunu kabul etmeyip, küreselleşmeyi refah devletini yok edecek minimal devlet ve hükümeti amaçlayan çevrelerin sık sık kullandığı basit bir kavram olarak kabul etmemektedirler. Bunun yanında, küreselleşme sürecinin karşısında gelişen bölgeselleşmeyi küreselleşmenin bir aşaması olarak değil, alternatifini olarak algılamayı tercih etmektedirler. Ayrıca Kuşkucular, küreselleşme sürecinin ekonomik veya teknolojik gelişmelerin sonucunda meydana gelen bir olgu olmaktan ziyade, bir ideolojik tutum olduğuna inanmaktadırlar (Yalçınkaya ve diğerleri, 2012: 8).

Dönüşümcüler, modern toplumları ve dünya düzenini şekillendirecek sosyal, politik ve ekonomik değişimlerin merkezinde itici güç olarak küreselleşmenin yer aldığını belirtmektedirler. Aşırı Küreselleşmeciler ve Kuşkucularla karşılaştırıldığında, Dönüşümcüler geleceğe ilişkin herhangi bir iddia sunarak küreselleşmenin yörünge haritasını çizme girişiminde bulunmazlar. Küreselleşme olgusuna küresel uygarlık ya da küresel piyasa bakımından yaklaşırlar. Dönüşümcüler, büyük ölçüde konjonktürel etmenlerce şekillenen küreselleşmenin çelişkileri de kendi içinde saklayan uzun dönemli bir tarihsel süreç olduğunu ifade ederler. Dönüşümcüler, Aşırı Küreselleşmecilerin aksine dünyayı tek bir toplum olarak görmezler. Daha çok bazı devletlerin, toplumların benzerliklerinin artarak birbirine daha fazla benzediğini; ancak bazılarının ise yeni bir küresel düzeyde yer alarak gittikçe marjinal bir hale geldiklerini belirtirler (Cebeci, 2011: 372-373). Dönüşümcüler, küreselleşme konusunda daha orta bir tavır takınmayı yeğlemektedir. Küreselleşmenin son zamanlarda modern toplumları biçimlendiren bir dizi değişimin arkasındaki asıl güç olarak görüldüğü bu yaklaşımda, küresel düzenin gittikçe şekil değiştirdiği, ancak birçok örüntünün günümüzde de mevcudiyetini koruduğu anlayışı savunulmaktadır (Giddens, 2005a:59).

Küreselleşmenin modern toplumları ve dünya düzenini yeniden şekillendiren hızlı toplumsal, siyasal ve iktisadi değişimlerin arkasındaki ana siyasal güç olarak kabul edildiği bu yaklaşımda; ulusal hükümetlerin otoritelerinin ve güçlerinin yeniden yapılandırıldığı kabul edilmekle birlikte, hem aşırı küreselleşmecilerin egemen ulus devletin sonunun yaklaştığı iddialarını, hem de kuşkucuların hiçbir şey değişmedi tezi reddedilmektedir (Esgin, 2001: 189-190, aktaran; Kaya, 2009: 11). Bu çalışmada da devletleri, toplumları, ekonomileri, yönetim kurumlarını ve dünya düzenini dönüştüren bir güç olarak küreselleşmenin kaçınılmaz ve ulus devlette radikal değişikliklere neden olmayan bir olgu olarak kabul edildiği (Fıkrıkoca ve Kalemci, 2011: 180) Dönüşümcü yaklaşım benimsenmiştir.

Küreselleşme sürecine ilişkin farklı yaklaşımları belirten bu üç görüş arasındaki temel farklılık kaynağı, küreselleşme sürecine nereden baktıklarıyla, yani temsil ettikleri dünya görüşüyle ilişkilidir. Bütün bunların sonucunda, küreselleşme sürecinin kavramsal ve kuramsal çerçevesine ilişkin yapılan açıklamalardan, küreselleşmenin yeni bir süreç olmayıp, Kapitalist birikim sürecinin devamı olduğu

sonucuna erişilebilir. Kavramın bugünkü kullanım farklılığı ise, Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına, teknolojik ilerlemenin yol açtığı bilgisayar teknolojisindeki ilerlemelere, ticari engellerin ortadan kaldırılmasına, çok uluslu şirketlerinin etki alanının ve gücünün artmasına, serbest piyasa ekonomisinin tartışmasız üstünlüğüne dayanmaktadır (Kutun, 2005: 39-40).

3.4. Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi

Küreselleşmenin tarihsel gelişiminin küreselleşme sürecine ilişkin yaklaşımlara göre ele alınmasında yarar vardır.

Aşırı küreselleşmeciler, küreselleşme sürecinin tarihsel gelişimini 15.-16. yüzyıl dolaylarından başlatarak incelemeyi yeğlemektedir. Küreselleşmenin aslında yeni bir olgu olmadığının benimsendiği bu görüşte, küreselleşmenin başlangıcı Rönesans ve Reformasyon hareketleri ile coğrafi keşiflerle yerkürenin tanınmasına kadar götürülmektedir. Ulus kavramının doğduğu bu dönemi, 18. yüzyılın ortalarından 1870'li yıllarda başlayan ve 1870'li yıllara kadar süren üniter devletler düşüncesi çerçevesinde önemli yer değişikliklerinin gözlendiği ikinci evre izlemiştir. Bu dönemden sonra 1872-1920 yılları arasını kapsayan, küreselleşmenin yükseliş gösterdiği ve modernlik sorununun belirlediği üçüncü dönem gelmekte olup, bu dönemi 1920'li yılların ortalarında beliren ve 1960'lı yılların sonlarına kadar süren, Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler'in kurulduğu dördüncü dönem izlemiştir. 1960'lı yılların sonunda başlayan ve günümüze kadar devam eden beşinci dönemde ise küresel kurum ve hareketlerin sayı ve etkinlik düzeyinde artış gözlenmiştir (Kaymakçı, 2007: 7; Cebeci, 2011: 380).

Küreselleşme karşıtı olan *kuşkucular*, eski çağlara nazaran ülkelerin birbiriyle ilişkilerinin günümüzde daha çok yaygınlaştığını kabul etmekle birlikte, küreselleşmenin geçmişine bakarak geçmiş dönemlerde de önemli düzeyde para ve mal hareketlerinin olduğunu ileri sürmektedirler (Giddens, 2005a: 59; Yalçınkaya ve diğerleri, 2012: 6). Küreselleşmeyi insanlık tarihinin başlangıç tarihine kadar götüren kuşkucular, İ.Ö. 10000-3500 yılları arasındaki dönemi küreselleşmenin erken dönemi olarak kabul etmekte olup, bu dönemi İ.Ö. 3500 ile İ.S. 1500 yılları arasını kapsayan yazının bulunduğu ve tekerleğin icat edilmesiyle küreselleşmeyi destekleyen buluşların yapıldığı modern öncesi dönem izlemektedir. Bu dönemden sonra gelen

1500-1750 yılları arasını kapsayan Aydınlanma ve Rönesans arasındaki dönemi ifade eden erken modern dönem gelmiştir. Erken modern dönemi ise, 1750'den sonra beliren daha çok dünyanın diğer bölgelerinden kaynaklanan düzenli malzeme ve kaynak akışı ile beslenen Batılı Kapitalist işletmelerin öneminde artışların gözlendiği modern dönem izlemiştir (Cebeci, 2011: 376-378).

Dönüşümcüler küreselleşmenin tarihsel gelişimi hakkındaki incelemelerini, 1960 sonrasındaki gelişmeler çerçevesinde yapmayı, tarihsel değerlendirmelerini 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren beliren teknolojik gelişmelerin yansımaları çerçevesinde gerçekleştirmeyi yeğlemektedirler. Dönüşümcülere göre, küreselleşmenin asıl etkileri belki de henüz tam olarak yansıtılamamış ve bunlar gelecekte yansıyacaktır (Cebeci, 2011: 381). 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren gittikçe belirginleşmeye başlayan küreselleşme olgusunun arka planında, Kapitalizmin 1970'li yıllarda yaşadığı son yapısal kriz ve S.S.C.B.'nin çözülmesi ile ilgili gelişmeler yer almaktadır. Kapitalizmin 1970'lerde yaşadığı krizden çıkılması için, 1980'lerden itibaren Neo-liberalizm olarak adlandırılan politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu politikalar doğrultusunda sermaye hareketlerinin serbestleşmesi için ekonomide devlet müdahalesinin kaldırılmasını öngören düzenlemeler geliştirilmiştir (Akca, 2005: 4-5).

Burada yâd edilmesi gereken iki önemli isim bulunmaktadır: Margaret Thatcher ve Ronald Reagan. Küreselleşme kavramının ekonomik ve siyasi alanda kullanılmaya başlanması Thatcher ve Reagan tarafından temsil edilen muhafazakâr anlayışının iktidara geldiği 1980'li yıllara denk gelmektedir. 1990'lı yıllardan sonra da kavram iyice yaygınlık kazanmıştır (Yalçınkaya ve diğerleri, 2012: 4). Küreselleşme olgusunu teknoloji ve dünya telekomünikasyon sisteminde meydana gelen gelişmeler de tetiklemiştir. Komünikasyon uydularının 1960'lı yılların başında yaygınlaşması, uluslararası komünikasyonun yaygınlaşmasına büyük bir katkı yapmıştır. Bu tür iletişim sistemlerinin küreselleşme süreci üzerinde şaşırtıcı düzeyde etkisi olmuştur. Kalkınmış ülkelerdeki gelişmiş telekomünikasyon yapıları sayesinde evlerden ve ofislerden dış dünyayla çok sayıda hat kullanılarak kolayca iletişim kurulabilmektedir (Giddens, 2005a: 52-53).

Ayrıca, 1989'da Avrupa'da beliren bir dizi dramatik devrimle meydana gelen ve Sovyetler Birliği'nin 1991'de çözülmesiyle Sovyet Tarzı Komünizm sona

ermiştir. Böylece Kapitalizmin karşısındaki alternatif düzen tehdidi de ortadan kalkmıştır. Bu tehditten kurtulan Kapitalizm, yaşadığı küresel bunalımdan yeniden yapılanma sürecine girerek kurtulmanın yollarını aramıştır. Bu noktada Kapitalizmin doğasında varolan bir özellik yine kendisini göstermiştir. Başka bir ifadeyle Kapitalizm bir dünya sistemi olarak sürekli krizlerle karşılaşmakta ve yaratıcı bir şekilde yeniden yapılanarak bu krizden daha da güçlenerek çıkmaktadır. 1980’li ve 1990’lı yıllar, bu yeniden yapılanma sürecinin iyice belirginleştiği veya iyice yoğunlaştığı bir tarihsel dönem olarak ifade edilebilir. Artık yeni dünya düzeni olarak adlandırılan bir süreç söz konusudur. Bu süreçte gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerini de dahil olmak üzere bütün dünyanın, pazar ekonomisinin egemenliği altına girdiği gözlenmiştir (Şaylan, 2003: 214).

Küreselleşmeyi hızlandıran bir diğer önemli etken de uluslararası ve bölgesel yönetim mekanizmalarında görülen gelişmelerdir. Bu mekanizmalar vasıtasıyla liberalizm politikaları tüm dünyada uygulanmaya, sermaye akışkan bir şekilde kolayca ülkeler arasında dolaşmaya başlamıştır (Akca, 2005: 5). Bu süreçte ürün ve faktör piyasaları liberalleşerek dünya ekonomilerinin bütünleşmesine ve tek pazar haline dönüşmesine neden olmuştur. Sürekli yenilenen teknoloji ve uygulama aşamasında bu yeniliklerin ortaya çıkardığı üstünlüklerin doğurduğu rekabet beraberinde yüksek sermaye birikimi gereksinimlerini getirmiştir. Bu sürecin doğal sonucu olarak firma birleşmeleri ve daha da önemlisi çok uluslu firmaların sayısında artışlar gözlenmiştir (Yalçınkaya vd., 2012: 21).

3.5. Küreselleşme ve Ulus Devletin Etkileşimi

Tarihsel gelişim sürecine bakıldığında, ulus devlet ve küreselleşmenin kökeni olarak Kapitalist sermaye birikimiyle ilişkilendirilmeden ele alınamayan, Kapitalizmin devamı ve farklı aşaması olan kavramlar olduğu sonucuna erişilmektedir. Ancak aralarındaki bu köken birliğine rağmen, küreselleşme ile ulus devlet arasında bir gerilimin olduğu yadsınamaz (Şaylan, 2003: 316-317).

Ekonomik boyutu olan bir ideoloji olarak küreselleşme, toplumlar ve devletler için ulusallık konusunda bir krizin yaşanmasına neden olmaktadır. Küreselleşme süreci ile beliren yeni koşullar, ulus devlet yapılarının işlev ve konumlarında aşınmalara neden olmaktadır. Küreselleşme süreci, ulus devleti

yıpratıldığı koşullara uymaya zorlamakta, dönüştürmekte ve baskı altında tutmaktadır. Şirketleri geliştirmek ve ideolojik temeli olan neo-liberal politikalar gereği olarak devleti küçültmek, serbest ticareti özendirmek gibi argümanları kullanan ve olumsuz çağrışımlara sahip milliyetçilik ve korumacılığa karşı tam olarak bayrak açmış durumda olan küreselleşme; bütüncül bir dünya (pazar) kurgusuna vurgu yapmasına rağmen, bölgesel ve yerel güçleri de gündeme getirmek suretiyle ulusal boyutun aşındırılmasını (Akca, 2005: 58; Ayan, 2010: 78), IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşların ve ulus-ötesi sermayenin etki ve müdahalesini benimseyen bir süreçtir (Yalçınkaya vd., 2012: 21).

Bu süreçte ulus devlet erki iki boyutta aşılmıştır. Bu boyutların ilkinin, ulus devletin ekonomi alanındaki yetkilerini giderek uluslararası kurumlara devretmesi teşkil etmektedir. Bunun bir ayağını uluslararası, neredeyse küresel ölçekte üyesi olan örgütler çerçevesinde alınan kararlar oluşturmaktadır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Dünya Bankası, IMF, OECD ve GATT gibi örgütler burada başat rol üstlenmiştir. İkinci ayağı ise bölgesel anlaşmalarla kurulan, eski imparatorluklara alan genişliği ve nüfus büyüklüğü itibarıyla benzese dahi yapı itibarıyla farklı olan bölgesel işbirliği anlaşmaları oluşturmaktadır. Bu boyutlardan ikincisini, yerel yönetimlerin giderek güçlendirilmesi, merkezi devlet olanaklarının, yetki ve sorumluluklarının kendi içerisinde yer alan alt birimlere devredilmesi teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle bu boyutu, yerel yönetimlerin mali, idari ve ekonomik düzlemde giderek özerkleşmesi ve merkezi devlete bağlılığının azaltılması şekillendirmektedir (Kazgan, 2009: 18-19).

Küreselleşme süreciyle yerel yönetimlere ve belediyelere verilen önemin küresel düzeyde giderek artmasına; AB'nin Maastricht Anlaşması hükümleri arasında yer alan bölgeselleşmeye yönelik maddeler, kalkınma ajansları, bölgesel mikro krediler, bölgesel teşvikler örnek gösterilebilir (Bahçekapılı, 2009: 122).

Uluslararasılaşan sermayenin küreselleşme süreci içindeki rasyonellik anlayışı kâr maksimizasyonu, pazarın denetlenmesi, teknolojik denetim gibi ekonomik değişkenleri içermektedir. Ancak ulus devletin rasyonellik anlayışı her zaman bu değişkenlerle çakışmaz, çoğu kez farklılaşmalar meydana gelmektedir. Bu farklılaşmalar kaçınılmaz olarak ulus devletin yukarıda da ifade edildiği gibi, aşılmasına neden olmuştur. Uygulama alanında beliren zengin ve gelişmiş ülkeler

arasındaki bütünleşme ve genellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın bir şekilde görülen mikro milliyetçilik (etnik, mezhepsel, bölgesel ve dinsel temelli) eğilimlerindeki artışlar bu oluşumun uygulamadaki yansımaları olarak kabul edilebilir (Şaylan, 2003: 317-318).

Küreselleşme sürecinde post modern söylemlerle güçlendirilen mikro-milliyetçilik akımlarının yanı sıra, çok uluslu şirketlerin ve mali kaynaklarının etkisiyle ekonominin kontrolünde görülen zorlaşmalar ve sosyal politikalar konusunda görülen zayıflamalar ulus devletin egemenlik alanının sarsılmasına neden olmaktadır (Akca, 2005: 5).

Küreselleşme sürecinde IMF ve Dünya Bankası gibi finansal kuruluşlar tarafından, kendilerine ağır borçlu olan ülkelere doğrudan, ülkenin siyasi ve idari yapısını dönüştürecek baskılar yapılmaktadır. Bütçe harcamalarından tasarruf edilmesi gerekçesiyle devlet teşkilatının küçültülmesi, böylece memur sayısının azaltılması bunun bir ayağını oluşturmaktadır. Diğer ayağını ise, merkezi devletin güçlü olduğu, dışarıya karşı direnme gücünün bulunduğu durumlarda eyalet sistemine dayalı federal yapıya benzer siyasal yapılar oluşturma çabası teşkil etmektedir. Burada ise, ulus devletin güçsüzleştirilip dış dünyaya karşı direnme gücünün ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır (Kazgan, 2009: 149).

Küreselleşme sürecinde uluslararası hukuk alanında da birçok gelişme kaydedilmiştir. Ekonomi, insan hakları ve çevrenin korunmasına ilişkin yeni uluslararası hukuksal düzenlemelerin birçoğu Türkiye'nin de dahi olduğu çok sayıda ülke tarafından kabul edilmekte ve ulusal mevzuatlarına dahil edilmektedir. Ayrıca bu bağlamda ulus devletin hukuk alanındaki bazı yetkilerini uluslararası kuruluşlara devrettiği görülmektedir. AB'ye üyelik kapsamında uygulanması gereken Kopenhag ve Maastricht Kriterleri ile GATT ve DTÖ kapsamında imzalanan anlaşmalar ve yapılan hukuksal düzenlemeler bu bağlamda ele alınabilir (Bahçekapılı, 2009: 136).

Ayrıca bu süreçte, ulus devletin insan hakları, demokrasi, ticaret hukuku ve doğal çevreyi koruma gibi alanlardaki yetki ve sorumluluklarının da uluslararası kuruluşlarca denetlenmesi eğilimi giderek artmaktadır. Hatta bir dizi uluslararası sivil toplum örgütleri dahi, ulus devletlerin bu alandaki uygulamalarını sorgulama yolunda bazı işlevler üstlenmiş ve bu konulardaki otoriteyi sahiplenmeye başlamıştır (Krugman, 1995: 191-192, aktaran; Kaymakcı, 2007: 10).

Küreselleşme, ulus devletlerin ahenk ve birliğini de farklı şekillerde etkilemektedir. Küreselleşme sürecinde, küresel pazarlar, kitlesel tüketim, kitle iletişimi ve turizmi gibi olgular, kitle kültürünün (esas olarak ABD ve AB ülkelerinin kontrolünde) standart ürünlerinin dünya ölçeğinde yayılmasına veya bunlarla ilişki kurulmasına neden olmaktadır. Bu süreçte yaratılan tek kültür cilası sadece dünyanın uzak bölgelerini kaplamamakta, aynı zamanda Batıda bile milli farklılıkları tesviye etmekte ve böylelikle milli geleneklerin güçlü profillerinde yavaş yavaş bulanıklaşmalar görülmektedir (Milter, 1995: 1-22, aktaran; Habermas, 2008: 13).

Yaşanan tüm bu gelişmeler ulus devletin sonu tartışmalarının gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak tarihsel gelişimine bakıldığında, ulus devletin kapitalist sınıfla yakından bağlantılı olduğu görülmektedir (Akca, 2005: 5). Şüphesiz kapitalist dünya ekonomisi oldukça iyi örgütlenmiştir; ancak buna rağmen ulus devlet gibi bir partneri yok etmeyi veya çökertmeyi göze alabilecek kadar cesur bir sistem değildir (Habermas, 2008: 11). Çünkü ulus devlet, bir kurum olarak kapitalizmin devamı ve gelişimi için çok sayıda işlevi yerine getiren hayati öneme sahip olan bir mekanizmadır. Bunların başında etnik ya da dinsel kimliği ne olursa olsun, ülke vatandaşlarının olanaklar ölçüsünde diğer ülkelerin saldırısına karşı güvenliğinin, ülke içinde bireylerin, toplumsal sınıfların ya da dinsel alt grupların birbirleri karşısında hukuksal eşitliğinin, adaletin ve güvenliğin sağlanması gibi roller gelmektedir. Ekonomik alanda da sermayenin rahatça dolaşımı ve gelişmesi için; güvenli bir pazarın oluşturulması, ekonominin büyümesi için gerekli ortamın yaratılması, ekonomik yaşamın sürdürülmesinde ihtiyaç duyulan mübadelelerin düzenlenmesi ve hesapların kolaylaştırılması için para arzının ve kurumlarının düzenlenmesi, bu bağlamda makro istikrarın sağlanması (Kazgan, 2009: 318), hukuksal altyapının oluşturulması ve hukuksal güvencelerin sağlanması, dünya ekonomisine açılım için ön şart olan toplumsal risk dengelemesinin sosyal güvenlik sistemleri vasıtasıyla sağlanması gibi bir dizi rol gelmektedir (Breuer, 1998: 300, aktaran; Koçdemir, 2004: 155-456).

Küreselleşme olarak nitelendirilen hızlı ve kapsamlı tüm değişikliklere rağmen ulusun yerine ikame edilecek başka bir meşruiyet zemini günümüzde bulunmamakta ve henüz belirmemektedir. Ayrıca kolektif kültürel kimlik, kolektif irade ve milli sınırlar doktrini gibi milliyetçi prensiplerin günümüzde kısmen

aşınmasıyla birlikte, milli egemenlik ve kimliğin en geçerli uygulamalar olarak bu unsurlarla yeniden şekillendiği, milliyetçiliğin ideoloji ve hareket olarak varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir. Tüm bunlardan moderniteden farklı yeni toplumsal yapılanmanın, sanayi çağının, toplum biçimi ulusun içerik değiştirmesiyle meydana getirdiği ulus devlet modelinin küreselleşmeyle oluşan şartlarda da varlığını sürdürecektir dinamikleri yapısında barındırdığı sonucuna erişilmektedir (Şahin, 2006: 194).

Bu süreçte ulus devletlerin devletlerarası anlaşmalarla uluslararası yönetim biçimleri oluşturup sürdürmek yoluyla ‘üzerinde’; kendi hudutlarında merkezi, bölgesel ve yerel yönetimler arasındaki, ayrıca sivil toplumda kamu tarafından tanınan özel yönetimler arasındaki güç ve otorite ilişkilerin anayasal açıdan düzenlemesi yoluyla da ‘altında’ yeni güçler belirmesi söz konusudur. Yani küresel niteliklerle tanımlanan günümüzde ulus devletler, yönetim sanatının en büyük ve etkili uygulayıcısı olarak hâlâ merkezi bir konuma sahiptir (Hirst ve Thompson, 2003: 225, aktaran; Akça, 2005: 248).

Küreselleşme sürecinde ulus devlet en azından kuzeyin zengin ülkeleri ile güneyin yeni sanayi ülkelerinde, dünya piyasalarının gereklilikleri karşısında çaresiz kalmamış, aksine birçok açıdan öncekine nazaran çok daha güçlü ve icra kabiliyetine sahiptir. Ulus devlet, daha fazla vergi toplamakta, uluslararası ve bölgesel sermaye piyasalarında daha etkin ve faal olmakta, daha fazla görevi üstlenip yerine getirmektedir. Günümüzde ulus devletin baskı gücü azalsa da fertlerin, örgütlerin ve işletmelerin devletin kamu hizmetleri ve tesislerine bağımlılığında artış gözlenmiştir. İstatistikler de bir ülkenin ekonomisinin dışa açıklığı ve dünya pazarıyla bütünleşmesiyle kamu sektörünün büyüklüğü arasında doğrusal bir ilişki olduğunu göstermektedir. Devlet görevlilerinin türü ve nitelikleri kısmen değişmiştir, ancak devletin düzenleme yeteneği ve bu tür faaliyetlerin kapsama alanı da artmıştır (Koçdemir, 2004: 459).

Bu argümanlar göz önünde bulundurulduğunda ulus devletin sona erdiğini söylemek olanaksızdır. Çünkü bir kurumun hayatiyetini kaybettiğine kanaat getirmek için, ancak rakip kurumların onun işlevlerini daha iyi bir şekilde yerine getirme yeteneğinde olması gerekmektedir. Ancak AB gibi ulus devleti tarihe gömeceği iddia edilen oluşumların dahi, ulus-üstü seviyede yeni bir meşruiyet odağı yaratma

potansiyeline sahip olmadığı görülmektedir. Çünkü günümüzde Avrupa kimliğinin tek tarif edici ögesi yabancılara kapalıdır. Eğitim, askerlik, demokratik katılım gibi milletleşme vasıtalarından yoksun bir AB'nin millet yaratması olanaklı değildir. Bu başarlarsa dahi, dünyada istisna olacak bu birliğin yeni bir süper millet yaratmak ve Avrupa milliyetçiliği doğurmak dışında bir sonuca erişilemeyecektir (Koçdemir, 2004: 455-458).

Günümüzde de ulus devlete atfedilen önem gittikçe artmakta ve milliyetçilik yeniden bir yükseliş göstermektedir. Milliyetçiliğin gösterdiği bu yükselişin ardında yatan birçok neden bulunmaktadır. Milliyetçilik, günümüzde hiçbir siyasi sistemin fertler arasında onun kadar kuvvetli ve ona rakip olabilecek düzeyde bir dayanışma bağı yaratamaması ve bir milletin çıkarlarını onun kadar koruyamamasından dolayı yükselmektedir. Ayrıca uzun süre kendisine büyük ümitler bağlanan Enternasyonal Marksist Sosyalizmin, 21. yüzyılı göremeden bütün dünyada trajik bir şekilde çökmesi neticesinde bütün evrensel sosyalist ülkelerin kendi milliyetçiliklerine dönmesi, milliyetçilik tezlerinin doğruluk testi olarak büyük bir etki uyandırmıştır. Bunun dışında devletleri bir tek küresel otoriteye boyun eğdirmeye yönelik küreselleşmenin bütün milli devletleri hedef alan bir eğiliminin milletlerin beka ve hürriyetine açıkça saldırı niteliği taşımasından dolayı, milliyetçilikler üzerinde kışkırtıcı bir etki uyandırmıştır. Ayrıca küreselleşmenin ülkelerin servetlerini talan etmesi ve dünyadaki ülkeler arasında gelir dağılımı dengesini tehlikeli bir şekilde bozuşu da her ülkenin servetinin yalnız kendi milli yönetimlerince idare edilmesinin olanaklı olabileceğini göstermekte olup, bunlar milliyetçilikler üzerinde yükseltici bir etkiye neden olmuştur (Hocaoğlu, 2008: 43-44).

Günümüzde toplumdaki tehdit algılaması da milliyetçi akımların yönünü belirleyen önemli bir etkidir. Tehdit algılaması güçlüyse veya tehdit olarak kabul edilebilecek etkenler fazlaysa milliyetçilik eğilimleri de yükselmektedir. Örneğin: Türkiye'de Kıbrıs-Rum tehdidi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bölücülük tehdidi, yoğun göçün kentlerin dokusunu değiştirmesinden kaynaklanan güvenlik tehdidi, küreselleşmenin ve uluslararası sermaye hareketlerinin neden olduğu tehditler, AB'ye üyelik sürecinde yapılan köklü değişimlerin sancılarında kaynaklanan tehditler milliyetçi eğilimlerin yükselmesine neden olmaktadır. Aynı şey diğer ülkeler için de geçerliliğini korumaktadır. Dünyada küreselleşme ve çok

uluslu sermaye hareketleri birçok ülkede ekonomik milliyetçiliğin ve himayeciliğin artışına neden olmuştur. Örneğin: Milli şirketlerin yabancıların eline geçmesi tehdidi ile karşı karşıya kalan Fransa, bu tür tehditleri önlemek için özel bir yasa çıkarmayı yeğlemiştir. Küreselleşmenin lokomotifleri olarak addedilen ABD’de 2005’te petrol şirketlerinin Çinlilere satılmasına engel olunması amacıyla ciddi girişimlerde bulunulmuştur (Şafak, 2006).

Ayrıca Avrupa’da sol akımların hükümetlerde yıpranmasından dolayı aşırı sağ tepkinin yükselmesi, milliyetçiliğin ve ulus devletin öneminin artmasına neden olmuştur. İktisadi açıdan aşırı biçimde pazar ekonomisi taraftarlığının, aynı zamanda sosyal devletten ziyade paternalist, himayeci bir devlet beklentisinin yüksek olduğu Avrupa’da, paternalist devlet anlayışı ulus devlet beklentisini de yükseltmektedir (İnsel, 2002).

Yukarıda da değinildiği gibi, günümüzde birçok ülkede ekonomik milliyetçilik ve himayecilikte artış görülmektedir. Dünyanın bugünlerde yaşadığı küresel kriz döneminde birçok ülkede milliyetçilik duygularında büyük ölçüde artış söz konusudur. Özellikle Avrupa ülkelerinde ortak bir para biriminin kabulünden sonra milliyetçiliğin giderek zayıflayacağı beklenirken, tam tersi olmuştur (Erçel, 2012). Avrupa’da ekonomik kriz ırkçılığı tetiklemiştir. Ancak bunun yabancı düşmanlığı ve İslam karşıtlığı olarak algılanmaması gerekmektedir. “Düne kadar yabancılar dışarı diyenler, İslamofobi’yi köpürtenler, şimdi dertlerimizin sebebi AB’dir demeye başlamıştır. İnsanlar artık ‘bizim paramızla neden Yunanlılar kurtarılıyor’ veya ‘onlar bizim paramızla rahat yaşarken, biz zor geçiniyoruz, bu nasıl adalet?’ gibi soruları daha yaygın ve yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır”. Bu gelişmeler neticesinde Avrupa’da milliyetçi partiler prim yapmakta olup, tamamına yakını koalisyonlarla yönetilen Avrupa ülkelerinde artık milliyetçi ve ırkçı partiler bu koalisyonlarda kilit parti konumuna yükselmiştir. Bu partilerin desteğini almadan hükümet kurmak neredeyse olanaksızdır (Özcan, 2012: 32).

Sonuç olarak, küreselleşme sürecinde iktidar ve egemenlik kaybına uğratılan ulus devletin gücü her ne kadar aşındırılmış olsa da ulus devlet, kapitalist sermaye birikimin devamlılığının sağlanması için mevcut olan yegâne aktördür. Küreselleşme sürecinde bu aktörün egemenlik kaybına rağmen, ulus devlete yeni roller biçilmiş, yeni nitelikler ve işlevler yüklenmiştir. Ayrıca günümüzde ulus devlet ve

milliyetçilik de yükselme eğilimi göstermektedir. Bu özellikleri göz önünde bulundurduğunda ulus devletin günümüzde sonda değil, vizyonda bir kavram olduğu sonucuna erişilebilir (Özdemir, 2012a: 541).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE ULUS DEVLET

Bu bölümde Almanya, Fransa ve İngiltere’de ulus devletin oluşumu ve sorunları hakkında bilgi verilmiştir.

4. ALMANYA’DA ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI

Bu kısımda Almanya’da ulus devlet profili ve ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgi verilmiştir.

4.1. Almanya’da Ulus Devlet Profili: Sorunlu-Çatışmacı Ulus Devlet

Almanya’da ulus devletin geçmişi incelendiğinde, Alman tarihinin iki belirleyici niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Bunlar: Alman Birliğinin geçmişinin oldukça yeni (1871) olması ve Almanya’nın federal devlet şeklinde örgütlenmesidir (Çam, 2000: 175). Ulus devlet serüveni yeni olan Almanya’nın ulus devlete giden yolda üç güçlüğü bulunmaktadır: 1. Siyasi hâkimiyetin parçalılığı, 2. Dolaylı yönetim aracı unsurlarının devlete entegrasyonunun zorluğu, 3. Etnik lisan ve mezhep bakımından belirli sınırların bulunmaması. Almanya’da uluslaşmanın ve ulus devletin gecikmesinde cari güç dengelerinin de rolü yadsınamaz. Haritaya bakıldığında Almanya ve İtalya’nın bulunduğu bölgenin yüzyıllarca Avrupa’yı dengede tuttuğu, büyük güçleri birbirinden ayırdığı, aralarında mesafe tesis ettiği, barışta hisar, gerginlik halinde savaşların olduğu görülmektedir. Bu bölgede hâkimiyeti ele geçiren, sadece komşusu ile ittifak kurarak Avrupa’nın hâkimi olurdu. Avrupa’da güçler dengesi açısından İtalya’nın kuzeyinde ve Almanya’da güç temerküzü en tehlikeli durumu yaratmaktaydı (Koçdemir, 2004: 234-235).

Almanya’da II. Dünya Savaşı’ndan sonra kabul edilen Bonn sistemine kadar, 1871-1918 döneminin İmparatorluk rejimi, etkin parlamenter rejimi amaçlamakla birlikte başarısız olan 1919-1933 döneminin Weimar Cumhuriyeti ve 1933-1945 döneminin Nazi Rejimi şeklinde üç ayrı rejim uygulanmıştır. Bu dönemlerde ana sorunu ulusal birlik teşkil etmiş, siyasi sistemler sürekli ulusal birlik sorunu yönünden değerlendirilmiştir. Alman ulus devletinin tarihinin açıklanmasında odak

noktası niteliğini taşıyan ulusal birlik sorunu, ancak 1989'da Batı ve Doğu Almanya'nın birleşmesiyle çözüme kavuşmuştur (Çam, 2000: 275-277).

Ulus duygusunun ulus devletten önce geliştiği Almanya'da, Alman ulus fikri başlangıçta ne siyasal, ne de soyut vatandaşlık fikriyle bağlantılı olmuştur. Başlangıçta devletini arayan Alman ulusu evrensel siyasi değerlerin taşıyıcısı olarak değil, kültür ve ırk bakımından organik bir cemaat olarak anlaşılmıştır. Bu anlayışta ulusallık siyasi değil, etnik ve kültürel bir nitelik taşımaktadır. Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu şeklinde anılmaya başlandığı Ortaçağ ve erken modern çağ boyunca İmparatorluk, adeta Alman ulus bilincinin kuluçka makinesi işlevini görmüştür. Fakat Fransa'da krallık ve ulus-üstü imparatorluk keskin çizgilerle birbirinden ayrılmıştı. Keza, Fransız monarşisinin siyasi birliğini erken kazanmış olması ve “devletlik” niteliğinin giderek artması ulusal bilinci biçimlendirip güçlendirirken, Kutsal Roma İmparatorluğu on üçüncü yüzyılda devlet vasıflarını yitirmiştir. İmparatorluk giderek çürüyen kurumlarıyla on dokuzuncu yüzyıla kadar gelebilmişse de, merkezileştirici bir bürokratik idare gücünden yoksun kalmış ve sağlam bir şekilde devlete bağlanmış bir ulusal bilinç oluşturamamıştır. Neticede, Fransa'da bürokratik monarşi, siyasal ve ülkesel bir ulusallık kavrayışını ortaya çıkarmışken, Almanya'daysa ulus-üstü imparatorlukla mebzul miktardaki egemen ve yarı egemen ulus-altı siyasal birimler arasındaki ölçek farklılığından dolayı etnik-kültürel bir ulusallık anlayışı gelişmiştir (Brubaker, 2010: 12, 26). Güçlenmekte olan haberleşme ağları, Martin Luther'in başlattığı Reform'la ulusal dil statüsüne çıkan Almancanın konuşulduğu bölgelerdeki bireyleri birbirine bağlamıştı. Yeni yayınlarda ve tekrar basımlarda görülen artış, gazete ve dergilerin çoğalması, sürekli olarak gelişmekte olan okuma cemiyetleri sayesinde görülmemiş düzeyde ve sayıda okuyucu kitlesi yaratmıştı. Kaydedilen bu ilerlemeler, Alman ulusunu kültürel açıdan geliştirmişti. Ancak kültürel açıdan gelişen Almanya, Batı Avrupa'nın diğer kültürlü uluslarının ulaştığı siyasi bütünlükten yoksun bir ulustu (Schulze, 2005: 131-132).

On dokuzuncu yüzyıla kadar bir merkezi devlet kuramayan Almanya'da, modern devlete üyelikle ulusa üyelik farklı anlamlar ifade etmekte olup, vatandaşlık çok uluslu Prusya İmparatorluğu'ndan kalma bir gelenekle devlet tarafından topluma verilen bir hak olarak görülmüştür. Vatandaşlık Fransa'da siyasi ve toprağa dayalı bir anlam taşıırken, Almanya'da etno-kültürel bir anlama sahiptir. Ayrıca etnik ulus

kavramı, Alman örneğinde kitlesel siyasi tepkilere karşı, ani, değişken strateji ve politikalar üretmek için teritoryal ulus kavramıyla birleşmiştir (Brubaker, 2010: 12; Smith, 2002: 18).

Ulusçuluk Almanya’da ortaya çıktığı zaman, “insancıl” ve “demokratik” nitelikler gösteren ve toplumu yeni bir sınıfın yönetiminde birleştirmek işlevini yüklenen İngiliz ve Fransız ulusçuluklarının tersine bir oluşum göstermiştir. “Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi” başlıklı altbölümde de belirtildiği gibi, ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkışına neden olan en etkili öge olarak, mutlakıyetçi krallıkların erkenden doğuşunun ortaya çıkardığı pazar birliği ve dolayısıyla ulusal birlik gösterilebilir. Ancak Almanya’da merkezi hükümetin kurulmasının 1871’e kadar gecikmesinden dolayı, bu ögenin Batı Avrupa’da arkasında sürüklediği sonuçlar ya oluşmadı ya zayıf oldu ya da tersine bir gelişim göstererek ortaya çıktı. Merkezi hükümetin olmaması burjuvazinin güçlenmesini geciktirdiği için, burjuva sınıfının kendine özgü istekleri güçlü bir biçimde dile getirilememiştir. Bireysel haklar Batı’da olduğu gibi, yeni isteklerin birinci basamağını oluşturamamış, başka bir ifadeyle Alman ulusçuluğu demokratik olmamıştır. Batı Avrupa ulusçuluğunda toplumsal sadakat kayıtsız şartsız ulus kavramına yöneldiği halde, Alman ulusçuluğu yine millete dayanan; fakat onu çok aşan bir toplumsal değere erişen bir devlet kavramına dayanmıştır (Oran, 1997: 58-59).

Ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra ulusçuluk, özellikle Batı Almanya’da atılması gereken bir yük olarak addedilmiştir. Ulusçuluk yerine uluslararasılık yani Avrupalılık ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır. Burada elbette, ulusal devlet düşüncesinin tarihsel yıpranmışlığının da göz önünde bulundurulması gerekir (Canbolat, 1994: 57).

Günümüzde de çifte vatandaşlık konusunda somut adımlar atılmayan Almanya’da, Alman vatandaşlığını seçen yabancı uyruklu bir kişi, bir önceki vatandaşlık hakkından vazgeçmek zorundadır. Ancak son zamanlarda gerek vatandaşlık ve milliyetçilik çalışmaları alanında, gerekse uygulanan vatandaşlık yasaları bağlamında önemli değişiklikler gerçekleştirilmektedir. Günümüzde biri siyasi ve toprağa bağlı, diğeri etno-kültürel iki farklı ulusallık anlayışının olduğu fikri birçok araştırmacı tarafından terk edilmiştir. Öte yandan Almanya’da 2000’de kabul edilen yeni vatandaşlık yasasıyla çok daha demokratik, liberal ve kapsayıcı bir

vatandaşlık anlayışı benimsenmiştir. Göçmenler açısından bakıldığında, örneğin; Fransa’da yaşayan yaklaşık 6 milyon Müslüman kökenli insanın varlığına rağmen, bugüne kadar Müslüman kökenli temsilcilerin parlamentoya girememesine karşın, 3.5 milyon Müslüman kökenli nüfusa sahip Almanya’nın çok sayıda Müslüman kökenli parlamentere sahip olması, siyasal katılım bakımından Almanya’yı daha demokratik ve ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır (Brubaker, 2010: 12-14).

4.2. Almanya’da Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları

Bu alt bölümde Almanya’da ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgiler verilmiştir.

4.2.1. İmparatorluk Rejimi Öncesi Dönem (Ulus Fikrinin Oluşumu ve Ulus Devletin Temellerinin Atılması): Ulusal Birlik ve Ulusal Vatandaşlığın Tesisi Sorunu

Ulusal vatandaşlığın Almanya’daki tarihi gelişimi, Fransa’dakine nazaran daha uzun ve dolambaçlı bir yol izlemiştir. 1871’e kadar Almanya’da bir ulus devlet ve dolayısıyla ulusal vatandaşlık için siyasi bir çerçeve bulunmamaktaydı. Dahası ne vatandaşlık tarihinde eksen teşkil eden bir uğrak, ne de Fransız Devrimi’ni uzaktan da olsa andıran türden bir billurlaşma söz konusudur. Vatandaşlığın Fransa’da birbiriyle yakından bağlantılı olarak ortaya çıkmış olan yönleri –eşitlikçi, demokratik, ulusçu ve devletçi yönleri- Almanya’da birbirinden bağımsız şekilde gelişmiştir (Brubaker, 2010: 75).

Ulusal vatandaşlık kadar, Alman ulusunun günümüzdeki adının ortaya çıkması bile uzun zaman almıştır. Almanların Alman olduklarını anlamaları dahi epey sürmüştür. Bunun arkasındaki neden, bir Alman kabilesinin var olmamasıdır. Almanlar, Karolenj İmparatorluğu’nun dokuzuncu yüzyıldaki çöküşünden beri ortalıkta olan, tarihi kökeni Kavimler Göçü sırasındaki kabilelere götürülemeyen ama Büyük Charlemagne’in İmparatorluğu’nun idari birimlerinden tekamül etmiş birtakım kabilesel dükalıktı. Thüringenliler, Bavyeralılar, Almanlar ve daha sonra Saksonların yerleştiği topraklar ducati’ye dönüşüyordu. Dolayısıyla bunlar bir kabile şefine değil, unvanı Büyük Constantinus’un yapmış olduğu reformlara dayanan bir dux’a, başka bir ifadeyle üst düzey bir Frank memuruna bağlıydılar. Frank

imparatorluk soyluları, dokuzuncu yüzyılda ailelere ve gruplara bölünmüştü. Roma İmparatorluğu döneminden beri, Germanya olarak bilinen Ren Nehri'nin doğusundaki toprakları bir arada tutan siyasi bağın arkasında Alman kabileleri değil, Frank aristokrasisi bulunmaktaydı (Schulze, 2005: 100).

11. ve 12. yüzyılda Alman ulusu ibaresi muğlâk bir kavram olarak kalmıştır. Çevrelerinde ulusal güçlerin kristalleştikleri hanedanlar on üçüncü yüzyılda İngiltere ve Fransa'da ortaya çıkmalarına rağmen, Alman ulusu çok daha güçlü olan Roma İmparatorluğu fikrinin gölgesinde kalmıştır. Ancak 1500'lü yıllarda Alman ulus miti canlanmaya başlamıştır. Rönesans ve Hümanizm ilerleme kaydettikçe, Roma İmparatorluğu'nun tacı Ortaçağa ait Mesih benzeri statüsünü kaybetmeye başlamış ve Almanların Roma kayserlerinden geldiği iddiası, modası geçmiş bir geleneğe dönüşerek yozlaşmaya başlamıştır. Bu durumda Alman ulusu kavramını benimsemek, daha akla yatkın gözük müştür. Alman ulusal mitinin bir nesil içinde ortaya çıktığı bu dönemde, ulusal mit Almanya'da sadece kendi içinde bütünleştirilmiş bir devlet için gerekli olan bir siyasi bağlamın değil, aynı zamanda kendisine süreklilik verecek dilsel bir altyapının da yokluğunu çekmekteydi. Bu dilsel altyapıyı oluşturan etmen, Martin Luther'in reformuydu (Schulze, 2005: 132).

Luther'in yaptığı İncil tercümesi ve diğer metinleri, milletin okuma kitabı olmuştur. Luther'in başlattığı Reformasyonun Alman ulusunun oluşturulmasını geriye atması ise tarihin ironisidir. Çünkü mezhep çatışmaları imparatorluğun zaten bölük-pörçük olan yapısının daha da derinleşmesine neden olmuştur. Bunda 1618-1648 yılları arasında gerçekleşen Otuz Yıl Savaşları oldukça etkili olmuştur. Savaş, Protestanlar ile Katolikler arasındaki dini anlaşmazlıklardan dolayı Almanya topraklarında gerçekleşmiştir. Bu savaşın yakın dönemdeki kökleri, Habsburg İmparatoru II. Ferdinand'ın Almanya'da imparatorluk otoritesini karşı reform hareketine dayanarak yeniden kurmak istemesine dayanmaktaydı. Bu girişim, Augsburg Barışı'nın ve Almanya'daki dini çoğulculuğun sorgulanmasına neden olmuştur. Özellikle 1555 tarihli Augsburg Anlaşmasının yürümemesi savaşın en büyük nedenini teşkil etmektedir. Çünkü Protestanlar her devlete kendi vatandaşlarının dinini belirleme yetkisini tanıyan bu anlaşmanın başarısızlığa uğradığını gördüklerinden, haklarını savunmak amacıyla aralarında bir birlik kurmuştur. Birlik kuran Protestanların 1618'deki imparatorluk seçiminden önce

Ferdinand'a başkaldırmasıyla savaş patlak vermiş olup, bunun akabindeki şartlar ve fikir karşıtlıkları ideolojik çelişkileri çabucak tetiklemiştir. Savaşta Protestanlar Fransa, Hollanda ve İngiltere'nin desteğini alırken, Katolik Alman devletleri ise Kutsal Roma İmparatorluğu tarafından desteklenmiştir. Önceleri din savaşı olarak başlayan savaş, daha sonraları Alman iç savaşına dönüşmüştür. Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağlı bağımsızlığını kazanmak isteyen devletlerin de savaşa katılmasıyla savaş iyice karmaşık bir hal almıştır. Ayrıca Fransa ile Habsburglar, İspanya ile Hollanda arasında süren savaşa, Danimarka, İsveç ve Transilvanya'nın katılmasıyla savaş Alman topraklarında sürdürülen uluslararası bir savaşa dönüşmüştür. Savaş Protestanların zaferiyle sonuçlanmış ve savaşın sonunda Westphalia Anlaşması kabul edilmiştir. Batı ve Orta Avrupa'da Orta Çağdan Modern Çağa geçilmesine ve Avrupa haritasının yeniden çizilmesine yol açan bu Anlaşmayla, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun yetkileri zayıflatılmıştır. Ayrıca bu Anlaşmayla Almanya'nın bölünmesi hızlanmış, bağımsızlığı tanınan İsveç Alman topraklarının bir kısmını kendi topraklarına katmıştır. Otuz Yıl Savaşları ve akabinde imzalanan Westphalia Anlaşması'yla Avrupa güç dengesi tamamen değişmiştir. Fransa Avrupa'da en güçlü ülke haline gelmişken, Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağlı bütün devletler tam bağımsız hale dönüşmüştür. Kutsal Roma İmparatorluğu'nda kanun yapmak, vergi düzenlemek, savaş ve barış kararları almak, aforoz yetkisi Reichstag ile birlikte İmparatora bırakılırken, İmparatorluk içindeki prensliklere egemenlik hakları iade edilmiştir. Bu zamana dek bilimde Latince, sahnede İtalyanca konuşulurken elitler Fransızca'yı kültür diline dönüştürmüştür. Ancak 18. yüzyılda uygulanan eğitim ve bürokrasi reformlarıyla eğitilmiş bir tabaka, Almancayı Alman yüksek kültürünün diline dönüştürmeye başlamıştır. Bu elitler, Fransız kültürünün hegemonyasından kendilerini tecrit ederek ulusal kimliklerini oluşturmaya başlamıştır. Bu noktada Fransa'nın yayılmacı siyaseti, negatif bir birlik sebebini teşkil etmiştir (Koçdemir, 2004: 226; Alganer ve Çetin, 2007: 292-293; Roberts, 2010: 347-348; Uysal, 2006: 28-30).

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun çöküşü siyasi milli bilincin uyanmasına yol açmıştır. Eskiden İmparatorluk milletten daha büyük iken, artık her ikisi de birbirleriyle özdeş konumlara taşınmıştı. 1756'da başlayan Yedi Yıl Savaşları'yla, Prusya'yı ortaya çıkaran gelişmeler başlamıştır. Prusya'daki yönetim birimlerinin

bağımsızlığı ve kendi aralarında kurdukları birlikler Alman ulusu duygusunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle Napolyon döneminden itibaren Fransa'nın Avrupa'daki yayılması, ulusçu iletişimin yoğunlaşmasına önemli düzeyde katkı sağlamıştır. Uluslaşmayı eşitlikçi bir gelecek tasarımı olarak addeden Fransa'nın aksine Almanya'da uluslaşma sürecinde toplum yüzünü hep maziye dönmüş, kendisini harici (Fransızlar) ve gerektiğinde dahili (Yahudi) unsurlarla sınırlayan bir anlayış hâkim olmuştur (Koçdemir, 2004: 228).

1813-1815 yılları arasında yapılan Kurtuluş Savaşları sırasında Fransızlara karşı savaşan Almanlar, dil ve kültür kimliğini dile getirmiştir. Bu sırada Alman ulusu için öne sürülen tek ifade şekli, ulusal birliğin sağlanamamış olmasıdır. Bu savaşın konusunu oluşturan Alman anavatanının sınırları da belli olmayıp, şiirle, tarihle ve hayali fikirlerle giydirilerek basitçe dile getirilmiştir (Saklı, 2012a: 15).

Ancak bu yüzyıl, Avrupa'da birlik oluşumlarının hızlandığı bir dönem olmuştur. 1815'te yapılan Viyana Kongresi'nde Avrupa'da kalıcı bir barışın kurulması amacıyla atılan adımlar yeni ittifakların oluşturulması için zemin hazırlamıştır. Viyana Kongresi'nde alınan kararlarla 1816'da Alman Konfederasyonu adı altında 39 tane bağımsız eyalet kurulmuştu. Zira İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya ve Prusya Avrupa'nın ortasında bu nitelikteki bir yapılanmayı istiyordu. Bu durumda tek alternatif Almanların Prusya çatısı altında birleşmesiydi. Prusya bunu uzun süre gerçekleştiremediyse de idaresi, okulları, üniversiteleri ve artan ekonomik ağırlığı ile birlik içindeki ağırlığını artırmıştır. Ayrıca 1818'de Gümrük Kanunu'nu çıkararak, ülke içindeki tüm gümrükleri kaldırmıştır. Böylece kendi içinde ekonomik birliği sağlamış olan Prusya daha sonra Alman devletlerinde gümrük birliğini sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla 1834'de Alman Gümrük Birliği kurulmuştur (Koçdemir, 2004: 228; Alganer ve Çetin, 2007: 299; Almanya, 2009).

Bu düzenlemeden dolayı ticaret ve sanayi de iyice gelişmeye başlamıştı. Bu durumda orta sınıfın da Batı'da olduğu gibi yönünü liberalizme dönmesi beklenebilirdi. Nitekim gelişmeler de bu yönde olmuştur. Burjuvazi liberalizm ve ulusal birlik temalarını işlemeye başlamış, liberal ve demokratik bir milliyetçilik belirmiştir (Oran, 1997: 62). Bu dönemde orta sınıf da Almanya ve tüm Kuzey ve Batı Avrupa'da toplulukların, derneklerin, baskı gruplarının kurulmasını teşvik

ediyor ve sürekli büyüyen kitleleri, otoritelerin koyduğu tüm yasak ve engellere rağmen ulusal sloganlar etrafında topluyordu (Schulze, 2005: 132, 187-188).

Daha sonra da Alman orta sınıfı, 1848 Devrimlerini gerçekleştirmiştir. 1848’de mutlakıyete karşı çıkıp bireysel özgürlükleri ve sivil eşitliği savunan orta sınıf, Almanya’yı birleştirme çabasına girişmiş, fakat bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu girişimin ardından kurulan Frankfurt Parlamentosu, kurulduktan sonra bir yıl içinde (1849) dağılmıştır. Bu başarısızlık, Almanya’nın birleşmesinde Avusturya’yı da kapsayan “Büyük Almanya” ve Avusturya’sız “Küçük Almanya” çözümlerinden ikincisini öne sürmelerinden kaynaklanmıştır. 1854 tarihli Kırım Savaşı’ndan sonra Prusya’nın birleşik Almanya’nın muhtemel lideri olarak ön plana çıkması, birleşik “Büyük Almanya” oluşması yönünde yol kat edilmesini sağlamıştır (Saklı, 2012a: 15).

1859’dan sonra, Avusturya’ya bağlı olmayan bölgelerde liberal ve demokratlarca kurulan Alman Milli Birliği devreye girmiştir. 24 Eylül 1862’de ise, ortaya çıkan ordunun büyütülmesiyle ilgili krizde parlamentodaki liberal çoğunluğu hizaya getirmek amacıyla, Otto von Bismarck Başbakanlığa getirilmiştir (Koçdemir, 2004: 228-230). Bismarck’ın Başbakanlığa getirilmesiyle birlikte, Alman Birliği konusundaki çalışmalar hızlanmıştır. Bismarck, Avusturya’yı Alman siyasetinin dışında tutarak Prusya liderliğinde bir birliğin sağlanması yönünde çaba göstermiştir. Birliğin sağlanması için Prusya, kuzeyde Avusturya ve güneyde de Fransa ile mücadeleye girişmiştir. Prusya’nın her iki mücadelede galip gelmesi üzerine (Alganer ve Çetin, 2007: 299) Bismarck, genel seçim hakkına dayanan parlamentosu, tek merkezden kumanda edilen ordusuyla Kuzey Alman Konfederasyonu’nu kurmuştur (Koçdemir, 2004: 228-230).

Kuzey Alman Konfederasyonu, Prusya önderliğinde Main Nehri’nin kuzeyinde yer alan Alman devletlerini kapsayan, küçük Alman ve büyük Prusya ulus devletiydi. Konfederasyonu kuran 18 Ağustos 1866 tarihli anlaşma, sözleşmeye taraf olan devletler tarafından birlikte toplantıya çağrılacak bir parlamentonun kurulmasını şart koşarak, bu yapılanmanın gevşek bir federasyon olmasını önlemiştir. Ancak güney Alman devletleri, Kuzey Alman Konfederasyonu’na sadece bireysel anlaşmalarla bağlanmıştı. Fakat bunların tam üyeliği an meselesiydi ve uygun zamanın gelmesine bağlıydı. Beklenen fırsat ise, Güney Alman devletleriyle yapılan

anlaşmadan dolayı daha sonra Fransız-Alman Savaşı'na dönüşecek olan 1870-1871 Fransız-Prusya Savaşı'yla doğacaktır. Düşman Almanların siyasi açıdan birleşmesi, Fransa'nın mağlup olduğu savaştaki olaylarla baş başa gitmiştir. Alman halkının kabinelerinin üzerinde yaptığı baskıdan dolayı, Güney Alman devletlerinin kabineleri Kuzey Alman Konfederasyonu'yla birleşmek zorunda kalmıştır. Bundan sonra 1 Ocak 1871'de Güney Alman Parlamentoları ve Kuzey Alman Konfederasyonu'nun yeni imparatorluk anayasasını onaylamalarıyla Alman İmparatorluğu doğmuş ve I. Wilhelm de Alman İmparatoru ilan edilmiştir (Schulze, 2005: 219-220).

1871'de Fransız-Prusya Savaşı'yla Almanya'nın birleşmesi, çağdaşlarının düşündüğünden bile daha derin bir tarihsel uçurum yaratmıştır. Orta Avrupa'nın yüzyıllardır varolan karmaşık parçalı yapısının yerini, Avrupa'nın kontrol ve denge sisteminde yabancı unsuru temsil eden iki büyük güç olan İtalya ve Almanya almıştı. Bu değişikliğe Avrupa'nın doğusunda yer alan Rusya ile batısında yer alan İngiltere ve Fransa kendilerine özgü bir tarzda ve gayet kesin bir şekilde tepki göstermiştir. Böylece büyük Avrupa güçleri yirminci yüzyılın başından beri, politikalarını değiştirmiş ve entelektüel atmosfer de radikal bir farklılaşmadan geçmişti (Schulze, 2005: 227). 1871'de ulusal birliğini resmen sağlayan ve ulus devletini ilan eden Almanya, bu tarihten günümüze kadar Avrupa politikası ve yaşamı üzerinde askeri, siyasi, kültürel ve ekonomik bakımdan çok etkili olmuş ve genellikle Avrupa'nın lokomotif olarak adlandırılmıştır (Doğan, 2011: 2).

4.2.2. İmparatorluk Rejimi (1871-1918): İrkçı-Emperyal Ulus Devlet Sorunu

1871'de Almanya birleşmeden önce, Almanya sınırları içinde kültürel ve ekonomik değerler üreten ve kendi hinterlandını etkileyen birçok merkez söz konusuydu. Almanya mevcut merkezlerin 1871'de aynı çatı altında birleşmesiyle, diğer pek çok Avrupa ülkesinden farklı olarak merkeziyetçi bir devlet olarak şekillenmişti. Bu model içinde kendi siyasi, idari ve ekonomik yapıları olan özerk lander'lar (federe yönetimler) etkinliğini korumuştur. 1871 Alman Birliği 25 Lander'i merkeziyetçi temayüllerde barındıran federal bir modeldi (Reissert and Schaefer, 1985: 104, aktaran; Tuncer, 2012: 795).

Bu dönemin siyasi sisteminin gelişmesi açısından önemli bir özelliği, kurulan Federasyon içinde çeşitli eyaletlerin yetkilerinin büyük ölçüde saklı tutulmasıydı. Söz konusu eyaletlerin başında Prusya gelmekteydi. Bu eyaletin diğerlerinden farklı olan özelliği; Prusya Kralı'nın aynı zamanda Alman İmparatoru, Başbakanının da Alman Başbakanı (Şansölyesi) olmasıydı. Bu dönemin önemli bir özelliği, bu dönemdeki federalizmin, demokratik federalizmden farklı niteliklere sahip oluşudur. Şöyle ki, bu sistemde egemenlik halkta değil, üye devlerin prenslerindedir. Bu prensler de en önemli federal organ olan Bundesrat'ta (Federal Konsey) temsil edilirdi. Ulusal birliğin başı olan İmparator (Kaiser), Bundesrat (eyaletlerce kurulan temsilcilerden oluşan bir yasama meclisi) ve Reichstag (Federal Meclis) tarafından denetlenirdi (Çam, 2000: 277-278).

1871'deki birleşmeyle kurulan yeni Alman İmparatorluğu, bir yığın krallık, prenslik ve şehirlerde yaşayan, çoğunluğu kasabalı olan bir milletin birleşmesiyle oluşmuştu. Birleşmenin önderi olan Prusya; sosyal yapısı, ideolojisi ve kültürüyle bu devletçiklerden farklıydı. Güneyin Katolik kültürü, kuzey şehirlerin denizci tüccar niteliği, Hessen ve Ren ülkelerinin endüstriye ve Bavyera'nın tarıma dayanan yapısı Prusyalılıkla çatışan unsurlardı. Yeni kurulan Alman İmparatorluğu yalnızca Almanca konuşan bir imparatorluktu. Bu imparatorlukta Almanca konuşan unsurlar, Başbakan Bismarck'ın yönetimi altında birleşerek Alman ulusal kimliğini meydana getirmiştir. Ancak Alman vatandaşlığı kan bağı esasına göre düzenlenmiş olup, Bismarck bütün Almanların kültürel birliğini hedefleme fikrine de mesafeli yaklaşmayı tercih etmiştir. Fakat bununla birlikte, ülke sınırlarının dışındaki Alman unsurlara da kapılarını sonuna kadar açmıştır. Bundan sonra, bir yandan ülke sınırları dışındaki Alman unsurların kolayca vatandaşlık hakkı edinebilmelerini sağlayan, diğer yandan da sınırlar içindeki diğer etnik unsurları eritmeyi amaçlayan politikalar uygulanmıştır. Bu dönemde İmparatorluğun kültür hayatına, gelenek ve politikalarına yön veren bir Alman metropolü bile bulunmamaktaydı. Prusya Krallığı Berlin'i Almanya'ya yön veren bir Paris veya Roma yapmak için çok çaba göstermiştir. Ayrıca bu dönemde, oy kullanma hakkının yanı sıra tek para biriminin geçerli kılınması, 1875'te bir Merkez Bankası ve Reichbank'ın kurulması gibi ulus devleti şekillendirmeye yönelik girişimler yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak her zaman için otoriter Almanya'nın kendi içindeki bölgesel

yabancılıklar bu dönemde de sürmüştür. Bu dönemde Almanların bir kısmı kentlerde manifaktür veya ticaretle uğraşırken, ülkenin geniş bölgelerinde küçük köylülük sürdürüle gelmiştir (Ortaylı, 1981: 1; Saklı, 2012: 15-16).

Bu rejimin dayandığı 16 Nisan 1872 Yasası, Almanya'da anayasal bir krallığın kurulmasını öngörmüştü. Çoğu Avrupa ülkesinde, rejim parlamenterizme benzer bir anayasal çerçeve içerisinde gelişmişken, Almanya'da böyle bir gelişmeyi olanaksız kılan bir siyasal ortamın varlığından dolayı parlamenterizme karşıt durumlar belirmiştir. Çünkü her ne kadar hızlı bir sanayileşme görülmekteyse de, yukarıda da belirtildiği gibi ülkenin geniş bölgelerinde küçük çaplı tarımsal uğraşlar yaygın olup, burjuvazi henüz siyasal bakımdan haklarına sahip çıkacak düzeyde bilinçlenmiş ve gelişmiş değildi. Bu dönemde güç ilişkileri bakımından toprak sahiplerinin toplumda üstün bir konumda olduğu görülmekteydi (Çam, 2000: 278-279).

Bu rejimin belirgin özelliklerinden biri de İmparatorluğun siyasal sorumluluk taşımaması ve fiilen sorumluluklarını Başbakana devretmiş olmasıydı. Özellikle Bismarck döneminde, onun güçlü kişiliğinden dolayı Başbakan ön plana çıkmıştır (Çam, 2000: 279). 1871-1890 döneminde yönetimde olan Bismarck, Alman dış politikasının ana belirleyicisi konumundadır. Bismarck, bir yandan Alman ulusunun inşasıyla uğraşırken, diğer yandan uluslararası politikadaki dengeleri gözeterek Alman İmparatorluğu'nun bekasını sağlama gayreti içine girmiştir. Bu dönemde Bismarck, Almanya'nın topraksal genişlemesine yönelik politikasını dondurmuş, daha önceden elde edilen toprakların konsolidasyonu ve Avrupa'da beliren düşmanlıkların azaltılmasına yönelik olarak bazı ittifakların kurulması için çaba göstermiştir. Bismarck döneminde uzlaşmadan yana olan ve dış dengeleri gözetken akılcı bir politika izlenmiştir (Su, 2006: 133-134).

Bismarck'ın izlediği politikalar Uzakdoğu'da Almanya'yı etkin bir büyük devlet olarak hissettirmesine ve denizaşırı bölgelerde Almanya'nın söz sahibi güç olmasını sağlamasına rağmen, Almanların paylaşılan dünyada yeni sömürgeler elde etme yönündeki istekleri artmaktaydı. Almanya artık bakir, zengin alanlarda bir sömürge imparatorluğu kurmak istiyor ve milliyetçi-saldırgan bir politika izlemeye başlıyordu. Bismarck'ın genç İmparator II. Wilhelm'le çatışıp istifa etmesinden sonra, Almanya ulusalcı politikalara yöneldi ve dışişlerinde yalnız adam politikası

izlemeye başlamıştır. Böylece Bismarck döneminin uyumcu dış politikası terk edilmiştir. Ancak 1890'larda uygulanan yeni Alman politikasının sömürgeler ele geçirme girişimleri fiyasko ile sonuçlanmıştır. Özellikle 1905 ve 1911 Fas Buhranları Fransa lehine sonuçlanınca, Almanya denizaşırı ülkelerde süngüsüyle bayrağını dikip yöneteceği sömürgeler elde edemeyeceğini anlamıştır. Bunun üzerine, gözlerini henüz sanayileşmeyen ve zengin kaynaklara sahip olan geleneksel imparatorluklara dikmiştir. 19. yüzyılın ortalarından beri Batı Avrupa'nın ekonomik çıkarlar aradığı bu imparatorluklar Rusya, Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Çin'di. Almanya da geç de olsa bu ülkelerin ekonomik zenginliklerine yönelmiştir (Ortaylı, 1981: 4).

Almanya izlediği emperyal politikalar nedeniyle, zaman zaman komşu devletlerle sürtüşmeye girmiştir. Bu birtakım dostlukların zedelenmesine (Almanya, 2009) ve ülkeler arasında kutuplaşmalara ve askeri ittifaklara yol açmıştır. Avrupa'nın ortasında yer alan Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya birleşerek Fransa ve Rusya'yı hedef alan bir Üçlü İttifak oluşturmuştur. Ancak Almanya korkusu, Almanların batısındaki Fransa ve İngiltere ile doğusundaki Rusya arasında bir Üçlü Antant kurulmasına neden olmuştur. Savaşın fitili Saraybosna'da Avusturya-Macaristan İmparatoru Arşidük Franz Ferdinand'a süikast düzenlenmesiyle ateşlenmiştir. Almanya Rusya'ya, akabinde Rusya'nın yanında savaşa katılacağından emin olduğu Fransa'ya savaş ilan etmiştir (Davis, 2010: 289-290). İngiltere'nin Savaşa girmesi, Rus devrimcilerin ise Çar'ı devirmesinden sonra ülkelerini Savaştan çekmeleri Almanları oldukça şaşırtmıştır. Ancak bu esnada Rusya'nın eksikliğini giderebilecek bir ülke olan ABD'nin Savaşa girmesi Savaşın seyrini değiştirmiştir (Davis, 2010: 289-290). İtilaf Devletleri orduları karşı saldırılara geçip zaferler kazanmaya, Alman ordusunu çökertmeye başlamıştır. Bu esnada Almanya'da da olası bir devrimin işaretleri belirmiştir. Bu gelişmelerin üzerine Alman liderler, Savaşı sona erdirmenin yollarını aramıştır. Almanların mütareke talebinin kabulüyle Savaş derhal sona erdirilmiştir (Roberts, 2010: 612). Savaşın sona ermesinden iki ay sonra, Savaşı kazanan devletler bir barış tasarısı için bir araya gelmiştir. Paris Barış Konferansı adını taşıyan bu konferansın önderleri ABD Başkanı, Fransa ve İngiltere devlet başkanlarıdır. Görüşmeler Paris yakınlarındaki Versay Sarayı'nda yapılmıştır (Davis, 2010: 302).

Bu görüşmelerin ardından 28 Haziran 1919'da Paris'in Versay banliyösünde, Almanya'nın aleyhine birçok düzenleme getiren Versay Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma Bismarck'ın kurduğu Almanya'yı yıkıp, adeta yeni bir Avrupa düzeninin kurulmasını öngörmektedir. Bu antlaşmayla Almanya Alsas-Loren'i ve Sar bölgesini Fransa'ya, Öpen, Malmedi ve Monşo'nun bir bölümünü Belçika'ya bırakıyordu. Ayrıca yapılacak plebisitlerle Almanya'nın bir bölümü Danimarka'ya devredilmişti. Bunun yanı sıra, Almanya'nın Çin'deki hakları ve Büyük Okyanus'taki adaları Japonya'ya devredilmişti. Antlaşmaya göre Almanya Çekoslovakya ve Polonya'nın bağımsızlığını tanımıştır. Antlaşma gereği Alman ordusu küçültülmüş, zorunlu askerlik kaldırılmış ve Almanya ödeme gücünün çok üstünde bir tamirat borcu ile yükümlü tutulmuştur (Versay Barış Antlaşması, 2012).

4.2.3. Weimar Cumhuriyeti (1919-1933): Kronik Ekonomik Kriz ve Uluslaşamama Sorunları

I. Dünya Savaşı'nın sonunda İmparator II. Wilhelm ve diğer prensler tahtı bırakmışlardır. Bu gelişmeler yaşanırken Almanya'da rejimi derinden sarsacak bir devrim gerçekleşmiştir. Bu devrimin ardından, 18 Kasım 1918'de Almanya'daki bir grup Sosyalist lider (Sosyal demokratların sol ve sağ kanadı) Cumhuriyeti ilan ederek, geçici bir hükümet kurmuştur. Weimar Cumhuriyeti adı da, başkent Berlin'in o dönemde şiddetli siyasal kargaşalara sahne olmasından dolayı Meclis'in Weimar kentinde toplanmasından dolayı kullanılmıştır (Çam, 2000: 279-280).

I. Dünya Savaşı'ndaki büyük askeri yenilgiden ve Alman halkının bölünmesine, ülkede huzursuzluk ve kargaşa ortamının yaygınlaşmasına neden olan Versay Antlaşması'ndan sonra kurulan Weimar Cumhuriyeti, yaşanmakta olan sorunlardan dolayı eski rejim yerine bizzat kendisi suçlanmıştır. Weimar Cumhuriyeti dönemindeki siyasal ve ekonomik koşullar haliyle savaş öncesine nazaran oldukça kötüydü. Bu dönemin Anayasası, Sosyal Demokrat Parti, Merkez Partisi ve Demokrat Parti'nin eseri olarak Kurucu Meclis tarafından Weimar'da kabul edilmiştir. Doğrudan ve temsili demokrasiyi, önemli düzeyde vatandaşlık haklarını ve siyasal hakları sağlayan Weimar Cumhuriyeti Anayasası, ilerici niteliğine rağmen monarşik-otoriter düzenin değer ve ilişkilerinde önemli düzeyde değişiklikler getirmemiştir. Önceki dönemin patriarkal-otoriter aile yapısı,

işyerlerindeki askeri-otoriter düzen, sosyal merdivenin hiyerarşik-otoriter yapısı, yurttaşla devlet arasındaki mesafe bu dönemde de değişikliğe uğramamıştır. Weimar Cumhuriyeti'nin demokratik-parlamenter devlet biçimi ülkenin toplumsal yapısıyla uyuşmuyordu (Çam, 2000: 280).

Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu getiren nedenler sadece, anayasadaki eksikliklerle açıklanamaz. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar da yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Alman ekonomisi, I. Dünya Savaşı'ndan sonraki on beş yıl içerisinde üç krizle sarsılmıştı. İlk olarak savaştan sonra birçok insan, özellikle de savaşa katılanlar işsiz kalmıştı. Ardından gelen iyileşme döneminden sonra, savaş tazminatlarını ödemek için önemli miktarlarda banknot basılmasından dolayı, Almanya büyük bir enflasyonla karşılaşmıştı. Bundan on yıl sonra da Büyük Ekonomik Bunalım Almanya'yı ve sanayileşmiş ülkelerin büyük bir kısmını etkisi altına almıştır. 1930'lara gelindiğinde ülkedeki işsiz sayısı, altı milyona çıkmıştır (Davis, 2010: 322).

Bu durumdan hoşnutsuz olan tabakalar rejimden memnun değildi. Bundan önceki imparatorluk döneminde üstü kapalı olarak varolan siyasal, dini ve ekonomik gruplar arasındaki sürtüşmeler liberal demokratik ortamda açıkça gözlenebilmiştir. Bu durum çok sayıda ve çatışma halinde olan siyasal partilerin kurulmasına neden olmuştur. Bu süreci izleyen 1930 seçimlerinde, sıkıntı içindeki kitleler radikal partilere yönelmiştir (Çam, 2000: 281).

1930'daki seçimlerde Parlamentodaki sandalye sayısını artıran ve 1932 seçimlerinde gittikçe güçlenerek 1933'te iktidara gelen Hitler, daha önceden de iktidarı elde etmek amacıyla girişimlerde bulunmuştu. Otuz yaşında ordudan ayrılarak kendini parti çalışmalarına veren ve kısa sürede Alman İşçi Partisi'nin başkanı olan Hitler, Alman İşçi Partisi'nin adını Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi) olarak değiştirmiştir (Davis, 2010: 324).

1929'daki Büyük Ekonomik Bunalım, Hitler'e aradığı fırsatı vermişti. Yukarıda da değinildiği gibi, bu dönemde enflasyon yüzünden işsizlik artmış, birçok işyeri kapanmıştır. Pek çok Alman, yalnızca on yıldır tanıdıkları kapitalist ekonomik sisteme ve demokrasiye olan güvenini yitirmiştir. Bunlardan bazıları siyasette sola yönelmiş ve kurtuluşu herkesin karnının doyduğu sınıfsız bir toplum vaat eden Komünizm seçeneğinde görmüştür. Ancak çok sayıda insan, özellikle de orta tabaka

Komünizmi kesin ölüm olarak kabul ediyordu. Stalin dönemindeki Rusya'nın tecrübelerinden de haberdardı. Zor zamanların ve ateşli sözlerin yardımlarıyla Hitler ve Naziler yasal yollarla iktidar yürüyüşlerine başlamıştır (Davis, 2010: 326).

Bu dönemde Weimar Cumhuriyeti'nin İmparatorun yayılmacı ve saldırgan milliyetçiliğini yenilgiye uğratmak konusunda zayıf kalması durumunu iyi değerlendiren milliyetçi partiler, silahlı kuvvetlerdeki, hukuk sistemindeki, idari ve akademik kadrolardaki güçlü konumlarını korumayı başarmışlardı. Tüm bu gruplar demokratik sistemin istikrarsızlığa sürüklenmesine katkıda bulunurken, Weimar Cumhuriyeti'nin sonunun gelmesinde ve Hitler'in güçlenmesinde aktif roller üstlenmiştir (Noi, 2007: 41). Hitler'e göre Almanya'nın yaşadığı sıkıntı kaynakları; Versay Antlaşması, uluslararası kapitalistler, Alman Marksistleri ve Yahudileriyle sözde ulus karşıtı faaliyetleri şeklinde sıralanabilir. Ayrıca Hitler, Almanya'nın politik hatalarını düzeltmesi için Alman toplumu ve kültürünü yenilemeyle birleştirilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Bunun için de Alman halkının Aryan olmayan unsurlardan temizlenerek biyolojik soyunun saflaştırılması gerektiğini iddia etmekteydi (Roberts, 2010: 654-655). Bu tezler henüz başlangıçta bile, seçimlerde Nazilere önemli avantajlar sağlamıştır. 1930 Eylül seçimlerinde Nazilerin Parlamentodaki sandalye sayıları 12'den 107'ye yükselmiştir (Çam, 2000: 281).

Naziler bu seçimde, yaşanmakta olan Büyük Ekonomik Bunalım'dan faydalanmıştı. Ancak zamanla krizin yarattığı ekonomik bunalım daha da derinleşecekti. Nazilerin bu siyasi hasadı devşirmesinin birçok nedeni vardı. Komünistlerin rakiplerine karşı harcadığı enerjinin aynısını Sosyalistlere karşı mücadele etmek amacıyla harcaması 1920'ler boyunca Alman solu için ölümcül bir hataydı. Bir diğer neden, ekonomik krizin tetiklemesi sonucu demokratik cumhuriyet döneminde Yahudi düşmanlığında görülen artıştır. Milliyetçilik gibi anti-semitizm de Almanya'nın sıkıntılarının izahında sınıflar üstü bir tavırla kullanılıyordu. Naziler 1930'lara girilirken oldukça güçlenmişti. SA birliklerinin çıkardığı sokak savaşlarını anti-komünizmin sigortası olarak görenlerden aldıkları destek artıyordu. Yeniden silahlanıp Versay Antlaşması'nın değiştirilmesini arzu eden milliyetçilerle Hitler'i herhangi bir parti lideri olarak görüp oyunlarında kullanmayı düşünen muhafazakâr politikacılar da onları desteklemişti. Çok karışık manevraların olmasına rağmen Naziler (Roberts, 2010: 655), Temmuz 1932 seçimlerinde %37.4 oy oranıyla 230

milletvekili çıkarmıştır. Sosyal Demokratlar oyların %21.6'sını, Komünistler %12.5'ini, Milliyetçi Parti %5.9'unu almıştır. Naziler bu oy oranına ulaştınca, Cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'te Almanya Başbakanlığına Hitler'i atamıştır (Koç, 2010).

4.2.4. Nazi Rejimi: Üstün Irka Dayanan ve Ötekileştiren Çatışmacı-Saldırgan Ulus Devlet Sorunu

30 Ocak 1933'te iktidara gelen Hitler'in düşüncesi başlangıçta bir noktaya kadar, az ya da çok yayılmacı emperyalist evresindeki klasik milliyetçilik çizgisindeydi. Ancak daha sonra ulus fikrini ölüm saçan ırksal bir ideolojiye dönüştüren, on dokuzuncu yüzyılın en azgın milliyetçilerinin dahi tek ve bölünmez ulus kavramından geri çekileceği bir sonuca ulaştıran kritik noktası gelmişti (Schulze, 2005: 290).

Ulus fikrini bu noktaya taşıyan Hitler'e göre, Almanların üstünlüklerini yitirmelerinin nedeni, sadece güçlü bir önderlerinin olmayışı değildi. Aynı zamanda Almanların üstünlüklerini paylaşmaları ve daha düşük nitelikli ırklardan insanlarla, özellikle de Slav ve Yahudilerle kanlarını karıştırmaları da bunda etkiliydi. Hitler Almanya'nın yenilmesinin, Versay'da aşağılanması, aç gözlü kapitalizmin ve komünizmin sorumlusu olarak Yahudileri görmekteydi. Bu yüzden Aryan mükemmeliyetini tehdit eden öteki bir unsur olarak algılanan Yahudilerin varlığına, maliyeti ne olursa olsun son verilmesi gerektiği savunmuştur. Üstün ırkın aşağı ırdan kurtulması gerektiğini savunan Hitler'in üstün ırk için de bir tasarısı bulunmaktaydı. Almanların kendi dünyalarından çıkıp, eski cesaretlerini yeniden göstermesi ve kendileri için yaşam alanları fethetmesi gerektiği iddia edilmekteydi. Bu bağlamda ilk adım olarak, güneybatıdaki eski düşmanları olan Fransa'nın daha sonra yapacaklarına müdahale etmesini engellemek amacıyla yok edilmesinin ardından doğruya doğru yönelmeyi önermiştir. Avusturya ve Çekoslovakya'daki diğer Alman halklarının tekrar kendi yönetimi altına alınarak, Almanya'ya katılması gerektiğini ileri sürmekteydi. Ardından düşman olarak görülen Slavların yok edilmesi, Komünist Rusya karşısında zafer kazanılması, Polonya'daki ve Rusya'nın güneybatısındaki ovaların Alman halkı için yaşam alanı olarak fethedilmesini öngörmüştür (Davis, 2010: 325; Guibernau, 1997: 150).

Avrupa’da egemen statüde olma iddiasını ideolojik olarak haklı çıkarma çabası içinde olan Hitler’in bu tutumu açıkça ırkçı bir nitelik taşımaktadır. Milleti vatandaşlık üzerinden değil, tamamen biyolojik soy üzerinden tanımlayan Naziler, saldırgan ve yayılmacı Alman milliyetçiliğini meşru kılmak için, yukarıda da değinildiği gibi, üstün Alman ırkının daha aşağı düzeydeki Slav ve Yahudi ırkına karşı kendisini savunması olarak sunmuşlardır (Noi, 2007: 47).

1934’te iktidara gelen Hitler diğer partilerle işbirliği yapmaya niyetli olmayıp, mutlak iktidar olmak istiyordu. Bunun için bir bahaneye gereksinim duyan Hitler, 27 Şubat 1934’te Reichstag binasında (Almanya Parlamentosunun toplandığı yer) çıkan yangının ardından Komünistleri sorumlu tutmuş ve bunun üzerine kendisine özgürlükleri kısıtlama yetkisi veren bir kararname çıkarmıştır. Bunun üzerine güçlenen Führer (önder), kin, korku ve kibirle birleştirerek Almanları üstün bir ırk yapmaya başlayabilmiştir. İktidarı ele geçirdikten sonra Hitler, arkadaşları Röhm ve çok sayıda parti militanını ve kendilerini rahatsız eden insanları öldürtmüştür. Ayrıca Hitler, iktidarı ele geçirir geçirmez Alman halkını arı hale getirmek için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Alman nüfusunun %1’inden daha az olan Yahudiler, kamudaki, okullardaki ve üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaştırılmış ve hatta Yahudilerle evlenmek bile yasaklanmıştır (Davis, 2010: 327-330).

Führer Devleti’nin yapısındaki son taş beklendiğinden daha hızlı, yukarıda ifade edilen seri cinayetlerden bir ay sonra yerine oturtulmuştur: Hitler, Cumhurbaşkanı Hindenburg’un ölümünü beklemeden 1 Ağustos 1934’te, Alman İmparatorluğu’nun Devlet Başkanı Yasası’nı yürürlüğe koymuştur. Hindenburg’un ölüm haberi alındıktan sonra Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlık görevleri birleştirilmiştir. Hindenburg’un ölümünden sonra o güne kadar komutası devlet başkanında olan İmparatorluk Ordusu, aynı gün Hitler’in emrine verilmiştir. 19 Ağustos 1934’te Hitler’in devlet başkanı, hükümet başkanı, parti başkanı ve başkomutan unvanlarını toplayan yeni ve çok yönlü iktidar konumu, daha sonradan halka arz edilen bir referandum ile onaylanmıştır. Führer mitinin entegre edici gücü, izleyen yıllarda inanılmaz boyutlara erişmiş olup, Almanya 1945’e kadar Hitler’le yoluna devam etmiştir (Frei, 2005: 42).

Führer mitinin etkisinin bu kadar artmasının ardında, bu dönemde izlenen ekonomi politikalarının da payı büyüktür. Şöyle ki, John Maynard Keynes 1930’lu yılların başında, henüz Deficit Spending (Bütçe Açığı) Kuramını geliştirmekle meşgulken, dönemsel bağlamlı dar-boğazların devlet kaynaklı yatırım programlarıyla ve politik psikolojiyle aşılması henüz toplum politikası temel ilkeleri arasında yer edinmemişken, Nasyonal Sosyalist rejim tam da bu reçeteyle bir yükseliş göstermiştir. Bu yükseliş gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında fazla zaman geçmeden ekonomi mucizesi olarak kabul edilmiştir. 1936’da diğer önemli sanayi ülkelerinde hala yüksek işsizlik oranları egemen iken, Almanya’da tam mesaili çalışma programı uygulanmış ve işsiz sayısı 1.6 milyona düşürülmüştür. Üstelik işsizlerin sayısı gittikçe azalmakta olup, hatta bazı branşlarda nitelikli çalışanların eksikliği sorunu belirmiştir. Makinelerin kullanılmasından ziyade emek yoğun teknolojileri destekleyen Nasyonal Sosyalist konjonktür programlarının yanı sıra, 1935’te yürürlüğe konan zorunlu askerlik ve yarım senelik bir zorunlu çalışma görevi işsizliğin ortadan kaldırılmasına katkıda bulunduğu gibi, ideolojik-politik amaçlara da hizmet etmişti. Kriz ortamında Hitler, 9 Eylül 1936 günü yapılan Onursal Parti Kongresi’nde dört yıllık bir kalkınma planı ilan ederek, bunun her ne pahasına olursa olsun uygulanmasını istemişti. Hitler dört yıl içerisinde ekonominin savaşa hazır ve ordunun müdahale yeteneğine sahip hale gelmesini arzu ediyordu (Frei, 2005: 104-108).

Führer Devleti’nin yapısında meydana gelen bu son değişikliklerden sonra, bütün eyaletlerin bir koordinasyonuna gidilmiş, seçimle işbaşına gelen tüm kurumlar kaldırılmış, bürokrasi temizlenmiş, özgür sendikaların gayri-meşru ilan edilmesiyle işçiler denetim altına alınmış, parlamentodaki Nazi ortaklarına kadar tüm siyasi partiler teker teker kapatılmıştır. Bu zamana kadar belirli düzeyde bir direniş veya bağımsızlığını sürdürmüş olan Kilise, ordu ve soylular da artık boyun eğmiş ve hatta Nazilere katılmıştır. Diğer faşist rejimlerde olduğu gibi Alman faşizminin de en belirgin özelliği, baskının kurumsallaştırılmasıdır. Ayrıca tüm halk; basın-yayın, tiyatro, sinema, müzik ve edebiyat gibi tüm kültürel etkinliklerin denetlenmesi ve propaganda için kullanılmasıyla tamamen şartlandırılmış, her çeşit farklı bilgi ve haberdan yoksun bırakılmıştır (Çam, 2000: 284).

Hitler'in iktidarıyla birlikte, 1926'da Milletler Cemiyeti'ne üye olan Almanya, 1933'te üyelikten çekilmiştir. Bu dönemde Almanya'nın izlediği yayılmacı emperyalist politika, diğer Avrupa ülkelerini tedirgin etmiştir. İngiltere ve Fransa Hükümetleri Hitler döneminde Almanya'yla başa çıkmanın zorluklarının farkındaydı. Hitler henüz 1935'te Almanya'nın Versay tarafından yasaklanan silahlanmasının yeniden başladığını ilan etmiş, büyük bir ordu ve hava kuvvetleri kurmuştur. Silahlanma süreci tamamlanana kadar Fransa ve İngiltere'nin zayıf durumunda bir değişiklik olmamıştır. Fransa sahip olduğu büyük orduya rağmen, bunu hücumla yönelik kullanacak bir stratejiye sahip değildi. Kraliyet donanması henüz dünyanın en büyük donanması olmasına rağmen, İngiltere'nin çıkarlarını aynı anda Uzakdoğu'da Akdeniz ve kendi karasularında savunacak düzeyde güçlü değildi. Bu durumun ilk sonucu Hitler'in Locarno Antlaşması (Almanya, Fransa ve Belçika sınırlarının kesin ve sürekli olduğunun kabul edildiği, 1925 tarihli antlaşma)'nı geçersiz ilan edip, Alman ordularının Versay Antlaşması'yla çıktıkları "askerden arındırılmış" Ren Bölgesi'ne tekrar girilmesiyle kendini göstermiştir (Roberts, 2010: 268). Bu gelişmeler yaşanırken, Almanya, Japonya ve İtalya aralarında anlaşmalar imzalayarak üçlü mihver devletleri adında bir birlik oluşturmuştur (Davis, 2010: 334).

Hitler bir başka eski rüyayı, Alman olmayan Slav topraklarını ele geçirme hedefini uygulamaya koymuştur. Bunun ilk adımı olarak Çekoslovakya'dan geriye kalan kısmını Mart 1940'da işgal etmiştir. Ayrıca aynı yılın Eylül ayında Polonya'ya saldırmıştır. Bu saldırıdan iki gün sonra İngiltere ve Fransa hükümetleri Polonya'ya karşı verdikleri saldırıya karşı garantiden dolayı, istemeden de olsa Almanya'ya savaş ilan etmiştir (Roberts, 2010: 660).

Almanya 1940'da da Norveç ve Danimarka'yı işgal etmiştir. Aynı yıl Mayıs ayında Hollanda'yı ve Belçika'yı da vuran Alman ordularının asıl amaçları, I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi Fransa'yı ele geçirmektir. İngiltere de Almanya'ya karşı uyarıdan daha fazla bir karşılık vermek amacıyla, gözü kara ve becerikli Winston Churchill'i Başbakanlığa getirdi. Savaşın başlamasından bir yıl sonra Hitler'le yalnızca İngiltere çarpışıyordu. Ancak İngiliz hava kuvvetlerindeki uçak sayısındaki fazlalıktan dolayı, Almanya İngiltere'den umduğunu bulamamıştı. Fransa'yı yenilgiye uğratan, İngiltere'yi sendeleten Hitler, 1941'de Rusya'da 3.200

kilometrelik bir cephede savaşmak için üç milyon asker göndermiştir. Mihver devletleri açısından 1942'nin yaz ve sonbahar ayları oldukça iyi geçmişti. Batı ve Orta Avrupa'da Napolyon'un elinde olan bölgeler Almanların denetimine girmişti. Ancak o zamana dek Avrupa'da ve Afrika'da süren savaş genişleyerek, bütün dünyaya yayılmıştır (Davis, 2010: 344). Savaş, kısa bir süre önce icat edilen atom bombasını sınamak için olanak sağlamış olup; Roosevelt'in ölümünden sonra Başkan olan Truman, Ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima kentine bir atom bombası atılarak 140 bin kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu olaydan üç gün sonra da Japonya'nın Nagazaki kentine ABD tarafından atom bombası atılması sonucunda 74 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Bu dönemde Ruslar da Polonya içlerinde ilerlemiş ve Berlin'e ulaşmayı başarmışlardır. Yerin bir hayli altındaki sığınağında, dağılan ordularını radyo konuşmalarıyla harekete geçirmeye çalışan Hitler sonunun yaklaştığını anladığında karısıyla birlikte zehir içmiş ve daha sonra da kendini vurarak yaşamına son vermiştir (Davis, 2010: 345-357).

4.2.5. Soğuk Savaş Dönemi: Etnik Ulus Politikaları ve Birleşme Sorunu

II. Dünya Savaşı'ndan siyasi, askeri ve ekonomik anlamda yenik çıkan Almanya'nın toprakları, 1949 yılına kadar İngiltere, Fransa, ABD ve Sovyetler Birliği olmak üzere dört işgalci müttefik gücün egemenliği altına girmiştir (Noi, 2007: 50). Sovyet işgal bölgesi içinde kalan eski Başkent Berlin de aynı şekilde dört güç arasında paylaşılmıştı. 1949'da ise iki ayrı Alman devleti kurulmuştur. Batılı üç devletin –İngiltere, ABD ve Fransa- kendi işgalleri altındaki toprakları birleştirmesiyle Federal Alman Cumhuriyeti, Sovyet bölgesinde ise Demokratik Doğu Alman Cumhuriyeti kurulmuştur. Her ne kadar 1945'de İngiltere, ABD ve Fransa, Almanya'nın tek bir ekonomik birim olarak tutulması ve değişik işgal bölgeleri için ortak bir siyaset uygulanması konusunda oydaşmaya varmış olsa da, Batılı ülkelerle Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin bozulmasıyla başlayan soğuk savaş birbirinden ayrı iki Almanya'nın ortaya çıkmasına yol açmıştır (Çam, 2000: 285).

1949 Eylül'ünde Hristiyan Demokrat Konrad Adenauer, 23 Mayıs'ta kurulan Federal Alman Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı olmuştur. Bu gelişmeye karşılık 1949 Ekim'inde kurulan Demokratik Doğu Alman Cumhuriyeti, Doğu bölgesinin

yönetimini Sovyet ordusundan devralmıştır. Bu devlette kurulan hükümetin kontrolü Sosyalist Birlik Partisi'nin elindeydi. Bu tarihten 1989'a kadar iki Almanya var olagelmıştır (Roberts, 2010: 697-698).

Almanya tarihinde bu değişikliklerin gerçekleştiği yıllarda, uluslararası alanda askeri, ekonomik ve siyasi nitelikli önemli örgütler ve anlaşmalar tesis edilmiştir. Şöyle ki, Marshall Planı'ndan sonraki yıl, özel ve yerel bir savunma anlaşması imzalanmıştır. Daha önceden Büyük Britanya, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında Brüksel Antlaşması imzalanmış; ancak bu antlaşma ablukanın resmen sona ermesinden birkaç hafta önce 1949 Nisan'ında pratikte aşılmış ve yeni bir uluslararası ittifak olan NATO kurulmuştur (Roberts, 2010: 697).

Sovyet siyasetinin sonuçlarından biri olarak, Federal Alman Cumhuriyeti ile Demokratik Doğu Alman Cumhuriyeti birbirinden uzaklaşmaya devam etmiştir. Demokratik Doğu Alman Cumhuriyeti artık tam hükümranlığa sahip olduğunu açıklarken, Federal Alman Cumhuriyeti, yeniden silahlanmayı sağlayan Anayasa değişikliğini gerçekleştirmiştir. 1955'te ise Federal Alman Cumhuriyeti NATO'ya girmeye karar vermiştir. Sovyetler Birliği ise, uydu devletler ittifakı olarak Varşova Paktı'nı kurarak buna tepki göstermiştir (Roberts, 2010: 714).

Soğuk Savaş'ın hâkim olduğu bu dönemde, entelektüeller eski Batı karşıtı ve ulusçu Alman özel yolunu kökten reddetmeyi, militarizm, ulusçuluk gibi olumsuz Alman geleneklerini terk etme yolunu tercih etmişlerdir. Bunu gerçekleştirmek amacıyla da Almanya, liberalizmin siyasi değerlerini, temsilci demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü benimsemek durumunda kalmış ve ulusların barışçı üyesi olarak yeni bir rol üstlenmiştir. Soğuk Savaş gibi dış faktörler ve ekonomik gelişmeler nedeniyle ulusçuluk fikri önceliğini yitirerek, yerini Batı tarzı demokratik devlete terk etmiştir. Kurumsal düzeyde, Avrupa entegrasyonu ulusal kimliğin yerine geçecek bir kimlik olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde Batı Alman toplumunun bir diğer ve önemli başka kimliği Komünizm karşıtlığı olduğundan Batı Almanya vatandaşlarının Sovyetler Birliği'nin etkisi altında olan Doğu Almanya'daki soydaşlarıyla hem devlet düzeyinde hem de resmi düzeyde herhangi bir şekilde irtibat kurmaları yasaklanmıştır. Bunun yansıması olarak da iç politikada sosyalizm, komünizmle eşit tutularak içerideki düşman olarak ilan edilmiştir. Bu

bağlamda ABD Batı Almanya'nın partneri ve koruyucusu rolünü üstlenmiştir (Noi, 2007: 52).

Federal Almanya ile Demokratik Doğu Almanya arasında askeri ve siyasi açıdan kopmaların görüldüğü bu yıllarda, Avrupa ülkeleri arasında işbirlikleri yapılmaya başlanmıştır. Marshall Yardımı'na eklenen şartlar, yardım alan Avrupalı güçleri OEEC ve EPU aracılığıyla yakın işbirliğine zorluyordu. Amerika'nın Avrupalı müttefiklerine, Avrupa'nın başarılı ekonomik büyümesinin motorunu oluşturan yeniden inşa edilmiş Batı Alman ekonomisiyle bütünleşme yönündeki baskıları, Fransız Hükümeti'nin AKÇT önerisini getirmesinde oldukça etkili olmuştur. Fransızlar, ulusal güvenliği ekonomik canlanmayla bağdaştırmanın yolu olarak AKÇT'yi düşünmüşlerdi (Wallace, 2005: 43).

Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950'de açıkladığı deklarasyonla iki önemli konuda çözüm önerileri sunulmuştur: Bunlardan ilki, Ruhr Bölgesi için uluslar-üstü bir kömür ve çelik örgütü kurulması önerisidir. İkincisi ise, Avrupa bütünleşmesi çerçevesinde Almanya'nın ayrımcılığa maruz kalmaksızın bu örgütte yer almasıdır. Schuman Planı ekonomik, siyasi ve sosyal amaçlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Schuman Planı'nın öngördüğü yapı olan AKÇT'deki öncelikli amaç, kömür ve çelik sanayilerinin modernleştirilmesi, bu iki sektördeki çalışma koşulları ve hayat standartlarının iyileştirilmesi (Alganer ve Çetin, 2007: 305), üye ülke ekonomilerinin gelişmesine katkı sağlamak, tam istihdamı gerçekleştirerek işsizliği önlemek ve hayat seviyesinin yükselmesini sağlamaktır. Ayrıca sektörde tekelleşmenin önlenmesi, yatırımların hızlandırılması ve işçilerin konut edinmelerine yardımcı olunması (Karluk, 2003: 8) şeklinde sıralanabilen amaçlarla kurulan AKÇT ile hem Almanya kıtasında uzlaşma ve barış zemini oluşturulmuş, hem de Almanya ve Fransa'nın tarihten gelen düşmanlığına çözüm bulunmuştur (Alganer ve Çetin, 2007: 306).

Konuya Almanya cephesinden bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ulusçuluğun, özellikle Batı Almanya'da atılması gereken bir yüke dönüştüğü görülmektedir. Ulusçuluk ya da ulusallık yerine uluslararasılık yani Avrupalılık fikrinin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Burada elbette ulus devlet düşüncesinin tarihsel yıpranmışlığının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu yıpranmışlıktan ve tarihten gelen düşmanlıklardan kurtulmak, ancak ekonomik ve

siyasi birleşme yoluyla gerçekleşebilirdi. Bunun için de özellikle uzun yıllar aralarında düşmanlıklar ve savaşlardan dolayı ezeli bir rekabet bulunan Almanya ile Fransa'nın birbirlerine yakınlaşmasından başka seçenek olası gözükmemekteydi (Canbolat, 1994: 58).

Fransa, İtalya, Benelüks ülkeleri ve Batı Almanya'nın katılımıyla kuruluş anlaşması imzalanan AKÇT ile bu yakınlaşma gerçekleşmiş olup; AKÇT yukarıda da belirtildiği gibi, gelecekteki Alman-Fransız çatışmasını önleyecek aşılması güç bir engel kurmayı amaçlayan siyasi hedefi, ekonomik rasyolizasyon sağlama hedefiyle birleştirmesi bakımından önemli bir birliktir. AKÇT ile Batı Avrupa'daki kömür ve çelik kaynakları uluslar-üstü bir otorite tarafından yönetilecekti. Böylece Avrupa bütünleşmesinin önündeki gümrük duvarlarıyla teknik engellerin ortadan kalkması sonucu pazarın gelişmesi ve bu sayede çelik ve kömür arzındaki dalgalanmalarla uyumsuzlukların daha iyi şekilde yönetilmesine olanak sağlayan bir zemin oluşturulmuştu. Ancak AKÇT aynı zamanda daha geniş siyasi ufuklara giden yolu da açmıştır. AKÇT, Avrupa bütünleşmesinin ciddi şekilde somutlaştığı ilk uluslararası örgüttür (Roberts, 2010: 716).

AKÇT'den sonra 25 Mart 1957'de Federal Almanya, Fransa, İtalya ve Benelüks ülkeleri arasında imzalanan Roma Antlaşması'yla Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. Bunlar hukuki bakımdan ayrı kuruluşlar olmakla birlikte, siyasal açıdan tek bir kuruluş niteliğindedir. Hepsi birden topluluğun tüm kurumlarının 1969'da tek çatı altında birleşmesiyle AT adını almıştır. AT, AB'nin gerçekleştirilmesine yönelik en önemli etmendi. AT fikri Avrupa ülkeleri için hem ekonomik hem de siyasal tercih esasına dayanmakta olup, Almanya ve Fransa örneğinde bunun her ikisi de somut bir şekilde kendini göstermektedir. Her iki ülkenin Avrupa'nın bütünleşme sürecinde eşit hak ve yükümlülüklerle yan yana bulunması, her şeyden önce bunların siyasal uzlaşma yoluyla Avrupa'da kalıcı bir barış ortamını oluşturmaya hazır olduklarını gösterir. Özellikle Almanya için bu ulusal tarihten kaynaklanan siyasal yıpranmışlığın onarılması anlamını taşımaktadır (Canbolat, 1994: 59).

İleride değinilecek olan Almanya'nın birleşme sürecinden sonra, Almanya'nın Avrupa içinde güçlü bir merkez olma eğilimi içine girmesi karşısında Fransa Almanya'yı AT içinde asimile etme amacını taşımıştır. Almanya ise, AT

bütünleşmesi olmaksızın Avrupa'daki gücünü diğer ülkelere kabul ettiremeyeceği endişesiyle federal yapıda bir bütünleşme yolunda hareket etmeyi tercih etmiştir. Almanya'nın gücünü artırması sonucunda diğer üyeler de, Avrupa ülkelerinin cepheleşmesine karşı duydukları endişe nedeniyle AT bütünleşmesini desteklemişlerdir (Karluk, 2003: 75). Başlangıçta amaçları ekonomik olan bu birlik, daha sonra bunu siyasi boyuta taşımak amacıyla girişimlerde bulunmuştur. Maastricht Anlaşması'yla (Aralık 1991) AT, AB adını almıştır. Bu anlaşmayla AB tüm siyasi bölgelerde kontrolü elinde tuttuğunu ilan etmiş olup, ekonomik ve parasal birlik, ortak dışişleri ve güvenlik politikasıyla adalet ve içişlerinde işbirliğine gidilmesi kabul edilmiştir (Uysal, 2006: 92).

Yukarıda değinildiği gibi, Federal Almanya'nın yeniden silahlanma için anayasada yaptığı değişiklik ve 1955'te NATO'ya katılmasıyla oluşacak tehlikeyi sezen Sovyet liderlerinin uyduları olan Doğu Almanya'yı güçlendirme hususundaki endişeleri artmıştır. Doğu Almanya, 1950'lerin sonunda uzun zamandır devam eden ve kötüleşen bir ekonomik sıkıntı içindeydi. Kendi toprakları içinde yer alan bağımsız ve Kapitalist Batı Berlin adeta bir zayıflık göstergesiydi. Kentin kendi içindeki sektör sınırları, doğu ve batı yönünde kolayca geçilebiliyordu. Kentin batı sektörlerinde rahatça görülebilen refah ve özgürlük, birçok Doğu Alman yurttaşını – özellikle kolayca iş bulabilen nitelikli işçileri- federal cumhuriyete çekmekteydi. Bu sırada önemli bir gelişme gerçekleşmişti. Sovyet otoriteleri 1958'de Berlin'in son on yıl boyunca yönetilmesini sağlayan düzenlemeleri geçersiz saymıştı. Daha iyi koşullar sağlanamadığı takdirde kendi sektörlerini Doğu Almanya'ya devredeceklerini açıkladılar, iki yıl boyunca süren diplomasiden sonuç alınamaması üzerine, gerilim iyice tırmanmıştır. Bunun akabinde 1961 Ağustos'unda Doğu Almanlar aniden bir duvar örüp bunu mayınlar, dikenli teller ve silahlı muhafızlarla tahkim ederek Berlin'in Sovyet ve Batı sektörlerini birbirinden fiziki olarak ayırmışlardır (Roberts, 2010: 719).

Ancak 1960'lı yıllardan sonra farklı konseptlerde de olsa her iki Almanya yeniden birleşmeyi sürekli gündeminde tutmuştur. 1980'li yılların başlarında her iki Almanya'da millet, kimlik, kendi kaderini tayin etme hususunda tartışmalar başlamıştır (Koçdemir, 2004: 233). Birleşme, 1989'da Hristiyan Demokrat Alman Başbakanı Helmut Kohl'un baş meselesi olmuştu. Kohl'un seçime dönük

hesaplarında birleşmenin başarıyla gerçekleşmesi önemli yer tutmaktaydı. Bu nedenle sürecin kontrolünden çıkmasına izin vermek istemiyordu (Roberts, 2010: 473).

Ayrıca Federal Almanya Cumhuriyeti'nde 1967 SPD Başkanı ve Başbakan Willy Brandt'ın ülkesindeki ABD egemenliğini kırmak için Varşova Paktı Birliği ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri normalleştirmek amacıyla oluşturduğu; Sovyetler Birliği ile doğrudan ilişki kurulması ve Doğu Almanya'yı ayrı bir birim olarak tanımaksızın bu devletle geçici antlaşma yapılmasına dayanan politika olan Ostpolitik (Ostpolitik, 2012), sadece Batı'da değil, aynı zamanda Doğu'da da etkili olmuştur. Kohl'un izlediği politikalar kısa sürede semeresini vermiş, 1989'da Berlin Duvarı yıkılmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması Doğu Almanya'da gerek Komünizmi destekleme, gerek devleti koruma konusunda siyasi irade kalmadığını göstermektedir. Mart 1990'da Doğu Almanya'da yapılan genel seçimde oyların %48'ini ve Meclis'teki sandalyelerin çoğunluğunu diğer Almanya'nın iktidar partisi Hristiyan Demokratların egemen olduğu bir koalisyon almıştır. Kohl, Brandt'ın Sosyal Demokrat programının bir parçası olarak Doğu Almanya'ya yakınlaştığı günlerden bu yana büyük bir politika değişikliğini gerçekleştirmişti. Doğu Almanya'daki seçimlerden önce iki ülkenin birleşmesinin prensipte gerçekleşeceğinden artık kimsenin şüphesi yoktu. Bu noktadan sonra geriye prosedürü ve takvimi belirleme, Alman olmayanlara, özellikle de Sovyetler Birliği'ne güvence verme hususu kalmıştı. 3 Ekim 1990'da Doğu Almanya topraklarının Federal Alman Cumhuriyeti'nin topraklarına katılmasıyla Almanya yeniden birleşmiştir (Roberts, 2010: 744). Berlin Duvarı'nın 9 Kasım 1989'da yıkılması ve iki Almanya'nın birleşmesi, Soğuk Savaş'ın sona erdiğini gösteren en önemli olaylara arasında gösterilebilir.

4.2.6. Soğuk Savaş Sonrası Dönem: Ekonomik Nitelikli Etnik Milliyetçilik ve Yabancılar Sorunu

Berlin Duvarı'nın yıkılması "Biz tek halkız" sloganının Alman halkı arasında tekrar ortaya çıkmasına vesile olarak, tek ulus, tek devlet ve siyasi-demokratik bir millet kavramından etnik bir millet kavramına dönüşümü tekrar gündeme taşımıştır. Bu ortamda etnik Almanlar vatandaşlık için Batı Almanlar tarafından sevinçle

karşılarken, diğer tarafta Almanya’da yıllarca yaşayan, çalışan ve çocuklarını yetiştiren yabancıların dışlanmış durumu hiçbir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Bu da Alman ulusçuluğunun bir etnik ulusçuluk olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir (Noi, 2007: 83).

Ancak bu durum varlığını uzun süre korumamıştır. Almanya’da seçimi Kırmızı-Yeşil Koalisyonu’nun kazanmasıyla 1998 sonbaharında, Almanya’nın bir göç ülkesi olduğu gerçeği kabul edilmiştir. Vatandaşlık Yasası’nda reform yapılarak, Almanya’da eski “kan hakkı prensibi”ne tamamlayıcı olarak “toprak hakkı prensibi” üzerine ulusu tanıma kabul edilerek, bu alandaki ilk adım atılmıştır. Yine aynı dönemde 35 bin Müslüman çocuğa Berlin’de İslami eğitim hakkı tanınmıştır. 2002’de ise hükümet bir tür “yeşil kart programı” olarak adlandırılan kalifiye işçilerin ülkeye girmelerine olanak sağlayacak yeni bir yasa çıkarmıştır. Almanya’da 2005 gerçekleştirilen seçimlerin sonunda, CDU ile SPD bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu koalisyon döneminde SPD’nin de yer alması, çıkartılan bu yasalarda önemli bir değişiklik yapılması ve geri adım atılması yönünde herhangi bir adımın atılmasını önlemiştir (Noi, 2007: 85).

Ancak buna rağmen, tek etnili bir rejime dayanan Almanya’da her ne kadar geçmişte savaşın galiplerinin dayatmasıyla Danimarkalılar, Frizyalılar, Sorblar ve Çingeneler olmak üzere dört etnik kategoriye azınlık statüsü ve hakları verilmiş olsa da, 2005 yılı itibarıyla sayıları sekiz milyona ulaşan yabancılar vatandaşlık hakkı başta olmak üzere, birçok haktan mahrum edilerek Alman ulusunun dışında tutulmuştur (Aktürk, 2006: 41)

Bu gelişmelere rağmen, “Küreselleşme ve Ulus Devletin Etkileşimi” başlıklı alt bölümde de değinildiği gibi, günümüzde birçok ülkede ekonomik milliyetçilik ve himayecilikte artış görülmektedir. Dünyanın bugünlerde yaşadığı küresel kriz döneminde birçok ülkede ulusçuluk duygularında büyük ölçüde artış söz konusudur. Özellikle Avrupa ülkelerinde ortak bir para biriminin kabulünden sonra ulusçuluğun giderek zayıflayacağı beklenirken, tam tersi olmuş (Erçel, 2012), Avrupa’da ekonomik kriz ırkçılığı tetiklemiştir. Almanya’da aşırı sağcı parti NPD, önemli oranda yükseliş göstermiştir. Ayrıca 1990 sonrasında özellikle Türklere karşı daha önceden görülmemiş bir şiddet uygulanmıştır. Almanya’da İçişleri Bakanı Otto Schily’nin yaptığı açıklamaya göre; ırkçı ve yabancı düşmanı saldırıların sayısı 2000

yılında 15 bin 951'e çıkmış ve günümüzde Almanya'da eyleme hazır 8 bin civarında Neo-Nazi militanı bulunmaktadır. Ayrıca Almanya'da sağcı partilerin aldıkları oy potansiyeli, bazı eyaletlerde milletvekili çıkarmaları ve en son Berlin seçimlerinde (2011) 6 ırkçı milletvekiliyle birlikte 5 Belediye Meclis üyesinin seçilmesi, Avrupa'da yükselen milliyetçiliğin tahminlerin ötesinde oldukça vahim olduğunu göstermektedir (Aktaş, 2012: 830).

Yukarıda ifade edilen Soğuk Savaş döneminde Batı'nın elde ettiği üstünlüğün bir sonucu olarak Almanya, Soğuk Savaş boyunca tanımladığı yeniden birleşme, eşitlik ve güvenlik gibi temel hedeflere kimsenin düşünemeyeceği düzeyde erişmiştir. Şu anda Almanya, topraklarından işgal güçlerinin çekildiği, tam egemen bir devlet haline gelmiş ve bu haliyle uluslararası sistemde yer alan diğer devletler gibi normal bir aktöre dönüşmüştür (Uysal, 2006: 94).

Almanya'da her ne kadar geçmişten günümüze kadar etnik ulusçuluk belirgin bir şekilde hissedilmiş ve son zamanlarda ekonomik gerekçelerle tekrar dirilmiş olsa da, Alman yönetim sistemi başta Fransa olmak üzere, birçok Avrupa ülkesine göre oldukça demokratik ve serbestîye dayanan bir yapıya sahiptir. Alman idari geleneğinin köklerinin oldukça derin olmasına rağmen, günümüz Alman yönetim yapısı ana hatlarıyla II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenmiştir. 1949 Anayasası ile şekillenen Alman idari yapısı federal temeller üzerine inşa edilmiş ve demokratik unsurların devamlılığı için federal ve federe yönetimler arasında yetkilerin ayrımı vazgeçilmez ilke olarak telakki edildiği için aralarındaki ilişki bir tür ortaklık ilişkisini çağrıştırmaktadır. Federal yönetim yasal ve ekonomik birlik ilkesi zemininde vergilerin saptanması ve Landerlar arasında paylaştırılması süreçlerinde de etkin roller üstlenmektedir. Makro çerçeve içinde yürütülmesi gereken faaliyetlerden eğitim de federe yönetimlerin yetki alanı içinde yer almaktadır. Almanya'da federal ve federe yönetimler arasındaki ilişkiler de karmaşık ağlar içerisinde sürdürülmektedir. Örneğin yasama süreçlerinde federal yönetimin etkili olduğu kabul edilmektedir; ancak bu süreçlerde Bundestag'ın yanı sıra Lander temsilcilerinden oluşan Bundesrat'ın da önemli bir etkinliği bulunmaktadır. Şöyle ki, Bundesrat'da 8 eyalet ve 3 şehirden oluşan 11 Landerin büyüklüğüne göre üç, dört veya beş temsilci bulunmakta ve bu temsilciler doğrudan seçim yoluyla değil de Lander yönetimince belirlenmektedir. Ayrıca, federe yönetimlerin mali ve idari

yetkilerini etkileyen herhangi bir anayasal değişikliğin Federal Meclis'ten sonra Federe Meclis'te de oy çokluğu ile kabul edilmesi gerekmektedir (Tuncer, 2012: 797).

Bölgesel yönetimler gibi, Almanya'da yerel yönetimler de oldukça güçlüdür. Örneğin Almanya'da temel yerel yönetim birimi olan belediyeler, diğer Avrupa ülkelerine nazaran çok geniş ve oldukça farklı hizmetleri yerine getirmektedir. Belediyelerin yerel sorumluluklarının önemli bir bölümü, federal hükümet veya il yönetimi tarafından devredilen sorumluluklar olup, belediyeler onların idari bir şubesi olarak hareket etmektedir. Bu tür hizmetlerin bir üst yönetim tarafından gözetimi de farklılık göstermektedir. Örneğin: Kamu sağlığı, seçimlerin yönetimi, vergileme ve binalara ruhsat verilmesi gibi işlerde belediyeler eyaletler adına hareket etmekte ve eyaletlerce denetlenmektedir. Kendilerine yetki ve sorumluluk devredilen diğer alanlardaysa asgari standartlar yasalar tarafından saptanmakta ve bu alanlarda belediyelerin karar serbestliği bulunmaktadır. Bu alanlardaki hizmetler; kamu işletmelerini, su, elektrik ve doğalgaz sağlanması, okul binalarının inşasını, toplu taşımacılığı, koruyucu sağlık hizmetlerini, itfaiye hizmetlerini, konut yapımını ve bazı yolların yapım ve bakımını içermektedir. Öğretmenlerin atanması genellikle eyaletlerin yetkisinde kalmakla birlikte, yerel polisin örgütlenmesi belediyelerin yetkisi kapsamındadır. Bunlara ek olarak belediyeler, özellikle federal hükümetin ve eyaletlerin yetki alanına girmeyen konularda geniş hareket serbestliğine sahiptir. Örneğin: Ulaşım sistemi kurulması, sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi yeterli gelir kaynağına bağlı olup, bu hizmetleri yerine getirmek küçük belediyelerin güçlerini aşmaktadır. Söz konusu duruma birkaç çözüm bulunmaktadır. Bunlardan biri, komşu birkaç belediyenin birleşerek bir birlik oluşturmaları ve bunun neticesinde kaynaklarını birleştirmeleri, diğeriyse elektrik ve su gibi hizmetlerin kurulan işletmelere devredilmesidir (Batal, 2010: 11-12).

Almanya'da ülke yönetim sisteminde yetki paylaşımı söz konusu olduğundan federe yönetimlerle yerel yönetimler arasında çok net sınırlardan bahsetmek oldukça güçtür. Çünkü kültürel faaliyetler gibi tamamen yerel meclislerin kararları doğrultusunda icra edilen faaliyetler dışında yerel yönetimlerin yetkileri ve yapıları Lander yönetimi tarafından saptanmaktadır. Almanya'da kamu harcamalarının yarısından fazlasının yerel ve federe yönetimlerce yapıldığı göz önünde tutulduğunda

federal yönetime karşı mali konumlarının sağlamlığı kolayca fark edilebilir. AB sürecinde de AB ile işbirliği yaparak AB fonlarından yararlanmanın kaçınılmaz olduğu federal yönetimlerce anlaşılmış ve bunun sonucu olarak ulusal politikalar esnetilerek AB standartları çerçevesinde değişiklikler yapılmaya başlanmıştır. Bu düzenlemelerle federal yönetim kendi kriterlerinden vazgeçerek AB kriterlerini kabul etmiş, özellikle Maastricht Antlaşması'yla yerinden yönetim ilkesinin AB müktesebatına girmesiyle, yerel ve bölgesel yönetimler Almanya gündeminde önemli yer edinmiştir. Alman Landerları yerinden yönetim anlayışını eğitim, kültür ve bölgesel ekonomik kalkınmaya dönük yetkilerin kendilerine verilmesi amacıyla sağlam bir zemin olarak görmektedirler ve AB gündeminde ısrarla savundukları bu ilkenin AB müktesebatına girmesinde büyük paya sahiptir. Yerinden yönetim anlayışıyla Lander yönetimleri mali bakımdan oldukça güçlenmiş ve bu husustaki beklentileri boşa çıkmamıştır (Tuncer, 2012: 799).

5. FRANSA'DA ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI

Bu kısımda Fransa'da ulus devlet profili, ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgi verilmiştir.

5.1. Fransa'da Ulus Devlet Profili: Kısmen Asimilasyona Dayanan Dengeli ve Bütünleştirici Ulus Devlet

Ulus devlet sadece iki Batı Avrupa devletinin; İngiltere ve Fransa'nın tarihsel deneyimine büyük ölçüde bağımlı olan yapay bir ürün, ideal bir tipi oluşturmaktadır. Fransa ve İngiltere'nin devletin rolü ve devletle toplum ilişkileri bakımından çok farklı gelenekler geliştirmiş olmasından dolayı, evrensel olarak kabul gören bir ulus devlet modeli kurup, sonra da son yirmi ya da kırk yıllık resmi ve gayri resmi bütünleşmenin bu devlet üzerindeki etkisini sınavabileceğimiz temel işlevlerini oturtmak kolay gözükmemektedir (Wallace, 2005: 45). Fransa, devletleşme ve uluslaşma süreçleri bakımından da farklı özelliklere sahiptir. Avrupa'daki devletleşme ve uluslaşma süreçleri bakımından Fransa ve Almanya'nın iki yüzyıl boyunca birbirinden farklı, hatta birbirine zıt ulusallık ve ulusal bilinç modelleri geliştirdiği görülmektedir. Fransız geleneğinde ulus, devletin kurumsal ve ülkesel çatısıyla bağlantılı bir şekilde kavranmıştır. Devrim ve Cumhuriyet dönemlerinin ulusallık ve vatandaşlık tanımları üniterci, evrenselci ve laik yönüyle eski rejimin zaten özünde siyasal nitelikli olan ulusallık anlayışının pekişmesine katkı sağlamıştır. Öte yandan Fransız ulusallık anlayışı devlet merkezli ve asimilasyoncu olmuşken, yukarıda belirtilen Alman ulusallık anlayışı volk merkezli (halk merkezli) ve farklılıkçı olmuştur (Brubaker, 2010: 9).

Fransız ulusunun oluşumu ise, Fransız tacının artan iktidarıyla paralellik göstermektedir. Ulus Fransız tacıyla olan bağlantıda yaratılmakta, tacın kutsal statüsü monarkın şahsiyetine ve mahiyetine ihtişam sağlayarak, Fransa'da yeni şekillenmeye başlamış olan ulusal bilinci güçlendirmekteydi. Bu bakımdan Fransa'da devletin ulusu yarattığı söylenebilir. Bununla birlikte bu ulus, bugün bildiğimiz ulus değildi. Fransız Devrimi'ne kadar, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Fransız ulusu da siyasi statüye sahip bireylerden oluşmaktaydı. Örneğin; Alman ulusu, İmparatorluk

Diet’inde toplanan imparatorluk aristokrasisinden, imparatorluk kilisesinden ve kentlerinden meydana gelmekteydi (Schulze, 2005: 103).

Fransa’da vatandaşlık kavramı da Fransız Devrimi ile siyasal kültürün bir parçası olmuştur. Vatandaşlar arasında eşitlik ilkesinin ve ulusal egemenlik kavramının getirilmesi, siyasal hakların kurumsallaşması, vatandaşlık ilkesiyle bir ulusa aidiyet ilkesi arasında bağ kurulması, vatandaş ve devletin birbirleri karşısındaki görev ve sorumluluklarının belirlenmesi devrimin getirdiği yenilikler arasındadır. Fransa’da ulus ve devlet kurma süreçleri de birbirine koşut olarak gerçekleştiğinden vatandaşlık, ulus devlete üyelik anlamına da gelmektedir. Fransız ve Alman vatandaşlık yasaları, vatandaşlığın kan bağıyla kazanıldığı “jus sanguinis” ilkesine göre şekillenmiştir. Öte yandan Fransız vatandaşlık yasaları, İngiliz ve Amerikan vatandaşlık yasalarını belirleyen, vatandaşlığın ülke toprakları içerisinde dünyaya gelinmesiyle kazanılmasını sağlayan “jus soli” ilkesinden de izler taşımaktadır. Bu ilkeye göre, Fransız toprakları içerisinde doğan herkes Fransız vatandaşı olarak kabul edilmektedir. Alman vatandaşlık yasalarıysa jus sanguinis ilkesinin katı bir takipçisi olarak varlığını sürdürmektedir (Brubaker, 2010: 11-12).

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Fransa yoğun bir işçi göçüyle karşılaşmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan etkilenen Güney Avrupa ülkelerinden, 1950’lerde Türkiye’den ve 1960’larda Fransa’nın Kuzey ve Doğu Afrika’daki eski sömürgelerinden düşük ücretli işlerden etkilenen işçiler göç etmiştir (State, 2010: 335). Yoğun bir işçi akımına uğrayan Fransa’da yabancıların vatandaşlığa kabulünde, oldukça farklı uygulamalar bulunmaktadır. Fransa’da bir yabancıнын vatandaşlığa kabulü için ülkede en az beş yıl ikâmet edilmesi şartı aranmaktadır. Vatandaşlık yasaları bakımından diğer Avrupa ülkelerine göre daha liberal olan Fransa’da, vatandaşlığa kabul edilen yabancıнын bir önceki vatandaşlığından feragat etmesi de zorunlu değildir. Ayrıca Fransa’da ülke içinde doğum ve ikamet olguları ikinci kuşak göçmenleri otomatikman vatandaşa dönüştürmektedir (Brubaker, 2010: 8-12, 18).

Birçok tarihçinin ortaya koyduğu üzere, modern ulusun teritoryal ve etnik kavramsallaştırması ulusun oluşumunun ilk dalgasındaki değişik deneyimleri yansıtmakta ve onlarla belirlemektedir. Bunun ilk örnekleri Batı’da İngiltere, Fransa, İspanya gibi ülkelerde meydana gelmiştir. Buralarda etnik devletler, üçlü devrimin etkisiyle ekonominin birleştirilmesi, teritoryal merkezileşme, giderek daha çok

tabakaya eşit yasal hakların verilmesi ve kamusal kitlesel eğitim sistemlerinin büyümesiyle yavaş yavaş ulusal devletlere dönüşmüştür. Öteki ethniler devletin egemen kültürü içine geçmiş ve bir düzeyde onların tarihini kendi özel tarihi olarak kabul etmiştir. Bunlar kültürel olarak çok fazla etki altına alınmamış, ihmal edilmiş ve doğal bir konumda bırakılmıştır. Birlikte çizilmeyen bu planla Fransa ve İngiltere’de yeni, daha geniş siyasi kültüre sahip, teritoryal bir birlik meydana gelmiştir (Smith, 2002: 182-183).

Bu ülkelerden Fransa, ırk yönünden türdeş olmamakla birlikte; farklı ırkların belirli yerlerde kümelenmeyip, kaynaşmış olmalarıyla fiili yönden, ırk uyumunu sağlamış bir devlettir. Temelde, farklı fiziki karakterlerin bir coğrafi bütün içinde birleşmesi, farklı gelenek ve kültürlerin Fransız uygarlığı denen potada erimesi, Latin ve Cermen kökenli dillerin dünyaya yayılan tek bir dili (Fransızca) ortaya koymasıyla Fransız ulusu meydana getirilmiştir (Çam, 2000: 143).

Fransız ulus inşası, taşradaki yerel kültürler ve diller tahrip edilerek yürütülmekte olup; egemen bir Fransız kültürü oluşturmak amacıyla diğer kültürlerle de hayat tanınmamaktadır. Yerel diller konusunda da toptan bir yasaklama getirmek yerine gevşek bir yok etme politikası uygulanmaktadır. Ülkede bölgesel dillere hoşgörüyle yaklaşılmasına rağmen, okullarda ve her alanda Fransızcanın resmi tekeli söz konusudur ve diğer dillerin Fransızcayı destekleyen bir sistem karşısında pek şansları olmamıştır (Saklı, 2012a: 10-11).

Milli birlikteliğini erken dönemde kurarak ulusal merkezi monarşiye ilk ulaşan devletlerden biri olması hasebiyle yönetim tarihinde ayrı bir yere sahip olan Fransa, Kapitalizm ötesi şartlara ulaşarak bilgi toplumuna geçiş aşamasına gelen ulusların mikromilliyetçilik ve etnisite kavramlarına güç veren bazı çağdaş trendlere boyun eğmeden üniter devlet yapılanmasını koruyup korumayacakları veya yerellik anlayışının bu kavramlar tarafından dejenere edilip edilmeyeceği sorusuna da bir cevaptır. Bu yüzden Kapitalist gelişim sürecine giren, ancak öte yandan da çeşitli etnik ve siyasi mesafe sorunlarıyla boğuşan ulus ve devletler açısından Fransa örneğinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Fransa, kapitalist sürecin belli aşamalarında gündeme gelen bölgeler arası dengesizlikte bu dengesizliğin dirije ettiği (güdümlediği), siyasal, sosyal, etnik ve ekonomik mesafe sorunlarını üniter devlet sisteminden ve “Birlik Anayasası”nın ilkelerinden fazlaca taviz vermeden

belli bir düzeyde çözebilmiştir. Fransa'nın ulaştığı çözümlerde Fransız Devrimi'nin koşullarında Napolyon'un kurduğu merkeziyetçi yönetim modelinin, çağdaş sosyo-ekonomik ve siyasal dinamiklerle ihtiyaçlar dikkate alınarak revize edilerek yaklaşık 180 yıldır uygulanmasının payı büyüktür (Nitas, 2003: 201).

Devletin üstünlüğü ve birlik faktörü, hem Fransa'daki, hem de Napolyon modelini benimseyen diğer ülkelerdeki yerel yönetim yapısının etmenlerinden birisidir. Aynı zamanda uzlaşmazlık faktörünü bir ölçüde çözümleyerek devletin ve üst bürokrasinin önemli siyasal ve sosyo-ekonomik değişimlerdeki rolünü ön plana çıkaran bir etmendir. Ancak diğer tüm etmenler gibi bunun da görelisi olarak siyasal yapıyı saptayan diğer etmenlerle etkileşime girdiği dikkate alınmalı, önemi ve önceliği buna göre değerlendirilmelidir (Nitas, 2003: 220).

Fransa'da son iki yüzyılda ondan fazla yönetim biçimi değişikliği gerçekleşmiş olmasına rağmen, ülkenin millet ve devlet anlayışıyla sembolleri aynı kalmıştır. Antik rejim, ihtilal, I. Cumhuriyet, Napolyon dönemi, restorasyon, Temmuz Krallığı, II. Cumhuriyet, II. İmparatorluk, III. Cumhuriyet, Vichy Rejimi, IV. Cumhuriyet, V. Cumhuriyet... boyunca asker kesintisiz bir biçimde aynı Fransa'ya hizmet etmiştir (Koçdemir, 2004: 221-222).

Ayrıca Fransa, Ortaçağ'dan beri yaşanan savaşları, I. ve II. Dünya Savaşları'nı anlamsız kılmak, ulusal güvenliği ekonomik canlanmayla bağdaştırmak amacıyla AKÇT'nin kurulması yönünde öneride bulunan (Wallace, 2005: 43), Avrupa bütünleşmesinin öncülüğünü yapan bir ülke olması hasebiyle de incelemeye değerdir. Tarihte uzun süre düşman olan iki ülkenin, Fransa ve Almanya'nın, AB çatısı altında birleşmesi, ortak ekonomik kaderin karşılıklı şüphe ve düşmanlığın azalmasına katkı sağlayacağını göstermektedir (Uysal, 2006: 88).

AET'yi kuran ve AB'nin temelini oluşturan Roma Antlaşması'nı, dünyadaki yerinin garanti altına alınması, ayrıca uluslararası ekonomik yapının içindeki yerinin de güvence altına alınması amacıyla imzalayan (Milward, 2005: 11) Fransa için eski düşmanı ve sınır komşusu Almanya ile uzlaşmak ve İkinci Dünya Savaşı'nın malum koşulları içinde AB'yi meydana getirmek, siyasi mantığın bir gereği olarak kabul edilmiştir (Canbolat, 1994: 60). Fransa II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa devletlerinin ulusal egemenliğe dayanan bir prestij politikası ve ekonomik çıkar peşinde koşmaktan vazgeçmeleri gerektiğine inanan (Canbolat, 1994: 68) bir ulus

devlet olarak Avrupa bütünleşmesi sürecine önemli katkılar sağlayan ve bu bağlamda iç ve dış siyasal yapılanmada önemli revizyonlara giden bir ulus devlettir.

5.2. Fransa’da Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları

Bu alt bölümde Fransa’da ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgi verilmiştir.

5.2.1. Eski Rejim (Ancien Régimé) Dönemi: Toplumsal Uyumsuzluk ve İç Savaşlar Sorunu

Fransız topraklarını işgal eden Roma İmparatorluğu, otoritesine karşı isyan eden kavimlerle karşılaşınca bu ülkede etkin bir merkezi yönetim kuramamıştır. Fransa’da göreceli bir merkezi otorite, ilk Franklar tarafından kurulmuştur. V. yüzyılda Fransa’yı işgal eden ve bu ülkeye isimlerini Frankların Merovenj Hanedanı’nın Clovis zamanında kurdukları krallık VII. yüzyılda saray nazırlarının denetimine girmiş ve sonuçta Karolenj Hanedanı tahtı devralmıştır. Bu hanedanın kurduğu Şarlman İmparatorluğu 843’te Verdun Anlaşması’yla bölüşülünce; Louis’in oğullarından Charles’ın payına düşen topraklar, günümüz Fransa’sını oluşturmuştur (Nitas, 2003: 202).

Fransız ulusunun doğuşu, Ren Nehri’nin batısında daha kolay ve hızlı ilerlemişti. Batı Frank kralları kendilerini her zaman Charlemagne (Frankların 768-814 yılları arasında hüküm süren kralı)’ın meşru varisleri olarak görmüştü. 888’de Batı ve Doğu Frank krallıkları şeklindeki bölünmenin kaçınılmaz hale gelmesinden sonra bile, Karolenj ve Merovenj hanedanlarını geleneklerine tek başlarına sahiplenmeye çalışan ve kendilerini Frankların kralları olarak adlandıranlar batının krallarıydılar. Bir zamanlar Galya olarak adlandırılan topraklarda yaşayanların tümü değil, sadece krala sadakat ve askerlik borcu olanlar Frank olarak kabul ediliyordu. Franci, kralın sadık uyruklarıydı ve Bretanya ya da Akitanya’dan biri krala hizmet etmek koşuluyla Frank olabilirdi. Bu nedenle Fransız ulusunun oluşumu, Fransız tacının Loire’den Güney ve Batı Fransa’ya doğru yayıldıkça artan iktidarıyla paralellik içinde hiç bitmeyen bir süreç görünümü arz etmekteydi. Ulus Fransız tacıyla olan bağlantıda yaratılıyor; tacın kutsal statüsü monarkın kişiliğine ve maiyetine ihtişam sağlayarak, Fransa’da yeni şekillenmiş olan ulusal bilinci

güçlendiriyordu. Bu bakımdan Fransa'da devletin ulusu doğurduğu söylenebilir (Schulze, 2005: 102-103).

İlk İmparator, akranları tarafından 987'de Batı Franklarının kralı olarak seçildiğinde, yargı yetkisi 843'teki Verdun bölüşmesinde Cesur Charles'a verilen topraklara, yani Karolenj İmparatorluğu'nun batı tarafına doğru uzanmaktaydı. Ancak uygulamada, sadece bu toprakların %5'i olan küçük bir dükalığı, Francia ya da Ile de Francia kontrol etmekteydi. 13. yüzyıla kadar, Galya temel olarak, özerk dükalık ve prensliklerden meydana gelen bir mozaikti ve hiçbir coğrafi, ekonomik veya siyasi etken bugünkü Fransa'nın gelişimini açıklamak için uygun sayılmamaktadır. Görebileceğimiz gibi, eğer 13. yüzyıl ve 14. yüzyılın ortaları arasında Kapet Monarşisi krallık topraklarına yeterli sayıda prenslik katabilmiş olsaydı, İngiltere ve Fransa arasında bir savaş olduğu kadar, baskı altındaki prensliklerin sürekli olarak kendilerine saldıran krala isyanı da olan Yüzyıl Savaşları'nda bu girişim sadece kısmen başarılı olabilirdi (Llobera, 2007: 46).

Galya'da 9 ve 13. yüzyıllar arasındaki dönem prensliklerinin neredeyse monarşi kadar güçlü oldukları bir dönem olarak biçimlenmiştir. 12. yüzyılın sonuna gelindiğinde, şans yön değiştirmiş ve kraliyet toprakları çoğunlukla feodal hakları icbar ederek; ama aynı zamanda evlilikler yoluyla ve gerekli olduğunda askeri güç kullanarak Gal topraklarına doğru yavaş ve emin biçimde genişlemeye başlamıştır (Llobera, 2007: 46-47).

XII. yüzyılda ticaretin gelişmesi, feodal düzeni simgeleyen kapalı tarım ekonomisini paranın hâkim olduğu pazar ekonomisine dönüştürmüş, girişim serbestliği, özel mülkiyet ve kişisel özgürlük ön plana çıkmış, tüccar ve zanaatkarlar yaşam tarzlarıyla beklentilerine uygun yeni bir hukuki ve mali düzene ihtiyaç duymuşlardır. Bu yüzden büyüyüp güçlenen bazı ticaret kentleri özerkliklerini derebeylerinden zorla ya da parayla almaya başlamışlardır. Ancak bu gelişim feodaliteyi tasfiye etmediği gibi, Karolenjlerin sonunun gelmesine yol açmış ve Carpetler tahta geçmiştir (Nitas, 2003: 202).

XII. yüzyılda ekonomik yapıda meydana gelen bu değişmelere ek olarak, bu yüzyılda Fransız toplumu da doğmaya başlamıştır. Ortaçağ Avrupa'sında Kilise ve feodal beyler tarafından yönetilen/yönlendirilen kitleler siyasal açıdan beylere, dinsel açıdan Kiliseye bağlıydılar. Soyluların ve Kilisenin baskısı altında özgürlükleri

ellerinden alınan topraksız halk yığınları Haçlı Seferleri'nde İslam dünyasında gördüğü toplumun özgürlük alanlarının genişliği, ekonomik yapısıyla kendini kıyaslamaya başlamıştır. Avrupalı XII. yüzyılda kralla birlikte olmaya, kendi topraklarını işlemeye, Katolik Kilisesine karşı kendi inancını yaşamaya başlamıştır. Kralların çevresinde uluslaşmaya başlayan toplumlar kendilerini İngiliz, Fransız... olarak ifade etmeyi ekonomik ve siyasi açıdan uygun görmekteydi. Buna karşılık kralların halkına karşı koruyuculuk, can ve mal güvenliği sağlayıp onlardan yararlanması, ortak çıkarlar etrafında birleşilmesini zorunlu hale getirmişti. Kral ve halk ekonomik çıkarlarını dış saldırılara karşı korumak ve ulusçuluk değerlerini artırmak yönünde yoğun çaba göstermiştir (Yengin, 2006: 19-20).

13. yüzyıla gelindiğinde kraliyet toprakları oldukça genişlemiştir. II. Philip Augustos ile birlikte prensliklerin Kilise'ye rağmen bütünleştiği ve güçlendiği bir döneme girilmiştir. 1337 ve 1475 yılları arasında meydana gelen gelişmelerin de gösterdiği gibi, bu süreç sorunsuz bir şekilde atlatılamamıştı. Bir yüzyıldan fazla bir süre boyunca dikkatlice inşa edilmiş Fransız devletinin yapısı aksamaya başlamıştır. Bu yapı, dış müdahaleler (İngilizler tarafından) ve içteki kuvvetlerin birleşik etkileri altında, neredeyse yerle bir ediliyordu (Llobera, 2007: 51).

12. ve 13. yüzyıllarda Fransız hukukçular, Kralın kendi krallığı içinde İmparator'dan bağımsız olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir. 1202'de Papa III. Innocentius'un Fransa Kralı'nın dünyevi işlerde herhangi bir üst makama bağlı olmadığı şeklindeki ifadesi, bu görüşe önemli bir dayanak teşkil etmektedir. 14. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Fransa Krallığı; başını kralın, gövdesini ise uyrukların meydana getirdiği bir bütün olarak düşünülmektedir. 14. ve 15. yüzyıllarda krallığı ön plana çıkaran iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki, Kralın Kilise ve Lordlar üzerindeki gücünü pekiştirmesiyle askeri, hukuki ve mali alanlarda egemenlik hakkını kullanması ve bürokrasiyi meydana getirmesidir. İkincisi ise, dil ve din temelinde bir kültürel bütünleşmenin bu oluşumla beraber gerçekleşmesidir. Ulus devletin oluşumunda önemli bir yere sahip olan bir başka öge, vatan kavramıdır. 13. yüzyıldan sonra gelişmeye başlayan vatan kavramı, uğrunda can verilecek bir değere dönüşürken, feodal değerlerin yerine geçmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda feodal bir değer olan 'kişisel onur' için girişilen tek tük savaşlar

görülürse de, 16. yüzyılda artık bunlara rastlanmamış, bu feodal anlayış yerini vatan kavramına terk etmiştir (Saklı, 2012a: 10).

14. ve 15. yüzyıllar ise Fransa ve Avrupa tarihinde oldukça derin etkiler bırakan Yüzyıl Savaşları'nın yaşandığı asırlar olmuştur. 1337 ile 1453 yılları arasında 116 yıl süren Yüzyıl Savaşları, Avrupa'da birleşme fikrinin oluşmasında büyük öneme sahip olan olgulardan birisidir. Hristiyan Avrupa'nın nüfusu, 1000-1300 döneminde 18-20 milyondan 60-70 milyona erişmiştir. Ancak Ortaçağ'ın sonlarına doğru nüfusta hızlı bir düşüş meydana gelmiştir. Bunun nedenini, 1300'lü yıllarda yaşanan kıtlık ve "kara ölüm" denilen veba salgını oluşturmaktadır. Veba salgınının birinci dalgası, Avrupa nüfusunun üçte birinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. Daha sonra ortaya çıkan yeni salgının nedenini, İngiltere ve Fransa arasında yaşanan Yüzyıl Savaşları oluşturmuştur. Bu savaşlarla tarım nüfusunun belirli bölgelerde tutulması oldukça zorlaşmıştır. Aynı zamanda üretilen ürünlerin fiyatları, kenttekine göre daha düşük düzeyde kalmış, bu nedenlerden dolayı da toprak sahiplerinin gelirleri düşmeye başlamıştır. Bu durum insanların kente yerleşmesine ve tarım işçiliğini kentlerde yapmasına neden olmuştur. 1350 sonrası dönem, kriz dönemi olarak adlandırılmıştır. Savaşlardan dolayı Fransa'da insanların mülkleri tahrip olmuş, paranın ayarında sık sık oynamalar yapılmıştır. Fransa ve İngiltere arasında yapılan Yüzyıl Savaşları, İngiltere'nin galip gelmesiyle sonuçlanmış, Fransa'nın güç ve prestij kaybetmesine yol açmıştır (Alganer ve Çetin, 2007: 290).

Yüzyıl Savaşları, kralın geleneksel kaynaklarını sürekli boşalttığından Fransız monarşisi üzerinde fazlasıyla baskı uyandırmıştı. Uzun süren çatışmalar, sürekli artan mali kaynaklar gerektirmişti. Dönemin askeri ihtiyaçlarından doğan geleneksel Fransız vergilerinin pek çoğu daha sonradan kamu hizmeti için kullanılmıştır. Savaşın organize edilmesinde başka önemli değişiklikler de gerçekleşmiştir. Süvarilerin ortadan kalkmasıyla piyadeler önemli bir rol oynar hale gelmiş, feodal bir ordu yerine, kralın belirlediği yetkililerin kumandasında paralı askerlerden meydana gelen bir ordu oluşturulmuştur (Llobera, 2007: 55-56).

Yüzyıl Savaşları'nın devam ettiği 15. yüzyılın ilk çeyreğinde, 1422'de Fransa'da tahta on yedi yaşındaki VII. Charles çıkmıştır. Charles, belirli aralıklarla delilik nöbetleri geçiren babasının hiçbir zaman çözemediği birçok sorunu miras almıştı. Kraldan emir almayan soylular, şato sakinleri önemli bir sorun kaynağını

teşkil ediyordu. Bir diğer sorunu da 1300-1340'ın başından itibaren süren ve yukarıda değinilen Yüzyıl Savaşları oluşturmaktaydı. Başkent Paris dâhil olmak üzere, Fransa'nın kuzey ve güneybatı kısımları İngilizlerin denetimi alındaydı. VII. Charles'ın onları ülkeden çıkaracak kadar güçlü bir ordu kurmak için yeterli düzeyde parası bulunmamaktaydı. İngilizler başkentini ellerinde tuttuklarından, başkent in güneyinde yer alan Burgonya'da yaşayan Charles, din adamları, soylular ve sıradan varlıklı yurttaşlardan oluşan Fransa'nın toplumsal sınıflarını toplantılara çağırarak, onların özel bir savaş vergisi toplamasına izin vermelerini sağlamıştır. Bu vergilerle sağlanan gelirin büyük bölümünü ordu kurmak için harcayarak, bu orduyla İngilizleri püskürtmeyi başarmıştır. 1453'e gelindiğinde Fransızlar ülkelerini yeniden kazanmış ve uzun süren savaş sona ermiştir. Charles'ın ölümünden sonra iktidara gelen oğlu XI. Louis, gelirlerini orduya, rüşvetlere ve açığözlü düşmanlara harcamış, böylece soyluları denetim altına alabilmiştir. Charles'ın en büyük arzusu can düşmanını, Burgonya'nın varlıklı dükünü yenmekti. 1477'de Louis'in hizmetindeki askerler dükün ordusunu yok etmeyi başardığında, Fransa tek bir ülke olmuştur (Davis, 2010: 142-143).

Fransa'da bir toprak birimi olarak krallık düşüncesinin gelişmesi de uzun süre almıştır. Modern zihniyetler için fazlasıyla hayret verici olan şey, kralın birleşmek amacıyla büyük çabalar sarf ettiği krallık topraklarını, oğullarını mutlu etmek uğruna parçalara bölmesidir. Kraliyet topraklarının uzun zaman boyunca kraliyet ailesinin mirası olarak algılandığı, neredeyse şüphe götürmez gerçektir. 13. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar, krallığın bir birim olduğu düşüncesi uzun bir yol kat etmiş olsa da, kral oğullarına hala hediye topraklar şeklinde imtiyazlar tanımaktaydı. Şüphesiz ki bu topraklar artan sayıda intikal hükümleri içermekteydi; ancak bunlar hala ülkenin birleşmesine yönelik birçok sorun yaratmaktaydı. Kralın mülkünün onun şahsi mülkü olmaktan çıkması ve krallığın topraksal bütünlüğünün korunması 15. yüzyılın ortasına kadar gerçekleşmemiştir. Toprak bütünlüğü ilkesiyle tacın devredilemez olduğu fikri de belirmiştir. Bu değişim hemen gerçekleşmemiştir. 11. yüzyıl itibariyle ve Karolenj Döneminin tersine, seflik için geleneksel bir kural bulunmamaktaydı. Buna göre taç, babadan en büyük oğula geçiyordu. Daha sonra 14. yüzyılda tahtta sadece kadınların değil, aynı zamanda onların erkek çocuklarının da hak iddia etmesi önlenmiştir. 15. yüzyılda başka bir ilke de ortaya çıkmıştır: Taç

kralın malı değildi ve bu yüzden de devredilemezdi. Kral sadece emanetçilik görevini üstlenmiş olan soydan gelen bir memurdu ve isteğine göre tacı atamıyordu. Gerçekte olan belirli kurallara tabi bir kamu dairesi haline gelen monarşinin, kişiselleştirilmekten ivedilikle uzaklaştırılmasıydı ve bu durum daha sonradan yasalaştırılmıştı. Kraliyetin sürdürülebilirliği fikri bu anlamda yaştan ya da kutsallaştırmadan bağımsız olarak yorumlanmalıdır (Llobera, 2007: 53-54).

16. yüzyıl Fransa'sı, Katolik ve Kalvenist çıkarların çatışmasından dolayı büyük acılara sahne olmuştur. Her iki mezhebe mensup birer soylu zümre, 1562'den 1598'e kadar patlak veren "Din Savaşı"nda, iktidarı ele geçirmek amacıyla çarpışmıştır. Bu iki grup Fransız monarşisi üzerinde zaman zaman hâkimiyet kurarak, Krallığı çöküşün eşiğine kadar getirmiştir. Yine de sonunda krallık aristokratik rekabetten yararlanarak hizipleri birbirlerine karşı kullanmayı başarmıştır (Roberts, 2010: 320).

Protestanlara din özgürlüğü tanımayı amaçlayan reformların ve Erasmus'la Calvin'in görüşlerinin de etkisiyle başlayan Katolik-Protestan savaşlarının Bourbon Hanedanı'nda IV. Henry (1553-1610) tarafından sonuçlandırılması da dönemi belirleyen bir diğer önemli gelişmedir. Böylece merkezîyetçi ve mutlakîyetçi monarşinin kuruluşu tamamlanırken, ilk ulus devletin temelleri de atılmaya başlamıştır. Richelieu ve Mazarin'in düzenlemeleriyle güçlenen merkezi krallık otoritesi, Fransız Devrimi'ne kadar devam ettirilebilmiştir. Ekonomik altyapı değişimleri ve gelişen teorinin yanı sıra, bazı çağdaş şartlar da özellikle Fransa'da mutlak monarşinin kuruluşunu kolaylaştırmıştır. Sınırlar arası savaşların yanında, iç savaşlarla din savaşlarının yarattığı kaos ortamı kargaşadan bıkan Fransız halkının güçlü bir merkezi monarşiye boyun eğmesi için gerekli şartları yaratmıştır. Devlet anlayışında meydana gelen bu değişimler, monarkların rollerini de genişletmiş; klasik yargı ve askerlik görevlerinin yanına dışişleri, içişleri, siyaset ve ekonomi işlevleri de eklenirken, yetki paylaşımı da gündeme gelmiştir. Feodal kurullardan hizmete yönelik komisyonların kurulduğu kraliyet meclislerine geçilmekte ve eski kral kâtipleri olan kraliyet sekreterleri yavaş yavaş bakan statüsüne kavuşmuştur. Böylece yürütme erki, güçlerini belli düzeyde sürdüren feodal beylere karşı bir denge arama amacıyla burjuva sınıfından seçilen kralın hizmetkârı konumundaki bakanlarla

kral tarafından birlikte kullanılmaya başlanmakta, yargıçlar ise kral adına adalet hizmetlerini dağıtmaktadır (Nitas, 2003: 203-204).

Fransız ulus devletinin oluşumundaki önemli öğelerden biri de Fransızcadır. Fransızcanın yayılışı kısmen tasarlanmış bir devlet politikasının ürünüdür. Kraliyet otoritesinin onay vermesiyle Fransızcanın devlet iletişiminin sağlandığı tek dil haline dönüşmesi eşzamanlı olarak gelişmiştir. I. François'nın 1539'da yasaların ve mahkeme kararlarının Fransızca olması yönünde yayınladığı fermanla, Fransızca tek bir resmi dil olmuştur. Bu fermanın yanında Richleies tarafından kurulan Academie Française (Fransız Akademisi), Fransız dilinin hem biçimlenmesinde hem de devletin tüm topraklarında başarıyla yayılmasında büyük etki yapmıştır (Giddens, 2005b: 162).

Devletin dili savunması bununla da kalmamış, 1694'te Fransızca sözlüğün hazırlanmasıyla devam etmiştir. Fransızcanın devlet dili olarak desteklenmesine karşılık, ülkenin dili bakımından otoriter bir standardizasyona tabi tutulması söz konusu olmamıştır. Örneğin; Anju veya Burgundi köylülerinin kendi dillerini kullanmaları yahut Rusillon ve Navarelilerin Katalanca ve Baskça konuşmaları, bir tehdit arz etmemiştir. Fransızcanın dil bakımından çoğulculuk arz eden yapısı, Fransız Devrimi ile sona ermiştir (Saklı, 2012a: 10-11).

Krallığın birliğinin dilden sonraki aşaması ise Fransa'nın işaret ve simgeleridir. Yazılı olmayan bir kültür için işaret ve simgeler, ulus fikrine giden yol olarak bazı durumlarda en iyi, bazı durumlarda da tek yoldur. Belki de Ortaçağ'daki en önemli Fransa temsili, Fransız kraliyet sancaklarında yer alan zambaklardı. Zambak ayrıca sikkelerde ve kraliyet mühürlerinde de yer almaktaydı (Llobera, 2007: 60).

Yukarıda belirtildiği gibi, 16. Yüzyıl Fransa'sı Katolik ve Kalvenist çıkarların çatışmasından dolayı, 1562'den 1598'e kadar süren Din Savaşı'na sahne olmuştur. Ayrıca Fransa, "Almanya'da Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi" başlıklı alt bölümde de değinildiği gibi, 1618-1648 yılları arasında süren Protestan'larla Katolikler arasındaki dini anlaşmazlıklardan doğan ve Almanya topraklarında gerçekleşen Otuz Yıl Savaşları'na da müdahil olmuştur. Otuz Yıl Savaşları, Fransa'da bütünleşme ve Almanya'da parçalanma sonuçlarını beraberinde getirmiştir. Fransa'da devlet, Katolik kalmakla birlikte, Fransa'nın ulusal çıkarları Papalığın çıkarlarıyla farklılık

göstermektedir. XVII. yüzyılda, monarşi otoritesi Fransa'nın hemen her yerinde ilk kez tam olarak tesis edilmiştir. Otuz Yıl Savaşları, Protestanların zaferiyle sonuçlanmış ve savaşın sonunda Westphalia Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu savaşların sonunda Fransa, Avrupa'nın en önemli gücü haline gelmiştir. Bu süreçten sonra Avrupa'nın liderliği, Fransa'ya geçmiştir (Alganer ve Çetin, 2007: 293).

Bu dönemde, XIV. Louis'in 1643'te iktidarı tamamen eline alması bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişmenin üzerine Fransa, 1780'lere kadar çok başlı yönetimden kurtulmuştur. Üstelik yarım yüzyıl boyunca, kıtanın önde gelen gücü olarak göz kamaştırıcı askeri ve diplomatik ağırlığını korumuştur. Fransa'nın XIV. Louis yönetimi altındaki otorite iddiası gerek pratik, gerekse ideolojik şartlar bakımından, her iki alanda önemli sınırlamalar bulunmasına rağmen zirveye çıkmıştır. Kralın bilinen kategorilerdeki ihtirasını bastırmak kolay gözüküyordu. Bu yüzden de birçok Avrupalı hükümdara örnek olmuştur. Fransız politikacıların görevi fiilen saray memurluğuna, idareciliğe ve yürütücü memurluk düzeyine indirgenmiştir. Kraliyet meclisleri ve eyaletlerdeki kraliyet görevlileri, idare memurları ve ordu komutanları; soyluları ve yerel dokunulmazlıkları hesaba katmakla birlikte o zamana kadar Fransa'da söz sahibi olan siyasi güçlerin bağımsızlığına gerçek manada büyük darbe indirmiştir (Roberts, 2010: 353-357).

XIV. Louis döneminde Avrupa'nın uluslararası yaşamına damgasını vuran değişimlerden biri, eski Bourbon-Habsburg düşmanlığından kaynaklanan Avusturya-Fransa çekişmesinin yerini giderek İngiltere-Fransa rekabetine terk etmesiydi. Oldukça uzun süren bu rekabet dünya ölçeğinde bir boyuta erişmiştir. Fransa bu yıllarda kıtadaki güç ve nüfuz açısından çok büyük bir üstünlüğe erişmiştir. Bu üstünlüğün temelinde Batı Avrupa'da en büyük nüfusa sahip ülke olması yatmaktadır (Roberts, 2010: 359).

Fransa'da mutlak monarşinin kuruluş yılları, paraya dayalı ekonominin egemen olmaya başlamasıyla ve burjuvazinin doğmasıyla sınıflar arasındaki anlaşmazlık ve uyuşmazlıklarla daha ciddi boyutlara erişmiştir. 1789 Devrimi'ne yaklaşırken gözlemlenebilen ve gelecekteki yönetsel yapılanmaları şekillendirmesi sebebiyle de önem taşıyan sosyo-ekonomik tablo şöyledir: Toplumsal yapı üç sınıftan oluşmaktadır. En üstte nüfusun yaklaşık %2'sini meydana getirip, merkezi krallığın feodaliteyle savaştığı dönemde kaybedilen bazı ayrıcalıkları yeniden

kazanan asiller bulunmaktadır. Asiller ülke topraklarının dörtte birini elinde tutmakta, vergi ayrıcalıklarından istifade etmekte ve üst bürokratik kadrolarla orduda önemli görevler üstlenmektedir. Öyle ki, krallığın son döneminde görev alan 36 bakandan 35'i soyludur. Buna karşın, ekonomik şartları giderek kötüleşen asiller, yetersiz mali birikimleriyle kapitalist süreci başlatamamakta; etkin bir toplumsal önderlik işlevine de sahip olamamaktadırlar. Asillerden sonra gelen ruhban sınıfı da toplam nüfusun yaklaşık %1'ini meydana getirmektedir. Buna rağmen, Kilise toplam toprakların %10'unu elinde bulundurmakta ve vergilerden muaf tutulmaktadır. Halk ise nüfusun %97'sini oluşturmakta olup, toprağın yarısından yararlanmaktadır (Nitas, 2003: 204).

Fransa ekonomisi, büyük ölçüde tarıma dayanıyordu. Tüm Fransızların %80-85'ini oluşturan köylüler oldukça zor koşullar altında yaşıyordu. Serflik birkaç bölge dışında tümüyle ortadan kalkmıştı, köylülerin yaklaşık %95'i özgürdü ve milyonlarca küçük köylü arazisi bulunmaktaydı. Ancak ortalama toprak büyüklüğü o kadar azdı ki, mal sahibi bir çiftçi bile ürününün kıt olduğu yıllarda açlık tehlikesiyle karşılaşabiliyordu. Köylülerin karşılaştığı bir başka sorun, kırsal alanın soyluların eliyle ticari ve Kapitalist uygulamalara açılmasıdır. Köylülerden başka Tiers État'ın (üçüncü tabakanın) içinde yer alan emekçiler ile burjuvaların da Ancien Régim'den hoşnut olmaları için hiçbir neden bulunmamaktaydı. Fransa, XVIII. yüzyılda sanayileşme yönünde belli bir düzeyde gelişme göstermişse de, İngiltere'nin oldukça gerisindeydi. Genellikle büyük kentlerdeki küçük fabrikalarda veya işliklerde çalışan az sayıdaki emekçiler bir sınıf bilincinden yoksundurlar; ancak düşük ücretlerden ve yükselen fiyatlardan hoşnut değildiler (Ağaoğulları, 2006: 189-184).

Eski Rejim, en büyük desteğini ruhban sınıfının oluşturduğu birinci tabakadan almaktaydı. Fakat Kilise diğer tabakalar gibi, bölünmüş bir yapı arz etmekteydi. Soylular arasından çıkan piskoposlar gibi yukarı din adamları, toplumdaki ayrıcalıklı ve etkili konumlarının düzenin devamına bağlı olduğunun bilincindeydiler, bu nedenle de sarayla yakın bir işbirliği içindeydiler. Oysa aşağı din adamları, hemen tümüyle Tiers État'ın içinden çıkıyorlardı. Kilise hiyerarşisi içindeki üstlerinin servet ve kibirlerinden rahatsız olan bu papazlar, köylülerin ve kentli halkın sıkıntılarını onlarla birlikte yaşıyorlar ve düzen değişikliği fikrini giderek daha fazla düzeyde dile getiriyorlardı (Ağaoğulları, 2006: 186).

Fransa’da birçok çabadan sonra, ancak bir devrimle eski rejim sona erdirilebilmiştir. XIV. Louis’in “devlet benim” ve XV. Louis’in “tahtımız ve kudretimiz Allaha dayanmaktadır” ifadeleri eski rejimin dayandığı mutlakıyetçi ilkelerin genel teorilerini belirtmektedir. Eski rejimin niteliklerini; parlamenter kurumların bulunmaması, ayrıcalıkların, baskı ve adaletsizliklerin yaygın olması, bütün güçleri elinde toplayan kralın, Allahın yeryüzündeki temsilcisi sayılması şeklinde ifade etmek mümkündür. Eski rejimde bütün güçleri kalıtsal yoldan elinde toplayan kral, mutlakıyetçi iktidarını kullanırken fiilen, saraydaki bakanlar, Kral Konseyi ve asillerden meydana gelen saray bürokrasisinden yararlanmıştır. Toplumun yapısında bulunan üç sınıf (ruhbanlar, asiller ve “Tiers-Etat” halk) bağlayıcı etkisi olmayan, yalnızca danışma rolü bulunan Etats Généraux’da; her bir sınıfın ayrı toplanarak ayrı oylamayla karar alması, birlik kuvvetinin oluşmasını ve dolaylı olarak güçlü kurum görüntüsünün gerçekleşmesini engellemiştir (Çam, 2000: 147).

5.2.2. Devrimler Dönemi: Ekonomik Bunalımlar ve Ulusun Oluşumu Sorunu

Ülkede eski rejimi sonlandıran Fransız Devrimi’ne değinmeden önce Devrim öncesi dönemde Fransa’nın özelliklerine ve Devrim’i hazırlayan nedenlere değinilmesinde yarar vardır. Devrim öncesinde Avrupa’da görülen nüfus ve üretim artışına, günlük yaşamla ilgili bir başka devrimci gelişme eşlik etmekteydi. Ekonomik büyümeyi ve merkezi siyasi otoritenin yayılmasını bugüne kadar frenlemiş olan mesafe engeli, Devrim öncesinde kısmen çözüme kavuşturulmuştu. Mesafeleri kat etmek için gerekli olan süreler, çok uzun bir zaman hep aynı kalmıştı; ulaşım süreleri, karada atların ve denizde yelkenlilerin performanslarına, aynı zamanda hava durumuna ve yol koşullarından kaynaklanan zorluklarla ilişkiliydi. Büyük kentler arasında hizmet veren posta arabaları, 1780’lerin Fransa’sında, günde ancak 50 km yapıyor, acele posta günde 80-90 kilometre arasında yol yapabiliyordu. Ancak Fransa’daki çevre yolları, Avrupa’nın tartışmasız en iyi yollarıydı. Çünkü Fransız devleti, taş döşeli çevre yollarını ve onlara bağlanan ana arterleri yapma sorumluluğunu üstlenmişti (Schulze, 2005: 142).

Devrim öncesinde Fransa, Avrupa'nın en güçlü, en zengin ülkesiydi ve kültürel önderiydi. Avrupa ülkelerinde Fransızca yaygın olarak kullanılmaktaydı. Fransız Devrimi'nin öncesinde, 1789'da ülkenin kralı tahta on beş yıl önce çıkan XVI. Louis idi (Davis, 2010: 232). Louis tahta çıktığında, Fransa'daki ekonomik tablo oldukça kötüydü. XV. Louis, kendinden sonra iktidarı devralan torununa 1756-1763 yılları arasındaki Yedi Yıl Savaşları'ndan yenilgiyle çıkıp Kuzey Amerika'daki bütün sömürgelerini yitirmiş bir Fransa'yı miras olarak bırakmıştı. XIV. Louis'den bu yana süregelen genişlemeye yönelik savaşlar, devletin vergi kapasitesinin ötesinde bir askeri harcamaya neden olmuştu. Hatta saray harcamaları bile, ruhban ile soyluların vergi ayrıcalıkları sebebiyle, halktan toplanan vergilerle karşılanamıyordu (Ağaoğulları, 2006: 182).

XVII. yüzyılın başlarında, Fransa'dan birçok Protestan sürülüp çıkarılmıştı; XV. Louis'in 1724'de Protestanlara karşı yayımladığı fermanla, yeni bir zulüm ve göç dalgası da başlamıştır. Bunun sonunda, dışarıya büyük çapta sermaye çıkışı olmuştur. Bunun da sonucu olarak paranın değeri yükselmiş, fiyatlar, özellikle de tarım ürünlerinin fiyatlarında düşüşler olmuştur. Gelirlerindeki azalışı dengelemek amacıyla senyörler, köylüler üzerinde uyguladıkları baskıyı artırmıştır. Bu amaçla kullanılamaz hale gelmiş her çeşit feodal hakkı yeniden yürürlüğe koyuyor ve çoğu kez de kent burjuvalarına veya yöredeki zengin köylülere kiralyorlardır onları; bu da kırsal kesimde sosyal farklılaşmanın artmasına katkı sağlamıştır (Tanilli, 2004: 26).

1780'lerde Fransız monarşisinin başını ağrıtan tarihi bir olgu, bazı kesintilere uğrasa da Büyük Britanya'yla uzun zamandır yaşadığı rekabetti. Fransa'nın eski rakibine karşı Amerikan Devrimi içinde yer almasının bedeli, monarşinin sırtına ezici bir mali külfet eklemiştir. Britanya'nın aşağılanması dışında önemli bir kazanç sağlayamayan Fransa, buna karşılık hükümdarlarının 1630'dan beri Avrupa'da üstünlük kurup bunu sürdürmek amacıyla çabalaması sonucu biriken dev borç yığınının yeni bir katman daha eklemiştir. XVI. Louis'nin hükümdarlığı sırasında peş peşe göreve gelen bakanlar bu borcu tasfiye edip monarşinin sırtındaki bu ezici yükten kurtulmaya çalışmıştır. 1774'te tahta çıkan genç XVI. Louis döneminde, 1780'ler Fransa'sında, devletin iflasına yönelik tehlike çanları çalıyordu. Fransa'nın nüfusu da, 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren sürekli artış gösteriyordu. Bu artış oranı daha sonraki çağlar için yavaş kabul edilebilirdi; ancak o dönemin yiyecek

üretimindeki büyümeyi geride bırakacak düzeyde hızlıydı. Bu gelişme yiyecek fiyatlarında uzun zaman yüksek seyreden bir enflasyona yol açmıştır. Bunun yükü, az toprağa sahip veya topraksız Fransız köylüsünün ezici çoğunluğunu meydana getiren yoksulların sırtına binmiştir. Hükümetler, çıkan mali krizleri borç alarak ya da dolaylı ve dolaysız vergilerin asıl yükünü yoksul sınıfların sırtına yükleyerek geçiştiriyordu. Büyük toprak sahipleriye mali durumlarını korumak amacıyla topraklarında çalışan köylülerin ücretini düşük tutup kiralari ve vergileri arttırınca, yoksul köylülerin hayatı yüzyılın büyük bir bölümünde çekilmez ve sefil bir hale bürünmüştür. Bu genel yoksulluğun üstüne 1780'lerin sonunda özel dertler ve ıstıraplar da eklenmiştir. Hasadın kötü geçmesi, sığırlarda salgın hastalık çıkması ve ekonomik durgunluk, kırılgan ekonomiye darbe indirmiştir (Roberts, 2010: 420-422).

Toplumun büyük ölçüde kırsal nitelikli olduğu Fransa'da ekonominin temelde tarıma dayanması, yukarıda belirtilen nedenlerin ekonomi üzerindeki etkilerini daha da artırmıştır. Tüm Fransızların %80-85'ini oluşturan köylüler, çok zor şartlar altında yaşamaktaydı. Gerçi serflik birkaç bölge dışında tümüyle sona ermişti. Köylülerin %95'i özgürdü ve milyonlarca küçük köylü arazisi bulunmaktaydı. Ancak ortalama toprak büyüklüğü o kadar azdı ki mal sahibi bir çiftçi bile ürünün kıt olduğu yıllarda açlık tehlikesiyle karşılaşabiliyordu. Çiftçilik yöntemlerinin geri kalmışlığı ve nüfus fazlalığı, toprağın yetersizliğinden kaynaklanan sorunları daha da artırmıştır. Kiliseye, feodal beye ve devlete ödenen çeşitli vergiler, köylünün gelirinin büyük bir bölümünü teşkil ediyor, enflasyon da geriye kalanın değerini azaltıyordu. Köylülerin karşılaştığı bir başka sorun, kırsal alanın soyluların eliyle ticari ve Kapitalist uygulamalara açılmasıdır. Bu gelişmenin bir sonucu, çelişkili olarak, feodal haklara ve ödentilere uyulmasına pek önem verilmemeye başlanmış olan yörelerde, bunlara yeniden sahip çıkılması olmuştur. Köylülerden başka *tiers état*'nın (üçüncü tabakanın) içinde yer alan emekçiler ile burjuvaların da *eski rejimden* memnun olmaları için hiçbir neden bulunmamaktaydı. Fransa, XVIII. Yüzyılda sanayileşme yönünde belli bir gelişme göstermişse de İngiltere'nin çok gerisinde yer almaktaydı. Genellikle büyük kentlerdeki küçük fabrikalarda ya da işliklerde çalışan az sayıdaki emekçiler bir sınıf bilincinden mahrumdurlar; ancak düşük ücretlerden ve yükselen fiyatlardan rahatsızdırlar.

Kısacası bu sınıf, başlatılacak bir değişimi destekleyecek, hatta aktif bir rol üstlenecek bir görüntü arz etmiştir (Ağaoğulları, 2006: 183-184).

Ticaret ve sanayide görülen bunalım, köylerdeki kıtlık ve kentlerde aşağı-halk tabakalarının içinde bulunduğu sefalet, devrimin patlama anını keskinleştirip hızlandıracak şeylerdi şüphesiz; ne var ki devrimin asıl nedenleri değildi bunlar. Yüzyıllardır hüküm sürmüş olan rejim, mutlak monarşi devrini tamamlamış ve ülkenin iktisadi, sosyal ve siyasal açıdan gelişmesine bir ayak bağı olmuştu. Tiers Etat ile imtiyazlı zümreleri karşı karşıya getiren o derin ve çözümsüz uyuşmazlıkta kendini belli ediyordu; ülkede Tiers Etat, halkın büyük bölümünden meydana geliyordu; ayrıcalıklı zümreler ise alabildiğine azınlık da olsalar siyasal iktidarı elinde bulunduruyorlardı. Bu biçimsel kılıfın altında tam bir sınıfsal içerik de gizli tutulmaktaydı. Sınıfsal uyuşmazlıkların çözümsüz oluşu devrimi kaçınılmaz hale dönüştürmüştür (Tanilli, 2004: 67).

XVI. Louis'in döneminde ülke borç içinde yüzüyordu. Hükümet gelirlerinin yarısını, borçların faizine ayırmak zorundaydı. Louis'in bakanları vergiden muaf olan soylulardan, din adamlarından ve hükümet görevlilerinden de vergi alarak gelirleri artırma yoluna gitmiştir. Ancak üst düzey din adamlarından, büyük soylulardan ve yüksek yargıçlardan oluşan meclis bu akla uygun reformu önlemiştir. Böylece, 1789 baharında Louis istemeye istemeye États-Généraux'u (Umumi Meclis) toplama kararı almıştır. En son 175 yıl önce toplanan États-Généraux, soylulardan, ruhban sınıfından (piskoposlar ve rahipler) ve halk adı verilen varlıklı sıradan insanlardan oluşan eski, unutulmaya yüz tutmuş bir meclisti. Krallar arada sırada vergilere onay vermesi için bu meclisi toparlardı, ancak bu pek sık olmazdı (Davis, 2010: 232). Devrim'in kökenlerine dair ne tür teoriler revaçta olursa olsun, herkesin hemfikir olduğu yan, 1788'de États-Généraux'un toplanmaya çağırılmasına yol açacak şekilde, eski monarşinin 1614 yılından beri ilk kez büyük bir krize sürüklendiğidir (Hobsbawn, 2009: 4). Devrim ateşleyicisi olarak États Généraux, 5 Mayıs 1789'da Versay'da toplanıp çalışmalarını başlatmıştır (Ağaoğulları, 2006: 182).

Yaptırım açısından bir işlevi olmayan États Généraux'un, mali açıdan ayrıcalıklı olan kesimi daha yüksek vergi ödemesi için sıkıştırarak ahlaki otoriteyi sağlayacağı ümit ediliyordu. Bu çözüm büyük beklentiler doğurmuştu; ancak Genel Meclislerin hukuki açıdan ne yapabileceği meçhuldü. Bu soruya birden fazla yanıt

verilmişti. Bazı radikaller Genel Meclislerin o güne dek sorgulanmamış tarihi yasal ayrıcalıkları hükümsüz kılarak tüm ulus için geçerli yasalar çıkarabileceğini savunmuştur (Roberts, 2010: 421). Gerçekten de bu Meclis, ulusal nitelikli bir meclise dönüşmüş ve tüm ulusu kapsayan yasalar çıkarabilmiştir. États-Généraux'un Versay'da toplanmasının ardından Tiers État (Halk Meclisi) parlamentoyla ilgili bir tartışma konusu ortaya atmıştır. Geçmişte gelenek, her toplumsal sınıfın blok olarak oy vermesi biçimindeydi. Bu geleneğin uygulamadaki sonucu soyluların ve ruhban sınıfının (piskoposlar ve rahipler) “halk”tan oyca üstün olmasıydı. Bu 1614'te kabul edilebilirdi, ancak 1789'a gelindiğinde Fransa, avukatların, tüccarların ve küçük toprak sahiplerinin oluşturduğu bir orta sınıfın gelişmeye başladığı modern bir ülke görünümüne sahipti. Bu sınıfın temsilcileri, oylarının yalnızca üçte biri oranında olması şeklindeki kuralı artık kabul etmiyorlardı (Davis, 2010: 232).

Tiers État temsilcileri, ayrı meclisler şeklinde toplanılmasını ve oylamaların tabakalara göre yapılmasını reddederek, yüksek ruhban ile aristokratların desteklediği krallık iktidarına karşı mücadele yolunu tercih etmişlerdir. Giderek daha fazla özgüven sahibi olan üçüncü tabaka temsilcileri, ilk önce imtiyazlı tabaka üyelerine kendilerine katılma çağrısında bulunmuşlar, ardından 17 Haziran'da olayların gidişini değiştiren çok önemli bir karar almışlardır: Sieyès (États Généraux'un 17 Haziran 1789 oturumunda Ulusal Meclis önerisiyle Devrim'i başlatan ve 1789'da Bonaparte'nin 18 Brumaire Darbesi'ni hazırlamasıyla Devrim'i sona erdiren adam, orta halli bir burjuva ailesinin oğlu, Kilise hiyerarşisi içinde saygın bir konumda olan aydın rahip)'in önerisi üzerine kendilerini Ulusal Meclis olarak ilan etmişlerdir. 89'a karşı 491 oyla alınan bu kararla *Tiers État*, Ulusal Meclis olarak kendisinin onaylamadığı hiçbir verginin geçerli olmadığını da ifade etmiş oluyordu (Ağaoğulları, 2006: 186, 207-208).

XVI. Louis bu yüzden Tiers État'ın, yeni adıyla Ulusal Meclis'in her zamanki toplantı yerini kapatınca, meclis kapalı bir tenis kortunda toplanma kararı almıştır. Bu toplantıda Fransa'ya bir anayasa kazandırana kadar dağılmayacaklarına ant içtiler. Kral güç kullanmayı düşündü; ancak güvenilir askeri birlikler uzaktaydı, bu duruma istemeyerek boyun eğdi. Soyluları ve ruhban sınıfını Ulusal Meclis'e katılmaya ve “toplumsal sınıf” olarak değil, kişi olarak oy kullanmaya davet etmiştir (Davis, 2010:232-233).

Bu gelişmenin üzerine Devrim başlamıştı. Devrimin arifesinde; o sırada Fransız sanayisi, burjuvazinin müteşebbis tabakalarına canlı bir faaliyet, bir kuvvet şuuru verecek düzeyde gelişmişti. Ancak buna karşılık sanayi henüz güçlü, belirli merkezlere toplanmış, işçi terakümleri vücuda getirmiş bir halde değildi. Bu yüzden işçiler arasında dayanışma, enerjik ve sarıh bir sınıf şuuru bulunmamaktaydı. Onun için üçüncü sınıfın ihtilalci hareketinden, ihtilalci zihniyetinden bahsedilebilir. Ancak bu sınıf içinde kendi gayelerini tespit etmiş bir işçi hareketi göze çarpmaz. Oysaki güç sahibi faal, yükselmeye çalışan burjuvazi ne istediğini biliyor, belirli ve açık amaçları vardır. Burjuvazi her şeyden önce devlet iflasının gerçekleşmemesini istiyordu. Çünkü burjuva devletin alacaklısıdır. Böyle bir iflastan en çok zarar görecektir olan burjuvadır. Bundan başka burjuvazinin istedikleri şudur: Maliye idaresinin intizamını ve keyfi masraflarının men'ini sağlamak, tufeyliliğe, asil sınıfın devlet sırtına yükletilen masraflarına, hudutsuz sinakor'larına son vermek, vergiyi eşit surette tarh ettirmek; yani burjuvaziye önemiyle paralel bir nüfuz temin eden idare tarzı, İngiliz parlamentosu gibi aynı haklara sahip bir parlamento; ekonomi sahasında da sanat ve ticaret serbestiyeti, sanayi iz'ac eden devlet denetiminden, dahili gümrüklerden kurtulmak, nihayet asil ve ruhanilerin elinde bulunan araziye satın alabilmek, serbestçe maden işletebilmek. Bu amaçlara erişilebilmesi için asiller sınıfına, Kiliseye ve hükümdara karşı açılacak savaşta köylüler, zanaat sahipleri, işçiler, feodal sistemin bakiyelerini en acı şekilde hissedenler, açlık çekenler, şahsi hürriyete sahip olmayanlar uzun bir süre için birlikte hareket etmek zorundaydılar (Aster, 2004: 47-48).

Bir devrim başlamıştı. Devrim, kararlı bir şekilde sola doğru yönelmiştir. Devrim soylulara ve ruhban sınıfına karşıydı ve demokrasiyi amaçlıyordu, ama aynı zamanda şiddetin de yolunu açmıştır. Devrimi sürükleyen nedenlerden biri açlıktı. Dolu ve kuraklık 1788'de hasadı vurmuştu, 1789'un baharına gelindiğinde tahıl fiyatları yükselmiş ve ekmek bulmak zorlaşmıştı. Ekmek dar gelirli Fransızların temel besini olduğundan sorun oldukça ciddiydi. Aç işçiler ayaklanmış, ev hanımları fırınları kuşatma altına almıştır (Davis, 2010: 233).

Bir bakıma burjuvazi kendi devrimini gerçekleştirmişti, ancak şimdi sırada halk kitlelerinin devrimi vardı. O güne kadar Versay'daki gelişmeleri izlemekle yetinen halk (özellikle de Paris halkı) birdenbire siyaset sahnesine girmiştir. Kralın

11 Temmuz'da reform yanlısı Necker'i görevden alması, katı aristokratları bakanlıklara ataması ve Paris çevresine asker yağmaya devam etmesi, halkta sarayın bir karşı saldırı hazırlığı içinde olduğu izlenimini yaratmıştı. Sayıları gittikçe artan gazetelerin, broşürlerin, el kitaplarının da etkisiyle Paris halkı ayaklanmıştı. Burjuvazi, yeni bir belediye yönetimi meydana getirerek ve Ulusal Muhafızları kurarak halk hareketini denetimi altında tutmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. 14 Temmuz'da silahlı bir halk saldırısı sonucunda, Eski Rejim'in en önemli simgelerinden biri olan Bastille Hapishanesi alınmış ve yıkılmıştır. Bu tarihe kadar ilk önce Paris'te sonra da kentlerde yaşanan Devrim'in Temmuz sonlarında kırsal alana sıçramasıyla köylüler, Devrim'in üçüncü aşamasını ya da üçüncü Devrim'i gerçekleştirmişlerdir. Dilek defterlerinde dile getirdikleri isteklerinin hiçbirinin karşılanamadığını gören, üstüne üstlük soyluların haydut sürüleriyle üzerlerine yürüdükleri söylentisi nedeniyle paniğe kapılan köylülerin silahlanıp harekete geçmesiyle Üçüncü Devrim gerçekleşmiştir. Artık krallığın dört bir yanında senyörlerin şatoları yağmalanıyor, sıradan soyluların evleri yakılıyor, topraklarına el konuyordu. Tarihçilerin Büyük Korku olarak adlandırdıkları bu olaylar, soylular ile din adamlarının siyasal üstünlüğünden sonra toplumsal ve ekonomik imtiyazların da ortadan kaldırılmasına neden olmuştur. Daha doğrusu burjuvazi, köylü ayaklanmasını hem yatıştırmak hem de kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak amacıyla Eski Rejim'e son darbeyi indirmiş; 4 Ağustos'ta Meclis'te benimsenen ve 11 Ağustos'ta yasalaştırılan bir kararla feodal rejim tamamıyla yıkılmıştır. Fransa'da yaşayan herkesin ayrıcalıksız bir birey, bir yurttaş konumuna getirilmesinin ardından, 26 Ağustos'ta İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi kabul edilmiştir (Ağaoğulları, 2006: 209-210).

Bildiride; "İnsanlar hak yönünden özgür ve eşit doğarlar, özgür ve eşit kalmaya devam ederler" deniyordu. Bu haklar "özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarıdır". Bastille'in düşüşü ve Louis'in küçük düşürülmesiyle kralın tahtını bırakmamasına rağmen, kraliyet ailesinin egemenliği sona ermişti. Louis'in kraliyet ailesine ait Versay'dan, isyancıların Paris'ine getirebilmesinden sonra Ulusal Meclis de Paris'e taşınmıştır. Artık temsilciler güvenli bir şekilde çalışmalarını sürdürebilir, reformlar gerçekleştirebilir ve bir anayasa hazırlanabilirdi (Davis, 2010: 234-235).

9 Temmuz 1789'da Tiers État, Meclisi Ulusal Kurucu Meclis olarak adlandırmış ve iki gün sonra da bir Anayasa Komisyonu oluşturmuştur (Ağaoğulları, 2006: 209). Bu süreçte Meclis Fransa'da yapısal bir devrime imza atmıştır. Dağıldığı 1791'e kadar Kilisenin topraklarını millileştirmiş, feodal düzeni ortadan kaldırmış, taşradaki eski yerel idari bölümlenmeyi kaldırıp yerine bugün de kullanılan departman (il) sistemini getirmiş, yasalar önünde eşitlik düzenini kurmuş ve yasamayı yürütmeden ayırmıştır. Bu dönemde getirilen halk egemenliği, yönetimde merkeziyetçilik, tüm yurttaşların yasalar önünde eşitliği, ülkenin kurumsal yaşamına daima damgasını vuran ilkeler olmuştur (Roberts, 2010: 423).

Fransız Devrimi, modern ulusal vatandaşlık kurumunun ve modern ulus devletin gelişiminde son derece önemli bir uğrak noktasını oluşturmaktadır. Devrim modern ulusal vatandaşlık kurumunu birçok bakımdan şekillendirmiştir. Bir burjuva devrimi olarak, yasalar önünde eşitliğe dayanan genel üyeliği ortaya çıkarmıştır. Bir demokratik devrim olarak klasik çağı aktif siyasal vatandaşlık kavramını yeniden canlandırmış; ancak onu özel bir statü olmaktan çıkarıp, uygulamada olmasa bile ilkesel bakımdan genel bir statüye kavuşturmuştur. Bir ulusal devrim olarak ise, değişik ulus devletlerin üyeleri arasındaki sınırları ve husumetleri keskinleştirmiştir. Devleti güçlendiren bir devrim olarak ise, devlet üyeliğini doğrudan bir statüye kavuşturmuş ve düzenlemiştir (Brubaker, 2010: 74).

Modern ulusal vatandaşlık ve modern ulus devletin gelişiminde önemli bir noktada yer alan Fransız Devrimi'nde oluşan ve burjuvazinin itici gücüyle liberal kararlar almayı sürdüren Meclis, iç ve dış ticaretin liberalleşmesi yönünde önemli adımlar atmış ve loncaları, yol vergilerini, iç gümrükleri kaldırarak bütünleşmiş bir ulusal pazar yaratmıştır. Buna koşut olarak, 14 Haziran 1791 tarihli Le Chapelier Yasası ile de işçilerin örgütlenmeleri ve grev yapmaları önlenmiştir. Ekonomik sorunların üstesinden gelmeye çalışan Meclis, zaman zaman kendi eğilimiyle pek bağdaşmayan radikal önlemlere de başvurmak zorunda kalmıştır: 2 Kasım 1789'da Kilise mülkleri kamulaştırılmış ve satışa sunulmuş; ayrıca bu mülklerin garanti olarak gösterildiği assignat adında devlet bonoları çıkarılmıştır. Meclis'in arka arkaya aldığı devrimci kararlar karşısında, bir yanda karşı-devrimci bir aristokratik muhalefet şekillenmeye başlamış, öte yanda kral bu gidişi durdurma konusunda umutsuzluğa kapılmıştır. Sonunda XVI. Louis, Voltaire'in küllerinden Panthéon'a

bir törenle yerleştirilmesine ilişkin Meclis kararından on gün sonra, 20-21 Haziran 1791 gecesi, Ren kıyısında toplanmış soylu Fransız göçmenleriyle buluşmak ve devrimci Fransa'ya karşı bir Avrupa kralları koalisyonu oluşturmak için Paris'teki sarayından kaçmıştır. Ancak Varennes'de yakalanmış ve Paris'e geri getirilmiştir. Buna rağmen meclis, ılımlıların ağır basması sonucunda kralın kaçırıldığı savını benimseyip XVI. Louis'i aklama yolunu seçmiş ve krallığın devamından yana bir tavır sergilemiştir. Ayrıca 17 Temmuz günü, Cordelier Kulübü tarafından örgütlenen krallık karşıtı bir halk gösterisi kanlı bir şekilde bastırılmıştır. İpler artık tamamıyla ılımlı devrimcilerin, yani mecliste Barnave, Duport ve Lameth'den oluşan trimvirat denen grup ile La Fayette'in eline geçmişti. Tamamlanan Anayasa, 13 Eylül 1791'de krala kabul ettirilmiş ve bunun ardından Ulusal Kurucu Meclis dağılmıştır (Ağaoğulları, 2006: 211-214).

Devrim ile eski rejimin sloganı olan 'tek kral, tek iman, tek kanun' da yerini 'tek millet, tek kanun, tek kral' sloganına bırakmış ve böylece millete kralın uygulamakla sorumlu olduğu kanunu yapma sorumluluğu verilmiştir (Noi, 2007: 31). Krala kabul ettirilen 1791 Anayasası ile başlayarak Fransa sürekli bir şekilde yazılı anayasalara dayanan rejimleri tanımıştır. Bu Anayasa sınırlı monarşi sisteminin esaslarına dayanmaktadır. Meclis üyeleri, monarşinin sürmesine taraftar iken, olayların gelişimiyle 10 Ağustos 1792'deki ayaklanma neticesinde kralın bütün yetkileri elinden alınmış ve böylece bütün gücü elinde toplayan Meclis ile fiilen I. Cumhuriyet Dönemi başlamıştır. Genel oy ile seçilen Ulusal Meclisin ilk yaptığı hareket krallığa son vererek, I. Cumhuriyet'i resmen ilan etmek ve üyelerinden üç aylık süre için seçtiği dokuz üyeden oluşan, Genel Emniyet ve Kamu Selameti Komitesi'ni yürütme faaliyetlerini yerine getirmesi için görevlendirmek olmuştur (Çam, 2000: 150). 1792'de mutlak monarşi ortadan kalktığında ve cumhuriyet ilan edildiğinde millet egemenliğin kaynağı olmuş ve daha önce krala ait olan her şey artık millete atfedilmiştir (Noi, 2007: 31).

Fransız Devrimi, Avrupa'da Fransa'nın güç kaybına uğrayacağı düşüncesiyle ilk başlarda memnuniyetle karşılanmıştır. Ancak daha sonra güç kaybedenin, mutlak monarşiler olduğu ortaya çıkınca, bu kez Avrupa'nın mutlak monarşileri telaşlanmış, Fransa karşısında ortak bir tutum sergileme konusunda oydaşmaya varmış ve Avrupa liderliğine soyunan Fransa'ya savaş açmışlardır (Alganer ve Çetin, 2007: 297).

Milliyetçilik ve yurtseverlik motivasyonu ile gerçekleştirilen devrimci savaşlar, 1792 yılında ilk kez Avusturya'ya karşı gerçekleştirilmiştir. Fransız ordusu, gittikçe büyüyerek topraklarını savunan bir ulusal orduya dönüşmüştür. Tüm bu gelişmeler, milletin yalnızca vatandaşların kanunlar önünde eşitliğinden ibaret bir hukuk sistemi olmadığını aynı zamanda millete, değerleri uğruna ölünebileceğini gösteren duygusal bir değer katmıştır. Öte yandan fetheden olarak Fransa'nın milliyetçilik deneyimleri, sonraki iki yüzyıl boyunca milliyetçiliğin Avrupa'daki bir sonraki fazına örnek oluşturmuştur (Noi, 2007: 34).

Ayrıca 1792'de başlayan devrimci Fransa ve karşı devrimci Avrupa arasındaki savaş, ulus kavramının değişiminde bir milat teşkil etmiştir. Bundan sonra ulus, sınırlı bir coğrafya üzerinde var olan ve önceden belirlenmiş ortak ve değiştirilemez özellikler taşıyan bireylerden meydana gelen bir grup olarak anlaşılacaktır. Ulus-devletin ihtiyaç duyduğu meşruiyetin sağlanmasında, evrensel ulus kavramı yerine sınırları ve içeriği belli ulus kavramı gerekli olmuştur. Ulus devlet, egemenliğini ulus adına kullanan ve başvurduğu güç kullanımını bu sebeple meşrulaştıran bir iktidar kavramı ve aygıtıdır (Saklı, 2012a: 11). XIX. yüzyılın başlarına kadar süren savaşta Fransa yenilmiş, ancak demokrasi ve milliyetçilik fikirlerinin Avrupa'da yayılması ise hız kesmeden devam etmiştir (Ateş, 1994: 121-122, aktaran; Alganer ve Çetin, 2007: 297).

Avrupa'nın Fransızlarca istilasından ötürü ortaya çıkan antipati, özellikle Alman milliyetçiliğine şeklini veren en önemli öge olmuştur. Fransa'nın yurtsever ordusunun gösterdiği başarı, yurtseverlerin ve onun arkasındaki Fransız devletinin birliğinin bir kombinasyonu olarak görülmüş ve Alman milliyetçiliği böyle bir ortamda gelişmesini tamamlamıştır. Kısacası Fransız Devrimi, mutlak monarşiyi sonlandırırken bütün dünyada milliyetçilik ve ulus devlet fikirlerinin gelişmesine yol açmış olan önemli bir olaydır (Noi, 2007: 34).

10 Ağustos 1792'den sonra, resmi iktidar organlarının yani Yasama Meclisi ile Yürütme Konseyi'nin yanı sıra bir ikincisi daha ortaya çıkmıştı ve Paris'te gerçek iktidarı elinde bulunduruyordu: Başkaldırmış Komün'dü bu ve gücünü devrimci halktan alıyordu. Yönetimi de Jirondenler ve Jakobenlerin elinde bulunmaktaydı. 1793'de 31 Mayıs'la 2 Haziran tarihleri arasında Paris Komünü'nün yönlendirdiği bir halk ayaklanması, Jirondenlerin iktidarını sonlandırmış ve iktidar Jakobenlerin

eline geçmiştir Farklı dönemler üyeleri olan Robespierre, Chaumette, Marat, Pache Komün'ün gerçek liderleri olmuştur (Tanilli, 2004: 93, 99).

1793'de Devrim, Terör Dönemi olarak adlandırılan en uç noktasına erişmişti. Tahta bir kral geçirmek amacıyla diğer ülkeler Fransa'ya savaş açmışlardı. Fransa'nın içindeki ve dışındaki düşmanlardan korkan devrimciler neredeyse bütün iktidarı Kamu Güvenliği Komitesi olarak adlandırılan, on kişilik bir topluluğa vermişti. Komitenin başında terörü savunan avukat Maximilien Robespierre bulunmaktaydı (Davis, 2010: 235).

Yeni kurulan rejimin Anayasası da 24 Ağustos 1793'de kabul edilmiştir. Bu Anayasa, Fransa'nın en demokratik Anayasası olmasına rağmen uygulanamamıştır (Tanilli, 2004: 189). Bu dönemde kurulan bu Cumhuriyet, Fransa'nın ilk cumhuriyetidir. Bu gelişmenin sonucunda bütün Avrupa monarşileri, Fransa'ya karşı birleşmiştir. Burjuvazinin iktidarındaki ilerici kanadı, yani jakobenler, bu dış tehlikeye karşı, içeride bazı demokratik önlemlere de başvurarak halkla daha sıkı biçimde bağışıklık kurarlar: Genel oy, mülkiyetin genişletilmesi, herkese açık eğitim, sosyal yardım gibi hususlar bu önlemlere örnek gösterilebilir (Tanilli, 2010: 109). 1794 yılının Temmuz ayına gelindiğinde herkes çok fazla teröre ve kana tanıklık etmişti. İktidarda olanlar, Robespierre'e yakın olanlar dahi başlarını kaybetme sırasının kendilerine gelmesinden korkuyordu. Aniden, bir iki sözle birçok insan terör ile ilgili düşüncesini değiştirmişti. 28 Temmuz'da Robespierre'in başını gilyotin almıştır (Davis, 2010: 236).

Robespierre'in ölümüyle birlikte Terör Dönemi son bulmuştur. Sanki serinletici bir yağmur bütün Fransa'yı etkilemişti. Yönetime ılımlıların geçmesiyle, Devrim sonlanmaya başlamıştı. ılımlar tarafından Cumhuriyeti güvence altına alan bir anayasa hazırlanmış (yani kral yoktu); ancak cumhuriyet zenginlerin eline teslim edilmiştir (Davis, 2010: 236).

Robespierre'in düşüşünden sonra oluşan Kurucu Meclis, 1793 Anayasası'nın genel ilkelerini yadsımadan yaptığı değişiklik ve eklemelerle 2 Ağustos 1794'de tamamıyla yeni bir Anayasa oluşturmuştur. Yeni Anayasa yürütme organına kendine özgü bir yer vermek suretiyle kuvvetler ayrımı prensibini benimsemiştir (Direktuar Rejimi) (Çam, 2000: 151). Böylece Konvansiyon ve Kamu Selameti Komitesi

döneminin tekrarı önlenmek istenmiştir. Bu dönemde ilk kez çift meclisli bir yasama organı “Beşyüzler ve İhtiyarlar Meclisleri” gündeme getirilmiştir (Nitas, 2003: 205).

Ancak bir süre sonra, Direktuvar yönetimi, halkın desteğini kaybettiği gibi halktaki huzursuzluk, bazı başkaldırmalara da neden olmuştur. Yakın Çağın ilk Komünist hareketi olan Babeuf Hareketi de bu huzursuzluklar arasındadır. Bütün bu huzursuzluklar kanla bastırılmıştır. Rejimden, burjuvazi de hoşnut olmamaya başlamıştır. 1799 yılında, burjuvazinin sağlam, yerleşmiş bir rejime ihtiyacı vardır artık ve sadece böyle bir rejim, feodaliteye ve emekçi halka karşı burjuvazinin elde ettiği ayrıcalıkları koruyabilmesine olanak sağlayacaktır. Direktuvar ise, bunu yerine getirecek durumda değildir. Bu yüzden rejimin değiştirilmesi için, burjuva destekli bir hükümet darbesi gerçekleştirilmiştir. 9-10 Kasım 1799’da gerçekleştirilen hükümet darbesiyle Fransa, büyük burjuvazinin temsilcisi bir diktatör olan Napolyon Bonapart’a iktidarı teslim etmiştir. Napolyon’la Fransa’da devrim dönemi gerçekten sona ermiştir. Bu süreçte kazanan burjuvazi iken, kaybeden halk olmuştur (Tanilli, 2010: 109).

Devrim döneminden sonra, üniter ve merkezi bir bürokrasi, 19 ile 26 yaş arasındaki bütün erkeklere askerlik yükümlülüğü, sosyal statü, inanç ve nerede yaşadıklarına bakılmaksızın bütün Fransızlar için geçerli bir hukuk düzeni, nihayet devlet gözetiminde yeni ve bazı bakımlardan tarihte eşi benzeri olmayan bir okul ve yükseköğretim sistemiyle Fransa’da yaşayanlar milletleştirilmiştir. Eğitim sistemiyle sadece gelenekler değil, tarih yazımı, resim, mimarlık, edebiyat, tiyatro, müzik hülasa kültür devlet tarafından şekillendirilmişti. Devrim sonrasında yaşanan savaşlar Fransızların birbirlerine karışmalarına ve kaynaşmalarına yol açmıştır. Cumhuriyet, anayasa ve millet üzerine toplu yeminlerin ettirildiği çok görkemli bayram kutlamaları, eski dini törenlerin yerini almıştır. Milli bayrak, milli takvim, milli marş, şiir, edebiyat ve güzel sanatların devreye sokulması, mimari ve resimde özel bir milli tarzın geliştirilmesi yoluyla Fransa bir modern devlete, Fransa’da yaşayanlar da millete dönüşmüştür. Sanayi Devrimiyle gelen gelir artışı ve akrabalık, köylülük gibi eski bağları çözen ülke içi göç, trenin ulaşımı, telgraf ve diğer buluşların iletişimi kolaylaştırması bu sürece katkı sağlamıştır (Koçdemir, 2004: 218).

Ayrıca dil birliği konusunda yapılan çalışmaların da bu süreçteki rolü oldukça büyüktür. 21 Ekim 1792’de yürürlüğe giren Öğrenim Yasası, her çocuğun Fransızca

okuma ve yazmasını öğrenmesi şartını getirmiştir ve dönemin bakanlarından Barère, bu andan sonra dilin de “Cumhuriyet kadar” tek olmasının zorunlu olduğunu Öğretim Komitesi adına ilan etmişti. Ancak kat edilmesi gereken yol uzun ve zorluydu; Fransız ulusunun ve Fransız dilinin birliği yirminci yüzyıla kadar sağlanamayacaktı. Ve bu, bir ulusun çok erken bir dönemde neredeyse Avrupa’da hiçbir yerde görülmemiş bir şekilde siyasi ve kültürel bütünlüğünün başarıldığı topraklarda söz konusuydu. Devlet dilin standartlaşması için çok büyük bir baskı yaratmıştı. Durum İngiltere veya İspanya’da ve diğer Batı Avrupa ülkelerinde çok farklı değildi. Bu ülkelerde de lehçeler, dili standartlaştırma baskılarına karşı dayanmıştı; tamamen farklı diller konuşan hiç de küçük olmayan topluluklar bulunmaktaydı: Büyük Britanya’da Galce ve İskoç Keltçesi, İspanya’da Katalan, Bask ve Galiçya dilleri. Ulusu tek bir bütün haline getirmek amacıyla tasarlanmış devlet kurumlarının uzun süredir var oldukları yerlerde bile, ortak dilin meydana getirdiği birleştirici bağın şekillenmesi oldukça uzun zaman alacaktı. Bunun için eğitim sistemlerinin merkezileşmesi, öğretimin de resmi dillerde yapılması gerekiyordu. Bu hususta askerlik yardımcı olmuştu. Çünkü askere alınan erlerin üstlerince verilen emirleri anlamaları gerekiyordu. Okuryazarlığın artması dilin standartlaştırılmasını teşvik ediyor ve aynı şekilde, seyahat ve iletişimdeki ticaretin ve sanayinin büyümesi de buna katkı sağlıyordu (Schulze, 2005: 158-159).

Devrim dönemini sona erdiren Bonaparte, Avrupa kıtasının büyük bölümünü fethetmiştir. Napolyon Yasaları pek çok ülkede yürürlüğe konmuş ve bu ülkelere Fransa’nın en yüce değerini, eşitliği götürdüğünü ileri sürmüştür. Sonraki yıllarda Fransa başka devrimlere sahne olmuş; bunlar büyük devrimin daha küçük yankılarıydı. Fransa’nın yaşadığı bir dolu sıçrayış ve bir dolu geri dönüşün ardından, ülke demokratik bir yönetime doğru ilerlemiştir (Davis, 2010: 236).

İmparatorluk sayesinde Bonaparte, Fransız üstünlüğünü Avrupa uluslarının barışçıl kardeşliği vizyonu ile uzlaştırma olanağına kavuşmuştu. Bu kardeşlik, imparatorluğa karşı girişilen tüm sapkın direniş ve kötücül muhalefet sona erer ermez tamamıyla vücut bulacaktı. İşgal edilen toprakların idari bütünlemesine yönelik girişimler, Napolyon Kanunnamesi’nin yürürlüğe girmesi, büyük bir bürokratik sınıfın yaratılması bu planın parçaları arasındaydı. Ancak bu tür ifadelerin ciddiliğinden ve güvenilirliğinden şüphelenmek fazlasıyla kolaycılık olacaktır. Bazı

durumlarda Fransız işgali, yerel toplulukların sert direnişiyle karşılaşmıştı. Örneğin İspanya'daki direnişi, gerici komplonun sonucu olarak tanımlamak pek de olanaklı değildir. Fransız birliklerinin yerel vatanseverlerce önceleri kurtarıcılar olarak karşılandığı ülkelerde bile, bu ilk coşku çok geçmeden şiddetli bir hayal kırıklığına yerini terk etmiştir. Çünkü Fransız fethi, işgal ettiği toprakları insafsızca düşmana teslim etmenin yanı sıra, sistematik yağma ve baskı uygulayarak da gerçek renklerini göstermişti. Aynı şekilde, tüm Avrupa'daki yeni Fransız idarelerindeki yerel elitlerin birleşmesi de çok sınırlı bir etki yaratmış ve Fransız çıkarlarının apaçık uygulanması dışında gerçek bir seçenek sunmamıştır. Yine de tüm yetersizliklerine rağmen Napolyon'un emperyal serüveni, devrimci mirasa ve Aydınlanma'nın evrenselci geleneğine sınırsız bağlı kalmıştır; belirgin bir biçimde çağdaş, yeni bir Avrupa hegemonyası projesini, ulusal rekabet ve kuvvetler dengesine ilişkin tüm geleneksel görüşleri yerinden eden bir projeyi temsil ediyordu (Fortana, 2010: 143-144).

19. yüzyılda, Avrupa kavramının politik bakımdan da önemli dönüşümler geçirdiği görülmektedir. Napolyon (1769-1821) önderliğindeki Fransa'nın genişlemeci politikaları, Fransız Devrimi'nin ilke ve kurumlarının Avrupa'ya yayılmasına katkı sağlamıştır. Avrupa'ya zenginlik ve mutluluk getirecek bir bütünleşmenin sağlanması gerektiğine inanan Napolyon, Avrupa çapında ortak bir hukuk sistemi, ortak ağırlık ve ölçü birimleri, ortak temyiz mahkemesi, hatta ortak bir para birimi öngörmektedir. Napolyon'un, Avrupa Birleşik Devletleri idealinde Avrupa tek bir aile olacak ve Avrupalılar Avrupa'nın neresine giderlerse gitsinler kendilerini vatanlarında hissedeceklerdi (Erdenir, 2010: 53-54).

15 Aralık 1799 Anayasası, Napolyon'un diktatörlüğünün zemini hazırlamıştır. Anayasada genel oy esası yer alsa da gerçek bir seçim öngörülmemiştir. Seçmenler sadece güvenilir bulduğu kişileri saptayabilmekte, bunlar arasından da Napolyon'a bağlı olan Senato yasama meclisi üyelerini seçmektedir. Anayasada Devlet Konseyi, Tribunat, Yasama Meclisi ve Senato olarak dört meclise yer verilmiştir, ama Devlet Konseyi üyeleri I. Konsül tarafından yani Napolyon tarafından seçilmekte, Tribunat ile Yasama Meclisi üyeleri ise Senato tarafından saptanmaktadır. Bu yapı içinde cumhuriyetten imparatorluğa ve diktatörlüğe geçiş çok zaman almamış, önce Napolyon, 1802 yılında kaydı hayat

şartıyla I. Konsül ilan edilmiş, 1804’de konsüllük ırsi imparatorluğa dönüşmüş, 1807 yılında da Senato ile Tribunat sonlandırılmıştır (Nitas, 2003: 206).

Görüldüğü gibi, bu Anayasa biçimsel açıdan Cumhuriyeti korumakla birlikte, fiili olarak Napolyon’un kişiliğine uygun olarak hazırlanmıştır. Napolyon uygulamada, Senato ve diğer meclisler üzerinde egemenlik kurarak denetimsiz bir şekilde Fransa’yı yönetmiştir. Napolyon’un otoriter iktidar dönemi, Fransa için hukuki ve idari bakımdan kurumların geliştirildiği, Yurttaşlar Yasası’nın hazırlandığı devir olmuş ve bugün bile Fransız kurumlarının bir kısmı, Napolyon’un yaptığı yasalara dayanmıştır (Çam, 2000: 152). Bonapartçılık adı da verilen Napolyon uygulamaları; küçük mülkiyet, güçlü hükümet, kadir-i mutlak bürokrasi, ruhban etkinliği ve milli onurun simgesi yenilmez ordu olmak üzere beş temele dayanmış ve ekonomik bakımdan Colbertizmin ilkelerini “devletin ekonomiyi denetlemesi ve gereğinde müdahalesi” benimsemiştir (Nitas, 2003: 206). Napolyon döneminde, 1790’larda gerçekleştirilen büyük kurumsal reformlar ya pekiştirilmiş ya da bunlara hiç dokunulmamıştır. Kilise mallarının tasfiyesinin ardından başlayan arazi satışlarına yönelik hiçbir müdahale gerçekleşmemiştir. Eski meslek loncaları canlandırılmamış, eski hukuk sistemi tekrar yürürlüğe konmamıştır. Kanun önünde eşitlik ilkesi hiçbir zaman sorgulanmamıştır. Bunların dışında farklı adımlar atılmıştır. Napolyon döneminde yapılan yasal düzenlemelerle her ilin başına yönetici olarak bir vali (prefect) atanmıştır (Roberts, 2010: 432).

Avrupa kıtasının büyük bölümünü fetheden Bonaparte, 1814 başlarında artık yalnızca Fransa sınırlarını savunabiliyordu. Son derece başarılı çabalarına karşın doğuda Rusya, Prusya ve Avusturya ordularını, güneybatıda Britanya işgalini engelleyememiştir. Nihayet generalleriyle bakanları onu uzaklaştırmayı başarıp halkın itiraz etmediği bir barış anlaşması yapmıştır (Roberts, 2010: 433).

Bonaparte’dan sonra kurulan geçici Hükümet monarşiyi canlandırmak amacıyla XVIII. Louis’i tahta geçirmiş ve 1814 tarihli Anayasa Şartı’nı yayınlamışsa da, Bonaparte’ın Elbe’den kaçarak yeniden Fransa’nın başına geçmesinden dolayı Waterloo yenilgisine ve Bonaparte’ın St. Helene Adası’na sürülmesine kadar bu şart uygulanamamıştır. 1814 Şartı; krallığı canlandırmak isteyen monarşistlerle, Devrim yanlısı Cumhuriyetçilerin istemlerini bağdaştıran “orta yolcu” bir tutum izler ve parlamenter sistemle monarşi arası yumuşak güçler ayrımı ilkesine dayalı karmaşık

bir siyasal sistem kurar. Bu anayasal süreç XVIII. Luis'in ölümüyle tahta çıkan X. Charles'ın rejimin monarşik karakterini ön plana çıkaran uygulamalarıyla kesintiye uğramış ve 1830'da Paris'te ayaklanmalar başlamıştır. Bu gelişmenin üzerine X. Charles tahttan indirilerek Louis Philippe kral ilan edilmiş ve 1830 Şartı yayınlanmıştır. 1830 Şartı, parlamenter sisteme gidişi hızlandırarak; servete dayalı seçme hakkını yaygınlaştırıp, ulusal egemenlik ilkesini yeniden kabul etmiş, resmi din tanımlamasından vazgeçerek, sansüre son vererek temel hak ve özgürlükleri güçlendirmiş, kralın yasaları değiştirme ya da uygulamasını durdurma yetkisini geri almıştır. Bu dönemde bakanların siyasal sorumluluğu kavramı da yerleşmiştir (Nitas, 2003: 208). 1830 Anayasa Şartı'nın uygulandığı dönemde seçme hakkının yaygınlaştırılmasını isteyen göstericiler 1848'de ayaklanmıştır. Bu ayaklanmanın sonunda Louis Philippe İngiltere'ye kaçışının akabinde 4 Kasım 1848'de bir Anayasa ile II. Cumhuriyet ilan edilmiştir (Çam, 2000: 152-153).

II. Cumhuriyetin ilanıyla kurulan geçici hükümet, Jakoben muhalefetine rağmen tek dereceli genel oyla kurucu meclis seçimlerini gerçekleştirmiştir. Ancak seçimlerden sonra da toplumsal gerginlikte azalma olmamış ve olaylar sürmüştür. Bu şartlarda hazırlanan 1848 Anayasası, tek dereceli genel ve gizli oyla seçim, yasama erkini kullanacak tek meclis ve geniş yürütme yetkileri tanınan, ancak meclisi fesih yetkisi bulunmayan Cumhurbaşkanına dayanan bir yapıyı öngörmüştür. Siyasal hakların yanında eğitim ve çalışma gibi bazı sosyal haklara da yer vermesi bakımından önem taşıyan bu anayasayla yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerini Napolyon'un yeğeni Louis Bonaparte kazanmış ve böylece Meclisteki monarşistlerin de katkısıyla II. İmparatorluğa giden yol açılmıştır. 1851 yılında bir hükümet darbesi yapan Louis Bonaparte düzenlediği bir plebisitle halktan anayasa yapma yetkisini de alarak gücünü artırmıştır (Nitas, 2003: 208).

Louis, düzenlediği halk plebisiti ile Cumhurbaşkanlığı görevini de üstlenmiştir. Ancak Louis Bonaparte, monarşik isteklerin var olduğu Meclisle olan uyuşmazlıkları nedeniyle Meclisi dağıtmış ve halka yaptığı çağrıyla 2 Aralık 1851'de halkın da rızasını almayı başarmıştır. Ayrıca on yıl boyunca bütün gücü kendisine veren bir programı da halkoyuna sunmuş ve kabul ettirmiştir. Halk tarafından kabul edilen programda, iki Meclis öngörülmüştür: Halkın seçtiği yasama organı olan Meclis ile Başkanın seçtiği üyelerden meydana gelen Senato. Ancak kısa bir süre

sonra Senato, Louis Bonaparte'a İmparator payesi vermiş ve Senato'nun bu kararının halk tarafından da benimsenmesiyle Louis Bonaparte, III. Napolyon sıfatıyla İkinci İmparatorluğun imparatoru olarak ilan edilmiştir. III. Napolyon'un imparatorluğu, on sekiz yıl sürmüştür. Ancak Almanların Sedan Savaşı'nda galip gelmesiyle II. İmparatorluk sona ermiş ve 1870 Eylül'ünde III. Cumhuriyet ilan edilmiştir (Çam, 2000: 153).

5.2.3. III. Cumhuriyet Dönemi: Ekonomik Bunalım ve İdeolojik Bölünme, Etnik İrkçılık ve Asimilasyonculuk Sorunları

III. Napolyon'un gidişini takip eden dört yıl içinde Prusya Savaşı'nın sona erdirilmesi, Paris Ayaklanması ve 1875 Anayasası'nın yapılması gibi bazı önemli olaylar gerçekleşmiştir. Yeni kurulan III. Cumhuriyet, Cumhuriyetçilerle Monarşistlerin pazarlıklarıyla oluşturulup 70 yıl uygulanacak olan 1875 Anayasası'na dayanmıştır. Bu Anayasa parlamenter sistemin birçok ilkesini hayata geçirmiştir. Kurulan sistemde; birisi yine aristokratik karakterli Senato olmak üzere eşit yetkilere sahip olan iki meclisli bir parlamento ile parlamento tarafından seçilen Cumhurbaşkanı ve O'nun hükümeti kurmak için görevlendirdiği kişi olan Başbakanın seçimi üzerine oluşan hükümet bulunmaktadır. Siyasi sorumluluk taşımayan Cumhurbaşkanı geniş yetkilere sahip görünse de; Cumhurbaşkanının bütün kararlarının ancak ilgili bakanın imzasıyla yürürlüğe girebilmesinden dolayı, yürütme erki gerçekte siyasal sorumluluğa sahip bakanlar tarafından kullanılmaktadır. Yasa önerme yetkisi de parlamento üyelerine ve Cumhurbaşkanı ile hükümete verilmiştir (Nitas, 2003: 209).

1945'e kadar devam eden III. Cumhuriyet döneminde Fransa, Avrupa sahnesinde oldukça iyi bir konuma erişmişti. Özellikle 1930'lu yılların başında Avrupa sahnesindeki en güçlü devletti. Ancak 1933'ten sonra ekonomide görülen çöküntü, ülkeyi 1930'lu yılların sonuna doğru zayıflatmış ve İngiliz-Amerikan desteğine bağımlı hale getirmiştir. Ayrıca 1920'li yılların sonlarında görülen nisbi zenginliğin desteği ve Almanya'nın el altından yeniden silahlanmasının yol açtığı kaygıyla, Fransa 1929-1930 ve 1930-1931 bütçe yıllarında savunma harcamalarını büyük ölçüde artırmıştır. Bu da ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Canbolat, 1994: 52).

İdeolojik olarak da 1930'lu yıllar sorunlu geçmiştir. 1930'lar Sol ile Sağ arasındaki bölünmeyi tekrar gündeme getirmiştir. İkiz tehdit, Komünizmin ve Faşizmin şeytana uyması ve Parlamenter Cumhuriyete karşı büyüyen isteksizlik, rakip ideolojiler çarpıştığından milli kimlik krizine yol açmıştır. 1940'ta Nazi birliklerince uğratılan yenilginin hemen ardından rejim çökünce, sol ve sağın esas değerleri aktif olarak karşı durmuş olan ya da işbirliği yapmış olan azınlıklarca tekrar savunulmaya başlanmıştır. Bu yıllarda Hitler tarafından uygulanan Anti-Semitizm uygulamalarının benzerlerine Fransa'da da rastlamak mümkündür. Yahudileri ikinci sınıf vatandaşa dönüştürmek amacıyla bir seri kararn alınması ile Fransız anti-Semitizmi 1940-1944 yıllarındaki Marshal Petain'in Vichy rejiminde zirveye ulaşmıştır. Maurras'ın sloganı 'Fransa Fransız'larıdır'dan ilham aldıkları Yahudilerin etkisinden milleti kurtarmak bu rejimin amacı olmuştur. Binlerce Yahudi siyasi ve sivil hizmetlerden kovulurken, Yahudilerin bankacılık, finans ve belli işlerde görev almalarını önlemek için katı kotalar konulmuştur. Aynı zamanda, binlerce Yahudi Fransız vatandaşlığından mahrum bırakılmış, geçiş kamplarında gözaltına alınarak Nazi ölüm kamplarında yok edilmeleri için SS subaylarına teslim edilmişlerdir. Bu anlamda, 1940-1944 yılları, faşistler ve aşırı sağ güçlere kendi yeteneklerini sergilemeleri için olağanüstü olanaklar sağlamıştır. Savaş dönemi Fransa'sının kurtuluşu, işbirliği ilkesi, soykırım gerçekliği ve Batının benimsediği liberal demokratik değerler, savaş sonrası Fransa'sı için yeni bir sosyo-politik ortam yaratmıştır (Noi, 2007: 49-50).

III. Cumhuriyet döneminde, vatandaşlık kabul şartları da oldukça sıkı tutulmuştur. III. Cumhuriyetin kurucuları için, Bask, Breton ve Katalanlar, kendi ilk kültürlerini korudukları sürece Fransız vatandaşı kabul edilemezlerdi. Bu kültürlerin okul, gazete ve sosyal kurumlarını kurmalarına izin verilmedi. Bu şekilde yok olmaya terk edildiler. Şayet yok olmadıysalar bile folklorik ve marjinal (uç) hale dönüştüler. Ancak, Bazı Breton ve Korsikalı milliyetçiler, bunun bir kültürel soykırım olduğunu ileri sürdüler (Saklı, 2012a: 11).

III. Cumhuriyetin 70 yıl süren hayatının değerlendirmesi, devirlere göre farklılık göstermiştir. Genel olarak saptanan niteliklerden biri, parlamenter hâkimiyet ilkesi olmuştur. Klasik kuvvetler ayrımı ilkesi, yasamanın motoru rolünü yerine getiren Milletvekilleri Meclisi ile fren görevini yerine getiren Senato lehine olmak

üzere bozulmuştur. II. Dünya Savaşı'yla kamu otoritesinin Vichy'e aktarılmasından sonra Konsey Başkan Yardımcısı olan Laval, parlamenterleri ikna ederek Anayasanın yeniden revize edilmesini sağlamıştır. 9 Temmuz 1940'ta Meclis ve Senato ortak oturumunda Anayasanın yeniden baştan aşağı revize edilmesi kararı alınmış ve bütün güçleri, Konsey Başkanı Mareşal Pétain'in otorite ve imzası altında Cumhuriyet Hükümeti'ne bırakmayı öneren teklif kabul edilmiştir. Böylece III. Cumhuriyet sona ermiş ve Fransa'yı savaş boyunca Vichy Hükümeti ile De Gaulle'un Hükümeti olmak üzere iki hükümet temsil etmiştir. Vichy Hükümeti, Cumhuriyetçi kurumları sonlandırmış ve geleneksel değerlere bir dönüş yaparak, yasama, yürütme ve siyasi konularda yargı yetkisini bir kişide toplamıştır. De Gaulle'nin oluşturduğu geçici hükümet, yasama ve yürütme görevlerini toplamış ve kararname ile yasaları kollektif bir biçimde yapma yolunu üstün saymıştır. Başkan De Gaulle, aynı zamanda devlet şefi ve hükümet başkanı olarak kendisine karşı sorumlu olan bakanları atama ve azletme yetkilerine de kavuşmuştur. Ayrıca 296 üyeden oluşan bir meclis, 1944 Ekim'inde Cezayir'de kurulmuştur. Fransa'da geçici Cumhuriyet hükümetlerinin en kısa zamanda yerini halk tarafından seçilen bir kurucu meclise bırakması, bir gelenek halini almıştır. Böylece Fransız Cumhuriyeti'nin geçici hükümeti, referandum aracılığıyla bazı seçenekler arasında seçim yapmayı uygun görmüştür (Çam, 2000: 155-156).

5.2.4. IV. Cumhuriyet Dönemi: Siyasi Topluluk İçinde Bölünme ve İdeolojik Kutuplaşma Sorunu

21 Ekim 1945'te yapılan seçimle temsilcilerin seçilmesinin yanı sıra, referandumla halka danışma niteliğinde bazı soruların cevaplanması istenmiştir. Seçmenlerin %96'sı 1875 kurumlarına karşı oy kullanarak, yeni bir anayasa istediğini göstermiştir. Seçmenlerin %65'i mutlak hâkim Kurucu Meclise karşı oy kullanarak, geçici hükümetlerin yetkileri örgütlenme tasarısını benimsemiş ve bu tasarı 2 Kasım 1945'te yasalaştırılmıştır. 2 Kasım 1945 tarihli yasaya uygun olarak, yeniden seçilen Kurucu Meclis, partiler açısından bir öncekinin yapısını taşıdığından reddedilen tasarıda Cumhuriyetçi Halkçıların dileklerini göz önünde bulundurarak düzeltmeler yapma yoluna gidilmiştir. Bu düzeltmelerle Halklar Bildirisi yerine, 1789 Anayasası'nın ilkelerini içeren bir başlangıç konmuş; Cumhurbaşkanı

Başbakanı seçme yetkisi verilerek Cumhurbaşkanının silik rolü giderilmek istenmiş ve Cumhurbaşkanının seçimine katılma hakkı olan, yetkileri sınırlı ikinci meclis olarak Cumhuriyet Konseyi kabul edilmiştir. Referandumla halkoyuna sunulan tasarı, çok az bir farkla kabul edilmiştir. Referandumdan sonra 27 Ekim 1946'da Anayasa'nın ilanı ile IV. Cumhuriyet dönemi başlamıştır (Çam, 2000: 157-158).

Bu dönemdeki siyasal ve yönetsel yapı 2 Kasım 1945 tarihli Anayasayla belirlenmiştir. Bu Anayasa Fransa'yı bölünmez, laik, demokratik ve sosyal bir cumhuriyet olarak ifade etmiştir ve Ulusal Meclisle danışma organı nitelikli Cumhuriyet Konseyinden meydana gelen iki meclisli bir Parlamenteyle birlikte, Parlamente'nin seçtiği meclisi fesih yetkisine sahip Cumhurbaşkanı, Hükümet Başkanı ve bakanlardan meydana gelen yürütme erkini getirmiştir. Ayrıca 1945 Anayasasının "siyasal demokrasiyi sosyo-ekonomik hak ve özgürlükleri hayata geçirerek tamamlama" prensibine uygun olarak Sosyal ve Ekonomik Konsey gibi bazı organlara da yer verdiği görülmektedir (Nitas, 2003: 210).

II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Fransa, kendisine atfedilen rolün ve statünün belirsiz olduğu, değişmiş ve değişmekte olan bir dünyayla yüz yüze kalmıştır. Avrupa'nın yeniden inşası başka bir ifadeyle Avrupa bütünleşmesi, Soğuk Savaş'ın blok siyasetinin etkileri, kolonilerin sömürge karşıtı hareketleri, Fransız siyasi topluluğunun içinde bölünmelere neden olmuş ve IV. Cumhuriyetin istikrarsızlığına katkı sağlamıştır. Aşırı Sağdaki güçler, 1945 sonrası dönemde aşama aşama ortaya çıkmaya başlamışlardır. Vichy rejiminin tecrübesini takiben fiili olarak hakkını yitiren milliyetçilik talepleri, özellikle de dekolonizasyon ile tekrar ortaya çıkmaları yönünde cesaretlendirilmiştir. 1950'li yılların Fransa'sında ulusçuluk, dış olaylara karşı cevap olarak gelişmiş ve milli duruş olarak "karşı durma" ve "özgürlük" gibi kavramlar baz alınmıştır. Ancak, ulus devlet Soğuk Savaş'ın bu yeni ortamında daha az önemli ideolojik bir referans noktası olarak addedilmiş ve Fransa'nın kendi kaderini tayin etmedeki kontrolünü kaybettiği görüşü hâkim olmuştur. Ülkede siyasi partiler arasında oldukça karşıt fikirlerin hâkim olmalarına rağmen, Amerikan karşıtlığı ve Almanya'nın tekrar silahlanması karşıtlığı hususlarında bir birleşme söz konusudur. Zamanın bir diğer büyük dış meselesi ise, Fransa'nın sömürgeleri ile olan ilişkisi olmuştur. Bu bağlamda ideolojik farklılıklar oldukça sorundur. Fransa'daki merkezi siyasi topluluğun tüm kesimleri,

kolonilerdeki ulusal özgürlük hareketlerinin meşruluğunu kabul etme konusunda oldukça zorlanmıştır. Hem Hint-Çin’de hem de Cezayir’deki savaşlar üzerine özellikle diplomatik müzakere yolu ile çözümün taraftarı olan Sol ile askeri çözüm’ün taraftarı olan Sağ arasındaki kutuplaşma oldukça belirgin hale dönüşmüştür (Noi, 2007: 58-59).

Yukarıda da kısmen değinilen IV. Cumhuriyet’in Anayasası, Millet Meclisi’ni sadece hukuken değil, fiili bakımdan da mutlak hâkim yapmıştır. Ancak bu hâkimiyetin etkinlik derecesi, Meclis’teki çoğunluğun yapısına sıkı bir şekilde bağlı kalmıştır. Çoğunluk dengesinin parti çokluğu nedeniyle hassas olduğu durumlarda Meclis hareketsizliğe sürüklenmiş, hükümeti düşürme ve bakan olma hevesleri gibi oyunlara sahne olmuştur. Bu durum IV. Cumhuriyet’in sona ermesinde etkili olmuştur (Çam, 2000: 160).

5.2.5. V. Cumhuriyet Dönemi: Federalizm Korkusu, Yükselen Aşırı Sağcı ve Irkçı Akım Sorunu

Cezayir Savaşı, Cezayir’in bağımsızlığını önleme girişiminde bulunan Gizli Ordu Organizasyonu gibi çeşitli aşırı sağ ya da terörist grupların kurulması ile sonuçlanmıştır. Cezayir’in Fransız sömürgeciliğinden kurtulması ve bağımsızlığını ilan etmesi aşırı sağ tarafından kaçırılan büyük bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde aşırı sağ içerisinde Jeune Nation ve Europe Action gibi belli gruplar belirmiştir. Ancak bu grupların etkileri oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. De Gaulle aşırı sağ için uygun ortamı meydana getirmiştir (Noi, 2007: 59).

Cezayir’deki olaylardan dolayı 13 Mayıs 1958’de gerçekleşen askeri darbenin etkisiyle IV. Cumhuriyet Parlamentosu, 1 Haziran 1958’de de Gaulle’ün başkanlığındaki bir hükümete rejimi değiştirme görevini vermek zorunda kalmış ve de Gaulle’e geniş yetkiler verilmiştir. 3 Haziran 1958 tarihli yasayla, hükümete parlamentonun yasama yetkisi devredilmiştir. De Gaulle’e bu yetkiler altı aylık bir süre için verilmiş ve bu süre zarfında ulusun kalkınması için gerekli tedbirleri alması istenmiştir. De Gaulle yasama organı karşısında, aynı düzeyde güçlü bir yürütme organının bulunmasını istediğinden üç ay içerisinde hazırlanan Anayasa tasarısı bu görüşü yansıtarak, yürütmeyi güçlendirmiştir. 28 Eylül 1958’de referanduma sunulan

Anayasa tasarısı kabul edilmiş, 4 Ekim 1958’de de kabul edilen Anayasa yayınlanarak, V. Cumhuriyet’in Anayasası resmen ilan edilmiştir (Çam, 2000: 161).

V. Cumhuriyet Dönemi, Fransa’da II. Dünya Savaşı’nın akabinde kurulan IV. Cumhuriyetin çöküşünde ve bu ülkenin V. Cumhuriyetle birlikte yarı başkanlık sistemine geçişinde, XIX. yüzyıldan miras kalan Fransız sömürge İmparatorluğunun İngilizlerinkine benzer şekilde yumuşak yöntemlerle dağıtılamaması, tersine Vietnam ve Cezayir örneklerinde görüldüğü üzere kanlı yöntemlere başvurulması ve sömürgeler kriziyle istikrarsız bir siyasal yapı içinde karşılaşılması göreceli olarak önemli ve aktüel etkenlerdir. V. Cumhuriyet döneminde 1958 Anayasası döneminde Fransız yönetim yapısı, 1964, 1972, 1982 ve 1992 yıllarında dört önemli değişim geçirmiştir. 1964’te ekonomik koordinasyon amaçlı bölge valilikleri kurulmuş, 1972 yılında bölgelere tüzel kişilik verilmiş, 1982’de yerel yönetsel özgürlükler artırılmış, 1992’de çıkarılan Cumhuriyetin Bölgesel idaresi ile İlgili Yasa ise, yerel yönetsel özgürlüklerde bir geri adım oluşturarak, merkezin yetkilerinin önemli bir kısmının valilere devrini sağlamıştır. Fransa’nın yakın çağlarda gerçekleştirdiği evrim özellikli, ama yönetsel yapıda oluşturduğu değişimler nedeniyle bir devrim olan yönetsel reformların başlangıç aşamasında ise hem tek adam yönetiminin, hem devletin ve hem de bürokrasinin derin izleri bulunmaktadır. Fransa’nın ulaştığı çözümlerde Napolyon’un merkeziyetçi yönetim modelinin çağdaş sosyo-ekonomik ve siyasal dinamiklerle ihtiyaçlar dikkate alınarak revize edilmesi V. Cumhuriyetin mimarı De Gaulle ile takipçilerinin önemli araç ve amaçları arasında yer almaktadır (Nitas, 2003: 201-212).

Mutlak monarşinin XVII. yüzyıldaki başarılarıyla giderek güçlenen devletin üstünlüğü ve birlik faktörü tarihsel süreçte; ulusal karakterli 1789 devrimini takiben asillerin yerel yönetimleri karşı devrim üssü olarak kullanmaları, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında görülen bölgelerarası dengesizlik kaynaklı toplumsal huzursuzlukların bazı özerklik özlemlerini ortaya çıkarması, sömürgelerin tasfiyesi ve siyasal kutuplaşmanın keskinleşmesi gibi gelişmelerle daha da güçlenmiştir. Bu olaylar, Fransız kamuoyunu bir federalizm korkusuyla şartlandırırken, Fransa’da birliğin korunması güdüsünün ve gereğinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Nitekim 1958 Anayasası; bu ihtiyaca bir cevap olarak “Cumhuriyet ve Birlik” başlığını taşımaktadır. Ekonomik bölgecilik dönemini izleyen yerelleşme ve yetki

dağıtımını döneminde de federalizm korkusu hep belirleyici etken olmuş, bu bağlamda bir yandan bölgeler dahil tüm yerel yönetimlere merkezi yetkiler aktarılırken, diğer yandan da dağıtılan yetkilerin merkezin ve merkezin ajanlarının denetimi altında kullanılmasına ve yerelleşme eğilimlerinin Fransa'nın birliğini parçalayacak gerçek bir federalizme dönüşmemesine özen gösterilmiştir (Nitas, 2003: 220).

Devletin üstünlüğü ve birlik faktörü, Fransa'daki ve Napolyon modelini benimseyen diğer ülkelerdeki yerel yönetim yapısının amillerinden birisidir. Fransa'da devletin sosyo-ekonomik ve yönetsel değişimlerdeki önemli rolü doğasına uygun olarak yürütme erkinin merkezileşmesine neden olmuştur. Zaten milliyetçilik devletin üstünlüğünü ve birlik faktörünün hem ögesi, hem de doğal bir sonucudur. Aralarındaki bağlantı daha açık olarak ancak “mündemiç” sözcüğüyle belirtilebilir. Devletin değişimlerde bu denli belirleyici olmasıyla daha da güçlenen merkeziyetçilik; bir yandan devlet ajanı asker ve sivil elitlerin, başka bir ifadeyle bürokrasinin Fransa'da gerçekleştirilen devrim ve evrimlerde çok önemli rol oynamasını sağlamış, diğer yandan da Jakoben geleneğinden güç alan dominant ve merkeziyetçi yönetim yapısı; yönetsel reformların karakterini, gelişme hızlarını ve uygulanma biçimlerini belirlemiştir (Nitas, 2003: 221).

Yönetsel yapısı kısaca bu şekilde betimlenen Fransa, II. Dünya Savaşı'nın etkilerini ortadan kaldırmak, Almanya ile arasındaki düşmanlığı sona erdirmek, Alman sorununun tekrarlamasını önlemek amacıyla Avrupa birleşmesi fikrini ön plana çıkarmış ve Avrupa'nın bütünleşme sürecinde öncülük etmiştir (State, 2010: 304). Ancak de Gaulle'den önce de Fransa, uzun dönemli stratejik çıkarlarının aslında Avrupa kıtası içinde bulunduğunu, doğru şekilde kavramıştı. Fransa, ciddi rekabetten büyük ölçüde istisna tutulan siyasi alandaki bütünleşme sürecine önderlik etmiştir; zira Almanya ve İtalya savaşın hemen sonrasında önderlik yapacak konumda değillerdi; Belçika, Lüksemburg ve Hollanda'nın ise Fransız ekonomik ve askeri gücüyle boy ölçüşmeleri olanaklı değildi. Bu dönemde Avrupa bütünleşme süreci üzerindeki Fransız hegemonyası, bu sürecin biçimlendirici aşamalarını ve gelecekte biçimlenecek Avrupa kurumlarını da temelden etkilemiştir. Bu çok önemli biçimlendirici evreler esnasında Avrupa Topluluğu, kendine has yönetim geleneğine ve sivil idare kavramına sahip Fransa tarafından ideolojik bakımdan yönlendirilmiştir (Ruttley, 2010: 258).

II. Dünya Savaşı'nın Alman sorununu sona erdirip, Almanya'da bölünmenin yerleşik bir çözüm olarak ortaya koymasıyla Fransa'nın eski korkuları yatışmış; ancak tamamen ortadan kalkmamıştı. Soğuk Savaş'ın sürdüğü bu dönemde Sovyet politikası da Batı Avrupa ülkelerine daha yakın işbirliği için yeni bir neden teşkil etmiştir. Bu dönemde Marshall Planı'nın uygulamaya konmasını, 1948'de OECD'nin kurulması izlemiştir. Ertesi yıl da NATO'nun kuruluş antlaşması imzalanmış olup, bunu Avrupa Konseyi'nin kuruluşu izlemiştir. Daha sonra da Savaştan sonraki ilk gümrük birlikleri 1948'de Benelüks ülkeleri arasında ve farklı bir şekilde Fransa ile İtalya arasında kurulmuştur. Bununla birlikte Avrupa'nın ekonomik bütünleşmesine yönelik ilk somut adımlar, belli sanayi kolları hakkında yapılan bir öneride yatıyordu (Roberts, 2010: 715-716).

Bu adımların atılması için, başka bir ifadeyle Avrupa'da kalıcı bir ortaklığın kurulması için ancak Almanya ve Fransa arasında bir işbirliğinin yapılması gerekmektedir. Ancak bu iki ülke arasındaki sorunlar II. Dünya Savaşı'ndan sonra bile sürmekteydi. Bu sorunların başında, Alman sanayinin kalbi olan Ruhr bölgesinin kontrolü gelmekteydi. Bu sorunun ciddi bir krize dönüşebileceğini öngören iki Fransız siyasetçi Dışişleri Bakanı Robert Schuman ve Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı Jean Monnet, o döneme kadar savaş sanayinin temel malzemeleri olarak kullanılan kömür ve çelik üretiminin kontrol altına alınması hususunda görev yapacak bir uluslararası kuruluşun taslağını hazırlamıştır. Schuman Deklarasyonu olarak bilinen bu bildirge, Fransa ve Batı Almanya'nın kömür ve çelik sanayilerinin beraber yönetilmesini önermekteydi. Bu deklarasyonun ilanından sonra, 1951'de Fransa, Almanya, İtalya ve Benelüks ülkelerinin katılımıyla AKÇT kurulmuştur. AKÇT'nin kurulmasıyla hem Almanya kıtasında uzlaşma ve barış zemini hazırlanmış, hem de Almanya ve Fransa'nın tarihten gelen düşmanlığı sonlandırılmıştır. Bunun yanında Avrupa'nın dünya politikasındaki ağırlığını korumasını amaçlayan kurucu devletler, bir süre sonra işbirliğini daha da ileri bir aşamaya taşımışlardır (Alganer ve Çetin, 2007: 305-306).

1957'de topluluğa katılan AET ve EURATOM'ndan sonra, 1969'da topluluğun tüm kurumları tek çatı altında birleştirilmiş ve Avrupa Topluluğu adını almıştır. Bu topluluk da daha sonra Avrupa Birliği'nin bir parçası haline gelmiştir.

Topluluk 1992 tarihli Maastricht Antlaşması'yla Avrupa Birliği adını almıştır (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, 2008).

Avrupa'nın birleşmesi sürecinde önemli roller üstlenen Fransa gibi baskın merkezi karaktere sahip bir yönetimin, çağdaş değişimleri “bir kısmı AB'nin zorlamasıyla da olsa” takip etmesi ve kendini uyarlayabilmesi ise ilgi çekicidir. AB'nin tesiriyle merkezi yönetim yapısı oldukça esnetilerek, merkezi yönetime ait birçok yetki yerel yönetimlere devredilmiş ya da birçok yetki yerel yönetim birimleriyle ortaklaşa kullanılmıştır. Fransa'da genel güvenlik, adalet, sivil savunma, nüfus, istatistik, okul öncesi eğitim, ilk ve ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim, yüksek öğretim, tedavi, koruyucu sağlık, sosyal güvenlik, konut, bölgesel ve büyük ölçekli planlama, su ve kanalizasyon, çevre koruma, tüketicinin korunması, gösteri sanatları, müze ve kütüphane, spor, yol, ulaşım, elektrik, ekonomik teşvik ve turizm hizmetleri gibi alanlar, merkezi yönetimin taşra teşkilatının tam veya yerel yönetimlerle ortaklaşa sorumluluğu altında bulunmaktadır. Genel güvenlikte belediyelerin ilgisi önleyici kolluk ve şehir içi trafik hizmetleri veren, zor kullanma yetkisi de bulunmayan yerel belediye polisiyle sınırlı tutulmuştur. Kamusal hizmetlerden sadece; itfaiye, seçmen kayıt, yetişkin kayıt, yetişkin eğitimi, kreş ve bakım evleri, aile refahı, şehir planlama, atık toplama ve arıtma, mezbaha, mezarlık ve krematoryum, park ve açık alanlar, şehir içi ulaşım, gaz, merkezi, ısıtma ve su tedariki konularında merkezi yönetim taşra birimlerinin görev ve yetkisi bulunmamaktadır (Nitas, 2003: 244).

Yönetsel bakımdan baskın merkezi karaktere sahip olan; ancak desantralizasyon ilkesini de arka planda tutmayan Fransa'da, aşırı sağ partiler de gittikçe yerleşmeye başlamıştır. Şöyle ki, 1974 baharında Cumhurbaşkanı Pompidou'nun ölümü sonrasında, Le Pen Ulusal Cephe'nin (FN) gösterdiği Cumhurbaşkanı adayı olmuştur. Ulusal Cephe ve Yeni Güçler Partisi arasındaki mücadele Giscard'ın cumhurbaşkanlığı döneminde (1974-81) aşırı sağ politikalara yön vermiştir. Bu dönemde, Le Pen klasik sağın saği içerisinde bir rol üstlenmek istiyordu. Le Pen'in Ulusal Cephesi içinde entellektüelizm, teknokrasi karşıtlığını, demogojiyi, yabancı düşmanlığını, ‘küçük adam’ın savunmasını otoritarinizmi, ‘siyasi sınıf’ karşıtlığını, devletçilik karşıtlığını, bürokrasi karşıtlığını, ailenin savunulmasını, Fransız sömürgeciliğini, güçlü hukuk ve düzeni, Jeanne d’Arc

hayranlığını, Vichy rejiminin nostaljisine duyulan sempatiyi, popülizmi, liderlik modasını, halkoylamacılığını ve daha pek çok şeyi içinde barındıran Poujadism ruhunu canlandırmayı hedeflemekteydi. Haziran 1978’de PFN İtalyan MSI, İspanyol Yeni Güçler Hareketi ve Tixier-Vignancour’nun katılımı ile bir toplantı tertip edilmiştir. Bu girişim, Haziran ayında Avrupa Sağ ittifakının kurulmasına yol açmıştır. Ancak Avrupa Sağ Fransa’da Avrupa Parlamentosu’nda temsil için gerekli olan %5 barajının altında kalarak, %1.3 oy alabilmiştir. Ancak 1983’de Ulusal Cephe Haziran ayında gerçekleştirilen Avrupa seçimlerinin avantajlarından yararlanmıştır. Özellikle, orantılı temsil, seçimin ikincil statüsü ve sağ kanat taktikler Ulusal Cephe açısından birçok avantajı oluşturmuştu. Ulusal Cephe, 1984 Avrupa seçimlerinde %11 oy alarak ve Avrupa Parlamentosu üyesi çıkartarak tüm Avrupa’da şok etkisi yaratmıştı. Bu gelişme, Avrupa Parlamentosu içinde Avrupa Sağ grubunun ortaya çıkmasına ve böylece Avrupa aşırı sağının tüm Avrupa’da bir bağ oluşturulmasına yol açmıştır. Avrupa başarısı, Ulusal Cepheye fonların verilmesine ve destekçilerinin artmasına neden olmuştur. 1985 gibi Ulusal Cephe, Fransa’nın çeşitli bölgelerinde kalıcı ofisler, basın, siyasi eğitim kanalları, aktif gençlik hareketleri, çeşitli sosyo-profesyonel iş ve politik gruplar gibi birçok yapıyı doğurmuştur. 1986 seçimleri ise Ulusal Cephe açısından bir başka başarıyı temsil etmiştir. Ulusal Cephe ilk oyların %9.9 (35 koltuk) ile Fransız Millet Meclisi’ne girmeyi başarmış ve karşılaştırmalı başarısı, oyların yüzde 9.6’sı (135 koltuk) birçok bölgede Ulusal Cephe’yi sağ ve sol arasındaki hakem konumuna getirmiştir (Noi, 2007: 60-62).

Fransa’da aşırı sağcı akımlar 2000’li yıllarda da büyük bir yükseliş göstermiştir. Bunda özellikle tehdit algılamaları, ekonomik kaygılar, hükümetlerde koalisyonların yaygınlaşması, ulusçu ve ırkçı partilerin koalisyonlarda artan rolünün etkisi oldukça büyüktür (Özdemir, 2012b: 56). Fransa’da aşırı sağcı akımlar Le Pen ismiyle özdeşleşmişse de son dönemde Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy’nin izlediği yasakçı tutumuyla pozisyonunu aşırı sağa yaklaştırmıştır. Aşırı sağın önemli liderlerinden Le Pen’in 1970’lerde başlattığı siyasi hareket, 1980’lerde Meclis’te temsil edecek güce erişmiştir. Hedefine Cumhurbaşkanlığını koyan Le Pen, 2002’de aldığı %16’lık oyla ikinci tura kalmayı başarmıştır. Le Pen’in partisinin yeni lideri olan kızı Marine Le Pen de 2012’deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk turda %18

oranında oy alarak, Avrupa'nın gündemine oturmayı başarmıştır (Avrupa'da İstikamet Aşırı Sağ, 2012).

6. İNGİLTERE'DE ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI

Bu kısımda İngiltere'de ulus devlet profili, ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgi verilmiştir.

6.1. İngiltere'de Ulus Devlet Profili: Bütünleştirici ve Ötelinebilen Ulus Devlet

Başta İngiltere olmak üzere, Fransa, Hollanda, İsviçre ve ABD gibi batı ülkelerinde ulusçuluğun doğuşu siyasi bir olaydır. Ulus, ulusçuluk doğmadan önce vardır ya da ulusal hareketle eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır. Oysa batı dünyası dışında, örneğin Orta ve Doğu Avrupa'da veya Asya Kıtası'nda ulusçuluk daha geç, söz konusu toplumlar siyasi-toplumsal gelişimlerini henüz tamamlamadan ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Doğu'da ulusçuluk varolan devlet geleneğine karşı, onunla çatışarak gelişmiştir. Siyasi gelişim sürecini tamamlamış toplumlarda yeşerdiği için de kendini ilk olarak kültürel alanda ifade etmiştir. Başlangıçta kitlesel destekten yoksundur, çünkü henüz ulusçuluğu destekleyecek bir kitle, ulus bulunmamaktadır. Ulus daha sonradan aydınların, şairlerin çabalarıyla yaratılmıştır (Brubaker, 2010: 10).

İngiltere'de taç, ulus ve mezhebin aynılığı toplumun entegrasyonunu hızlandırmıştır. İngiliz ulusunun yapılanmasında dil ve dinin yanında, müşterek geçmiş, müşterek fedakârlıklar ve müştereken atılmış büyük adımlara dair bilinç de önemli rol oynamıştır. Tarih, İngiliz milli tarihi haline dönüştürülmüştür. Dünya tarihi bile İngiliz tarihi esas alınarak incelenmiştir. Bütün bunlar İngiltere'nin ne olduğu ve ne olması gerektiği hususunda müşterek bir tasavvura yol açmıştır. Ülkedeki herkes olmasa bile, siyasi tabakalar, soylular, ruhban, saray ve en azından ticaret şehirlerindeki insanları kapsayan bir kültür çevresi oluşmuştur. Siyasi müesseseler, yani kraliyet ve parlamento İngilizlerin ulus olması için gereken şartları ve çerçeveyi yaratmışlar, bu ulus da kamu kurumlarını meşrulaştırmış ve sağlamlaştırmıştır. Bu nedenle İngiltere'de, Fransa'da olduğu gibi büyük kitle hareketleri, çalkantılar yaşanmamıştır. Ancak buradan İngiltere'nin ulusçuluğunun oturmuş, sağlıklı ve ölçülü olduğu sonucuna varılamaz. Çünkü Falkland Savaşı veya ilerleyen konularda görüleceği gibi AB bütünleşmesi karşısında alınan tavır,

İngiltere’de ulusçuluğun hala hayati öneme sahip olduğunun göstergesidir (Koçdemir, 2004: 223).

İngiltere’nin bulunduğu adada tecrit edilmişlik, pekin bir krallığın ortaya çıkmasını ve bütünleştirilmesini kolaylaştırmıştır. Kraliyet otoritesi 1066’da Norman Fethi’nin ardından bütün İngiltere’ye yayılmış, yerel yasaları içine alan hukuki bir yetki alanı tüm ülkeyi kaplamış ve on üçüncü yüzyıldan itibaren, Norman-Fransız ve Anglosakson unsurları birbiriyle kaynaştıran ve İngiliz tacının uyrukları tarafından özellikle bir İngiliz topluluğuna uygun görülen bir yönetim şekli oluşmuştur. Ayrıca İngiltere’nin kendi içindeki birliğini sağlayan bir diğer faktör, Kelt Kuşağı’nın - İrlanda, Galler ve İskoçya- baskısı ve ayrıca İngiltere’yle Fransa’yı yüzlerce yıl azılı düşmanlar haline getiren İngiltere tacının kıtadaki mirası için verilen savaşı. Dinde birlik ve konuşulan dilin standartlaştırılması çabalarının bir arada gittiği İngiltere’de; taç, ulus ve dini inancın birliğinden dolayı ulusal duyarlılık çok güçlü bir dalga şeklinde belirmiş, devletin bütünleşmesini beslemiş ve hızlandırmıştır. Yukarıda da değinildiği gibi, ortak dil ve dinin dışında ortak bir soya ait olduklarının ve beraberce gerçekleştirilen kahramanlıkların bilincinde olmak da İngiliz ulusuna şekil veren unsurlar arasındaydı. Ortak bir İngiliz kimliğinin nispeten erken ve daha da önemlisi kalıcı bir şekilde ortaya çıkması, sadece ülkenin kültürüne dayanmamaktadır. Kültürel bütünleşme siyasi bütünleşmeyle birlikte geliyordu, hatta siyasi bütünleşme kültürel bütünleşmenin çoğunlukla bir adım önündeydi. İngiliz tacı ve parlamento birlikte İngiltere’nin ulus devletini yaratan ve devletin kurumlarını hem onaylayan hem de güvence altına alan bir kültür için gerekli temel koşulu ve ortamı meydana getiren siyasi kurumlar olup, bu kurumlar vasıtasıyla ulus fikri somut bir geçerlilik kazanmıştır (Schulze, 2005: 115-123).

Ulus devlet sadece iki Batı Avrupa devletinin, İngiltere ve Fransa’nın tarihsel deneyimine önemli düzeyde bağımlı olan yapay bir ürün, ideal bir tiptir. İngiltere ve Fransa, devletin rolü ve devletle toplum ilişkileri bakımından çok farklı gelenekler geliştirmiş olduklarından, evrensel olarak kabul gören bir ulus devlet modeli kurup, sonra da son yirmi ya da kırk yıllık resmi ve gayri resmi bütünleşmenin bu devlet üzerindeki etkisini test edebileceğimiz temel işlevlerini oturtmak kolay değildir. Bu tür bir çaba, Hegel ve von Humboldt’tan Marx ve Weber’e kadar devletin otorite ve işlevleri hakkındaki Alman kuramının etkisinden, ayrıca laik devletler olarak ulusal

birliklerini sağlayan Almanya ve İtalya gibi ülkelerde, Katolik öğretinin evrimiyle daha da karmaşılaşır (Wallace, 2005: 45).

Vatandaşlığa kabul bakımından da İngiltere, farklı bir örnek oluşturmaktadır. Almanya'da vatandaşlığın genişlemesine izin veren, savaş sonrası göçmenliğin kabulüne onay veren yasal düzenlemelere rağmen, İngiltere'de ancak daralmasına izin verilmektedir. İngiliz vatandaşlık reformları, Almanya'daki gibi göçmenleri birleştirmeye yardım anlamına gelmemektedir; dışarıda tutmaktadır. Gerçekten, İngiliz örneği göçmenleri kontrol etmek ve göçleri birleştirmek amacıyla konuşlandırılan iç seçkinci ve dış seçkinci vatandaşlık anlayışlarını benimseyen ikili bir doğaya sahiptir. Kontrol tarafında, imparatorluk mirası İngiltere'yi resmi milli kimliğe denk gelen ulusal mirastan yoksun bırakmıştır. Sonuç olarak, imparatorluk devri kan ve kültüre dayanan aşırı kapsayıcı ulusçuluğu ayarlamak anlamına gelmektedir. Buna rağmen, İngiliz tartışmaları şimdilerde Marshallian duygusu gibi giderek genişleyen eşit haklar olarak anlaşılan vatandaşlık deyimi üzerine oluşmuştur. Buna rağmen, İngilizler etnik azınlıkların derin köklerinin olduğunu kabule hazırdır. İngiliz ulusu daima onları yutma (zapt etme) niyetinde olmayan çeşitli etnik grupları kapsamaktadır. İngiliz ulusu, etnik köken veya ırklar tarafından ayrılan gruplarla yaşayacak kadar esnek veya belirsiz bir yapıya sahiptir (Joppke, 1999: 223-224).

İngiltere'de güçlü bir merkezîyetçilikten sürekli olarak uzak durulmuştur. Çünkü henüz merkezîyetçi krallıkların kurulması döneminde Galler, İskoçya ve İrlanda yutmak/asimile edilmek istendiyse de iç ortam ve koşullar bunun gerçekleşmesini önlemiştir. Özellikle İskoç ve İrlanda aristokrasisi (feodalitesi/asilleri) İngiltere'nin işgal ve asimilasyon çabalarına ciddi manada direnmiştir. Ayrıca İngiliz burjuvazisi çok erken güçlenerek bütün bu bölgeleri ekonomik ve kültürel bakımlardan etkisi altına almış, asimilasyon uygulamasına ihtiyaç duyulmamıştır. İngiliz burjuvazisi, Fransa örneğinin aksine, aristokrasiyi bir devrim'le (ihtilalle) alt edip iktidarı zapt etmemiştir. İktidarı evrimle değil devrimle ele geçiren Fransız burjuvazisi bireysel hakların yanı sıra, ilginçtir, devlet aygıtını da yüceltmıştır. İngiltere'de ise geçiş, bir evrim biçiminde gerçekleşmiştir. Çünkü aristokrasi, merkezîyetçi krallığı çok erken bir tarihte, daha Osmanlı Beyliği'nin kurulmasından bile seksen dört yıl önce, 1215'te Magna Carta'yla sınırlama yoluna

gitmiştir. Öyle ki, Osmanlı'da bu belgeye karşılık düşen Sened-i İttifak 1808, can ve mal emniyetini getiren Tanzimat Fermanı ise 1839 tarihinde çıkarılmıştır. Bizzat bu aristokrasi, henüz 16. yüzyılın başından itibaren burjuvaziye dönüşmeye başlamıştır. Dikkat edilirse, kısaca İngiltere diye etnik bir adla ifade edilen devletin isminin katiyen bu olmayışı, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı gibi tamamen teritoryal bir isim oluşu çok şey ifade etmektedir (Oran, 2009).

Güçlü merkezîyetçi bir yapıdan sürekli uzak durulan Birleşik Krallıklar'da İskoçya, kendi yasa ve eğitim sistemine sahiptir. Britanya Parlamentosu ona müdahale etmemekte olup, İskoçlar ayrı bir yaşam tarzına sahiptir. İskoçların da İngiltere'nin sahip olduğu gibi, kendi kiliseleri bulunmaktadır. Britanya Hükümeti'nin İskoçya'nın işleriyle ilgili bir birimi bulunmakta olup, aynı şekilde İskoçya Britanya Parlamentosu'nda nüfusunun hak ettiği kadar fazla temsil olanağına sahiptir. İskoçlar, Britanya siyasi kimliğinin yanı sıra, yüksek düzeyde ayrı bir kültürel kimliğe de sahiptir. İskoçlar özelliklerini tek bir federal devlet altında anayasal güçler ayrılığıyla değil, İngiltere ve İskoçya arasında yapılan Birlik Sözleşmesi ile kullanmaktadır. Söz konusu durum, Britanya'nın federal değil, çok uluslu bir devlet olduğunun gerekçelerinden birini teşkil etmektedir. Galler ve Kuzey İrlanda da İskoçya gibi, bu imtiyazların çoğuna sahiptir. Britanya'da yıllardır devlet sermayeli Anglikan, Katolik ve Yahudi dini okulları bulunmaktadır. Ancak söz konusu okullar tarafından beslenen ve kültürel olarak farklı olan yaşamlarla ilgili zorluklar burada görülmemektedir. Çünkü devlet farklılıkları büyük ölçüde benimsemekte ya da onlara hoşgörüyle yaklaşmaktadır. Örneğin: Britanya devleti, Musevilere ait mahkemeleri tanımaktadır. Yahudiler, tarafların istemeleri halinde aralarındaki meseleleri bu mahkemelere (Rabbinal Court) taşıyabilmekte ve mahkemelerin vereceği kararların da tarafları bağladığını kabul etmektedir. Britanya yönetimi, tüm vatandaşların aynı sivil hukuka tabi olması zorunluluğunu da benimsememektedir. Bu bakımdan Britanya siyasi bir kültürü paylaşmakta olup, ılımlı ve bütüncül bir milli kültürü benimsememektedir. Tabi olduğu genel hukukun, geleneğe, bölgesel ayrılıklara, modern öncesi çoğu uygulama ve göreneklere dayandırılmasına olanak tanımaktadır (Durgun, 2000: 119-120).

6.2. İngiltere’de Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları

Bu alt bölümde İngiltere’de ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgi verilmiştir.

6.2.1. Ortaçağ ve Öncesi Dönem: İstila, İşgal ve Savaşlar; Geciken Dil ve Mezhep Birliği Sorunları

İngiltere’nin tarihi, birçok halkın yaratıcı karışımından oluşmuştur. İngiltere, uzun zaman önce birçok kez işgal edilmiştir. 1500 yıl boyunca, Kelt, Romalı, Angıl ve Sakson, Danimarkalı ve son olarak Norman dalgaları Britanya’yı baştanbaşa kuşatmıştır. Keltlerin bir kabilesi olan Britanyalılar, bütün adaya isimlerini vermeyi başarmışlardır. Dolayısıyla birçok halk gibi, İngilizler de bir tek değil, birçok ırktan meydana gelmişlerdir. M.S. 3 ile 5. yüzyıllar arasında Kuzey Denizi’nin bir kıyısından diğerine kürek çekmiş olan vahşi Alman kabileleri, Hollanda’nın ve Alman kıyısının Frizyecesine yakın bir dil olan Angılların dilini, yani günümüzde Eski İngilizce denilen dili karşı sahillere geçirmişlerdir. İngiltere, basitçe Angılların ülkesiydi. Angıllar ve Saksonlar kasabaları tahrip ederek ve kasaba sakinlerini kılıçtan geçirerek, yavaş yavaş İngiltere’nin dört bir yanına yayılmışlardır. Keltleri İngiltere’nin bir Keltik kâkülü halini alan, günümüzün Galler ve İskoçya’sına doğru sürülmek durumunda kalmıştır. Bazı Keltler Fransa’ya kaçmışlardır (Roskin, 2011: 23).

Bunları 800’den 1000’e kadar da İskandinavlı Vikinglerin işgali izlemiştir. İngilizler 600’lerde Britonları batıya doğru püskürterek, nihayet Mersey’e ve Bristol Kanalı’na ulaşmıştır. Daha sonra da İngilizler, İngiltere diye adlandırılan topraklarda, özellikle de Wessex, geç Anglo-Sakson döneminde bağımsız bir krallık haline gelmiştir. Bu dönemde çok önemli bir gelişme olmuştur. Galya’da eğitilmiş ve Romalılaşmış bir Briton olan Aziz Patrick tarafından Hristiyanlık yayılmış ve 6. yüzyılın sonunda bütün ülke dinini değiştirmiştir. Ancak bu dönemde İonali misyonerlerin Anglosakson krallıklar olan Northumbria ve Mercia’ya sızmalarıyla, Kelt etkisi de kuzeybatı tarafından tekrar geri dönmeye başlamıştır. Erken Anglosakson dönemi diye ifade edilen bu dönem, yıkıcı Viking istilaları nedeniyle sona ermiştir. İngilizler başlangıçta, Wessex-Marcia Krallığı’nın yönetimi altında direnme yolunu seçmiştir. Wessex-Marcia Krallığı, küçük krallıkları tek bir

hükümdarlık altında toplamayı ve denetlemeyi ve tek bir Kilise düzeninin yanı sıra ortak bir yasal ve mali çerçeveyi oturtmayı başarmış bir krallıktı. Bu dönemde İngiliz, İskoç, İrlandalı ve Galli kimliklerinin ne durumda olduğuna bakılmasında yarar vardır. 9. yüzyıldan itibaren kral olan Alfred'den önce bile, Bede ve Alcuin gibi halkların Northumbrialı değil, İngiliz olarak kabul edildiği bir anlayış hâkimdi. Britanya'da ya da kıtanın diğer yerlerinde ülkeye yerleşen Germen kavimleri, Galya veya Germenya'da olduğu gibi ayrı ve güçlü kimlikler geliştirememiştir. Kralın memurları olan aristokratlara da eyaletlere özgü kimlikler oluşturma olanağı verilmemiştir. İngiliz tarihi büyük istilalara rağmen kesintiye uğramayan bir sürekliliğe sahiptir. Wessex-Marcia Krallığının ve Krallığı kutsayan Kilisenin de yardımıyla farklı kökleri ve gelenekleri olan Germen istilacıları (Jütler Angıllar ve Saksonlar) ortak bir yasa ve yaşam tarzı oluşturmaya başarmıştır. Ancak Anglo-Sakson İngiltere'si birbirini izleyen Dan akımlarından dolayı iyice zayıflamış ve sonunda Danimarka ve Norveç kralı Büyük Knud ve oğullarınca kurulan Kuzey Denizi İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Bu dönemde Avrupa'nın bütün kuzeybatı kıyılarına akınlar düzenleyen Vikingler, en önemli karargâhlarını Manş Denizi'nin karşı kıyısında yer alan Normandiya'ya konuşlandırmıştır. Normandiya Düklüğü, kısa süre içinde Avrupa'nın en üst düzeyde örgütlenmiş ve askeri bakımdan en etkili devleti haline gelmiştir. Daha sonra da İngiltere'nin geleceğinde belirleyici roller üstlenmiştir. İngiliz Kralı Günah Çıkartan Edward döneminde ülkedeki etkisini iyice artıran Normandiya Dükü William, Edward'ın 1066'da ölümüyle tahta geçen yarı Danimarkalı II. Harold'un elinden almak için ordusuyla İngiltere'ye çıkarma yapmıştır. Yapılan Hastings Savaşı'nda Harold'un yenilmesi üzerine Normandiya dükü William, I. Fatih William unvanıyla İngiltere tacını giymiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012; Llobera, 2007: 28-34).

Norman istilasıyla Normanların idare, teşkilat ve düzenli maliye usulleri de İngiltere'ye aktarılmıştır. Norman yöneticilerinin yeteneklerini I. William'ın son yıllarında hazırladığı Domesday Book adlı kitapta toplanmış olan incelemeleri çok iyi göstermektedir. Bu çalışmayla kontluklardan ve kasabalarda yapılan incelemelerde sahip olunan her şey, en ince ayrıntısına kadar kaydedilmiştir. William zamanında İngiltere Avrupa'nın en mükemmel teşkilatlanmış feodal devleti haline gelmiştir. William'ın bu eseri Normanların rasyonel idareleri ve düzenli

hükümet şekillerini de göstermektedir. William, İngiltere'yi zorlama ve gaddarlığa başvurmadan yönetmiştir. Ancak William takipçileriyle birlikte kendi yanı başında Hastings'te savaşan Norman baronlarını da ödüllendirmesi gerektiğinin farkındaydı. Kendisine karşı savaşmış olan İngiliz asillerinin cezalandırılması gerektiğinde de şüphe yoktu; ancak üretici sınıfın, hayvan yetiştiricilerin, esnaf ve çiftçilerin üretime devam etmesi de gerekmektedir. William bu amaca şu yollara başvurarak erişmiştir. İngiltere'nin bütün arazisini fetih hakkından dolayı kendisine rehin edilmiş olduğunu ileri sürmüştür. İngiltere'de toprak hukukunun önemli bir prensibi olan, bütün topraklara kralın sahip olduğu prensibini vaaz etmiştir. William birçok değerli arazi parçasını kendisi için muhafaza etmiştir. Kendi takipçileri olan Norman Fransızlarına arazinin geriye kalan büyük kısmını bahşetmiştir. Yeni kurulan Yüksek Kilise görevlileri de bu sürece katkı sağlamıştır. Kendilerine ayrılan alanlarda manastırlarını kurmuş, çevredeki toprakları ekip biçmiş, tepelerde ve çayırarda büyük sürüler halinde koyun beslemişlerdir. Koyun yetiştiriciliğinin gelişmesiyle, İngiltere Felemenk ve İtalyan kumaş sanayisine en kaliteli yünü sağlayan ülke konumuna erişmiştir. Hükümetin kolayca vergilendirdiği yün ticareti Ortaçağ'da İngiltere ekonomisinin temel getirilerinden biri olmuştur (King and Hawley, 1959: 183-184; Büyük Britanya Tarihi, 2012).

Yüksek Kilise görevlilerinin haricindeki Fransız ya da İngiliz bütün kiracılar da bir üstteki sahibi sadakat ile borçluydular, hiyerarşi böylece krala kadar uzanmaktaydı. Bu noktada özellikle çiftçiler ve köylüler rahatsız edilmediler. Onların yeni efendileri vardı; ancak onlarsız arazi bir değer ifade etmeyeceğinden hayvan yetiştiricisi esnaf ve çiftçi olarak kaldılar. Görüldüğü üzere, William adeta bir ağacın kökleri gibi kraliyetteki bütün arazi parçalarını dal-budak saran tam ve sıkı bir feodal sistem kurmuştur. Her kiracının bir üstündeki malikine karşı görev ve yükümlülükleri bulunmaktaydı. Bunlar üretim yapmak, askerlik yapmak, silah ve asker temin etmek ve ihtiyaç halinde mal yardımında bulunmakla yükümlüydüler. Kraliyet vergileri kontluklara, şehir ve kasabalara inen bu kollar vasıtasıyla sağlanmaktaydı. Bu sistemin yürümesi, kraliyet vergilerinin toplanması, icap eden hizmetlerin veya ödenmesi gereken paraların hesabının doğru tutulması ve üretim için gerekli olan barış şartlarını muhafaza etmek üzere William ve onun Norman halefleri Kraliyet Divanı (King's Court)'nı tesis ettiler ve bu organ doğrudan doğruya

ya da şubeleri aracılığıyla ileride değinilecek olan Common Law'u formüle etmiştir (King and Hawley, 1959: 183-184; Büyük Britanya Tarihi, 2012).

Bir sonraki yüzyılda, tahtın yargısal gücünde önemli, hızlı ve kısıtla karşılaştırıldığında alışılmadık bir gelişme olmuştur. Her şeyden üstün olan kraliyet adaletinin her şeyi kapsayan bir yargılama yetkisine sahip olması ilkesi uygulamaya konmuştur. İngiltere, olası düşman saldırılarına karşı denizlerle ayrıldığı için oldukça şanslıydı. İngiltere'de yabancıların işlerine karışmaları kolay değildi. Bu adayı istila etme başarısını gösteren son kavim Normanlardı (Roberts, 2010: 247).

Normanlıların fethiyle İngiltere Kıta Avrupa'sına yaklaşmıştır. Manş Denizi'nin karşı kıyısında yer alan Normandiya, Fransa ve Felemenk'le iyi ilişkiler kurmuştur. Bu sayede askeri ve siyasal örgütlenme hususunda son derece usta olan Normanlar, İngiltere'de dışarıdan gelecek istilalara karşı bütünlüğü sağlamışlardır (Llobera, 2007: 34). Kraliyet otoritesi Norman Fethi'nin ardından bütün İngiltere'ye yayılmıştı. Yerel yasaları içine alan hukuki bir yetki alanı tüm ülkeyi kaplamış ve 13. yüzyıldan itibaren, Norman-Fransız ve Anglosakson unsurları birbirleriyle kaynaştıran ve İngiliz tacının uyrukları tarafından özellikle bir İngiliz topluluğuna uygun görülen bir yönetim şekli oluşmuştu. İngiltere'nin kendi içindeki birliğini sağlayan bir diğer faktör yukarıdaki bölümde de değinildiği gibi, Kelt Kuşağı'nın – İrlanda, Galler ve İskoçya- baskısı ve ayrıca İngiltere'yle Fransa'yı yüzlerce yıl azılı düşmanlar haline getiren İngiltere tacının kıtadaki mirası için verilen savaşı (Schulze, 2005: 115).

Normanlardan sonraki İngiltere'de monarşinin merkezi gücünün karşısında durabilecek eyalet hanedanlıkları kalmadığı gibi, yerel kurum ve yerel memurlar da kont ve baronların eyaletlerdeki özerk güçlerinden ziyade kraliyetin varlığını yansıtmışlardır. Ayrıca istilalar Anglo-Sakson döneminden kalanları da ortadan kaldırmış ve Fatih Kral William ve halefleri, sınırlar dışındaki bölgelerde hiçbir aristokratın kalmamasını garantilemişti. İngiltere'nin bazı Batı Avrupa krallıklarına kıyasla daha küçük topraklara sahip olması, kraliyet üyelerinin ülkenin çeşitli yerlerini sıklıkla ziyaret etmesine ve bölgesel farklılıkları bastırmasına olanak tanınması nedeniyle şüphesiz birleşmeyi kolaylaştırmıştır. İngiltere'nin, 1100 ve 1300 tarihleri arasındaki süreçte, Avrupa'nın ilk merkezi modern devleti olmasının nedeni de budur. Fetihlerin ardından kurulan devlet Gal prensliklerini ve İskoç krallıklarını

himayesi altına almayı başarmış ve Norman kökenleri dolayısıyla da Galya'nın büyük kısmı üzerinde hâkimiyet iddiasında bulunabilmiştir. İngiltere gibi küçük bir ülkenin, Britanya'nın geri kalanına hükmetmenin yanında, Galya'nın topraklarını Ortaçağ'ın sonuna kadar elinde tutmasının nedeni, Batı Avrupa'da eşi olmayan merkezi, bağlılık oluşturan ve etkin bir devletin bulunmasıydı. Son tahlilde, İngiliz devletinin gücünün kaynağı tüm sürtüşme ve gerilime rağmen, aristokratların krala bağlılıklarını sürdürmeleri idi. Devlet açısından önemli olan Anglo-Sakson geleneklerini Norman yaratıcılığıyla harmanlayan, devlet hazinesi, genel hukuk sistemi ve parlamento gibi uzun ömürlü başarılarla imza atan kurumların gelişimiydi (Llobera, 2007: 26-38).

II. William ve I. Henry'den sonra tahta geçen II. Henry döneminde, güçlü Norman askeri sınıfı, anayurda yakın olan yerlerde yayılmacılık hedeflerine yönelmiştir. İskoçya'ya yerleşen Normanlar, zamanla ülkede feodal bir yapı oluşturmuş ve sonuçta Norman ailesine mensup olan Stuartlar İskoç tahtına geçmiştir. Ayrıca 1170'de Kelt İrlanda'sının büyük bir bölümü ele geçirilmiştir. Yasal ve anayasal gelişmeler ve güçlü bir feodal monarşinin sağladığı iç barış sayesinde, İngiltere'de çok sağlam ve birbirinden farklı bir toplum gelişmeye başlamıştır. II. Henry, feodal mahkemelerin üstünde yer alan krallık yargı sisteminin geliştirilmesine büyük önem atfetmiştir. Böylece krallık yargıçlarının kararlarına dayanan bir sistem olan Common Law sistemi getirilmiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012). Common Law sistemi, gezici yargıçlar tarafından geliştirilmiştir. Gezici yargıçların İngiltere'nin çeşitli yerlerindeki uygulamaları derlemesiyle, ülkenin tek bir hukuk sistemine sahip olması sağlanmıştır (Gözübüyük, 2002: 13).

Common Law sisteminden sonra, 1215'te Magna Carta (Büyük Şart)'nın kabulüyle Anayasa konusunda önemli bir adım atılmıştır. Magna Carta ile mutlak monarşinin egemen olduğu İngiltere'de kralın yetkileri sınırlandırılmaya başlanmıştır. Magna Carta, baronların Arşövek Langton'un ilham ve teşvikiyle Londra'nın da desteğini alarak krala başkaldırmalarının sonucunda ortaya çıkmıştır. Baronlar, kraldan köle olmayanların hak ve adetlerine saygıyı sağlayan yürürlükten kaldırılmış eski Pantagenet Şartı'nın tekrar yürürlüğe konmasını istemişler; aksi takdirde asi durumlarını sürdüreceklerine dair yemin etmişlerdir. Baronların bu isteği, Magna Carta'yla Yurtsuz Jean tarafından bir belge şeklinde 1215'de kabul

edilmiştir. Ayrıca Magna Carta ile kral, toprak sahibi soyluların rızası olmadıkça vergi alınmayacağı yönünde söz vermiştir (Çam, 2000: 16; Gözübüyük, 2003: 31).

İngiltere’de imparator, geleneksel olarak ülkenin ileri gelenlerine önemli işler konusunda danıştı. 13. yüzyıl boyunca yukarıda da bahsi geçen baron denen soylu sınıfı, kendilerine daha sık danışılması, toplantıların daha düzenli yapılması hususunda çaba harcamışlardır. Zamanla toplantılara baronların yanı sıra, başka çevrelerden de temsilciler katılmaya başlamıştır. Bu toplantılara konuşma toplantısı anlamına gelen parlamento denmiştir. İngiliz Parlamentosuna, baronların yanında şövalyeler, din adamları, kent ve kasaba temsilcileri de katılmıştır. Böylece parlamentonun temsil gücü de artış göstermiştir. 14. yüzyılda parlamentoda bir bölünme gerçekleşmiş, kendilerini krala yakın gören soylular Lordlar Kamarası, küçük şövalyelerle kent ve kasabalardan gelen temsilciler ise Avam Kamarası adı altında iki ayrı meclisi meydana getirmişlerdir. Zamanla Avam Kamarası gücünü artırmaya başlamış, 17. yüzyılda burjuvazinin güçlenmesi, krala karşı direnmeler ve ayaklanmalar sonucu kralın yetkilerini sınırlayan ve parlamentonun gücünü artıran 1689’da Bill of Rights (Haklar Yasası) kabul olunmuştur. Böylece Kral, yasama yetkisini kullanan tek organ olmaktan çıkmış ve yasama yetkisi Lordlar ve Avam Kamaraları ile de paylaşılmıştır (Gözübüyük, 2003: 31-32).

XIII. yüzyılda İngiltere’nin kültürü, Ortaçağ kültürünün doruk noktası olarak kabul edilebilir. Ayrıca Edward döneminde Wales ve İskoçya’ya karşı seferler düzenlenmesi sonucu, bu dönemde yayımlanacak da yeniden dirilmiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012). Bu dönemde İngiltere’nin her bir komşusuyla ilişkisi bir diğerinden farklıydı. Öncelikle Galler, 13. yüzyılın sonunda ele geçirilmiş ve İngiltere’nin hâkimiyetine girmiştir. 1169 ve 1534 yılları arasında İrlanda’da etkin olan İngiliz egemenliği, adanın yalnızca küçük bir kısmını (Pale) etkilemiştir. İskoçya, bağımsız bir devlet kurmak ve İngiliz’lerin kendilerini boyunduruk altına alma çabalarına karşı durmak konusunda başarılı olmuştur. Galya’daki İngiliz varlığı ise, Normandiya ve 1154’te Angevin bağlantısının sağlanmasıyla daha geniş bölgeler üzerinde hak iddia eden İngiliz monarşisinin kaderine göre şekilleniyordu (Llobera, 2007: 26).

Ancak bu dönemde –özellikle 1347-1349 arasında- “kara ölüm” denilen veba salgınının İngiltere nüfusunun dörtte birini yok etmesi, feodal toplumu temelden

sarsmıştır. Veba salgınından sonra bu döneme damgasını vuran en önemli gelişme, Fransa ile İngiltere Arasında gerçekleşen Yüzyıl Savaşları'ydı (Büyük Britanya Tarihi, 2012). Feodal bir anlaşmazlık olarak başlayan olaylar, Yüzyıl Savaşları ile birlikte iki bölgesel ve erken modern dönem devleti arasındaki mücadeleye dönüşmüştür. İngiliz hükümdarları Ortaçağ'dan beri taşıdıkları Fransa krallığı iddialarını, 19. yüzyılın başına kadar sürdürseler de, Galya'daki İngiliz varlığı 1453'te sona ermiştir (Llobera, 2007: 26).

İngiltere'yle Fransa 1337'den 1453'e kadar düzensiz biçimde süren bir savaşa tutuşmuştu. Aralıksız bir savaşı sürdürmek çok zor ve maliyetliydi. Resmen kavgaya konu olan durum, İngiltere krallarının Manş Denizi'nin karşı kıyısındaki Fransız tarafında toprak ve feodal hak iddialarında bulunmasıydı. III. Edward 1339'da annesinden dolayı, Fransa tahtının kendi hakkı olduğunu iddia etmiştir. Savaşa yeniden başlamak için her zaman yanıltıcı ortamlar bulunması söz konusuydu. Ayrıca İngiliz soylularına ganimet ve fidye parası gibi fırsatlar sunması, savaşı bunların çoğu için akılcı bir yatırım haline getiriyordu (Roberts, 2010: 249).

116 yıl süren savaşlardan dolayı Fransa'da insanların mülkleri tahrip olmuş, sık sık paranın ayarıyla oynanmaya başlanmıştır. İngiltere ve Fransa arasındaki Yüzyıl Savaşları'ndan İngiltere'nin galip çıkması Fransa'nın güç ve prestij kaybetmesine yol açmıştır (Alganer ve Çetin, 2007: 290). Ancak Fransa'yla olan savaşlar İngiltere açısından müşterek birlik duygusunu geliştirmiştir. 14. yüzyılın ortalarında Londra Mahkemesi'nin kararıyla İngilizce resmi dil olarak ilan edilmiştir. 1362'de yüksek mahkemeler de bu kararı takip etmiştir. Bundan bir yıl sonra, 1363'te Lordlar Kamarası Başkanı, Parlamento açılış konuşmasını İngilizce yapmıştır. İncil'in İngilizce tercümesi, savaşta kumandanların İngilizce komut verme mecburiyeti, matbaanın icadı gibi nedenlerle İngiltere'de uzun bir sürecin sonunda da olsa dil birliği sağlanmıştır. 16. yüzyılın sonlarında papalıkla bağın kesilmesiyle kurulan mezhep birliği de bu sürece katkıda bulunmuştur. Dili İngilizce olan din hem devletin meşruiyet unsuru olmuş, hem de biz duygusunu geliştirmiştir (Koçdemir, 2004: 223; Llobera, 2007: 41-42).

Savaşlar İngiltere'de yeni doğmuş olan ulus mitolojisine yeni unsurlar sağladığı gibi, Fransızlara karşı uzun sürecek güvensizliğin de tohumlarını atmıştır. Yüzyıl Savaşları Fransız monarşisi için de önemliydi; çünkü feodal bölünmeyi

durdurup Picard ve Gascon, Norman ve Fransız soyluları arasındaki engelleri parçalamasını sağlamıştır. Sonuçta Fransız ulusal mitolojisi de bu savaştan yarar sağlamıştır. Sonuçta savaşı kaybeden İngiltere olmuş; ancak uzun vadede Crécy'nin ardından ortaya önemli bir sonuç çıkmış ve İngilizler Calais'i ele geçirmişti. Şehir iki yüzyıl boyunca onların elinde kalmıştır. Calais, Flandra'ya giden yolun başlangıç noktasıydı. Bu bölgede imalat yapan çok sayıda kasaba İngiliz yünü alıp işleyecek İngiltere'nin kumaş ihracatına katkıda bulunmaya hazırdı. Ancak Calais dışında, İngiltere'nin savaşlara yol açan iddiaları 1453'ten sonra, Fransa'nın durumunun sağlamlaşması sonucu, Fransız krallarını rahatsız etmeye başlamıştır. Krallar artık isyankâr derebeyleri üzerinde hükümlerliklerini istedikleri gibi ya da ellerinden geldiği ölçüde kurabilirdi. İngiltere ise bir kez daha ada haline gelmişti. Sonuçta savaş iki ülkede de monarşinin güçlenmesine yol açmıştır (Roberts, 2010: 249-250).

6.2.2. Ulus Devlet Dönemi (1485-1688): Tahtla Kilise Arasında ve Mezhepler Arasında Çatışma Sorunu

İngiltere'de 1485-1603 yılları arasındaki dönem, Tudor Hanedanı olarak adlandırılmaktadır. İngiltere'deki Tudor (Kili) Ailesi, İngiltere ve İrlanda'yı 118 yıl boyunca yönetmiş, Galler kökenli bir ailedir. Kurucusu Henry Tudor olan Tudor Hanedanı'nın hükümdarlarından VII. ve VIII. Henry ve I. Elizabeth, İngiltere'yi Ortaçağ'dan çıkarıp gelecek yüzyıllarda dünyanın büyük bir kısmına egemen olan güçlü bir Rönesans devletine dönüşmesine önemli düzeyde katkı sağlamıştır (Tudor Hanedanı, 2006).

VII. Henry'nin Galler bölgesinden bir Tudor olması, Galler bölgesinin İngiltere'yle birleşmesine yol açmış ve bu karar 1536'da resmîyet kazanmıştır (Büyük Britanya Tarihi, 2012). 1536'da çıkarılan Birlik Yasası, Galler üzerindeki İngiliz egemenliğini pekiştirmiş ve hükümetin merkezi kontrolünü daha da genelleştirerek, tüm Britanya'da feodalizmin sonunu hızlandırmıştır. Birlik içinde Galler, İskoçya'nın aksine bütün yerli siyasi ve sosyal kurumlarını yitirmiştir. Ayrıca Birlik Anlaşması ile İngilizce bilmeyenlerin memur olmaları kabul edilmiştir. Bu ise, Galli köylülerin oldukları gibi kalmalarına, elitlerin de İngilizleşmesine yol açmıştır. Bununla birlikte Galli kimliğinin sürdürülmesinde dil ve din unsuru da etkili olmuştur (Çolakoğlu, 2006: 361).

VII. Henry'den sonra tahta geçen VIII. Henry, 16. yüzyıldaki İngiliz Reformu'nun başlıca tetikleyicisi olmuştur. VIII. Henry sadece kendi hanedanının ve ülkesinin değil, aynı zamanda Avrupa ve dünya siyasi hayatının gidişatını da etkilemiştir (Özkan, 2009: 2). Tudor Hanedanı'nın ikinci kralı olan VIII. Henry'nin tahta geçtiği dönemde, Almanya'da Luthercilik akımı başlamıştı. Luthercilik Almanların yurtseverlik duygularını harekete geçirmiş; ancak diğer yandan da ulusal siyasi bölünmeyi pekiştirmiştir. İngiltere'de de Kilise ve din aynı derecede önemli bir değişim yaşamış, ancak ortaya çıkan siyasi sonuç oldukça farklıydı ve gerek ulusal gerek dini tarihi benzersiz biçimde birbirine bağlamıştır. Bu durum adeta bir tesadüf eseri gelişmiştir. VIII. Henry, 1527'de ilk evliliğini sona erdirmeye konusunda papalıkla anlaşmazlığa düşmüştür. Kralın ilk eşinden ayrılıp bir veliaht sahibi olmak amacıyla yeniden evlenmek istemesi anlaşılır bir kaygıydı. İşin sorun yaratan kısmı eşinin bir İspanyol prensesi ve V. Karl'ın teyzesi olmasıydı. Papanın Henry'e yardımını reddetmesi sonucu ortaya çıkan ihtilaf, bütün yüzyıl boyunca laik otoritenin en dikkat çekici hamlesine yol açmıştır. Parlamento'nun desteğini alan VIII. Henry istediği yasanın sorunsuz biçimde kabul edilmesiyle birlikte kendini İngiltere'de Kilisenin başı olarak ilan etmiştir (Roberts, 2010: 319).

Yukarıda da kısmen değinildiği gibi, VIII. Henry ilk eşi Catherine'den erkek çocuğu olmadığı için boşanıp, metresi Anne Boleyn ile evlenmek istemiştir. Ancak bağlı olduğu Katolik inanç sisteminin boşanmayı hoş karşılamaması üzerine VIII. Henry, boşanma isteğine teolojik bir zemin hazırlamak amacıyla Kilise hukukuna ilişkin bir argüman başlatmıştır. Geçmişte ölen ağabeyinin eşiyle evlendirilen Henry, kutsal kitapta kardeşinin eşiyle evlenmenin zaten günah olduğunu, zira ölen kardeşinin eşiyle evlenmenin kutsal kitapta eleştirildiğini vurgulamıştır. VIII. Henry'nin boşanarak metresiyle evlenme isteğine ve bu konuda ileri sürdüğü argümana zamanın papası VII. Clement'in karşı çıkması üzerine Henry, bazı ilahiyatçıların desteğiyle sorunu papalık dışında halletmeye çalışmıştır. Bunun için İngiliz Parlamentosu'ndan ve papalığa karşı bayrak açmış olan Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinden destek almıştır. İlahiyatçılardan destek alan Henry, Papa VII. Clement'e tehditkâr bir mektup yollar ve ardından papalığın İngiltere üzerindeki sosyo-politik etkisini ortadan kaldırmaya dönük bir dizi tedbir almıştır. Bu şekilde ilerde değinileceği üzere, Kraliçe I. Elizabeth'in yayınladığı bir fermanla

İngiltere'nin resmi mezhebi olan Anglikanizm doğmuştur. Şüphesiz burada Henry'nin kişisel ihtiraslarından çok, Henry'den çok öncelere dayanan ve İngiltere de dâhil Avrupa'da yanlı Protestan reform hareketlerin ve İngiltere'nin sosyo-politik yaşamına egemen olma konusunda teokratik otoriteyi temsil eden papalıkla sivil otoriteyi temsil eden krallığın güç mücadelesi önemli rol oynamaktadır (Gündüz, 2010: 18-19).

Kilisenin otoritesine karşı savaş açan ve Anglikanizm hareketine damgasını vuran VIII. Henry'den önceki dönemlerde kraliyet hanedanları ile papalık kurumu arasında otorite ve sivil hayata müdahale konusunda bir uzlaşma ve hatta ittifak bulunmaktaydı. VIII. Henry'nin papalığa karşı başkaldırısının arkasında iki önemli neden bulunmaktaydı. Bu nedenlerden ilki, başta Kuzey Avrupa ülkeleri olmak üzere Avrupa'yı etkisi altına alan reformasyon hareketiydi. Henry her ne kadar ilk başlarda bu reformistlere karşı direnmiş olsa da, İngiltere'de gittikçe güçlenen Lutherçiler, Anabaptistler ve diğer grupların geleneksel Kilise durumunu eleştiren görüşlerinin geniş halk kitlelerinde etkisini artırması Henry'nin bu doğrultuda bir siyaset izlemesini gerektirmiştir. İkinci neden ise, Henry'nin hükümlan olduğu topraklar üzerinde dinsel alan gibi belirli konularda bile olsa kendi otoritesinin dışındaki güçleri bertaraf etme ve İngiltere içindeki bazı kurumlar vasıtasıyla kendi mutlak egemenliğini tesis etme isteğiydi. Bu bağlamda Henry, Kiliseye ilişkin tüm kurumların kendisine bağlanması yönünde bir dizi tedbir almıştır. Henry'nin dayatması üzerine, kendisinin İngiliz Kilisesi'nin İsa'dan sonraki başı olarak kabul edilmesini istemiş ve bunu Kilise'ye kabul ettirmiştir. Ayrıca Kilise'nin Krallığa yıllık ödeme yapması ve İngiliz Kilisesi'nin iç hukukunu incelemek üzere bir hükümet konseyi oluşturulması yönünde karar alınmıştır (Gündüz, 2010: 22-23).

Ayrıca VIII. Henry döneminde, manastır sistemi sonlandırılmış ve Kilisenin bütün mallarına el konulmuştur. Satılan Kilise mallarının şövalyelerle orta sınıfın eline geçmesi, ekonomik güçlerini büyük ölçüde artırarak, Avam Kamarası vasıtasıyla daha çok siyasal yetki istemelerine yol açmıştır. Bu yolla elde edilen gelirin büyük bir bölümü de, ulus devleti güçlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Güçlü bir donanma kuran Henry, bütün Manş kıyısını kalelerle sağlamlaştırmıştır. Henry'den sonra tahta geçen VI. Edward döneminde bütün hızıyla sürdürülen ve I. Mary döneminde durdurulan dinsel devrim konusundaki savaşım, I. Elizabeth'in

uzun ve başarılı hükümdarlığı döneminde tekrar başlatılmıştır (Büyük Britanya Tarihi, 2012). VI. Edward'dan sonra tahtı ele geçiren I. Mary, tam bir femme fatale (felakete neden olan kadın)'ydi. Katolik olan Mary beş yıl hükmettiği İngiltere'yi Protestan kanına bulamayı başarmıştır. Ülkede mezhep çatışmalarının sürüklenmesi tehlikesi pek uzak olmadığı gibi, her an iç savaş çıkma olasılığı yüksekti. İngiltere'nin karşısında ise, kendisinden oldukça güçlü durumda olan, Kıta Avrupa'sının eşit güçteki iki büyük Katolik ülkesi vardı: İspanya ve Fransa. 1558'de I. Mary'nin ölümünün ardından yoksulluk, salgın hastalıklar ve askeri başarısızlıklarla taçlanan bir dönem kalmıştır (Öztan, 2009: 2).

16. yüzyılda Avrupa'da oluşan Reform Hareketleri üç ana reform alanı bulmuştu. Bunlar: Almanya, Fransa dahil İsviçre ve İngiltere idi. Bu üç reform alanı içinde en zayıf olanı İngiltere'ydi. İngiltere'de Reform Hareketlerine karşı muhalefet, başlangıçta oldukça sertti. I. Mary'nin yönetimi altındayken 277 Hristiyan lider yakılarak öldürülmüştü. Bundan dolayı 1553 ile 1558 yılları arasındaki Mary, "Kanlı Mary" adıyla anılmıştır (Şahin, 2003: 108).

I. Mary'den sonra tahta geçen I. Elizabeth, İngiltere'nin en çok sevilen, tanınan ve takdir edilen hükümdarı olma yolunda ilerlemiş ve Büyük Britanya'nın en parlak devirlerine ulaşmasında en etkili isim olarak tarihe geçmiştir. Elizabeth tahta geçmeden önce, İngiliz Reformu'nu izleyen dönemlerde dini ve siyasi alanlarda yaşanan gelişmeler ışığında artık dini doğmaların sorgulanmasıyla milli egemenlik fikrinin ve kıta Avrupa'sının İngiltere üzerindeki nüfuzunun tartışmaya açılmasıyla işler bir hayli karmaşık bir hal almıştı. Elizabeth'in yönetimi devralmasıyla ya Fransa'da olduğu gibi daha henüz filizlenen bir krallık, kırk yıl sürecek olan mezhep savaşlarının başlamasıyla birlikte korkunun ve yıkımın hüküm sürdüğü bir ülke olacak ya da huzur ortamının tesis edilmesi yönünde adımlar atılıp ülkesini düzlüğe ulaştıracaktı (Öztan, 2009: 3).

Elizabeth döneminde, İngiltere din yüzünden Almanya ve Fransa'daki kadar siyasi bir bölünme yaşamamıştır. Almanya'da 1552'den Augsburg Barışı'na kadar çeşitli aralıklarla savaşlar meydana gelmiştir. 16. yüzyıl Fransa'sı Katolik ve Kalvenist çıkarların çatışması sonucu büyük acılara sahne olmuştur. Her iki mezhebe mensup birer soylu zümre, 1562'den 1598'e kadar patlak veren Fransız Din Savaşları'nda iktidarı ele geçirmek amacıyla çarpışmıştır. Bu iki grup Fransız

monarşisi üzerinde zaman zaman hâkimiyet kurarak krallığı çöküşün eşiğine kadar getirmiştir. Yine de sonunda krallık aristokratik rekabeti kullanarak hizipleri birbirine karşı kullanmayı başarmıştır. Bu esnada düzensizlik ve yıkımın bütün yükü Fransa'nın perişan durumdaki halkının omzuna binmişti (Roberts, 2010: 320).

Elizabeth döneminde, Katoliklik ve Protestanlık arasında tam bir orta yol olarak Anglikanizm gerçek anlamını bulmuştur. 1558-1603 döneminde tahtta kalan Elizabeth döneminde Püritenizm doğmuştur. 16. yüzyılda meydana gelen İngiliz Reformu esnasında, İngiltere'de Anglikan Kilisesi içinde oluşan bir reform hareketi olan Püritenizm, İngiliz Reformu'nun Kilise doktrinlerini ve yapısını yeterince değiştiremediğini düşünerek ulusal kiliselerin tümüyle Katolik etkiden kurtulması gerektiğini ifade ediyordu. Elizabeth döneminde Anglikan Kilisesi'nin benimsediği orta yol, Kalvencilikle Katolik doğma arasında bir uzlaşma ve uyuşmayı öngörmekteydi. Püritenlerin bir yandan Kalvencilığın Anglikan Kilisesi içinde etkin bir görüş olarak yerleşmesi amacıyla çabalamışlar, fakat diğer yandan Kalvinci olmayan Püritenlerin de etkisiyle yavaş yavaş Kilise'den kopma noktasına gelmişlerdir. Anglikan Kilisesi'nin Kalvencilikle Katoliklik arasında bir uzlaşma ve uyuşmayı benimsemiş olması, Püritenlerin Kilise'den kopmalarına ve İngiltere'den ayrılmalarına yol açmıştır (Şahin, 2003: 108; Tüter, 2006: 38).

Ancak Elizabeth, Katolikliğe ve Protestanlığa yönelik aldığı hayati kararlarda hiçbir zaman kız kardeşi Mary'nin yaptığı hataları tekrar etmemiştir. Örneğin; tahta geçtiğinde Katolik taraftarlarını endişeye düşürecek kadar önemli olan danışman atamalarında gayet tedbirli davranmıştır. Kız kardeşi Mary'nin on bir danışmanını görevden almamış olup, mezhep eşitliğini sağlamak amacıyla sekiz tane Protestanlığa meyilli danışmanı daha görevlendirmiştir. Elizabeth, İngiltere'nin gidişatında önemli bir karar daha almıştır: Dini sürtüşmelerden dolayı sürgüne gönderilen veya hapsolunan herkesi bağışlamıştır (Özcan, 2009: 3).

Yukarıda da değinildiği gibi, Mary'den Elizabeth'e yoksulluk, salgın hastalıklar ve askeri başarısızlıklarla taçlanan bir dönem miras kalmıştır. 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın birçok yerinde yoksullara yardım edilmesi gereği kamusal bir sorumluluk ve zorunluluk olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Ancak, devletler bu konuda doğrudan sorumluluk almak yerine ilk olarak Elizabeth döneminde İngiltere'de, yoksullara yardım etme görevini yasalarla kentlere

verilmeye başlanmıştır. Elizabeth döneminde çıkarılan 1601 tarihli “Yoksulluk Yasası”, yoksullara en düşük ücretin üzerinde olmayacak şekilde bir yardım yapılması hususunda kamusal sorumluluğu benimsemiş ve bu konuda ‘Perish’ adı verilen yerel yönetim birimlerini de bu konuda sorumlu tutmuştur. Bu yasa İngiltere’de iki yüzyıldan fazla bir süre yürürlükte kalmış ve birçok ülke tarafından örnek alınmıştır (Gül, 2000: 55-56).

I. Elizabeth döneminde 1585’ten başlayarak Roanoke Adası’na İngiliz göçmenlerini yerleştirmek amacıyla bazı girişimlerde bulunulmuştur. Bu arada düzenlenen birçok seferle Amerika kıyıları keşfedilmiş, Çin’e ve Uzakdoğu’ya kuzeybatıdan bir geçit aramak amacıyla gezginler keşiflere çıkmıştır. Bu amaçlarla yapılan seferlerle doğrudan Rusya’ya açılan deniz yolları açılmış, Hazar Denizi’ne ve İran’a uzanan Rus ticaretinde İngilizlere bazı imtiyazlar tanınmıştır. Akdeniz’e yapılan düzenli keşif seferleriyle Osmanlı Devleti ile Ortadoğu ülkeleriyle doğrudan ticaret olanağına erişilmiştir. Böylece Doğu’da İngiliz ticareti büyük bir artış göstermiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012).

Elizabeth, aynı zamanda İrlanda ticaret yolunun kazançlarını da İngiltere’nin hesabına çevirmek ve İspanya’yı bu gelirden mahrum bırakmak istiyordu. Elizabeth, Yeni Dünya pastasından büyük bir pay kapmak çabası içine girmiştir. Bu amaçla hem tersanelerde savaş gemileri inşa ettirmiş, hem de ticaret filoları oluştursun diye özel kuruluşları teşvik etmiştir. Bu nedenle Elizabeth ile İspanya Kralı II. Philip arasındaki ilişkiler bozulmuş ve yerini çıkar çatışmalarına bırakmıştır. Bu dönemde Hollanda’da İspanyol yönetimine karşı ayaklanmalar başlamış ve bu İngiltere’yi de tedirgin etmiştir. Bu dönemde İngiltere içinde küçük çaplı ayaklanmalar belirmeye başlamış olup, II. Philip de bunlara dışarıdan destek vermiştir. Bunun üzerine iki ülke arasında uzun bir savaş başlamıştır. II. Philip için İngiltere zayıf bir rakipti. Ancak bu savaş, şaşılacak bir şekilde İngiltere’de ulusçuluk duygularını tetiklemiştir. Ülkedeki en yoksul kişiler bile ülke savunması için her şeyini feda etmeyi göze almıştır. II. Philip’in karşısında tek vücut olan İngiltere halkı, İspanyol donanması Yenilmez Armada’yı 1588’de bozguna uğratmıştır (Öztan, 2009: 4).

Elizabeth döneminde, ülkede perçinlenen milli birlik duygularının bu savaşın kazanılmasında etkili olduğu su götürmez bir gerçektir. İngiltere’de milli birlik duyguları, bir milli güç olma anlayışı özellikle I. Elizabeth devrinde bilimde

kaydedilmeye başlanan gelişmelerin ve coğrafi keşiflerin sonucunda daha da belirginleşmiştir. Bu dönemde Elizabeth'in destekleriyle çıkarılan edebi yapıtların da milli duyarlılıkların ve hedeflerin yansıtılması suretiyle milli ruhun güçlenmesine ve milliyetçiliğin zihinlere işlemesine katkıda bulunduğu söylenebilir (Ege, 2006: 69).

Bu zaferden sonra da Elizabeth, İrlanda'yı gün geçtikçe daha çok denetim altına almaya girişmiştir. Bu işlem Ulster'in İngiliz topraklarına katılmasıyla sona ermiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012). 1603'te son Tudor I. Elizabeth'in ölümünden sonra, İskoçya Kralı VI. James'in I. James unvanıyla İngiliz tahtına çıkmasıyla İngiltere'de sorunlu bir dönem başlamıştır. James, İskoçya ve İngiltere tahtlarını birleştirmiştir; ancak 1707 tarihli Birleşme Yasası'na kadar bunlar ayrı ülkeler olarak kalmaya devam etmiştir. I. James, o dönemde Avrupa'nın her tarafında yaygın olan mutlakiyetçi kavramları ülkeye taşımış olup, iktidarını paylaşmaktan hiç hoşlanmamış ve mevcut kurumların sadece kralı desteklediği yanlılığına düşmüştür. Bu onu Anglikan Kilisesi'nin Katolik unsurlarını reforma uğratmayı amaçlayan ve aşırı bir Protestan akım olan Püritenizmle çatışmaya kadar götürmüştür (Roskin, 2011: 28).

I. James kral olduktan sonra, Püriten liderler Piskoposluğun kaldırılması da dâhil, birçok konuda reform çağrısı yapmıştır. Ancak, Kral I. James kendine yapılan önerilerin birçoğunu reddetmiştir. Püritenizm, 17. yüzyılın başlarında halktan çok büyük destek almıştır. Ancak hükümet ve Kilise hiyerarşisi özellikle Başpiskopos William Laud'un liderliğinde gittikçe baskıcı olmaya başlamış ve çok sayıda Püritenin göç etmesine neden olmuştur. Bu dönemde İngiliz hükümeti, adeta İngiliz kilisesi ile eşdeğer olmuştur. Ayrılıkçılar olarak da adlandırılan Püritenlerin bazıları öldürülmüş, bazıları da zindanlara atılmıştır. Bu yüzden çok sayıda Püriten İngiltere'den kaçmıştır (Şahin, 2003: 110).

O ana kadar parlamento, kendisini kralla eşit, hatta gelirlerinin artması bakımından ondan da üstün hissedecek düzeyde gelişmişti. James, nakit bakımından dara düştüğünde, teklife büyük öfke duyan parlamentonun onayı olmaksızın vergileri artırmaya kalkışmıştı. James'den sonra 1625'te tahta geçen oğlu I. Charles döneminde, nakit sıkıntısı daha da artmıştır. Bu dönemde İngiltere, İspanya ve Fransa ile savaşa girmiştir. Ancak I. Charles'ın bu savaştaki başarısızlığı, onun para konusundaki çaresizliğini iyice artırmıştır. Charles bir kıta mutlak monarkı rolünü

oynamaya soyunmuştur; ancak İngiliz halkı ve parlamento ona izin vermemiştir. Bunun üzerine Kralcılar ve Parlamentocular arasında, 1642-1649 yılları arasında bir iç savaş çıkmıştır. Bu iç savaşta Parlamentocuların daha güçlü olduğu anlaşılmıştı; çünkü Parlamentocuların davasına Püritenler ve büyüyen tüccar sınıfı da destek vermişti. Parlamentocular, Kralcıları bozguna uğratan bir “Yeni Moda Ordu” oluşturdular. Yapılan iç savaşta, Charles mağlup edilerek yakalanmış ve parlamento tarafından yargılanarak 1649’da boynu vurulmuştur (Roskin, 2011: 29).

Aslında bu iç savaş, İngiliz tacının niteliğinde meydana gelen değişikliklerle de ilişkilidir. Taç, ulus ve dini inanç tek bir vücut olduklarında ulusal duyarlılık çok güçlü bir dalga şeklinde beliriyor, devletin bütünleşmesini besliyor ve hızlandırıyordu. Böyle bir birlik garanti edilmediği takdirde her zaman iç savaş tehdidi belirliyordu. 1642-49 Devrimi’ni tetikleyen ana faktör de, İngiltere’deki Protestan mezheplerin Anglikan Kilisesi veya İngiliz Tacı tarafından ayrımcılığa uğraması veya siyasi açıdan mağdur duruma düşürülmesiydi. Bu nedenle 1642-1649 Devrimi’ni, krallığı ve Anglikan Kilisesi’ni karşısına alarak Protestan davasını sahiplenen Parlamento’yla birlikte bir Püriten Devrimi olarak adlandırmakta bir sakınca yoktur (Schulze, 2005: 118).

1642-1649 yılları arasında süren bu iç savaştan sonra ise, Püritenler İngiltere’de 1660’a kadar egemen güç olarak varlığını sürdürmüşlerdir. Ancak, kendi aralarında çıkan çıkar anlaşmazlıklarından dolayı, eskiden karşı çıktıkları hiyerarşiden daha toleranssız bir hale büründüler. 1660’da monarşinin restore edilmesi Anglikanizm’in de restorasyonuna neden olmuş ve Püriten din adamları 1662’de çıkarılan Birlik Kanunu’na göre, İngiliz Kilisesinden uzaklaştırılmıştır (Şahin, 2003: 110-111).

İç savaşların sona erdiği 1649’dan 1660’a kadar İngiltere kralsız olarak yönetilmiştir. Bu dönemde ülkeyi, başında Oliver Cromwell’in bulunduğu ordu yönetmiştir. Taşralı bir soylu olan ve askeri dehasıyla parlamento kurullarında yıldızı yükselen Cromwell 1658’deki ölümüne kadar yönetimde söz sahibi olmuştur. Cromwell, mükemmel ordusu arkasında durduğu sürece politikacılar olmadan ülkeyi yönetebilirdi; ancak subaylarının desteğini kaybetme riskini göze alamadığından dilediği gibi hareket etmeye çekinmişti. Bunun sonucunda ortaya bir İngiliz Cumhuriyeti ya da “Commonwealth” çıkmıştır. Bu yapılanma yeni anayasal planlar

açısından şaşırtıcı biçimde verimliydi. Oliver İngiltere'yi hoşgörüsüz bağnazların eline bırakmadan parlamento vasıtasıyla yönetmenin yolunu bulmak için tasarılar geliştirmişti ve bu Commonwealth'te vücut bulmuştu (Roberts, 2010: 345). Ancak bu dönemde de uyuşmazlıklar artmıştı. Düzeni yeniden oluşturmak amacıyla Cromwell, 1653'te, bir tür taç giymemiş kral olarak Lord Protector'u atamış ve İngiltere'ye askeri bir diktatörlük getirmiştir (Roskin, 2011: 29).

Ne var ki Cromwell ölünce Cumhuriyetin kurumsal açıdan iflası kaçınılmaz olmuştur. Yeni bir düzen kurulmasından yana olan İngilizlerin sayısı yeterli değildi. Büyük bir kısmının bilinen monarşi mekanizmasına geri dönmeyi tercih ettiği ortaya çıkmıştı. Böylece Stuartlar 1660'ta tekrar iktidara gelirken İngiltere Kralını koşulsuz olarak kabul etmiştir. Parlamento İngiltere Kilisesini ve reform düzenlemelerini desteklemesi koşuluyla II. Charles'ın geri dönmesini onaylamıştır. Devrimci Püritenlik parlamentoyu artık Katolik Karşı Reform Hareketi kadar korkutuyordu. Kralla parlamento arasındaki mücadele bitmese de bu tarihten itibaren kraliyet artık savunmadaydı (Roberts, 2010: 346).

Ancak Parlamento çok daha güçlüydü ve kendisine saygı duyulmasını istiyordu. II. Charles da mutlak bir monark olamayacağının farkındaydı; bunun yerine Parlamento'yu basiretli bir biçimde manipüle etmeye çalıştı; ancak din onu çelmelemiştir. Charles Katolik yanlısıydı ve Roma'ya gizlice sadakatini beyan etmeye hazırdı. 1673'te Katolikler ve Anglikan olmayanlar Protestanların aleyhine olan yasaları yürürlükten kaldırarak, Hoşgörü Beyannamesi yayınlamıştır. Ancak Parlamento, azınlık dinlerine yönelik bu hoşgörü yasasını Katolikliğe yasadışı olarak geri dönüş olarak addetmiş ve bu yüzden bu yasa engellenmiştir. II. Charles'ın 1685'te ölümünden sonra, onun alenen Katolik olan kardeşi James, II. James olarak tahta geçmiştir. II. James de bir Hoşgörü Beyannamesi yayınlamış ve yine Parlamento bunu Katolikliğe ve hem de mutlakıyete geri dönüş olarak addetmiştir. Bundan sonra Parlamento II. James'i tahttan indirmiştir ve onun Protestan kız kardeşi Mary ile Hollandalı eşi William'ı İngiltere'nin kraliçesi ve kralı olarak İngiltere'ye davet etmiştir. Bu İngiltere'nin Şanlı Devrim'i olarak tarihe geçmiştir. Çünkü çok önemli bir rejim değişikliği, neredeyse tek silah bile patlamadan gerçekleşmiştir. Şanlı Devrim'in ardından 1689'da bir Haklar Beyannamesi yayımlanmıştır. Bu beyanname, ABD'deki adaşından farklı olarak parlamentonun

hükümdar ile ilişkisini ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Şöyle ki parlamentonun onayı alınmadan yasa veya vergi çıkarılmayacaktı (Roskin, 2011: 29-30).

İngiltere artık kesin biçimde bir hukuk devleti olarak işlemeye başlamıştı. Bundan böyle ülkenin gittiği doğrultu açık biçimde paylaşılacaktı. Yönetimin en büyük ortağı toprak sahibi sınıfların egemen olduğu Avam Kamarası'ydı. Bu sınıfın en büyük üyeleriye Lordlar Kamarası'nın bünyesindeydi. Monarşi hala önemli bir güce sahip olsa da danışmanlarının Avam Kamarası'nın güvenini kazanmak zorunda olduğu kısa sürede ortaya çıkmıştı. Parlamentonun çıkardığı yasaları onaylama makamı olarak kral, kanuna dayanmak kaydıyla dilediği gibi davranabilirdi. 1689'da Haklar Beyannamesi adıyla bir yasa çıkarılmasına rağmen, bu da diğer yasalar gibi yürürlükten kaldırılabilirdi. Kıta ülkelerinde var olan ayrıcalıkları koruyan böyle bir dokunulmazlık yoktu. Yasal değişikliğe açık bir insan hakkı veya doğal hak söz konusu değildi. Otoritenin olağanüstü biçimde bir elde toplanmasının yarattığı tehlikeye karşı İngilizlerin tepkisi, gerektiği zaman devrim yapma tehdidini kullanmak oldu. Böylece otorite ancak toplumun en güçlü kesimlerinin arzularıyla uyum içinde hareket edebilecekti (Roberts, 2010: 355).

1688'deki Şanlı Devrim yukarıda ifade edilen yasal ve kurumsal düzenlemelerin yanında, İrlanda'ya karşı bir savaş açılmasına da yol açmıştır. Savaşı kazanan İngilizler İrlanda'da olağanüstü bir rejim kurmuştur. Buna göre bütün iktidarla toprakların önemli bir kısmı Protestan İngiliz mülk sahiplerine (Ulster'de de "presbytérien" İskoçyalılara) veriliyordu; Katolik İrlandalılar aşağı bir sınıf haline getiriliyordu. Ayrıca Şanlı Devrim yüzünden İngiltere, XIV. Louis'ye karşı kurulan koalisyonla girmiştir. Savaş, donanmayı bitirmiş ve Fransa'nın kaynaklarını tüketmişti. 1700'de XIV. Louis, nihayet İspanyol tahtını ele geçirmiştir. İngiltere ile Hollanda İmparator ve birkaç Alman prensiyle birlikte yeni bir koalisyon kurmuştur. Bu koalisyondaki ülkelerin orduları, kazandıkları zaferlerle Fransız ordularını, Almanya, İtalya ve Hollanda'dan dışarı atmayı başarmış ve sonunda Fransa'yı istila etmiştir. XIV. Louis, İngiltere'de Tory'lerin iktidara gelmesi sayesinde kurtulmuş ve Tory'ler İngiltere hükümetinin ileri süreceği şartlarda Fransa'nın barış yapmasını kabul etmiştir. 1707'de ise, İskoçya "Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı" adıyla tek bir parlamento ve birliğin, tek bayrağı altında İngiltere'yle birleşmişti.

İskoçya da kendi “Presbytérien” Kilisesi’yle İngiliz hukukundan ayrı olan hususi hukukunu muhafaza etmişti (Seignobos, 1960: 263-264).

6.2.3. İmparatorluk ve Sanayi Devrimi Dönemi (1688-1837): Taç ve İç Bağımsızlık Mücadeleleriyle Sömürge Savaşları Sorunu

İngiltere’nin bu dönemdeki siyasetinin temel ilkesi, başkalarının bağımsızlığını tehdit edecek düzeyde güçlenen herhangi bir devlete karşı güç dengesini korumaktı. İngiltere bu ilkeyi önce İspanya Kralı II. Felipe’e, daha sonra da Fransa Kralı XIV. Louis’ye karşı uygulayarak, kendi güvenliğini korumaya çalışmıştır. İngiltere’nin Fransız Kralı XIV. Louis’ye karşı başlattığı Büyük İttifak Savaşları (1689-1697)’ni, daha büyük çaplı bir savaş olan İspanya Veraset Savaşı (1702) izlemiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012).

Bu savaştan beş yıl sonra, 1707’de, yapılan Birlik Antlaşması çerçevesinde; geçmişte 1603’te birleşen İngiliz ve İskoç krallıklarının parlamentoları da birleşmiştir. İngiltere’nin topraklarını genişletme ve dolayısıyla kuzey sınırlarında güvenlik sağlama arzusu önce 1603’te Taçların birliği, daha sonra da 1707’de Birlik Antlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu antlaşmaya göre İskoçya, Avam Karaması’nda 45, Lordlar Kamarası’nda 16 lord tarafından temsil edilmiştir. Böylece İskoç halkı, merkezi hükümette bir söz sahibi olmuş, daha sonra ortaya çıkabilecek rahatsızlıklar da böylece önlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca oluşturulan bu birlikle İskoçya’da ekonomik ve entellektüel bir gelişme kaydedilmiştir (Çolakoğlu, 2006: 363; Llobera, 2007: 44).

Bu Antlaşmadan sonra, 1714’te, Kraliçe Anne’in ölümüyle boşalan tahtına, Hannover Seçici Prensi I. George’un seçilmesinden sonra II. James’in soyundan gelenlerin başlattıkları ayaklanmalara (1715-1745) rağmen, Hannover sülalesinin tahtı elinde tutmayı başarması, İngiltere’nin Avrupa’nın sorunlarıyla ve savaşlarıyla daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur. 1742-1763 döneminde yapılan Avusturya Veraset Savaşları çok az bir değişiklik yaratmasına rağmen, 1756-1763 döneminde yapılan Yedi Yıl Savaşları’nda önemli başarılar elde edilmiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012).

Her iki savaşın nedeni, Prusya ile Avusturya arasındaki Orta Avrupa’da askeri güç konusunda yaşanan mücadele ile İngiltere ve Fransa’nın sömürge

iştahlarıdır. Prusya'nın Avusturya'ya karşı galip geldiği savaş sonunda, 1748'de Aixla-Chapelle Barış Anlaşması imzalanmıştır. Bu barış anlaşmasına göre, Prusya artık Avrupa sahnesinde önemli bir aktör olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece, Prusya ve hala güçlü bir devlet olan Avusturya, sınırları tam olarak belli olmayan Almanya bölgesinde de artık en etkin devletler olarak belirmeye başlamıştır. Daha sonraki dönemde Avusturya, Prusya yenilgisinin izlerini silmek amacıyla Fransa ile ittifak yapmanın yollarını aramıştır. Bu durum Prusya ile İngiltere'nin birbirlerine yaklaşmalarına neden olmuştur. Fransa-Avusturya ittifakına daha sonra Rusya da dahil olmuştur. Bu ittifakların mücadelesi, Yedi Yıl Savaşları'nın ilk bölümünü teşkil etmiştir. Savaş sonunda imzalanan barış antlaşmasıyla eski durumun aynen korunması hususunda karar alınmıştır. Yedi Yıl Savaşları'nın geriye kalan kısmını, İngiltere ile Fransa arasındaki sömürge mücadelesi oluşturmuştur (Alganer ve Çetin, 2007: 296).

Yedi Yıl Savaşları'nın sonunda İngiltere, Fransa'dan iki önemli toprağı ele geçirmiştir. Bunlardan biri Kanada, diğeri ise İngiltere için ekonomik açıdan büyük önem taşıyan Hindistan'dır (Armaoğlu, 2010: 33). Hindistan kıtasal büyüklüğü ile İngiliz ekonomisine neredeyse sınırsız düzeyde hammadde ve ucuz insan gücü sağlamaktaydı. İngiltere zamanla Hindistan'ın çevresindeki bölgeye de, Uzak Doğu'ya ve Basra Körfezi'ne doğru yayılmıştı. Bu genişlemenin merkezinde neredeyse Hindistan yer almaktaydı. Bu yüzden Hindistan'ı elde tutmak İngiltere için çok geniş bir alanı kontrol edebilmek anlamına geliyordu. Hindistan'ı tehdit edebilecek ülkeler ise kuzeyde ve batıda Rusya ve Avrupa'nın diğer sömürgeci devletleri (Fransa, Hollanda vd.) idi. İngiltere açısından sorun oluşturabilecek olan bir diğer etken de, Rusya'nın güneye ve doğuya sarkmasıydı. Özellikle Kırım'ın Rusya'ya geçme süreciyle hızlanan bu gelişme dizisi Rusya'yı Hindistan yoluna her geçen gün yaklaştırmıştı. Boğazlar'ı, Karadeniz'i, Kafkaslar'ı, Afganistan'ı, İran'ı, Doğu Akdeniz'i kontrol altına alma yolunda olan Rusya, İngiltere'nin korkulu rüyası olmuştu. Bu bağlamda İngiltere'ye sorun çıkarmayan görece daha zayıf bir konumda olan Osmanlı İmparatorluğu, buna rağmen Rusya'yı durdurabilecek/yavaşlatabilecek bir güce sahipti. Bu dönemde Rusya'ya ek olarak Napolyon Fransa'sının Ortadoğu'ya kayan ilgisi ve Mısır'ı işgal girişimiyle Hindistan yoluna göz dikmesi,

İngiltere'yi Osmanlı'yı Fransa ve Rusya'ya karşı destekleme hususunda ikna etmişti (Gülcan, 2011: 7-8).

Bu savaşların yaşandığı dönemde İngiltere, Sanayi Devrimi'ni yaşayan ilk ülke olmuştur. 1700'lerde Kıta Avrupa'sındaki savaşlardan uzakta, zenginleşmiş ve nüfusu artan bir ülke olan İngiltere'de, bu artış temel mallara güçlü bir talep yaratmış, üreticiler ve mucitler de bu fırsatı iyi değerlendirmişlerdir. John Kay'ın kurmayı başardığı dokuma tezgâhı sayesinde ülkede tekstilde hızlı bir gelişme olmuştur. Ayrıca bu dönemde demir üretiminde kaydedilen artışı, İskoçyalı James Watt'ın icat ettiği buhar makinesiyle sınıftan ulaşım ve ticarete kadar sağlanan gelişmeler izlemiştir (Davis, 2010: 246-249).

Yedi Yıl Savaşları'ndan ve Sanayi Devrimi esnasında kaydettiği ilerlemeden sonra İngiltere, dünyadaki yeni başat güç olmuş ve İngiltere'nin Amerika ve Doğu ile otuz yıl içinde ticareti üç kat artmıştır. Ancak İngiltere'nin Kanada ve birtakım Kuzey Amerika topraklarını Fransa'dan alarak İngiliz bir Amerika yaratmasına rağmen, bu toprakları elde tutması mümkün olmamıştır. Avrupa ülkeleri, İngiltere'den Yedi Yıl Savaşları'nın intikamını almak amacıyla Amerikalıların Bağımsızlık Savaşı'nı iyi bir fırsat olarak görmüşlerdir. Yedi Yıl Savaşları'nın yol açtığı sonuçlar, İngiltere'yi Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile karşı karşıya bırakmıştır (Erkan, 2010: 95).

Yedi Yıl Savaşları'nın sonunda maddi yönden büyük sıkıntıya düşen İngiltere, 1764-1765 yıllarında Amerika'daki kolonilerine yeni vergiler getirmiştir. İngiltere'nin ek vergi koyma yönündeki talebine koloniler karşı çıkmıştır. Kuzey Amerika kıtasında İngiliz sömürgesi olan on üç koloni ile İngiltere arasında yaşanan vergi anlaşmazlıkları, 1774'de silahlı çatışmalara dönüşmüştür. İngiltere'yle çatışan bu on üç koloni halkı bir araya gelerek mücadelelerini birlikte yürütmeye başlamışlar ve 4 Temmuz 1776'da yayımladıkları Bağımsızlık Demeci ile Amerika Birleşik Devletleri (ABD) adıyla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bağımsızlık Demeci'nin ilan edilmesiyle koloniler halkı ile İngiltere arasında süren mücadele bir bağımsızlık mücadelesine dönüşmüştür. Kolonilerin bağımsızlık savaşı 1783'e kadar sürmüştür. Sonunda, İngiltere hem karada hem de denizde yapılan savaşlarda mağlup olmuş ve ABD'yi tanımak zorunda kalmıştır (Güler, 2005: 228-229).

Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda Fransa'nın Amerika'daki sömürlere yardım etmesini unutmayan İngiltere, on yıl sonra yeniden Fransa'yla savaşa tutuşmuştur. İngiltere'nin deniz üstünlüğü, Napolyon'un İngiltere'yi istila etmesini güçlkle de olsa önleyerek, Fransa'nın Avrupa'daki üstünlüğünü sona erdirmiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012). Napolyon'un kendi ülkesinde dahi uygulamadığı ya da uygulamaktan vazgeçtiği liberal düşünce ve devrimin tüm değerlerini silah zoruyla Avrupa'ya yaymak istemesi tarihin en büyük devriminin ardından yaşanmış en büyük çelişkiydi. Bu büyük çelişkiyi içinde barındıran Napolyon Savaşları'nda, Napolyon'a karşı savaşan İngiltere, Avusturya, Rusya, İspanya ve Prusya'dan oluşan koalisyon ülkelerinden yaklaşık 1.5 milyon asker hayatını kaybetmiştir. Fransa'nın da 1 milyon asker kaybının olduğu bu savaşlarda, bütün ülkelerden ölen 1 milyon sivil de ilave ilave edildiğinde, ihtilal savaşlarının insan kaybı 3 milyonu bulmuştu. Kuşkusuz ki bu tablo, 19. yüzyıla girerken, dünyanın barıştan ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Bu noktada nasıl bir barış düzeninin kurulacağı sorusunun yanıtlanması gerekmektedir. Bu da 1815 Viyana Kongresi'nde cevaplanmaktaydı (Erkan, 2010: 96-97).

Avrupa'da gerçek ve kalıcı bir denge (barış) sistemi tesis etmek amacıyla toplanan Viyana Kongresi'nde İngiltere'yi Viyana yuvarlak masasının etrafında toplanmaya iten tek ortak payda, Napolyon faktörüydü. Viyana Kongresi'nin öngördüğü ve gerçekleştirdiği yeni barış düzeninden belki de daha önemlisi, öngörülen bu barış düzeninin nasıl yürütüleceği sorunuydu. İngiltere'nin Napolyon'u yenen ittifaktan ayrılması her ne kadar monarşik ülkelere bir serbestlik ve senkronize bir görünüm kazandırmışsa da, İngiltere'nin destek vermediği, Fransa'nın da dışlandığı bir dünya düzenini kendi başlarına yürütecek güçleri bulunmamaktaydı. Bu yüzden de Rus Çarı I. Alexander'ın önerisiyle Viyana Kongresi'nden sonra, Avusturya, Rusya ve Prusya İncil'in emirleri doğrultusunda ortak bir politika izleyeceklerini deklare ederek Kutsal İttifak'ı kurmuştur. Avrupa'nın bu uluslararası sistemi içinde İngiltere'nin konumu ise oldukça tartışmalıydı. İngiltere, Napolyon'u yenen ülkelerle, Fransa ile denizaşırı ülkelerdeki rekabeti nedeniyle ittifak yapmasına rağmen, İngiltere Kutsal İttifak'ın uluslararası ilişkilerin temelini dinselliklere dayandırma girişimlerini hoş karşılamamış ve yapılan işbirliğini Napolyon'un yenilgisiyle sınırlı tutmuştu (Erkan, 2010: 98-100).

1815 Viyana Kongresi'nin ardından İngiltere'nin dünya ekonomisi üzerindeki hâkimiyeti, iyice pekişmiştir. İngiltere'nin merkezi bir rol oynadığı devletler sistemi çerçevesinde gelişen dünya ekonomisi, Londra merkezli olarak büyümeye başlamıştır. Londra'da bulunan çok sayıda özel kuruluş ve şirket, özellikle mali kuruluşlar, İngiliz Devleti'nin kontrolü altında dünya ekonomisini genişletmek ve yönetmek olanağına kavuşmuştur. Bu dönemde liberal bir dünya ekonomik düzeni kurmak yolunda ilerleyen İngiltere'nin kullandığı en önemli iki araç; ekonomik rekabet üstünlüğü ve altın standardına geçilmesidir. Mal ticaretinden türeyen finansal sistem İngiltere'nin sistemik gücünün en büyük dayanağını teşkil etmektedir. Mal ticareti alanında rekabet üstünlüğünü koruyan İngiltere, altın standardıyla Sterlini dünya parası konumuna yükseltmiştir. Bu şekilde İngiltere'nin dünya mal ve sermaye piyasalarını kontrol altına alması mümkün olmuştur. İngiltere'nin geliştirdiği ve koruduğu söz konusu iki mekanizma 19. yüzyıl dünya liberal düzeninin ve dolayısıyla İngiltere'nin gerçek gücünün temelini oluşturmuştur (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004: 74-75).

1820'lere gelindiğinde İngiltere, Sanayi Devrimini tamamlamış ve Napolyon Savaşları'nda Fransa'yı yenerek dünya pazarlarında rakipsiz bir konuma erişmiştir. Ancak aynı yıllarda, sanayi devrimini yaşamakta olan diğer Avrupa ülkeleri korumacı tedbirlerle İngiliz mamullerinin kendi pazarlarına girmesini önüyorlardı. Bu durumda İngiliz ticaret ve sanayi sermayesi Avrupa dışındaki ülkelere yönelmek durumunda kalmıştır. 1820'lerden 1840'lara kadarki dönemde İngiltere, Latin Amerika'dan Çin'e kadar birçok ülkede mümkün olduğu kadar yerel iktidarlara anlaşarak, gerektiğinde ise silah gücü kullanmaktan çekinmeyerek, birçok serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Böylece 19. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da gümrük vergileri genel olarak yükselmiş ve 1819-1835 yılları arasında İngiltere'nin dış ticaretinde durgunluk hâkimdi. Bu durum ülkenin genç sanayisine ağır zararlar verebilirdi. Bu yüzden derhal yeni pazarlar bulunmalıydı (Acartürk ve Kılıç, 2011: 9-10).

18. yüzyıldan sonra İngiltere, parlamenter demokrasi konusunda da önemli adımlar atmıştır. III. George kendi destekçileriyle birlikte Avam Kamarası'nı feshetmiş ve başbakan olan Lord North'la birlikte ülkeyi yönetmiştir. Ancak ABD Bağımsızlık Beyannamesi'nin ilanının ardından, 1783'te Genç William Pitt'in

Başbakan olmasıyla kabineye ve Başbakana iktidarı iade edilmiş, kabine ve Başbakan sadece Avam Kamarası'na karşı sorumlu kılınmıştır. Böylece, partinin lideri, Parlamento'nun en üst düzey üyesi ve bir araya gelmiş kabinenin başı olarak, Başbakan İngiltere'deki siyasi iktidarın odak noktası olmuştur. 18. yüzyıldan sonra Parlamento en üstün güç olmasına rağmen, demokratik veya temsili değildi. Kırsal yörelerdeki oy kullanma hakkı toprak sahipleriyle sınırlıyken, şehirlerdeyse bu hak çok daha geniş kesimlere ait olsa da, kasabalarda bir düzine veya buna yakın insan tarafından oy kullanılabilirdi. 18. yüzyılda siyasi partiler oluşmaya başlamıştır. Toryler toprak sahibi aristokrasiyi, Whigler ise tüccarları ve imalatçıları temsil eden, ilk başlarda basit birer parlamento grubuydular. Bunlar ancak bir sonraki yüzyıl seçmen tabanına kök salmışlardır. 19. yüzyılda Whiglerin Liberal Parti'ye, Torylerin Muhafazakâr Parti'ye dönüşmesiyle iki partili bir sistem doğmuştur. Ancak parti sıfatları ne olursa olsun, parlamentolar sıradan insanlardan oluşmuyordu. Lordlar Kamarası, miras yoluyla bu unvanı elde etmiş asilzadelerden; Avam Kamarası ise yüksek sınıftan, arazi sahiplerinden ve zenginlerden oluşuyordu. Seçimler de çoğunlukla az sayıda seçmene rüşvet yedirilerek kazanılırdı (Roskin, 2011: 30-32).

Bu durum 1832 tarihli Reform Yasası'na kadar devam etmiştir. Bu Yasadan önce, Avam Kamarası'nın halkı temsil ettiğini söylemek olanaksızdı. Şöyle ki 1831'de toplam nüfusu 24 milyon olan Büyük Britanya ile İrlanda'nın, evrensel oy usulü uygulandığında 10 milyon seçmenin olması gerekirdi. Oysa bu tarihlerde oy verme hakkına sahip olanların sayısı 1 milyon civarındaydı. Bu sorunun çözülmesi için Amerikan ve Fransız Devrimleri'nden önce bazı alternatifler görüşülmeye başlanmıştır. 1782'de Başbakan Genç William Pitt de bu sorun için mücadele etmiştir. Ona göre bu aksaklığın giderilmesi için şu üç önlemin alınması gerekmektedir: a) Seçimlerde rüşvet ve suistimalin önlenmesi, b) vatandaşların oylarını kullanmasına engel olan şeylerin ortadan kaldırılması, c) üyeliklerin artırılması. Pitt'in bu tasavvurları ancak 1832 tarihli Reform Yasası ile gerçekleşebilmiş ve seçimlerdeki suistimalleri önlemek için de Oy Kanunu çıkarılmıştır (Bilik, 1951: 447-448). 1832'de çıkan Reform Yasası'yla da Avam Kamarası'na sadece ileri gelen kişilerin değil, geniş bir yurttaş kitlesinin temsilcisi ve onlara karşı sorumlu olma zorunluluğu ilkesi getirilmiştir. Bu Yasayla yarım

milyondan fazla seçmenin seçim listesine katılmaları sağlanmıştır (Roskin, 2011: 30-32).

6.2.4. Victoria Çağı'yla II. Dünya Savaşı Arası Dönem: Ekonomik Nedenli Saldırganlaşma ve İç Bölünmeler Sorunu

Kraliçe Victoria adıyla anılan, 1837'den 1901'e kadar olan dönemde İngiltere, ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan I. Elizabeth'ten sonra ikinci kez doruk noktasına çıkmıştır. Bu dönemde İngiliz dili ve edebiyatı etkisini dünyanın dört bir yanına yaymıştır (Büyük Britanya Tarihi, 2012). Sanayi Devrimi'nin öncüsü olan İngiltere'nin 19. yüzyılda Victoria dönemi politikalarında, kamusal toprakları özel mülkiyete dönüştürmek amacıyla laissiz-faire ekonomisinin kaçınılmaz önkoşulu olarak görülen son derece kapsamlı devlet müdahalesine tanık olunmuştur. Buna göre kırsal piyasa ekonomisinde mülkiyetin ağırlığının küçük çiftçilerden alınıp, büyük toprak sahiplerine kaydırılmasını ifade eden "Toprak Çevirme Hareketi" devlet baskısıyla sağlanmıştır. 1834 tarihli "Yoksullar Yasası" ile de piyasa mekanizması tarafından belirlenen en düşük ücretten daha düşük olan geçim düzeyi saptanmış; güvenlikten yoksun ve olumsuzluklara karşı korunmada birey bir başına bırakılmış, fertler piyasanın belirlediği şartlarda ücret ne olursa olsun çalışmaya zorlanmıştır. Ayrıca korumacı "Tahıl Kanunu" da parlamento kararıyla kaldırılarak serbest piyasa koşullarının rolü arttırılmıştır (Doğan, 2008: 61).

Serbest ticaret döneminin başladığı Victoria döneminde, İngiltere'nin ekonomik üstünlüğü iyice belirginleşmiştir. Teknik ve ekonomik açıdan gösterdiği ilerleme, İngiltere'nin sahip olduğu en önemli kozdu. Bu dönemde ilerlemesini koruyarak olgunluk çağına erişen İngiliz ekonomisi, nüfuz alanını tüm dünyaya yaymıştır. Her şey İngiliz üstünlüğünün daha da artmasına yardımcı oluyordu: Doğal kömür ve demir kaynakları, sermaye birikimi, teknik üstünlük, 1846'da benimsenen serbest mübadele, Londra kent merkezi sayesinde banka ve finans kurumlarının güçlenmesi. İngiltere'nin benimsediği serbest ticaret, dünyanın geri kalanını da serbest ticaret konusunda etkilemiştir. Diğer ülkeler bu modeli izledikleri takdirde, İngiltere katma değerli imalat sahasında, sahip olduğu geçici tekeller sayesinde satıcı tekeli elinde tutacağını zannetmiştir. Oysa Alman ve Amerikan iktisatçılar, ekonomik kalkınma konusunda realist kalmayı tercih ederek, serbest ticaretten

vazgeçerek, korumacı gümrük tarifeleri ve sübvansiyonlara yöneldiler. Bu dönemde sanayi alanında İngiltere'nin tekstil egemenliğinden sonra, yüzyılın sonuna doğru elektriğin ve kimya sanayinin gelişmesiyle “İkinci Sanayi Devrimi” başlamıştır. Bu evrede üstünlük, metalürjiye ve mühendislik bilimlerine geçmiştir. Bu dönemden sonra İngilizlerin ekonomideki üstünlüğü de zayıflayarak, Almanya ve ABD'ye geçmiştir. Ekonomide ilk başlarda büyük ilerleme kaydeden Kraliçe Victoria, gözden düşmüş İngiliz monarşisine eski prestijini kazandırmış ve tebaasını şaşırtıcı bir şekilde kendine bağlamayı başarmıştı. Onun politik dehası, monarşiyi orta sınıfın istekleri ve değerleriyle bağdaştırabilmesine dayanmakta olup; milliyetçilik hareketlerinin doruğa çıktığı bir dönemde, Büyük Britanya ve İrlanda'nın yanı sıra, Avrupa, Asya, Afrika, Amerika ve Avustralya kolonilerinin de kraliçesi ve Hindistan'ın İmparatoriçesi olan Victoria, ulusun ve imparatorluğun onurunu görkemli bir şekilde temsil ediyordu (Victoria Döneminde İngiltere, 2007; Lind, 2012).

Victoria döneminde, daha önceden başlatılan anayasal ıslahatlara da devam edilmiştir. 1834'te mahalli idareler reformuyla memuriyetlerin kral tarafından mahallin ileri gelenlerine bahşedildiği eski self-government sistemi yerine yavaş yavaş temsili sistem getirilmeye başlanmıştır. Komünler ve kontluklar artık kendi seçtikleri heyetler tarafından idare edilmeye başlanmıştı. Demokratik cereyan, İngiliz tarihinin belki de en muhteşem dönemi sayılabilecek olan ve 1867'ye kadar süren devrede gerçekleşmiştir. Bu sıralarda 1832 Reform Yasası'nın gideremediği eşitsizlikler ve Seçim Kanunu'ndaki boşluklara karşı, Chartist denen grubun teşvikiyle bir mücadele başlamıştır. Bu grubun programında, bütün erkeklere seçmenlik hakkının tanınması, eşit seçim dairelerinin ihdası, seçimlerin yılda bir kez ve gizli yapılması gibi hususlar yer almaktaydı. Bunlar programlarını gerçekleştirememiş olmakla birlikte, halkta seçmenlik vasıf ve şartlarının genişletilmesi arzusunun şiddetlenmesine katkı sağlamıştır. Muhafazakâr Başbakan Benjamin Disraeli, liberallerin bu silahını ellerinden alarak, 1876'da Kanunu'nu kendisi teklif etmiştir. 1876 Kanunu, küçük seçim dairelerinin üye sayısını azaltarak bunları daha büyük olan seçim dairelerine vermek suretiyle yeni baştan dağıtmayı öngören hükümleri getirmiştir. Seçmenlik vasıflarını genişleterek seçmen sayısını da artırmıştır. Özellikle burlarda yılda 10 İngiliz lirası veya daha fazla pansiyon ücreti verenler de seçmen sayılmıştır. Bu artış

yalnız erkeklere münhasır kalmış olsa da, 1 milyon fazlalık sağlamıştır. 1883'te seçimlere fesat karıştırılmasını önleyen, 1884'te seçmen olabilmenin vasıf ve şartlarını değiştiren ve genişleten yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1867'de Disraeli bütün aile reisi olan erkeklere oy hakkı tanıyan bir yasa tasarısını yasalaştırarak demiryolu sanayi bölgelerinde yerleşmiş olan Katolik İrlandalılarla İngilizleri de siyasi hayatta bir araya getirerek, muhafazakâr muhitte derin tesirler uyandırmıştır (Bilik, 1951: 450-451).

Victoria döneminde İngiltere, sömürgelerinin sayısını da artırmıştır. Sömürgelere yapılan seferler ve 1854-1856 yılları arasında süren Kırım Savaşı dikkate alınmazsa, Victoria döneminin aynı zamanda bir barış dönemi olduğu söylenebilir (Victoria Döneminde İngiltere, 2007). Victoria döneminde İngiltere, Doğu Sorununa (Doğu'nun Batı'nın çıkarları çerçevesinde madden ve manen şekillendirilmeye çalışılması ve Türk-Müslüman kavramlarının dönüştürülerek Batı'ya uygun bir Doğu'nun yaratılması çabası) da müdahil olmuştur. İngiltere'nin bu dönemdeki önceliği, Osmanlı Devleti üzerinde Rus, Mısır üzerinde de Fransız etkisinin kurulmasıyla Doğu Akdeniz ticaretinin zarara uğramasını ve İstanbul'un başka devletlerin denetimine girmesini önlemek olmuştur. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin bir görüntüden ibaret olduğu ve gerçekleştirilmeye çalışılan reformlara rağmen yaşatılamayacağını anlaşılmaya üzerine İngiltere, Yakındoğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla Boğazlar'daki stotükoyu korumak yerine, Yakındoğu'daki savunmasını Mısır'a dayandırmaya karar vermiştir (Baysoy, 2011: 49-58). İngiltere ile Fransa arasındaki çatışmaların en eskisini oluşturan Mısır'da Arap milliyetçiliğinden dolayı baş gösteren karışıklıklardan yararlanan İngiltere, 1882'de Mısır'ı işgal etmiştir. Bu yüzden 1904'e kadar İngiltere ve Fransa arasında şiddetli bir gerginlik yaşanmıştır. Mısır sorunundan sonra İngiltere ile Fransa'nın ikinci çatışma alanını Sudan oluşturmuştur. İngiltere Mısır'ı ele geçirdikten sonra bu ülkenin ekonomik hayatının can damarı olan Nil Nehri'nin bütününü ele geçirmek istemiş ve Sudan'a yerleşmek amacıyla herekete geçmiştir. İngiltere'yle bir savaşı göze alamayan Fransa Sudan'dan çekilmiştir. Bu dönemde İngiltere ile Fransa'nın üçüncü çatışma alanını Hindiçi oluşturmuştur (Güneydoğu Asya). Bu kez İngiltere ile Fransa arasında çıkan çatışma,

iki devlet arasında anlaşma yapılarak, Annam İmparatorluğu kısmı Fransa'ya, Birmanya da İngiltere'ye verilerek sonlandırılmıştır (Armaoğlu, 2010: 33-35).

İngiltere, Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra, Fransa ile Afrika Kıtası'nın değişik bölgelerinde girmiş olduğu rekabet ve çatışmalar nedeniyle, Almanya'nın Afrika'ya ayak basmasına başlangıçta pek ses çıkarmamayı uygun bulmuştu. Almanya da bu iki ülkenin çatışmasından yararlanarak Afrika'ya girmişti. İngiltere ise, hem Fransa hem de Almanya ile aynı anda çatışmanın riskini hesaba katarak, Almanya'yla 1866'da anlaşma yolunu seçmiştir. 1866 Anlaşması ile İngiltere Tanganika'yı Alman sömürgesi olarak tanıırken, 1890 Heligoland Anlaşması ile de iki ülkenin Afrika kıtasındaki çıkarları karşılıklı olarak tanınmıştır. Ancak Fransa ile İngiltere, 1904'te aralarında bir anlaşma imzalayarak aralarındaki çatışmaya son verip, sömürge paylaşımında kesin uzlaşmaya varınca, Alman-İngiliz ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir. İngiltere ile 1904 Samimi Anlaşması'nı gerçekleştiren Fransa, 1894'te Rusya ile imzalamış olduğu İttifak Anlaşması'na da güvenerek, Almanya'ya karşı olan tutumunu sertleştirmiştir. Kendisinin kuşatma altında kaldığına inanan Almanya'nın bu üçlü kuşatmaya cevabı silahlanmaya ağırlık vermek olmuştur. Böylece Avrupa I. Dünya Savaşı'na giden yolun en tehlikeli dönemecine girmiştir (Erkan, 2010: 112-113).

Bu dönemde Almanya'nın ve Fransa'nın silahlanma ve asker sayısındaki artış yönünde almış olduğu kararlar, İngiltere'nin önce donanmasını, ardından kara ordusunu güçlendirmesine yol açmıştır. Ayrıca Avrupa'da bir bloklaşma yarışı, Almanya'nın öncülüğünde başlamıştır (Güneş, 1999: 116). 19. yüzyılda İngiltere ile Fransa ve Almanya arasında yaşanan sorunların yanı sıra, Rusya'yla da çetin mücadeleler yaşanmıştır. Ancak 1907'de imzalanan İngiliz-Rus Anlaşmasından sonra, İngiliz-Rus ilişkileri daha fazla bir yakınlık içine girerek İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Üçlü İttifaka karşı bir Üçlü İtilaf Bloğu doğmuştur. Böylece Avrupa'daki büyük devletler, iki büyük bloğa bölünmüştür. Avrupa'nın 1870'lerden başlayıp, 1907'ye gelinceye kadar geçen dönemde bu şekilde iki bloğa ayrılması, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasının en önemli nedenlerinden birini meydana getirmiştir. Çünkü 1904'te İngiliz-Fransız Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf blokları tam bir çatışma içine girmiştir. On yıl devam eden bu çatışma dönemi, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle sonuçlanmıştır (Armaoğlu, 2010: 36).

Ancak savaşın çıkmasında Avrupa ülkeleri arasındaki bloklaşma, milliyetçilik, silahlanma yarışı kadar Avrupalı ülkeler arasındaki sömürgeleştirme yarışının da etkili olduğunun yinelenmesinde yarar vardır. Yukarıda da değinildiği gibi, buhar gücünden yararlanılarak elle üretim devri sona ermiş, fabrikasyon üretim devri başlamıştır. Havagazı, elektrik ve petrolün de sanayide kullanılması Avrupa'daki üretimi artırırken hammadde bulma ve üretileni satma sorunlarını doğurmuştur. İşte bu iki olgu, Avrupa'nın güçlü devletlerini sömürgeleri elde tutma, yeni sömürgeler elde etme yarışı içine sokmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinde Afrika'nın %11'i, Pasifik adalarının %57'si sömürgeleştirilmişken, yirminci yüzyılın başında Afrika'nın %90'ı, Pasifik adalarının ise %99'u sömürgeleştirilmişti. I. Dünya Savaşı öncesinde yeryüzünün yaklaşık yarısı Avrupalı devletlerin kontrolü altına girmişti. Avrupalı devletler arasında en fazla sömürgeye sahip devlet de İngiltere'ydi. Mısır, Sudan, Nijerya, Hint Yarımadası, Seylan, Çin Hindi dışındaki Güney Doğu Asya ülkeleri, Yeni Zelanda, Avustralya, Kanada vs. gibi ülkeler İngiltere'nin denetimindeydi. İngiltere'yi Fransa, Fransa'yı da Rusya izliyordu (Güneş, 1999: 115).

Sıralanan bu nedenlerden dolayı Avrupa, adeta patlamaya hazır bir bombaya dönüşmüştü. 28 Haziran 1914'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da uğradığı suikast sonucu öldürülmesinin ardından Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başlayan gerginlik, 1 Ağustos'ta I. Dünya Savaşı'na dönüşmüştür. Kıta Avrupa'sının bütün büyük güçlerinin karşılıklı olarak savaş ilanı ile başlayan savaş, gerçekte 1905'ten beri gittikçe artan gerginliklerle yoğunlaşmış bir dizi krizin en ileri noktasını teşkil etmekteydi. 1 Ağustos'ta Avrupa'nın büyük güçlerinin birbirlerine savaş ilan etmelerine rağmen, İngiltere'nin konumu belirsizliğini korumuştur. Ancak 3 Ağustos'ta Alman ordularının Belçika'ya girmesinin ardından İngiltere, Almanya'ya 24 saatlik bir ultimatom vererek, Belçika'nın tarafsızlığının ihlalinin durdurulmasını, aksi takdirde bunun iki ülke arasında savaş nedeni sayılacağını belirtmiştir. Almanya'nın bu ultimatomu cevap vermemesi üzerine, İngiltere de 4 Ağustos'ta savaşa taraf olmuştur (Gülboy, 2009: 53).

I. Dünya Savaşı'nda İngilizler, gerçekte doğrudan tehdit altında olmayan imparatorluklarının fiziksel sınırları içerisinde olmayan coğrafyalarında gösterdiği

varlığını koruma çabası içerisine girmişlerdir. Savaşta sömürgeci bir politika izleyen, sanayileşmiş İngiltere, ulusal tarih ve edebiyat geleneğini yaşattığı çok geniş bir yayın ağı ve yüzde yüzlere varan okuma oranıyla geçmişten devraldığı ulusal kültürünü ve emperyal milliyetçilik anlayışını sistemli bir propaganda aracı olarak kullanmayı başaramış (Yiğit, 2007: 293) ve Almanya'nın beklentilerini tersine çevirmiştir. Çünkü Almanya İngiltere'nin savaşın dışında kalacağını tahmin etmiştir. Savaş'a Osmanlı Devleti'nin katılımıyla Rusya'nın diğer itilaf devletleriyle bağlantısı kopmuş, Rus devrimcilerin Çar'ı devirmesinden sonra ülkelerini Savaş'tan çekmeleri de Almanların lehine şaşırtıcı bir değişiklik olmuştur. Bu dönemde İtilaf Devletleri'ne Rusya'nın eksikliğini giderebilecek bir ülke katılmıştır. O zamana dek Fransa ve İngiltere'ye erzak satan, ancak savaşın dışında kalan ABD de savaşa katılmıştır. Bunun üzerine dengeler tersine dönmüş ve Savaşın seyri İtilaf Devletleri'nin lehine dönmüştür (Davis, 2010: 292-230).

Temmuz 1918'de İtilaf Devletleri'nin saldırısı yorgun Alman askeri üzerinde yıpratıcı etkiler uyandırmıştır. Almanya bunun üzerine, fazla yıpranmadan barış görüşmelerine başlamayı uygun görmüştür. Almanya'nın yanı sıra, Almanya ile bağlantısı kopan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'yle, Avusturya-Macaristan ise 3 Kasım 1918'de imzaladığı mütarekeyle savaştan ayrılmıştır (Güneş, 1999: 125-126).

Savaş sürerken İngiltere'nin sömürgelerinde de istikrar bozulmuştur. Ülkeye bağlı sömürge ve bağımlı ülkelerde ulusal bağımsızlık hareketleri başlamış ve bu durum özellikle Hindistan ve Mısır'da belirgin bir şekilde görülmüştür. Bu ülkelerdeki istikrarsızlıklar İngiltere'nin kolonileri üzerindeki güç etkisini ve hatta Kafkaslardaki etkisini gösterebilme potansiyelini tehdit etmiştir. I. Dünya Savaşı ve Almanya kapitülasyonu sona erdikten sonra, İngiltere-Fransa ilişkileri de soğumaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı'nda az kayıp verip hâlâ büyük bir orduya sahip olan Fransa, Avrupa liderliğine soyunmuş ve İngiltere ile barışmaya yanaşmamıştır (Mustafayev, 2012: 5).

Ancak bu durum, I. Dünya Savaşı'ndan iki ay sonra düzenlenen Paris Barış Konferansı'na kadar devam etmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, 10 milyondan fazla insanın ölümüne ve milyonlarca insanın açlık, hastalık ve kıtlıklarla boğuşmasına neden olan I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, başta savaşın galipleri

olmak üzere, dünya nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü temsil eden dünya liderleri, devletlerarası sorunları barışçıl yollarla çözmek ve olası sorunları sıcak çatışmalara girmeden önlemek amacıyla uluslararası sistemde kimi düzenlemelere gitme ihtiyacı duymuştur (Kıran, 2008: 20). Bu da I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden iki ay sonra, Paris Barış Konferansı'nda somutlaşmıştır. Konferansın önderleri, ABD Başkanı, Fransa ve İngiltere devlet başkanlarıydı. Paris yakınlarındaki Versay Sarayı'nda yapılan bu görüşmelerin ardından, 28 Haziran 1919'da Versay Barış Antlaşması imzalanmıştır (Davis, 2010: 302).

Almanya'yı yıkıp, adeta yerine yeni bir Avrupa düzeninin kurulmasını öngören Paris Barış Konferansı'nda ABD tarafı, dünya çapındaki yeni bir örgütü, Milletler Cemiyeti'ni kurma çabası içine girmiştir (Mustafayev, 2012: 5-6). Milletler Cemiyeti'nin oluşturulması yönündeki ortak iradenin ortaya konmasından sonra, ABD, Fransa ve İngiltere'den aralarında tarihçi, hukukçu, diplomat ve uluslararası hukuk profesörlerinin yer aldığı komisyonlar oluşturularak taslak çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı'nın açılışından bir hafta sonra ABD ve İngiltere delegelerinin ısrarıyla, Milletler Cemiyeti'nin oluşturulması yönündeki planın, barış antlaşmalarının ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi yönünde bir karar alınmıştır. Alınan karar, aynı zamanda Milletler Cemiyeti'nin Anayasası'na ilişkin detaylar üzerinde çalışacak olan bir komisyonun da kurulmasını içermektedir. Bu komisyonun çalışmalarını tamamlamasının ardından, sözleşmenin son taslağı 28 Nisan 1919'da Barış Konferansı'na sunulmuş ve sunulan Cemiyet Sözleşmesi ve diğer bütün destekleyici belgeler oybirliğiyle kabul edilmiştir. Ancak Cemiyet Sözleşmesi, Versay Antlaşması'nın bir parçası olduğundan, teşkilatın resmi kuruluşu 9 ay geciktirilerek, 10 Ocak 1920'de Versay Antlaşması'nın onaylanmasıyla yürürlüğe girmiş olup, İngiltere Milletler Cemiyeti'nin asli üyeleri arasında yer almıştır (Kıran, 2008: 21).

I. Dünya Savaşı'nda İngiltere, genç erkekler kuşağının büyük bir kısmını yitirmiştir. Buna karşılık, I. Dünya Savaşı, ülke içindeki toplumsal ve siyasal gelişmeleri hızlandırmıştır. Savaş esnasında çeşitli sanayi kollarında çalışmaya başlayan kadınlar, önce sınırlı (1918), daha sonra tam (1928) oy kullanma hakkını elde etmiştir. Gün geçtikçe şiddetlenen ulusçuluk kökenli devrimci eylemler ve

sendikaların direniş hareketleri, İrlanda'nın birlikten ayrılmasına neden olmuştur (Büyük Britanya Tarihi, 2012).

24 Ocak 1916'da İrlandalı milliyetçiler Bağımsız İrlanda'nın Britanya İmparatorluğu'ndan ayrılarak kurulduğunu ilan etmiştir. Ancak bu isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu arada, yalnız İrlanda bağımsızlığından yana olan Cumhuriyetçilere olan destek de artmıştır. 1918 genel seçimlerinde, Cumhuriyetçilerin siyasi kanadı olan Sinn Fein Partisi, tüm Katolik seçim bölgelerini kazanmayı başarmıştır. Seçilen üyeler, Britanya Parlamentosu'ndan ayrılarak, Dublin'de Dail adlı bir Parlamente oluşturmuştur. Bu üyeler ilk olarak IRA (İrlanda Cumhuriyet Ordusu)'yı kurarak, 1919 ile 1921 yılları arasında bir gerilla savaşı başlatmıştır. İngiltere, İrlanda Adası'nı 1920'de 26 bölgeden oluşan güney ve 6 bölgeden oluşan kuzey olmak üzere iki ayrı bölgeye ayırmıştır. Güneyde Dublin'e sınırlı düzeyde de olsa özerklik verilerek, yasama yetkisi devredilmiştir. Kuzey'de ise bugünkü Kuzey İrlanda, ayrı bir parça olarak bölünmüştür. Bu bölgede yaşayan Protestanlar nüfusun %70'ini oluşturmakta olup, bunlar herhangi bir şekilde İrlanda'nın parçası olmak istememiştir. Buna rağmen IRA, birleşik bir İrlanda için kampanyasına devam etmiştir. Bunun üzerine, Britanya İrlanda'ya iki şart karşılığında Kanada gibi dominyon statüsü (İngiliz Uluslar Topluluğu'na üye olmanın ve İngiliz Krallığı'na bağlı bulunmanın yanı sıra, kendi kendilerini yöneten ülkelere verilen genel ad) vermeye razı olmuştur. Bu şartlardan ilki, İrlanda Hükümeti'nin Cumhuriyet ilanından vazgeçerek, Kral V. George'un krallığını tanıması; ikincisi ise, altı bölgenin Büyük Britanya ile kalma hakkını kabul etmektir. Bu şartların kabulüyle, 6 Aralık 1921'de Londra'da bir anlaşma imzalanmıştır (Çolakoğlu, 2006: 365).

Almanya'nın sebep olduğu I. Dünya Savaşı esnasında yukarıda da değinildiği gibi, İngiltere'de genç erkekler kuşağının büyük bir kısmı yaşamını yitirmiştir. Bunun yanı sıra, I. Dünya Savaşı'nın getirdiği maliyet, İngiliz ekonomisini derinden sarsmıştır. İngiltere'nin sömürgeleri ile irtibatı zayıflamıştır. İngiliz sömürge politikasından çıkar sağlamayan ülkeler, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin de yenilebileceğini anlamıştır. İngiltere, bu dönemde sömürgelerine daha da bağımlı hale gelmiştir. Elde edilen çıkarlara göre, İngiliz sömürgelerinin koruyuculuğunu yapmanın maliyeti de artmıştır. Üstelik İngiltere'den kopan sömürgeler için ABD iyi

bir alternatifte dönüşmüştür. ABD de İngiltere'nin aleyhine olarak, bu avantajdan yararlanmaya başlamıştır. Almanya ile İngiltere arasındaki tarihi sorunlar da henüz çözümlenmemiştir. Bu durum ileride değinileceği üzere, II. Dünya Savaşı'na yol açmıştır (Akin, 2012). I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'de yaşanan ekonomik sorunlar, 1929'dan itibaren bütün dünyayı etkileyen Büyük Ekonomik Buhan'dan sonra iyice artmıştır. Bu dönemde İngiltere'de işsizlik %10'un üzerine çıkmış ve sendikalar 1932'lere kadar geçen 12 yıllık süre içinde üyelerinin yarısını yitirmiştir. Böylece işgücü piyasasındaki denge işverenlerin lehine bozulmuş ve refah düzeyinde azalmalar görülmüştür (Bakırtaş ve Tekinşen, 2004: 86).

1929'daki Büyük Ekonomik Buhan'a kadar, İngiltere'de devlet ekonomi ve kamu maliyesi ile en az düzeyde ilgili olmuştur. 1914'te ekonominin devlet tarafından yönetilmesi bir yana, bunun olabilirliğine inanmak bile mümkün değildi. Ancak 1929'daki Büyük Ekonomik Buhan ve bunu izleyen II. Dünya Savaşı, devletin ekonomiye yaklaşımını büyük ölçüde değiştirmiştir (Yücel, 2010: 71-72). Krizden çıkmak için İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes tarafından öngörülen politikalar, başta İngiltere ve daha sonra diğer ülkelerce krizden çıkış reçetesi olarak uygulanmıştır. Keynes, ekonomide etkin kaynak kullanımının sağlanması, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, adil bir gelir ve servet dağılımının sağlanması, ekonomik istikrarın sağlanması için devletin yönlendirici kararlar alması gerektiğini önermiştir. Sermaye de birikim krizini aşmak için devlete yönelmiş ve refah devleti modeline yönelmiştir (Bayraktar, 2012: 247).

İngiltere'de 20. yüzyılın başlangıcında, çalışan fertlerin oy hakkına sahip olmalarıyla birlikte İngiliz siyasi partileri, Liberal ve Muhafazakâr Partilerin üst tabakadan centilmenlerin daha önce asgari düzeye indirdiği refah düzenlemelerine devlet tarafından ücretsiz eğitim, konut edinme, iş bulma ve sağlık bakımına ilişkin taleplere yönelmiştir. Oy hakkının genişlemesi, refah devletinin büyümesine yol açmıştır. 1900'de kurulan yeni İşçi Partisi de, refah tedbirlerini teşvik eden başka bir gücü teşkil etmiştir. Önceleri İşçi Partisi, Liberallerle işbirliği yapmıştı; ancak I. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte İşçi Partisi, Liberalleri bugüne dek içerisinde eridikleri zayıf bir üçüncü parti statüsüne düşürmüştür. 19. yüzyılın sonundaki İngiliz emek hareketi tavizsizdi ve bu durum uzun süre böyle sürmüştür. Bu dönemde daha fazla değer görmek isteyen pek çok işçi, günümüzdeki varislerinin

bir kısmını hala karakterize eden bir militanlıkla siyasete girmiştir. 1926 Genel Grevi'nde sendikalar, bütün İngiliz ekonomisini kendi ücret taleplerini kazandırmalarına da engel olacak bir durma noktasına getirmeyi denemiş, ancak bunda başarılı olamamıştır. 1920'lerde yönetimde kısa süreli ve güçsüz bir şekilde iktidara gelen İşçi Partisi, ilerde 1945'te yankı uyandıran bir seçim zaferiyle iktidara gelmiştir. İktidarı döneminde, tutkulu bir refah programı izleyen İşçi Partisi, hizmet kurumlarını, demiryollarını, kömür madenlerini ve birçok ağır sanayiye devletleştirme programını yürürlüğe koymuştur (Roskin, 2011: 33-34).

Büyük Ekonomik Buhran'dan sonra, Avrupa'yı ve İngiltere'yi en çok sarsan hadise, hiç şüphesiz ki II. Dünya Savaşı'dır. Paris Konferansı'nda barışı korumak ve devletler arasında çıkabilecek anlaşmazlık ve çatışmaları barışçıl çözümlere kavuşturarak olası savaşları önlemek amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti, 1921-1930 yılları arasındaki birçok uluslararası anlaşmazlığı çözüme kavuşturmuş; ancak 1930 sonrasında gerçek anlamda ciddi uluslararası sorunlarla karşılaşmıştır. Japonya, İtalya ve Almanya'nın işgalci-çatışmacı tavrı bu sorunların temelini teşkil etmekteydi (Kıran, 2008: 25-30). Özellikle Versay Anlaşmasını'nın silahlanma yönündeki kısıtlamalarını kaldırmak isteyen Hitler dönemi Almanya'sının gerek asker sayısını artırmak, gerekse modern silah, araç ve gereç yapımına önem vermesi İngiltere ve Fransa'nın endişelenmesine ve silahlanmasına yol açmıştır (Yakut, 1999: 137-139). Hitler'in Avusturya'yı işgalinin ardından, İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi İngiltere ve Fransa tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Daha sonra Almanya'nın Polonya'yı işgale başlaması üzerine, İngiltere ve Fransa'nın Almanya'dan bu işgali sonlandırması ve birliklerini geri çekmesi yönündeki çağrısına Almanya'nın yanıt vermemesi üzerine, altı yıl boyunca dünyayı kasıp kavuracak olan II. Dünya Savaşı başlamıştır (Yakut, 1999: 141-142).

Savaşta Almanya ile daha iyi mücadele etmek amacıyla Winston Churchill'i Başbakanlığa getiren İngiltere, Almanya'yla 13 Ağustos 1940'dan 12 Ekim 1940'a kadar sürecek olan bir savaşa girmiştir. Savaşta bir İngiliz buluşu olan "radar" oldukça işe yaramış ve Almanya binlerce uçağını kaybetmiş ve savaşta umduğunu bulamamıştır. Ancak Almanların işgalci ve saldırgan tutumu devam etmiştir. Bu esnada Japonya, savaş ilan etmeksizin Hawaii Adaları'ndaki Pearl Harbour Üssü'nde toplanan Amerikan donanmasını yok etmiştir. Bu saldırı ABD'nin olağanüstü sınaî

gücünü savaş sanayine yöneltmesine yol açmıştır. Savaş sanayinde oldukça güçlenen ABD, Başkan Roosevelt döneminde Japonya'ya savaş ilan etmiştir. 12 Nisan 1945'te Roosevelt'in ölümünün ardından ABD'nin başına geçen Truman, 6 Ağustos 1945'te Japon kenti Hiroşima'ya, üç gün sonra da Nagazaki'ye atom bombası attırarak, yüz binlerce insanın ölmesine yol açmıştır (Barreau ve Bigot, 2006: 300-307). 3 Eylül 1943'te Müttefik devletlerin İtalya'yı işgalinin ardından yeni kurulan İtalyan hükümetiyle ateşkes anlaşması imzalanması, 1945'te ABD tarafından Japonya'ya atılan atom bombaları sonucunda Japonya'nın teslim olması ve 7 Mayıs 1945'te Almanya'nın teslim olmasıyla II. Dünya Savaşı sona ermiştir (Roberts, 2010: 672-673).

6.2.5. II. Dünya Savaşı Sonrası Dönem: Küresel Güç Kaybı ve Kuzey İrlanda Sorunu

II. Dünya Savaşı, İngiltere'nin küresel gücünü tamamen parçalamıştır. Gerçekten İngiltere, II. Dünya Savaşı'nı Almanya'ya karşı değil, ABD'ye karşı kaybetmişti. II. Dünya Savaşı sırasında, ABD ile İngiltere arasındaki güç dengesi tamamen ABD'nin lehine olacak şekilde değişmiştir. İngiltere, II. Dünya Savaşı'ndan ABD'ye nazaran ekonomik ve siyasi alanda çok daha zayıf olarak çıkmıştır. Savaşın sonra İngiltere, tek başına İmparatorluk topraklarına sahip çıkacak güce sahip değildi. Savaşın sonra İngiliz stratejisi, sürekli olarak ABD ile ittifak halinde kalmayı ve İmparatorluk topraklarını elde tutmasını sağlayacak bir mali yapının korunmasını öngörmüştür (Akin, 2012).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Hindistan ve Pakistan'ın bağımsızlığını elde etmelerini izleyen yirmi yıl içinde, İngiltere'nin neredeyse bütün sömürgeleri bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Ancak bunlardan birçoğu Commonwealth (İngiliz Uluslar Topluluğu) içinde kalarak, İngiltere'yle bağlarını sürdürmüştür (Büyük Britanya Tarihi, 2012). Commonwealth, toplam dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birini oluşturan, 47 bağımsız gönüllü devletin oluşturduğu bir birlik olup; İngiltere tüm Commonwealth faaliyetlerine tam olarak katılmakta ve bu geniş ölçüde farklı kültür ve perspektife sahip haklarla danışma ve işbirliğinin bir aracı olarak görülmektedir. Commonwealth'in kökeni, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'da eskiden kurulmuş İngiliz sömürgelerine dereceli olarak kendi

kendini yönetme hakkının verilmesinde yatmaktadır. Söz konusu ülkelerin İngiltere'yle olan bağlarıyla ilgili tam bağımsız statüleri, 1931'de çıkarılan Westminster Kanunu'nda yasal olarak formüle edilmiştir. Hindistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra üye olmaya devam edebileceği 1949'da kabul edilmiştir. O zamandan beri hemen hemen tüm İngiltere'nin eski bağlı toprakları bağımsızlığına kavuşmuş, ancak Commonwealth'e gönüllü olarak katılmışlardır (Doğan, 1996: 31-32).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, 1945-1973 dönemi Avrupa'da ve İngiltere'de her bakımdan olumlu gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İngiltere ve ABD gibi ileri düzeyde kapitalistleşmiş ülkelerde ekonomi, pozitif işaretler vermiştir. Başka bir ifadeyle kapitalizm, refah devletini geliştirmekle savaş sonrasının yıkıntılarından büyük ölçüde kurtulmuştur. Bu olumlu gelişmeler işsizlik, depresyon ve konjonktürel dalgalanmaların artık yaşanmayacağı inancını geliştirmiştir (Bayraktar, 2012: 257). İngiltere'de zaten I. Dünya Savaşı öncesinde Liberal Parti Hükümeti, emeklilik aylıklarını, sağlık ve işsizlik sigortalarını büyük ölçüde sistemli bir hale getirmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra iktidara gelen İşçi Partisi Hükümeti döneminde, toplumsal hizmetler büyük ölçüde yaygınlaştırılmıştır. Ödeme olanaklarına bakılmaksızın her yurttaş için tıbbi bakım sağlayan Ulusal Sağlık Sistemi kurulmuştur (1945). Ayrıca, İngiltere Bankası, kömür ve çelik sanayileri, ülke içi ulaşım ve taşımacılık vb. gibi önemli kuruluşlarda kamulaştırmaya gidilmiştir (Büyük Britanya Tarihi, 2012).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın tekrar güçlenmesi ve Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya ile Doğu Almanya'yı yanına çekerek Avrupa ülkeleri için bir tehdit oluşturması, AB'nin temellerinin atıldığı AKÇT'nin kurulmasına yol açmıştır. Öyle ki savaş sanayinin en temel gereksinimleri olan kömür ve çelik kaynaklarının karşılıklı olarak denetlenmesi, bu suretle özellikle Almanya ve Fransa arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisinin yaratılması ve böylece Avrupa barışının sağlanması çabaları, AKÇT'nin kurulmasında son derece etkin rol oynamıştır. Başta Almanya ve Fransa olmak üzere, Benelüks Ülkeleri ve İtalya'nın da içinde bulunduğu altı üye ülke arasındaki milli ticaret sınırlarını kaldırarak, ekonomik bir birlik oluşturmak amacıyla kurulan AKÇT ile kömür ve çelik ürünleri konusunda başlayan başarılı birleşme hareketleri, yerini ekonominin bütün sektörlerini kapsayan

bütünleşme çalışmalarına bırakmıştır. Orta Doğu'daki Mısır-İsrail Savaşı sonucu beliren petrol ihtiyacını düzenleyecek bir topluluk olarak EURATOM, ekonomik birleşme amacıyla da AET, 25 Mart 1957'de kurulmuştur (Kıraç ve İlhan, 2010: 193).

AET'nin oluşturulmasına yönelik yapılan ilk müzakerelere temsilci gönderen İngiltere, daha sonra bütünleşme derecesini sevmeyerek ve Commonwealth ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek amacıyla müzakerelerden çekilmiş ve diğer altı Avrupa ülkesiyle birlikte, siyasi ve savunma taahhüdü olmayan EFTA'yı kurmuştur (Doğan, 1996: 48). Çünkü İngiltere, dünya ticaret ve siyasetinde kendisini farklı bir konumda gören, “güneş batmayan imparatorluk” sıfatına sahip olan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra diğer Batı Avrupa ülkelerine nazaran daha iyi bir ekonomik-mali pozisyonda bulunan bir ülkeydi. Ancak ileride değinileceği üzere, daha sonra Avrupa bütünleşmesindeki gelişmeleri gözleyen İngiltere, AT'ye üyelik için girişimlerde bulunmuştur (Canbolat, 1994: 179). İngiltere'nin aksine Fransa, uzun dönemli stratejik çıkarların aslında Avrupa Kıtası içinde yer aldığını doğru şekilde kavramıştı. Fransa dışındaki ülkeler, ciddi rekabetten büyük ölçüde istisna olan siyasal alandaki bütünleşme sürecine önderlik yapacak konumda değildi. Belçika, Lüksemburg ve Hollanda gibi ülkelerin Fransız ekonomik ve askeri gücüyle boy ölçüşmeleri olanaksızdı. Bu dönemde Avrupa bütünleşme sürecindeki Fransız hegemonyası, bu sürecin şekillendirici evrelerini ve gelecekte biçimlenecek Avrupa kurumlarını da temelden sarsmıştır (Ruttley, 2010: 258).

Ancak 1960 ve 1970'li yıllarda İngiltere, gün geçtikçe tırmanan ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Bu sorunların nedenleri, bir bakıma İngiltere'nin sömürge pazarlarını yitirmesinden, bir bakıma da yakın dönemde sanayileşen ülkelere hiçbir alanda ayak uyduramamasından kaynaklanmıştır. Bunun üstüne İngiltere Commonwealth ile bağlarını gevşeterek, AET'ye girmek için başvurmuştur (Büyük Britanya Tarihi, 2012). İngiltere'nin bu girişimi, esasında AET'nin kısa zaman içerisinde başarısının tescili anlamını taşıyordu. Artık AET'nin Avrupa bütünleşmesi açısından bir çekim noktası haline geldiğini göstermekteydi (Mor, 2010: 509). İngiltere'nin 1961'de AET'ye giriş için başvurduğu dönemde, Commonwealth ülkelerinde bir endişe vardı. Çünkü İngiltere, Roma Antlaşması'nın normal şartları altında AET'ye katılırsa, Commonwealth ülkeleri İngiltere'de birçok ticaret engeli

ile karşılaşacaktı. İngiltere pazarına tercihli gümrük tarifeleriyle girme hakkına sahip olan ve bir pazar olarak İngiltere'ye bağımlı bulunan Commonwealth ülkeleri, İngiltere'nin üyeliği halinde aşılması güç gümrük duvarlarıyla karşılaşacakları endişesiyle İngiltere'nin AET'ye girişine pek sıcak bakmamıştır (Doğan, 1996: 35, 48).

Ancak İngiltere'nin AET'ye katılma talebi, genelde topluluk üyeleri tarafından uygun görülmüştür. Özellikle Benelüks ülkeleri, bu gelişmenin AET'de daha iyi bir siyasal denge oluşturacağı kanısını taşımıştır. Ama İngiltere'nin başvurusu, o dönemde İngiltere'nin AET antlaşmalarına uyum sağlamaya hazırlıklı olmadığı ve özellikle ortak tarım politikasının zarar göreceği gerekçesiyle Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle tarafından beklenmedik bir şekilde veto edilmiştir (Canbolat, 1994: 180). Bu dönemde Avrupa birleşmesinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. 1965'te imzalanan ve 1967'de yürürlüğe giren Füzyon Antlaşmasıyla AKÇT, EURATOM ve AET'nin organlarının tam olarak tek çatı altında birleştirilmesiyle AT kurulmuştur (Mor, 2010: 510). Ayrıca 1967'de İngiltere, Topluluğa üyelik için tekrar başvuruda bulunmuştur. İngiltere'nin bu başvurusu, Commonwealth ülkeleri tarafından, bir taraftan aralarındaki ticaretin giderek azalması, diğer taraftan da Topluluğa üye bir İngiltere'nin Commonwealth ülkelerinin çıkarlarını hem Birlik içinde hem de tüm dünyada daha iyi koruyabileceğini anlamaları nedeniyle desteklenmiştir (Doğan, 1996: 48).

Ancak Fransa Cumhurbaşkanı de Gaulle, yine veto hakkını kullanarak bu başvuruyu reddetmiştir. De Gaulle'nin 1969'daki istifasıyla yerine Georges Pompidou'nun geçmesi, İngiltere'nin başvurusunu yeniden tazeleyebileceğinin müjdecisiydi. Ayrıca bir yıl sonra, Edward Richard George Heath'in Başbakanlığa seçilmesi de İngiltere'nin katılım çabalarına fazladan bir enerji sağlamıştır. Ancak Heath'in dâhil olduğu Muhafazakâr Parti üyelerinin çok azı onun bütünleşme konusundaki şevkini paylaşmıştır. İşçi Partisi lideri Harold Wilson ve Parti'nin bir bölümü de İngiltere'nin AT'ye katılımına açıkça muhalefet etmiştir (Dinan, 2005: 8).

Bu dönemde, İngiltere'nin önceki başvurularındaki bildik sorunların yanında, yeni tartışmalar da gündeme gelmiştir. Ancak görüşmeler 1960'ların başlarına nazaran çok daha az tartışmalı ve daha hızlı bir şekilde sürmüştür. Üyelik için son derece istekli olan Heath, görüş farklılıklarını kısa sürede çözüme kavuşturuyordu.

Diğer yandan AT içindeki, Commonwealth ülkeleri ve EFTA'ya üye ülkeler arasında, İngiltere'nin AT'ye üyeliği konusundaki endişeler de azalmıştı. İngiltere'nin AT üyeliğinin Commonwealth ülkeleri üzerindeki etkisine ilişkin tartışmalar, artık Karayipler'den şeker ve Yeni Zelanda'dan süt ürünleri ihracatı gibi spesifik konulara odaklanmış olup, İngiltere'nin geçiş sürecinde bütçeye yapacağı katkı ve bununla bağlantılı olarak ortak tarım politikasından sağlayacağı kazanımlara ilişkin ihtilaflı konulardan dolayı müzakereler bir süreliğine yavaşlamıştır (Dinan, 2005: 180). Ancak daha sonra bu sorunların aşılmasıyla müzakereler hızlanmıştır. Böylece 1970'de Lüksemburg'da başlayan AT'ye katılma müzakereleri, 23 Haziran 1971'de tamamlanmış ve beş yıllık bir geçiş süresi benimsenmiştir. 28 Ekim 1971'de Avam Kamarası'nda AT'ye giriş 244 oya karşılık 356 oyla kabul edilmiş ve Katılma Anlaşması 22 Ocak 1972'de Brüksel'de imzalanmış ve 10 Ocak 1973'te İngiltere'nin AT üyeliği başlamıştır (Karluk, 2003: 17).

İngiltere'nin AT'ye üyeliği, Avrupa bütünleşmesi için bir dönüm noktası olmuştur. 1973'te AT'ye tam üye olan İngiltere, kısa sürede AT ile Commonwealth arasında bir köprü olmuştur. Başka bir ifadeyle İngiltere, AT ile uluslararası sistem arasında bir bağ kurmuştur. Aynı zamanda İngiltere'nin üyeliği, AT'ye Atlantik bağlantısı yoluyla ABD ile yakın ilişkiler kurma fırsatı da yaratmıştır (Akşemsettinoglu, 2011: 3).

1973'te AT'ye katılan İngiltere, giriş müzakereleri sırasında Commonwealth ülkelerinin ticari ve diğer menfaatlerinin korunmasını talep etmiş ve bu ülkeler için birtakım ayrıcalıklar elde etmiştir. 1974'te yapılan seçimler sonucunda iktidara gelen İşçi Partisi, seçim öncesinde üyelik şartlarının yeniden müzakere edilmesine söz verdiğinden, yapılan yeniden müzakereler neticesinde Commonwealth ülkeleri için çok önem taşıyan şeker konusu da dâhil olmak üzere pek çok sorun (İngiltere'nin şeker ihtiyacının üçte ikisini karşılayan Commonwealth ülkelerinin 1974'te sona erecek olan Commonwealth Şeker Anlaşması yerine, çıkarlarını koruyacak yeni bir anlaşma olan Lomé Anlaşması'nın yapılmasıyla), Commonwealth ülkelerinin lehine sonuçlanmıştır (Doğan, 1996: 48-49).

İngiltere'nin ve diğer yeni üyelerin AT'ye katılmasıyla Topluluğun fayda ve yükümlülük dağıtımında değişimler söz konusu olmuştur. İngiltere, AT Bakanlar Konseyi'nde üçüncü büyük güç haline gelmiş, bu da kurumsal kapasitede siyasal güç

dağılımını yeniden biçimlendirmiştir. İngiltere'nin AT'ye katılmasıyla burada ortak pazarın genişlemesine ve işlevselliğinin artmasına katkı sağlamıştır. Ancak genişlemenin de kendine özgü bazı sorunları belirmiştir. İngiltere'nin üyeliğinin ikinci yılında İngiltere, AET bütçesine ödeme miktarının azaltılması yönünde teklifte bulunmuştu. AET tarafından, bütçe yasasında değişikliği gerektirecek böyle bir talebi karşılamanın mümkün olmadığı belirtilerek bir tür düzenleme mekanizmasının yürürlüğe konması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda, herhangi bir üye ülkenin çok ağır bir ödeme güclüğü içinde bulunması halinde, bütçe paylarını geriye dönük borçlanma suretiyle ödeyebilecektir. İngiltere'nin AT'ye üyeliği, Topluluk ortak pazarını da etkilemiştir. AT daha geniş bir etkinlik alanında, yeni siyasal aktörlerle işlevini sürdürmüştür (Canbolat, 1994: 182).

Ancak 1970'li yıllarda yükselen dış borçlar ve hammadde fiyatlarındaki artışlardan dolayı bazı Avrupa ülkeleri krize girmiştir. 1970'lerde sanayileşmiş ülkelerde işsizlik ve enflasyon hızı artma eğilimi içindedir. Başta ABD ve İngiltere olmak üzere, diğer gelişmiş kapitalist ülkelerde Keynesyen Politikalar bu ülkelerdeki krizleri çözememişti. Keynes'in ucuz para politikası bu dönemde enflasyona yol açmıştı. İlerleyen yıllarda dünya ekonomisinin içine girdiği kriz, uluslararası kapitalist sistemin mekanizmalarını ters yüz etmiştir. Batı Kapitalizmi, 1971 Ağustos'unda Bretton Woods para sisteminin son bulduğuna şahitlik etmiş, sabit kur sistemi son bulmuş ve serbest para sistemine geçilmiştir. 1973 sonu ve 1974 başında petrol krizi yaşanmış ve akabinde de stagflasyonla geçen yıllar başlamıştır. 1979'da yaşanan ikinci petrol şokundan sonra, 1930'lardan sonra görülen en büyük ekonomik durgunluk yaşanmıştır (Bal, 2011: 14-15).

Bu dönemde refah devletinin çöküşünün de kriz üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Kapitalist sistem, içinde bulunduğu krizi aşma yönünde çalışmıştır. Bu anlamda, 1970'lerden sonra büyüyen devlet bütçesini finanse etme amacı, hem sermayenin hem de emeğin şevkini kıran bir unsur olmuştur. İş hayatının yasalarla düzenlenmesi ve kamu kesiminde istihdamın büyümesi, üretken özel sermaye yatırımlarının önündeki engeller olarak algılanmıştır. Böylece devletin emek ve sermaye çıkarlarını uzlaştırmak amacıyla kurduğu kurumları, ekonomik yeniden örgütlenmenin önündeki engeller olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda kapitalist sistem yeni bir birikim sürecine doğru evrilmiştir. Söz konusu birikim

süreci, Keynesyen makro-ekonomik politikalardan monetarist politikalara geçişi ve devletin pazar için doğrudan hammadde sağlanmasını öngörmektedir (Bayraktar, 2012: 258).

Devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması yönündeki eğilimlerin hız kazandığı bu dönemde, liberal politikalara dönüş süreci başlatılmıştır. Benimsenen neo-liberal politikalarla, kamu müdahalelerinin serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini azalttığı iddia edilmiştir. Artan kamu açıkları, sosyal harcamaların kısılmasının, sosyal politikalarda atılması gereken geri adımların gerekçesi olarak ileri sürülmüştür. Geçmişte uygulanan refah devleti ve sosyal politika önlemlerinin beklenen sonuçları gerçekleştiremediği öne sürülmüştür (Alp, 2009: 269).

“Yeni Sağ” olarak adlandırılan bu anlayış çerçevesinde, devletin müdahale alanının sınırlandırılması yönünde adımlar atılmıştır. Pek çok ülke kamu yönetimi alanında 1980’li yıllardan sonra reform yapma ihtiyacını hissetmiş ve piyasa temelli bir kamu yönetimi inşa etmek amacıyla başarılı reformlar uygulanmıştır. Bu anlayış, İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve ABD Başkanı Ronald Reagan tarafından ortaya konmuş ve daha sonra diğer ülkelere de geçmiştir (Demirel, 2006: 105). İngiltere’de 1979’da Muhafazakâr Parti’nin Margaret Thatcher başkanlığındaki iktidarıyla başlayan “Yeni Sağ” politikaları, 1997’de iktidara gelen İçi Partisi’nin Tony Blair’in başkanlığında uyguladığı “üçüncü yol politikası” ile süregiden 31 yıllık dönemde (Karahanoğulları, 2010: 145) ve 2010’da Muhafazakâr Parti’nin seçim zaferiyle Muhafazakâr Parti ile Liberal Demokrat Parti arasında kurulan koalisyon hükümetinden günümüze kadar neo-liberal politikalar inşa edilmiş, geliştirilmiş, korunmuş ve kesintisiz olarak sürdürülmüştür.

1979-1990 döneminde Başbakanlık yapan Thatcher döneminde, özellikle özelleştirme faaliyetlerine ağırlık verilmiş ve 1990’lı yıllara gelindiğinde devlette ve kamusal alanda büyüme durdurulmuş, devletin faaliyet alanına ilişkin sınırlar çizilmiş ve bu sınırlı alanda devlet mekanizmasının nasıl daha etkin ve verimli kılınabileceği sorunu ön plana çıkarılmıştır (Demirel, 2006: 106). Thatcher döneminde, kamulaştırılmış sanayi kuruluşlarının yeniden özelleştirilmesine ve devlet harcamalarının kısıtlanmasına dayanan bir politika izlenmiştir. Falkland Adaları yüzünden patlak veren kısa süreli savaşta (1982), Arjantin’e karşı kazanılan askeri zafer 1979’un ardından tekrar 1983’te Muhafazakârları iktidara taşımıştır.

1987 ve 1992 seçimlerinde de Muhafazakârlar bölünmüş muhalefet karşısında çoğunluğu sağlamayı başarmıştır (Büyük Britanya Tarihi, 2012).

1979 seçimlerinde yenilgiye uğrayan İşçi Partisi, politikalarını AT'nin benimsenmesi yönünde değiştirmemiştir. Aksine 1980-1981 yılları arasında daha da güçlenmesiyle İşçi Partisi, ülkenin ekonomik, sosyal ve politik açıdan kalkınması için İngiltere'nin AT'den ayrılması gerektiğini resmen kabul etmiştir. Roma Antlaşması'nın ülke ticaretinin korunmasına olanak sağlayan tüm korumacı uygulamaları sonlandırdığı ve ulusal üretimi olumsuz yönde etkilediği, bütünleşme sürecinin de GATT ve IMF gibi devletlerarası kurumlarca idare ve kontrol edildiği ve dolayısıyla İngiltere'nin egemenliğini zayıflatığı görüşleri İşçi Partisi'ne hâkimdi. Bu yüzden 1979-1983 döneminde İşçi Partisi'nin AT'ye bakışı olumsuz yönde olmuştur (Doğan, 2002: 20).

1979-1983 döneminde Muhafazakâr Parti'deki gelişmelere baktığımızda, Partinin İngiltere'nin AT'ye üyeliğini sorgulamakla birlikte en azından hükümetteki ilk yıllarında AT politikalarını kayıtsız-şartsız desteklediği görülmektedir. Thatcher göreve geldikten kısa bir süre sonra, İngiltere'nin Topluluk bütçesine sağladığı katkının yüksek olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca bazı iç politika konuları, Thatcher'ın AT'ye karşı yürüttüğü politikaları başbakanlığının ilk yıllarında oldukça etkilemiştir. Thatcher, özellikle milliyetçilik ve ülke egemenliği gibi Muhafazakâr Parti'nin değerlerine bağlı olduğunu kanıtlamak istiyordu. Bu yüzden Thatcher, İngiltere'nin AT bütçesine katkısı konusunda sert eleştirilerde bulunmuş, kamuoyuna bu konuda açıklamalar yapmış, aleni olarak "İngiltere'nin ödediği parasını geri istemiştir". Thatcher'ın itirazları sonunda kabul görmüş ve 1984 Haziran'ında yapılan Fontaineblau Zirvesi'nde AT, İngiltere'ye 850 milyon Sterlinin geri ödenmesine karar vermiştir (Doğan, 2002: 21).

Böylece Thatcher, göreve geldiği ilk yıllara nazaran strateji değiştirmiş ve AT'yle daha sıcak ilişkiler kurmuştur. Bunun nedenleri arasında, öncelikle Falklands Savaşı'nda alınan galibiyetin Thatcher'ın popülaritesini artırmasını sayabiliriz. Thatcher'ın Falklands Savaşı'ndan galip çıkmasıyla birlikte toplumdaki desteği artmış ve Thatcher bir anlamda milliyetçiliğini kanıtlayarak bazı politika değişikliklerine gidebilmek için gerekli hareket alanını kazanmıştı. Ayrıca Thatcher ekonomik politikalarda da başarılı olmuş ve İngiliz ekonomisinde düzelmeler

görülmüştür. Bu dönemin sonunda yapılan 1983 seçimlerinde de Muhafazakâr Parti'nin galibiyeti devam etmiştir. Ancak 1983 seçimlerinden sonra diğer parti olan İşçi Partisi'nin AT'ye yaklaşımında değişiklikler olmuştur. İşçi Partisi, Programında değişikliğe gitmiş ve AT karşıtı politikalarına son vermiştir. Bunda öncelikle, 1983 seçimlerinin yanında, bazı başka etkenlerin de rolü olmuştur. Öncelikle 1981-1983 yılları arasında Fransa'da François Mitterland önderliğinde izlenen politikaların başarısızlığa uğraması, dünya ekonomisinin artık karşılıklı bağımlılık içerisinde olduğunu ve hiçbir Avrupa devletinin tek başına, diğer ülke kararları ve desteğinden bağımsız olarak, sosyalist politikalar izlenemeyeceğini göstermiştir. Bu karşılıklı bağımlılığın bir sonucu olarak, İngiliz ekonomisinin Avrupa ülkelerinin iç pazarlarına girme ihtiyacına ve bunun gittikçe artmasına yol açmıştır. Böylece, AT üyeliğinin beraberinde getirdiği liberal ticaret politikalarına uyum süreci, ekonomik nedenlerle AT üyeliğine bağımlılığı artırmış ve İşçi Partisi'nin politika değişikliğini bir noktada zorunlu hale getirmiştir. 1984-1989 döneminde Muhafazakâr Parti içinde en çok tartışılan konular; AT'nin nasıl bir kurumsal yapıya bürüneceği, savunma işbirliği, ortak tarım politikası ve İngiltere'nin Avrupa Para Sistemi içinde yer alıp almayacağıdır. Muhafazakârlara göre, ülkelerin gelenekleri, ABD türünden uluslar-üstü bir örgüt içinde eritilmemeli, tam tersine AT'nin genişleyerek Avrupa'da demokrasiyi ve Batılı yaşam tarzını üstün kılmalıydı. Muhafazakârlar, Avrupa tarımsal politikalarının da yeniden yapılandırılması yönünde isteklerini dile getirmişlerdir. Muhafazakârlara göre, katı bir bütçe politikası izlenerek AT'nin tarıma verdiği sübvansiyon azaltılmalı, tarımda ürün fazlası sorununun çözülebilmesi için, daha iyi bir arz-talep dengesi tutturulmalıydı. Ayrıca Muhafazakârlar Avrupa bütünleşmesinin derinleşmesine de sıcak bakmamıştır. Bu şekilde 1987 genel seçimlerine gelinmiş ve bu seçimlerde de Muhafazakâr Parti'nin galibiyeti sürmüştür. Ancak bu dönemden sonra, AT'deki gelişmeler Muhafazakâr Parti değerleriyle çelişirken, özellikle sosyal konularda İşçi Partisi'nin görüşleriyle örtüşmeye başlamıştır (Doğan, 2002: 22-25).

Thatcher'ın iktidara geldiği 1979 yılında, Almanya ve Fransa Avrupa Para Sistemi'ni yürürlüğe koymuştur. Avrupa Para Sistemi'nde İngiltere dışındaki Avrupa Topluluğu'na üye olan tüm Avrupa ülkeleri sabit; ancak ayarlanabilir döviz kuru mekanizmasına geçmiştir. Daha sonra, 1989'da Avrupa Konseyi tarafından kabul

edilen Delors Raporu'na göre Ekonomik ve Parasal Birliğin üç aşamada gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. AT hükümet ve devlet başkanları, 10 Aralık 1991'de gerçekleşen Maastricht Zirvesi'nde Avrupa Para Birliği'nin en geç 1999'da tamamlanması kararını almıştır. Ekonomik ve Parasal Birliğin ilk aşaması 1990'da yürürlüğe girmiştir. İlk aşamada, AT üyelerinin tamamı Avrupa Para Sistemi'nin kur mekanizmasına dâhil olacak, AT içinde sermaye hareketlerine ilişkin bütün kısıtlamalar kaldırılacak, üye ülkelerde fiyat istikrarı sağlanacak, kamu maliyesi sağlamlaştırılacak ve merkez bankaları da sağlamlaştırılacaktı (Özbay, 1997: 6-7).

Haziran 1990'da İngiltere Maliye Bakanı John Major, Ekonomik ve Parasal Birliğin birinci aşamasından sonraki adımlar konusunda yeni bir alternatif planı ortaya atmıştır. Bu planda, Hard ECU olarak adlandırılan yeni bir para biriminin üye ülkelerin para birimleriyle tedavülde olması önerilmiştir. Major'un bu teklifi, Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya ve Komisyon tarafından incelenmekle birlikte, olumlu karşılanmamıştır. Thatcher de, ECU'nun ulusal para birimlerinin yerine kullanılmasına ve ortak bir merkez kurulmasına karşı olduğunu ifade etmiştir (Karluk ve Tonus, 1998: 272).

Bu dönemde Thatcher'a yönelik kamuoyu desteğinde azalmalar görülmüştür. Thatcher'ın Avrupa Para Birliği'ni reddedici politikalar benimsemesi, Parti içinde muhalefete izin vermeyen otoriter konumu ve ekonomik göstergelerin kötüye gitmeye başlaması ve ciddi bir kamuoyu muhalefetine rağmen kafa vergisi (poll tax)'ni yürürlüğe koyması ve uygulamasından dolayı Parti içinde Thatcher'a olan siyasi destek sona ermiş ve Thatcher 1990 Kasım'ında istifa etmiştir. Thatcher'den sonra Muhafazakâr Parti'nin başına John Major geçmiştir. Major döneminde 1990 Ekim'inde Döviz Kuru Mekanizması olarak bilinen Avrupa Birliği parasal uyum politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Ancak 1992 Eylül'ünde faizlerin aşırı derecede yükseltilmesine rağmen, sabit kur rejimi sürdürülememiş ve paund değerini önemli düzeyde yitirmiştir. "Kara Çarşamba" olarak bilinen bu krizle İngiltere kur mekanizmasından ayrılmıştır (Karahanoğulları, 2010: 149-150).

Ekonomik ve Parasal Birliğin 1 Ocak 1990 ile 31 Aralık 1993 tarihleri arasında tamamlanan birinci aşamasında, Maastricht Antlaşması ile saptanan bütün önlemler uygulanmıştır. Bu aşamada, özellikle AB içerisinde ve AB ile üçüncü ülkeler arasında sermayenin serbest dolaşımını engelleyen bütün uygulamalara son

verilmiştir. 1 Ocak 1994 ile 31 Aralık 1998 tarihleri arasında devam eden ikinci aşamasında, Avro'nun tek para olarak kullanılması sürecine uyum amaçlanmıştır. Ayrıca bu aşamada, Avrupa Merkez Bankası'nın faaliyetlerine başlayabilmesi amacıyla Avrupa Para Enstitüsü kurulmuştur. AB Komisyonu'nun 25 Mart 1998'de açıkladığı raporda, 11 ülkenin 1 Ocak 1999'dan itibaren Ekonomik ve Parasal Birliğin kurucu üyeleri olması tavsiye edilmiştir. Komisyon'un görüşüne göre, Yunanistan ve İsveç, Ekonomik ve Parasal Birlik için gerekli şartları sağlamamıştır. Danimarka ve İngiltere ise Antlaşma şartlarındaki haklarını kullanarak, 1 Ocak 1999'dan başlamak üzere diğer ülkelerle Ekonomik ve Parasal Birliğe katılmama kararı almıştır. Böylece İngiltere, üçüncü aşamaya dâhil olmamıştır (Karluk ve Tonus, 1998: 276-279).

1997'de Muhafazakâr Parti'nin 18 yıl süren iktidarı sona ermiş ve İşçi Partisi'nin 2010'a kadar devam edecek olan 13 yıllık iktidarı başlamıştır. İşçi Partisi lideri Tony Blair'in, hem refah döneminin sosyal devlet modeline, hem de neo-liberal politikaların yarattığı kimi tahribatlara alternatif bir "Üçüncü Yol" geliştirmek için uygulamaya koyduğu model sayesinde Blair, büyük bir kamuoyu desteğine kavuşmuştur. Üçüncü Yol politikaları, kamunun birçok toplumsal işlevinin tasfiye edilmesi gerektiğini söyleyerek, aynı zamanda kamu mali krizine karşı bir çözüm sunma iddiası taşımaktadır (Karahanoğulları, 2010: 151).

Genel olarak, hem kapitalizme hem de Sosyalizme alternatif bir fikri ifade eden Üçüncü Yol, genel olarak piyasanın devlete tercih edilmesi ve iş-girişimci yanlısı bir tutumun benimsemesinden dolayı 1980 ve 1990'ların neo-liberal devrimini tersine çevirmekten çok, bu devrimin üzerinde yükselmiştir. Üçüncü yol, geleneksel Sosyalist geleneğin eşitliğe bağlılığının yerine sosyal içermeyle/kapsanmayla ilgili bir ilgiyi ikame etmiş olup, bu durum fırsat ve meritokrasi gibi liberal fikirlere yapılan vurguda kendini göstermektedir. Bu nedenle eşitlikçilik, fırsat eşitliğine inanç ya da kazanç temelli eşitlik düzeyinde ele alınmaktadır. Böylece Üçüncü Yol'un refah reformu için önerileri tipik olarak hem "kendi ayakları üzerinde durma" üzerindeki neo-liberal vurguyu, hem de kapsamlı ya da "beşikten mezara kadar" refaha dayanan sosyal demokrat inancı reddetmektedir. Bunun yerine refahın sosyal olarak dışlanmış olanlara yönlendirilmesi ve insanların kendi kendilerine yardım etmeleri şeklindeki modern liberal yaklaşımın takip

edilmesine dayanmaktadır. Ayrıca Üçüncü Yol, rekabet veya piyasa devleti fikrini de içermektedir. Bir rekabet devletinin birincil rolü, küresel rekabeti artıran koşullarda ulusal zenginlik için stratejiler geliştirmek olan bir devlet olup, bu devletin ekonominin altyapısını iyileştirme ve daha da önemlisi ülkenin işgücünün yeteneklerini ve bilgisini güçlendirme anlamına gelen sosyal yatırım üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu nedenle iktisadi olarak, tüketimi artırmayı ve yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçlayan sosyal demokrat “talep yanlı” bir yaklaşım yerine, üretimi artırmayı ve rekabeti geliştirmeyi amaçlayan “arz yanlı” bir yaklaşımı ifade etmektedir (Heywood, 2011b: 159-160).

Blair, Üçüncü Yol’un hem klasik sosyal demokrasiden, hem de neo-liberalizmden farklı olduğunu savunmuştur. Ona göre Üçüncü Yol’un değerleri; eşitlik, ihtiyaç sahiplerinin korunması, özerklik bağlamında özgürlük, sorumluluk ve demokrasinin yanı sıra, çoğulculuk ve felsefi muhafazakârlıktan oluşmaktadır (Günaydın, 2001: 4).

1997 sonrasında “yeni” sıfatını almış olan İşçi Partisi’nin oluşumu, Amerikan ilerici geleneğinden düşünce ve ideolojilerin bir araya getirilmesi ve bunların Avrupa Sosyal Demokrasisi ile uzlaştırılması sonucunda gerçekleştirilmiştir. Güçlü sosyal koruması ve Batı Avrupa refah devletlerine özgü sosyal adalet yaklaşımıyla İngiltere’nin ekonomik verimliliği ve piyasa deregülasyonunu esas alan Anglo-Amerikan yönelişine bir köprü oluşturmayı amaçlayan bir partidir. İşçi Partisi’nin 13 yıllık iktidarı boyunca Blair ve Gordon Brown Hükümetleri, Muhafazakâr Parti döneminden beri yükselmiş sosyal ve ekonomik eşitsizlikleri tersine çevirmek ve daha adil ve eşit bir toplum için büyük bir fırsatı ifade etmekteydi. İşçi Partisi’nin 1997’den beri kamu hizmetlerine yaptığı yatırımların, İngiliz tarihinde bir benzeri bulunmamaktadır. Ulusal Sağlık Sistemi’ne yatırımlar, 1990’lı yılların ortalarından beri iki kat artış göstermiş ve şu anda Avrupa ortalamasının üzerine çıkmıştır. Ayrıca eğitim, polis, adalet ve ulaşım gibi alanlarda önemli düzeyde harcamalar yapılmıştır (Diamond, 2010: 71-72).

Yeni İşçi Partisi’yle yerelleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır. İskoçya ve Galler’de birtakım özerklik statüleri tanınmış ve bunlar kendi meclislerine sahip olmuştur. Bununla da yetinilmeyerek, “En İyi Değer Programları” adı altında, yerel yönetimlerin geliştirilmesi ilke olarak benimsenmiştir. Yeni İşçi Partisi’nin

yeniliklerinden biri de, AB'ye olan olumlu tavrıdır. Muhafazakârların karşı çıktığı AB, Yeni İşçi Partisi'nde bir hedef olarak algılanmıştır. Yeni sol düşüncesiyle yeni sosyal demokratların liderliğine soyunan Blair, AB içinde daha etkili ve etkin bir Britanya yoluyla liderlik amacını gütmüştür (Şener, 2004: 144).

Ancak 2000'lerin başı, İngiltere'de ekonomik büyümede yavaşlamanın hissedildiği yıllar olmuştur. Özel sektörde iflaslar artmaya başlamış, bireysel borçlanmalarda geri ödeyememe oranlarında ve ekonomideki daralma nedeniyle kamu borçlanma tahminlerinde artış görülmüştür. 2000'lerdeki büyümenin temel dinamiğinin, büyük ölçüde gayrimenkul piyasasına ve finans sektörüne dayandığı bilinmektedir. Devletin sağladığı görece vergi rahatlığı ve serbestlik sayesinde Londra'da City ve Dockland Bölgesi, dünyanın en büyük finansal merkezi olmuştur. Tıpkı finans sektöründe olduğu gibi, gayrimenkul sektöründe de büyüme reel değil spekülasyon temelli olmuştur. Konut fiyatlarındaki spekülasyon artışı, Kasım 2007'den sonra tersine dönmüş ve konut fiyatlarında büyük düşüşler gözlemlenmiştir. 2007'de Northern Rock Bankası'nın bilanço sorunları yaşadığı ortaya çıkmış, mevduat sahiplerinin yaşadığı paniğin ardından, 2008 Şubat'ında Banka kamulaştırılmış, ardından 2008'de ABD'de baş gösteren finansal kriz, aynı anda İngiltere'de de yansımaları bulmuş, devlet birçok banka ve finansal kuruluşu kamulaştırmak zorunda kalmıştır (Karahanoğulları, 2010: 153).

2008 küresel ekonomik krizi, İşçi Partisi'nin ekonomik yeterlilik konusundaki ününü çok kötü bir şekilde yıpratmıştır. İngiltere'nin 1990'ların ortalarından beri yaşadığı spekülasyon emlak balonu üzerine inşa edilen refah, gittikçe artan bir şekilde bir yanılsama olarak algılanmaya başlanmış ve söz konusu balon 2008'deki krizin etkisiyle patlamıştır. 1997'den sonra İngiltere'nin finans sistemine ilişkin düzenlemeleri gerçekleştiren İşçi Partisi, finansal krizden kendisini soyutlayamamıştır. Bu kusurlu ekonomik model, İşçi Partisi'nin kamu servisleri için planlarının son derece kırılgan temeller üzerine oturduğu anlamına gelmiştir. Sosyal demokrasinin bu kavrayışına göre zenginleşen finans sektörü, sürekli ekonomik büyüme aracılığıyla kamusal alanda uzun vadeli yatırımlar için fon sağlama üzerine bina edilmiştir. Ancak, 2008 sonbaharındaki şişmiş şoklarından sonra söz konusu model çökmüş ve kamu servisini giderek artan şiddetli kesintilere maruz bırakmıştır.

Bu andan sonra bütün siyasi partiler, açık bir şekilde bütçe konsolidasyonu ve kemer sıkma politikalarına yönelmiştir (Diamond, 2010: 77).

2010'a gelindiğinde bir yandan ekonomik daralmanın aşılabilmesi için kamunun genişleyici politikalar uygulamak zorunda olması, diğer yandan kamu sektörünün hızla derin bir mali krize doğru sürüklenmesi nedeniyle daraltıcı tedbirlerin hemen alınmasını gerektirdiği, İngiltere'nin birbiriyle çelişen iki hedef arasında sıkıştığını göstermekte olup, nihayet bu sıkışma 2010 genel seçimlerinde iktidar partisinin değişmesiyle, Muhafazakârlarla Liberal Demokratların koalisyon hükümeti kurarak işbaşına geçmesiyle sona ermiştir (Karahanoğulları, 2010: 153).

İngiltere'de de birçok Avrupa ülkesiyle benzer olarak ekonomik krizin etkisini göstermeye başladığı günlerden bu yana, "Küreselleşme ve Ulus Devletin Etkileşimi" başlıklı alt bölümde değinildiği gibi, milliyetçilik ve himayecilikte artış görülmüştür. İngiltere, 2008'deki krizden sonra göçmenlere karşı tepkinin çok fazla yükseldiği, geçmişte iktidar olan İşçi Partisi'nin her şeyden çok bu konuda "kapıları yabancılara sonuna kadar açmakla" eleştirildiği bir ülke haline gelmiştir. Ancak Fransa'da olduğu gibi, aşırı sağcı akımlar, ulusçu ve ırkçı partiler İngiltere'de 2010 seçimlerinde prim yapmamıştır. 2010 seçimlerinde korkulanlardan biri, 2009'daki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde büyük bir çıkış gösteren ırkçı British National Party'nin bu seçimlerde özellikle bazı bölgelerde yükseliş göstereceği yönündeydi. Ancak, beklenen olmamış ve Partinin başkanının kendisi hem seçim bölgesinde ve hem de İşçi Partisi'ne karşı ağır bir yenilgi almıştır. Seçimden yukarıda değinildiği gibi, Muhafazakârlar güçlenerek çıkmış ve Liberal Demokratlarla bir koalisyon hükümeti kurmuştur (Aktan, 2010).

İngiltere'de ulus devletin tarihi gelişimini bitirirken, ülke gündeminde yıllarca yer edinmiş, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yönleri bulunan Kuzey İrlanda sorununa ve bu sorunun çözümüne değinilmesinde yarar vardır. Kuzey İrlanda sorunun uzun bir tarihi geçmişi vardır. Şöyle ki, 1167'de Britonların İrlanda'yı istila etmesinin ardından, Britonların isyancı İrlandalı ailelerin arazilerine el koyması ve/veya adayı daha fazla "İngiliz" hale getirmek amacıyla yerli İrlandalı aileleri ihraç etmesi gibi ayrılıkçı politikalardan dolayı, farklı İrlanda isyanları baş göstermiştir. Bu esnada İrlandalılar isyanlarında bağımsızlığa yönelik birtakım girişimlerde bulunsalar da başarı sağlayamamıştır (Maya, 2009: 42). Ancak bu sorun

16. yüzyılda İngilizlerin Katolik Kilisesinden ayrılarak İngiltere Kilisesini kurmasıyla, Kuzey İrlanda'da hem etnik köken, hem de mezhep bakımından iki farklı topluluğun varlık gösterdiği bir devri beraberinde getirmiş ve bu sorunun kökleşmesine yol açmıştır. Böylece bugüne kadar uzanan, adanın kuzeyinde yer alan İngiliz Protestan nüfusla Katolik İrlandalılar arasındaki çatışma başlamıştır. 1800'de İngilizlerce tamamı ilhak edilen İrlanda, 1922'de bağımsızlığını kazanırken Londra adanın kuzeyi üzerindeki hâkimiyetini sürdürmüştür (Kaya, 2012: 20).

Ancak zamanla Kuzey İrlanda'da yaşayan Katoliklerin sayısı artmıştır. Ama yönetimin yapısında ve zihniyetinde önemli bir değişiklik gerçekleşmemiştir. Yaklaşık yetmiş yıl boyunca Kuzey İrlanda, Katoliklerin azınlık muamelesi gördüğü İngiltere'ye bağlı bir Protestan Cumhuriyeti hüviyetini korumuştur. Kendilerine uygulanan eşitsizliğin ve dışlanmışlığın acısını yaşayan Katolikler, 17. yüzyıldan beri eşit sosyal ve siyasal hak taleplerinde bulunmuş, zaman zaman isyan etmiştir. Hatta Kuzey İrlanda'da şiddetin acısını çekmeyen kuşak kalmamıştır. Katoliklerin ana amacı, sadece eşitlik değil, aynı zamanda (güneydeki) İrlanda Cumhuriyeti'yle birleşmektir. Buna karşılık ülkedeki Protestanlar, İngiltere'yle birleşmeyi savunmuştur. Ülkedeki siyasal ve ekonomik güç Protestanlarda olduğu için, Protestanların istediği gibi Kuzey İrlanda Birleşik Krallık'a bağlı kalmıştır (Ergil, 2008: 148-149).

Kurulduğunda “yerinden yönetim” ilkesine uygun olarak, Kuzey İrlanda'nın Parlamentosu ve Anayasası bulunmaktaydı. Ancak 1960'larda Katolikler, eşit haklar istemi ve ayrımcılığa son verilmesi için dozu giderek artan gösterilere başlayınca, bu kurumların işlevleri askıya alınmış, Londra'nın adadaki doğrudan etkisi daha da belirginleşmiştir. Önceleri Londra Hükümeti, yatırımları artırıp, refahı yükselterek Katoliklerin tepkisini azaltacağını ümit etmiştir. Bu yöndeki çabalar, ne refahı istenilen düzeye çıkarmış, ne de beklenen sosyal adaletin gerçekleşmesine aracılık etmiştir. Yaklaşık 1.6 milyon dolayındaki nüfusun %12-13'ünü oluşturan Katolikler, kendilerine sadece bir nüfus azınlığı olarak değil, işe alınırken, ücret ödenirken, sosyal hizmetlerden yararlanırken, konut edinirken karşılaştıkları ayrımcılık politikalarının kurbanı olarak görmeye devam etmiştir. Bunun için de yeterince delil bulunmaktaydı. Katoliklerin tam bağımsızlığı savunmalarında, sadece İrlanda milliyetçiliğinin mücadelelerle pekişen tarihi değil, aynı zamanda mahrum oldukları

sosyal adalete duydukları özlem de etkili olmuştur. Önceleri temel haklar ve sosyal adalet isteği şeklinde başlayan gösterilere, 1968 Ekim’inde İrlanda’nın bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynayan IRA (İrlanda Cumhuriyet Ordusu)’nın militanları da karışmıştır. Katolik göstericilere polis eşliğinde gelen Protestanlar da saldırınca, silahlar patlamış ve olaylar hızla tırmanmıştır. Kuzey İrlanda’daki güvenlik güçleri giderek kanlı hale dönüşen olayları bastırmakta yetersiz kalınca, 1969’da İngiliz Krallığı askerleri Protestanları korumak gerekçesiyle Kuzey İrlanda’ya çıkarma yapmış, Anayasa askıya alınmış ve Parlamento’nun çalışması durdurulmuştur. Kuzey İrlanda’ya çıkarma yapan askerlerin gösteri yapan Katoliklere ateş açması sonucu, silahlı Katoliklerin ölmesiyle bu gösterilerin dozu iyice artmıştır. Bu zamana dek birkaç üyeden ibaret olan IRA, halk desteğiyle büyüyüp güçlenmiş, çok sarsıcı ve kanlı olaylara girişmiştir. IRA’nın eylemleri sonunda üç binden fazla insan yaşamını yitirmiş ve otuz binden fazla insan yaralanmıştır (Ergil, 2008: 249-250).

İngiltere IRA’ya karşı, ilk başlarda sadece güvenlik odaklı bir politika izlemiştir. Protestanlar ile İrlandalı Katolikler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlik göz ardı edilmiş, bu sorununun siyasi ayağı yok sayılmıştır. Bu dönemde İngiliz ordusunun başat rol üstlendiği terörle mücadelede, IRA’ya taraftar kazandıran göstericilere ateş açma, süresiz gözaltı ve işkence gibi hatalar işlenmiştir. Tecrübeler neticesinde terörle mücadele şeklini değiştiren İngiltere, 1980’lerde Kuzey İrlanda sorununun çözümüne yönelik siyasi ve ekonomik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Ancak İngiltere bu girişimleri yaparken, güvenlik tedbirlerini ihmal etmeden IRA’ya karşı silahlı mücadeleyi sürdürmüştür. 1985’te İngiltere ile İrlanda arasında imzalanan anlaşmayla Londra, Dublin’le Kuzey İrlanda sorununun çözümüne yönelik yakın işbirliğine girmiştir. Bu anlaşmayla Kuzey İrlanda’daki ekonomik şartların iyileştirilmesine yönelik önlemler alınmıştır. Daha sonra İngiltere, İrlanda’yla birlikte ilan ettiği Downing Sokağı Bildirgesi’yle barışçıl bir çözüme vurgu yaparken, müzakere sürecine katılımı şiddeti terk etme şartına bağlanmıştır. Bu süreçte Ulster’deki İngiliz askeri varlığı önemli düzeyde azaltılmış, polisin ön plana çıktığı, daha etkin bir terörle mücadeleye girişilmiştir. Ancak bu süreçte yapılan yasal düzenlemelerle güvenlik güçlerinin yetki alanı genişletilmiş, IRA’ya karşı silahlı mücadele kesintisiz olarak sürdürülmüştür (Kaya, 2012: 20-21).

1998'e gelindiğinde terörle mücadelede yeni bir döneme girilmiştir. 1998'e kadar terör ve suç örgütleriyle yakın bağları olan siyasi partilerle görüşmeyi reddeden İngiltere'de, 1998'de Başbakan Tony Blair'in silahsızlanmayı diyalog kurmanın ön koşulu olarak getirmeye karar vermesi ve IRA'nın siyasi uzantısı olan Sinn Fein'in lideri Gerry Adams'ı Başbakanlık Konutu'na görüşmeye davet etmesiyle terörle mücadelede yeni bir dönem başlamıştır. ABD ve AB'nin de dış araçlar olarak konuya dahil olmasıyla, süreç uluslararası bir boyut kazanmıştır. AB'nin de ekonomik ve siyasi olarak desteklediği bu süreçte, siyasi ilerleme ekonomik teşviklere bağlanmıştı ve bu durum da siyasi partileri süreci ilerletme yönünde teşvik etmişti. Siyasi süreçte kaydedilen ilerleme, ekonomik kalkınmayla paralel gitmişti. Kaydedilen ekonomik iyileşme, özellikle de işsizlik oranının azalması, milis örgütlerin suç faaliyetlerini cazip kılan toplumsal nefretin de en önemli nedenlerden birini ortadan kaldırmıştı. Birer iş sahibi olan fertler, toplumda hak sahibi olmuş ve çalışarak refaha erişecekleri barış dolu bir ortam arayışına girmişlerdi. Bu süreçte 1998'de imzalanan Belfast Anlaşması (Hayırlı Cuma Anlaşması)'nın ardından İngiltere ve İrlanda yönetimi, genel bir affı kabul etmiş ve bu af da milliyetçi partilerin devlete olan güvenini artırmıştır (Maya, 2009: 45-46).

Ancak Belfast Anlaşması'nı izleyen barış süreci inişli-çıkışlı bir süreç izlemiştir. Temmuz 2001'de Kuzey İrlanda Başbakanı David Trimble, IRA'nın hala silah bırakmadığını ve silahlı faaliyetlerde ısrar eden bir terör örgütüyle bağlantılı siyasilerle iktidarı paylaşamacağını ifade ederek istifa etmiştir. Ancak Trimble'nin istifası ve 11 Eylül Saldırıları'nın ardından uluslararası ölçekte terörizme yönelen tepkinin artması üzerine Sinn Fein, IRA'ya silah bırakma çağrısında bulunmuştur. Çünkü Sinn Fein, IRA'nın silah bırakma şartına uymaması halinde Kuzey İrlanda'nın siyasetinde tecrit edileceğini ve ABD'yi karşısına alabileceğini görmüş ve barış sürecine yönelik yapıcı bir politika geliştirmiştir. Aynı yıl IRA'nın tasfiye sürecine girdiği yönündeki açıklamalarına rağmen şiddet eylemlerine girişmesi üzerine, bu devam eden eylemlere Katolik toplumdan da başlayan tepkilerden dolayı Sinn Fein'in IRA'nın silahsızlamasına ve tasfiye sürecine yönelik kararlılığını güçlenmiştir. Nisan 2005'te Sinn Fein lideri Gerry Adams, IRA'ya şiddet eylemlerini terk ederek silah bırakmasını ve sivil siyaseti yegâne mücadele yöntemi olarak benimsemesi yönünde çağrıda bulunmuş ve bu çağrı üzerine IRA, Temmuz 2005'te

silahlı faaliyetlerini sonlandıracağını ve silahlarını bırakacağını ilan etmiştir. IRA'nın silah bırakmasının ardından, bölgede faaliyet gösteren Protestan grup LVD (Sadık Gönüllü Gençler) şiddet eylemlerine son verdiğini ve silah bırakacağını açıklamıştır. IRA'nın silah bırakmasıyla Kuzey İrlanda siyaseti doğal seyrine kavuşmuş, başta Sinn Fein olmak üzere bölgedeki Katolikleri temsil eden siyasi partilerin siyasette önü açılmıştır. 2007 genel seçimlerinin ardından Protestanların desteklediği Demokratik Birlik Partisi (DUP) ile Sinn Fein koalisyon hükümeti kurmuş, yerel yönetimlerde de Sinn Fein söz sahibi olmuştur (Kaya, 2009: 21-22)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE’DE ULUS DEVLET

Bu bölümde Türkiye’de Ulus Devletin oluşu ve sorunları ele alınmıştır.

7. TÜRKİYE’DE ULUS DEVLETİN OLUŞUMU VE SORUNLARI

Bu kısımda Türkiye’de ulus devlet profili, ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgi verilmiştir.

7.1. Türkiye’de Ulus Devlet Profili: Mazisiyle Bağlarını Koparan, Milletini Arayan ve Ötekileştiren Ulus Devlet

Türkiye’deki ülkesel kimliğin oluşum süreci ideolojik bir modele, yani Avrupa tipi ulus devlete göre ve nispeten yakın bir tarih içinde şekillenmiştir. Ne var ki bu süreç çok uluslu Müslüman devletten tek uluslu bir ülkesel devlete geçişi sağlarken kendine özgü bir yol izlemiştir. Bu nedenle en baştan söylenmelidir ki modern Türkiye’yi oluşturan Müslüman ve Osmanlı unsurlar Avrupa’daki benzerlerinden belirgin bir şekilde farklı bir ulus-devlet yaratmıştır. Osmanlı Devleti’ni diğer hanedan devletlerden ayıran belki de en önemli farklardan biri, içindeki Osmanlı-Müslüman unsurlar arasından çıkan entelektüel elitlerin, bu unsurları edebiyat, eğitim ve basın aracılığıyla, siyasal elit tarafından ülkenin otantik tarihsel milli kimliği olarak lanse edilen etnik Türk kimliğine dönüştürmekte üstlendikleri roldür. Aslında gerek İslam, gerekse ilk dönemlerindeki Osmanlı Devleti belli bir toprağı, kavmi veya dili hiçbir zaman kendi uyruklarının siyasal kimliğinin ve sadakat ve bağlılığının temeli olarak görmemiştir. Oysa bu milli karakterlerin her biri Osmanlı Devleti’nde mevcuttu ve modern ulus-devleti inşa ederken bunların birer yapı taşı olarak kullanılmaları olanaklıydı. Devlet, eski bağlılık ve kimlikleri yenilerine dönüştüren yegâne güçtü. Başka bir ifadeyle yönetici elit bir yandan toplumu ve kültürü millileştirirken diğer yandan da daha etkili bir iktidar aygıtına dönüşmüş ve kendini bizzat yaratmakta olduğu milletle özdeşleştirmişti (Karpas, 2009: 18).

Altı yüzyıllık Osmanlı İmparatorluğu’nun bir mirası olarak düşünülebilen ve Atatürk tarafından eski düzene karşı bir tepki olarak kurulan Cumhuriyet, yaklaşık

yüz yıl sonra bile, imparatorluğun kimi niteliklerini yapısında barındırmaktadır. Ancak ileride değinileceği üzere, Türk Kurtuluş Savaşı yalnızca yabancı güçlere karşı girişilmiş bir savaş değildir. Bu savaş aynı zamanda eski düzeni simgeleyen padişaha karşı da girişilen bir uğraştı. Ancak eski düzeni yıkmaya yönelik bir uğraş, yok etmeye çalıştığı toplumsal ekonomik ve siyasal yapının bir ürünüdür. Böylece Osmanlıların yapısal birikimi, Cumhuriyeti belirleyen en önemli öğelerden biri olmuştur (Kongar, 2006: 49).

Cumhuriyet'in kurulması eski çok uluslu Osmanlı Devleti'nin bir ulus devlet olan Türkiye'ye dönüşmesi sürecine denk düşer. Yeni devletin ardında yatan fikri en iyi ifade eden kişi, 1923'te Cumhuriyetin kurulması tartışmaları esnasında, Türk milletinin tarihinde ilk kez kendi ismini taşıyan bir devlet kurmaya karar vermiş olduğunu ilan eden Mustafa Kemal olmuştur. Ne var ki, gerçek oldukça farklıydı. Devlet aslında yüksek düzeyde bir süreklilik göstermişken, buna karşılık "millet" ise Osmanlı'nın dini cemaatini Lozan Anlaşması'yla sınırları çizilen bir ülkesel devlet içindeki yaşayan Türk milletine dönüştürmek için laikliği kullanan cumhuriyet eliti tarafından yeniden tanımlanmaktaydı. Gerçekten de Osmanlı devlet kurumları, yönetim anlayışı ve siyasal kültürü, büyük ölçüde değiştirilmiş olsa da Cumhuriyet döneminde kalıcı bir süreklilik göstermiştir. Eskinin hanedana bağlı Osmanlıları 19. yüzyılda devlete bağlı Osmanlılara, 20. yüzyılda ise devlete bağlı "Türklerle" dönüşmüştür (Karpas, 2009: 32-33).

Ancak genç Türkiye'nin birçok bakımdan her ne kadar Osmanlı Devleti'nin mirasına dayanmasına rağmen, Cumhuriyet eski rejime ve yabancı işgalcilere karşı ulusal mücadeleyi kazanmış, Kemalist seçkinlerin zihinlerinde kurulmuştur. Bu kurulma süreci henüz devam etmektedir. Ne sınıf temelli devrim modeli ne de sömürge sonrası devlet temelli gelişme modeli, modern Türkiye'nin kurulma sürecinin çözümlenmesi için açıklayıcı güce sahip bir model niteliğindedir. Bunun temel nedeni, hem Türkiye'nin tarihinde hiçbir zaman gerçek anlamda bir sömürgeleşme sürecinin yaşanmamasıdır, hem de ulusal bağımsızlık ve modernizasyon süreçlerinin taşıyıcı aktörünün bir sosyo-ekonomik sınıf olmamasıdır. Ancak diğer sömürge sonrası ulus devletler gibi modern Türkiye'nin kurulma tarihi de Batılaşmaya dayanmaktadır. Kurulma sürecindeki modernleşme

istemi ulus devlet, sanayileşme ve modern-laik ulusal kimlik üçgeni üzerine yükselecek modern bir ulus kurma girişimini simgelemektedir (Keyman, 2000: 169).

Türk modernleşmesinin en büyük aktörü olan Atatürk'ün yaptığı ihtilal, köken bakımından toplumsal ve ekonomik değil, siyasal ve ideolojik nitelikli bir ihtilal olmasına rağmen, sonuç olarak toplumsal ve ekonomik bir ihtilale dönüşmüştür. Atatürk ihtilali köken olarak toplumsal ve ekonomik bir ihtilal değildir; çünkü çoğu kişinin öne sürdüğü gibi, ne Atatürk burjuvadır, ne de arkasında gelişen güçlü bir burjuvazinin desteği bulunmaktadır. Atatürk siyasal iktidara el koyduktan sonra, oluşmakta olan burjuvazinin desteği söz konusudur. Bu süreçte, oluşmakta olan burjuvazinin güçlenmesine ve siyasal iktidarla bütünleşmesine yardımcı olmuştur. Atatürk'ün ideolojisinin iki niteliği bulunmaktadır: Bu ideoloji emperyalist karşıtı ve Batılıdır. Batı gibi gelişebilmenin birinci şartı ise, Batı gelişme modelinin motor gücü olan burjuvaziye Türkiye'de de güçlendimektir. Bu ise iki devrimi, "Aydınlanmayı ve Sanayi Devrimini" gerekli kılmaktaydı. Dolayısıyla Atatürk de Batılılık, Aydınlanma ve Sanayi Devrimlerinin sonuçlarını Türkiye'de uygulamak amacını taşıyordu. Bu ise ulus devletin kurulmasıyla gerçekleştirilirdi (Kongar, 2006: 18).

Atatürk'ün modernleşme anlayışı da, öncelikle bir ulus devlet inşası ve onun öncesinde bir ulus yaratma uğraşı ve onun da öncesinde egemen bir devlet kurma anlayışını içinde barındırmaktadır. Ulus devletin temel unsurları sayılabilecek egemenlik ve bağımsızlık, Atatürk'ün devlet anlayışının temelini teşkil etmektedir. Modern devleti klasik anlamıyla bir, bütün, mutlak egemen devlet olarak okuyan Atatürk, modern devleti kendisini üreten meşruiyet kaynaklığını toplumdan almak yerine, bunu mutlak egemenlikten almak üzere kurgu yolunu tercih etmiştir. Toplumdan ayrımlaşmış meşruiyet kaynaklığı, toplumdan farklılaşmış bürokrasi ve hukuk düzeni, ekonomik olarak toplumu düzenlemesi, kendine özgü değerler sistemi ve ideolojiyi yaygınlaştırmak istemesi Atatürk'ün modern devletinin topluma mutlak egemen olmaya, aşırı kurumsallaşmaya, toplumu kontrol etmeye ve kısaca tüm toplumsal alanı kapsamaya çalışma eğilimi içinde olduğunu göstermektedir. Bu nedenle Atatürk'ün söyleminde klasik egemenlik teorilerinin tüm unsurlarını görmek olanaklıdır (Çetin, 2007: 140-141).

Atatürk'e göre halk, devletin siyasi nüfuzunun üzerinde tatbik edildiği bir yönetim aracı iken millet, devleti meydana getiren ve devletle özdeşleşen bir anlam taşımaktadır. Bu yüzden halktan ayırıştırılmış millet müdafaası devletin asli görevi olarak kabul edilmektedir. Millet ise soyut, homojen, bir bütünlüğü ifade ederken, halk siyaseti yönetebilecek ve siyasal kararlara aktif katılımıda bulunabilecek somut, yaşayan, atomist, heterojen bir parçalanmışlığı ifade etmektedir. Millet egemenliğine yapılan vurgu halk katılımını kapsamamaktadır; aksine millet egemenliği üniter devletin bir gereği olarak düşünülmektedir. Atatürk'ün devlet teorisinin merkezinde ise "güçlü devlet" ilkesi yer almıştır. Güçlü devlet teorisi doğal olarak da devletin güçlendirilmesi süreci, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş ve gelişme süreçlerinde Atatürk için son derece önemli bir ilke olmuştur. Atatürk'e göre "güçlü devlet" olmak modernleşmek, modernleşmek ise "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" anlamına gelmektedir. Modernleşmenin, devletin varlığı ve güvenliğinin temel amacı olarak algılanması, devlet dışındaki bütün değer ve olguların bu amacın aracına dönüştürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönüşüm süreci içerisinde devlet etkin, belirleyici ve düzenleyici bir rol üstlenmektedir; halk ise edilgin, belirlenen ve düzenlenendir. Atatürk'ün özne-nesne ilişkisi şeklinde özetlenebilecek bu pozitivist yaklaşımı, inkılâp olarak nitelenen değişimlerde hem içerik hem de yöntem olarak varlığını göstermiştir. Modernleştiricilik misyonu bağlamında toplumun dönüştürülmesi, devlete geçici değil sürekli nitelikli bir misyon yüklemektedir. Dolayısıyla devlet değişim ya da statükoyu korumak için sürekli toplum mühendisliğine başvurmaktadır (Çetin, 2007: 142-145). Bir toplumsal mühendislik projesi olan Kemalizm'i benimseyen seçkinler, geri kalmışlığın nedeni olarak gördükleri İslami devlet nosyonunu siyasal söylemde dışlamayı ve çağdaşlaşmanın anahtar kurumu olarak ulus devlet inşasını uygun bulmuştur (Keyman, 2000: 175).

Türkiye'de ulus devletin inşasında milliyetçilik ideolojisi önemli yer tutmaktadır. Milliyetçilik, 1908-1918 döneminde aydınlar arasında serbest tartışma içinde gelişmiş ve Kurtuluş Savaşı sırasında soldan sağa bütün sosyal grupları ortak amaç uğruna seferber etmek için kullanılmıştır. Solculardan İslamcılara dek bütün ideolojik grupları kucaklamış ve nihayet hepsini bir ulus devlet kurma fikri etrafında birleştirmiştir. Millet, iyi tanımlanmış ülkesel sınırlar içinde yaşayan insan topluluğu olarak görülmüştür. İnsanlar arasındaki birleştirici bağ, geçmiş hatıralar, geleceğe

dönük hedefler ve halkın kendi diline ve yerel geleneklerine dayanan bir milli kültüre sahip siyasal bir devlet içinde Türk olarak yaşama arzusuydu. Cumhuriyet döneminde Milliyetçilik milli gururu İslam tarihinde değil, Türklerin milli bir grubun ayırt edici özelliklerini sergilemiş olduğu geçmiş olaylar içinde aramaktaydı. Milli tarihte başarılar arama çabası tarihe ve Orta Asya mirasına yönelik alışılmışın dışında bir ilgi uyandırmış ve milliyetçiliğin çağdaş Türkiye'nin gerçekleriyle ilişkisini dikkate değer düzeyde zayıflatmıştır. Laik bir millet anlayışını benimseyen Cumhuriyet hükümeti, esasen İslam'la ve İslam'ın evrenselci amaçlarıyla ilişkili olmasından dolayı, Osmanlı'nın kültürel mirasını görmezden gelmeyi ve küçümsemeyi tercih etmiştir. Buna karşılık hükümet siyasal çıkarları gereği Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan devlete sadakat ve otoriteye saygı geleneklerini devam ettirmiştir (Karpas, 2009: 239-250).

Milliyetçilik konusundaki sınıflandırmalardan en çok kabul edilenlerinden biri milliyetçiliğin Fransız ve Alman tarzı olarak ikiye ayrılmasıdır. Alman tarzı milliyetçiliğin en belirgin özelliği etnik ve kültürel temele dayanmasıdır. Fransız tarzı olarak kabul edilen daha erken milliyetçilik türü ise, devlet temelli bir milliyetçiliktir. Bu anlayışa göre devletin yurttaşı olmak ve kader birliğini benimsemek o millettten olmak için yeterli kabul edilmektedir. Etnik köken ve din gibi öğeler ikinci plandadır. İşte Türkiye Cumhuriyetinin ilk döneminde görülen milliyetçilik anlayışı da başlangıçta Fransız örneğindeki gibi benzer nitelikleri barındırmaktadır. Ancak burada tam bir eşdeğerlikten söz edilemez. Zaten millet ve devlet olgularının ortaya çıkışındaki sıralama açısından bakıldığında da ne Fransa'daki gibi milliyetçilik ve ulus devlet olgularının eş zamanlı olarak ortaya çıkması ne de Almanya'da olduğu gibi milliyetçiliğin ulus devletten yarım asır önce ortaya çıkması durumundan bahsedilebilir. Bununla birlikte Türkiye'de Almanya'daki gibi "*devletini arayan bir millet*" değil aksine "*milletini arayan bir devlet*"in varlığı söz konusudur. Hal böyle iken de milliyetçilik devlet eliyle ikame edilen bir olgu olarak Atatürk milliyetçiliği şeklinde tezahür etmiştir (Kılıç, 2007: 117-118).

Yani Türkler kendiliğinden örgütlenip bir devlet kurmamışlar, ulus-devlet kurulduktan sonra Türk kimliğinin dışında kendisini algılayan unsurlar devletin mevcudiyetine karşı bir tehdit olarak algılanmışlardır. Türkiye Cumhuriyeti

vatandaşlığının çerçevesi de, Cumhuriyet vatandaşlığının çerçevesi de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 Kongresi'nde benimsediği Altı Ok, yani Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Cumhuriyetçilik, Devletçilik ve İnkılâpçılık ilkeleri ile çizilmeye çalışılmıştır (Kadioğlu, 2008: 287). Türkiye'de devletin sınırları ile bölünmez bütünlüğü –Almanya örneğinin aksine- Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığının temel taşı olarak belirmiştir. Böylece, Türkiye'de merkez-taşra çatışmasının sınırları bekâ meselesiyle şekillenmiştir. Böylelikle, merkez devletin inşa ettiği resmi Türk kimliği dışında kendini algılayan ögeler devletin mevcudiyetine karşı bir tehdit olarak algılanmışlardır. Bu yüzden özgüvenli bir varoluş yerine, ülkenin sürekli bir parçalanma tehlikesi ile karşı karşıya olduğu varsayılmıştır (Kadioğlu, 2005:819).

Özetle Türk milliyetçiliği Fransız devriminden etkileneren-Ernest Renan çizgisinde, millî kimlikte maddi unsurlardan çok soyut, moral ve manevi unsurları ön plana çıkaran sivil milliyetçilik unsurlarını benimsemiştir. Ayrıca, daha sonra Alman ve İtalyan etnik milliyetçiliklerinden de etkileneren zamana göre bu iki farklı milliyetçilik modelinin karışımına da sahip olmuştur. 1924 Anayasası, Türklüğü siyasî bir vatandaşlık olarak tanımlamış ve Türkçe konuşan Müslüman unsurları etnik merkez olarak kabul etmiştir. Millî bilinç, etnik ve kültürel motiflerle siyasal semboller güçlendirilmiştir. Pan-Türkizm ise yadsınmıştır; Yeni Türk tarihinde Orta Asya kökenine, Anadolu geçmişine ve İslam öncesi döneme de yer verilmiştir (Alakel, 2011: 23).

Ulus devlet inşasında kendisine önemli roller atfedilen Türk milliyetçiliğinde bir yandan Batılılaşma kucaklanırken, diğer yandan da özgün Doğulu faziletleri korumak dürtüsü en ayırt edici özellik olmuştur. Batı uygarlığı ile Türk kültürü arasında bir denge kurmak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının her zaman için bir görevi olarak addedilmiştir. Türkiye'de ulus-devletleşme süreci çok fazla Batılılaşma misyonunun gölgesinde gerçekleşmiş ve Batı uygarlığı ile Türk kültürü arasında denge kurmak bu sürecin çelişkilerinin kaynağında yer almıştır. Evet, Batılı olunması kararlaştırılmış ve bu Batılılığın sınırlarının özgün, ancak laik olduğu için de İslami değil, Türkçü motiflerle çizilmesine önem verilmiştir. Türk milliyetçiliğinin çelişkili yapısını bu tür gerilimler ışığında düşünmek anlamlı olacaktır. Türkiye'de Cumhuriyetçi seçkinler halkın kendi kültürel pratiklerine yabancılaşmasına neden olacak laikliğe ilişkin köklü düzenlemelere başvurmuştur. İslam'a dayalı bir devlet

yapısı, CHP çatısı altında örgütlenen Cumhuriyetçi elitlerin karşısında oldukları bir fikirdi. Onlar bilim, modern eğitim, rasyonellik ve laiklik gibi nosyonları vurgulayarak Türkiye'nin çağdaş uygarlık seviyesine gelmesini hedefliyordu (Kadioğlu, 2008: 284-285).

Bu hedefe erişmek için yapılan düzenlemeler, Türkiye'de geleneğin icadının değil de tepeden öğretilmesinden söz edilebileceğini göstermektedir. Bunun nedeni ise, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında Türk kimliği inşa edilirken geçmiş ile sürekliliğin kırılmasıdır. Bu kırılmanın nedeni, bu dönem seçkinlerinin tercihleri ile ilintili olmanın yanında, kültür ile medeniyeti sentezleme misyonunun ve organik bir Türk tarihinin olmamasının bir uzantısıdır (Kadioğlu, 2005: 810).

Cumhuriyetin ilanından hemen sonraki yıllar, siyasal sistemin laikleştirilmesini amaçlayan çeşitli düzenlemeleri kapsamaktadır. 1920'ler ve 1930'ların ilk dönemi bu anlamda oldukça köktencidir. Bu dönemde şer'i mahkemeler kapatılmış, erkeklerin fes giymesi yasaklanmış, tarikatlar kapatılmış, Hicri takvimden Miladi takvime geçilmiş, İsviçre'den Medeni Kanun uyarlanarak Türk hukukunda uygulanmaya başlanmış, İslam'ın devlet konumuna son verilmiş, Latin alfabesi kabul edilmiş, ezanın Türkçeleştirilmesine karar verilmiştir. Bu türden düzenlemeler mevcut kültürel pratikleri kökünden sarsmıştır (Kadioğlu, 2005: 813).

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ulus devlet; din, dil, ırk gibi tarihten ya da coğrafyadan gelen kültürel kimlikler yerine, mensup olunan ülkenin siyasal kimliğine ve bu ülkenin eşit haklara dayalı vatandaşlığı kavramına bağlayan bir anlayış olan anayasal vatandaşlık (Kongar, 1997:128) ilkesine göre tesis edilmeye ve millet egemenliğini temele oturtan bir anlayış hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'nde hazırlanan anayasaların temel çıkış noktalarının Türkiye Cumhuriyeti'nin hâkimiyetinin Türk Milleti'ne dayandırılması olduğu bir gerçektir. Bu durumda Türk Devleti'nin anayasal güvencesini de Türk milleti oluşturmaktadır (Talas, 2008: 69-70).

Türkiye'de anayasal vatandaşlığa dayanan bir toplum yaratmak tasarımı ile yola çıkmış olan başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyet'in kurucu eliti, vatandaşlık ilkesini ve laikliği merkeze oturtan bir devlet yapısını benimsemişti. Herhangi bir din, mezhep ve etnik köken öne çıkarılmadan, Türkiye'de yaşayan fertlerin tamamını kapsayan Türk Vatandaşlığı anlayışını odak noktası haline dönüştürmüşlerdi. Bu

anlamda vatandaşlık, bir Fransız vatandaşlığı ne ise o anlamda tesis edilmiştir. Fransalılık temeli değil de Fransızlık temeli üzerine oturtulduğu gibi, Fransız toplumunun üniterliğinin dayandığı temel felsefe ne ise, aynısı Türk Toplumunu için de geçerli olmuştur. Bu İngiliz, Alman, Japon vs. ne kadar modern toplum varsa, hepsi için geçerliliği olan bir kuraldır. Türkiye'nin bu ülkelerden farkı, sürecin tamamlanmamış olmasıdır. Vatandaşlık bilinciyle milletleştirme projesi, sık sık kesintiye uğratılarak küreselleşme çağına gelindiği için, bu süreç henüz sonuçlanamamıştır (Talas, 2008: 121).

Türkiye'de gayri-etnik bir millet tanımı kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu tanım bazı yönleriyle Osmanlı'nın dini cemaatlere dayanan millet sistemiyle süreklilik arz ederken, diğer yönleriyle cumhuriyetçi-laik ve dil merkezli Fransız modelini andırmaktadır. Türkiye'de devlet nezdinde "etnik" azınlık bulunmamaktadır; yalnızca Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri vardır ki en çok da bu yönüyle Türkiye'de millet anlayışı Osmanlı'nın din merkezli İslam milletiyle süreklilik sergiler. Müslümanlar arasındaki etnik kategorilerin devlet nezdinde kurumsal bir ifadesi söz konusu değildir. Tüm Müslümanları Türk kabul eden bu yaklaşım, Lozan Antlaşması'yla devletin resmi görüşü haline gelmiştir. Lozan Antlaşması sonrasında Türk milleti tanımını genişleterek gayri-Müslimleri bu tanıma dâhil etmek için bir çabaya girişilmiş, anayasaya giren "Türkiye'de yaşayan herkes vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur" ifadesinin kurumsallaştırılması istenmiştir. Dil merkezli, laik-cumhuriyetçi millet kavramı Türkçe konuşan gayrimüslimleri içerecek şekilde Türkiye'de de denenmiş ve özellikle Yahudi cemaatlerin Türkçe öğrenerek Türk olmak için çaba göstermesine karşın, askerlik başta olmak üzere kamu görevlerinde gayrimüslimler dışlanmıştır. Millet tanımı, Osmanlı'dan kalma İslam milletiyle Fransa'dan ithal "Türkçe konuşan topluluk" arasında din ve dil ekseninde kurumsallaşmış ve Türkçe konuşan Müslüman çoğunluk içinde etnik köken kodlanmadığından gayri-etnik niteliğini devam ettirmiştir (Aktürk, 2006: 51-52).

Oysa Erkal (2002: 36, aktaran; Dayı, 2003: 193)'ın belirttiği gibi, dile dayalı bir milliyet oluşturulmasının birtakım sakıncaları bulunmaktadır. Çünkü sosyolojide her ulus farklı dil farkını gerektirse de, her dil farklı bir ulus farkı gerektirir şeklinde bir kural bulunmamaktadır. Dil çok karmaşık özellikler taşımaktadır ve bir toplumun

dil dışında da Türk kültüründen farklı bir kimlik taşıması için, yaşam tarzının çok değişik alanlarında farklılıklara sahip olması gerekmektedir. Kimlik ve kültür farklılığı denildiğinde çok farklı bakış tarzlarının olması; örf ve adetleriyle, musiki ve mimari anlayışıyla, yazı dili ve kültürüyle, rakamlarıyla ayrılıklardan söz etmek gerekmektedir.

Almanya, Fransa ve İngiltere gibi ülkelerden daha farklı ve geç bir devletleşme deneyimi yaşamış, bir biçimde hep bir imparatorluk düşü ile geçmişinin gölgesinde var olmuştur. Tam bu noktada, Türk modernleşmesinin çıkış noktası olarak sayılabilecek bir imparatorluk mirasından söz edilebilir. Almanların yaşadığı “geçmişin gölgesi sendromu” Türkiye’de de -Aristocu terimlerle ifade edilirse- hem potansiyel hem de edimsel olarak Türk siyasal, toplumsal ve düşünsel hayatında kendisine yer bulmuştur. Bu konum, aynı zamanda, Doğu-Batı arasında kültürel açıdan tanımsız bir toprak parçasında yaşamının beraberinde getirdiği belirsizliklerden de beslenmiştir. Bireylerin toplumla, yurttaşların ulusla kurduğu bağlantıda bir Doğu-Batı dikotomisi belirginleşmiştir (Türk, 2011: 212-215).

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yeni ve modern bir devlet yaratmak hususunda eğitime de büyük önem verilmiş; eğitim alanında, ulus devlet olmanın bir gereği olarak da, tarih öğretimi önemli disiplinlerden birini meydana getirmiştir. Okulların her kademesinde, tarih dersleri için müfredat programları hazırlanmış; Türk Tarih Kongreleri ve Maarif Şuraları, tarih öğretim esaslarının saptanmasında önemli rol oynamıştır (Boyko, 2011: 157). Ancak Türkiye’de verilen eğitim, Dayı (2003: 69)’nın belirttiği gibi, millet yapısı içinde yer alan sosyal grupları öğretecek kapasitede değildir. Aksine sosyal gruplarımızın çoğuna mensup öğrenciler, Türk milleti içerisinde gerçekten aktif olarak yer almış kendi toplumlarının, Türk boyu seviyesinde zikredilmediğini görmekte, bu yüzden eğitim müfredatındaki bu eksiklikten şikâyetçi olmaktadır.

Neticede, yeni rejimin milliyetçiliği kültürel türdeşlik sağlama hedefi doğrultusunda üretilen tarih tezi ve dil teorisiyle hem bir “kendine tapınma”, hem de Türkçe konuşma yönündeki telkin örnekleri ile bir tek tipleş(tir)me projesine dönüşmekle kalmamış; aynı zamanda anayasal birçok metne “ulusun devletle bölünmez bütünlüğü” ezberiyle girecek ölçüde doğmalaşmıştır. Bu politikalara karşı çıkan ya da en azından septik bakan gruplar (İslamî tepkiler, sosyalist hareket,

Kürtçülük akımı vs.) rejimin belirlediği sahada zamanla cılız birer sese dönüştürülebilecekken “halının altına” süpürülerek/dışlanarak, meşru zeminde mücadelenin dışına, hatta yeraltına itilmiş ve kendilerini diri tutmalarına yol açacak bir “mazlumluk” durumuna düşmeleri için gereken nedenler/fırsatlar verilmiştir. Bu kolaycı “bölünmez bütünlükçü” söylem -ve onun özgünlüğü- Türk milliyetçiliğinin en kuvvetli sloganlarına da geçmiştir. Örneklendirmek gerekirse, “*Türkün Türkten başka dostu yoktur.*” deyişinin aslında “*Polonyalının Polonyalıdan başka dostu yoktur.*” şeklindeki bir Leh atasözü olduğunu ifade etmek açıklayıcı düzeydedir. Halen çok satan bir gazetenin de alâmet-i farikası olan “*Türkiye Türklerindir*” sözü ise 1820’lerde ortaya konan Monroe Doktrininde zikredilmekte ve “*Amerika Amerikalılardır.*” sloganından türetilmiştir. Son olarak, “*Ya sev ya terk et!*” düsturunun ise, esasında İngiliz Ulusal Partisi’nin (BNP) eski bir sloganı olan “*Love or leave*”den bariz şekilde tercüme olduğu söylenebilir (Aksakal, 2010: 261).

Bir millet olarak Türklerden bahsederken de, “Türk” teriminin aynı zamanda bir etnik grup anlamına geldiği görülmemekte/görmek istenmemektedir. Bu durum, Atatürk milliyetçiliğinde ulus inşa aşamasının (*nation-building*), esas olarak teritoryal (topraksal) temele dayanmakla birlikte, içinde kan ve hatta din temeline ilişkin önemli unsurlar barındırdığını bir türlü fark/kabul edememekten kaynaklanmaktadır. Bu saptamaların bize öğrettiği temel husus şudur: Demokrasi tahrip edilecekse ya da devlet parçalanacaksa, yasaklama getirmek meşrudur ve hatta AİHM de bunu böyle yorumlamaktadır. Ancak Türkiye’deki yasaklamaların temeli, parçalanma tehlikesi değildir. Çünkü ülkede şiddete hiç başvurma durumu olmadığı zaman da farklı kimlikler yasaklanmaktadır. Anlaşılan devlet, “farklılıkları tanırsam ardından birtakım başka hak talepleri gelir, bunlar da parçalanmaya yol açar” gerekçesiyle, “farklıyım” demeyi yasaklama yoluna gitmektedir. Yasaklanan şey, farklılığın ta kendisidir. Olayın emeli, 1930’ların bugün hâlâ uygulanmak istenen ulus-devlet anlayışının farklılık kabul etmemesinden ibarettir. Bu tutum, biri kuramsal diğeri de tarihsel ve siyasal olmak üzere iki nedenden kaynaklanmaktadır. Kuramsal nedeni Türkiye Cumhuriyeti’ndeki üst kimlik-alt kimlik ilişkisi, tarihsel ve siyasal nedeni de “Sevr Paranoyası” oluşturmaktadır (Oran, 2003: 87).

Türkiye’de yurttaşın yaratılmasında Cumhuriyet pedagogları, inşacı bir yurtseverlik formülünden yararlanmıştır. Bu yüzden dil ve tarih öğeleri, kurucu unsur

olarak kullanılmak istenmiştir. Vatandaşlık kavramının içeriğini belirleyen Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar gelişen tarih anlayışı, bu unsurları belirleyen temel öğeleri teşkil etmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Kemalist söylem ülke, din ve etnisiteyi birbirine eklemleyerek Türklüğe yeni bir tanım kazandırma gereğini hissetmiştir. Bu amaçla Atatürk, Türk ulusunu odak alarak Türk tarihini araştırmak, Cumhuriyetin temel amacı olan ulus devlet yaratmak amacıyla profesörlerden oluşan bir kurula, “ulusal bağımsızlığı bilim alanında da tamamlama” görevini vermiştir. Bu bağlamda Prof.Dr. Afet İnan tarafından yazılan “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” adlı kitap 1930’da ilk kez yayınlanmış ve 1931’den sonra uzun süre ortaokul ve liselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. On altı bölümden oluşan bu kitapta; farklı kökenden fertleri “yurttaşlar birliği” şeklinde algılayan, topraksal açıdan sürekliliğe, tarihi geçmişe gönderme yapan sözleşmeci ulus anlayışı benimsenmiştir (Gürses, 2010: 248).

Ülkede 1920 ve 1930’lu yıllarda Cumhuriyetçi seçkinler tarafından, vazifelerle borçlu vatandaş tipinin yaratılmasına ve bireyselliğin gölgelenmesine çalışılmıştır (Kadioğlu, 2008: 285). Atatürk’ün söylemine de egemen olan vazife (görev) anlayışı aslında sadece o güne ait bir içerik taşımaz, ayrıca çocuklara, gelecek genç nesillere, yöneticilere, öğretmenlere, orduya, bürokrasiye yönelik bir ödev bilincinin aşılması anlamına da gelmektedir. Bu anlayış ulusal egemenlikten kaynaklı birey-toplum-devleti bir bütün olarak algılama ve bireylerin toplumun ve devletin dışında isteklerinin ve yaşam alanlarının olmaması gerektiği inancını içermektedir. Atatürk’ün bireylerin haklarına yönelik bir anlayış yerine, bireyin devletine ve milletine karşı ödev, görev ve sorumluluklarını aşırı vurgulaması onu, bireye güvenmemesi ve bireyin toplum ve devlet içerisinde eritilmesi gerekliliğini savunan kolektivist düşünceyle buluşturur. Bu düşüncenin siyasal sonucu ise, otoriteryenizme kadar varabilecek bireyin, bireysel yaşamın ve insan haklarının toplum ve devlet karşısında yok sayılmasıdır. Çünkü bu anlayışın özünde, vatandaşlıkla görevlendirilmiş kişilerin yasal, zorunlu veya ahlakileştirilmiş bir ödevini/görevini/sorumluluğunu yerine getirmemeleri sebebiyle o kişilerin temel insan haklarından yoksun bırakılması gerekliliği yatar. Bu anlayış içerisinde de zaten Türk modernleşme sürecinde “insan hakları” gelişmemiş, temel haklarını topluma ve devlete karşı/rağmen savunabilecek kişiler vatandaşlıktan/devletin kişiliğinden

insanlığa geçememiştir. Bu nedenle Türk modernleşme süreci içerisinde pek çok kurum gibi Milli Eğitim sistemi, üniversiteler ve yüksekokullar da Atatürk tarafından devletin ideolojik aygıtları olarak tanımlanmış ve Kemalist ideolojiyi anlayacak, anlatacak, kuşaktan kuşağa yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak için vazifelendirilmiştir (Çetin, 2007: 159-160).

Söz konusu durum başta Anayasa olmak üzere, diğer yasalara da sirayet etmiştir. Şöyle ki, Anayasa'nın "Temel Hak ve Ödevler" başlığı altında, temel hak ve hürriyetleri düzenleyen maddesine bakıldığında, "Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder" (md. 12) denilmektedir. Eğitimle ilgili temel yasalardan olan 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda da "ilköğretim, kadın erkek bütün Türklerin milli gayelere uygun olarak bedeni, zihni ve ahlaki gelişmelerine ve yetişmelerine hizmet eden temel eğitim ve öğretimdir" (md. 1), denilerek yurttaşların milli gayelere uygun olarak yetiştirilmesi öngörülmüştür.

Modernleşme sürecindeki tüm bu ideolojik saptamalar içerisinde yükselen muasır medeniyet ütopyası, her türlü devlet düzenlemesinin bir meşruiyet aracı olarak kalmaz, aynı zamanda geçmişi, bugünü ve geleceği de ipotek altına alan bir siyasal mitos rolü görür. Bu ipotek sadece tasavvur düzeyinde kalmayıp, siyasetin her alanındaki davranış şekillerine ve reflekslere de yansır. Ülkede bayrak, vatan, millet, cumhuriyet ve egemen ideolojiden kaynaklanmayan/meşruiyetini bundan almayan bir siyasal dilin meşruluk kazanmadaki güçlüğü bu süreç içerisinde son derece fazladır. Osmanlıdan başlayan devleti kurtarmak kaygısının siyasal yaşamda hâkim olmasıyla kendisini gösteren reel politik yaklaşım düşün hayatını da büyük ölçüde etkilemiştir. Bu ise sosyal ethos arayışından devlet ethosu arayışına doğru bir kaymayla kendini gösterir. Devletin kurtarılması söyleminin yerini devletin bekası endişesinin almasından dolayı, ötekilerin toplum, siyaset ve ekonomiden tasfiyesi kaçınılmaz olmuştur. Kurulan yeni sistem devlet ve ötekiler arasındaki çatışma/kriz durumundan ibarettir (Çetin, 2007: 178-179).

Bu durum, yukarıda da değinilen Vatandaş İçin Medeni Bilgiler adlı kitapta açıkça görülmektedir. Savaştan yeni çıkmış ve işgalden kurtulmuş bir ülkenin yaşadığı gerilimin izlerinin görüldüğü bu kitapta, ulusal kimliğin ve yurttaşlar topluluğunun inşasının nihai hedefi olan biz bilincinin yurttaşlarca içselleştirilmesi,

söz konusu bilincin besleneceği bir “öteki” yaratmıştır. Ders kitaplarında yer alan “öteki”nin tarif ve işaretlemesine dayanan gerçek ya da kurgusal tehdit teması, ulusal dayanışma ve bütünlüğü pekiştirme yolunda işlevsel bir önem kazanmıştır. Cumhuriyetin “iç düşmanı” ya da “ötekisi”ni yakın geçmişin temsilcileri ve işbirlikçileri oluşturmaktadır. Ders kitaplarında, Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte iç düşman sorunun çözüme kavuşturulduğu görülmektedir. Yeni düşmanlarıysa haydut, hırsız ve kaçakçılar oluşturmaktadır. “Dış düşman” konusunda egemen olan söylemde, genelde reel politika gereklerine dayalı bir pragmatizm göze çarpmaktadır. Düşman devletin evleri basan, aile üyelerine kötülük yapan ve huzurunu kaçıran süngülü neferlere vurgu yapılırken, Batılı devletlerin adı açıkça verilmemekte ve bunlar itilaf devletleri ya da işgal orduları gibi genel bir tanımlamayla geçirilmektedir. Ancak Yunan işgali ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır (Gürses, 2010: 243-244).

Türkiye’de aslında oligarşik bir yapı bulunmaktadır ve devlet bazı sosyal grupların (veya sınıfların) toplumun geri kalanı aleyhine kurdukları bir ittifakı yansıtmaktadır. Bu ittifakın kompozisyonu, farklı perspektiflere göre değişiklik arz edebilmekle birlikte, genel olarak şu kesimlerin ittifakını yansıtmaktadır: 1) Asker ve sivil bürokrasi; 2) Büyük sermaye ve devletçi işadamları, 3) Büyük medya, üniversite, aydınlar ve genel olarak ilmiye sınıfı. Bu yaklaşıma göre, Türkiye’de devletin kuruluş ve örgütlenme biçimi, ayrıcalıklı sınıfların çıkarlarını yansıtmaktadır. Atatürkçülük veya Kemalizm ise bu sınıfın kendi ayrıcalıklı konumunu meşrulaştırma ideolojisidir. Devlet, varlığını ve meşruluğunu toplumun genel mutabakatına dayandıramadığı için, her dönem kendisine sürekli ve geçici düşmanlar türetmekte ve meşruluğunu, onlara karşı verdiği gerçek veya hayali mücadeleye bağlamaktadır. Kürtler, İslamcılar, Komünistler, Gayrimüslim azınlıklar ve diğerleri, bu politikadan çeşitli dönemlerde ve farklı ağırlıklarda paylarını alırlar. Kültürel haklarının iadesini talep eden veya kendi dillerinde eğitim yapmak isteyen Kürtleri “bölücü”, başörtüsüyle öğrenim ve çalışma hakkı talep eden kadınları “irticacı” olarak suçlaması sebepsiz olmayıp, onun “öteki” ihtiyacının bir ürünüdür. Sürekli olarak iç ve dış düşmanlarla kuşatılmışlık duygusu toplumda canlı tutulmaya çalışılmaktadır. Farklı programları olan siyasi partiler mevcut olsa ve düzenli olarak yapılan seçimlerde bunlardan bazıları hükümet oluştursa bile, gerçek anlamda iktidar

olamazlar, çünkü onların tabi olacağı sınırları saptayan ve kendisi toplumun belirlemesine tabi olmayan bir “devlet” daha bulunmaktadır ve asıl belirleyici olan da odur. Kabaca böyle özetleyebileceğimiz bu yaklaşımın liberal, Sosyalist, Marksist, İslamcı ve muhafazakâr, demokrat versiyonları bulunmaktadır (Özipek, 2009: 96-97).

Türkiye’de milliyetçilik, devlet milliyetçiliği, devletçi ekonomi ve devletçilik ulus devletin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamının şekillenmesinde daima önemli ve etkili olan kavramlardır. Milliyetçilik ve devletçilik Cumhuriyetin kurucu prensipleri olmuştur. Cumhuriyet’in başlangıcında, bu prensipler ekonomik, sosyal ve siyasi sorunların çözümü olarak görülüyordu. Ancak daha sonra, onlara ideolojik ve dogmatik anlamlar yüklenmiştir. Devlet özel sektörün elinde yeterli sermaye olmadığından ekonomiye ön ayak olmak zorunda kalmıştır. Ekonomik ve konjonktürel nedenlerden dolayı ortaya çıkan devletçi ekonomi, Cumhuriyet’i kuran elitin ideolojisi olmuş ve devletçilik olarak adlandırılmıştır (Bakan and Birdişli, 2010: 372-373).

Aslında devletçilik ve devletçi zihniyet Osmanlı Devleti’nden devralınmış ve Cumhuriyet döneminde de güçlenerek varlığını sürdürmüştür (Özipek, 2009: 98). Osmanlı toprak sistemi ve ticaret anlayışı temelde, sistemin sınırlarını zorlayacak bir burjuva sınıfının oluşmasını engelleyen bir yapıya sahiptir. Kâr hadleri üzerinde genel bir baskının bulunmaması ticaret aracılığıyla sermaye birikimini ve özellikle de bu birikimi üretime yönlendirmeyi önlerken; devletin toprak ve dolayısıyla kırsal kesim üzerindeki ağırlığı, köylerde gerçekleşmesi muhtemel servet yığılmasını önlemiştir. Bu ikinci husus, oldukça önemlidir. Çünkü klasik kapitalizmin temel örneğini oluşturan İngiltere’nin kırsal kesimdeki servet birikiminin üzerinde yükseldiği bilinmektedir. Kuşkusuz böyle bir sosyo-ekonomik yapı, devlet dışında bir sosyal ve siyasal aktörün ortaya çıkmasını önlemiştir. Toprak rejimi ve ticari yaşama özgü olan ilkeler, devlete köylü ve tacirlerden oluşan reaya sınıfını kontrol etme yetkisini vermektedir. Bu durum, devlet birey ilişkilerinde, devletin bireye ve toplumsal gruplara göre üstün tutulması sonucunu doğurduğu gibi, siyasal iktidarın sınırlandırılması düşüncesini de ertelemiştir. Türkiye’de yetkin bir burjuva sınıfının bulunmaması, egemen siyasi kültürü, devleti ön plana çıkaran ve bireyi ikinci plana iten bir niteliğe büründürmüş ve seçkinci-bürokratik yönetim anlayışının Türk siyasal

kültürünün önemli bir boyutunu teşkil etmesine yol açmıştır. Bir kurum olarak bürokrasi çağlar boyunca tartışılan bir konu olmuş, ancak Batılı klasik demokrasilerde halk ve onun seçtiği kurumlar ön plana çıkarılıp, bürokrasi ikinci plana atılarak bu sorun çözülmüşken, Türkiye’de demokrasiye geçildikten sonra bile, bürokrasi ikinci plana atılmamış, aksine zaman zaman yaşanan askeri darbelerle gücünü tazelemiştir (Bulut, 2007: 148-172).

1950-1980 döneminde izlenen devletçi ekonomik uygulamalar Türkiye’de siyasi istikrarsızlıkları da beraberinde getirmiştir. Türkiye’deki ekonomik rejimin devletçi üretimiyle Sovyetler Birliğini andırmasına rağmen, siyasal, sosyal, kültürel ve hukuki alanlarda Batı tarzı bir yapılanma ve çok az da olsa serbest piyasa ekonomisinin varlığından dolayı, ülkedeki siyasal sistem Sovyetler Birliği gibi aniden çökmemiştir. Ancak demokratik yapı dar bir elit tabakanın katılımı ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemdeki askeri müdahalelerin ana nedenini, devletçi ve kapalı ekonominin varlığı oluşturmaktadır. Bu ekonomik yapı, askeri müdahaleleri iki yönden kolaylaştırmıştır: Birincisi, devletin üretim araçlarına sahip olması ve kapalılık belirgin bir tekdüzeliğe yol açmıştır. İkincisi de devletçi ekonominin sonucu beliren yoksulluk ve gelir adaletsizliği toplumsal galeyana yol açmıştır. İletişim ve ulaşımındaki kolaylıklar sonucu başta Almanya olmak üzere AB üyesi ülkelerin ve olanaklarının farkına varan halk, 1961 Anayasası’nın vermiş olduğu siyasi özgürlükleri, Batı’nın aksine, ekonomik hak talebinde kullanmak yerine, siyasal rejimi değiştirme çabası içerisine girmiştir. Bu da askeri müdahaleleri meşrulaştırmaya da büyük ölçüde kolaylaştırmıştır (Bakan, 2009: 2102).

Türkiye’de bunlar yaşanırken, Avrupa atmosferinde bozulan huzur ve kapalı ulus devlet modeli ve vatandaşlığın öfkeli ve ideolojik anlamı tartışılmaktadır. Türkiye’de tarihi kökenli sermaye stokunun ve girişimcilerin yetersizliği, ulus devlet yerine devlet ulusu doğurmuştur. Bu durum, sanayi toplumuna geçen tarım toplumunda vatandaşlık kimliğinin aleyhine toplumsal anlamını değiştirmiştir. En büyük işveren olarak devletin olduğu ekonomik sistemde, devletle vatandaşlar arasındaki ilişkiler, işçi-işveren ilişkilerine dönüşmüştür. İşverenlere karşı düşük gelir gruplarının haklarını savunan ve çalışma koşullarını düzenleyen AB’ye üye ülkelerden farklı olarak, Türkiye’de devletin bir işveren tarafı olmasından dolayı, devlet uygun müzakere görevini başaramamıştır. Oysaki yasal statüye işaret etmenin

yanı sıra, hak ve görevlerle çerçevesi çizilmiş ulus devleti ihmal etmeksizin AB gibi ulus ötesi birliklerle ulus sorunlarının atılmasıyla, vatandaşlık kıtasal bir anlama taşınabilirdi (Bakan and Akyol, 2010: 134).

Günümüzde AB üyesi ülkelerde II. Dünya Savaşı sonrasında çok büyük bir sosyo-ekonomik dönüşüm yaşanmıştır. Kapitalizmin zamanla toplumda meydana getirdiği sınıfsal ayrım, gelir dağılımındaki aşırı dengesizlikler siyasette ve sosyal yapıda özgürlük ortamını bozmuş ve bu olumsuzluklara karşı tepki olarak Sosyalist düzenler önerilmiştir. Ancak Sosyalist düzenlerin de geçen yüzyılda başarısız olmasından dolayı, Batı bir sentez arayışına gitmiştir. “Sosyal serbest piyasa ekonomisi” diyebileceğimiz bu sentez, Batı Avrupa’da yeni bir üretim ve tüketim anlayışına yol açmıştır. Üretim safhasında alabildiğine serbest piyasacı, ancak tüketimi tanzimde devlet müdahalesinin öngörüldüğü bir yapı ortaya konmuştur. Avrupa’daki bu gelişmeler Türkiye tarafından da yakından izlenmiştir. Ancak Tanzimat’tan günümüze yapıla gelen yanlış Batılılaşma anlayışı bu alanda da kendini göstermiştir. Kapitalist süreci derinliğine yaşayarak üretim sorununu çözen ve ortaya çıkan tüketimi tanzim sorununu da sosyal devlet anlayışıyla çözen Avrupa ülkelerine rağmen; Türkiye’de henüz kapitalist süreç, sosyal sınıflar ve mücadeleler yaşanmadan devlet eliyle sıkıntıların aşılması yoluna gidilmiştir. Batı’daki sosyal devlet anlayışı, adeta devletçi anlayışla özdeşleştirilmiştir. Türkiye’de serbest demokrasiye geçilen 1950’lerde eğer serbest piyasa ekonomisine geçilebilseydi, Batı’yla paralel olarak ekonomik, siyasal ve sosyal mücadeleler at başı gidecekti. Ancak Türkiye’de siyasal çoğulculuğun sosyal ve ekonomik çoğulculukla beslenmemesinden dolayı, siyasette yaşanan bu yavanlık ülkenin yaklaşık otuz yılını heba etmiş ve ülke ancak 1980’de Batı’nın yaşadığı sosyal aşamaya geçebilmiştir (Bakan, 2009: 2103-2104).

1990’lı yıllarda ise Türkiye, devlet/parti ve partiler arası ilişkilerle sınırlandırılmış siyasal mekânın artık toplumsal dinamiklere ve hızla değişen toplumsal yapının beklentilerine yanıt veremez bir duruma düşmesine sahne olmuştur. Bu yıllarda siyasal yaşamın her alanında bir sistem krizi yaşanmıştır. Daha somut olarak söylersek, devlet ile toplum arasında, hem toplumsal sorunların çözümü hem de toplumsal taleplerin karar alma süreçlerine eklemlenmesi bağlamlarında yaşanan bir temsiliyet krizi söz konusu olmuştur. Günümüz sorunları sistemsel

nitelikleri içinde uzun dönemli çözümler talep eden ve siyasal mekânın yeniden örgütlenmesini gerekli kılan sorunlardır. Ancak ne devletçi söylem ne de değişen toplumu temsil edemeyen parlamenter sistem bu sorunlara yanıt verecek bir niteliğe sahiptir. Bu sorunlar, en genel düzeyde, devletle toplum arasında varsayılan birliktelik ve bütünsellik ilişkisinin varlık koşullarının kültürel kimlik, laiklik, temsiliyet, yönetsel usallık boyutlarında yaşanan krizler ve değişimler sonucunda sarsıldığını ortaya çıkarmıştır. İkinci olarak, bu sorunların siyasal söyleme sokulma tarzı, laik-İslami, modern-gerici, Batılı-Doğulu, global-yerel ve benzeri tali karşıtlıklar ve söylemsel cephelerin kurulması biçimindedir. Daha önemlisi tali karşıtlıklara dayalı iki cepheli siyaset anlayışı, siyaseti anlama eylemi üzerine disipline edici ontolojik sınırları empoze ederek hareket etmiştir. Bu anlamda Türkiye’de siyasal mekânın bugünkü durumunda iki boyutlu bir oluşumun tanımlandığını söylenebilir: Bir taraftan devletçi siyasal söylemin siyasal çıkmazını tanımlayan sistemsel nitelikte yönetsel usallık ve temsiliyet krizleriyle karşı karşıya kalınmakta, diğer taraftan da siyaseti anlama eylemini disipline eden tali karşıtlıkların giderek güçlendiği gözlenmektedir. Başka bir ifadeyle, eskinin hegemonyasının yok olmaya başladığı, ancak yeninin doğmadığı bir belirsizlik durumu yaşanmaktadır (Keyman, 2000: 193-195).

Türkiye’de demokrasinin kendisine dayanacağı dinamiklerden olan; medrese, tarikatlar, vakıflar gibi geleneksel sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra, özel teşebbüs, ekonomik gruplar, siyasal partiler, dernekler, işçi hareketleri, kadın hareketleri, medya ve siyasal ideolojiler gibi modern sivil toplum unsurları, 1930’lu yıllarda tamamen tasfiye edilmiş ve sivil toplumun tekrar canlanması için, 1950’li yılları beklemek gerekmiştir. Ancak, bu devlet merkezli siyaset anlayışı, çok partili sivil toplum lehine bir ölçüde aşınmışsa da art arda yapılan askeri darbelerle yeniden pekiştirilmiştir. Bu anlayış ve uygulama, 1980’lerden sonra sivil toplumun canlanmaya başlamasıyla aşınmaya başlamıştır. Ancak 28 Şubat 1997’de yapılan post-modern darbeye reel özgürlükler alanında ciddi bir gerileme yaşanmış ve bu dönemde yapılan düzenlemelerle baskıcı-bürokratik yönetim geleneği pekiştirilmiş, devletin sivil ve demokratik güçler üzerindeki belirleyiciliği ve topluma müdahalesi yoğunlaşmıştır (Özipek, 2009: 100-102).

2000’li yıllarda ise Türkiye’deki siyasal yaşantının temel tartışma ya da ayrışma noktalarını birey-devlet ilişkilerinin ne şekilde biçimleneceği, ulus devlet formunun geleneksel yapısı ile devam edip-etmeyeceği ve ulus devlet ekseninde şekillenen ulusal kimlik ve kültür tartışmaları oluşturmaktadır. AB sürecini de içeren küresel ilişkiler ağı, ekonomik, teknolojik ve iletişimsel gelişmeler ve bu gelişmelerle birlikte diğer ülkelerde birey-devlet ilişkilerinin ne şekilde kurgulandığının artık daha kolaylıkla izlenebilmesi, Türkiye’deki ulus devlet konusundaki tartışmaları da doğal olarak etkilemiş, önceden tartışılmayan konuları da tartışılır hale getirmiştir (Bülbül, 2006: 23-24).

Ayrıca 2000’li yıllarda, devletin konumu ve işlevi bakımından yeni bir ayrışma ve tartışma söz konusu olmuştur. Siyasi yelpazenin sağ ve sol arasındaki mücadeleden ibaret olduğu dönemlerin aksine, kimi zaman AB üzerinden gerçekleşen, ancak daha temelde devlet-toplum ve devlet-birey ilişkileri konusundaki iki temel yaklaşımın mücadelesini ifade eden bu süreçte sağ ve sol muhafazakârlar, sosyalistler ve diğer kesimler kendi içinde ikiye bölünerek, kabaca iki yeni temel siyasi tutum çerçevesinde birleşme çabaları içerisinde olmuştur. Bir yanda AB kriterlerini gerekçe göstererek mevcut devlet yapısının köklü bir şekilde değiştirilmesini, Atatürkçülüğün resmi ideoloji olmaktan çıkarılmasını, etnik, dini, siyasi ve kültürel alanlarda demokratik açılımlar yapılarak sivil ve siyasi haklar alanının genişletilmesini talep edenler; diğer yanda bu taleplerin devletin laik ve üniter yapısını sonlandıracağını, bu gibi taleplerin AB ve ABD’nin Türkiye üzerindeki emellerinin bir ürünü olduğunu savunanlar bulunmaktadır. Türkiye’de devletin ve devlet-birey ilişkilerinin geleceği, bu yeni ayrışma ve mücadelede hangi tarafın baskın ve saptayıcı olacağına bağlı olacaktır (Özipek, 2009: 100-102).

7.2. Türkiye’de Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları

Bu alt bölümde Türkiye’de ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları hakkında dönemler halinde bilgiler verilmiştir.

7.2.1. Osmanlı Devleti Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları

Bu başlık altında Osmanlı Devleti döneminde ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları kuruluştan 17 yüzyıla kadar ve 17. yüzyıldan sonraki dönem şeklinde ele alınmıştır.

7.2.1.1. Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan 17. Yüzyıla Kadar Olan Dönem: Burjuvazinin İşleyişini Önleyen Katı Merkeziyetçi Devlet Sorunu

Ne yazık ki, Osmanlı Devleti’nin kuruluşunu anlatan çağdaş eserler bulunmamaktadır. Osmanlı tarihi olarak okutulan ilk eserleri kaleme alan Aşık Paşazade, Neşrî, Oruç Bey gibi tarihçi/yazarların hiçbiri o devirleri yaşamamış ve hatta yaşayanların öğrencisi olmamıştır. Osmanlı tarihi konusundaki kaynakların hiçbiri, ne sözlü, ne yazılı, ne de sözlünün sonradan kaleme alınmış, çağdaş kaynak özelliği taşımamaktadır. Bu eserler sonraki dönemin ideolojisi ve havası içinde kaleme alınan eserlerdir. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin kurulduğu yerlerde, gerçek ve ciddi bir tarihi arkeolojik yüzey araştırması ve toponomi tetkiki henüz yapılamadığından dolayı, Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna dair gerçek bilgilerden uzakta kalmaktayız (Ortaylı, 2000: 15-17).

Günümüzde kabul edilen yaygın inanışa göre (Halil İnalcık’ın iddiasına göre), Osmanlı Devleti Kütahya ilinin Söğüt ilçesi hudutları içerisinde yer alan Domaniç Kasabası’nda 1299’da Osman Gazi tarafından kurulmuştur. Ancak Karpat (2009: 20), Osmanlı Devleti’nin 13. yüzyılın sonunda Türkçe konuşan aşiret liderleri ve az sayıda Hristiyan kabile şefi tarafından kurulduğunu ifade etmektedir.

Kuruluşundaki bu muğlâklığa rağmen, 13. yüzyılın sonlarında kurulan Osmanlı’nın giderek büyüdüğü ve zamanla devasa bir imparatorluğa dönüştüğü konusu şüphe götürmemektedir. Henüz kurulan bu beylik giderek tüm Anadolu’yu ele geçirmiş, Anadolu’nun dışına yayılarak Arap Yanmadası’nın tümüne, Kuzey

Afrika'ya, Balkanlar'a, İtalya'ya, Avrupa içlerine, Kırım'a, Kafkaslara, Avusturya'ya, Macaristan'a, İran'a kadar yayılmıştır. Genişleyen imparatorluk sınırları içinden her dinden, mezhepten, ayrı soydan ve ayrı diller konuşan toplumlar bulunmaktaydı. Devletin ordu gücü, sıkı disiplin altında bu ayrı soydan, ayrı dilden, ayrı dinden ve kültürden fertlerin bir arada yaşamasını sağlamıştır. Üstelik devlet uzandığı, yayıldığı ülkelerde olağanın, doğanın dışında bir Türkleştirme, İslamlaştırma politikası da gütmemiş, oraları sadece gelir sağlayan, ürün veren, vergi ödeyen, ülkeler, topluluklar olarak kabul etmiştir (Kili, 2006: 158).

Osmanlı Devleti; gerek İslamiyet'in kabulünden sonra, gerekse ilk dönemlerinde belli bir toprağı, kavmi veya dili hiçbir zaman kendi uyruklarının siyasi kimliğinin, sadakat ve bağlılığının temeli olarak kabul etmemiştir. Oysaki bu milli karakterlerin her biri Osmanlı Devleti'nde mevcuttu ve modern ulus devleti inşa ederken bunların birer yapı taşı olarak kullanılmaları olanaklıydı. Eski bağıllık ve kimlikleri yenilerine dönüştüren yegâne güç devletti. Başka bir ifadeyle yönetici elit bir yandan toplumu ve kültürü millileştirirken, diğer yandan daha etkili bir iktidar aygıtına dönüşmüş ve kendini bizzat yaratmakta olduğu milletle özdeşleştirmişti. Devlet yöneticilerinin inancı, çeşitli inanışların halk düzeyinde serbest ve eklektik bir İslam anlayışına dayanmaktaydı (Karpat, 2009: 18).

Bu bir arada yaşama anlayışı, II. Mehmet tarafından daha da ileri götürülerek, millet sistemi şekline sokularak resmileştirilmişti. Getirilen bu millet sistemi, Balkanlar'daki her etnik ve dini gruba kendi dilini, kültürünü ve inancını Ekümenik Ortodoks Patriği'nin otoritesi altında sürdürme olanağı tanımaktaydı. Osmanlı döneminde hiç şüphesiz şeriatın tep tip uygulanması da, Müslümanlar arasında yüksek düzeyde bir kültürel homojenlik sağlamış, bilhassa elitler arasındaki Mühtedilerin İslam dinine uyum sağlamalarını kolaylaştırmıştır. Mühtediler ana dillerinden vazgeçmemiş ve evlerinde, hatta hemşehrileriyle anadillerinde konuşmaya devam etmiştir. Başkent İstanbul'un bazı mahallerinde en az Türkçe kadar Sırpça, Hırvatça ve Arnavutça da konuşulmaktaydı. Buna rağmen, her ne kadar birçok ulema mensubu kitaplarını Arapça, şiirlerini de Farsça yazsa da devletin ve kültürel, dini elitin dili başından beri Türkçe idi. Bu durum herhangi bir rahatsızlık vermediği gibi, bu konuda herhangi bir çekişme de söz konusu değildi. Çünkü Türkçe hâkim bir etnik grubun değil, devletin yani yöneticilerin dili olarak kabul

ediliyordu. Yerel dillerin kullanıldığı eğitim sistemini finanse eden ve denetleyenler ise tamamen yerel cemaatler olup, devletin 19. yüzyıla kadar tek okulu devlet görevlilerinin yetiştirildiği Enderun'du (Karpaz, 2009: 19-21).

Osmanlı Devleti'nin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısı dört gruptan meydana gelmiştir. "Askeri" denilen birinci grup ve "İlmiyye" denilen ikinci grup padişahın temsilcileri olarak kabul edilirdi. Bu gruplar, yöneticileri, din adamlarını ve silahlı kuvvetleri kapsamakta olup, bunlar üretim etkinliklerine katılmamakla birlikte, vergiden de muaftılar. Üçüncü grubu tüccar ve zanaatkârlar oluşturmaktaydı. Köylüler ise dördüncü grubu oluşturmaktaydılar. Bu son iki grup "reaya" olarak adlandırılır ve üretim etkinliklerinden sorumlu olan ve vergi ödeyen gruptur (Kongar, 2006: 56).

Altı yüzyıllık Osmanlı Devleti'nin düzeni, din kurallarına ve geçmiş devlet yönetimi tecrübelerine dayanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde, mutlak yönetici olan padişahın yetkilerini Allah'tan aldığı inancı hâkimdi. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı ele geçirip, İslam dünyasının halifeliğini de üstlenmesinden sonra, düzen daha da dinselleşmiş, toplumun tüm organlarının işleyişinde dinsel kurallar tutarlı ve geçerli ölçütler olmuştur. Yönetimin başı olan padişah, Veziri Azamlar, paşaları, Beylerbeyleri, Sancak Beyleri, Sipahileri yardımıyla ülkeyi yönetmekteydi. Sivil-asker örgütlenmesi iç içeydi. Yargılama, eğitim, toplum, kişiye yönelik her konu ve hizmet din kurallarına, bu kuralların gereklerine göre ayarlanmış ve yürütülmüştür (Kili, 2006: 156-157). Padişahın yetkilerini kullanmasında ona yardımcı olan bürokrasi, devlet hizmetinde yetiştirilmek üzere ailelerinden alınan gayrimüslim çocuklarının eğitilmesi sonucu ortaya çıkan bir gruptu. Bu grup, özel olarak Padişaha, yani devlete hizmet etmesi amacıyla yetiştirilmişti. Bunların oluşturduğu Osmanlı bürokrasisinin, bu yüzden toplumdaki etnik, ekonomik veya toplumsal bir kesimle özdeşimi söz konusu değildi. Temel işlevi o günkü toplumsal, ekonomik ve siyasal düzeni korumak olan bürokrasi, toplumdaki bütün gruplardan bağımsız olduğu için, bürokrasinin yetkileri de tartışılmazdı. Padişah ise, uyrukları üzerinde tam bir denetime sahip olup, bu denetim merkezi bürokraside çalışanların hayatlarını da kapsamaktaydı. Böylece Padişahın iktidarı güçlü bir merkezi bürokrasiye karşı da korunmuştu (Kongar, 2006: 56).

Osmanlı Devleti'nin millet anlayışı da oldukça farklıydı. İmparatorlukta Müslümanlar, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere başlıca dört millet bulunmaktaydı. Bunlardan dördü de sadece dini terimlerle tanımlanırdı. İçinde Türkçe, Arapça, Arnavutça, Kürtçe, Rumca ve çeşitli Balkan ve Kafkasya dillerini konuşan topluluklar bulunan Müslüman millet ise, aynı zamanda Millet-i Hâkime olarak anılırdı (Dayı, 2003: 172-173).

Kurucuları itibarıyla Türk devleti olan Osmanlı, XV. yüzyılın sonlarından itibaren bu kimliğinden uzaklaşmaya başlamış, çok uluslu yapıya dayalı merkeziyetçi hâkimiyetini dini anlamda millet unsuruna dayandırma yolunu seçmiştir. İleride görüleceği üzere tarım ekonomisine dayanan Osmanlı Devleti, geleneksel gaza ve cihat anlayışıyla fetih politikasını sürdürmüş ve izlediği bu politikayla ekonomik gelirlerini artırmıştır. Balkanlarda önem kazanan Türkleştirme ve buna paralel olarak devlet gelirlerini artırma düşüncesi yer yer muhalefetle karşılaşsa da zamanla bunlar sonlandırılmıştır. Sistem içi güçleri hoşgörülü bir dini politika içerisinde eritmeye çalışan devlet, merkez dışı gelişmeler karşısındaysa sert politikalara yönelmiştir. Ulus unsurundan çok dini motiflerle ayakta kalan Osmanlı, merkezi otoriteyi güçlendirmek için örfi hukuk adıyla padişahların politikalarını destekleyen uygulamalar içerisine girmiştir (Yengin, 2006: 25-26).

Her ne kadar dinsel yöne ağırlık verse de, Osmanlı Devleti bir Kilise ya da din hükümdarlığı değildir. Osmanlı Devleti feodal ya da kapitalist ekonomiye katılmamıştır. Bu iki ekonomik sistemin etkisi altına girdiği zaman da devlet mülkiyetine dayanan ekonomik gücünü ve kaynaklarını teker teker yitirmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin "halife-padişahlığı" rejiminde, teokratik rejimin tersine din maslahatı değil, devlet maslahatı önde gelmektedir. Din adamları, hukukçu, öğretmen ve propagandacı olarak, devlet maslahatının, başka bir ifadeyle geleneklerinin görevlileridir. Bunlar ruhani bir görevde ya da bir ruhban corpus'u değildiler ve hatta Osmanlı Devleti'nde ruhani bir yetke makamı da bulunmamaktaydı. İslam dininin en üstün yetkilileri Kazasker ve Şeyhülislam olup; bunlardan Kazasker devletin en üstün yargı yetkesini, Şeyhülislam ise en üstün ifta yetkesi, yani devlet işlerinde karşılaşılan bazı sorunlarda şeriatın yargılarının ne olacağını yorumlama yetkesidir. Din adamlarına asla kendi başlarına olma yetkesi verilmemiştir. Böyle bir yetkeye devlet işleri üzerinde, devletin ya isteği ya da

zayıflaması durumunda sahip olmuşlardır. Bu özellikleri göz önünde tutulduğunda Osmanlı Devleti'nin feodal ya da teokratik olmadığı sonucuna varılabilir. Osmanlı Devleti, Batı siyasa ve din geleneğinden farklı bir gelenekten gelmekte olup, bu özellikleri dolayısıyla Osmanlı Devleti, siyasaca totaliter, dince Sünni Halifeliği geleneğine dayanan bir devlet olarak betimlenebilir (Berkes, 2004: 26-27).

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı ve yönetim biçimi kadar, ekonomik sistemi ve bunun işleyiş şekli de incelemeye değerdir. Ekonomisi tarıma dayanan Osmanlı Devleti'nde toprak, has, zeamet ve tımar denen dirliklere ayrılmış, bu dirlikler devletin sivil-asker örgütü içerisinde yer alanların yönetimine verilmiştir. Ancak bu topraklar, bu kişilerin malı olmayıp; dirlikleri elinde bulunduranlar söz konusu toprakları doğrudan doğruya işleyememekteydiler. Dirlikleri küçük bir kira karşılığında, reayaya köylüye vermek zorundaydılar. Köylüleri topraklarından çıkarmaya ve kovmaya hakları da yoktu. Köylüler de işledikleri bu topraklardan dirlik sahibine kira, devlete de vergi ödemek zorundaydı. Dirlik sahipleri de toprağı işleyen köylüden aldığı kira geliriyle hem kendi ihtiyaçlarını karşılamakta, hem de savaş zamanında orduya vereceğı, sefere çıkaracağı belli sayıdaki askeri toplamak, beslemek, eğitmek ve ordu için hazır tutmaktaydı. Bu toprak düzeni Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde hiç aksatılmadan yürütölmüş, bozulmamış ve ekonominin asıl yapısını teşkil etmiştir (Kili, 2006: 157).

Tımar düzeni olarak adlandırılan bu sistem, aslında askeri-yönetimsel düzenle, toprak düzeni arasındaki bağı teşkil etmekteydi. Bu düzenle arasındaki ilişki Osmanlılara birçok fayda sağlamıştır. İlk olarak devlet, tımar sahipleri aracılığıyla üretimi denetleyebilmekteydi. İkinci olarak, tımar sahipleri toprak üzerinde üretimle uğraştıklarından, savaş onlar ve adamları için soyut bir kavram olmaktan çıkıyor, günlük yaşamlarını ilgilendiren somut bir niteliğe bürünüyordu. Üçüncü olarak Osmanlılar, tımar düzeni yardımıyla, imparatorluğun en uzak köşesine bile ulaşabiliyordu. Dördüncü olarak tımar sahibi, merkezi iktidarın bir temsilcisi olmasına rağmen, bulunduğu bölgede bir yerlinin ayrıcalıklarına sahipti. Beşinci olarak, tımar düzeni yoluyla ordu, ülke içinde yaygınlaşma fırsatına erişti. Son olarak, tımar düzeni orduyu üretici bir güç durumuna getirmişti (Kongar, 2006: 57).

Osmanlı Devleti, esas olarak başlıca ekonomik politikasını kırsal kesimden vergi alımını en üst seviyeye çıkarma çabasına dayandıran ve sistemini buna göre

kuran bir devlet görünümüne sahipti. Elbette bu durum, devletin ticaretin desteklenmesi konusunda duyarsız kaldığı anlamına gelmemelidir. Devlet henüz 14. yüzyılın sonlarında, ticaretin gelişmesi amacıyla ticaret merkezlerinin oluşturulması, yolların yapımı ve güvenliği gibi önlemler almaya başlamış, İstanbul'un fethiyle bu önlemlere yenilerini de eklemiştir (Bulut, 2007: 146).

Ancak Osmanlı Devleti'nde devlet, burjuvazinin oluşmasını önlemeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde ekonomik etkinliklerin pazar dinamiklerine dayalı olarak işlemesi, kenarsal anlamda ve sivil oluşumların ürünü olarak sermaye birikimine giden süreçler politik kararlarla örneğin; ihtisab kanunlarıyla önlenmekteydi. Öte yandan servet Osmanlı'da daima şüpheli bir konu olmaktaydı. Bir ekonomik kavram olarak servet ve mülkiyet, potansiyel şüpheleri bertaraf etmek için sürekli olarak meta-ekonomik faaliyetlerle gizlenmekteydi. Vakıf faaliyetleri görünürdeki işlevlerinin yanında bir de bu meta-ekonomik kamuflajı üstlenmekteydi. Osmanlı Devleti'nin merkezini teşkil eden saray ve saltanat, içerdiği çok sayıda topluluğun gözünde meşruluğunu sağlayabilmek amacıyla mümkün mertebe bunlardan bir veya birkaçı ile özel olarak özdeşleşmekten de kaçınmıştır (Öğün, 2005: 781-782).

Kuşkusuz böyle bir sosyo-ekonomik yapının en önemli sonucu, devlet dışında bir sosyal ve siyasal aktörün ortaya çıkmasını engellemesidir. Toprak rejimi ve ticari yaşama egemen olan ilkelerle devlet, köylü ve reaya sınıfını kontrol etme yetkisini elinde tutmaktaydı. Bu durumun devlet-birey ilişkilerinde devletin bireye ve toplumsal gruplara göre üstün tutulması sonucunu doğurduğunu ve siyasal iktidarın kısıtlanması düşüncesini ertelediğini söylemek hiç de yanıltıcı olmasa gerekir. Kısaca Osmanlı Devleti'nin hâkim vasfı, sosyo-ekonomik yapıya uygun bir biçimde, hükümdarın geniş yetkilerle donatıldığı merkeziyetçilik olarak ifade edilebilir. Yönetici sınıf, sistem içinde kendini denetleyecek ve sınırlandıracak güçlerin ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir (Bulut, 2007: 151).

Çalışmada ele alınan İngiltere ve Fransa gibi Avrupalı ülkelerin aksine, Osmanlı Devleti'nde kapitalist öncesi bir üretim düzeninden, merkantalist bir aşamaya geçilememiştir. Osmanlı Devleti'nde Batı kapitalizmi gelişme sürecinde görülen iş bölümü ve bu iş bölümüyle birlikte üretim araçlarının özel mülk olarak sermaye şeklinde birikimi gerçekleşmemiştir. Bunda ağırlıklı olarak içsel nedenler

etkili olmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi devletin bu yöndeki etkisinin yanı sıra, üretim yapısının da bunda etkisi büyüktür. Osmanlı Devleti'nde toprağın tarımsal üretimde asıl araç olmasına rağmen, toprağın işlenmesi ve sulanmasında geri bir teknoloji kullanılmaktaydı. Aynı ilkel teknoloji lonca ve manüfaktürler için de geçerlidir. Toplum yapısı feodaliten çok, Asya üretim tarzına uygun olan Osmanlı Devleti'nde, “serf” gibi görülemeyecek “reaya” toprağa bağlı bir toplumsal sınıfa teşkil etmektedir. Ancak 16. yüzyıldan itibaren tımarlı arazideki köylüler, artan borçlarından dolayı topraklarını borç için rehin etmiş ve hatta tasarruf hakkını başkasına satmıştır. Ayrıca 16. yüzyıldan itibaren üretim teknolojisi, artan nüfus, tarımdan alınan artık ürünün randıman artırıcı olarak kullanılamaması ve üretim ilişkilerini olumsuz etkileyen orman tahribi, erozyon vs. gibi bazı nedenlerden dolayı tarımda azalan bir randıman söz konusudur (Bilge, 2012: 73-74).

Osmanlı Devleti'nde kırsal bölgelerle şehirler arasında birbirini tamamlayan bir işbölümü ve mübadelenin kayda değer düzeyde olmamasından, başka bir ifadeyle ticaret ve ticari sermayenin, dolayısıyla da meta üretiminin varlığının göstergesi olan pazar ve panayırların yetersiz olmasından dolayı, ticari ve tefeci sermaye mevcut manüfaktürü geliştirerek sanayi sermayesinin birikimine yol açmamıştır. Bundan dolayı da, sermayedar bir sınıfla işçi sınıfı ortaya çıkmamıştır. Ancak bu koşullara rağmen sınırlı düzeyde biriken sermayeye, giderek artan ordu ve yönetim giderlerini karşılamak amacıyla devletin el atmasından dolayı bu kısır döngüden çıkılamamıştır. Çünkü ekonomik yönden giderek kapana sıkışan Osmanlı Devleti'nde, ticari alanda ve imalat sanayinde o güne kadar biriken servetler talan edilmeye başlanmış, seferlere çıkan padişahlar büyük tüccarların servetlerine el koymuştur. Bu yüzden ticaret ve tefeci sermaye, imalat sanayini yeterli düzeyde destekleyememiş ve böylece de sermayedar bir burjuva sınıfının ortaya çıkması önlenmiştir. Bunun sonucu olarak da, emek gücünü satan yeni bir işçi sınıfı ve Batı'da görülen banka, sermaye piyasası gibi kurumlar Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmamıştır (Bilge, 2012: 75-77). Ancak buna rağmen, Osmanlı Devleti'ndeki bu toplumsal, ekonomik ve yönetsel düzen 17. yüzyıla kadar, daha sonraki dönemlere göre sorunsuz bir şekilde işlemiştir.

7.2.1.2. Osmanlı Devleti'nde 17. Yüzyıldan Sonra Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Sanayileşememe ve Bölünme Sorunu

Osmanlı Devleti'nin toplumsal, ekonomik ve yönetsel düzeninde 17. yüzyıldan sonra bozulmalar başlamıştır. Avrupa, 17. yüzyılın sonlarında kanlı mezhep kavgalarını, savaşlarını geride bırakmış, yıllardan beri kendisine korkulu düşler gördüren, kıtanın birçok ülkesini ele geçiren Osmanlı Devleti karşısında anlaşmak, birlikte davranmak, derlenip toparlanmak noktasına gelmiştir. İngiltere, Fransa gibi ülkeler denizaşırı ülkelerin zengin kaynaklarına el atarak bu ülkelerden sömürdükleriyle zenginleşmiş, Avrupa'daki küçük devletçikler yerini birliğe kavuşmuş, güçlü devletlere bırakmış; teknolojiye atılım yapıp, ekonomiye makineyi sokarak Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiş; Fransız Devrimi ile egemenlik kavramına, insan haklarına yeni yorumlar getirilmiş; milliyetçilik akımını başlatıp yaymıştır. Artık Osmanlı Devleti'nin yenilmez orduları, teknolojinin sağladığı üstün silahlı orduları karşısında yenilmeye başlamıştır (Kili, 2006: 159).

Osmanlı Devleti bir Ortaçağ zihniyeti ve ekonomisiyle, ancak Ortaçağ devletinin hiçbir zaman taşımak zorunda kalmadığı bir bürokrasi ve devamlı ordunun ek yüküyle bir Ortaçağ devleti olarak kalmış ya da bir Ortaçağ devletine dönmekten kurtulamamıştır. Osmanlının kudret ve azametinin çöküşündeki evreler, uluslararası antlaşmalarla iyice gün yüzüne çıkmıştır. İlki 1606 Kasım'ında Avusturya ile imzalanan Zıtvectoruk Antlaşması'yla Osmanlı Sultanı, Habsburg monarkına imparator sıfatı tanımak ve ona kendisiyle eşit muamele etmeye razı olmuştur. 17. yüzyıl bir eşitlik taviziyle başlamış ve yenilginin açıkça kabulüyle sona ermiştir. 1682'de Köprülülerin reformlarıyla geçici olarak sıhhat ve gücüne kavuşan Osmanlı Devleti, 1687'de İkinci Mohaç Savaşı, 1697'de Zenta'da Avusturya ile yapılan savaşlar Türklerin yenilgisini ortaya koymuş olup, 1699'da imzalanan Karlofça Barış Antlaşması, bir devrin bittiğini ve yeni bir devrin başladığını göstermektedir. Böylece Osmanlı Devleti ilk kez, açıkça bir savaşta yenilmiş bir devlet olarak bir barış imzalamış ve uzun süre kendi idaresinde bulunan toprakları düşmana terk etmek zorunda kalmıştır. Bunu 1718'de imzalanan ve başka toprakların da kaybedildiği Pasarofça Antlaşması izlemiştir. Başarılı geçen Osmanlı-Rus Savaşları'nın ardından, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'yla yeniden bir gurur kırıklığına uğrayan Osmanlı Devleti'nin askeri başarısızlıkları, 1787'de

Türkiye ile Rusya arasında patlak veren savaşa, Avusturya'nın da katılmasıyla Zıştovi'de Avusturya ile Yaş'ta Rusya ile barış antlaşması imzalanmıştır (Lewis, 1983: 36-39).

Osmanlı Devleti, kaybedilen savaşlar, bütçe açıkları ve azalan gelirlerden dolayı mali bir bunalıma girmiştir. Özellikle 15. yüzyılın sonlarından itibaren büyük denizlerin keşifleri, Akdeniz çevresinde yoğunlaşan ticaretin okyanuslara açılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Akdeniz ekonomisine hâkim olan Osmanlı Devleti bu durumdan olumsuz yönde etkilenmiştir. Her ne kadar ticaret hadleri 1680-1730 döneminde Osmanlı ekonomisinin lehine gözüксе de Avrupa ülkeleri, bu dönemde özellikle dokuma alanında hammadde olarak aldığı ürünleri geliştirip mamul madde ihraç etme dönüşümü içindedir. Bu gelişmelerin yanı sıra savaş dönemlerinde ticari faaliyetlerde büyük bir gerileme yaşanmış ve gümrük gelirlerinde de düşüşler olmuştur. Ayrıca 18. yüzyıldan sonra ülkeye yerleşen yabancıların sadece ticaret iznine hakkının olmasına rağmen, yabancıların Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarlarla iş yapma eğilimi, zamanla ülkede iç ticaretin azınlıkların eline geçmesine neden olmuştur. Mali bunalım süreci kapitülasyonlar ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine işleyen ticari anlaşmalarla adeta mali tutsaklığa dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi alanda güçsüzleşmeye başladığı bu dönemde, fetihlerin durması, askeri harcamaların artması, ancak savaşların kaybedilmesi ve savaş gelirlerinin azalması bu süreci hızlandırmıştır. Bunun yanı sıra, vergilerin yeterince toplanamaması, mali açıkların artması ve yeterince sermaye birikiminin bulunmaması imparatorluğun mali yönden çöküşünü de hızlandırmıştır (Şeker, 2007: 115-118).

Ayrıca Osmanlı Devleti'nde içsel ve dışsal dinamiklerden dolayı artan dış borçlar da devleti güç duruma sokmuştur. Şöyle ki, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış borçlanma olmadan varlığını sürdüremeyecek duruma gelmiştir. Kapitalist Avrupa ülkelerindeki aşırı sermaye birikimi de Osmanlı Devleti'nde dış borçlanmayı teşvik ederek, Osmanlı Devleti'ni sömürüye açık bir pazara dönüştürmüştür. Bu dönemde Batı Avrupa ülkelerine tanınan imtiyazlar ve verilen tavizler, devletin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısını önemli düzeyde etkilemiştir. Dış borçlanmanın içsel dinamizmi, mali sistemin düzeltilmesi için alınan önlemlerin yetersizliğinden dolayı borçlanmayı daha çok teşvik etmiştir. Osmanlı Devleti dış

borçlarını ödeyemez durumda olduğunu ilan edince, 20 Aralık 1881’de “Muharrem Kararnamesi” ilan edilerek, bir dizi vergi gelirlerinin alacaklılara terk edilmesi, dış borçların tam bir dökümünün yapılarak borç miktarının saptanması, vergi gelirlerinin tahsili ve borç yönetimi için alacaklı ülkeleri temsil eden kişilerden oluşan bir kurulun idaresinde “Duyun-u Umumiye İdaresi” kurulmuştur. Böylece Batılı güçlerin Osmanlı Devleti’nin iç işlerine karışmalarına olanak veren resmi bir anlaşma imzalanmış oldu (Dikmen, 2005: 154-155).

Buna rağmen Osmanlı Devleti hala ayakta idi. Ancak “ne oldu da Osmanlı devleti kendi dengesini yeni koşullara hâkim kılamadı ve bir aşınmanın git gide çoğalmasını önleyemedi?” şeklindeki bir soruya kimileri ulemanın bozulması ve dinin bir gerileme sebebi haline gelmesi diye cevap vermektedir. Lâkin bu izahat yanlıştır. Osmanlı’nın toprak düzeni Batı’daki anlamıyla özel mülkiyete dayanmayan bir yapıya sahipti. Geçmişte devletin başarıları ve gelirleri gittikçe artmış, ancak bu artış, ticari alanlardaki birikimlere dönüşmemiş, yönetici-asker tabaka tarafından massedilmiştir. Daha sonra bu hal, çok daha sınırlı ve cüzi nispette, ulemaya da sirayet etmiştir. Eldeki sermaye kaynakları, maddi zenginlikler, atıl kapasite halinde israf ve gösteriş kanallarında donup kalmış, adeta tümörleşmiştir. Oysaki dayanılan esaslarda “servetin dolaşması, belli odaklarda donup kalmaması” emredilmiş, dinen gösteriş, israf, rüşvet ve tefecilik de haram kılınmıştı. Yine de devlet memurları zenginleşirken, devlet yoksullaşmıştı (Önal, 1991: 281).

Osmanlı Devleti’nin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapısında meydana gelen dağılmanın en önemli sebeplerinden biri de, kuşkusuz toprak sisteminin bozulmasıdır. Bozulan toprak sistemine şehirlerde artan nüfus oranı da eklendiğinden dolayı, vergi toplanmasında da sorunlar yaşanmıştır. 17. yüzyıl itibariyle kaybedilen topraklardan göç eden nüfus da şehirlerin nüfus artışında önemli rol oynamıştır. Tımar sisteminin bozulması, devletin gelirlerinin azalmasına, gelirlerin azalması vergilerin artmasına neden olmuştur. Üstüne üstlük özellikle İstanbul, Halep, Şam gibi şehirlerin nüfus artışından dolayı büyümesi, sosyo-ekonomik yapının çöküşüne yol açmıştır. Ayrıca devletin tımar sisteminin bozulmasından dolayı vergi toplamak için görevlendirdiği toprak ağaları olan ayanlar tımar sisteminin yerlerini almaya başlamıştı. Siyasi olarak ortaya çıkış nedeniyle yeni bir işlev ve yeni bir ekonomik felsefe oluşturan ayanlar, toprağı elinde tutmak istemişlerdir. Bu durum ayanların

yönetici konumunda olmalarını sağlamış, gelirlerini artırmış ve aynı zamanda hükümetle eş statüye gelmelerini sağlamıştır (Olgun, 2011: 26-27).

Ayanların ortadan kalkmasıyla da zanaatkârlardan, toprak sahiplerinden geçmiş pek bilinmeyen çeşitli ticari faaliyetlerle uğraşan Müslümanlardan oluşan ve yüzyılın sonlarına doğru önemli siyasi roller üstlenecek olan bir orta sınıf oluşmuştur. 18. yüzyılın sonlarına kadar bu süreçten etkilenmeyen millet yapısı, Müslüman ve Hristiyan tebaa arasındaki meslek farklılıklarının artması ve ticari sınıfın zenginleşmesiyle sekteye uğramış; farklılaşan Hristiyan sınıfı üzerinde Batı'nın ekonomik tercihi de etkili olunca yeni bir sosyal tabakalaşma biçimi ortaya çıkmıştır. Geleneksel cemaat sisteminin çöküşü ve piyasanın yoğunlaşmasıyla bu süreç iyice hızlanmıştır. Osmanlı Devleti'nin üstlendiği merkeziyetçi politika, Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki sosyal ve dini farklılıkları iyice körüklemiş ve kaçınılmaz bir şekilde Osmanlı Hükümeti'nin Müslümanlarla özdeşleşmesine zemin hazırlamıştır (Olgun, 2011: 27-28).

Bu dönemde ülke sınırları içinde yer alan ayrı soydan toplumların ayaklanmaları ve milliyetçilik akımlarının artması da söz konusu olmuştur. 19. yüzyılda denge politikasıyla ayakta kalmaya çalışan Osmanlı Devleti, bir yandan Rusya'nın Balkan uluslarını kışkırtarak milliyetçi ayaklanmaları körüklemesi sonucu topraklarını korumak amacıyla savaşmak, bir yandan da toprak bütünlüğünü korumak amacıyla sömürge-sermaye anlayışını ön planda tutan Avrupa devletleriyle ekonomik, siyasi işbirliğini sürdürmek zorunda kalmıştır. 1878 Berlin Antlaşması'na kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yana görünen Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti'nden ümidini kesince desteklerini çekmiş ve hatta Osmanlı Devleti'nin topraklarını işgale başlamışlardı. İslam sömürge alanlarının işgalinde Osmanlı Devleti'ne karşı İngiltere ve Fransa Arap milliyetçiliğinin yanı sıra, mezhep ve dini anlayış farklılıkları üzerinde durmuş, işgallere yerli destek aramıştır (Yengin, 2006: 27-28).

Ülke sınırları içinde Hristiyan, ayrı soydan toplumların ayaklanmaları, milliyetçilik akımının gelişmesiyle imparatorluktan kopmaları devlet olma çabaları yanında, Müslüman ancak başka soydan toplulukların İmparatorluk'tan ayrılmak için başka devletlerle yakınlaşma içine girmeleri, Türk halkının kötüleşen düzenden

yakınması, yönetimi içinde çıkılması güç sorunlar yumağına itmiştir (Kili, 2006: 161).

Osmanlı Devleti'nin hızla çöküntüye yaklaştığı yıllarda devleti kurtarmak, devletin varlığını sürdürmek için fikir alanında bazı akımlar geliştirilmiş, bunlardan sonuç alınacağı tahmin edilmiştir. Bu akımların başlıcaları Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılıktır (Kili, 2006: 165).

Osmanlıcılığın fiili kökeni ve Osmanlı Devleti'nin modern devlet şekline girmesi, III. Selim ve bilhassa II. Mahmut'un merkeziyetçilik siyasetine dayanmaktadır. Bu iki sultan Osmanlı Devleti'nin yaşayabilmesi için her alanda yeni kurumların oluşturulmasını ve bu gayelerin gerçekleşmesi amacıyla devletin ön planda yer almasını bir zorunluluk olarak görmüşlerdir. Tanzimat devrine kadar sürdürülen eski tip merkeziyetçilik, aslında hanedan ve bürokrasinin ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan eşraf ve yerli hanedanlarla işbirliğine dayanmaktaydı. Yeni tip merkeziyetçilikte ise, devlet ile halk arasında, bunların görevlerini merkezi memurlar ya da merkezin denetlediği yerli memurlar üstlenmiştir. Böylece merkezi devlet doğrudan vatandaşla temas ederek etkisini toplumun her kademesinde fiilen hissettirmek olanağına kavuşmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında, Bosna'da, Anadolu'da, Irak ve Arabistan'da görülen ayan ve derebeyi diye tanınan kimselerin yok edilmesi ve sindirilmesi, modern merkeziyetçiliğin gerektirdiği bir fiildir. Bunun sonucu olarak da modern, ulusal devletin ana şartı olan toplumsal homojenlik bir ölçüde yerine getirilmiştir. Siyasi anlamda bu homojenliğin sayesinde mahalli farklılıklar bir ölçüde azaltılabildiği gibi, ekonominin bölgelere ayrılmış bir şekilde çalışması önlenmiş ve bir tek birim olarak çalışması sağlanmıştır (Karpat, 2009: 66).

Bu gelişmelerin arkasında ise çok daha köklü bir sosyal yapı değişmesi vardı. Osmanlı Devleti'nin 1838'de İngiltere'yle imzaladığı Balta Limanı Ticaret Antlaşması'yla, dünya çapında pazar ekonomisine gime süreci hızlanmış, dünya piyasasının gıda istekleri Osmanlı Devleti'ni büyük miktarda zirai mal üretmek zorunda bıraktığı gibi, artan zirai üretim hem tarım ticaretini, hem de bu ticaretle uğraşanların kazancını artırmıştır. Devlet geleneksel vergi usulü olan "öşür"e dayanarak zirai üretimin onda birini almakla yetinmiş, bu da ticaretten elde edilen kazançların vergi dışında kalmasına ve böylece küçük bir zümre olan orta sınıfın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Kısaca bu şekilde ifade edilebilecek olan sosyo-

ekonomik gelişmelerin yanında, bu küçük zümreye muvazi olarak ve onları destekleyen birçok hukuki ve siyasi değişimler de devlet eliyle gerçekleştirilmiştir ki, bunlara modernleşme denmektedir. Bu sürecin sonunda iktisadi çıkarlar ön plana çıkmış, sosyal farklılaşmalar da ona göre oluşmuştur. Bu süreçte ortaya çıkacak olan Osmanlı orta sınıfı üretici ve ticari olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünme, aynı zamanda dini ve etnik bir yön kazanarak büyük ticaretin gayrimüslimlerin elinde kalmasıyla sonlanmıştır. Bu süreçte Avrupa devletlerinin desteğini gören Hristiyan ticaret erbabı arasından çıkan ve birçoğu Avrupa’da tahsil gören aydınlar, kavim milliyetçiliğinin önderliğini yapmışlardır (Karpas, 2009: 66).

Bu sürecin lokomotifi olan Osmanlı-Türk modernleşmesi, öncelikle Batı modernleşmesine bir karşı koyuş, daha sonra da onu örnek alış şeklinde gerçekleşmiştir. Bu nedenle Batı’nın meydan okuyuşuna karşı durabilmek amacıyla bildikleri en eski yöntem olan ordunun güçlendirilmesi/modernleşmesi için III. Selim dönemiyle yoğun bir çaba içerisine girilmiştir. Fransız Devrimi’ne kadar Osmanlı’nın Batı ile alışverişi, kültür ve sanat konularıyla sınırlıyken, Fransız Devrimi ile askeri reform hareketlerine hız verilmiş ve Batı düşüncesinin milliyetçi isyanlar şeklinde Osmanlı Devleti’ndeki yıkıcı etkileri ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. III. Selim’in reform projelerinin ağırlık noktasını da topçuluk, istihkâm, denizcilik ve bunlara yardımcı bilimlerde eğitim sağlayan yeni askerlik ve denizcilik okulları oluşturmuştur. III. Selim, bu okullarda büyük ölçüde Fransız yardımına bel bağlamış, buralara Fransız subayları öğretmen ve eğitmen olarak atamış, Fransızca’yı da bütün öğrenciler için zorunlu kılmıştır. Ancak bunların da yetersiz olduğu anlaşıncı, ordunun da parçası olduğu modern bir siyasal, toplumsal ve ekonomik yapının kurulmasının zorunlu olduğu anlaşılmıştı (Çetin, 2007: 137; Lewis, 1983: 60-81).

II. Mahmut’la devam eden bu süreç, merkezi yönetimin güçlenmesine ve merkezde güçlü bir yapının kurulmasına yol açmıştır. Yeniçeri Ocağı’nı kaldıran II. Mahmut, yeni stilde bir ordu hakkındaki planlarını kısa sürede uygulamaya koymuştur. Yeniçeri Ağası yerine de Seraskerlik makamını getirmiştir. Serasker, yeni stildeki ordunun sorumluluğuyla birlikte, Başkomutanlık ve Harbiye Bakanlığı görevlerini birleştiren bir subayı nitelemekteydi. Serasker, aynı zamanda Yeniçeri Ağasından başkentte kamu güvenliği, kolluk görevleri, yangın söndürme ve buna

benzer sorumlulukları da devralmıştır. Gittikçe artan merkeziyet ve zorla yapılan değişiklikler devrinde, polis görevi gittikçe artan bir öneme kavuştu ve bu kolluk sisteminin korunması ve genişletilmesi de Seraskerin başlıca görevleri arasında yer almıştır (Çetin, 2007: 137; Lewis, 1983: 60-81).

II. Mahmut döneminde (1808-1839) yürürlüğe giren reformlar öncesinde, Osmanlı Müslüman milletinin belli bir toprak ya da dille özdeşleşmekten ziyade, inanç aracılığıyla birbirine bağlandığı ve onu bir arada tutan gücün hanedan-saltanat ve devlet üçlüsünün olduğu söylenebilir. Ancak çeşitli etnik gruplardan oluşan Ortodoks Hristiyan milletiye, Patrikhane'nin birliği sürdürme çabalarına karşın içeride bölünmüş durumdaydı. Bu bölünme hem Yunanlaşma politikalarına karşı oluşan direnç, hem de paradoksal olarak ruhban sınıfın alt kademelerinden gelen Yunan olmayan din adamları ve bazı sivil elitlerce desteklenen sosyal ayaklanma ve etnik milliyetçilikten kaynaklanmaktaydı. II. Mahmut'un amacı, devleti belli bir toprağa bağlı bir millete dayandırmak, inanç, dil ve etnik köken farklılıklarından bağımsız olarak sultana ve devlete sadakati temin etmektir. Sonunda 1864'te Vatandaşlık Yasası'nın kabulüyle halk sultanın uyruğu olmaktan çıkarak, Osmanlı vatandaşına dönüşmüş ve bu statü değişikliğiyle Osmanlılık somutluk kazanmıştır (Karpas, 2009: 22-24).

Fransız Devrimi sonrasında yayılan milliyetçilik fikri ve yabancı ülkelerin gayrimüslim tebaayı bağımsızlığa tahrik ve teşvik politikasından dolayı millet sistemi ve hâkim millet anlayışının sürdürülmesinin imkânsız hale gelmesi üzerine, sosyal yapıdaki etnik ve dini yapıyı modern dünyanın talepleri ve gayrimüslimlerin istekleri ışığında çözüme kavuşturmak amacıyla geliştirilerek uygulamaya konan Osmanlılık fikri, Padişahın gözetimi altında yaşayan milletlerin din ve ırk farkına göre ayrılmaksızın dini, hukuki ve siyasi haklardan eşit faydalanmasını öngören; bir anlamda milliyetçilik düşüncesine paralel, Batılıların milliyetçilik propagandalarını önlemeye yönelik bir çabaydı. Sosyal ve dini alanda gayri Müslimlerin taleplerine kulak veren II. Mahmut, öncelikle Hristiyanların Kilise yapmasına getirilen sınırlamaları kaldırmış ve 1831'de inşa edilen Kiliselere maddi destek sağlamıştır. II. Mahmut halka yönelik açıklamalarında ve reformlarında gayri Müslimlerin Müslümanlardan ayrılmadığını özellikle vurgulama gereksinimi duymuş ve bunu birçok kez çeşitli örneklerle göstermiştir (Demir, 2011: 335-336).

II. Mahmut'un kurmaya çalıştığı rejim, merkez dışı bölgelerin temsilcisi sayılan taşra güçlerinin ortaklığıyla sözleşmeye dayalı bir rejimin tersine, merkezi gücün üstünlüğü altında, merkezi gücün görevlendireceği yasa yapma kurumlarıyla çalışacak bir hükümet şeklindedir. Bunların çalışmalarıyla yavaş yavaş bir nizam-ı esasiye (temel kurallar) kavramı belirmeye başlamış olup, bu temel kuralların şekillenmesi için de hükümdarın gücünü yasalara bağlama zorunluluğunun yolu açılmıştır. Ancak bunu gerçekleştirecek olan güçler ayan ya da esnaf değil, merkez gücün kendi isteği olarak geliştirdiği din, bürokrasi ve ordudur. Bu yüzden Tanzimat döneminden sonra siyasal güçlerin rotası bu üç örgütün davranışlarına göre belirlenmiştir (Berkes, 2004: 169-170).

Merkeziyetçi ve güçlü bir devlet yapısı teşkil etmek isteyen II. Mahmut, 1827'de İstanbul'da bir tıp okulu, 1831-1834 yılları arasında askeri amaçlı iki okul açmıştır. 1838'de ise ilk ve ortaöğretim sorununu ele alan II. Mahmut, rüştiye adlı okulları açmayı planlamış, ancak II. Mahmut hayattayken bu alanda çok az ilerleme kaydedilmiştir. Ancak Sultan Ahmet ve Süleymaniye camilerinde Mekteb-i Maarif-i Adliye ve Mekteb-i Ulum-u Edebiye adında iki orta dereceli okul, devlet memuru ve tercüman yetiştirmek amacıyla açılmıştır. II. Mahmut, bütün iktidarın kendi elinde merkezileştirilmesi ve hem başkentte hem de taşrada bütün aracı otoritelerin ortadan kaldırılmasını arzulamış ve Anadolu ile Rumeli'deki birçok bölgede merkezin doğrudan doğruya kontrolünü yerleştirmeyi başarmıştır. Sultan, 1831'de daha ileri iki merkezilik tedbiri almıştır. Birincisi, modern çağda ilk kez Osmanlı nüfus sayımı ve mülk yazımıydı. İkincisi ise, tımarların kaldırılmasıydı. Sultan'ın merkezilik politikasına katkıda bulunan diğer bir reform grubu da haberleşmenin geliştirilmesiyle ilgiliydi. 1931'de Osmanlı resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin ilk sayısı yayınlanmış ve bu gazetenin memurlarca okunması istenmişti. 1834'te kurulan posta teşkilatı da, Sultanın politika ve amaçlarının hizmetkârlarınca daha iyi anlaşılmasına büyük katkı sağlamıştır. Posta teşkilatının yanı sıra, yeni yolların yapımıyla, ulaştırmada da önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Ayrıca 1855'te telgrafın, 1866'da ilk demiryolunun gelişimiyle Sultanın başlattığı idari merkeziyet daha da güçlenmiştir (Lewis, 1983: 96).

19. yüzyılın en büyük modernleşmeci padişahı olan II. Mahmut döneminde Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Bilimsel eğitim almak, modern

gelişmeleri Osmanlı Devleti'ne getirmek amacıyla Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı modernleşme hareketlerinin öncülüğünü yapan aydınlar olmuştur. Bu dönemde Avrupa'nın baskılarına ve kışkırtmalarına karşı azınlık isyanlarıyla uğraşan Osmanlı, merkezi yapıyı korumak, devletin çöküşünü önleyebilmek amacıyla eğitsel, teknolojik, askeri, hukuki; kısaca her alanda batılılaşmak için Avrupa'ya öğrenci göndermeye devam etmiştir. Avrupa'da eğitim gören öğrenciler, bir yandan devleti kalkındıracak, çöküşten kurtaracak formülleri ortaya koyarken, diğer yandan da Avrupa modelinin mutlak doğru bir model olduğu hususunda fikir birliğine varmıştır (Yengin, 2006: 29).

Osmanlı-Türk modernleşmesini yöneten bürokratik elitin içinden çıkan yeni bir sınıf olan Türk aydın sınıfı, devletin bekası için öncelikle devlet sisteminin yeniden düzenlenmesi konusuna odaklanmışlardır. Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçte, birçok siyasi ve sosyal konuyu fikirleriyle etkileyecek olan Türk aydınları, tarih sahnesine çıktığı ilk günden itibaren Türk modernleşme hareketinin taşıyıcısı ve istikametini belirleyen temel güç olmuştur (Yıldız ve Çelik, 2012: 270).

II. Mahmut'un ardından tahta geçen Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı'yla, Osmanlı-Türk modernleşmesi hız kesmeden devam etmiştir. Osmanlı döneminde anayasacılık hareketleri bakımından Sened-i İttifak'ın ardından ikinci önemli belge olan 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla, imparatorluğun Müslüman ve Hristiyan tüm uyruklarına ayırım gözetmeksizin eşit haklar tanınması, ırz, namus, can ve mal güvenliği sağlanması, vergi, askerlik ve yargı konularında yeni düzenlemeler öngörülmüştür. Türk anayasa hukukunda derin değişikliklerin hâsıl olduğu Tanzimat Fermanı'yla devlet yönetiminde yeni bir düzene gidileceği gösterilmekte, Padişahın o zamana dek sahip olduğu geniş yetkileri ve hâkimiyet alanı sınırlanmakta ve Padişah bizzat kendisi yasalara uyacağını vaat etmektedir (Küçük, 2005: 44; Gözübüyük, 2003: 106).

Devletin bütün kurumlarında, yönetim anlayışında ve idarede köklü değişikliklerin önünü açan Tanzimat Fermanı'nda göze çarpan prensiplerin ana düşüncesinde, Osmanlılık ve Osmanlı vatanperverliği yatmaktadır. Ancak Ferman'da bir yandan şer-i şeriften (Osmanlı Devleti'nde uygulanan İslam hukuku) söz edilirken, diğer yandan gayrimüslimlerin eşitliğinden söz edilmesi, etnik yapının

hukuki statüsünü saptamada bazı sıkıntılar doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk kez Müslümanların ve gayrimüslimlerin aynı haklara sahip olacağını ilan eden Ferman, bir anlamda Müslümanlarla gayrimüslimlerin yakınlaşmasını amaçlıyordu. Tanzimat Fermanı'nın gerektirdiği hukuki adımlar kısa sürede atılmaya başlanmıştır. Mevcut Ceza Kanunnamesi'nde halk arasındaki eşitlik ilkesine özellikle vurgu yapılmış olup, 14 Temmuz 1851'de yeniden düzenlenen Ceza Kanunnamesi'nde sınıf, mezhep ve din farkı gözetilmeden kanunun bütün yurttaşlara uygulanmak üzere yürürlüğe girdiği belirtilmiştir (Demir, 2011: 336)

Tanzimat Fermanı'ndan sonra ülkede eğitim sorunun ve yetersizliğinin giderilmesi için, Sultan Abdülmecit tarafından devletin denetiminde ilim, fen ve sanat okullarının kurulması için çalışmalar başlatılmıştır. Böylece eğitim ulemadan alınarak laik eğitimin temelleri de atılmaya başlanmıştır. Ülkede Müslim ve gayrimüslim halk arasındaki fırsat eşitliği ve eğitim birlikteliğinin gerçekleşebilmesi için de böyle bir değişiklik gerekmekteydi. Ülkede toplumsal kaynaşmanın sağlanması ve Osmanlılık ruhunu benimsemiş memurlar yetiştirmek amacıyla devlet, eğitim alanında bir dizi raporlar hazırlatmış olup, bu raporlar doğrultusunda etnik kimlik ve din ayrımı yapılmaksızın tarafsız yeni kurumlar kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Bu anlayışın ilk izlerini devlet tarafından eğitim almak için yurtdışına gönderilen öğrencilerde görmek olanaklıdır. Tanzimat devrinde yurtdışına gönderilen öğrencilerde etnik ve dini farklılık aranmaksızın, liyakate bakılmıştır. O güne dek sadece bir hanedan adı olan Osmanlı, artık yukarıdan aşağıya doğru farklı etnik kimlikleri kaynaştıracak bir bağ olarak uygulanmaya başlanmış, devlet her fırsatta ve şartta gayrimüslimleri korumaya ve himaye etmeye çalışmıştır. Bu dönemde gayrimüslim politikasındaki değişikliği anlatmak ve gayrimüslimlere yönelik toleranslı ve müşfik yaklaşımı ortaya koymak için büyük çaba gösterilmesine rağmen, söz konusu çabalar beklendiği düzeyde hızla başarıya ulaşmamıştır. Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimleri memnun edecek, sosyal ve siyasal yapıdaki farklılıkları giderecek pek çok adım atmasına, devlet politikası olarak Osmanlıcılığı izlemesine rağmen Balkan milletlerindeki milletleşme süreci devam etmekteydi (Demir, 2011: 337-338).

Fransız Devrimi'nin dünya hayatına soktuğu milliyetçilik, liberalizm ve Sosyalizm gibi siyasal akımların Osmanlı Devleti'ne olası kötü sonuçlarını bertaraf

etmek için ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın Osmanlı dışı beklentileri tam anlamıyla karşılayamamasından dolayı, dış baskı ve yönlendirmelerle yeni ve daha kapsamlı bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Osmanlı dışı beklentiler, Osmanlı Devlet adamlarına Islahat Fermanı'nın ilan edilmesi zorunluluğunu yüklemiştir. Islahat Fermanı'nın içeriğini etkileyen bir diğer etken de, ilan edildiği sürecin öncesindeki milletlerarası ilişkilerdir. Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakan Rus politikası, Kırım Savaşı öncesindeki milletlerarası siyasi ilişkilere damgasını vurarak, Osmanlı devlet adamlarını birtakım siyasi arayışlara itmiştir. Bu durum Osmanlı-İngiliz, Osmanlı-Fransız ve Osmanlı-Rus ilişkilerinin yeniden şekillenmesine neden olmuş ve Osmanlı devlet adamlarını Islahat Fermanı'nın ilan edilmesine sürükleyen önemli siyasi gelişmelere yol açmıştır. Rusya, Kırım Savaşı'nın öncesinde Osmanlı Devleti'nin yıkılıp paylaşılması fikrini uygulamak istemiş, ancak İngiltere'nin bu teklife sıcak bakmaması üzerine, Osmanlı Devleti'ni Kırım Savaşı'na sürükleyerek onu parçalama işini bizzat kendisi yapmak istemiştir. Ancak bu savaşta, Osmanlı Devleti galip gelmiştir. Elbette bu süreçte, İngiltere ve Fransa gibi iki güçlü devletin Osmanlı Devleti'nin yanında yer almasının bir bedeli de olacaktır. Bu ise, Viyana Protokolü'nün 4. maddesinde yer alan ve Paris Anlaşması'ndan altı hafta önce ilan edilen Islahat Fermanı olmuştur (Gümüş, 2008: 216-217).

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın getirdiği “tebaanın eşitliği” ilkesini tasdik ederek, bunu daha da ileriye götürmüştür. Islahat Fermanı'nın hükümlerinin birçoğu gayrimüslimlerin hakları konusuna ayrılmıştır. Fermanda, gayrimüslim cemaatlara verilen imtiyazlarla ruhani muafiyetlerin devam edeceği, küçük ya da büyük farkı gözetilmeden bütün mezheplerin din serbestisinden yararlanmada eşit olduğu, hiç kimsenin din değiştirmeye zorlanamayacağı, bütün Osmanlı tabasının devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul edileceği, herkesin devletin askeri ve mülki okullarına girme hakkına sahip olacağı vurgulanmıştır. Bu şekilde ülkede gayrimüslim tebaa, riayet statüsünden kurtularak millet-i hâkime ile her bakımdan eşit statüye kavuşmuştu (Eryılmaz, 1996: 115-116).

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan tüm uyrukların mal, can, ırz ve konut dokunulmazlıklarını güvence altına alan Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin hukuksal statülerinde düzenlemeler içeren Islahat Fermanı, bir yurttaşlar cemaati oluşturarak devletin çöküşüne engel olmak düşüncesinin hukuksal arka planını teşkil

etmekte ve bu yurttaşlar cemaatini oluşturmak için gerekli olan yasalar önünde ve temsilde eşitlik gibi ilkeler ise yukarıda değinilen 1851 yılında yeniden düzenlenen Ceza Kanunnamesi, 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ve 1878 tarihli Dersaadet ve Vilayet Belediye Kanunu gibi düzenlemeler içinde yer almaktadır (Üstel, 2009:166).

Tanzimat dönemini başlatan Sultan Abdülmecit'in ölümünden sonra tahta geçen Sultan Abdülaziz döneminde de hukuk ve eğitimle ilgili birçok düzenleme yapılmıştır. 1868'de Meclis-i Vâlâ yeniden düzenlenerek, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet (Danıştay) olarak ikiye ayrılmıştır. Aynı yıl Galatasaray Sultanisi açılmış ve Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın en önemli hukuk reformu gerçekleştirilmiştir. Bu reform, Mecelle diye tanınan ve ilk bölümü 1870'de yayınlanan yeni bir medeni kanunun ilanıyla gerçekleşmiştir (Lewis, 1983: 121-122). Bu kanunun çıkarıldığı dönem (1870-1876), hukukta modernleşmenin yani kısmi resepsiyon hareketinin söz konusu olduğu dönemdir. Bu dönemde çok sayıda yasa ilahi meşruiyet tartışmasına girilmeksizin Fransa'dan resepsiyon yoluyla alınarak, Fransa'nın bazı hukuk kurum ve kuralları, Osmanlı hukuk kurum ve kuralları haline getirilmiştir. Ancak Mecelle, bir tür resepsiyon yasası değildir. Mecelle'nin kaynağını dini hukuk oluşturmakta olup, kanunun hazırlanmasında Osmanlı Devleti'nin resmi mezhebi olan Hanefî mezhebinin özellikleri dikkate alınmıştır. Yasanın meşruiyet kaynağı Hanefî fıkhi da olsa, söz konusu yasa sadece Müslümanlara uygulanacak bir yasa değildir. Tüm Osmanlı vatandaşlığı gözetilerek hazırlanmış bir yasadır. Ancak dini kaynaklı olan bu yasanın hükümleri belirlenirken, Sünni İslam hukukunun diğer ekollerinden yararlanmak düşünülmemiş, hatta Hanefî mezhebinin içindeki görüş farklılıkları da yadsınmıştır (Karahasanoğlu, 2011: 102, 117-118).

Mecelle'nin çıkarıldığı dönemin de yer aldığı 1871-1876 yılları, modernleşme sorunu üzerine, daha sonları İslamcılık, Batıcılık ve milliyetçilik sözcükleriyle tanımlanan üç akımdan ilkinin kesin biçimini alışıyla sonuçlanan kısa ve fırtınalı bir bunalım dönemi olmuştur. Bu dönemin koşulları altında, Batı uygarlığı doğrultusunda yarım yüzyıla yakın bir zamandan beri devam eden çabalar durmuş, din-devlet ayrımı yönündeki gidiş yeni bir din-devlet bileşimi rejimiyle sonuçlanmıştır (Berkes, 2004: 309).

Bu süreçte örgütlü muhalefet olan Yeni Osmanlılar'ın etkisi de oldukça büyüktür. Yukarıda da değinildiği gibi, II. Mahmut'un ve ondan sonrakilerin reformları imparatorlukta okumuş, idealist ve tutkulu yeni ve idareci elit yaratmıştı. Osmanlı Devlet ve toplumunun değişimi onlara yeni olanak ve arzular vermişti. Özellikle Avrupa eserlerinin çevirisi ve taklidi, onların zihinlerini yeni inanç ve fikirlerle doldurmuştu. Böylece 19. yüzyılın ikinci yarısında, Sultanın ve nazırlarının gittikçe artan baskısı onları usandırmaya ve adeta yerlerine mihlanmış kıdemli memurlar onların yükselme yollarını tıkamaya başladığı zaman, bu aydın kitle söz konusu faktörlerle mücadele etmeye başlamıştır. Mutlakıyete karşı Türk hürriyetçi hareketinin tarihi, 1859 tarihli Kuleli Vakası diye kayıtlara geçen olayla başlamaktadır. O yıl küçük bir tertipçi grup, Sultan Abdülmecit'in hal'ini ve hatta gerekirse öldürülmesini planlamıştı. Ancak suikastın açığa çıkarılmasıyla, bu girişimin liderleri mahpus olarak Avrupa'ya sürülmüştür (Lewis, 1983: 149-150).

Fransız Devrimi'nin etkisinin oldukça büyük olduğu bu düşünceler, 1860'lara gelindiğinde başta Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi olmak üzere iktidardaki hükümetin uygulamalarını eleştiren muhalif Osmanlı aydınlarını etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde gazeteci aydın tipinin ilk örnekleri olarak da kabul edilen, Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan ve kendilerine devleti kurtarma görevi yükleyen bu kişiler, muhalefet ederken dini unsurları kullanmışlardır. Din ilk başlarda muhalefet aracıyken, sonraları düşüncelerinin temelini oluşturmuştur. İslami söylemi Meşrutiyeti ilan ettirmek amacıyla kullanan Yeni Osmanlılar, öğrendikleri Batılı fikirlere de İslami karşılıklar bulma gayreti içinde olmuşlardır. Örneğin: Demokrasi yerine “meşveret”, parlamento yerine “şura”, modern kamuoyu yerine “ehl-i halvel akd” gibi kavramları geliştirmişlerdir (Bolat, 2005: 154).

Bu süreci 1876'daki gelişmeler izlemiştir. 10 Mayıs 1876'da Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye Medreselerinin ilahiyat öğrencileri, Babıâli önünde ayaklanarak Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ile Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin azlini istemiş ve Sultan da bunların baskısına boyun eğerek her ikisini de azletmiştir. 30 Mayıs 1876'da Şeyhülislam Sultanın hal'ine cevaz veren bir fetva silahını elde eden ve gerekli siyasi-askeri hazırlıklarla güçlenen nazırlar, Abdülaziz'in hükümdarlığının sona erdiğini ilan ederek, yerine V. Murat'ı getirmişlerdir. Yeni Osmanlılar'la temas halinde bulunmuş olan ve onlara sempati gösteren V. Murat, onların birçoğunu saray

memuriyetine almıştır. Ancak V. Murat'ın tahta çıkmasından hemen sonra gerçekleşen iki üzücü darbe, onun akli dengesini bozmuştu. Birincisi, hal'inden birkaç gün sonra Fer'iye sarayında bilekleri kesilmiş olarak bulunan Abdülaziz'in feci ölümü, ikincisiyse Abdülaziz'in oğlu Prens İzzettin'e yaverlik etmiş olan Kafkasyalı piyade Yüzbaşı Çerkez Hasan'ın kabine toplantısına delice dalarak Hüseyin Avni Paşa ile diğer nazırları katletmesiydi. Bu olaylardan sonra akli dengesini yitiren V. Murat'ın yerine, küçük kardeşi Abdülhamit tahta getirilmiştir (Lewis, 1983: 160-161).

Yeni Osmanlılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşten kurtulabilmesi için, meşrutî (anayasalı) bir monarşiye geçilmesini, yani padişahın yetkilerinin kurulacak bir meclisle kısıtlanmasının gerekliliğe inanmaktaydı (Özbudun, 2002: 26). Ayanın yerel baskısına karşı, merkezin güçlenmesinden çıkarı olan halk için iktidarın sınırlandırılması sorunu ortaya çıkmadığından, halktan anayasal bir düzenden yana olan aydınları destekleyici nitelikte bir hareket de gelmemiştir (Teziç, 2009: 140). Dolayısıyla halktan ziyade aydınların yarattığı akımın etkisiyle, 1876 yılında II. Abdülhamit tarafından ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-u Esasi ilan edilmiştir.

Kanun-i Esasi'nin 8. maddesinde, Osmanlı tabiiyetinde bulunan herkesin, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı kabul edildiği ve 17. maddesinde yasa önünde gerek haklarda, gerekse yükümlülüklerde eşit sayıldığı belirtilmiştir. Böylece, II. Mahmut tarafından dile getirilen ve Abdülmecit döneminde belgelerle düzenlenen "eşitlik ilkesi", anayasal zeminde ifade edilmiş ve bu şekilde hukuk devleti anlayışı bakımından önemli bir aşama kaydedilmiştir (Özkorkut, 2004: 177).

Bu anayasanın kişi hak ve hürriyetlerine ilişkin düzenlemelerinin, zamanın insan hakları gelişmelerine paralel olduğu söylenebilir. Ancak zamanın şartlarına göre bu yönüyle örnek gösterilebilecek bir metin olan 1876 Anayasası ile Padişah sistemin merkezine yerleştirilmekte, yasama ve yürütme tamamen Padişahın inisiyatifi altında faaliyetlerini icra etmektedir (Küçük, 2005: 48). Padişahın mutlak sorumsuzluğunu benimseyen Anayasa, yürütme organının başı olarak padişaha birçok yetki tanımıştır. Bakanların tayin ve azli, rütbe ve nişan verilmesi, para basılması, uluslararası antlaşma yapma yetkisi, savaş ve barış ilan etme, kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığı, kanun ve şariat hükümlerinin uygulanması gibi yetkilerin yanı sıra, kanun tekliflerinin görüşülebilmesi için padişahın izninin

alınması ve kabul edilen kanunlar hakkında mutlak veto yetkisi gibi geniş yetkilerle donatılmıştır. Ayrıca Meclis-i Umumi'nin çalışma takvimini belirleme yetkisi de padişaha tanınmıştır (Özmen ve Özdemir, 2011: 876).

Kanun-u Esasi ile kendisine bu denli yetkiler verilen II. Abdülhamit tarafından Osmanlı-Rus Savaşı bahane edilerek, Meclis-i Mebûsan'ın açılışından on bir ay sonra Şubat 1878'de Meclis feshedilmiştir. II. Abdülhamit'in Meclis-i Mebûsan'ı feshetme nedenleri arasında; halkın demokratik rejime henüz hazır olmadığı fikrinin yanı sıra, savaşın sonucunun netleşmeye başlaması, daha da önemlisi Meclis-i Mebûsan'ın faaliyette olduğu dönemde ele aldığı konuların II. Abdülhamid'in ileride uygulamayı planladığı iç ve dış politikaya engel olması fikri yer almaktadır. Böylece Osmanlı tarihinde 1908'deki Jön Türk İhtilali'ne kadar sürecek bir devir de başlamıştı (Gencer, 2008: 357).

II. Abdülhamit, hürriyetçi ve meşrutiyetçi fikirlere düşman olmakla birlikte, hem Osmanlı İmparatorluğu'nu, hem de devlet içindeki kendi mevkiini güçlendirme araçlarını gördüğü Batılılaşmaya ve reformlara, akılcıca seçmek ve uygulamak koşuluyla tamamen karşı da değildi. Abdülhamit, tarihsel masallardaki anlayışsız, uzlaşmaz ve gerici olmaktan uzak; tam tersine istekli ve eylemli bir yenilikçi, Sultan Abdülaziz'in ve otokratik reformculuklarına karşı Yeni Osmanlıların müstebit idare devresinde ilk Türk hürriyetçi eleştirisini yükselttikleri Tanzimat devlet adamlarının gerçek varisiydi. Abdülhamit idaresinin ilk on yılları, yüzyılın başından beri herhangi bir dönem gibi aktif bir değişme ve reform dönemi olup, daha önceki hükümdarlar tarafından başlatılmış ya da tasarlanmış pek çok şeyler bu dönemde tamamlanmıştır. Hatta Tanzimat hareketinin hukuk, idare ve eğitim reformunun bu dönemde gerçekleştiğini ve doruğa ulaştığını söylemek bir mübalağa olmaz (Lewis, 1983: 176-177).

Ülkede asıl gücü sultan ve halife olarak üzerinde toplayan Abdülhamid, parlamento yerine bir dizi özel danışma komitesiyle kendisini çevrelemiştir. Bu istişare komiteleri siyasal, dinsel, askeri konularda padişaha danışmanlık yapıyorlardı. Bir bakıma Abdülhamid, Yeni Osmanlıların İslam meşrutiyeti saydıkları meşveret usulünü onlardan daha tutarlı ve daha doğru yolda uyguluyordu. Bütün güçlerin merkezileştiği bu dönemde, geniş bir bürokrasi örgütü doğmuştur. Çağdaş bir yönetim sistemi için gerekli kadrolardan ve rasyonel yöntemlerden

yoksun olan bu bürokrasi, bu rejimin en baskıcı, ancak en zayıf yanı olmuştur. Bu dönemde telgraf, bu merkezileşmiş bürokrasiye oldukça yarayan bir teknik araçtır. İlk telgraf hattı, 1855'te Kırım Savaşı esnasında açılmıştı, ancak II. Abdülhamid döneminde 30 bin kilometreden fazla telgraf hattı çekilmiş, Mors alfabesi kısa sürede Türkçeye uygulanmış, en son model telgraf makineleri getirilmiş ve telgrafçı yetiştirmek için Fransa'ya öğrenciler gönderilmiş ve kurslar açılmıştır. Tanzimat döneminde yönetim işlerinde okur-yazar yetiştirmek amacıyla kurulan Mülkiye, II. Abdülhamid döneminde Mekteb-i Mülkiye-i Şahane olarak Abdülhamid'in itibarlı bürokrasisinin eğitildiği bir merkez olmuştur. Bu dönemde Padişah en büyük başarısını, ordu ve donanmayı kendine bağlayarak göstermiştir. Çünkü Padişah, ordunun ve Abdülaziz'in savaş gemisi merakı yüzünden güçlenen donanmanın 1876 devriminde nasıl önemli bir paya sahip olduğunu bizzat kendi gözüyle görmüştü (Berkes, 2004: 344-345).

Bu dönemde Abdülhamid, iç politikada oldukça farklı bir politika izlemeye başlamıştır. Dünyadaki bütün Müslümanların halifesi olarak hareket eden Padişah, etnik kimliği (kavmiyeti) ve vatan sevgisini İslam'a ve Osmanlı Devleti'ne yönelmiş en büyük tehdit olarak algılamış ve reddetmiştir. Halifeye göre kavmiyet fikri ve ülkesel vatan anlayışı, Müslümanların inancını zayıflatmak ve sekteye uğratmak için İngilizler tarafından yayılmaktaydı. Padişah, Müslümanların bölünmesini hedef alan bu tehditleri bertaraf etmek amacıyla Emir-ül Mü'minin (Halife), başka bir ifadeyle bütün Müslümanların başı unvanını ön plana çıkarmış ve gençleri "inanca ve halife sevgisine öncelik verip, vatan sevgisini ikinci plana atmaya" teşvik etmiştir (Karpas, 2009: 27).

İç politikada çok temel bir yön değişikliğine giden Abdülhamid, bundan böyle Müslüman grupların da, Tanzimat dönemindeki gayrimüslim halk yığınlarının tatmininin göz önünde tutulduğu gibi, ön plana çıkarılmasına özen göstermiştir. Bu politikada İslam'ın bir yandan Müslümanların ortak kimliğinin çimentosu, diğer yandan devlet ve tebaası arasında bir köprü olarak kullanılması fikri benimsenmiştir. Buna göre Müslümanlar ön plana çıkarken, gözler o ana kadar ihmal edilmiş olan Anadolu ve Arap vilayetlerine dikilmişti. Bu dönemde II. Abdülhamid rejimi, git gide İslami gelenekçi düşünce tarzına yönelmişken, ayrılıkçı milli hareketlere ne birkaç ay aradan sonra tatil edilen monarşinin parlamentolaşması, ne de Osmanlı

vatanseverliği kisvesi merhem olabilmişti. Abdülhamid, İmparatorluğun merkezini Avrupa'dan doğuya kaydırarak birçok yönüyle sekülerleşmiş devleti yeniden İslam'a döndürmekten ziyade, en azından İmparatorluğun Müslüman halkı arasındaki meşruiyetini sağlamlaştırmayı amaçlamıştı. Abdülhamid'in hem içeride, hem de dışarıda enstrümantalize etmeye çalıştığı ve önemi yeniden keşfedilen hilafet makamının gayrimüslim tebaaya olumsuz etkileri söz konusuydu. Hükümetle Hristiyan topluluklar arasındaki gerilim artarken İmparatorluğun Müslüman nüfusunun büyük bir bölümü, Padişaha sadık kalmıştır (Gencer, 2008: 357-358).

Ancak bu dönemde, Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve Kanun-i Esasi'nin askıya alınması, Osmanlı aydın zümrelerinde bir hayal kırıklığına yol açmış ve Yeni Osmanlıların başlatmış oldukları hürriyetçi mücadelenin yeniden canlanmasına zemin hazırlamıştır. Temelde Abdülhamid'in mutlakîyetçi rejimine son verme ortak paydası üzerinde birleşen bu muhalif grupları ifade etmek için Jön Türkler adı kullanılmaktadır. Bu hareketin ilham kaynağını, 1877'de Abdülhamid tarafından dağıtıldıktan sonra faaliyetlerini yurtdışında sürdüren Yeni Osmanlılar'ın, yani Namık Kemal ve Ziya Paşa ve Şinasi'nin hürriyetçi fikirleri oluşturmaktadır. Jön Türkler'in entelektüel yönelimlerini ve eylemlerini, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma, onu geri kalmışlıktan ve Batı karşısında yaşadığı eziklik duygusundan bir an önce kurtarma duygusu şekillendirmiştir. Jön Türkler'e göre İmparatorluğun siyasi birliği için tek çözüm yolu, Kanun-i Esasi'nin bir an önce yürürlüğe konması ve Meclisin tekrar açılmasıydı (Söğütü, 2010: 9-10).

Jön Türk muhalefeti, İmparatorluğu iç ve dış düşmanlara karşı korumak için anayasa ve anavatan için ortaya çıktığını iddia etse de, onların bu söylemleri gerçek programlarından oldukça farklıydı. Politik bir fikir olarak ortaya konmasa bile, Jön Türkler, entelektüel seçkinlerin çoğunlukta olduğu bir hükümet, anti-emperyalizm, İslam'ın önderlik rolünü üstlenmediği ve daha sonra çiçek açacak bir Türk milliyetçiliğinin olduğu bir toplumu oluşturmayı amaçlamaktaydılar (Gencer, 2008: 359).

Abdülhamid'in baskıcı yönetimi, diyalektik bir şekilde diktacı yönetim karşıtı oluşumları da doğurmuştur. İmparatorluk sınırları içerisinde Abdulhamid ve onun yönetim anlayışına karşı kurulan devrimci örgütlerden en etkili ve en başarılı olanı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ydi. Cemiyet, II. Abdülhamid'li yıllar boyunca

Avrupa’da Paris’te Ahmet Rıza ve Prens Sebahaddin çevresinde toplanan Jön Türklerle, İstanbul ve ağırlıklı olarak Rumeli’deki Tıbbiyeli ve Harbiyeli öğrenci ve subaylardan oluşmuştu. Gerçekte monolitik bir fikir bütünlüğü göstermeyen Cemiyet’in bünyesinde, Osmanlıcılıktan liberalizme, Türkçülükten Batıcılığa kadar uzanan geniş fikirler yelpazesi bulunmaktadır. Bu cemiyet’in Abdulhamid’in baskıcı yönetimine karşı ilk eylemi Manastır’da başlamıştır. Abdulhamid, Besneli Niyazi tarafından organize edilen ve 1908’in Temmuz ayında başlayan bu başkaldırı eylemini bastırmada başarılı olamamış ve sonuçta II. Meşrutiyet’i ilan etmek zorunda kalmış ve ikinci anayasal hükümet 23 Temmuz 1908’de kurulmuştur. Bu gelişme Türkiye’nin siyasi hayatında oldukça önemli gelişmelerin yaşanacağı bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. 1908-1918 yılları arasını kapsayan II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, birçok askeri ve sivil devlet görevlisi, bürokratlar ve çeşitli profesyonel meslek gruplarından fertler, tarihte ilk kez Türk siyasi elitleri arasında yer almış ve Türk siyasi hayatında etkili olmaya başlamıştır (Arslan, 2005: 5; Seyitdanlıoğlu, 1996: 109).

1908’deki ayaklanmayla anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını, 13 Nisan 1909’da yeni düzene karşı ayaklanan asker ve din adamlarının İstanbul’u denetimini ele geçirmeleri izlemiştir. 31 Mart Vakası olarak tarihe geçen bu olay, II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Devleti’nde meydana gelen siyasal yapılanmayla beraber gelen zihniyet yapısının ortaya çıkardığı, bu dönemden ve uygulamalarından rahatsızlık duyan ve memnun olmayan kesimin hoşnutsuzluğundan kaynaklanmıştır. Bu hoşnutsuzlukta kendini Meşrutiyetin tek sahibi olarak gören ve kendini mukaddes bir cemiyet olarak adlandıran İttihat ve Terakki Cemiyeti/Fırkası’nın uygulamalarının önemli bir etkisi olmuştur. II. Meşrutiyetin ilanından sonra hükümet kurmayıp, hükümetlere dolaylı etkide bulunmayı ve hükümetin sorumluluğunu üzerine almadan iktidarı elde tutmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin hükümetler üzerindeki baskı ve uygulamaları, hükümetlerin istifalarına yol açmıştır. Cemiyetin inkılâp sonrası ilk aylarda devlet kademelerinde kendi siyasi geleceğini sağlama almak için kadrolaşma teşebbüslerine girişmesi ve bunda başarılı olması, meşrutiyet ortamını huzursuzluğa sevk etmiştir. Ayrıca, askerlerin özellikle dini konularda takındıkları tavırlar da rahatsızlık vermiştir. Bazı dini ihtiyaçların ciddiye alınmaması, dine karşı lakayt olunması bu huzursuzluğa neden olmuştur. Bu dönemde kendini Meşrutiyetin

tek sahibi olarak gören Cemiyet, herkesi İttihatçı olmak için yemin ettirmeye çalışmış ve hatta İttihatçı olmayanları neredeyse vatan hainliğiyle suçlamıştır. Ayrıca bu dönemde, Meşrutiyet öncesinde usulsüz olarak doldurulan memur kadroları ve memur maaşlarından dolayı hazinenin açık vermesini bahane eden İttihatçılar, bunu bahane ederek tensikat usulüne gitmek istemiş, gerçekte ise devlet dairelerine kendi güvendiği kişileri yerleştirmeyi amaçlamışlardır. Bu uygulamayla devlet dairelerindeki kadro fazlası memurların büyük bir kısmı işten çıkartılmış, birçoğunun maaşı da yarıya indirilmiştir. Hükümet bu yolla hazineyi büyük bir yükten kurtarmayı planlamış, ancak bundan dolayı bir siyasi kaos ortamı başlamıştır (Aslan, 2010: 5-6).

Bu nedenlerden kaynaklanan 31 Mart Vakası'nı ateşleyen, fikir ve eylem ortamının şiddete dönüşmesi Serbesti Gazetesi yazan Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle olmuştur. Kendisinin eleştirilmesine kesinlikle müsamaha göstermeyen İttihat ve Terakki, kendisine muhalefet edilmesini yasaklamış, bu yasak ve tehditlere uymayanlar öldürülmüştür. Bu tehdit ve cinayetlerin İttihat ve Terakki tarafından yapıldığı şeklinde bir algı belirmeye başlamıştır. Gazeteci Hasan Fehmi'nin cenaze törenine bu türden hadiselerden rahatsızlık duyan 30-40 bin kişi katılmış ve bu törenden dört gün sonra 31 Mart Vakası gerçekleşmiştir. 31 Mart Vakası, 12 Nisan Pazartesi'yi 13 Nisan Salı'ya bağlayan gece yarısında, Taşkışla'da 4. Avcı Taburu askerlerinin ayaklanarak Meclis'i kuşatmasıyla başlamış ve diğer kıışladaki askerleri de isyana teşvik etmişlerdir. Böylece Taşkışla askerlerine diğer alaylarda bulunan askerler de katılarak Sultanahmet'te toplanmışlardır. Avcı Taburu askerlerinin başlattığı bu isyan hareketi, Ayasofya ve Beyazıt meydanlarına taşmış, pek çok kişi "şariat isteriz" sloganıyla askerlerle birlikte hareket etmiş, halkı tahrik etmiştir (Aslan, 2010: 10). Bu ayaklanma şehirlerde müthiş bir etki yaratmış, Üçüncü Ordunun merkezinin bulunduğu Selanik'ten yola çıkan ve Hareket Ordusu diye adlandırılan ordu, İstanbul'a gelerek ayaklanmayı kısa sürede bastırmıştır (Çiftçi, 2007: 110).

Daha sonra da İttihat ve Terakki, Abdülhamid'i tahttan indirmiş ve Anayasada yapılan değişikle padişahın Meclis'i dağıtma yetkisi sınırlandırılmıştır (Kongar, 2006: 55). 1909'da Kanun-i Esasi'de yapılan değişikliklerle temel hak ve hürriyetlerin sınırları genişletilmiş, Bakanlar Kurulu'nun sorumluluğu esası

benimsenmiş, Parlamento'nun bazı yetkileri artırılmış ve yukarıda değinildiği gibi padişahın yetkileri de kısıtlanmıştır. Yapılan bu değişiklikten sonra anayasa gerçek anlamda bir meşruti monarşi anayasası görünümüne kavuşmuştur. Fakat bu rejim, kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki diktatörlüğünü beraberinde getirmiş (Atar, 2005: 22) olup, bu durum Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine kadar sürmüştür.

31 Mart Vakası sonrasında, gayrimüslim cemaat mensubu milliyetçiler de, bu olayların gelişimi sırasında hükümetin izlediği tutumdan ve kendilerine karşı alınan önlemlerden, özerklik ya da bağımsızlık konusundaki beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini anlamış olup, hükümetin toplumu oluşturan bütün kesimleri bir arada tutma çabasına rağmen, eski bölünme ve düşmanlıkları tekrar gün yüzüne çıkarmaya başlamışlardır. 31 Mart Vakası sonrasında İttihatçıların önceleri işbirliği yaptıkları gayrimüslim cemaatlere mensup milliyetçi gruplar, destek talebinde bulunan İttihatçılara olumlu yanıt vermediği gibi, Mart ve Nisan aylarında (1909), Adana'da Ermeni olayları gerçekleşmiştir. Yaklaşık 10 bin kişinin çatışmalarda öldüğü bu olaylardan sonra, Ermenilerle İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler iyice soğuduğu gibi, Taşnaklar, diğer Ermeniler ve özellikle de Hınçaklar tarafından İttihatçılarla olan beraberlikleri nedeniyle sert şekilde eleştirilmiştir. Hınçaklar ise, Hürriyet ve İtilaf Fırkası (İtilaf ve Terakki'ye karşı kurulmuş olan en önemli muhalefet partisi)'yla bir anlaşma imzalayarak, bu yolda İttifakçılara karşı olduğunu resmen ilan etmiştir. 31 Mart Vakası'ndan sonra yaşanan bu olumsuzluklara daha sonra yenileri de eklenmiştir (Şimşek, 2008: 61-62).

Bu dönemde ticaretteki Rum-Ermeni egemenliğinden rahatsız olan İttihatçılar da Müslüman Türkleri de en azından aynı refah düzeyine çıkarmak istemiştir. Ayrıca 1854'de başlayan Osmanlı Devleti'nin dış borçları, 1881'e gelindiğinde ülkenin iflasına yol açmış ve Avrupalı güçlerin yönettiği Duyun-u Umumiye İdaresi'nin yetkili makamlarında Avrupalılardan sonra Osmanlı Devletinin azınlıkları da görev almıştı. Bu ekonomik alandaki müdahalelerin azınlıkların ekonomik alandaki egemenlikleriyle birleşmesi, İttihatçıların giderek Türk unsurları desteklemesine neden olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlerin kopuşunu önlemek için yaptığı reformların Müslüman Türkler üzerindeki etkileri de çoğunlukla olumsuz yönde olmuştur. Çünkü bu reformlarla gayrimüslimlere vaat edilen eşit haklar, toplumda Müslüman Türklerin kendi ayrıcalıklı konumlarını kaybetmelerine yol

açmış ve bazı şehirlerde Müslümanlarla gayrimüslimler arasında çatışmalar görülmüştür. Bu çatışmalar da Osmanlı Müslümanları arasında bölünmeleri beraberinde getirmiştir. Bir kısmı İslamcılık ideolojisi etrafında birleşirken, diğerleri de Osmanlıcılık ideolojisine sarılmıştır. İslamcılarla Osmanlıcılar arasındaki çekişmeler, hem Müslümanların hem de gayrimüslimlerin hoşnutsuzluğu ve çıkardıkları sonu gelmez ayaklanmalar, her iki tarafın da yorgun düşmesine neden olmuştur. Sonuç olarak Türk unsurunun devlet ve toplumdaki üstün konumu giderek daha fazla telaffuz edilmeye başlanmıştır (Göçek, 2008: 67-69).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile her türlü fikrin açıklanması ve örgütlenmesi için oluşan serbest ortam da, Türk milliyetçiliğinin gelişmesine olanak sağlamıştır. Daha önce yasak olan; millet ve milliyet esasına göre dernek kurmak, artık olanaklı hale gelmiştir. 1908'de İstanbul'a gelen Yusuf Akçura, Necip Asım ve Veled Çelebi'ye siyasi bir hedef gütmemek üzere ve sadece kültürel çalışmalar yapmak amacıyla Türk cemiyeti kurmayı önermiştir. Böylece Aralık 1908'de "Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki eserlerini, işlerini ve mahiyetlerini öğrenme ve öğretmeye çalışma" amacına yönelik faaliyette bulunmak üzere Türk Derneği kurulmuştur. Aynı adla altı sayı olarak yayınlanan bir de dergi çıkarılmıştır. Ancak derneğin önde gelen isimlerinin İstanbul'dan ayrılmaları nedeniyle, 1911'de dernek kapatılmıştır (Saklı, 2012a: 7).

Ancak Türk Derneği kapanmadan, 18 Ağustos 1911'de Mehmet Emin Yurdakul'un önerisiyle "İslam kavimlerinin temel direği olan Türklerin, milli terbiyesinin ve ilmi, sosyal ve iktisadi seviyelerinin yükseltilmesi ve ilerlemesiyle Türk dilinin olgunlaşmasına çalışmak" amacıyla Türk Yurdu Derneği kurulmuştur. Bu derneğin kurucuları arasında Mehmet Emin Yurdakul ve Yusuf Akçura gibi aydınlar bulunmaktaydı. 1912 Eylül'ünde Selanik'ten İstanbul'a gelen Ziya Gökalp de derneğe katılmış ve dernek yönetimine seçilmiştir (Saklı, 2012b: 6). Bu derneğin kurucularından olan Yusuf Akçura, milli kimliğin temelini ırk, soy veya kavmiyet olduğunu savunmuş ve dine ikinci dereceden bir rol atfetmeyi tercih eden ve Türk milliyetçiliğine yön veren önemli teorisyenlerdendir. Bununla birlikte Türk milliyetçiliğinin gerçek teorisyeni, Türkçülüğün Esasları adlı kitabıyla Ziya Gökalp'tir. Başlangıçta Pantürkizm'i savunan Ziya Gökalp, 1916'da uluslararası Türklerle arasına bir mesafe koyarak, Anadolu ve Rumeli Türklerinin kültürüne

dayanan bir Türk milliyetçiliğine yönelmiştir. Osmanlı Devleti'ni Türklerin etnik milli kültürünü ve kimliğini geliştirmesini engellemekle suçlayan Gökâlp'in, Türkleşme, İslamlaşma ve muasırlaşma şeklindeki sloganı, onun sağlam bir etnik milli kimliğe ve inanca sahip modern Türk bireyi idealini özetlemektedir (Karpas, 2009: 49).

Türkçülük konusundaki yayın faaliyetlerinde de önemli ilerlemelerin kaydedildiği bu dönemde, Türk Derneği Dergisi'nin ardından çıkarılan Genç Kalemler adlı edebiyat dergisinde Türk milliyetçiliği resmi ifadesini bulmuştur. 1911'de Manastır'da çıkarılmaya başlanan, sonradan yayımı Selanik'te sürdürülen Hüsün ve Şiir adlı derginin devamı olan Genç Kalemler, önceleri edebi ağırlıklı olarak çıkarken, Ömer Seyfettin'in yazdığı "Yeni Lisan" adlı yazısıyla sade Türkçe akımının öncüsü olmuş, Ziya Gökâlp'in de yazı ailesine katılmasıyla Türkçü bir nitelik kazanmıştır (Sefercioğlu, 2008: 9). Ziya Gökâlp'in başta bu dergide ve diğer yayın organlarında yazdığı yazılarla II. Meşrutiyet döneminde Türkçülüğe getirdiği yeni katkılar, bu akımın daha da güçlenmesini sağlamıştır. Kabul etmek gerekir ki, bu faaliyetlerle güçlenen Türkçülük akımı, uluslaşmaya yöneliş, Ulusal Kurtuluş eyleminin yararlandığı en tutarlı düşünce ve çabaları oluşturmuştur (Kili, 2006: 167).

Türkçülük akımının güçlenmesinde oldukça etkili olan Türk Derneği ve dergisi ile Türk Yurdu Derneği ve dergisini kuran milliyetçi aydınlar (Mert, 2011: 1), millî duyguların ve millî dilin gelişmesini sağlayarak halkın kültür seviyesini yükseltmek amacıyla, 3 Temmuz 1911'de Türk Ocakları'nı fiilen kurmuştur. Ocakların resmi olarak kuruluşu ise, yukarıda söz edilen milliyetçi aydınlarla millî duyguları geliştirme ve ilerletmeyi hedef edinen bir grup üniversitesi öğrencisi tarafından gerçekleştirilmiştir. Türk milletinin gelişmesi ve Orta Asya'daki Türkler ile birleşmek, başka bir ifadeyle Turan'a ulaşmak hedefini paylaşan Türk Ocakları (Özdemir ve Aktaş, 2011: 237), İstanbul'da kurulduktan sonra hızla örgütlenmiştir. Türk dili ve tarihi üzerinde başarılı çalışmalar yapan Türk Ocakları, ileride değinilecek olan Balkan yenilgisini izleyen bunalımlı dönemde ulusal bilincin kökleşmesinde etkili olmuştur. Ocak merkezlerinde verilen konferanslara ilk kez kadın ve erkeklerin birlikte katılmaları, ülkenin toplumsal yaşamında önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Türk Ocakları'nda yetişen ya da bu ocaklarda önemli bir rol oynayan aydınların Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasında büyük bir

rol oynadıklarını belirtmekte yarar vardır (Arıkan, 1999: 262-263). Gerçekten de hükümetin yeni uygulamalarına halkın katılımını sağlayan, bireyleri bilinçlendirmek ve ulusal kimliğin inşasına hizmet etmek amacıyla konferanslar ve gösteriler düzenleyen, okuma-yazma ve yabancı dil kursları açan, süreli yayınlar ve kitaplar çıkaran, halkın boş vakitlerini değerlendirmesi için kütüphaneler açan Türk Ocakları, eğitim ve kültür alanında oldukça büyük roller üstlenmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla kapanan, 1922'de yeniden örgütlenen Türk Ocakları, başlangıcından itibaren siyasete karışmayacakları ve herhangi bir siyasi görüşü savunmayacakları yönünde ilke kararı olmasına rağmen, Atatürk'ün kararıyla 1930'da Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleştirilmiş (Oğuz, 2010: 136), 1931'de faaliyetlerine ara vermek zorunda kalmış ve bütün malvarlığıyla Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmiştir (Mert, 2011: 3).

Türk Derneği, Türk Yurdu Derneği ve Türk Ocakları aracılığıyla güçlenen Türk milliyetçiliği de dahil olmak üzere, Osmanlı Devleti içinde bu dönemde mayalanan milliyetçilikler, Abdülhamid'in istibdadına karşı bütün gruplar birlikte mücadele ettiği sürece, birbiriyle doğrudan çatışma içine girmekten kaçınmıştır. Bu gruplar istibdadın milliyetçi düşmanlıkları da içine alan bütün kötülüklerin kaynağı olduğuna samimiyetle inandıklarından dolayı, hürriyet ilan edilince bütün sorunların çözüme kavuşturulacağını umuyorlardı. Gerçekten de Jön Türkler 1908'de ayaklanarak anayasayı ve parlamentoyu yeniden yürürlüğe soktuğunda, hürriyet geçmiş-gelecek bütün sorunları çözmeye ve barışçı, çok dinli ve çok kavimli bir ortak yaşam modelini hayata geçirmeye muktedir her derde deva bir ilaç olarak kabul edilmekteydi. Oysaki bu görüşte ideal ifadesini bulan Osmanlı toplumsal modeli, bizzat Jön Türkler tarafından paramparça edilmiştir. Çeşitli milli gruplar arasında altı ay süren bir nispi barış dönemi, yeni hükümetin her ulusal grubun bağımsızlık talebine cevap verememesinden dolayı ortadan kalkmıştı. Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanını, çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Arnavutluk'un 1912'de bağımsızlığını kazanması izlemiştir. 1911'de Libya'nın İtalya'yı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Arap topraklarını koruyamadığı anlaşılınca ve laik eğitilmiş Jön Türklerin Arapça konuşulan bölgelerdeki okullarda Türkçe eğitimi başlatmasının ardından Arap yarımadasında da milliyetçilikler baş göstermiştir. Dolayısıyla artık Müslüman birliği görüşü, pratik faydasını yitirmiştir (Karpat, 2009: 47).

Makedonya ve Arnavutluk'ta yaşanan isyanların ardından, ikinci büyük isyan Yemen'de çıkmıştır. Yemen'e gönderilen 35-36 taburdan oluşan ordunun tamamına yakını, hastalıktan, mevsim şartlarından ve çarpışmalardan dolayı hayatını yitirmiştir. Yemen isyanı devam ederken Türkler, Libya'da İtalyanlarla savaş halindeydiler (Çiftçi, 2007: 112-113). Almanya gibi milli birliğini geç tamamlayan İtalyanlar da sömürgeciliğe geç başlamışlardı. Bu dönemde dünyanın en iyi bölgelerini başta İngiltere ve Fransa olmak üzere bazı devletler aralarında paylaşmışlardı. Bu konuda çok geride kalmak istemeyen İtalya, büyük devletlerle yaptıkları birtakım anlaşmalardan sonra Osmanlı Devleti'nin kuzey Afrika'daki toprağı olan Trablusgarp ve Bingazi'ye göz dikmişti. Buraların kendisine terki için 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne bir nota veren İtalya, bu isteğinin kabul edilmemesi üzerine adı geçen bölgeye asker çıkarmıştır. Ancak Kurmay Binbaşı Enver ve Fethi Beyler ile Kurmay Kolağası Mustafa Kemal gibi subayların tertipledeğı direniş karşısında sadece gemilerinin top menzili içerisinde bir kıyı şeridinde tutunabilen İtalyanlar, savaşı Osmanlı Devleti'nin başka topraklarına yaymak suretiyle isteklerini kabul ettirme yoluna başvurmuştur. Osmanlı Devleti'nin direnmesine rağmen, İtalya Nisan-Mayıs 1912'de Rodos ve on iki adayı işgal etmiştir. Bu işgaller de Osmanlı Devleti'nin tutumunu değıştirmesinde etkili olmamışken, Balkan Savaşı'nın patlak vermesi üzerine İtalyanlarla 18 Ekim 1912'de Uşi Antlaşması imzalanarak savaşa son verilmiştir (Turan ve diğerkleri, 2007: 47-48).

Osmanlı Devleti bir yandan Trablusgarp Savaşı'yla uğraşırken, diğerk yandan Balkan milletlerinin oluşturduğı birliklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Rusya'nın önderliğinde kurulan bu birlikler, Sırp, Bulgar ittifakı şeklinde birleşmiş ve daha sonra Girit'e yoğunlaşan Yunanistan da bu birliğe dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı başlatılan suni Slav birliğinin savaşı, tüm hazırlıkların tamamlanmasından sonra başlayacaktı. Ancak bunun için bir fırsat kollanmıştır. Beklenen fırsat Karadağ sınırlarındaki karışıklıkla belirmiş ve birlik bu karışıklıkları öne sürerek Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır. Bu esnada Sırbistan ve Bulgaristan, Osmanlı Hükümeti'ne verdiğı bir notayla Rumeli'ye özerklik tanınmasını ve Balkanlar'daki Osmanlı eyaletinin milliyetlere göre yeniden düzenlenmesini talep etmiştir. İstanbul Hükümeti, bu notayı reddederek 17 Ekim 1912'de Balkan devletlerine savaş açmıştır. I. Balkan Savaşı Doğı Rumeli (Doğı Trakya ve Batı

Trakya) ve Batı Rumeli (Makedonya ve Arnavutluk) olmak üzere iki harekât alanında yapılmıştır. Osmanlı Devleti, güç dengesinin aleyhine olduğu bir dönemde savaşa girmiştir. Şöyle ki, müttefiklerin asker sayısı 510 bin iken, Osmanlı Devleti'nin tüm kuvvetlerinin sayısı 250 bindir. Osmanlı Devleti için savaş başlangıcından itibaren kötü geçmiştir (Bayraktar, 2007: 77-78). Hochwachter (2008: 66-67)'in anılarında belirttiği gibi, sayı bakımından Balkan devletlerinden daha az olan Osmanlı ordusundaki askerler “ne için savaşa gittiklerini anlamadan, eline tutuşturulan silahın tertibatını bilmeksizin, günlerdir aç-susuz bir şekilde, ayakkabı benzeri bir şeylerle çamurun içinde yalpalayarak ilerleyerek, soğuk geceyi sırlıslıkla, korunaksız geçirdikten sonra, gündeğümü ile tekrar cepheye gitmiştir. Bir saat ateş altında çarpıştıktan sonra fişegi tükenen, yağmurda şişen cephe sandıklarını ne kürekle, ne de kasatura ile açabilen asker felaketin yükü altında şaşkın ve çaresiz kalmıştır”.

Bu şartlar altında düşmanla çarpışan asker, Doğu Cephesi'nde yenilmesi ve Bulgarların İstanbul'a yaklaşması büyük devletleri telaşa düşürdüğü gibi, Batı Cephesi'nde de durum bundan farksız değildi. Yunanistan Selanik'i ele geçirerek, Bozcaada, Taso, Limni ve Samotraki adalarını zapt etmiştir. 28 Kasım 1912'de Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesiyle Yanya Yunanlıların, İskodra Karadağ'ın, Edirne de Bulgarların eline geçmiştir. Balkanlar, Bulgaristan'ın İstanbul'u ele geçirmesinden ve Yunanistan'ın da Çanakkale Boğazı'na hâkim olmasından korkan Rusya'nın Osmanlı'dan koparmak istediği payları alacak duruma gelmişlerdir. Ancak Rusya ve Bulgaristan'ın birbirine ters düşmesiyle Avusturya'nın Bulgaristan'ı yanına çekme düşüncesinde olan Almanya ve Avusturya bu konuda Bulgaristan'a destek vermiştir. Savaşın büyük devletlerin aleyhinde gelişmelere sahne olması sonucu Londra Barışı imzalanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti, tüm çabalarına rağmen eski Başkenti Edirne'yi kurtaramadığı gibi, Kırklareli ve Lüleburgaz da Osmanlı Devleti'nden kopmuş, Girit Adası Yunanistan'a bırakılmıştır (Bayraktar, 2007: 78-79).

I. Balkan Savaşı'nın sonunda, özellikle Bulgaristan'ın müttefiklerinden daha fazla yer kazanması nedeniyle çıkan anlaşmazlıktan dolayı, Sırbistan ve Yunanistan batıdan, Romanya kuzeyden Bulgaristan'a karşı saldırıya geçmiştir. Balkan devletleri arasındaki savaştan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti harekete geçerek, Edirne

dâhil bütün Doğu Trakya'yı hiçbir direnişle karşılaşmadan geri almıştır (Turan ve diğerleri, 2007: 49). II. Balkan Savaşı'nda Edirne dâhil Doğu Trakya'nın geri alınmasının yarattığı olumlu psikolojik etkiye rağmen, 1912-1913 Balkan Savaşları, Osmanlı ordusunun da, halkının da mümkün olabileceğini düşünmediği ölçüde bir felaketti. Savaşın sonunda imzalanan 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşmasıyla, Balkanların yeni statüsü belirlenirken, Osmanlı Devleti Bulgaristan'la İstanbul Antlaşması'nı, Yunanistan'la da Atina Antlaşması'nı imzalamıştır. Bükreş Antlaşması'nın şartları gereği Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Güney Makedonya ve Batı Trakya'nın büyük bir kısmını Yunanistan'a, Manastır ve Üsküp çevresini ise Sırbistan'a vermek zorunda kalmıştır (Özçelik, 2012: 262).

Savaş'ta Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki topraklarının tamamına yakını, yaklaşık dört milyon insanının yaşadığı 150 bin kilometrekarenin üstündeki toprağını kaybetmiştir. Savaşların sonunda Rumeli ve Ege Denizi'ndeki Osmanlı egemenliği sona ermiş, Ege'deki bütün adalar, İtalya'nın işgali altında bulunan Oniki Ada hariç, Yunanlıların eline geçmiştir (Çiftçi, 2007: 114).

Balkan Savaşları'nın ardından Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında büyük bir Makedonya sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Adaları sorunu, Romanya ile Bulgaristan arasında Dobruca sorunu, Yunanistan ile Arnavutluk arasında ise Epir sorunu gibi önemli sorunlar belirmiştir. Balkan Devletleri'nin sorunlardan ötürü gruplaştığı bir dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının suikastla Saraybosna'da öldürülmesi, Balkanlar'da dengeleri değiştirmiş ve I. Dünya Savaşı'na yol açmıştır (Özçelik, 2012: 262).

Osmanlı Devleti'nin Savaş'a girmesi ve özellikle giriş şekli çok eleştirilen bir husus olmuştur. Ülkeyi Savaşa sokan Enver Paşa'nın Almanya hayranı olduğu ve Savaş'a bir oldu-bittiyle girildiği ve bunun sonunda İmparatorluğun çöktüğü doğru bir tespittir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmek üzere olduğu ve I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın safında yer almaktan başka çaresinin de bulunmadığı bir gerçektir (Ateş, 2007: 413-415).

2 Ağustos 1914'te Enver Paşa'nın teşvikiyle Osmanlılar, Almanlarla gizli bir anlaşma imzalayarak, Almanların yanında savaşa katılıp Çanakkale Boğazı'nı kapayacaktı. Enver Paşa'nın Savaş'a girmekteki maksadı, diğer devletlerin Osmanlı Devleti'nden aldıkları yerleri geri almak, atalarının anayurdu olan Rusya'da yaşayan

Türkleri kurtarmaktı. 27 Eylül 1914'te Çanakkale Boğazı'nı İtilaf devletlerine kapatan Osmanlı Devleti, 1 Ekim 1914'te kapitülasyonları kaldırdığını ilan etmiştir. Sonradan Yavuz ve Midilli adlarını alan zırhlıların Akdeniz'e girip, İtilaf devletleri donanmalarıyla savaşarak Adalar denizi yoluyla Çanakkale'ye gelirken İngiliz donanması tarafından sıkıştırılınca İstanbul'a gelmesinden bir süre sonra, Osmanlı donanmasını da arkasına takarak, Karadeniz'deki Rus limanı Sivastopol'u topa tutmuştur. Bunun üzerine Rusya, Fransa ve İngiltere, Osmanlı Devleti'yle siyasi ilişkilerini kesmiş, böylece 1 Kasım 1914'te Osmanlılar fiilen savaşa girmiştir (Çağatay, 1983: 363).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da başlamış olan Savaşa katılmasıyla bu Savaş, Asya ve Afrika'ya bulaşmış oluyordu. İttihat ve Terakki, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın tarihte ilk kez Osmanlı Devleti'ne karşı birleştiği bu savaşın, Osmanlılar için bir ölüm-kalım meselesi olduğunu idrak etmişti. İmparatorluğun savaşa bütün gücüyle katılması zorunluluğu hissedilmiş olup, bunun için de her şeyden önce savaşa bir renk verilmesi gerekmiştir. Duygu ve düşüncelerin bu renk üzerine yoğunlaştığı bu dönemde, 11 Kasım 1914'te bütün Müslümanların Halifenin yanında düşmanlara karşı savaşa çağırılması anlamına gelen Cihad-ı Ekber ilan edilmiştir (Karal, 1996: 399).

23 Kasım 1914'te Padişah V. Mehmet Reşat'a Cihad-ı Ekber ve beyannamelerinin ilan ettirilmesiyle, Osmanlı Hükümeti'nce sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlara ek olarak, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi düşman devletlerin idaresi altında bulunan Müslümanların da dini duygularının galeyana getirilmesi, ruhlarda uyandırılacak ulvi duygularla Müslümanlar arasında tesanütün sağlanması, sömürgeci devletlere karşı toplu ve etkili ayaklanmalara sebebiyet verilmesi istenmiş ve dolayısıyla dünya Müslümanlarının İslami dayanışma adına Osmanlı ve Alman Devletleri safında yer almalarının gerçekleşeceğine, bu hedefe erişildiği takdirde savaşın merkezi devletler lehine sonuçlanacağına inanılmıştır. İtilaf Devletleri ve bu devletlerden özellikle İngiltere, II. Abdülhamid'in yıllarca desteklediği Pan-İslam hareketinin yeniden dirilmesinin, idarelerinde bulunan geniş Müslüman nüfus arasında isyana yol açacağından endişe etmiştir (Hülagü, 1994: 557-561).

İngiltere'den sonra, Afrika'da yaklaşık yirmi milyon Müslüman nüfusa sahip olan Fransa ile bir o kadar Müslüman nüfusa sahip olan Rusya da bundan

endişelenmiştir. Ancak İttihat ve Terakki liderleri bu fetva ve beyannamelerden umdukları sonucu elde edememişlerdir. Çünkü bu İttihad-ı İslam hareketi ona paralel olarak yürütülen Pan-Turanizm fikrinin mantıken doğal bir sonucu olarak etkisiz kalmaya mahkûmdur. Ayrıca İttihat ve Terakki yönetiminin gayri İslami tavır ve politikaları da Müslümanlarda cihat çağrısına karşı isteksizliğe yol açan başka bir olumsuzluk olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Hristiyan kuvvetlere karşı, başka bir Hristiyan kuvvetle karşı koymaya çalışması, başka bir ifadeyle Alman militarizmini kullanması da bunda etkili olmuştur. Osmanlı Hilafeti'nin bu tarihlerde dünya Müslümanları tarafından gördüğü itibarın derecesinin düşüklüğünün yanı sıra, sömürge devletlerin egemenliği altında yaşayan Müslümanların cihada katılımını engelleyen etkenleri onların geri kalmış ya da yarı bağımsız ülkelerde yaşayan diğer dindaşlarına nazaran, ekonomik açıdan daha müreffeh ve sosyal açıdan daha avantajlı durumda olmaları, idari kademelere kolaylıkla yükselebilmeleri ve en önemlisi dini vecibelerini rahatlıkla yerine getirebilmeleri gerçeği de İttihat ve Terakki'nin beklentilerinin hiçe çıkmasına yol açmıştır (Hülagü, 1994: 561-566).

Osmanlı Devleti'nin 2.9 milyon askerle katıldığı Savaşta, Rusya'da 1917'de Çarlık yönetimine karşı başlatılan ihtilalin kısa sürede Sosyalist bir içerik kazanması üzerine, Sosyalistler savaşı sona erdirmiştir. Bunun için de ilhaksız ve tazminatsız bir barış yapılması hususunda Almanya'yla görüşen Rusya, 3 Mart 1918'de Brest-Litowsk Antlaşması'nı yaparak savaştan çekilmiş ve bu Antlaşma'yla Rusya'nın işgal ettiği tüm yerlerin boşaltılması sağlandığı gibi, 1878 Berlin Anlaşması'yla Rusya'ya bırakılan Kars, Ardahan ve Batum da yeniden kazanılmıştır (Güneş, 1999: 122).

Ancak bu esnada İtilaf Devletleri'ne kısmen Rusya'nın eksikliğini giderebilecek bir ülke olan ABD, savaşa katılmıştır. 1918'in başında ittifak devletlerinin savaşı kazanacağı olası görülürken, yıl sonunda bu manzara tersine dönmüştür (Davis, 2010: 292-230). 1918 yazında, İttifak Devletleri güç kaybına uğrayarak geri çekilmeye başlamıştır. 1918'in ikinci yarısında Bulgar cephesi yarılmış ve Bulgaristan mütareke imzalamak zorunda kalmış, Bulgaristan'ı Almanya, Almanya'yı da Osmanlı Devleti'nin mütareke talebi izlemiştir. Mütarekenin yapılabilmesi için hükümet değişikliği gerekmişti. Zira savaşan bir hükümetle barış yapılamayacağı kanısından Talat Paşa Hükümeti 7 Kasım'da istifa ederek, yerine 14

Ekim’de İzzet Paşa Hükümeti kurularak mütareke yolları aranmıştır (Güneş, 1999: 124).

2.9 milyon askerle, Kafkas, Suriye, Hicaz, Yemen, Irak, Romanya, Galiçya, Makedonya ve Çanakkale olmak üzere 9 ayrı cephede savaşarak 400 bin şehit veren, 1 milyon dolayında askeri yaralanan ve binlerce askeri de esir düşen (Koçöz, 2010) Osmanlı Devleti, Savaşın başında kimse tarafından ciddi bir müttefik olarak kabul edilmemesine rağmen, savaşın uzamasına sebep olan taraf olan olarak çeşitli cephelerde mevzii başarılar elde etmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, Rusya’daki ihtilal ve Brest Litowsk Antlaşması ile Doğu Anadolu’yu kurtardığı gibi, Kafkaslardaki karışık durumdan yararlanarak Azerbaycan içlerine, Bakü’ye ilerleme başarısını göstermiştir. Ancak özellikle yer altı kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle savaşa katılan diğer devletlerin de hayati önem atfettiği bu bölgedeki etkinliği, uzun süreli olmamıştır. Diğer yandan Filistin ve Irak cephelerindeki başarısızlıklar da üst üste gelmiştir. Amman, Beyrut, Şam İngilizlerin eline geçerken, Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal, artık Anadolu’yu savunmaya yönelik önlemler almaya başlamıştır. Bulgaristan’ın mütareke imzalaması Almanya ile doğrudan ilişkileri kestiği gibi, Müttefik Devletlerin İstanbul ve Boğazlar üzerine yürümeye hazırlandığı bir esnada, Talat Paşa Hükümeti’nin istifasının ardından, sadrazamlığa getirilen Ahmet Paşa, mevcut diplomatik kanalları kullanarak Mütareke görüşmelerine başlamış ve 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’yle Osmanlı Devleti Savaş’tan çekilmiştir (Balcıoğlu, 2005: 39; Çeçen, 2007: 120).

Mütareke’nin ilk uygulama biçimi, İtilaf Devletlerinin Osmanlı Devleti hakkındaki niyetlerini ortaya koymuştur. Mütareke dönemi uzadıkça, işgal alanları daha da genişletilmiş ve ülke her geçen güç daha ağır koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Mondros Antlaşması’yla fiilen sona eren Osmanlı İmparatorluğu, İtilaf Devletleri’nin her istediğini yapar bir duruma gelmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya Osmanlı topraklarını işgale başlayarak, dünyanın merkezinde kendilerine bağımlı olacak yeni koloniler kurabilmenin arayışı içine girmişlerdi. İngilizler, Boğazlar ve İstanbul’u donanma aracılığıyla ele geçirince Fransızlar güneyden, İtalyanlar Batı’dan, Yunanlılar ise Trakya’dan ilerleyerek ülkenin ortalarına kadar ilerliyordu. Doğu Anadolu’daki otorite boşluğunu doldurmak üzere Ermeniler bir Büyük Ermenistan Projesi’ni gerçekleştirmek amacıyla ayaklanıyorlardı. Güneydoğu’da ise

İngilizler, kendilerine bağımlı olacak bir Kürdistan yaratmak çabası içine giriyorlardı. Böylece İmparatorluğun geri kalan merkez ülkesi üzerinde emperyalistler istediği planları yapıyor ve gelecekte kendilerine bağımlı olabilecek siyasal yapılanmaların arayışı içine giriyorlardı. İstanbul Hükümetleri'nin işgallere engel olmadığı bu ortamda Türk milleti örgütlenmeye giderek Müdafaa-ı Hukuk, Muhafaza-ı Hukuk, Heyet-i Osmaniye ve daha sonra da Redd-i İlhak vb. isimler altında siyasi, Kuvayı Milliye adı altında askeri nitelikli kurumlar oluşturarak faaliyete koyulmuştur (Balcıoğlu, 2005: 39; Çeçen, 2007: 120).

Yukarıda değinildiği gibi, Mütarekenin ardından Osmanlı Devleti birçok sorunla uğraşmak durumunda kalmıştır. Bir yandan galip devletler Anadolu'yu işgale başlarken, diğer yandan da Mütareke'nin 7. maddesinin (İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır) yarattığı müdahale ve işgal tehdidinden cesaret alan Rumlar teşkilatlanma faaliyetlerine başlamışlardır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve tabiiyetinde bulunan azınlıklara gösterdiği müsamahadan istifade eden Yunan Hükümeti de, özellikle Mütarekeden sonra Rumları kendi millî davasına alet etmiş, Rumlar da devletin en buhranlı anlarını yaşadığı bu dönemde, hükümetin güç ve nüfuzunu zayıflatacak, iç düzeni bozacak davranışlar içerisine girmişlerdir (Ünlü, 2004: 156; Mondros Ateşkes Antlaşması'nın Maddeleri, 2010).

Mütareke ortamından istifade eden Rumlar, Yunan Hükümeti, Yunan Büyükelçiliği ve Fener Rum Patrikhanesi'nin teşvik ve destekleriyle kısa sürede teşkilatlanmışlar ve bu teşkilatlar aracılığıyla Pontus Devleti'nin kurulması yolunda zemin arayışları içerisine girmişlerdir. Bu arayışta bahsi geçen üç kurum tarafından kurulan İstanbul merkezli çeşitli kulüp, dernek ve cemiyetler ve bu cemiyetler aracılığıyla yapılan yayın ve propaganda faaliyetleri, Pontus davası için oluşturulan çeteler ve Yunanistan'dan askeri, siyasi ve kültürel gayelerle gönderilen görevlilerin büyük rolü olmuştur. Pontusçu faaliyetler sadece İstanbul'da değil, aynı zamanda Trakya ve Karadeniz sahillerinde de etkin bir şekilde icra edilmiştir. Bu süreçte Yunanistan, Pontus idealleri uğruna çaba sarf ederken, Türk yetkilileri de gelişmeleri yakından izlemiş ve bazı önlemler almıştır. Pontusçuluk faaliyetlerini sonlandırmak amacıyla ilerde değinilecek olan Merkez Ordusu kurularak Pontus çetelerine karşı

etkili bir mücadele başlatılmıştır. Sonuç olarak Pontus hayali hem Rumlara, hem de Türklere pahalıya mal olmuş, çıkan çatışmalarda yüzler Rum hayatını yitirmiş ve yüzlercesi de İstiklal Mahkemelerinde ölüm cezasına çarptırılmıştır. Aynı şekilde binlerce Türk yaşamını yitirmiş, yüzlerce köy yakılmış, önemli miktarda para ve mal gasp edilmiştir. Bunlar işin maddi yönünü göstermektedir, ayrıca diğer tarafta yüzyıllar boyunca birlikte yaşayabilmiş olan bu iki toplum arasında sonraki kuşaklara intikal eden bir güvensizlik ortamının doğması şeklinde acı bir sonuç yatmaktadır (Ünlü, 2004: 167).

Mütareke döneminde emperyal güçler Rumların yanı sıra, Ermenileri, Arapları, Yahudileri ve Kürtleri kısa sürede Şark politikalarının uygulama araçlarına dönüştürmek istemiştir. Ermeni, Arap ve Yahudilerin önemli bir kısmını kullanmakta zorlanmayan İngiltere, Milli Mücadele süreci boyunca Kürtleri de kullanmak ve Türklerden ayırmak istemiş, ancak bunda başarılı olamamıştır. İngilizler Mütarekeden sonra Kürt aşiretlerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmış, İngilizlerin desteğiyle Mütareke ortamında çok sayıda Kürt cemiyeti ortaya çıkmıştır. Ancak Kürtlerin yaşadığı yerlerin sınırlarıyla Ermenilerin istediği toprakların çakıştığı, Ermenilerin istediği toprakların Kürtlerin yaşadığı yerleri de içine aldığı ortaya çıkmaktaydı. Bunun üzerine İngilizler, Kürtlerin yaşadığı bölgelerin kuzey ve güneyi için ayrı ayrı politikalar izlemiş, daha da önemlisi Kürtlere dönük olarak ikili bir politika izlemiştir (Zeyrek, 2013: 109-114).

Kurulan Kürt cemiyetlerinin çoğunluğu 1918-1919 döneminde kurulmuş olup, bunlardan en dikkat çeken Kürt Teali Cemiyeti'dir. Kürt Teali Cemiyeti'nin İngilizlerin dümen suyuna gittiğini ve İngilizlerin gerçek niyetlerini kısa sürede sezinleyen Kürt aşiretleri çoğunluğu oluşturmaktaydı. Bu dönemde 3. Kolordu Komutanı olan Mustafa Kemal'in öncülüğünde bir İngiliz girişimi olan Diyarbakır Kürt Kulübü kapatılmış ve üyeleri hakkında takibat başlatılmıştır. Bu girişim üstüne Mardin, Diyarbakır, Erzurum gibi şehirlerde yaşayan halk Osmanlı Devleti'ne olan bağlılıklarını çektikleri telgraflarla ve gönderdikleri muhtıralarla dile getirmiştir. Bu dönemde Kürtlerin yaşadığı topraklarda Ermenilere yurt bulma amacıyla olan İngilizler, Kürt aşiretlerini silahlandırarak onları Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Bu esnada Avrupa da Ermenilerin toprak taleplerini ciddiye almıştır. İngiltere, Fransa ve ABD'nin Ermenilerden yana tutumu karşısında

Kürtlerin İngiltere başta olmak üzere, diğer Batı ülkelerine yakın olmaları elbette ki beklenemezdi. Kürtlerin İngiliz oyununa karşı kararlılığı, Erzurum Kongresi'yle iyice netleşmişti. Sivas Kongresi'nden sonra yayınlanan bir bildiriyle de "Müslüman unsurlar arasında bir sorun olmadığı, Türk ve Kürtlerin birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş gibi yaşacakları" vurgulanmıştır. Diyarbakır'daki Kürt aşiretlerin tavrı da bu yöndeydi. İşgal karşısında müştereken ve silahlı olarak direniş göstereceklerini ifade etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nden ayrılmanın Ermeni egemenliğine girmekle eşanlamalı olduğu Kürtler tarafından kabul edildiği gibi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde alınan Misak-ı Milli kararlarında Kürtlerin çoğunlukta olduğu topraklar ülke sınırları içerisinde ayrılık kabul etmez bir şekilde bırakılmıştır. Ancak Milli Mücadele boyunca İngilizleri ve Kürt derneklerini cesaretlendiren İstanbul'un işgali gibi bazı olaylar gerçekleşmiş, Sevr Anlaşması'nın uygulanması beklenmiştir. Ancak Milli Mücadele ileride değinileceği gibi, büyük bir destekle içeride ve dışarıda kendini kabul ettirmişti. Sevr Anlaşması imzalandığında İstanbul Hükümeti, İstanbul dışında tanınmıyor ve Kürt sorunu neredeyse Lozan Konferansı'na kadar düzenlenen bütün uluslararası konferanslarda gündeme getirilmişti. Düzenlenen bu konferanslarda birçok konuda anlaşma sağlanamadığı halde, Kürt bölgelerinde Türk hâkimiyetinin kesinlikle kabul edilmeyeceği ortak bir görüş olarak belirmişti. Ancak Lozan Konferansı'nda Türklerle Kürtlerin yekvücut oldukları belirtilmiş, Kürtler aynı türdeş statüsünde tutulmuşlardı. Her şeye rağmen Türk-Kürt işbirliğiyle ileride değinilecek olan Milli Mücadelenin kazanılarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğunun belirtilmesinde yarar vardır. Milli Mücadele sürecinde Musul'u kaybeden Türkiye, Kürtleri kaybetmemiştir (Zeyrek, 2013: 118-124).

Mütarekenin ardından yaşanan onca olumsuzluğun ardından Mayıs 1919'da Yıldırım Orduları Komutanlığı'ndan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, aynı gün trenle Adana'dan İstanbul'a hareket etmiştir. Mustafa Kemal, 13 Kasım 1919'da İstanbul'a geldiğinde, şehir İtilaf devletleri tarafından işgal ediliyordu. 14 Kasım'dan itibaren Sadrazamlıktan ayrılmış olan Ahmet İzzet Paşa ve Rauf Bey (Orbay) ile görüşen Mustafa Kemal, daha sonra da Padişah Vahdettin'le ve diğer yetkililerle görüşmeler yapmış ve bu görüşmeler Mustafa Kemal'in İstanbul'da kaldığı altı ay boyunca sürmüştür. Mütarekede ülkenin işgal edileceğini önceden gören Mustafa Kemal, yıkılması kaçınılmaz olan ülkenin yerine devrimle yeni bir devletin kurulmasını

gerektiğini düşünüyordu. Mustafa Kemal, ulaşabildiği, etkili olacağını düşündüğü her yere ulaşarak, gelecekte ülkeyi bekleyen tehlikeleri delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır. Onun kurduğu her ilişki, kurtuluş için girişeceği eyleme katkı sağlanması amacıyla yöneliktir. Amacı Anadolu'ya geçecek, halk gücüne dayanacak bir kurtuluş ordusu örgütleyerek, yeni bir devlet kurmaktır. İstanbul'a amacına uygun araçlar sağlamak, subaylar başta olmak üzere insan kazanmak, örgütlenmek ve yetki elde etmek amacıyla gelmişti. İstanbul'da görüştüğü çok sayıda kişiden biri olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile yaptığı görüşmede, sorunların ancak Anadolu'da çözülebileceği, bu nedenle de 20. Kolordu Karargâhı'nın, direniş hareketi için merkezi bir konumda olan Ankara'ya taşınmasını istemiş ve Ali Fuat Paşa'nın bu öneriyi kabul etmesiyle, birlikte hareket etme konusunda anlaşmışlardır. Böylece, Anadolu'daki dağınık direniş örgütlerinin Doğu'da Kazım (Karabekir) Paşa'nın 15., Batı'da Ali Fuat Paşa'nın 20. Kolordusu'nun yönetimi altına alınarak, bu iki gücün de Mustafa Kemal'e bağlanarak tek merkezde toplanması kararlaştırılmıştır (Aydoğan, 2005: 94-100).

Türk Kurtuluş Savaşı'nın mimarı olan Mustafa Kemal'in İstanbul'da kurulan hemen hemen tüm gizli direniş örgütleriyle ilişkisi vardı. İstanbul'daki gizli direniş örgütleri, düşman denetimi altındaki depoları basarak, silah ve cephanelere el koymuş, sokağa egemen olan Rum ve Ermeni çetelerle çatışmış ve gerekli olan bilgileri toplamıştır. Ayrıca subaylarla Kuvayı Milliyeci olan memurlar da bu girişimlere gizli destek vermiştir. Ankara'nın ihtiyaç duyduğu silahların önemli bir bölümü, direnişçi güçlerin işgalci güçlerin depoladığı silahlara el konmasıyla sağlanmıştır. Ayrıca direnişçi örgütler, değişik biçimlerde sağladığı parayla, Fransız ve İtalyan tüccarlardan da silah satın almıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, baskınlarla ele geçirilen 38 bin ton silahı cephane ve donanımı, elinde hiçbir motorlu taşıt olmamasına rağmen, kağnılarla, at, deve ya da katırlarla Ankara'ya taşımıştır. Mustafa Kemal, İstanbul'un direnişini örgütlerken her kesimden fertlerle doğrudan, ya da dolaylı olarak ilişki kurmuş ve direniş yayılarak genişlemiştir. Savaşta yenilginin ve ardından gelen işgalin yol açtığı yönetim boşluğu, her yerde olduğu gibi Karadeniz'de de yaşayan azınlığı yüreklendirmiş, işgal güçlerinin korumasına güvenen bölge Rumları Türk köylerine saldırılar düzenleyip, savunmasız insanları öldürüp, buraları yağmalamıştır. Ancak saldırılara karşı savunma tepkisi ve silahlı

önlemler gecikmemiş ve bunlar İngilizleri rahatsız edecek boyutlara erişmişti. Bundan dolayı İngiliz İşgal Komutanlığı, padişah'a baskı yaparak Türk direnişinin önlenmesini ve yöre halkının silahsızlandırılmasını; aksi takdirde bu işi doğrudan İngiliz birliklerinin bölgeye asker göndererek yapacağını bildirmiştir (Aydoğan, 2005: 100-110).

Bu amaçla ve geriye kalan Türk kuvvetlerinin dağıtılmasını teftiş etme göreviyle, Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmesinden dört gün sonra, 19 Mayıs'ta Karadeniz kıyısında Samsun'a çıkan Mustafa Kemal; bu görev yerine, hemen bir hareket (bağımsızlık hareketi) örgütlemek ve bir ordu kurmak çift ödevine koyulmuştur. Mustafa Kemal, Samsun'a çıktığı andan itibaren, milli bir ordunun kadrolarını örgütleyerek ve bir kurtuluş savaşının temelini hazırlayarak çetin bir çalışma içine girmiştir (Lewis, 1983: 242-247).

Mustafa Kemal 30 Mayıs'ta 9. Ordu Müfettişliği'ne yükselmesiyle, çok büyük yetkilerle donatılmıştır. Mustafa Kemal'in bu atamasını sağlayan yönerge, onun üstlendiği asıl görev için başlangıçta çok büyük kolaylıklar sağlamış, kendisine asker-sivil tüm yöneticilerle görüşmek, karar vermek, verdiği kararları uygulamak olanağı vermiştir. Mustafa Kemal, bu durumu Nutuk'ta şöyle ifade etmiştir: "İki kolordunun doğrudan doğruya benim emir ve komutam altında olmasından fazla bir yetkim vardı ki, müfettişlik bölgesi civarındaki askeri birliklere dahi tebligat yapabilecektim. Keza bölgemde bulunan ve bölgame komşu olan vilayetlere de tebligatta bulunabilecektim. Bu yetkiye göre, Ankara'da bulunan 20'nci Kolordu ve bunun bağlı olduğu müfettişlikle ve Diyarbakır'daki kolorduyla ve hemen hemen bütün Anadolu sivil idare amirleriyle haberleşme ve temasta bulunabilecektim" (Atatürk, 2007: 10).

Ancak Mustafa Kemal'in faaliyetleri hakkında İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanı General Milne'nin Osmanlı Harbiye Nezareti (Savaş Bakanlığı)'ne yaptığı şikâyetten sonra, Mustafa Kemal'e İstanbul'a dönmesi emredilir, ancak O müfettişlikten ve ordudan istifa ettiğini bildirmiştir. Ancak Mustafa Kemal'in istifasından sonra bir buçuk ay gibi kısa bir süre içerisinde gerçekleştirdiği faaliyetler ve verdiği mesajlar, başta İngilizler olmak üzere istilacı devletlerin hesaplarını bozucu niteliktedir. Önce Havza'ya, ardından Amasya'ya geçen Mustafa Kemal, görevi dışında ülkenin farklı yerlerinde cereyan eden olaylarla ilgilenmeye, bildiriler

yayınlamaya ve yazışmalar yapmaya başlamıştır. 28 Mayıs 1919'da Havza'dan gönderdiği tamimde, milli teşkilat kurulmasını ve miting tertip etmelerini istemiştir. 21-22 Haziran 1919'da yayınlanan Amasya Tamimi'nde; yurdun bütünlüğünün ve milletin istiklalinin tehlikede olduğu ifade edilerek, alarm verilerek İstanbul Hükümeti'nin aczi ortaya konmuştur. Ayrıca bu tamimde, tüm ülkeyi içine alacak bir kuruluş öngörülmüş ve bu amaçla bir kongrenin yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Erzurum Kongresi'nde; Trabzon'dan Samsun'a, Doğu Vilayetleri olarak adlandırılan Diyarbakır, Elazığ, Bitlis ve Van'ın hiçbir sebeple birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılamayacağı; ülkenin birliğinin, bağımsızlığının, saltanat ve Hilafet makamlarının dokunulmazlığı için ulusal güçlerin ve ulusal iradenin egemen kılınacağı; her türlü işgal ve müdahaleye karşı direnileceği, işgal güçlerinin baskısı durumunda Saltanat ve Hilafet makamlarına bağımlılığın sağlanması için gerekli tedbirlerin alınacağı, ülkede yaşayan gayrimüslimlerin kazanılmış haklarına saygı duyulacağı; milliyet esaslarına saygılı ve ülkeyi istila amacı taşımayan devletlerin ekonomik, teknik ve sınaî yardımlarının memnuniyetle karşılanacağı, bölgelerin direniş cemiyetlerinin Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleşeceği ve Kongre tarafından seçilen bir Heyet-i Temsiliye'nin kabul edildiği yönünde kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlarla hiçbir sebeple vatanın bölünemeyeceği vurgulanarak, yabancı işgal ve müdahalesine karşı Osmanlı Hükümeti'nin iş yapamaz duruma düşmesi halinde milletin topyekûn kendini savunacağı ve direneceği, azınlıklara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozucu imtiyazların asla verilemeyeceği, manda ve himayenin kabul edilemeyeceği ifade edilerek, ulusal ve uluslararası kamuoyuna halkın bu konudaki kararlılığı gösterilmiştir. Bu Kongreyle milli kuvvetler, en azından bir bölgede teşkilatlanmıştı. Kongre'den sonra ikinci safha olan Sivas Kongresi'ne (4 Eylül) geçilmişti (Özüçetin, 2004: 69-72; Alptekin, 1978: 42-45; Dayı, 2003: 12-13).

7 gün süren ve 11 Eylül'de sona eren Sivas Kongresi'nde ülkenin tamamına yayılan merkezi bir ulusal örgütün yaratılması amacıyla, birbirini tamamlayan önemli kararlar alınmıştır. Kararlarda ifadesini bulan tam bağımsızlık anlayışı, Misak-ı Mili amacıyla birleşerek somut bir ulusal programa dönüşmüştür. Ülke düzeyinde gelişen ve gelişmekte olan yerel direniş örgütleri, tek bir merkezi örgüt içinde toplanmış ve bu girişimin kurallarını belirleyen bir tüzük de Kongre'de kabul

edilmiştir. Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'nde alınan kararlara geliştirici eklemeler yapılmış, 11 maddelik Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Tüzüğü ve bir ulusal bağımsızlık bildirisi niteliğindeki sonuç bildirisi kabul edilmiştir. Sivas Kongresi'yle Erzurum Kongresi'nde seçilen Heyet-i Temsiliye, İstanbul Hükümeti'nin karşısına artık bir siyasi güç merkezi, adı konmamış bir tür hükümet olarak çıkmıştır. Heyet-i Temsiliye, TBMM toplanana kadar, yaklaşık yedi aylık süre içinde, askeri ve milli bürokrasiyi kendisine büyük ölçüde bağlamayı başarmış ve ikinci bir hükümet olarak Kurtuluş Savaşı'nı yönetmiştir (Aydoğan, 2005: 156-157).

Yukarıda da belirtildiği gibi, Sivas Kongresi'nde alınan kararlarda ifadesini bulan tam bağımsızlık anlayışı, Misak-ı Milli amacıyla birleşerek somut bir ulusal programa dönüşmüştür. Dolayısıyla Misak-ı Milli, Milli Mücadelenin siyasi ve askeri hedeflerini gösteren bir belge olması hasebiyle, Cumhuriyet tarihinde önemli bir yere sahiptir (Özüçetin, 2004: 72). Çünkü Müdafaa-i Hukukçuların çoğunlukta olduğu son Osmanlı Meclisi'nde okunan, ulusal ant olarak kabul edilen Misak-ı Milli, bir anlamda Anadolu ve Rumeli'de yürütülen ulusal Kurtuluş Savaşı'nın hem temel nedenini, hem de ana hedefini oluşturmaktadır (Çeçen, 2007: 123-124).

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temellerinin atıldığı 1919 yılı Türkiye'si, Mondros Mütarekesi'nin bazı maddelerini kendilerine göre yorumlayan yabancı devletlerce işgal edilmiştir. Hatay, Antep, Urfa ve Maraş İngilizlerce; Adana ve Mersin Fransızlarca; Fethiye, Marmaris, Bodrum ve Kuşadası İtalyanlarca; İzmir ve çevresi Yunanlılarca işgal edilmiştir. Boğazlar, Trakya ve İstanbul ise galip devletlerin işgali altına girmiştir. Diğer yandan, işgallerden artakalan topraklarda da tam bir Türk egemenliği söz konusu değildi. Zira bazı kesimlerde belirgin düzeyde azınlıklar bulunmaktaydı. Kurtuluş Savaşı öncesinde Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları'nda aralıksız sekiz yıl boyunca mücadele eden halkın verdiği yitkilerle toplumun yapısı değişmiş, 18-35 yaş arasındaki erkek işgücünde büyük bir gedik açılmıştır. Üretici gücün azalıp, tüketici durumundaki çocuk ve yaşlıların arttığı toplumun maddi durumu hiç iç açıcı değildi. Mustafa Kemal'in milli bir ordunun kadrolarını örgütleyerek, Kurtuluş Savaşı'nın temelini hazırlamaya başladığı 19 Mayıs 1919 günü yürürlükte olan vergi, harç ve tekel gelirlerine ilişkin yasalar, Kurtuluş Savaşı sürecinde uygulanarak, savaş finansmanını sağlayacak devlet gelirleri

halktan toplanmıştır. Ayrıca Sovyetler, Fransa ve Hint Müslümanlarca da yardım edilmiştir (Müdderisoğlu, 1994: 28-33).

Böyle şartlar altında başlatılacak olan Kurtuluş Savaşı'nı yürüten ve yürütecek olan önderin Mustafa Kemal olduğu Sivas Kongresi'nde bir kez daha anlaşılmıştı. Sivas Kongresi'nin istediği gibi sonuçlanmasının verdiği güçle Damat Ferit Hükümeti'ne karşı Mustafa Kemal'in gösterdiği etkin mücadeleden dolayı, Damat Ferit çekilip Ali Rıza Paşa hükümeti kurmuştur. Bu durum İstanbul'a karşı Anadolu'nun gösterdiği bir başarı olup, orduyu yanına alan Mustafa Kemal, halkı da büyük ölçüde yanına almıştı. Bir zamanlar Amasya'da yayınlanan genelgeyi bir ayaklanma olarak kabul eden İstanbul Hükümeti'nin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa, Mustafa Kemal'le 20 Ekim 1919'da Amasya'da yaptığı görüşmede, Ankara'nın bütün isteklerini kabul etmiştir. Bundan sonra Mebuslar Meclisi için seçimler yapılmış ve seçimin sonunda önemli bir durum belirlemişti. Mademki Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı, İstanbul Hükümeti'nce tanınmıştı, öyleyse Meclis'in Anadolu'da toplanması daha güvenli ve uygun olacaktı. Mustafa Kemal'in bu yöndeki önerisi, 16 Kasım 1919'da Sivas'ta yapılan toplantıda reddedilmiş, ancak Atatürk'ün bu önerisinden beş ay sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da ilk TBMM toplanmıştır (Ercan, 1981: 45-46).

TBMM'nin Ankara'da toplanmasından önce, bazı önemli olaylar olmuştur. 27 Aralık'ta Ankara'ya gelen Mustafa Kemal, bu İç Anadolu kasabasının Kurtuluş Savaşı için en iyi yer olduğuna karar vermiştir. Seçimden sonra İstanbul'da toplanan Mebuslar Meclisi'nde Sivas Kongresi kararları ve Ulusal Ant (Misak-ı Milli) onaylanmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgalinin ardından, 11 Nisan'da Meclis'in Padişah fermanıyla dağıtılmasının ardından, umutlar Meclis'in Ankara'da toplanması yönündeydi. Ancak Mustafa Kemal, Mebuslar Meclisi'nin aynen Ankara'da toplanmasının, İstanbul Hükümeti'nin Ankara üzerinde sürekli baskı yapacağı anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu yüzden, seçimlerin yeniden yapılması ve yeni bir meclisin toplanmasını önermiş ve bunun ardından yapılan seçimlerin sonunda 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM açılmıştır. Olağanüstü yetkilere sahip olan bu Meclis'in başkanlığına Mustafa Kemal seçilmiş ve on bir bakandan oluşan bir hükümet kurulmuştur. Meclis'in toplanmasından on ay sonra, 20 Ocak 1921'de Meclis, ilk anayasayı yapmıştır. Böylece Kurtuluş Savaşı'nı hazırlayanlar, artık

ulusal devletlerini kurmuştur. Bundan sonra işgal kuvvetlerine karşı sıcak savaş başlamıştır (Ercan, 1981: 46-47).

Ancak yapılan sıcak savaşa geçmeden önce, bu süreçte imzalanan ve adeta Kurtuluş Savaşı'nın tetikleyicisi olan Sevr Anlaşması'na değinilmesinde yarar vardır. İngiliz parlamenterleri olan Mark Sykes'ın fikir babalığını yaptığı ve adını verdiği, Türkiye'nin Orta Doğu topraklarının paylaşılmasını öngören, İngiltere ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da yapılan Sykes-Picot Anlaşması'yla Sevr Antlaşması'nın temelleri atılmıştır. Ancak bu süreç 1920'ye kadar sürmüştür. 11 Aralık 1919'da bir araya gelen İngiliz Başbakanı David Lloyd George ve Fransa Başbakanı Georges Benjamin Clemenceau'nun toplantısında, Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri tarafından 25 maddelik bir taslak hazırlanarak, 433 maddelik Sevr Antlaşması'nın ilk müsveddesi oluşturulmuştur. Daha sonra 23 Aralık'ta yapılan toplantılarında Kürdistan diye adlandırılan bölgenin ve Ermenistan'ın Fransa ile İngiltere arasında paylaşılması konusu görüşülmüştür. Ayrıca bu toplantının konularından birini, İzmir'in Yunanlılara verilmesi konusu teşkil etmiştir. Bu görüşmeler sürerken, Türkler özellikle de Mustafa Kemal göz ardı edilmemişti. Osmanlı Meclisi dağılmadan önce İngilizler, Sultan, Milli Müdafaa Teşkilatı'nı ve Mustafa Kemal'i İstanbul'a bağlatarak, daha sonra Sultanla bir anlaşma yaparak, milli mücadele hareketini bu anlaşmaya uymaya mecbur bırakmayı istemiştir. Bu amaçla Ali Rıza Paşa Kabinesi, Salih Paşa'yı Paris'e gönderilecek temsilcilerin seçimi için Mustafa Kemal'le görüşmeye göndermiş; ancak yapılan görüşmede Mustafa Kemal, Paris'e temsilci gönderilmemesini teklif etmiştir. Salih Paşa'nın bu öneriyi kabul etmesi üzerine, bu gelişmeden memnun olmayan İngilizler, çok ara geçmeden çıkarlarına hizmet eden Damat Ferit Paşa'yı sadarete getirmiş ve 22 Nisan 1920'de Paris'te yapılan Sulh Konferansı'na davet etmiştir (Ulus, 2009: 237-238).

Damat Ferit Paşa'nın katıldığı Paris'teki konferanstan sonra 12 Şubat'ta yapılan Londra Konferansı'nda, İstanbul, Boğazlar, kapitülasyonlar ve mali denetim konularında çalışmalar yapılarak karara varılmıştır. 18 Nisan'da yapılan San Remo Konferansı'ndaysa, sınırları Ermenistan'ın güneyinden ve Fırat'ın doğusundan geçecek bir Kürdistan'ın kurulması kararlaştırılmıştır. Bundan sonra, TBMM'nin açılmasından bir gün önce, Osmanlı Devleti Paris'e yapılacak görüşmeler için davet edilmiştir. Görüşmeye eski sadrazamlardan Tevfik Paşa, Nâfia Nazırı Cemil Paşa,

Dâhiliye Nazırı Reşit ve Maarif Nazırı Fahreddin Bey'ler katılmıştır. Sevr Antlaşması'nın taslağının Türk heyetine verilmesinden sonra, 11 Mayıs 1920'de Sevr Antlaşması, Babıâli temsilcilerine tebliğ edildikten sonra, çok az bir değişiklikle Batılı devletler ve Osmanlı Hükümeti'nin temsilcileriyle Fransa'nın Sevres şehrinde imzalanmıştır (Ulus, 2009: 239-241).

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından İttihatçıların Avrupa'ya kaçmalarından sonra, Sultan'ın ve eski hâkim sınıfın telaşla doldurmaya çalıştıkları bir siyasal boşluk oluşmuştur. Bu siyasal boşluk ortamında iktidarda olan İstanbul Hükümeti, Müttefikler'in dayattıkları her şartı kabul etmiştir. Sevr Antlaşması da bunu göstermektedir. Bu antlaşma sadece güdük bir Türk devletine izin vererek Anadolu'nun bölünmesini öngörmekle kalmıyor, aynı zamanda ülkeyi Britanya, Fransa ve İtalya'nın fiili olarak hâkimiyeti altına sokacak kısıtlamaları da beraberinde getirmekteydi (Ahmad, 2011: 63-64).

Sevr Antlaşması'nın hükümlerine bakıldığında: Osmanlı Devleti'nin İstanbul ve çevresiyle Anadolu'da küçük bir toprak parçasından ibaret olacağı, ancak Antlaşma hükümlerine saygı gösterilmezse İstanbul'un da Osmanlı Devleti'nden alınacağı; Devlet'in sınırlarının Trakya'da Midye'nin doğusundan başlayıp Büyükçekmece Gölü'ne ineceği, bu hattın batısında kalan Trakya'nın Yunanistan'a verileceği; güney sınırının ise İskenderun Körfezi ile Antalya Körfezi'nden başlamak üzere Antep, Urfa ve Mardin'i dışta bırakarak Irak sınırına varacağı; Boğazların savaş zamanında bile tüm devletlerin gemilerine açık bulundurulacağı ve kendisine mahsus bir bayrağı ve bütçesi olan bir Avrupa komisyonu tarafından kontrol edileceği; kapitülasyonlardan tüm Müttefik Devletler'in yararlanacağı; İngiliz, Fransız, İtalyan ve Osmanlılardan kurulacak bir komisyonun ekonomik faaliyetleri düzenleyeceği, bütçe üzerinde son söz söyleme yetkisine sahip olacağı, Türk parasının cins ve miktarını düzenleyeceği, komisyonun elde ettiği paraları sırasıyla işgal kuvvetlerinin masraflarını, savaş sırasında zarar görmüş olan Müttefiklerin zararlarını karşılamaya ayıracağı ve geriye kalanları Osmanlı Devleti için harcayacağı; azınlıkların her derecede okul açabileceği; devletin askeri kuvvetinin on beş bini jandarma olmak üzere 50 bin 700 kişiden ibaret olacağı ve ağır silahlar bulundurulmayacağı ve zorunlu askerlik hizmetinin olmayacağı; Antlaşma'nın uygulanmasına başlanmasından bir yıl sonra Kürtlerin Doğu Anadolu'da bağımsız

bir kuruluş meydana getirmek istemeleri ve bu isteklerinin Milletler Cemiyeti'nce kabul edilip Osmanlı Devleti'ne tavsiye edilmesi halinde Osmanlı Devleti'nin bu tavsiyeyi yerine getireceği; Hicaz'ın bağımsız bir devlet olacağı, Osmanlı Devleti'nin Mısır üzerindeki bütün haklarından vazgeçerek, Suriye, Irak ve Filistin için verilecek bütün kararları kabul edeceği; On İki Ada'nın İtalyanlara, Akdeniz'deki diğer adaların Yunanlılara, İzmir ile Tire, Ödemiş, Akhisar ve Bergama'yı içine alan bölgede Osmanlı hâkimiyeti hakkının icrasının Yunanlılara bırakılacağı öngörülmüş olup, bu Antlaşma'yla adeta Osmanlı Devleti'ne bir kefen biçilmiştir (Uca, 1999: 284-285).

Ancak bu Antlaşma'yla çizilen karamsar tablo, ülkenin verdiği Ulusal Kurtuluş Savaşı'yla yerini bağımsız bir Cumhuriyet'e bırakmıştır. Sivas Kongresi'nden sonra Milli Müdafaa Teşkilatı, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal'in emir ve direktifleriyle düzenli bir biçime sokulmuştur. Bu milis güçlere komutanlar atanmıştır. Daha sonra yapılan savaşlarda önce Maraş 1920'de boşaltılmış, bunu 10 Nisan 1920'de Urfa'nın kurtuluşu izlemiştir. Bu süreçte özellikle Antep, anlatılmaz bir şekilde kendisini savunmuş; ancak on bir ay süren Fransız kuşatması sonunda açlık başlayınca, Kent Fransızlara teslim olmuştur. Güney Cephesi'nde Fransızlar haksız olarak işgal ettikleri Türk toprakları üzerinde tam bir başarı elde edemeyeceğini ve yapılan askeri müdahalelerin parasal bakımdan ülkeye zarar verdiğini anlamıştır. Fransız Parlamentosu'nda da görüş ayrılıklarının olduğu bu dönemde, Fransa barış yapma amacındaydı. Durum Türkiye için de iç açıcı değildi. Batı Cephesi'nde ilerleyen Yunan saldırısından dolayı yeni birliklere ihtiyaç duyuluyordu. Bu yüzden Fransa'yla 20 Ekim 1921'de, Hatay ve İskenderun dışında yaklaşık bugünkü Türkiye-Suriye sınırını çizen Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca bu dönemde, ülke iç savaş felaketinden kurtarılmıştır. İsyancıların halk üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmıştır. Daha sonra, Yunan saldırılarına karşı, Doğu Cephesi'ni sağlama almak ve Sovyetler Birliği'yle ilişkileri sağlayan Kafkas Seddi'ni açık tutmak amacıyla; Ermeni saldırıları durdurulmuş ve bölgeden tamamıyla uzaklaştırılmıştır. İmzalanan Gümrü Anlaşması'yla Ermeniler, hem Türkiye'nin doğusundaki savlarından, hem de işgal ettikleri Kars, Ardahan ve Artvin'den vazgeçmişlerdir. Türk yenilgisinden sonra arta kalan Ermeni birliklerini temizleyen Sovyetler Birliği'yle de Moskova Antlaşması yapılmıştır. İmzalanan bu

anlaşmalarla doğuda ve güneyde güvence sağlandığından, artık Batı Cephesi'nde sonuca ulaştıracak askeri etkinliklere geçilebilirdi (Ercan, 1981: 50-51; Aydoğan, 2005: 281-282).

Batı Cephesi'ndeki çarpışmalar I. İnönü Savaşı'ndan önce başlamıştı. Cephede, tümen komutanlarından itibaren, düşmanın muhtemel hareketlerine karşı alınacak önlemler düşünülmüş ve Genel Kurmay Başkanlığı ile Batı Cephesi arasında gerekli yazışmalar sürdürülürken, 28 Ağustos 1920'ye kadar çeşitli çarpışmalar gerçekleşmiş ve bu çarpışmalar neticesinde 29 Ağustos'ta Yunanlılar Uşak'ı ele geçirmiştir. Bu günlerde Batı Cephesi oluşturulmuş, ancak tam anlamıyla düzenli ordu kurulamamış ve çarpışmalar hala önemli düzeyde ulusal güçlerle sürdürülmüştür. Bu dönemde Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün karşı çıkmalarına rağmen cephe komutanı Ali Fuat Paşa, Gediz bölgesinden Yunanlılara saldırmıştır. Saldırıda birliklerimizin yenilmesinin ardından, TBMM Batı Cephesi'ne gerekli önemi vermiş ve Genel Kurmay Başkanı olan İnönü, Batı Cephesi Komutanlığı'na atanmış, Genel Kurmay Başkanlığı'na da Milli Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa vekâleten verilmiştir. I. İnönü Savaşı'ndan önceki günlerde Çerkez Ethem ayaklanmış ve bu ayaklanma bastırılmış, Çerkez Ethem Yunanistan'a kaçmıştır (Ercan, 1981: 51-52). Kurtuluş Savaşı yıllarında 1920'de Balıkesir ve Çanakkale civarlarında Kuva-i Milliye kuvvetlerine karşı ayaklanan ve bir Çerkes olan Ethem Bey tarafından bastırılan Anzavur Ayaklanmalarına dâhil olan Saltanat yanlısı Çerkesler, yeni ulus devletin oluşum sürecinde Çerkeslere daha şüpheyile bakılması gerektiği yönünde bir anlayışın oluşmasına yol açmıştır. Kaldı ki, Yunan işgalinin ardından harekete geçerek Salihli Cephesinde Yunan askeri birliklerine karşı kısa sürede ünlenerken Kütühya havalisine egemen olan, henüz Ankara'nın yeni bir iktidar merkezi olarak kendini kabul ettirme sürecinde emrinde önemli bir askeri kuvvetin bulunmadığı 1920'lerin başlarında Ankara'daki harekete karşı gelişmeye başlayan yerel isyanların birçoğunu bastıran ve çok sayıda Çerkes büyüğünün öldürülmesine neden olan Çerkes Ethem'in daha sonraki yıllarda Atatürk ve İnönü'yle ihtilafa düşmesinin ve yukarıda değinilen ayaklanmanın ardından "hain" olarak nitelendirilmesi sonucunda bu kez "Çerkes Ethem" şeklinde tanımlandığı ve bu yüzden aslında Çerkeslerin ve Çerkesliğin bir anlamda Ankara Hükümeti'yle ve yeni siyasal elit tarafından ötekilendiği bilinmektedir. Söz konusu ötekilenme sürecinin

aynı şekilde Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından gündeme getirilen Türkleştirme politikası karşısında Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi Çerkes aydınlarının yeni Türkiye'nin "Türklük" değil, aksine "İslam" üst kimliği çerçevesinde oluşturulması gerektiği düşüncesiyle Halifelik makamının kaldırılmasına karşı muhalefetleriyle sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Getirilen bu eleştirilerden dolayı Çerkesler, daha sonraki dönemde "gerici" ve "cumhuriyet karşıtı" damgasını yemiştir. Çerkes sözcüğü de Cumhuriyetin ilk yıllarında günümüzdekinden farkı bir anlam ifade etmiştir. Etnik farklılıkların ötesinde bir proje olarak nitelenen cumhuriyetçi ulus devlet inşa sürecinde, "Çerkes" sözcüğü yerine ülkede yaşayan Kafkas halklarını tanımlamak için "Kafkas" ya da "Kuzey Kafkas" gibi adların kullanımı kamusal alanda zorunlu kılınmıştır. Oysaki Kurtuluş Savaşı'nın başlangıç yıllarında Çerkes komutanları ve askerlerinin gerek Batı Cephesi, gerek Doğu Cephesi ve gerekse Kilikya Cephesi'nde çok önemli bir varlık göstermiş ve Atatürk de 19 Mayıs 1919'da özellikle Samsun ve Havza dolaylarında yaşayan Çerkesleri örgütlemek ve onların desteğini almak amacıyla yolculuğuna bu bölgeden başlamıştır. Ancak daha sonraki yıllarda Cumhuriyetin kurucu siyasi eliti tarafından Çerkesler, "hain", "gerici" ve "Cumhuriyet karşıtı" olarak nitelendirilmiştir (Kaya, 2007: 57-59; Kılavuz, 2011: 274).

Çerkes Ethem'in başlattığı ayaklanmanın bastırılmasının ardından yukarıda da değinildiği gibi Yunanistan'a kaçan Çerkes Ethem'in kışkırtmasıyla durumu uygun gören Yunanistan 6 Ocak 1921'de ileri harekâta geçmiş ve buna karşılık olarak I. İnönü Savaşı yapılmıştır. Türk tarafının 10 Ocak'ta İnönü mevzilerinde düzenli orduyla yaptığı savaşta, Yunan birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır (Ercan, 1981: 52).

Kurtuluş mücadelesinde Türk-Sovyet yakınlaşması, TBMM ordusunun Ermenileri yenilgiye uğratıp Sevr Antlaşması'nın geçersizliğini Erivan Hükümeti'ne kabul ettirmesi, Kilikya bölgesinde Fransızlara karşı elde edilen başarılar, Çerkez Ethem'in yenilmesi ve nihayetinde I. İnönü Savaşı'nda elde edilen zafer, TBMM'nin itibarını artırmıştır. Bunlar da Şark Meselesi ışığında temellenen doğu politikasını gözden geçirmek amacıyla İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un, Fransız Başbakan Aristide Briand ve İtalya'nın Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın 20 Ocak 1921'de Paris'te bir araya gelerek, Şark Meselesi'nin çözümü

için bir konferans yapılmasına karar vermelerine yol açmıştır. 21 Şubat 1921'deki Londra Konferansı'nın amacına ulaşabilmesi için, Mustafa Kemal'in ya da Ankara Hükümeti'nin yetkili bir temsilcisinin de Osmanlı Temsilciler Kurulu'na katılması gerektiği yönünde karar alınmıştır. Ancak Ankara Hükümeti, Londra Konferansı'na Sevr'i kabul eden İstanbul Hükümeti aracılığıyla ve birlikte katılmanın aldığı kararlara ters düşeceğini ve kendini inkâr noktasına götüreceği gerekçesiyle, teklifin doğrudan kendisine yapılmasını istemiş ve doğrudan davet konusunda İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'dan olumlu yanıt alınmış ve belirlenen Temsilciler Kurulu 8 Şubat'ta Ankara'dan yola koyulmuştur (Kara, 2009: 159-160).

Çıkarların çatıştığı ve tarafların birbirine daha işin başında şüpheyile baktığı bir ortamda açılan Londra Konferansı'nda Sevr Antlaşması'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılmışsa da, söz konusu değişiklikler Türk tarafının Misak-ı Milli tezine uygun düşen değişiklikler olarak kabul görmemiştir. Konferans'ın 9 Mart'ta gerçekleşen oturumunda Türk tarafının İzmir'in boşaltılması isteği, Yunanlılarca kabul edilmemiş ve Yunanlıların yeni bir saldırıya hazırlandıkları ifade edilmiştir. Konferans'taki Müttefik Devletler, Türk-Yunan Savaşı'na onay verirken zorlanmamıştır. Savaş iznini Yunanlılara veren Müttefik Devletler, Türk Temsilciler Heyeti'ne Konferans kararını bildirip, bir an önce buna cevap vermelerini istemiştir. Ancak Türk Temsilciler Heyeti, sunulan şartların kabul edilebilir olmadığını belirtmiş ve Doktor Nihat Paşa'yı Londra'da bırakıp, Konferans'tan ayrılmıştır. Ancak TBMM Hükümeti adına Londra'da bulunan Bekir Sami Bey'le ikili anlaşmalar yapılmış ve Türk Temsilciler Kurulu, ülkeye dönmeden Yunan ordusu yeniden saldırıya geçmiş ve 27 Mart'ta II. İnönü Savaşı başlamıştır (Kara, 2009: 165-169).

Kanlı bir şekilde beş gün süren bu savaşın en önemli özelliği, düşmanın sert baskılarının karşı taarruzlarla kırılması ve İnönü savunma hattının en kritik anlarda dahi bırakılmamasıdır. Türk kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlanan II. İnönü Savaşı, Batı dünyasında, özellikle İngiltere'de büyük tepki yaratmış, karşılarında düşman olarak çeteleri değil, yeniden kurulmuş olan düzenli bir Türk ordusu olduğunu anlamışlardı. Yunanlıların büyük bir hayal kırıklığına uğradığı II. İnönü Savaşı'ndan sonra, İngilizlerin Yunanistan'a duyduğu güven derinden sarsılmış ve İngiltere bundan sonrası için tarafsız kalacağını Türk Hükümeti'ne bildirmiştir. Ayrıca İngiltere,

TBMM Hükümeti'yle yeni temaslar kurma eğilimlerini artmıştır. Ayrıca İtilaf Devletleri Mayıs 1921'den sonra Anadolu'da bulunan kuvvetlerini çekmeye başlamışlardır. II. İnönü Zaferi'nden sonra, TBMM'ye güven artmış ve milletin kaynaşması sağlanmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın önemli safhalarından birini teşkil eden II. İnönü Savaşı'ndan (Çelebi, 2003: 213-214) sonra Yunanlılar tekrar saldırıya geçmiştir. İki hafta süren kanlı çarpışmaların ardından, Türk ordusu Sakarya Irmağı'nın doğusuna kadar çekilmek zorunda kalmıştır. Bunun ardından Yunanlılar saldırılarını durdurarak toparlanmaya ve Ankara'yı almak için yapacakları saldırının hazırlığına başlamıştır. Türk ordusunun önemli kayıplar vererek Sakarya'nın doğusuna çekilmesi büyük moral bozukluklarına yol açmıştır. Daha da azalan işgallerden artakalan topraklardaki tüm olanakların (hasadın) kesin sonuca yönelik çarpışmalar başlamadan seferber edilmesi ve bunun için hızlı kararlar alınarak uygulanması zorunlu hale gelmişti. Bütün yetki ve sorumlulukların tek elde toplanmasını sağlamak için, 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık Yasası çıkarılmıştır. Bu yasayla Mustafa Kemal'e TBMM'nin tüm yetkileri üç ay süreyle verilmiştir. Türk ordusunun Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilişinden Mustafa Kemal'in Başkomutan seçilmesine kadar geçen on gün içinde, Yunanlılar Ankara'yı ele geçirmeyi hedefleyen büyük saldırının hazırlıklarını hızlandırmıştı (Müdderisoğlu, 1994: 38-40).

Bu yüzden Türk tarafının çok kısa zamanda sonuç almasını sağlayacak tedbirlere ihtiyacı vardı. Ancak her emri bir yasa olan ve her kararını hemen uygulatma yetkisi olan Mustafa Kemal'in kısa sürede sonuç alacağı herhangi bir klasik gelir artırıcı tedbiri uygulama şansı yoktu. Zaten Mustafa Kemal de klasik mali tedbirlere başvurmayı düşünmemiş, geniş çapta uygulanacak ve kısa sürede sonuç alınacak bir sistem olan Tekalifi Milliye Kararları'nı yürürlüğe koymuştur. 22 Ağustos 1921'de son model silah ve gereçlerle donanmış olan 122 bin kişilik Yunan ordusu saldırıya geçmiş ve Yunanlıları silah, cephe, araç-gereç yönünden büyük yokluklar içinde olan 100 bin kişilik Türk ordusu karşılamıştır. Mustafa Kemal, bir yandan Yunan saldırılarını kırmaya, diğer yandan da cepheyi uzatarak Yunan gücünü yaymaya ve kuvvetinin ağırlık merkezini dağıtmaya çalışmış olup, Ankara'nın kenar mahallelerine kadar sokulan Yunanlıların vurucu güçleri zamanla azalmış, yıpranan,

tükenen, aç kalan ve büyük moral bozukluğuna uğrayan Yunan ordusuna büyük bir darbe vurulmuş ve Sakarya'nın batısına atılmıştır (Müdderisoğlu, 1994: 41-42).

Kurtuluş Savaşı içinde bir dönüm noktası olan Sakarya Savaşı ile üstünlük Türklere geçmiştir. Emperyalist Avrupa ülkelerinin ateşkes önermesine rağmen, onların bu isteği kabul edilmemiştir. Rusya ile ilişkiler düzelmiş olup, Kafkas ülkeleriyle de anlaşmalar imzalanmıştır. Fransızlarla imzalanan Ankara Anlaşması da bu savaştan sonradır. İtalya ve Fransa, İngiltere'ye karşı Türkiye'yi desteklemiştir. Türkiye'de Yunanistan'ın kesin bir başarı sağlamayacağına inanan İngiltere de Yunanistan'dan desteğini çekmiştir. Böylece Yunanistan Türkiye'nin karşısında yalnız kalmıştır. Bu teke tek durumda Yunanistan'ın işini bitirmek hiç de zor olmamıştır. Uzun bir hazırlık döneminden sonra 26 Ağustos 1922'de Türk ordusu karşı saldırıya geçmiş ve İngiltere'den umduğu yardımı alamayan Yunan ordusu Savaş'ın beşinci günü dağılmıştı. 200 bin kişilik Yunan ordusunun yok edildiği bu Savaş'la Batı Anadolu'nun tamamı düşman işgalinden temizlenmiştir. Batı Anadolu'dan sonra sıra Boğazlarla Trakya'ya gelmişti. Türk askerlerinin Boğazlarda İngiliz askerleriyle karşı karşıya gelmesi üzerine, bu noktada İngiltere'yle sıcak bir savaşa girmenin yararlı olmayacağından dolayı, bu sorun Mudanya Ateşkes Antlaşması'na bırakılmıştı (Ercan, 1981: 53-55).

Ateşkes Antlaşmasının imzalanması için Mudanya'da 3 Ekim 1922'de başlayan Konferans'ın 8 Ekim'deki oturumunda Yunan askeri birliklerinin çekilmesi konusunda Türklerin isteği kabul edilmiş, 11 Ekim'de Antlaşma İtilaf güçlerinin ve Türkiye'nin temsilcilerince, üç gün sonra da Yunan temsilcilerince imzalanmış ve 15 Ekim'de yürürlüğe girmiştir. Bu Antlaşma'da bir devletin temelleri diplomatik anlamda masada yeşerirken, aynı zamanda ülkeyi Lozan'da temsil edecek olan İsmet Paşa, kendisini kanıtlama fırsatı bulmuştur (Başyigit, 2007: 183-184).

Yeni Türk devletinin uluslararası alanda kazandığı büyük bir başarı olan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda elde edilen başarıyı, Lozan Barış görüşmelerinde elde edilen başarı izlemiştir (Ercan, 1981: 55-56). Mudanya Konferansı esnasında alınan bir kararla, barış görüşmeleri için Lozan'da bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştır (Balcıoğlu, 2005: 371). Misak-ı Milli'de öngörülen sınırlar içinde bir Türk devletinin kurulmasının kabul edildiği antlaşma, ulusal mücadelenin nihai başarısını belgeleyerek, 24 Temmuz 1923'te Lozan Konferansı'nda imzalanmıştır.

İtilaf Devletleri, Lozan Konferansı başlamadan önce Ulusalçı heyetin yanı sıra, Osmanlı Sultanı IV. Vahdettin'i de konferansa davet etmiştir (Ahmad, 2011: 67-68).

İtilaf Devletleri'ne göre konferans, Sevr Antlaşması'nın yalnızca bir düzeltmesi olacaktı. Bu nedenle yeni antlaşmayı Osmanlı Hükümeti'nin de imzalaması gerekiyordu. İtilaf Devletleri'nin amacı, Türk heyeti arasında görüş ayrılığı yaratarak isteklerini kolayca kabul ettirmek ve Türkleri bölmektir (Balcıoğlu, 2005: 371). Ancak bu Konferans'ta Sultan'ın İngiliz kartını oynamaya istekli olması, Mustafa Kemal'e saltanatı kaldırma bahanesi sağlamıştır. Saltanatı kaldırma hususunda kararını veren Mustafa Kemal, saltanatın ve hilafetin birbirinden ayrılacağını ve saltanatın kaldırılacağını beyan etmiştir. Bundan sonra Sultan diye bir şey kalmayacak ve bir Osmanlı şehzadesi siyasal iktidarı olmadan, dini yetkilerle sadece Halifelik makamında oturacaktı. Bu uzlaştırmayla Mustafa Kemal, dini unsurların siyasal değişikliğe karşı muhalefetini yatıştırmak, meşru ve sayılan bir otoritenin yararlarını politikanın üstünde tutmak ve aynı zamanda Sultan'ın şahsi hâkimiyetine de son vermek umundundaydı. Parlamento Osmanlı İmparatorluğu'nu yaklaşık yedi yüzyıldır yöneten bu kurumu 1 Kasım 1922'de yapılan bir oylamayla kaldırmıştır. Son Sultan IV. Vahdettin 17 Kasım'da bir İngiliz destroyere binerek ülkeden kaçmış ve 1926'da San Remo'da ölmüştür (Ahmad, 2011: 67-68; Lewis, 1983: 257).

Saltanatın kaldırılması üzerine, ülkenin tek temsilcisi durumuna gelen Ankara Hükümeti, Lozan Barış Konferansı'na katılmıştır (Çeçen, 2007: 158). Barış Konferansı'nın 20 Kasım 1922'de açılmasına rağmen, Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923'te imzalanabilmiştir. Antlaşma imzalanıncaya kadar, aylarca süren diplomatik çekişmeler olmuştur (Lewis, 1983: 254).

Türkiye'yi İsmet Paşa'nın temsil ettiği konferansta, Batılı Devletlerin temsilcileri konferansın oldukça kolay geçeceğini ümit etmiş; ancak daha ilk günkü konuşmalarda bu düşüncelerinde yanıldıklarını görmüşlerdir. Konferansta Türk heyeti elde edilen askeri zafere, bir de diplomatik bir zafer eklemeyi amaçlamış ve bu nedenle de Mudanya Mütarekesi'ni esas alan bir yaklaşım izlemişken; Batılı devletler Konferansı I. Dünya Savaşı'nın sonuçlarıyla ilgili olarak görmüş ve bu nedenle de Mondros Mütarekesi'nin ruhuna uygun bir antlaşma yapmayı istemiştir. Ayrıca Temsil Heyeti ile Hükümet arasında da ciddi bir görüş ayrılığı çıkmıştır.

Heyete İkinci Gruptan kimsenin alınmamasından dolayı, bu grubun heyete karşı katı bir tavır takınmasına yol açmıştır (Ertan, 1990; Bolat, 2006: 53).

Konferansta azınlıklar konusunun görüşüldüğü oturumlar oldukça tartışmalı geçmiş olup, Ermenilerin yurt istekleri, Patrikhane Sorunu, Türk-Rum nüfus mübadelesi, azınlıkların statüleri ve korunması üzerinde en fazla durulan konular arasında yer almıştır. Konferansa gelene kadar “Büyük Ermenistan” davasından ümidini kesen İtilaf Devletleri, son bir ümitle doğu ve güneydoğuda bir “Ermeni Yurdu” oluşturma gayreti içine girmiş, konferansın toplanacağını haber alan Ermeniler, Kafkasya’daki Ermeni Cumhuriyeti ile ilişki kurarak konferansta müşterek hareket etme kararı almıştır. Ermeni Birleşik Heyeti’nin konferansa katılma yolundaki başvurularının sonuç vermemesine rağmen, Ermeni Yurdu sorunu bir raporla konferansın 9 Ocak 1923 tarihli toplantısına getirilmiştir. Ancak Türk tarafının kararlı tutumundan dolayı bu konu konferansta görüşülmemiş ve anlaşma metninde yer almamıştır. Ancak Batılı devletlerce savaş sırasında teorik olarak ve fiilen gündeme getirilen Ermeni sorunu, Kurtuluş Savaşı’ndaki askeri zaferler ve Lozan Konferansı’ndaki son durumla hukuki ve siyasi olarak sona ermesine rağmen, daha sonraki yıllarda Ermeni soykırımı iddiaları devam etmiş, yer yer uluslararası platformlarda ülkenin karşısına çıkarılmıştır (Akın, 2006: 71-72).

“Ermeni Yurdu” meselesinin yanında, Türk-Rum nüfus mübadelesi sorunu da 30 Ocak 1923’te imzalanan Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Anlaşması’yla çözüme kavuşturulmuştur. Bu anlaşmanın imzalanmasının nedenleri, Osmanlı Devleti’ne kadar uzanmaktadır. Balkan Savaşları’nın ardından Makedonya’dan sürülen Müslümanlara karşılık çoğunluğu Urla’da (İzmir’de) yaşayan 150 bin kadar Rum, Yunanistan’a gönderilmiştir. Bunun akabinde Yunanistan Başbakanı Venizelos ile Osmanlı Devleti sözcüsü Galip Kemali (Söylemezoğlu) arasında yapılan anlaşmada İzmir’deki Rum nüfusla Makedonya’daki Müslümanların mübadelesi kararlaştırılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na katılmasından dolayı, bu anlaşma rafa kaldırılmış ve burada yarım kalan iş, Lozan’da çözüme kavuşturulmuştur (Şeker, 1999: 85).

Ayrıca genç Türkiye Cumhuriyeti’nin Türk-Rum Nüfus Mübadelesi Anlaşması’nı imzalamak istemesinde, Rumların neden olduğu ve Kurtuluş Savaşı yıllarında yaşanan ibret verici olaylara bağlı olarak toplumlar arasında oluşan zıtlık,

bozulan güven ortamı ve Türk Devleti'nin Misak-ı Millî sınırları içerisinde homojen bir nüfus yapısına sahip olma isteği de etkili olmuştur (Öksüz, 2000: 756). Bunun yanı sıra ülkenin, Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerine, güçlü ulusal temeller kurmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti'nin İmparatorluğun ticari hayatının neredeyse tamamını elinde bulundurmasından dolayı oldukça önemli bir konuma sahip olan Rumlardan kurtulmak istemesi; henüz kurulan ülkenin Osmanlı Devleti'nde azınlıkların sebep olduğu emperyalist müdahalelerden çektiği sıkıntıları yaşamamak istemesi de önemli bir nedeni teşkil ettiği gibi, mübadeleyle ülkenin savaşlar neticesinde uğradığı nüfus kaybını kısmen de olsa telafi edebilmesi ümit edilmiştir (Şeker, 1999:86).

Mübadele sonunda Türkiye'den ayrılmak zorunda kalan Rumlar, ülkeyi terk ederek Yunanistan'a yerleşmişlerdi. Bu insanlar önemli oranda ekili ve henüz toplanmamış biçimdeki arazilerini bırakıp, aceleyle ülkeden ayrılmışlardı. Kent kökenli Rumların evleri ve işyerleri gibi, tarımla uğraşan göçmen Rumların tarlaları, bağları ve bahçeleriyle bu tarım arazilerindeki ürünleri sahihsiz ve korumasız kalmıştır. Rumların ülkeden göçüyle Türkiye'de kalan gayrimenkullerinin büyük bir kısmı imzalanan mübadele anlaşmasının belirlediği yasal çerçeve dışında kalan ilgisiz kişilerce yağmalanmıştır. Bu kişilerin Türkiye'deki gayrimenkulleri birilerince işgal edilirken, göçmen Rumların bu noktada mağdur oldukları söylenebilir (Arı, 1999: 102).

Bu dönemde gerek TBMM'nin ve gerekse onu temsilen Lozan'da bulunan Türk heyetin azınlık anlayışı din eksenli olup, Müslüman olmayan dini toplulukları içine almaktaydı. Bunun dışında ırk ve dil açısından azınlık oluşturma çabalarına ülke bütünlüğünden hareketle toptan karşı çıkılmaktaydı. Sonunda İtilaf Devletleri, Türk heyetinin azınlıklar konusundaki kararlı tutumundan dolayı, 9 Ocak 1923'te iki önemli tavizi vermek zorunda kalmıştır. Bunlar: Müslüman olmayan azınlıkların korunmasıyla ilgili taleplerin sınırlandırılması ve Milletler Cemiyeti'nin İstanbul'da temsil edilmesi düşüncesinden vazgeçilmesi idi. Diğer yandan Türk heyeti ise, geniş kapsamlı bir af ilanından kaçınmasının yanı sıra, azınlıkların askerlik görevinden muaf tutulmasını reddetmekteydi (Budak, 2003: 355-356). Lozan Konferansı'nda uzun ve tartışmalı görüşmelerden sonra, azınlıklar konusu İtalyan baş delegesi Montagna'nın başkanlığındaki alt komisyona havale edilmiştir. Türk temsilcilerin de

bulunduğu bu komisyon, iki-üç hafta içinde on altı oturum yaparak Ekalliyetlerin Himayesi (azınlıkların korunması) hükümlerini hazırlamıştır. Böylece Lozan Barış Antlaşması'nın 37-45 sayılı azınlıkları düzenleyen maddeleri imzalanmıştır (Akın, 2006: 80-81).

Lozan Barış Antlaşması'yla yukarıda değinildiği gibi, gerek TBMM'nin ve gerekse onu temsilen konferansa katılan heyetin anlayışıyla paralel olarak dönemin standart azınlık ölçütlerinin yerine “gayrimüslimler” terimi getirilmiş, uluslararası örgüt garantisi altındaki uluslararası nitelikteki haklar da sadece gayrimüslimlere verilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin azınlıkları Lozan'la sınırlaması, yukarıda belirtilen ve o dönemde yapılan azınlık koruma anlaşmalarının iki temel özelliğinden doğan iki sağlam hukuksal temele dayanmaktadır (Oran, 2004: 61).

Bu hukuksal temellere dayanan Lozan Antlaşması'yla Türk Hükümeti'nin ülkede oturan herkesin, doğum, bir ulusal topluluktan olma, dil, soy ya da din ayrımı yapmadan hayatlarını ve özgürlüklerini tam ve eksiksiz olarak sağlamayı yüklediği, herkesin dini vecibelerini serbestçe yerine getirebileceği, dolaşım ve göç etme hürriyetinden yararlanabileceği (md. 38), gayrimüslim azınlıklara mensup Türk tebasının Müslümanlarla aynı hukuki ve siyasi haklardan yararlanacağı (md. 39), bütün Türk uyruklarının hem hukuk bakımından hem de uygulamada aynı işlemlerden ve aynı güvencelerden yararlanacağı (md. 40), hükümetin azınlıkların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde eğitim konusunda gerekli kolaylıkları sağlayacağı ve buralardaki azınlıkların yoğunluklu olarak yaşadıkları yerlerde eğitim konusunda gerekli kolaylıkların sağlanacağı ve buralardaki azınlıkların devlet bütçesinden yararlanıp pay alacağı (md. 41), hükümetin Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla kişisel durumları konusundaki sorunlarının, kendi gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesinde bütün tedbirleri alacağı (md. 42), Müslüman olmayan Türk uyruklarının inançlarına veya dinsel ayinlerine aykırı herhangi bir davranışta bulunmaya zorlanmayacağı ve hatta özel tatil günlerinin dikkate alınacağı (md. 43), hükümetin ülkedeki Müslüman olmayan Türk uyruklarla ilgili hükümlerin Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altında olacağını kabul ettiği (md. 44), buna karşılık Yunanistan'ın Türkiye tarafından Müslüman olmayan azınlıklara tanınmış olan haklardan kendi ülkesinde bulunan Müslüman azınlığı yararlandıracağı (md. 45) hükme bağlanmıştır (Akın, 2006: 81-82).

Konferans'ta Ermenilerin yurt istekleri, Türk-Rum nüfus mübadelesi ve azınlıkların statüleri konusundaki sorunlar yukarıda da belirtildiği gibi, 10 Ocak 1923'e kadar çözülmüştür. Ancak Şubat 1923'e gelinmesine rağmen, Doğu Trakya (Karaağaç), maliye, kapitülasyonlar ve Yunan tamirâtı sorunlarında hiçbir ilerlemenin kaydedilememesinden dolayı görüşmeler çıkmaza girmiş ve 4 Şubat'ta kesilmiştir (Bolat, 2006: 53).

4 Şubat-23 Nisan 1923 tarihleri arasındaki görüşmelerin kesintiye uğradığı dönemde, bir yandan konferansın yeniden başlayabilmesi için çalışmalar yapılırken, diğer yandan Türkiye'de konferansla doğrudan ya da dolaylı birtakım gelişmeler göze çarpmıştır. Konferansla ilgili dolaylı da olsa ilgisi olan olaylardan ilkinin İzmir İktisat Kongresi oluşturmaktadır. Ülkenin dış düşmanlardan kurtarılmasından sonra ekonomik durumunu görüşmek ve alınabilecek önlemleri belirlemek amacıyla toplanan İzmir İktisat Kongresi, 1135 temsilcinin katılımıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılmıştır. Hükümet bu kongrede bir yandan Lozan'da karşılaşılan zorlukları kamuoyuna duyurmak, diğer yandan da ekonominin çeşitli sorunlarını tartışmak istemiştir. Kongrede ülkedeki ekonomik yapılanmanın, uygulanacak iktisat politikasının rotasını çizen bir "Misak-ı İktisadi" kabul edilmiştir. Kongre'nin üzerinde birleştiği nokta; yurt sanayini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişimlere öncelik veren, onu koruyan, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzeni, yasal çerçevesi ve kurumlarıyla oluşturmak ve kökleştirmektir. Kongre'de yabancı sermaye konusu da ele alınmış, yabancı sermayeye karşı olunmadığı önemle vurgulanmıştır (Kaya ve Durgun, 2009: 236; Sabır, 2003: 79).

Bu şekilde kapitülasyonlardan ve imtiyazlardan vazgeçmek istemeyen Batılı Devletlere bu yönde bazı mesajlar verilmiştir. İktisat Kongresi'nin devam ettiği günlerde Lozan'daki Türk heyeti Ankara'ya ulaşmış ve TBMM'de Lozan Konferansı'yla ilgili görüşmelere geçilmiştir. Bu görüşmelerde Heyet ve Hükümet sert eleştirilere uğramıştır. TBMM'deki tartışmalardan hemen sonra, Lozan görüşmelerinin tekrar başlayabilmesi için, yoğun bir çalışma dönemi başlamıştır. 8 Martta bir nota ile Batılı Devletlere barış koşulları açıklanmıştır. Bu notada; Musul sorununun Türkiye ile İngiltere arasında barıştan sonra 12 ay içinde çözümleneceği, anlaşmaya varılamaması halinde Milletler Cemiyeti'ne başvurulacağı, Karaağaç'ın Yunanistan'a terk edileceği, Boğazların statüsünde ve azınlıklar sorununda bir

anlaşmazlığın olmadığı, ancak borçların ödenmesi konusunda anlaşma sağlanamadığı belirtilmiştir. Türk notasının karşı tarafça kabul edilmesi üzerine, ikinci dönem görüşmeleri için yapılan çalışmalara daha da hız verilmiştir. İlk iş olarak, gerek Konferans'ın sürdüğü esnada, gerekse kesilme dönemindeki tartışmalarda İkinci Grup milletvekillerinin tutumunun da büyük etkisinin yanı sıra, Lozan Antlaşması'nın mevcut mecliste onaylanmasının mümkün olmayacağı savunularak Meclis'in feshine gidilmiştir. Ayrıca bu dönemde, Amerikalı Chester Grubu'na maden, petrol kaynakları, demiryolları ve limanlarla ilgili olarak verilen imtiyazlarla, emperyalistler arasındaki çelişkilerden yararlanarak ABD'nin desteğinin alınması amaçlanmıştır (Ertan, 1990).

Konferans'ın birinci ve ikinci dönemi arasında geçen sürede, yapılan bu değişiklik ve alınan bu önlemlerle Lozan'a tekrar gidecek olan İsmet Paşa'nın pazarlık gücünü artırıcı tedbirler alınmıştı. 23 Nisan 1923'te başlayan Konferans'ın ikinci döneminde, üç ay kadar süren toplantılarda halledilemeyen meseleler üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu dönemde, önceki dönemde Türkiye'ye sorun çıkaran birçok İtilaf Devleti temsilcisi, askıda kalan sorunlara paralel olarak değişmiştir. Siyasi nitelikli sorunlar daha önceden çözüldüğünden, geriye ekonomik ve mali işleri kapsayan konular kalmıştı. Bu konular görüşülürken, taraflardan hiçbiri savaş istemediğinden her maddeye bir çözüm aranmıştır. Sonunda Fransa'nın geri adım atmasıyla borç sorunu, ileride yapılacak antlaşmalara bırakılmıştır. Ayrıca tazminat isteklerinden vazgeçilmesi, kapitülasyonların kaldırılması ve ekonomik konuların Türk yasalarına göre ele alınması konularında anlaşmaya varılmıştır. Sonuçta İsmet Paşa'nın ilk günden beri vurgulamaya çalıştığı taraflar arası eşitlik prensibine uygun olarak, 24 Temmuz 1923'te Lozan Antlaşması imzalanmış, TBMM'de 23 Ağustos'ta onaylanmıştır. Yeterli onay belgesi sayısına ulaşılmasıyla da 6 Haziran 1924'te yürürlüğe girmiştir (Balcıoğlu, 2005: 379-380).

Lozan Barış Konferansı'nda görüşülen sorunlar arasında yer alan Nüfus Mübadelesi sorunu yukarıda değinildiği gibi, görüşmelerin birinci döneminde çözüme kavuşturulmuştur. Ancak Birinci dönemde Patrikhane sorunu çözülememiştir. Türk Heyeti Lozan'a giderken Patrikhane'yle ilgili herhangi bir talimat almamasına rağmen, Azınlık Alt Komisyonu'nda Türkiye'de kalacak azınlıkların belirli bir bedel karşılığında askerlik yapmaktan muaf tutulmalarına

ilişkin olarak müttefiklerin baskısıyla karşı karşıya kalan Türk delegesi Rıza Nur tarafından ortaya atılmıştır. Yeni Türk Devleti'nin halifelik ve devlet yönetimini birbirinden ayıran laik yapılı bir devlet olmasından dolayı, dini nitelikli bir kurum olan Patrikhane'nin de Türkiye'deki işlevinin sona erdirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Patrikhane'nin İstanbul'dan çıkarılmasının dile getirilmesi, Lozan'da büyük bir yankı uyandırmıştır. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, yardımcısı Nicholson'ı Rıza Nur'a göndererek ondan önerisini geri almasını istemiştir. Ancak Rıza Nur'un bunun için çeşitli avantajlar sunulması gerektiğini belirtmesi üzerine pazarlık süreci başlamış ve Curzon, azınlıkların askerlik yapmaları konusunda ödün vereceğini belirtmiştir. Yunanistan Başbakan'ı Venizelos, Patrikhane'nin İstanbul'da kalması karşılığında ruhani yetkilerinin dışındaki tüm yetkilerinden vazgeçeceğini kabul etmiş ve bunun ardından İsmet Paşa, belirtilen koşullarla verilen güvenceleri senet sayarak Patrikhane'yi sınır dışı etmekten vazgeçtiğini belirtmiştir. Böylece bu sorun Lozan Antlaşması'nda herhangi bir maddeye gerek kalmadan çözülmüştür (Ertem, 2010: 5-6).

Herhangi bir dilin kullanılmasının yasaklanmadığı Lozan Antlaşması'nda, serbest bırakıldığı şeklinde bir yasal düzenleme de öngörülmemekte, resmi dilin Türkçe olduğu net bir şekilde ifade edilmektedir (Çeçen, 2007: 156). Yukarıda değinilen azınlık tanımından ve uyrukluğa geçiş konusundan da anlaşılacağı üzere Lozan Antlaşması, "içeridekiler ve tam üyelik" anlayışının yeni Türk vatandaşlığının temel unsurunun yine din olacağını gösteren bir metindir. Ayrıca uyrukluğun konusunda sınır dışında kalan eski Müslüman Osmanlı vatandaşlarına –etnik kökenine bakılmaksızın- yeni Türk vatandaşlığını açık tutan Antlaşma'da öngörülen vatandaşlık kimliğinin seküler olmayan bir kimlik olduğu söylenebilir. Çünkü din, aidiyet, siyasal üyeliğin temel kültürel ölçütü olarak kabul edilmiştir. Söz konusu ölçüt, Cumhuriyet dönemi boyunca kimlik politikalarının temel belirleyicisi olarak, kolektif kimliğin popüler algılanışında da ifadesini bulmuştur (Kaygusuz, 2005: 209).

Lozan görüşmelerinde toprak-sınır meseleleri daha çok Ankara Hükümeti'nin uzlaşmacı yaklaşımıyla çözülmeye çalışılmıştır. Hatta Misak-ı Milli'nin millileştirilmesinin bu son aşamasında, yeni devletin kurucuları, çok dinli ve kültürlü, karmaşık nüfus yapılarına sahip bölgeler üzerindeki iddialarından teker

teker vazgeçmiş, toprak meseleleri uzun uzun müzakere edilmekle birlikte, Konferans'ı tıkayan temel sorunlardan olmamıştır (Kaygusuz, 2005: 203). Ancak buna rağmen, Lozan görüşmeleri esnasında Türkiye ile İngiltere arasında ortaya çıkan en önemli sorun olan Musul meselesi, görüşmeler boyunca gündem maddesini oluşturmaya karşın, bu sorun Konferans'ta çözülememiş, Türkiye ile İngiltere arasındaki ikili görüşmelere bırakılmıştır. Yine bu Anlaşma'ya göre, taraflar arasında yapılan görüşmelerde dokuz ay içerisinde bir çözüm bulunamaması halinde sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırılmıştır (Bolat, 2006: 63).

Musul sorunu, Lozan Antlaşması'nda belirtildiği gibi, sorun taraflar arasında çözülemeyip, Milletler Cemiyeti'ne intikal etmiştir. Eylül 1924'te Milletler Cemiyeti konuyu ele almış ve inceleme yapmak üzere bir komisyon oluşturmuştur. Söz konusu komisyon, Musul'un Irak'a katılması yönündeki raporunu Eylül 1925'te Milletler Cemiyeti'ne sunmuş ve o dönemde Cemiyet'e hâkim olan İngiltere'nin etkisiyle bu rapor kabul edilmiştir. Türk Hükümeti de 5 Haziran 1926'da İngiltere'yle bir anlaşma imzalayarak Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmiştir (Bolat, 2006: 63-64).

Musul sorunu dışında, Hatay sorunu, yabancı okullar sorunu, Türk Boğazları olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın denetiminin tam olarak Türkiye'ye verilmemesi sorunları çözülememiştir (Dinç, 2004: 212). Buna rağmen Doğanay (2001: 293-294)'ın belirttiği gibi, Sevr'e göre Batı ülkelerinin “en fazla kâr” ilkesinden “en az zarar” noktasına geldiği Lozan Antlaşması, Misak-ı Milli açısından eksik olmakla birlikte, o günün koşulları içinde mümkün olanın en iyisi olarak değerlendirilebilir. Zaman ve koşullara göre Misak-ı Milli amacına ulaşılması konusunda, Kurtuluş Savaşı sırasında azami düzeyde mücadele edilmiş, milli mücadeleyle cephede elde edilen başarıyla yetinilsin şeklinde bir anlayış benimsenmemiştir. Ya da erişilemeyen hedeflerde silaha başvurulmamış, beklenmiş, hedefin bazı kısımlarına daha sonraki yıllarda ve özellikle Atatürk döneminde uygun şartlar oluştuğça bu fırsatlar değerlendirilmeye çalışılmış, sulh yoluyla hedeflere erişilmiştir. Hatay, Boğazlar ve yabancı okullar sorununda bu anlayışın izlerini görmek mümkündür.

Bu sorunlardan olan Boğazlar sorunu 1936'da çözülmüştür. 1936'da dünya barışının yeniden bozulmaya başlaması, devletleri yeni politikalara yöneltmiştir.

Lozan Konferansı'nda bazı sorunları istediği gibi çözüme kavuşturamayan Türkiye de, yeni konjonktürden yararlanarak Boğazlar düzeninin kendi lehine tecellisini gerçekleştirmek için çalışmalarını bu konu üzerinde yoğunlaştırmıştır. Türkiye'nin isteklerinin kabul edildiği Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin 20 Temmuz 1936'da imzalanmasıyla bu sorun sona ermiştir (Karakoç, 2009: 102-103).

Boğazlar sorunundan sonra, Hatay sorununun çözümü için girişimlerde bulunulmuştur. Türkiye 9 Eylül 1939'da Suriye'ye verilen bağımsızlığın İskenderun'a da verilmesini talep eden bir notayı 10 Ekim 1936'da Fransa'ya göndermiş; ancak Fransa Türkiye'nin söz konusu bağımsızlık isteğine olumsuz cevap vererek, meselenin Milletler Cemiyeti'ne havalesini teklif etmiş ve bu teklif Türkiye tarafından da kabul edilmiştir. Milletler Cemiyeti, Sancak meselesini görüşmek için 20 Ocak 1937'de toplanmış ve yapılan müzakereler sonucunda 27 Ocak 1937'de, Hatay'ın içişlerinde tamamen bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasayla yönetilen ayrı bir yapıda olmasını öngören bir prensip anlaşmasına varılmış ve bu anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma Milletler Cemiyeti'nce de onaylanmıştır. Bu gelişmelerin sonunda Milletler Cemiyeti, Hatay için tarafların da görüşlerini alarak bir anayasa kabul etmiştir. Anayasa'nın yürürlüğe girdiği 27 Mayıs 1937 tarihinde, Türkiye ile Fransa arasında Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan bir anlaşma imzalanmıştır (Karakoç, 2009: 102-106).

Sancak sorununun bu anlaşmayla da tamamen çözülememesi üzerine, Türkiye her ihtimale karşı güney sınırına askeri tahkimat yapmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin gösterdiği kararlılık; Almanya'nın Avusturya'yı ve Çekoslovakya'yı işgali ve Çekoslovakya'yı parçalaması nedeniyle Avrupa'da giderek tehlikeli vaziyet alan konjonktür; Akdeniz ve Afrika bölgesinde artan İtalya tehdidinden dolayı Fransa yumuşamış, 26 Haziran 1938'de alınan bir kararla Türk ve Fransız Hükümetleri statü ve Anayasa'nın tatbikini temin etmek amacıyla Sancak'ta ilk seçim işlerini beraber uygulama kararı almıştır. Hatay'da 1 Ağustos 1938'de yapılan seçimlerin sonunda Hatay Meclisi açılmış, Türkiye'nin desteklediği Tayfur Sökmen 2 Eylül'de Cumhurbaşkanlığı'na, Abdülgani Türkmen Meclis Başkanlığı'na getirilmiştir. Yemin merasiminin ardından da Abdurrahman Melek Başbakan olarak atanmış ve devletin adı da Hatay olmuştur. Mart 1939'da Türkiye'de yapılacak olan genel seçimlerde Tayfur Sökmen'in Antalya'dan, Abdurrahman Melek'in de Gaziantep'ten

milletvekili adayı olarak gösterilmesi ve ardından TBMM'ye seçilmeleri Hatay'ın anavatana ilhak edilmek üzere olduğu intibainı güçlendirmiştir. Daha sonra Hatay'ın Türkiye'ye iadesine ilişkin Hatay Anlaşması, Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da imzalanarak Hatay Türkiye'ye katılmıştır (Karakoç, 2009: 106-110).

Lozan Barış Konferansı'nda çözülemeyen sorunlardan biri olan yabancı okullar sorunu, 3 Mart 1924'te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla büyük ölçüde giderilmiş ve daha sonra yapılan düzenlemelerle tamamen çözülmüştür. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ikinci maddesiyle, Şer'îye ve Evkaf Vekâleti veya özel vakıflarca yönetilen okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Türk Hükümeti, kendi okullarına uyguladığı bu tutumu ülkedeki yabancı okullara da uygulamıştır. Ülke sınırları içinde hiçbir dinin veya mezhebin propagandasının yapılması istenmiyordu. Ayrıca azınlık okullarına tarih, coğrafya, yurt bilgisi ve Türkçe gibi dersler konularak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlılıklarının denetlenmesi amaçlanmıştır. Mart 1926'da ise Bakanlık bu okulların uyguladıkları bazı gelenekleri kaldırarak, bu kurallara uymayanları da kapatmıştır. Böylece yabancı okullar denetim altına alınmış ve bunların ülke aleyhinde faaliyet göstermelerinin önüne geçilmiştir (Demirel, 2009: 26-30).

Yeni Meclisin ilk büyük siyasal eylemi, adeta Türk ulus devletinin nüfus kâğıdı olarak nitelendirilebilen Lozan Antlaşması'nı 23 Ağustos 1923'te onaylamak olmuştur. Yurtiçinde de bu gelişmeyi önemli sonuçlar izlemiştir. 9 Eylül'de, Anadolu ve Rumeli Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası'na dönüşmüştür. Halk Fırkası'nın kurulmasının ardından Mustafa Kemal, yeni kurulan partinin çekirdeğini oluşturan dokuz umdeyi (ilkeyi) 8 Nisan 1923'te ilan etmiştir. Bu ilkeler özetle; egemenliğin ulusa ait olduğu, ulusun yazgısını etkileyecek tek organın TBMM olduğu ve bütün yasaların ulusal egemenlik ilkesine göre yorumlanacağı, Saltanatın kaldırılmasının geri dönülemez bir karar olduğu, yasaların ve mahkemelerin düzeltileceği, Aşar Vergisi'nin kaldırılacağı, ulusal bankaların güçlendirileceği ve yeni demiryollarının yapılacağı, dinsel ve laik eğitimin birleştirileceği, askerlik hizmet süresinin kısaltılacağı, Türk milletinin mali, ekonomik ve yönetsel bağımsızlığının temel ilke olduğu şeklinde ifade edilebilir. 2 Ekim'de yukarıda da değinildiği gibi, son İtilaf askerleri İstanbul'u terk etmiş, 6 Ekim'de Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri İstanbul'a girmiştir. Bu arada Mustafa Kemal de daha köklü bir değişiklik

olan Cumhuriyet'in ilanına hazırlanmaktaydı. Saltanatın kaldırılması ve Hilafetin alıkonulması, devlet başkanlığında tehlikeli bir belirsizliği doğurmuştu. TBMM'de ve dışında Halife'nin şahsında meşru hükümdarı yaratmıştı. Bu hükümdarı ve devlet başkanını bir tür meşruti hükümdar ve özellikle dinin savunucusu olarak gören birçok kimseler vardı. Ancak Mustafa Kemal'in fikirleri diğerlerinden farklılık arz etmekteydi (Kongar, 2008: 99; Lewis, 1983: 160-161).

O, Cumhuriyet'in ilan edilmesini istemekteydi. Aslında Cumhuriyet'in ilan edilmesi fikri, Mustafa Kemal'in zihninde çok önceden yer edinmişti. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919 tarihinde, Türkiye için en uygun rejimin cumhuriyet olduğuna karar verdiği bilinmektedir. Saltanatın kaldırılmasından itibaren cumhuriyetin ilan edileceği günü sabırsızlıkla bekleyen Mustafa Kemal, hükümette bulunan kişilerin tam olarak kendi inandığı ve güvendiği kişilerden oluştuğu bir yapıyı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yapı tesis edildiğinde de cumhuriyetin ilanı gerçekleşebilirdi. Ancak Rauf Orbay'ın Meclis İkinci Başkanı ve Sabit Sağıroğlu'nun da Dâhiliye Nezareti'nde bulunuyor olması, milli mücadelenin ittihatçılara mal edilmemesi için azami düzeyde çaba harcayan Mustafa Kemal'i tedirgin etmiştir. Ayrıca bu esnada "İttihatçılar yeniden iktidara geliyorlar" şeklindeki propagandadan dolayı da bir tedirginlik belirmiştir. Mustafa Kemal, bu tedirginliği gidermek için yeni bir kabinenin kurulması gerekliliğine karar vermiş ve bu kararın ardından Ali Fethi Bey'in yönettiği hükümet düşürülmüştür (Yalçın, 2011: 122-123).

Cumhuriyet'in ilan edilebilmesi için hükümetin zor durumda olduğu bir anı kollayan Mustafa Kemal, adeta bu durumu bizzat yaratmak istemişti. İttihatçı Sabit Bey'in Dâhiliye Vekili ve yine Rauf Bey'in Meclis İkinci Başkanlığı'na seçilmesinin ardından Mustafa Kemal 25 ve 26 Ekim'de hükümeti Çankaya'da toplayarak hükümetin istifası üzerinde durarak, o anda hükümette yer alan kimselerin yeni seçilecek hükümette görev almamasını telkin etmiştir. Fethi Bey'in "güçlü bir Meclis'in tam güvenine sahip bir Bakanlar Kurulu'na ihtiyaç duyulduğunu" gerekçe gösterip, Mustafa Kemal'in isteğini yerine getirerek istifa etmesinin ardından Mustafa Kemal, muhalefetin kendisinin bir hükümet kurmasını istemiş ve sonunda da tam olarak uyumlu bir idarenin ortaya çıkmayacağını düşünerek bu karışıklıktan da yararlanarak, kendisinin çözüm oluşturacağı bir düzeni işletmiştir. Ardından yeni

hükümetin oluşturulması için birçok liste ortaya konmuş, ancak hükümet bir türlü kurulamamıştır. Çünkü yeni listelerdeki isimlerin çoğu Mustafa Kemal'e yakın kişilerdi. Ancak onlar da hükümette yer almaktan kaçınmıştır. Burada muhaliflerin önünde iki seçenek bulunmaktaydı: Ya Mustafa Kemal'i tasfiye etme yoluna gideceklerdi -ki bu o dönemde oldukça zordu- ya da Mustafa Kemal'le aynı yolda yürüyeceklerdi. Mustafa Kemal de öyle bir durum yaratmıştı ki, bu durum yalnız onun hakemliğiyle çözülebilecek bir buhrana dönüşmüştü. Mustafa Kemal, 28 Ekim akşamında başta İsmet Paşa olmak üzere, kendisiyle hemfikir olan arkadaşlarıyla Çankaya'da yaptığı toplantıda, ertesi gün Cumhuriyeti ilan edeceklerini ve kendisini fırka grubuna davet etmelerini, bu grupta bir konuşma yapacağını söylemiştir. Ertesi gün Kemalettin Sami Paşa'nın verdiği takdirle Mustafa Kemal, hükümet sorununa çare olunması gerekçesiyle gruba davet edilmiş, bu davetin ardından Mustafa Kemal salona girip kısa bir süre kalarak, vekillerden kendisine bir saat müsaade etmelerini ve bir saat içinde bulacağı çözüm yolunu arz edeceğini belirtip ve odasına çekilmiştir. 29 Ekim günü saat 13:30'da Mustafa Kemal ve İsmet Paşa'nın birlikte daha önce hazırladıkları, Teşkilat-ı Esasiye'nin 1. maddesine "Türkiye Devleti'nin şekli hükümeti, Cumhuriyettir" ek hükmünün getirilerek, yönetim şeklinin Cumhuriyet olması gerektiği şeklindeki Anayasa değişikliği teklifi oylamaya sunulup kabul edilerek, Cumhuriyet ilan edilmiştir (Yalçın, 2011: 124-125).

7.2.2. Cumhuriyet Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi ve Sorunları

Bu başlık altında Cumhuriyet döneminde ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları; Atatürk dönemi, 1938-1946, 1946-1960, 1960-1980, 1980-2002 ve 2002 yılı sonrası dönemler halinde ele alınmıştır.

7.2.2.1. Atatürk Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Ötekileştiren Ulus Devlet ve Sorunları

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Türk modernleşme süreci de, adeta yeni ve radikal bir kavşağa girmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından, Atatürk devrimleri yoluyla yoğun ve hummalı bir ulus devlet inşa süreci başlamıştır. Modernleşme süreci cumhuriyetle birlikte sadece ivme kazanmamış, aynı zamanda

her alanda çok yönlü millet olmanın şart ve gerekleri yerine getirilirken, siyasal ve sosyal bütünleşme yolunda önemli adımlar atılmak suretiyle modern devletin egemenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Türk modernleşmesinin cumhuriyetin ilanından sonra, Atatürkçülüğe dayanan radikal aşamasında, ulus devletle çerçevelenen cumhuriyet rejiminin temel kurum ve kuralları belimiş ve belirlenmiştir. Bu suretle modernizmle cumhuriyetin özdeşleşmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Türk modernleşmesi, cumhuriyetle birlikte başlı başına bir devletleşme ve milletleşme sürecine dönüşmüştür (Işıklar, 2008: 804-805).

Bu süreçte devlet aslında yüksek düzeyde bir süreklilik göstermiş, buna karşılık millet ise, Osmanlı Devleti'nin dini cemaatini Lozan Antlaşması'yla sınırları çizilen bir ülkesel devlet içindeki yaşayan Türk milletine dönüştürmek için laikliği kullanan Cumhuriyet'in kurucu eliti tarafından yeniden tarif edilmekteydi. Gerçekten de Osmanlı devlet kurumları, yönetim anlayışı ve siyasal kültürü, adamakıllı değiştirilmiş olsa da, Cumhuriyet döneminde kalıcı bir süreklilik göstermiştir (Karpas, 2009: 32-33).

Modernleşme sürecinde gerek Osmanlı Devleti döneminde, gerekse Cumhuriyet döneminde Türk modernitesinin başından beri maddi temelde somut ilişkilerin bir ürününden daha çok, zihinsel temelde bir toplumsal tasarım şeklinde tezahür ettiği söylenebilir. Bu itibarla, Türk modernitesinin soyut/kurgusal yanı hep ön planda tutulmuş, dolayısıyla modern olma sembollerden dolayı bir meta-topluluk meselesi olarak algılanmıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesiyle birlikte "bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusuna cevap arayışları, aslında anlamaya dayanan kavrayışlardan ziyade, pratik çözümleri hayati sayan algılamaları ön plana çıkarmıştır. Ancak, bu pratik çözüm önerileri de Osmanlı'nın kendi üzerine bir düşünümü, son tahlilde kendi kendini anlamayı ihmal ettiği düzeyde, hem yapay kalmış, hem de bu yapaylığı toplumun özsel dinamiklerini temsil ediyormuş gibi savunarak muvafık ve muhalif siyasi tavırlar arasındaki çekişmeleri de sanal bir dünyaya hapsedmiştir. Bu bakımdan Türk modernitesi, esasen içi boşaltılmış bir yeni tarih-kültür oluşumu şeklinde belirmiştir. Bunun nedeni, modernliğin sadece maddi temellerinden yalıtılarak algılanması değil, aynı zamanda modernleşmede model seçilen öncü toplumları adeta tarihsizleştirme yanılgısıdır da. Oysa, Batı dünyasına dahil öncü toplumlar hem kendi modernleşme süreçleri karşılaştırıldığında belirgin

farklılaşmalar gösterirler, hem de bu farklılaşma sayesinde Batı yekpare bir dünya olarak tanımlanma olanağı vermemektedir. Ancak Türk modernitesi sanki bu olanak varmış gibi, kendisini öyle bir dünyanın parçası yapma girişimiyle özdeş kılmış ve hala da kılmaktadır. Bunun en belirgin delili, Türkiye’de modernleşmenin Batılılaşmayla özdeş tutulmasıdır (Sarıbay, 2005: 1029).

Türkiye’de sistematik ve bütünsel anlamda modernleşme süreci, Atatürk devrimleriyle başlamıştır. Bu devrimlerin mimarı olan Atatürk’ün modernleşme anlayışı, öncelikle bir ulus devlet inşası, onun öncesinde bir ulus yaratma uğraşı ve onun da öncesinde egemen bir devlet kurma anlayışına dayanmaktadır. Ulus devletin temel unsurları sayılabilecek egemenlik ve bağımsızlık ise, Atatürk’ün devlet anlayışının temelini oluşturmaktadır. Modern devleti klasik anlamıyla bir, bütün, mutlak egemen olarak okuyan Atatürk, modern devleti kendisini üreten meşruiyet kaynaklığını toplumdan almak yerine bu mutlak egemenlikten almak üzere kurgulamaya çalışmıştır. Devlet teorisinin merkezine “güçlü devlet” ilkesini oturtan Atatürk’e göre, “güçlü devlet” olmak modernleşmek, modernleşme ise “muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak”tır. Modernleşmenin devletin varlığı ve güvenliğinin temel amacı olarak algılanması, devlet dışındaki tüm değer ve olguların bu amacın aracına dönüştürülmesi şeklinde sonuçlanmıştır. Bu dönüşüm süreci içerisinde devlet etkin, belirleyici ve düzenleyici roller üstlenirken; halk ise edilgin, belirlenen ve düzenlenen bir niteliğe büründürülmüştür. Atatürk’ün özne-nesne ilişkisi şeklinde ifade edilebilecek bu pozitivist yaklaşımı, Atatürk ilke ve inkılâplarıyla hem içerik hem de yöntem olarak kendini göstermiştir (Çetin, 2007: 138-145).

“Türkiye’de Ulus Devlet Profili: Mazisiyle Bağlarını Koparan, Milletini Arayan ve Ötekileştiren Ulus Devlet” başlıklı alt bölümde de belirtildiği gibi, Türk modernleşme dünyasında Cumhuriyet döneminde Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda gerçekleştirilmek istenen modernleşme projesinin uygulanması ve toplumsal meşruiyetini kazanmasında birbirlerine mesafeli olsa da, temelde birbirini tamamlamaya çalışan iki düşünce söz konusudur: Birincisi, geçmişi reddeden ve değişimi temel alan pozitivist toplumsal projedir. Modernleşmenin Batılılaşmayla özdeş tutulduğu Cumhuriyet döneminde Batılılaşmanın yolunu açmak için, Osmanlı Devleti’ne ait müesseselerin, uygulamaların, değerlerin artık misyonunu

tamamladığını millete kabul ettirme ve bunları ortadan kaldırmanın gerekçesini bu temel üzerine oturtmak ve açılan bu yolda Batılılaşma hareketini sonlandırmak amaçlanmaktadır. Bu düşüncelerden ikincisi ise, kendini Batı'ya değil, Batı'nın dayatmacı pozitivist düşüncesine karşı konumlandırıan ve toplumsal projeye tarihin hikmetlerini yükleyerek toplumdaki meşruiyetini sağlamayı hedefleyen düşüncedir (İrem, 1997: 90-91; Şengül, 2008: 130).

Bu düşünceler ekseninde modernleşme projesi gerçekleştirilmek istenen Türkiye'nin kurulma tarihinin, Batılılaşma tarihi olduğu görülmektedir. Ülkenin kurulma süreci, çağdaş (Batı) uygarlık düzeyine erişmek için gerekli siyasal, ekonomik ve ideolojik ön koşulların Kemalist seçkinlerce yaşama geçirilme girişimini içermektedir. Başka bir ifadeyle, çağdaşlaşma istemi ulus devlet, sanayileşme ve modern-laik ulusal kimlik üçgeni üzerine yükselecek modern bir ulus kurma girişimini simgelemektedir. Bu da Kemalist seçkinlerin Batı modernitesinin evrensellik savını ve evrensel geçerliliğini, modern Türkiye'nin kurulma sürecinin yegâne yolu olarak kabul ettiklerini göstermektedir. Bu anlamda Kemalist çağdaşlaşma istemi, Batı modernitesinden türemiş bir söylem olarak ifade edilebilir. Bu söylemin temelinde, modern Türkiye'nin kurulmasının hem Batı'nın siyasal emperyalizmine karşı bir bağımsızlık savaşı, hem de Batı modernitesinin bilişsel ve ahlaki hegemonyasını kabul eden ve kendine içselleştiren bir modern ulus kurma anlayışı yatmaktadır (Keyman, 2000: 169-170).

Modernleşmeyi Türkiye'nin asırlık gerilikten tek kurtuluş yolu olarak gören Atatürk, modernleşemeyen toplumların gelişimlerinde geri kaldıklarını, uygar toplumların ulaştıkları refahı bulamadıklarını, bu yüzden de yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleştirilmesini zorunlu bulmuştur (Hakov, 2004: 40). Ancak bu modernleşme sürecinde, her ne kadar geçmişi reddeden ve değişimi temel alan pozitivist toplumsal proje düşüncesi söz konusu olsa da, Türk modernleşme geleneği Osmanlı'dan birçok modernleşme mirasını devralmıştır. Örneğin: Devletin modernleştirici misyonuna meşruiyet arayışı içine girilmesi; bürokrasinin/ordunun modernleştirici devlet geleneğinde üstlendiği etkin rolün sürekliliği; tüm modernleşme sürecine toplumun katılımının yetersiz ve isteksiz olması, modernleşme taleplerinin toplumdan değil de devlet seçkinlerinden gelmesi; modernleşme geleneği içerisinde toplumun/ulusun birlik ve beraberliğini temsil eden,

onunla özdeşleşen, toplumun üzerinde mutlak bir güçle donatılmış güçlü ve merkezileşmiş devlet olgusunun üstlendiği modernleştirici misyon gibi birçok miras devralınmıştır (Çetin, 2007: 171-172).

Bu mirasa dayanan Türk devrimlerinin ulusal bağımsızlığın korunması safhasının 1919-1922 yılları arasında süren Kurtuluş Savaşı'yla tamamlanmasının ardından Atatürk, devrimlerin ikinci aşamasına geçmiştir. Bu aşamada, yıkılıp yıkılıp harabeye döndürülmüş bir ülkeden yepyeni bir ülke, yepyeni bir devlet ve çağdaş bir ulus yaratma gayreti içerisine girilmiştir. Atatürk 1920'li yıllardan ölümüne kadar geçen süreç içinde, bütün enerjisini ve çabalarını tam anlamıyla modern, laik ve halk egemenliğine dayalı bir ulus devlet yaratma amacı üzerinde yoğunlaştırmıştır (Arslan, 2005: 6). Bu amaca ulaşmak için izlenen yol, Osmanlı'dan alınan modernleşme mirasına paralel olmuştur. Atatürk döneminde, Tanzimat'tan bu yana modernlik adına biriken ne kadar sorun varsa hızlı reformlarla çözüme yoluna gidilmiş, modern yaşam devletin ulusal politikası haline gelmiştir (Özdemir, 2006: 102).

Devrimlerin 1922-1938 yılları arasını kapsayan döneminde, birçok devrim hayata geçirilmiştir. Köken bakımından toplumsal ve ekonomik olmayan, siyasal ve ideolojik nitelikli olan Atatürk devrimleri, sonuç olarak toplumsal ve ekonomik bir görünüme kavuşmuştur. Atatürk devrimleri köken bakımından toplumsal ve ekonomik bir ihtilal değildir; çünkü ne Atatürk burjuvadır, ne de arkasında gelişen bir burjuvazinin desteği vardır. Buna rağmen Batı uygarlığını benimseyen Atatürk'ün ideolojisinin iki temel niteliği vardır: Bu ideoloji emperyalist karşıtı ve Batılıdır. Aslında bu dönemde emperyalizm karşıtlığı, Batılılığın kaçınılmaz bir sonucudur. Çünkü çağdaş olmakla bir tutulan Batılılık için ön koşul, emperyalizme karşı olmaktır. Batı gibi gelişebilmenin ilk koşuluysa, Batı gelişme modelinin motor gücü olmuş bulunan burjuvaziyi Türkiye'de güçlendirmektir. Bu ise iki devrimi: Aydınlanma ve Sanayi Devrimi'ni gerekli kılmıştır. Dolayısıyla Atatürk'te Batılılık, Aydınlanma ve Sanayi Devrimleri'nin sonuçlarını ülkede uygulamak anlamına geliyordu. Bu ise ulus devletin kurulmasıyla gerçekleşebilirdi (Kongar, 2006: 18, 114-115).

Din devleti görüşüne karşı, ulus devlet görüşünün zaferi, modernleşme yolunda birbiri ardından gelecek bir dizi reformun kapısını aralamıştır. Bunların

başlıcaları; hukuk, eğitim, yazı, dil ve genel olarak yaşam ve kültür alanındaki değişimler olmuştur. Bu reformlar yeni perspektif içinde Cumhuriyet devrimleri olarak tanımlanırlar; çünkü hâlâ onlara karşı olanlar bulunduğu halde, şartlar bu değişikliklere girişilmesini adeta kendiliğinden zorlamış ve bir önderin kılavuzluğunun rotasını çizmiştir. Türk toplumunu çağdaş uygarlık yörüngesine oturtma gibi bir hedefin iki yanı bulunmaktadır: Birinci yan, gelenekçilik tutumunu yok etme işidir. İkinci yan, onların yerine bu yörüngeye uygun kuralları, örgütleri yerleştirmek, toplumun yeni kuşaklarını bu yörüngeye gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasındaki geçiş köprüsünü inşa etmektir. Bu bakımdan Cumhuriyet dönemi devrimlerinin toplamı, bir yeni yöneliş devrimi olarak ifade edilebilir (Berkes, 2004: 522).

Bu devrimi gerçekleştiren başta Atatürk olmak üzere cumhuriyetin kurucu siyasi eliti, alt kültürlerin Osmanlı Devleti şemsiyesi altında varlıklarına izin veren Osmanlı kimliğinin yerine, Türk kimliğini koymaya çalışmıştır. Bu bakımdan devlete bağlılık, Türk sayılmanın ölçüsü olarak görülmüştü. Ancak yeni kimliğin temel öğeleri, sekülerizm ve merkezi bir ulus olduğu için, ortada büyük bir çelişki vardı. Çünkü Avrupa'nın Aydınlanma değerlerini, geleneksel ve dini değerlere büyük önem atfeden bir topluma uyarlamak oldukça zor olduğundan, çok milletlilik ve çok kültürlülük özelliğinin korunması problematik bir hale gelmişti. Bu nedenle yönetici elit, kitleleri kitlesel yasal düzenlemeler yoluyla resmi ideolojiye boyun eğmeye zorlamıştır. Cumhuriyetin kurucu siyasi eliti tarafından, milliyetçi projenin özelliklerine uygun biçimde milliyetçilik, sekülerizm ve modernizm homojen bir toplum yaratma idealinde karar kılınmıştır. Bu da cumhuriyetin etnik doğasının pekişmesini sağlamıştır. Ayrıca yeni şekillendirilmeye çalışılan kimliğe karşı çıkan Şeyh Sait Ayaklanması (1925), Ağrı İsyanı (1930) ve Dersim İsyanı (1937-1938) gibi isyanlar da, Türk milliyetçiliğinin etnik doğasını güçlendirmişti. Bu isyanlar, yeni kimliğin seküler doğasını tehlikeye atan eylemler olarak algılandığından, devletin merkezileşmesine katkıda bulunmuştur. Bu da resmi Türk kimliğinde etnik unsurların önem kazanmasına ve ötekileştiren bir ulus tanımına yol açmıştır (Alakel, 2011: 21).

Bu devrimi gerçekleştiren başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyetin kurucu siyasi eliti, Türkiye örneğinde Anadolu'nun hâlâ resmi olarak kabul edildiğinden

daha kozmopolit olduğunun ve kendilerinin de çok milletli, çok kültürlü bir İmparatorluğun mirasçıları olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle öncelikle kurumsal ve siyasi açıdan sivil bir millet kurmayı amaçlamışlardır. Başka bir ifadeyle, alt kültürlerin Osmanlı Devleti şemsiyesi altında varlıklarına izin veren Osmanlı kimliğinin yerine, kurucu seçkinler Türk kimliğini koymaya çalışmıştır. Bu bakımdan devlete bağlılık, Türk sayılmanın ölçüsü olarak görülmüştü. Ancak bir yandan bu yeni kimliği halk nezdinde sağlamlaştırmak, diğer yandan da Osmanlı mirasını muhafaza etmenin zorluğu kısa sürede kendini göstermiştir. Yeni kimliğin temel öğeleri, sekülerizm ve merkezi bir ulus olduğu için, ortada büyük bir çelişki vardı. Çünkü Avrupa'nın Aydınlanma değerlerini, geleneksel ve dini değerlere büyük önem atfeden bir topluma uyarlamak oldukça zor olduğundan, çok milletlilik ve çok kültürlülük özelliğinin korunması problematik bir hale gelmişti. Bu nedenle yönetici elit, kitleleri yasal düzenlemeler yoluyla resmi ideolojiye boyun eğmeye zorlamıştır. Cumhuriyetin kurucu siyasi eliti tarafından, milliyetçi projenin özelliklerine uygun biçimde milliyetçilik, sekülerizm ve modernizm homojen bir toplum yaratma idealinde karar kılınmıştır. Bu da Cumhuriyet'in etnik doğasının pekişmesini sağlamıştır. Ayrıca yeni şekillendirilmeye çalışılan kimliğe karşı çıkan Şeyh Sait İsyanı (1925), Menemen Olayı (1930), Ağrı İsyanı (1930) ve Dersim İsyanı (1937-1938) gibi isyanlar da, Türk milliyetçiliğinin etnik doğasını güçlendirmiştir. Bu isyanlar, yeni kimliğin seküler doğasını tehlikeye atan eylemler olarak algılandığından, devletin merkezileşmesine katkıda bulunmuştur. Bu da resmi Türk kimliğinde etnik unsurların önem kazanmasına ve ötekileştiren bir ulus tanımına yol açmıştır (Alakel, 2011: 21).

Türk milleti esasına dayalı vatandaşlık modelini oluşturan Atatürk'ün ulus devletin kurulmasındaki en önemli projesini, "Ne mutlu Türküm diyene!" vecizesinde ifadesini bulan anayasal yurttaşlık oluşturmaktadır. Cumhuriyet'in anayasal yurttaşlık ilkesine göre tesis edilmiş olması, millet egemenliğini temele oturtan bir anlayışın hâkim kılınmasına yol açmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet döneminde hazırlanan anayasaların temel çıkış noktası da, hâkimiyetin millete dayandırılmasıdır. Bu durumda devletin anayasal güvencesi de Türk milleti olmuştur. Bu güvencenin sarsılması durumunda da, organik bütünlüğün tamamının bundan etkileneceği addedilmektedir (Talas, 2008: 69-70).

Bu anlayışın üzerine bina edilen anayasa ve yasalar, bütün yurttaşlara tam eşitlik tanımıştır. Ancak yine de resmi alanda bile, devletin yapısında ve politikasında laikliğe ve milliyetçiliğe rağmen, Müslüman'ı Türk'le, gayrimüslimi de gayri Türk'le bir tutan eski anlayışın devam ettiğine dair belirtiler bulunmaktadır. Kâğıt üzerindeki hukuki statüleri, her zamankinden daha yüksek olmakla birlikte, bazı bakımlardan gayrimüslimlerin Türkiye'nin kamu hayatına katılması, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren azalmış, bu konudaki bazı ayrımlar devam etmiştir. Örneğin: Gayrimüslimler askere alınmış, ancak kendilerine silah ve görev verilmemiş; öte yandan devlet memuriyetinde gayrimüslimlerin sayısı hızla düşmüştür. Bütün bunlar, Türkçe bilmemeleri ve Türklerin toplumsal ve kültürel dünyasından kendi kendilerini tecrit edilmeleriyle kısmen açıklanabilir. Kozmopolit İslami İmparatorluk olan Osmanlı Devleti, gayrimüslim azınlıklara belli bir yer ve görev ayırmışken; milliyetçi Cumhuriyet, ya egemen gruba katılmak istemeyen ya da katılamayan kimselere pek az şey verebilmiştir. Nüfus mübadelesinde bir yanda Anadolu Türkçe konuşan Ortodoks Hristiyanlar, Rum olarak sınıflanıp Yunanistan'a gönderilirken, İstanbul'da yerleşmiş Müslüman Boşnak, Arnavut, Kürt veya Arap çocukları Türk olarak kabul edilmiştir. Din kimlik cüzdanlarında ve diğer resmi belgelerde hala gözükmüyor ve Türk niteliği genel kullanımda sadece Müslümanlara hasrediliyordu; geri kalanı Türk vatandaşları olarak tanınıyor, ancak Türk kabul edilmiyordu (Lewis, 1983: 354).

Bu durum yeni kurulan devletin kendine ait yeni bir kolektif kimliğe duyduğu ihtiyaçla açıklanabilir. Kolektif kimlik modern anlamda, belirli bir sahada kök salmış (territory) grupların (etnik toplulukların), diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, aidiyet, bilinç, duygu ve tekilliği ifade etmektedir. Bu çerçevede; dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşulların yanında, ortak hafıza, yaşanmış ve içselleştirilmiş geçmiş oldukça önemlidir. Türkiye'deki ulus inşa süreci, moderniteyle yakından bağlantılıdır. Cumhuriyetin kurucu siyasi elitinin benimsediği Türk modernleşmesi, pozitivist sosyoloji yaklaşımının siyaset alanına yansımaları olarak kabul edilebilir. Ziya Gökalp'in düşünceleri, az-çok Cumhuriyet reformlarının arkasındaki söz konusu kavramsal millilik-ulusallık arka planını temsil etmektedir. Gökalp "İçtima-i Mefkurecilik" (sosyal idealizm) olarak adlandırdığı idealist pozitivistliği, Türkçü-İslamcı-Batıcı modernizm şeklinde özetlemektedir. Bu

formülasyonda İslam'ın rolü, Türk kültüründe içkin bir öge olarak, toplumdaki bireyler arasında bütünlüğü sağlamaktır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni devletin ve milletin oluşum sürecinde Gökalp'in düşünceleri tek bir istisnayla uygulanmıştır: İslam'ın kamusal alandan (ve günlük hayattan) çıkarılması. Bundaki amaç ise, kozmopolit bir imparatorluktan modern bir ulus devlet yaratmak olduğu için, İslam bu oluşum karşısında bir tehdit olarak algılanmıştır (Alakel, 2011: 15-16).

Modern bir ulus devletin yaratılmasında gerçekleştirilen devrimler yukarıda da değinildiği gibi, güçlü bir milliyetçilik havası içerisinde cereyan etmiş olup, bu milliyetçi yaklaşım dört alanda yapılan devrimlerle güçlendirilmeye çalışılmıştır. İlk alan Türk dili, ikinci alan tarih, üçüncü alan ekonomi ve özellikle tarım, dördüncü alan ise dış siyasetti. Bu alanlardan ilki olan dil ve ırk unsurları Türk milletinin tanımlayıcı unsurları olarak ön plana çıkarılmıştır. Zira bu dönemde, Türklerin Orta Asya'dan geldikleri özellikle vurgulanmış, Öztürkçecilik akımıyla Türk diline özel bir önem atfedilmiştir. Bu bağlamda Arapça ve Farsça sözcüklerle dolu olan, hem Arap hem de Fars dilbilgisinden etkilenen Osmanlıcaya karşı, dilin Türkçeleştirilmesi, ulusal bütünlüğü sağlamak amacıyla bir zorunluluk olarak görülmüştü. Osmanlı Devleti döneminde dil, yönetici sınıfla geniş halk kitleleri arasında bir sınıfsal farklılaşma aracı işlevini görmüştür. Bu farklılaşma o kadar güçlüydü ki, Ulusal Kurtuluş Savaşı esnasında kimi hükümet bildirilerini halkın anlayacağı dile çevirmek gerekliliği doğmuştu. Böylece Türk dilini inceleyip, araştırmak ve yabancı etkilerden arındırmak amacıyla Türk Dil Kurumu kurulmuştur. Bu kurumun çalışmaları neticesinde Türkçe, çeşitli grup ve sınıflar arasında farklılaşma nedeni olmaktan çıkıp, ulusal bütünlüğü sağlayıcı bir işlev üstlenmeye başlamıştır (Kongar, 2006: 114-115; Gözler, 2001: 119).

Ayrıca bu dönemde ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik çalışmalar sürdürülmüştür. Bu çalışmalar, dilde yapılan reformun uygulama alanlarından en tartışılmasını oluşturmaktadır. Din dilinin Türkçeleştirilmesine yönelik tartışmalar Tanzimat'a kadar götürülmekle birlikte, bu düşüncenin siyasal bir destek bulması için, Cumhuriyet dönemine kadar beklemek gerekmiştir. Din, Türkiye'nin uluslaşma sürecinde ikili bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Öncelikle ulusal bir kimlik yaratmak amacıyla Müslümanlık, bir ortak payda olarak araçsal bir biçimde kullanılmıştır. Öte yandan dinin kamusal alanda yönlendirici olması, uluslaşma

sürecini de olumsuz yönde etkilemiştir. Kemalist ideolojinin laikliğe ilişkin vurgusu, dinin özel alanla sınırlanması üzerine konuşlanmıştır. Bu çerçevede Atatürk tarafından iman ile lisan arasındaki koşutluğa dikkat çekilmiş ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Bunun üzerine 1927’de ilk kez camilerde Diyanet İşleri Reisliği’nin hazırladığı Türkçe hutbeler okutulmuştur. Ayrıca bu dönemde Kur’an Türkçeye çevrilerek, ibadetlerde Türkçe okutulmuştur. 1932’de Türkçe ibadet uygulamaları konusunda Atatürk’ün direnciyle önemli bir hadise daha gerçekleşmiştir. 30 Ocak 1932’de “Türkçe Kur’an”dan sonra, Türkçe ezan ilk kez okunmuştur. Türkçe ezan, kamet ve hutbeler 16 Haziran 1950’ye kadar devam etmiştir (Timisi, 2003: 136-137).

Bu dönemde dil tartışmaları konusunda değinilmesi gereken bir diğer husus, azınlıkların konumudur. 1924’te kabul edilen Anayasa, resmi dilin Türkçe olduğuna ilişkin bir düzenleme içermektedir. Dolayısıyla ülke sınırları içerisinde yaşayan ve yurttaşlık bağıyla Cumhuriyete bağlı olan herkes için kapsayıcı olan bu düzenleme, ülkedeki farklı etnik dilleri, kamusal alanda kullanılacak diller olarak belirlememiştir. Bu düzenlemeye ilişkin istisna Lozan Antlaşması’yla getirilmiştir. Azınlık statüsüyle belirlenen Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin dillerine ilişkin özgürlükleri, Lozan Antlaşması’nın “gerek özel gerekse ticari ilişkilerinde din, basın veya her tür yayın konularıyla açık toplantılarda dilediği dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulamaz” şeklindeki ibaresiyle korunmuştur. Türkçe’den farklı dillere sahip yerel etnik grupların varlığına karşılık, ülke sınırları içerisinde farklı bir azınlık statüsü saptanmamıştır. Bu durum, Türkiye Cumhuriyeti’nin hâkim milletten bir ulus yaratma projesinin nihai bir sonucu olarak addedilebilir. Müslüman unsurlar içerisinde farklı dillere ilişkin bir politika izlenmesi, özellikle Türk Ocakları’nın kongrelerinde temel gündem maddelerinden birini teşkil etmiştir. Arap, Rum, Çerkez, Boşnak, Arnavut ve Kürt grupların kendi dillerini konuşma alanları her ne kadar kendi özel alanlarında ise de, bu kullanım şeklinin bir cemaat duygusunu güçlendirerek, ulusal kimliğe ilişkin tehdit oluşturabileceği endişesi sürekli olarak tekrarlanan ve önlem alınması gereken bir konu olarak belirginleşmiştir. Cumhuriyet döneminde, bir yandan Türkçe eğitim veren okulların sayısı artırılırken, diğer yandan farklı dillerde eğitim yapan cemaat ve yabancı okulları denetim altına alınmış olup; anadil olarak Türkçe dışında herhangi bir dile ilişkin bir tanımlama yapılmazken,

Türkçe yabancı okullarda zorunlu dersler arasında okutulmuştur (Timisi, 2003: 138-139).

Milletin neredeyse dil ve hatta ırkla özdeşleştirildiği 1930’lu yıllarda, yukarıda değinildiği gibi, Türk Dil Kurumu kurulmuş ve ibadet dilinin Türkçeleştirilmesine ilişkin düzenlemeler yapılmış, bu alanda ilerde değinilecek olan harf inkılâbına gidilmiş, ayrıca dil konusunda peş peşe kurultaylar düzenlenmiştir. 1932’de düzenlenen I. Dil Kurultayı’na bütün vatandaşlar davet edilmiş, devletin dil alanına müdahalesini destekleyen ve buna muhalif olan düşünürler burada bir araya gelmiştir. 1934’te toplanan II. Dil Kurultayı’ndan bir yıl sonra, Viyanalı dilbilimci Phil H. F. Kvergic’in kaleme aldığı “Türk Dilindeki Bazı Unsurların Psikolojisi” adlı eserinde, çeşitli antropolojik bulgular ve Freud’un psikoanaliz yöntemi aracılığıyla Türk dilinin diğer dillerle akrabalığının olacağı iddia edilmiştir. Birtakım özellikleri nedeniyle ilk ilkel dilin Türklere ait olabileceğine dayanan ve “Güneş Dil Teorisi” olarak adlandırılan bu çalışma, Mustafa Kemal tarafından 1935’te kaleme alınan “Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili” adlı eserde temel kaynak olarak kullanılmıştır. Hatta Mustafa Kemal’in bu eserinde dile getirdiği “Türk dilinin diğer bütün dünya dillerine öncülük ettiği” iddiası, Kvergic’in tezine nazaran daha da cüretkârdır. “Güneş Dil Teorisi”, 1936’da toplanan III. Dil Kurultayı’nda ayrıntılı bir şekilde görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Kurultay’da kabul edilen “Güneş Dil Teorisi” yaptığı referanslarla dönemin ırkçılık dozu yüksek siyasi ve entelektüel ortamının aradığı yanıt olmuştur (Bayraktar, 2011: 141-147).

Görüldüğü gibi, Kemalist Türk milliyetçiliğinin bir yandan basit bir coğrafi ve kültürel çerçevesi söz konusuysa, diğer yandan da etnik bir yönünün olduğu söylenebilir. Ayrıca Kemalist milliyetçiliğin kitabi bir ideoloji olduğunu söylemek sadece güç değil, aynı zamanda olanaksızdır da. Çünkü bizzat Atatürk’ün yaptığı konuşmalara bakarak, Türk milliyetçiliğinin dönemden döneme değişen birkaç hareket noktasının olduğunu söylemek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Kemalist milliyetçilik anlayışı evrensel insanlık değerlerini vurgulayan ve karşılıklı boğazlaşmaları gerektiren milliyetçi, şoven, düşmanca duygular barındıran, tahribe ve savaşa neden olan her türlü dar milliyetçi/şoven duygu ve düşünceleri geride bırakan bir pozisyonu temsil etmektedir. Ancak yine bunun tam zıddı pozisyonlar da yine bizzat Atatürk’ün söylemlerinden çıkartılabilir. Örneğin Atatürk’ün Türkiye’nin

Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu 1932 yılında, Dünya Güzellik Yarışmasında Türkiye'nin Miss Turkey'i Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesi vesilesiyle, Cumhuriyet Gazetesi'ne verdiği demecinde; “Türk ırkının necip güzelliklerinden daima mahfuz olduğunu gösteren dünya hakemlerinin bu Türk çocuğu üzerindeki hükümlerinden memnunuz. Fakat Keriman hepimizin işittiği gibi, söylemiştir ki, o bütün Türk kızlarının en güzeli olmak iddiasında değildir. Bu güzel Türk kızımız, ırkının kendi mevcudiyetinde tabii olarak tecelli ettirdiği güzelliğini, dünyaya, dünya hakemlerinin tasdikiyle tanıttırması olmakla, elbette kendini memnun ve bahtiyar addetmekle haklıdır” şeklinde Türk ırkını yücelten ifadeler yer vermiştir (Koçak, 2008: 37-40; Ahmad, 2011: 109).

Dolayısıyla Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde Türk terimi, Türkiye Cumhuriyeti'ne yurttaşlık bağıyla bağlı olmanın adı, kurulma sürecindeki bir milletin adı olarak kullanılmıştır. Bu anlamıyla Türk terimi, kurulma sürecindeki bir milletin adı olarak kimliğin teritoryal tanımına karşılık gelmekte ve Türkiye gibi çok karmaşık bir toplumda ulus inşa etmenin tek yoludur. Ancak 1930'larda dünyada esen ırkçılık rüzgârlarından da etkilenen Türkiye, yukarıda da değinilen Şeyh Said, Ağrı ve Dersim İsyanları gibi isyanların da koşullandığı bir ortamda, zaman zaman en büyük vurguyu, ulus inşa etmenin kan temeli demek olan anlamına yapmıştır. Bunda aslına bakılırsa “Avrupa'nın hasta adamı” psikolojisinin yarattığı rahatsızlığı, “demiri tersine bükerek tedavi etme” amacının da rolü de söz konusudur. Ancak bu konuda son derece aşırı uygulamaların görüldüğünü belirtmekte yarar vardır. Örneğin: 1930'larda Türklerin “Brakisefallerin Alpli adı verilen en ileri zümresine mensup olduğunu” kanıtlamak amacıyla kafatası ölçümleri yapılmıştır. Bu duruma örnek olarak, Mimar Sinan'ın 1935'te mezarının açılarak, iskeleti üzerinde “biyolojik ve morfolojik” araştırmalar yapıldıktan sonra, tekrar kapatılması gösterilebilir. Ayrıca 1950'lere kadar askeri okullara girebilmenin öncelikli koşulu “Türk yurttaşı olmak” değil, “Öz Türk ırkından olmak” şeklinde belirtilmiştir (Oran, 2003: 88-90).

Bu dönemde çıkarılan yasalarda da aynı anlayışın izleri bulunmaktadır. Şöyle ki, 1934'te çıkarılan 2510 Sayılı İskan Kanunu'nda “Türk soyu” terimi kullanılmaktadır. Kanunun “Muhacirlerin ve Mültecilerin Kabulünü düzenleyen birinci faslında muhacir; “Türkiye'de yerleşmek maksadile dışarıdan münferiden

gelmek isteyen Türk soyundan meskün veya göçebe fertler Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekilliği'nin mütalaası alınmak şartile Dahiliye Vekiliğinin emirile ve müçtemian gelmek isteyen Türk soyundan meskun veya göçebe ferdler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskün kimseler işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekiliğinin müteleası alınmak şartile Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekiliğinin emirleriyle kabul olunur. Bunlara muhacir denir.” (md. 3) şeklinde tanımlanmaktadır. Burada geçen “Türk soyu” terimiyle objektif milletten bahsedilmektedir.

1930'lardaki Türk milliyetçiliği Türk tarihinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Ülkeyi yöneten CHP'nin, TpCF ve SCF'nin kısa ömürlü faaliyetlerinin ardından kapanmalarıyla iktidar tekeli sağlama çabalarına başladığı 1931 ile 1938 yılları arasında, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'yle Türklerin şanslı bir millet olduğu düşüncesi önem kazanmıştır. Ayrıca TpCF ve SCF'nin kapanmaları, adeta tek partili bir devlet olarak Kemalist Türkiye'nin daha otoriter ve milliyetçi hale gelişini haber veriyordu. CHP'nin 3. Genel Kurultayı'nın toplandığı 1931'de Türk milliyetçiliğinin yükselişini imgeleyen kilit bir hadise, Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkmasıdır. Türk Tarih Tezi, ilk olarak Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyeti tarafından geliştirilmiştir. Bu Heyet, 28 Nisan 1930'da Türk Ocakları henüz bağımsızken Ocaklar bünyesinde teşkil edilmiştir. 10 Ocak 1931'de Türk Ocakları'nın kapatılmasının ardından, Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyeti ismini Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) olarak değiştirmiştir (Çağaptay, 2008: 245-246).

Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin kurulması, ulus inşa politikaları açısından oldukça önemli bir adım olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu kurum, Türk tarihinin yazılması ve ders kitaplarına sokulması çalışmalarının merkezi olmuş, bu amaçla kongreler düzenlemiş ve Türk Tarih Tezi'nin ayrıntılı bir araştırma neticesinde ortaya atmıştır. 2-11 Temmuz 1932'de bu kongrelerden ilki olan I. Türk Tarih Kongresi düzenlenmiştir. Kongrenin amacı, tarih tezini daha resmi bir biçimde geniş anlamda tanıtmak ve modern ders kitaplarını geliştirmektir. Türk Tarih Tezi çalışması, yeni yurttaşları ve yetişkinleri, elitleri ve halkı birlikte, aynı anlayışla, aynı kalıba sokma seferberliği olarak ifade edilmiştir (Türkmenoğlu, 2007: 166).

I. Türk Tarih Kongresi'nde Türk Tarih Tezi'nin önemleri esas olarak Afet Hanım, Reşit Galip, Sadri Maksudi ve Şemseddin Bey tarafından öne sürülmüştü.

Ancak tezi yöntem bakımından güçlendirmek isteyen ve tarihçiliği ön planda tutan Fuat Köprülü'nün kullanılan kaynaklar, kullanım ve yorumlayış şekliyle ilgili eleştirileri söz konusuydu. Köprülü, Avrupa'da Türk tarihiyle ilgili sık sık başvurulan çalışmaların henüz başladığı, ancak Türklüğün kaynağı için Çin belgelerine bakılması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Köprülü, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu açıklanırken öncelikle din olgusu ve onun yanı sıra, çokça gündeme gelen ırk olgusu üzerinde durmanın yanlış olduğunu, dinin de ırkın da belli değişimler, belli süreçler yaşamış olgular olduğunu, bu bakımdan arı bir dinden ya da bir ırktan söz etmenin zorluğunu ifade etmiştir. Tezin tam olarak kanıtlanamayan önermelerinin daha güçlü bir şekilde savunulması için, II. Türk Tarih Kongresi 1937'de toplanmıştır. Kongrede, özellikle dil-arkeoloji-coğrafya disiplinlerinin, İslam ve Osmanlı Devleti öncesi Türklük anlayışıyla tarihin temel disiplinleri olarak görülmesi ve laikliğin de bu bağlamda vurgulanması tezin kati zaferi olarak ele alınmıştır. Kısacası, öncelikle ders kitaplarıyla, sonradan I. Türk Tarih Kongresi çalışmalarıyla, ardından II. Türk Tarih Kongresi'ne uluslararası katılımın artmasıyla, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuyla, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin Türk Tarih Kurumu'na dönüştürülmesi ve bu işe hasredilmesiyle Türk Tarih Tezi oluşturulmuş ve yaygınlaştırılmıştır (Ersanlı, 2008: 801-807).

Modern bir ulus devletin yaratılmasında gerçekleştirilen devrimlerden ilki olan dil ve ırk unsurları Türk milletinin tanımlayıcı unsurları olarak ön plana çıkarılmıştır. Türk milletinin tanımlayıcı unsurları olarak ırk ve dil unsurlarının ön plana çıkarıldığı bu dönemde ayrıca, laik politikalar güdülmüş ve dini unsurlar ikinci plana itilmiştir. Ancak göç ve vatandaşlık politikaları bakımından, tam tersi politikalar izlenmiştir. Türk milletini oluşturan unsur olarak batı ve kuzeydeki dil veya ırk değil, din esas alınmıştır. Anadil olarak Türkçe konuşamayan Boşnak ve Pomaklara göç izni ve Türk vatandaşlığı verilirken, ırk bakımından Türk olan ve anadil olarak Türkçe konuşan, ancak Hristiyan olan Gagavuzlara göç izni verilmemiştir (Gözler, 2001: 119).

Bu özelliğinin yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaşlık olgusu haklar ve statü temelli Anglo-Amerikan geleneğinden farklı olarak, daha ziyade Cumhuriyetçi Fransız geleneğini, yani vazifeler temelli, vatandaşlığın belli pratikleri

içerdiği bir anlayışı andırmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde vatandaşlık kategorisi de temel hak ve özgürlükler bağlamında değil, ortak yararlar çerçevesinde tanımlana gelmiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı vazifelerle yüklü olması ve özel alana, aileye, dinsel kurumlara müdahaleciliği itibarıyla Cumhuriyetçi-Fransız geleneğini andırmakta, ancak bu vatandaşlık aşağıdan bir müdahaleyle kazanılmadığı ve yukarıdan inşa edildiği nispette de Fransız geleneğinden farklılık göstermektedir. Aslında bu ikinci özelliği, yani edilgenliği Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını Alman geleneğiyle benzeştirmektedir. Özetle, Türkiye'de vatandaşlığın hikâyesi, katılımcı liberal prensipler çerçevesinde değil, yukarıdan aşağıya bir dönüştürme projesi olarak gerçekleşmiştir (Kadıoğlu, 2008: 287).

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında, ulus devlet ideolojisini belirleyen tarih ve vatandaşlığa ilişkin çalışmaların yapıldığı 1920'li ve 1930'lu yıllar, aynı zamanda rejime uyumlu yurttaş yetiştirme misyonunun Cumhuriyet pedegogları tarafından da ele alındığı bir dönemdir. Türkiye'de eğitim ideolojisinin şekillendiği bu dönemde, eğitim ideolojisi Türk devletine yön veren ve toplum yaşamına damgasını vuran milliyetçilik bütününe kilit bir ögesi olmuştur. Başta Mustafa Kemal ve Cumhuriyetin diğer kurucu siyasi eliti, yakından ilgilendikleri eğitimin rotasının saptanmasında etkin bir rol oynamıştır. Kurucu siyasi elitin milliyetçilik tahayyülü yeni eğitim sistemini koşullandığı gibi, söz konusu eğitim sistemi de Türkiye'de milliyetçiliğin egemenliğini pekiştirmiştir. Hatta Türkiye'de eğitim, eğitimden sorumlu bakanlığın adına da yansıyacak düzeyde milli eğitim olmuştur. Bu dönemde milli eğitim, istenen yurttaş profilinin şekillenmesinde kullanılan önemli bir metafor olmuştur. Bu dönemde yurttaşın ders kitaplarında oluşturulan söylem aracılığıyla oluşturulması amaçlanmıştır. Bu nedenle Mustafa Kemal, eğitimle, özellikle iki dersin öğretimiyle yakından ilgili olmuştur: Bu derslerden ilki Tarih, diğeri de Yurttaşlık Bilgisi'dir (Gürses, 2010: 233; Kaplan, 2008: 788).

Batılı tarih tezlerinin doğru kabul edilip okullarda okutulması yerine, milli bir tarih yazılması gerektiğini savunan Atatürk'e göre, 15.yüzyıldan beri ırkçı, Batılı tarih yazarları, "Batılı Tarih Tezine" göre medeniyetin başlangıcı olarak Yunan Medeniyeti'ni göstermektedir. Batılı tarih görüşünde Türkler, Orta Asya'daki göçebe aşiretler olarak ifade edilmekte ve ırkçı antropolojik yaklaşımlarla bir ırk aidiyetine oturtulmaya çalışılmaktadır. Buna rağmen Kemalist söylem ülke, din ve etnisiteyi

birbirine eklemleyerek Türklüğe yeni bir tanım getirir. Bu amaçla Atatürk, Türk ulusunu odak alarak Türk tarihini araştırmak, Cumhuriyet'in temel amacı olan ulus-devlet yaratma sürecine tarihsel bir referans oluşturmak amacıyla 1923'te, İstanbul Üniversitesi Profesörler kuruluna "Ulusal bağımsızlığı bilim alanında da tamamlama" görevi vermiştir (Gürses, 2010: 239).

Bu çabanın neticesinde geliştirilen kaynaklar, ulus devlet olmanın bir gereği olarak önem kazanan disiplinlerden birini teşkil eden tarih öğretiminde kullanılmıştır. Bu dönemde okulların her kademesinde tarih dersleri için müfredat programları hazırlanmış; düzenlenen Türk Tarih Kongreleri ve Maarif Şuraları, tarih öğretim esaslarının belirlenmesinde önemli roller oynamıştır. Bununla birlikte öğretim programlarının esasını, milli tarihin mihrer alınması ve milli tarihle ilgisi ölçüsünde dünya tarihine yer verilmesi düşüncesi oluşturmuştur. Tarih öğretimi alanında, Osmanlı Devleti'nin son dönemleri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve devrimlerin öğretilmesine önem verilmesi de, demokrasiyle ilgili kavramların devlet ve millet eksenli olarak ders kitaplarına girmesi bakımından önem taşımakla birlikte; ulus-devletin meşruluğu ve iyi bir yurttaşlık eğitimi açısından, tarih öğretiminin önemli bir vasıta olduğunun göstergesidir. Tarih ders kitapları, Atatürk döneminde uygulamaya konulan Türk Tarih Tezi anlayışının sürdürüldüğünü, tarih öğretiminde, yeni rejimin dayandığı ilke ve prensipleri yeni nesillere yerleştirme çabasının ve ulusçu anlayışın egemen olduğunu göstermektedir (Boyko, 2011: 157-176).

Tarih dersinin yanında okullarda yurttaş eğitimi, 1924'ten itibaren ilk ve ortaöğretim müfredat programında yer alan Malumat-ı Vataniye dersiyle devam etmiş, 1926'da bu dersin yerini Yurt Bilgisi, daha sonra da Yurttaşlık Bilgileri dersi almıştır. 1990'lardan sonraysa, bu dersin yerine Vatandaşlık ve İnsan Hakları dersi getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde Malumat-ı Medeniye ve Ahlakiye ve İktisadiye dersiyle başlayan (Üstel, 2008: 275) ve günümüze kadar devam eden okulda yurttaş eğitimi, birçok Avrupa ülkesinde de söz konusudur. Örneğin: Belçika ve Romanya'da ilköğretim düzeyinde; Estonya, Yunanistan, Portekiz, İsveç ve İngiltere'de alt ve üst ortaöğretimde ayrı bir ders olarak yer almaktadır. Çek Cumhuriyeti, İrlanda, Letonya, Litvanya, Portekiz, Slovakya'da alt ortaöğretimde zorunlu ders olarak okutulmakta olup; Fransa, Avusturya, Norveç ve

Bulgaristan'daysa üst ortaöğretimde ayrı bir ders olarak okutulmaktadır (Uğurlu, 2011: 161).

Türkiye'de 1926'da İlkmekep Müfredat Programı'nda yer alan Yurt Bilgisi dersiyle “çocuğa en geniş manayla yurdunu ve milliyetini sevdirmek”le onda devlet, milliyet ve aileye dayanan bir ahlak hissini vermek ve yaşatmak amaçlanmıştır. Öte yandan gerek Malumat-ı Vataniye, gerekse Yurt Bilgisi kitaplarında yer aldığı biçimiyle okulda yurttaş eğitiminde çift yönlü bir hedef izlenmiştir. Başka bir ifadeyle, erken Cumhuriyet'in “makbul yurttaş” profili bir yandan medenilik, diğer yandan yurttaşlık ve yurtseverlik eksenleri üzerinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Bunda güdülen amaç, medeni ve yurtsever yurttaşın yaratılmasıdır. Siyasal sınıfın bu yurttaş tasavvurunun medeni cephesindeyse, makul olarak kabul edilen belirli davranış kodlarının izlenmesi söz konusudur (Üstel, 2008: 277).

Söz konusu özellikler, Mustafa Kemal'in manevi kızı Afet İnan tarafından 1930'da yayınlanan, büyük kısmı bizzat Mustafa Kemal tarafından yazılan ve 1931'den itibaren ortaokul ve liselerde ders kitabı olarak okutulan Vatandaş İçin Medeni Bilgiler adlı kitapta gözlenmektedir. Sözleşmecî ulus anlayışının benimsendiği bu kitapta, farklı kökenden fertler yurttaşlar birliği içinde algılanmaktadır. Kitapta “tarihsel vatan” olarak Orta Asya geçmişine yapılan gönderme, ulusu Türk unsurlardan arındırarak sözleşmecî/siyasal ulus kavrayışına yönelmiştir. Milletın dil, kültür ve ölkü birliğine bağılı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal birlik olarak tanımlandığı kitapta, savaştan çıkmış bir ölkenin yaşadığı gerilimin izleri görölmektedir. Ulusal kimliğin ve yurttaşlar topluluğunun inşasının nihai hedefi olan “biz” bilincinin yurttaşlarca içselleştirilmesi, söz konusu bilincin besleneceğı bir “öteki”yi ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde okutulan ders kitaplarında yer alan “öteki”nin tarif ve işaretlenmesine dayalı gerçek ya da kurgusal tehdit teması, ulusal dayanışma ve bütönlüğü pekiştirme yolunda işlevsel bir öneme kavuşmuştu. Ders kitaplarında Cumhuriyet'in “iç düşman”ı ya da “öteki”si yakın geçmişin temsilcileriyle işbirlikçileri olmuştur. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte iç düşman sorunun çözüldüğü ders kitaplarında, yeni düşmanlar olarak haydut, hırsız ve kaçakçılar gösterilmiştir. “Dış düşman” konusunda egemen olan söylemde, genelde reel politika gereklerine dayalı bir pragmatizm göze çarpmaktadır. Dış

düşmandan bahsederken Batılı devletlerin adları genelde açıkça telaffuz edilmemektedir (Gürses, 2010: 234-240).

Görüldüğü gibi bu kitapta da, “makbul vatandaş” profilinin oluşturulabilmesi için, yurtseverlik, yurttaşlık hak-vazifeleriyle tehlike ve düşman profili üzerine inşa edilen militan yurttaş profili söz konusudur. Militan yurttaşın üzerinde inşa edildiği yurtseverlik eksenini incelendiğinde, erken Cumhuriyet döneminde yurttaş profilinin yurttaşlığın önkoşulu olarak yurtseverliği ön plana çıkardığını, bu yurtseverliğin ise, sadece teritoryal sadakat eksenli değil, aynı zamanda kültürel ve etnik anlamda bir duyarlılık ve akrabalık duygusuyla beslenen bir anlayış etrafında şekillendiği görülmektedir. 1940’lı yılların sonuna kadar Yurt Bilgisi kitaplarının temel aktörü vazifelerle borçlu yurttaş olmuş ve bu kitaplardaki temel zihniyet, vatandaşların hakları mükellefi oldukları görevlerin ifası için vardır anlayışına dayanmaktadır. Militan yurttaş profilinin dayandığı üçüncü ve son husus ise, erken Cumhuriyet dönemi Yurttaşlık Bilgisi kitaplarının adeta ruhuna sinen ve yukarıda da ifade edilen tehdit ve tehlike motifidir. Söz konusu tehdit ve tehlike temasının işlevi, “öteki”nin işaret edilmesinden doğan zihinsel bir seferberlik durumunu toplum üzerinde egemen kılmaktır. Bu anlayış ekseninde 1920’lerin sonuna kadar, tehlike motifinin öncelikle padişah ve ailesi ile onlarla işbirliği yapan kişilerin şahsında somutlaştığı, başka bir ifadeyle bir Ancien Régime’e (Eski Rejim’e) dönme tehlikesinin sürekli olarak satır aralarında varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Öte yandan, erken Cumhuriyet döneminden çok partili hayata geçiş dönemine kadar ilk ve ortaöğretimde okutulan ders kitapları incelendiğinde siyasal sınıf tarafından inşa edilen yurttaşlık anlayışının toplulukçu bir yaklaşım temelinde şekillendiği göze çarpmaktadır (Üstel, 2008: 277-278).

Cumhuriyet’in ilanını izleyen yıllarda Türkiye’de, İran ve Afganistan’la neredeyse eşzamanlı olarak yurttaşla devlet arasındaki ilişkiler yeniden şekillendirilmiştir. Bu üç ülkede de, imparatorlukların/krallıkların kozmopolit yapısı terk edilerek yeni bir yurttaş modelinin ortaya konulması yönünde çaba gösterilmiştir. Türkiye’de hukukun tamamen Avrupalılaşması, dil reformu, tarihin baştan kurgulanıp yazılması ve İslam öncesi geçmişe, romantik dozu yüksek, özel bir önemin atfedilmesi gibi yollarla toplumun tarihinden diline kadar birçok alana ayar yapılmış; nüfusun standartlaşması ve homojenleşmesi için ana eksen okul ve okul

dışı eğitim olmuştur. 1920'lerden sonra modernleşme projesinin müdahale alanı genişletilerek tüm yapılar bu temel üzerine inşa edilecektir: Standartlaşma ve homojenleşme. Bu ikili, artık modernliğin ve yeni milletin milliyetçiliğinin sacayaklarıdır. Türkiye için bunlar, ileriye gitmek için vazgeçilmez argümanlardır. Bu türdeşleş(tir)me projesi doğrultusunda, bir yandan “Saltanat’tan Cumhuriyet’e, Hilafet’ten laik düzene, Ortaçağ karanlığından bilimin aydınlığına, çarşıftan tayyöre, sarık ve festen medeni serpuşa” geçilip çağdaşlaşılırken, diğer yandan da “her Türk asker doğar” denerek toplum militarist bir ruhla terbiye edilecek; çocuklar “vatanına, milletine hayırlı evlat” olmaları beklentisiyle yetiştirilecektir. Ancak bu durum içerik itibarıyla, Osmanlı’daki toplum-devlet-birey ilişkilerinden farklı bir manzarayı teşkil etmeyecektir. Cemaatin yerine millet, monarşik devletin yerine ulusal devlet geçmiş; ancak özde bir değişim gerçekleşmemiştir. Hatta bir yandan batılılaşılırken, bazı yönlerden daha da doğululaşmıştır. Ceditçilik, batıcılıkla yoğunlaşan ilişkisi bakımından doğuya mahsus bir kadimci anlayışla hareket etmekten kendini alamamıştır. Bu bağlamda, Hegel’in devlet tahayyülünde yurttaşların hak ve özgürlüklerden çok görev ve sorumluluklarını öne çıkardığı otoriter düzen teşkil edilerek, “Ulu Önder” etrafında bütünleştirici ve harekete geçirici (mobilize edici) bir anlayış meydana gelmiştir (Aksakal, 2010: 260).

Söz konusu durumun açıklığa kavuşturulması için Atatürk devrimlerinin tarihi seyrine bakılmasında yarar vardır. Yukarıda da değinildiği gibi, 3 Mart 1924’te çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla Lozan Barış Antlaşması’nda çözilemeyen sorunlardan biri olan yabancı okullar sorunu çözüme kavuşturulmuştur. Eğitim ve öğretimdeki düzensizliği ortadan kaldırmak, gerçekleştirilecek olan inkılâpların yerleşmesi ve geliştirilmesi için gerekli olan yetişmiş insan gücünü oluşturmak amacıyla yeni bir milli eğitim politikasının benimsendiği bu dönemde, kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu’yla bu alandaki en önemli adım atılmıştır. Bu yasayla bütün okullar Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış ve medreseler kapatılmıştır (Sezer, 2001: 245).

Bu yasayla bir yandan eğitim bütünüyle laikleştirilirken, diğer yandan Kanun Türkleştirme ve homojenleştirme çabalarının önemli bir parçasını teşkil etmiştir. Bu yasayla eğitim kurumları ve eğitim dili merkezleştirilmiştir (Coşkun ve diğerleri, 2010: 27). Bu yasayla aynı gün kabul edilen, 431 Sayılı “Hilafetin İlgasına ve

Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun”la Halife görevden alınmış ve hilafet makamı kaldırılmıştır. On üç maddeden oluşan bu yasanın kabul edildiği gece, son halife Abdülmecid, Dolmabahçe Sarayı’ndan polis müdürü ve bazı memurlarca alınarak, Çatalca İstasyonu’ndan İsviçre’ye giden ilk trene ailesiyle birlikte bindirilmiş ve böylece yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye’sinde Osmanlı hanedanına mensup herhangi bir üye kalmamıştır (Akkor, 2012: 24-25).

Bu iki yasanın kabul edildiği gün, 429 Sayılı “Şer’iyye ve Evkaf ve Erkanı Harbiye Vekâletlerinin İlmasına Dair Kanun” kabul edilerek, Şer’iye ve Evkaf Nezareti kaldırılmış ve bunların denetimindeki okullar Maarif Vekâleti’ne devredilmiştir (Güven, 2012: 561). Ayrıca 429 sayılı yasada İslam dininin inanç ve ibadetle ilgili bütün hükümleri ve dini kuruluşların idaresi yeni kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı’nın ilgi ve yetkisine bırakıldığı belirtilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı’nın kurulmasını öngören bu yasayla inanç ve ibadetlerle ilgili işlerin ayrı bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığı’na bırakılmasından dolayı, devletin yasama ve yürütmeye ilgili tasarruflarının İslam dinine uygunluğu konusu da ortadan kalkmıştır. Durum böyle olunca bu konunun temin ve denetimiyle görevli Şer’iye Vekâleti’ne de gerek kalmamış ve nitekim aynı yasayla bu da kaldırılmıştır. Bu yasayla devletin ve dinin “nüfuz ve iştigal” alanları açıkça ortaya konmuştur. Ancak dönemin şartlarından dolayı, bu yasalardan 48 gün sonra 20 Nisan 1924’te yürürlüğe giren 1924 Anayasası’nın 2. maddesinde “devletin dininin İslam olduğu” ve yine 26. maddesinde “Büyük Millet Meclisi’nin Ahkâm-ı Şer’iyyenin tenfizi ile görevli olduğu”na yer verilmiştir. Bu hükümler 1928’e kadar yürürlükte kalmış ve 10 Nisan 1928’de yapılan anayasa değişikliğiyle bu iki madde Anayasa’dan kaldırılmıştır (Kodamanoğlu, 1991: 644-646).

Her ne kadar 1924’te devrim niteliğinde önemli yasalar çıkarılmış olsa da, Kemalistlerin reform hevesleri her ikisi de tutucu ve ihtiyatlı olan yerli burjuvazi ve eşrafla kurdukları ittifaktan dolayı engellenmiştir. Kurtuluş Savaşı’nda köylülere yaptıkları çağrıya köylülerin açık olmadıklarını gören Kemalistler, onlara geleneksel önderleri aracılığıyla yerel eşraf, din adamları ve şeyhlerle ulaşmak zorunda kalmıştır. Kemalistlerle eşraf arasındaki işbirliğinin bedeliyse, kırsal kesimdeki statükoyu korumak ve hatta güçlendirmek amacıyla yapılan zımni bir anlaşma

olmuştur. Bu anlaşma, toprak ağalarının güçlü bir öge olarak içinde yer aldıkları bir partinin, Halk Fırkası'nın kurulmasıyla tamamlanmıştır. Uygulanan seçim sistemi de, Meclis içinde reformları engelleyen güçlü bir toprak sahipleri lobisinin varlığını güvence altına almıştır. Ancak 1925'te patlak veren isyanlar ve isyanların akabinde gelen olağanüstü düzen koruma (Takrir-i Sükun) rejimi, Hükümetin ülkenin yasal çehresini değiştiren düzenlemeler yapmasını sağlamıştır (Ahmad, 2011: 96-100).

Meclis tatilinin sona erdiği 1 Kasım 1925'te, Konya Milletvekili Refik Bey (Koraltan)'le birkaç arkadaşının verdiği “Şapka Giyilmesi (Şapka İktisası) Hakkındaki Kanun” teklifi yasalaşmıştır. Yine 2 Eylül 1925'te alınan bir kararla din adamı dışındaki kişilerin cüppe ve sarık giymeleri yasaklanmış, daha sonra da kılık-kıyafet konusunda sürdürülen çalışmaların bir sonucu olarak bu düzenlemeden dokuz yıl sonra, 3 Aralık 1934'te alınan bir kararla da din adamlarının dini kıyafetlerini, en yüksek din görevlisi hariç, sadece ibadet yerlerinde giymeleri kuralı getirilmiştir. 1 Kasım 1925'teki yasal düzenlemenin ardından, aynı yıl içerisinde yine Refik Bey ve arkadaşlarınca “Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Hakkındaki Kanun” teklifi Meclis Başkanlığı'na verilmiş ve bu teklif 30 Kasım 1925'te kabul edilmiştir. Yine 30 Kasım 1925'te, şeyhlerle zaviyedarlara (küçük tekke şeyhlerine), bu sıfatlarından ötürü verilmiş tevliyetlerin (mütevelliğin, vakıf işlerine bakma görevinin) kaldırılmasını öngören 677 sayılı “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun” çıkarılmıştır (Goloğlu, 2007: 167-181; Turan ve diğerleri, 2007: 228).

Laiklik konusundaki bu yasal düzenlemeleri, 26 Aralık 1925'te “Uluslararası Takvim ve Saat Hakkındaki Kanunlar”ın kabulü izlemiştir. Ayın hareketlerine göre, ayları ölçen İslami takvim, saat, rakam ve tatil günlerinin gerek memleketin iç hayatında, gerekse dünya ile olan ilişkilerimizde büyük sorunlar yarattığı, çalışma hayatında karışıklıklara yol açtığı gerekçesiyle, 26 Aralık 1925'te kabul edilen yasayla Hicri ve Rumi takvim kaldırılarak yerine miladi takvim, alaturka saat yerine de milletlerarası saat usulü getirilmiştir. 20 Mayıs 1928'de de milletlerarası rakamların kullanımı kabul edilmiştir. Hafta tatili olarak kabul edilen Cuma gününün yerine Pazar gününün resmi tatil günü olarak kabul edilmesi ise, ancak 1935'te çıkarılan bir yasayla gerçekleşmiştir (Eroğlu, 1990: 285).

Kemalistlere göre değiştirilmesi gereken diğer bir husus da, İslami hukuktur. Osmanlı Devleti ve 1926'ya kadar Cumhuriyet, bütün dini cemaatlerin esas olarak aile ve miras işlerinde kendi özel yasalarını uygulamalarına izin verirken, kendisi şeriatı uygulamıştı. Ancak Yahudi ve Hristiyan cemaatleri bu ayrıcalığı kabul etmemiş ve Batı medeniyeti kanunlarına göre yaşamak istemişlerdi (Ahmad, 2011: 101).

Bu süreçteki yasalastırma çabaları, söz konusu ikiliğin kaldırılması ve Batı hukuk düşüncesi çerçevesinde laik yasaların benimsenmesi şeklinde sürdürülmüştür. Bu bağlamda yukarıda değinildiği gibi, 3 Mart 1924'te Halifelik, 8 Nisan 1924'te Şeriye Mahkemeleri kaldırılarak laikleşme yolunda ilk adımlar atılmıştır. 20 Nisan 1928'de Anayasadaki "Türkiye Devletinin dini, İslam'dır" ibaresi kaldırılmış ve 1937'de yapılan değişiklikle laiklik ilkesi Anayasaya girmiştir. 1926'da hükümet İsviçre'den Medeni Kanun'u, İtalya'dan Ceza Kanunu'nu, daha sonradan Almanya'dan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu, İsviçre'nin Neuchatel Kantonu'ndan da Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nu almıştır (Gözübüyük, 2002: 60).

Ayrıca bu dönemde sosyal hayatta son derece önemli olan bir diğer yasal düzenleme olarak, "Soyadı Kanunu" 26 Haziran 1934'te kabul edilmiştir. Ailelerin dini, sosyal, ailevi ve asalet kaynaklı lakaplar taşımasının gerek insanlar arasında ayırım yapılması konusunda, gerekse toplumsal ilişkilerde ve nüfus, askerlik işlerinde büyük karışıklıklara yol açtığı gerekçesiyle bu yasa kabul edilmiştir. Bu yasayla hiçbir farklılığın olmadığı kaynaşmış bir Türk milletinin ortaya çıkarılması ve milletin çağdaşlaşmasının önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir (Turan ve diğerleri, 2007: 230-231). Bu yasanın ardından 20 Aralık 1934'te çıkarılan "Soyadı Nizamnamesi"yle Türkçe olmayan ve Türkçe duyulmayan soyadlarına izin verilmemiştir. Yasa, bütün din ve etnik kökenden yurttaşların sadece Türkçe soyadı edinmelerini öngörmüş olup, bu zorunluluk Müslüman ve gayrimüslim yurttaşlar arasında bazı tepkileri yol açmıştır. Bu süreçte birçok Yahudi yalnızca soyadlarını değil, aynı zamanda önadlarını da değiştirmek zorunda kalmıştır (Coşkun ve diğerleri, 2010: 31).

Bu dönemde siyasal hayata kadınların katılmasını sağlayan önemli yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Kadınlar 3 Nisan 1930'da, Belediye Kanunu'nun

sağladığı haktan yararlanarak ilk kez sandık başına giderek oy kullanmıştır. Bu gelişmeyi de Ekim 1933'te Köy Kanunu'nun 20 ve 25. maddelerinde yapılan değişiklikle kadınlara köyde muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerine katılma ve bu seçimlerde seçilebilme hakkı verilmiştir. 1934'te de Anayasa'nın 10. ve 11. maddelerine eklenen "ve kadınlar" sözcüğüyle kadınlara TBMM için seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır (Gökçimen, 2008: 20-21).

Sıralanan bu inkılâpların yapıldığı 1924-1938 yılları arasındaki dönemde gerçekleşen ve dönemin geleneklerine en ters düşen reform ise 1 Kasım 1928'te yapılan harf inkılâbıdır. Diğer inkılâplarla İslamlığın devletten ayrılması tamamlanmış ve Türkiye hukuken ve anayasal olarak, Anayasasında, yasalarında ve emellerinde laik ve modern bir devlete dönüşmüştü. Ancak geride onu Doğu'ya bağlayan ve Batılı uluslar topluluğundan ayrı tutan güçlü ve evrensel bir sembol olarak Arap harfleri kalmıştı. Arap harfleri hilafetin ve şeriatın ardından unutulmaya bırakılacak olan Müslüman özdeşliğin son belirtisi idi (Lewis, 1983: 275-276).

Bu özdeşlik de Arap harflerinin yerine Latin alfabesinin getirilmesiyle ortadan kalkacaktı. Halkın istenilen bilinç düzeyine erişebilmesini, her şeyden önce okuma alışkanlığı kazanmasına ve öğrenmesine bağlayan Mustafa Kemal, bunun için okuma ve öğrenme kolaylığının getirilmesi gerektiğini savunarak, harf inkılâbını gerçekleştirmiştir (Atılgan, 2006: 3). Bu dönemde okur-yazarlık oranının düşüklüğüyle mücadele edilmesi ve olabildiğince anlaşılır bir sistemin oluşturulması, aydınlanmanın temel görevlerinden biri olarak addedilmiştir (Gümüşlü, 2008: 129). Ancak mevcut Arap alfabesinin Türkçe ifade açısından yetersiz olması ve öğrenilmesinin zorluğundan dolayı ülke genelinde okuma-yazma oranının yükselmediği ileri sürülerek, konunun dini ve kültürel tarafına değinilmeden Latin alfabesine geçilmesi gerektiği savunulmuştur (Adlı, 2012: 37).

Türkiye Cumhuriyeti, 1 Kasım 1928'de kısmen yukarıda da değinildiği gibi, Arap alfabesinin Türkçenin fonetiğine uygun olmaması, matbuattaki zorluklar, Arap alfabesiyle okuma-yazmanın güçlüğü ve 1926'da Bakü'de toplanan Türkoloji Kongresi'nde alınan tüm Türkler için Latin alfabesine geçme kararından dolayı Latin alfabesine geçmiştir. Türk devletleriyle kültürel bağların koparılmaması düşüncesi de Mustafa Kemal'in Latin alfabesine geçmesinde etkili olmuştur. Harf inkılâbının temelinde aynı zamanda, Türk toplumunu Osmanlı ve Orta Doğu İslam

geleneklerinden koparıp, Batıya uydurma hedefi de yatmaktaydı (Şimşir, 1992: 96; Zürcher, 2004: 189).

Latin alfabesini 1 Ocak 1929'dan sonra kamu iletişimde zorunlu hale getiren yasanın kabul edilmesiyle, Latin alfabesini öğrenmeden resmi makamlarda işlem yapmak veya yazışmaları okuyup anlamak olanaksız hale gelmiştir (Bozkurt ve Bozkurt, 2009: 122). Dil Encümeni'nin hazırlamış olduğu rapora göre, yeni alfabenin tam anlamıyla yaygınlaştırılması için yaklaşık on yıllık bir süre öngörülmüşken, bu yasayla aşamalı olarak bir buçuk yıllık bir geçiş süreci öngörülmüştür (Sadoğlu, 2003: 227). Bu yasanın ardından değişim hayranlık verici bir hızda ve yaygın bir kullanıma erişerek gerçekleşmiştir. Yetişkinler için okur-yazarlığı artırmak amacıyla, 1 Ocak 1929'da Millet Mektepleri açılmıştır. Haziran 1929'dan sonra da ülkede Arap alfabesinin kullanılması tamamen yasaklanmıştır (Zürcher, 2004: 189; Tunca, 2006: 115). Millet Mektepleri'nin açılması ve harf inkılâbı sayesinde, %5-10 civarında olan okuma-yazma oranı, yedi yıl sonra, 1935 yılında %20'ye yükselmiştir (Giogertti ve Batır, 2008: 28).

Okuma-yazma oranında artış kaydedilmesinde ve ülkenin Avrupa'yla bütünleşmesinde önemli yere sahip olan harf inkılâbı, Medeni Kanun, yeni ve bilimsel eğitim sistemi gibi yenilikler halk açısından “damdan düşme” bir aydınlanmacılık olarak algılanmış ve bu yönüyle Cumhuriyet Aydınlanmacılığının toplumun sosyal ve siyasi hayatını fertlerin iradesi dışında değiştirmesiyle baştan beri asıl Avrupalı-Batılı Aydınlanmadan çok daha belirgin ve etkili bir siyasi içeriğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bunun anlamı ise, yukarıdan dayatılan ilerleme ve modernleşme hareketlerinin yanında, aslında bu hareketleri desteklemek amacıyla halk üzerinde sınırsız bir baskı uygulama yöntemidir. Türkiye'de özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında devletin halk üzerinde sınırsız olmasa da oldukça belirgin bir düzeyde baskı uyguladığı söylenebilir (Gümüslü, 2008: 137).

Ayrıca Cumhuriyetin ilanından hemen sonraki yıllarda siyasal sistemin laikleştirilmesi amacıyla gerçekleştirilen inkılâplar, son derece köktenci olması bakımından da eleştirilebilir. Bu dönemde şer'i mahkemelerin kapatılması, erkeklerin fes giymesinin yasaklanması, tarikatların kapatılması, Hicri takvimden Miladi takvime geçilmesi, İsviçre'den Medeni Kanun'un alınması, Latin alfabesinin kabul edilmesi ve ezanın Türkçeleştirilmesine karar verilmesi gibi düzenlemeler

mevcut kültürel pratikleri kökünden sarsmıştır (Kadioğlu, 2005: 809). Harf inkılâbıyla 1000 senelik harflerden vazgeçmek; milletin tarihi ve kültürüyle, Türklerin İslam devletleriyle, ilim adamlarının kütüphanelerle irtibatının tamamen kesilmesi anlamına geliyordu (Adlı, 2012: 38). Latin alfabesinin kabul edilmesiyle, okur-yazar insanlar bile tek bir hamlede geçmişlerinden koparılmış, neredeyse bütün ulus okur-yazarlığını yitirmişti. Eski yazının kaldırılıp yenisinin getirilmesinin bütünüyle yabancılaştırıcı bir uygulama olduğunu bu dönemde çok az sayıda kişi düşünmüştür (Ahmad, 2011: 101).

Aslında bu durum, Türkiye’de geleneğin icadının değil de tepeden öğretilmesi şeklinde ifade edilebilir. Türkiye’de geleneğin icadından ziyade, tepeden öğretilmesinden söz etmenin nedenini de, Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında Türk kimliği inşa edilirken geçmişle sürekliliğin kırılması teşkil etmektedir. Bu kırılmanın nedenini bu dönemdeki seçkinlerin tercihleri ile ilintili olmanın yanı sıra, kültür ile medeniyeti sentezleme misyonunun ve organik bir Türk tarihinin olmamasının bir uzantısı oluşturmaktadır. Bu yüzden Cumhuriyet’in ilk yıllarında yapılan inkılâplar, günümüzde Türkiye’nin tarihsizlik zihniyetine ve belleğini yitirme hastalığına yakalanmasına yol açması ve ulus devleti sorunlu ve ötekileştiren bir yapıya dönüştürmesi nedeniyle eleştirilmektedir (Kadioğlu, 2005: 810).

Söz konusu dönemle ilgili olarak değinilmesi gereken önemli müesseselerden biri de kuşkusuz Halkevleri ve Halkodalarıdır. “Osmanlı Devleti’nde 17. Yüzyıldan Sonra Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Sanayileşememe ve Bölünme Sorunu” başlıklı altbölümde belirtilen Türk Ocakları’nın kendini feshetmesinden sonra 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında Cumhuriyet Halk Fırkası’nın III. Büyük Kongresi toplanmıştır. Kongrede görüşülen konulardan biri de Türk Ocakları’nın kapatılmasıyla doğan boşluğun nasıl doldurulacağıydı. Aslında bu boşluğun nasıl doldurulacağı sorusu daha önceden yanıtlanmaya başlanmış ve Halkevleri üzerinde durulmuştur. Yeni devletin eğitim ve kültür alanındaki amacı halkın eğitilmesi olarak kabul edilmiş olup, Halkevlerinde halk terbiyesi düşüncesinden yola çıkılmıştır. Yetişkin eğitiminin dünya çapında önem kazandığı bu dönemde, her devlet vatandaşını eğitmeyi ve bu eğitim sayesinde birlik oluşturmayı amaçlamıştır. Yetişkin eğitime olan ihtiyaç Türkiye’de de baş gösterince çeşitli aydın ve memurlar konuyla ilgili kurumları incelemeleri için Avrupa’ya gönderilmiştir.

Avrupa'ya gönderilen bu kişilerin bulundukları yerlerle ilgili olarak gönderdikleri raporlar çerçevesinde çalışmalar yapılmış ve Halkevlerinin kurulması kararlaştırılmıştır. Yapılan hazırlıklar neticesinde 19 Şubat 1932'de ilk Halkevleri açılmış ve bunların sayıları kısa sürede artmaya başlamıştır (Özdemir ve Aktaş, 2011: 244-247).

Birer eğitim ve kültür kurumu olan Halkevleri, ulusal birlik ve bütünlük içinde toplumsal ve kültürel değişimin olumlu yönde gerçekleştirilmesi, yapılan devrimlerin halka ulaştırılması ve hükümet uygulamalarına halkın katılımının sağlanması amacıyla faaliyete geçirilmiş olup, partili olsun ya da olmasın herkese açıktı. Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi ve Halkevleri Çalışma Talimatnamesi'ne göre, herhangi bir yerde Halkevi açılabilmesi için, en azından üç faaliyet kolunu (toplumun her kesiminden fertlerin ilgi alanlarına yanıt verebilmek için dokuz farklı çalışma kolu saptanmıştır. Bunlar; Dil, tarih ve edebiyat şubesi, güzel sanatlar şubesi, temsil şubesi, spor şubesi, sosyal yardım şubesi, halk dershaneleri ve kurslar şubesi, kütüphane ve yayın şubesi, köycülük şubesi, müze ve sergi şubesidir.) çalıştırmaya yetecek sayıda üyenin kaydedilebilmiş olması, 200 kişilik bir salonun, kütüphanenin, birkaç çalışma odasının ve spor yapmaya elverişli bir bahçesi olan bir binanın temin edilmesi, en az bir memur ve müstahdemin aylığını karşılayacak bütçeye sahip olunması şartları getirilmişti. Söz konusu şartların sağlanmasında büyük şehirlerle sınırlı kalınması tehlikesine karşın halkevleri açılmayan yerlerde, 1940'tan itibaren çalışma amaçları ve işlevleri açısından Halkevleriyle aynı özellikleri taşıyacak Halkodalarının açılmasına karar verilmiştir (Oğuz, 2010: 139-141).

Halkevleri dil, edebiyat ve tarih şubelerinde çıkanlar dergiler, ülke tarihinin araştırılmasında büyük bir boşluğu doldurmuş; bu şubelerdeki çalışmalar ülkede bir ulus bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Dil ve edebiyat alanında sürdürülen çalışmalar ve yapılan derlemeler, Türkçenin söz dağarcığının, anlatım gücünün üstün bir düzeye gelmesini sağlamıştır. Halkevlerinin güzel sanatlar konusunda gösterdiği çabalarla halkın beğenisi oldukça ileri bir düzeye erişmiş, buradan birçok sanatçı yetişmiştir. Halkevlerinin düzenledikleri konferanslar, halkın kültürel ve sosyal açıdan kalkınmasına ve yükselmesine katkı sağlamıştır. Halkevleri, aydın-halk bütünleşmesini sağlamış; kütüphaneleri, tiyatro, konferans salonları, sahnelerive

daha pek çok kullanım alanlarıyla Halkevleri ülkede yeni bir toplumsal anlayış, ruh ve yaşamın mekânlarına dönüşmüştür (Arıkan, 1999: 277-279).

Halkevleri ve Halkodaları dışında Atatürk dönemi hakkında son olarak, bu dönemde izlenen iktisat politikasına değinilmesinde yarar vardır. 1929'daki Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar İzmir İktisat Kongresi ile kendini gösteren emperyalizme karşı oluşturulan milliyetçi ekonomi modeli benimsenmiştir. 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde küçük burjuvazinin desteklenmesi ve yerli üretimin özendirilmesi kararı alınmıştır. Ancak başlatılan liberal girişimler daha çok Amerika gibi ekonomik gücü olan devletlerin ekonomilerine katkı sağlamıştır. 1920-30 yılları arasında kurulan 210 şirketin 66'sı yabancı desteklidir. Bu dönemde tütün tekeli Amerika'nın eline geçmiş gibidir. Bu dönemde Ankara Hükümeti, açıkça emperyalistler arasındaki çekişmelerden yararlanmak ve Avrupalılara karşı Amerikan desteği sağlamak amacını gütmüştür. Türkiye'nin iktisadi ve sosyal sistemi itibariyle bir blokta yer almasının gerektiği bu dönemde; bu blok Kurtuluş Savaşı'nın sınıfsal ve ideolojik niteliği açısından Batı bloğu olmuştur. Millileşmeye aykırı görülen bu durum yerli küçük burjuvazi tarafından tepkiyle karşılanmış olmalıdır ki, işletmelerin millileşmesi yoluna gidilmiştir. Böylece devrimden umduğunu bulamayan çoğunluk halk kitlelerine karşı ekonomik iyileştirme çabaları ağırlık kazanmıştır. Kabotaj Kanunu, Teşvik-Sanayi Kanunu, Reji İdaresi'nin kurulması gibi gelişmeler bunun göstergesi olarak kabul edilebilir (Yengin, 2006: 39).

Bunların yanı sıra, 1922 ve 1923 yıllarında Amerikan sermayesini temsil eden Chester Grubu'yla imtiyazlı bir demiryolu yatırım anlaşması için yapılan girişimlerin sonuçsuz kalmasının ardından, demiryollarında yabancıların tasfiyesi doğrultusunda temel bir karar alınmıştır. 1924'te Haydarpaşa liman ve rıhtımıyla birlikte Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı, 1928'de de Mersin-Tarsus-Adana demiryolları hatları devletleştirilmiştir. 1926'da ise yukarıda da değinilen Kabotaj Kanunu'yla Türk limanları arasında deniz ulaşımı yapma hakkı, yabancı sermayeye yasaklanmış olup, bu gelişmelere bağlı olarak demiryolları, Cumhuriyet rejiminin ilk modern ve dinamik devlet işletmeciliği olarak belirlemiştir (Boratav, 2011: 46-47).

Ayrıca bu dönemde, devlet bütçesi için oldukça önemli bir gelir kaynağı olan Aşar da, İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda 17 Şubat 1925'te kaldırılmıştır. Bankacılık alanında da yabancı bankaların olumsuz etkilerini engellemek amacıyla 26 Temmuz 1924'te kurulan İş Bankası da, yerli ve yabancı sermayeyle siyasi iktidar arasındaki bütünleşme süreci üzerinde fevkalade aktif roller üstlenmiştir. İş Bankası'nın yanında, sanayi işletmelerinin kuruluşuna katkıda bulunmak ve bu faaliyete bağlı olarak ticari işlemlerde bulunmak için 19 Nisan 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur (Yeşilay, 2005: 118-120). Bu gelişmelerin üzerine, tarımsal üretimde hızlı bir büyüme yaşanmıştır. Savaş koşullarında %50 civarındaki üretim düşmeleri gözlenen başlıca ürünlerde savaş öncesi üretim hacmine birkaç yıl içinde erişilmiştir. Ülkede buğday üretimi ilk yıllarda 1 milyon tonun altındayken, 1928-1929 yıllarının üretim ortalaması 2 milyon tona çıkmıştır. 1924-1929 yılları arasında tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması %8.9 civarına erişmiştir. 1923-1929 yılları arasındaki dönemde sanayinin gelişme hızı da yıllık %10.2 gibi küçümsenmeyecek bir ortalama erişmiştir (Boratav, 2011: 51).

Ancak bu dönemde gerçekleşen iki olay, ülke ekonomisini derinden sarsmıştır: Bunlardan ilki 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'dır. Kapitalizmin tarihinde beklenen ama görülmeyen bu kriz, Türk köyünün girdileriyle bir sınai girdi yaratma imkânını ortadan kaldırmıştır. İkincisi, Türkiye'nin tarım fazlasını sanayiye aktaramadığı gibi, tarımda mekanizasyonu da uygulayamamasıdır. Türkiye'nin ihracatı para etmemiş, ülke ürünlerini pazarlayamamıştır. Bu dönemde Aşar'ın kalkmasına rağmen ilerleme sağlanamamış, köyün ve köylünün yapısı yukarıda ifade edildiği gibi, Cumhuriyet'in kurucu siyasi elitinin yerli burjuvazi ve eşrafla kurduğu sorunlu ittifaktan dolayı değiştirilememiştir. Oysa Türk köyü, ortakça eğitiminden, yarıcılıktan modern üretime geçebilirdi. Ancak bunu tarım reformunu gerçekleştiremediği için becerememiştir (Ortaylı, 2008: 51).

Ekim 1929'da New York esham ve tahvilat borsasının ani düşmesi, ticaret durgunluğu ve fiyat düşüklüğü, işsizlik ve yıkıntı getirerek kısa sürede bütün dünyaya yayılan bir krize dönüşmüştür. Türkiye, dış ticaretinin geniş ölçüde bağlı olduğu tarım ürünlerindeki fiyat düşüklüğünden büyük zarar görmüştür (Lewis, 1983: 280). Krizden dolayı pek çok firma iflas ederken, tarımsal ürünlerin satışıyla

ayakta duran köylüler de borçlarını ve vergilerini ödeyemez hale gelmişlerdir. Buhrandan sonra ekonomik yaşamdaki sarsıntılara karşı alınan önlem, ekonomiyi içe kapatmak ve dış pazarlara bağımlılığı asgari düzeye indirmeye çalışmak olmuştur. Bu dönemde Hükümet, döviz işlemlerini kontrol edip elinde toplamak üzere Merkez Bankası'nı kurmuştur. Artık devletçi politikaların uygulamaya konulmasının zamanı gelmiştir; ancak uygulamanın en önemli özelliği devlet desteğinin tüccardan sanayiciye kayması olmuştur. Soruna sınıfsal yapı açısından bakıldığında, görülen, bürokrasi-sanayi burjuvazisi ittifakıdır ve bu ittifakın sonucu nispeten de olsa, sanayi üretiminin artmasına yol açmıştır (Bulut, 2007: 161).

Henüz 1923'te toplanan, özel girişimlere öncelik verilip korunması, mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik düzenin oluşturulup, kökleşmesi gerektiğinin savunulduğu İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlardan saparak devletçi ekonomiye yönelmeye karar veren Türkiye'nin ekonomide aldığı bu kararlar, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nı yaşayan diğer Avrupa ülkeleriyle benzerlik göstermektedir. Şöyle ki, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'na kadar İngiltere'de devlet ekonomi ve kamu maliyesiyle en azda düzeyde ilgili olmasına rağmen, krizden çıkmak için Keynes'in reçetesinin uygulanmasından sonra, "laissez-faire" düşünüyü yerini, devletin müdahalesini benimseyen devletçi maliye politikasına terk etmiştir.

Bu dönemde Türkiye'de çıkarılan yasalarla, devletçilik uygulamalarıyla yükümlü bazı kuruluşlar kurulmuştur. Bunlardan Devlet Sanayi Ofisi (1932), büyük sanayi işletmelerinin devlet tarafından kurulup işletilmesi amacıyla; Sınai ve Kredi Bankası (1932), bankacılık ve kredicilik görevlerini üstlenmek amacıyla; Sümerbank (1933), halkın tasarruflarını kalkınmada kullanmak, dokuma-tekstil alanındaki ürün ihtiyacını karşılamak amacıyla; Etibank (1935) madencilik alanında faaliyette bulunmak amacıyla kurulmuştur (Yeşilay, 2005: 124-125). Bu kuruluşlar aracılığıyla izlenen devletçilik politikasının devlet müdahalesini, sanayide devleti ve planı gerekli kılmasından dolayı, özellikle sanayi alanında kalkınma plana bağlanmıştır. Bu amaçla başta tekstil olmak üzere tüketim malları sanayisiyle kâğıt, cam, seramik ve temel endüstri gücünü, özellikle demir, çelik, kimya sanayini geliştirmeyi hedefleyen İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı 1933'te hazırlanıp, 1934'te yürürlüğe konmuştur. Çok başarılı olan bu planın ardından hazırlanan İkinci Beş Yıllık Plan, II.

Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle uygulanamamıştır (Eroğlu, 1990: 293; Lewis, 1983: 285).

7.2.2.2. 1938-1946 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Dışa Karşı Tarafsızlık, İçeride Taraflılık Sorunu

II. Dünya Savaşı yıllarına doğru giden süreçte Atatürk'ün vefat ettiği 1938'de, Başbakanlık makamında Celal Bayar bulunmaktadır. Atatürk'ün vefatının ardından boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına da 11 Kasım 1938'de yapılan seçimlerle İsmet İnönü seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçiminin ardından CHP'nin 26 Aralık 1938'deki olağanüstü kurultayında yapılan tüzük değişikliğiyle İnönü, "Milli Şef" ve "Değişmez Genel Başkan" seçilmiştir. Bu dönemde İnönü, Türk parasının üzerine Atatürk yerine kendi resmini bastırıp, bir de İnönü Ansiklopedisi yayımlatmıştır. Parti içinde de Atatürk taraftarlarıyla İnönü taraftarları şeklinde bir ayrım başlamıştır. 26 Mart 1939'daki genel seçimlerde Atatürk'e yakınlığıyla bilenen adaylar liste dışında tutulmuş, Atatürk'e muhalif olan adaylar milletvekili seçilmiştir. Seçimin ardından hükümet Bayar tarafından kurulmuştur. Ancak İnönü'nün hükümette yer almasını istemediği Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın kabineden alınmalarını istemesi ve Partide Atatürk'e yakınlığı nedeniyle tasfiye ettiği isimlerden dolayı, İnönü'yle Bayar arasında sürtüşmeler başlamış ve bu sürtüşmeler Bayar'ın istifasına yol açmıştır. Bayar'ın istifasının ardından Refik Saydam tarafından hükümet kurulmuştur (Payaslı, 2011: 126; Yetkin, 1983: 159; Altaş, 2006: 16).

Her ne kadar İnönü döneminde Atatürk'e yakın olan siyasetçiler tasfiye edilmiş, Atatürk'ün izleri silinmek istenmiş olsa da, İnönü tarafından Atatürk döneminde izlenen politikalar daha da katılaşılarak sürdürülmüştür (Yengin, 2006: 41). Atatürk'ün vefatının ardından iç ve dış politikada önemli sorunlar gündeme gelmiştir. Bunlardan en ciddi olanı II. Dünya Savaşı'nın getirdiği gelişmeler olmuştur. 1950'ye kadar devletin başında kalan İnönü, Atatürk'ün koyduğu temel esaslar çerçevesinde uygulamaları sürdürmüştür; ancak buna rağmen II. Dünya Savaşı'nın yoğunluğu ve etkileri nedeniyle ülkenin ciddi sıkıntılara girmesi önlenememiştir (Dinç, 2008: 1).

İnönü dönemi Türk dış politikası Atatürk'ün gerçekçilik, bağımsızlık, diyaloga açık olma, ittifaklara girme, aktif, fakat serüvencilikten uzak durma, batılılaşma ve çağdaşlaşma şeklinde ifade edilebilen dış politika ilkeleri (Can, 2008: 2-11) ekseninde sürdürülürken, özeldeyse ihtiyat esasına dayanmaktadır. Bu dönemdeki gelişmeleri Lozan Antlaşması sonrası statükonun ve II. Dünya Savaşı'ndaki tarafsızlığın korunması çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir (İlyas ve Turan, 2012: 319). II. Dünya Savaşı sırasında savaşıyan grupların Türkiye'yi kendi taraflarına savaşa çekme istek ve girişimlerine rağmen Türkiye, "savaş dışı kalma politikası"nı izlemeyi tercih etmiştir (Dinç, 2008:1).

1938'e gelindiğinde Almanya ve İtalya'nın saldırganlık politikası gittikçe artmıştı. İngiltere ve Fransa'nın I. Dünya Savaşı sonrası kurdukları Versay Barışı düzeninin tamamen çöktüğü bu dönemde, İtalya 1939'da Arnavutluk'a girerek işgali başlatmıştır. Sıra ABD'nin ihtarına olumsuz yanıt veren Almanya'nın "Hayat Sahasına" giren Polonya'ya gelmişti. Almanya ve Sovyetler Birliği arasında Polonya için yapılan antlaşmanın ardından Polonya paylaşılmış ve Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girmesi, II. Dünya Savaşı'nı başlatan bir gelişme olmuştur. Bu gelişmeler üzerine 3 Eylül 1939'da Fransa ile İngiltere'nin Almanya'ya savaş ilan etmesinin ardından savaş, kitlesel bir boyut kazanmıştır (Dinç, 2008: 1).

Yayılmacı Alman ve İtalyan politikalarının görüldüğü ve savaşın henüz başlamadığı 1939 yılı başlarında Türkiye'nin İngiltere'yle olan ilişkileri hızlanmış ve 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiltere Ortak Deklarasyonu yayınlanmıştır. Hatay Meselesi'nin çözüme kavuşturulmasının ardından 23 Haziran 1939'da ise, Türk-Fransız Deklarasyonu yayınlanmıştır. Savaş başlamadan önce, Doğu Avrupa'da kendisine bir güvenlik kuşağı oluşturma yollarını arayan Sovyetler Birliği'nin, Almanya ile bir Saldırmazlık Paktı imzalaması, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Almanya ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmanın sonuçlarından çekinen Türk devlet adamları, bu deklarasyonların sonucunda İngiltere ve Fransa'yla Ekim 1939'da Ankara'da bir ittifak antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmaya göre; bir Avrupa devletinin saldırısıyla başlayan, İngiltere ve Fransa'nın katılacakları bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye, İngiltere ve Fransa'ya yardım edecekti. Türkiye de bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa, İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecekti. Her ne kadar taraflar arasında böyle bir antlaşma imzalanmış olsa da, II.

Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının temel ilkesini savaşa girmemek, ne pahasına olursa olsun savaşın dışında kalmak düşüncesi oluşturmuştur (Özçelik, 2010: 255-256).

Ancak II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllar içerisinde, gerek mihver, gerekse müttefik devletler grubundan gelen baskılar oldukça bunaltıcıydı. Özellikle Alman üstünlüğünün devam ettiği süre içinde Rusya müttefikleriyle birlikte, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesi yönünde Türkiye'ye baskılar yapılması gerektiğini temel politikası haline getirmişti. Sovyet ordularının Alman orduları karşısında başarılı olmaya ve Alman ordularının Sovyet topraklarından çekilmeye başladığı 1943'te, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutum ve davranışları daha hırçın, istek ve baskılarında önlenemez bir hal almıştı. Savaşın başından beri, özellikle İngiltere'nin çok arzulu olmasından dolayı, Türkiye'nin savaşa girmesi baskıları devam etmiştir. 1943'te yapılan Quebec ve Tahran konferanslarında Türkiye'nin savaşa sokulması isteği yoğunlaşmıştır. Bu baskılara rağmen Türkiye'nin savaş dışında kalma çabaları, İngiltere'yle ABD'yi öfkeliendirmiş ve Churchill savaşın sonunda yapılacak barış konferansında Türkiye'nin sağlam bir duruma sahip olmayacağı tehdidinde bulunmuştur. 4-11 Şubat 1945'te yapılan Yalta Konferansı'nda da yine gündemi Türkiye ve Boğazlar oluşturmuş, Stalin Montreux'nün eskimiş olduğunu ve değişmesi gerektiğini söylemiştir. Stalin'in bu tavrı Türkiye'yi oldukça tedirgin etmiştir. Bu gelişmelerin üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş ve 27 Şubat 1945'te BM bildirisini imzalamıştır. Türkiye'nin Mihver devletlere savaş ilan etmesi, sadece bir formaliteyi tamamlamaktan ibaret olmuş ve böylece Türkiye savaşa katılmadan kazanan taraflar arasında yer almayı başarmıştır (Balkaya, 2013: 157-158).

Türkiye II. Dünya Savaşı'na katılmamasına rağmen, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıları yoğun bir şekilde yaşamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ardından, Türkiye'de de kısmi seferberlik ilan edilmiş ve çalışma yaşında olan yaklaşık bir milyon genç silahlı altına alınmıştır. Bu seferberlikten dolayı, ülkede üretim faaliyetleri için yetişmiş eleman sıkıntısı artmış, tarım ve sanayi üretiminde daralmalar yaşanmıştır. Ayrıca ülkede hızla gelişen kaynak tahsislerinden dolayı bir kaynak kıtlığı başlamış, Savaş başladıktan sonra kıtlık beklentisi, üretim yetersizliği ve savunma ihtiyaçlarından dolayı tüketim harcamalarında artış olmuştur. Ancak toplam

talep karşısında toplam arzın yetersiz kalması, enflasyon artışına yol açmıştır. Enflasyon da karaborsayı beraberinde getirmiştir (Metintaş ve Kayıran, 2008: 163-165).

Bu sorunlardan kurtulmanın yegâne yolu olan üretimin artması ve enflasyonun önlenmesinde çaresiz kalındığı için, sorunların hafifletilmesi yolunda çaba sarf edilmiştir. Savaş yıllarında ülkeyi yöneten hükümetlerden ilki olan Refik Saydam Hükümeti döneminde, bu sorunlar katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatla el koyma yöntemleriyle çözülmeye çalışılmıştır. Bu amaçla 18 Ocak 1940'ta Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun hükümetlere, ücretli iş yükümlülüğü, çalışma süresinin uzatılması ve ücret sınırlaması gibi işgücünü denetleyen hükümlerin yanı sıra; iş çevrelerinin serbestçe hareket etmelerine karşı özel işletmelere el koyma, ithalatta ve iç ticaretle azami, ihracatta asgari fiyatları belirleme, temel ihtiyaç malzemelerinin vesikayla dağıtılması gibi geniş yetkiler vermiştir. Refik Saydam Hükümeti döneminde, devletin iç ve dış ticaret üzerindeki denetimini artırmak amacıyla Ticaret Ofisi ve İaşe Müsteşarlığı gibi yeni örgütler kurulmuştur. Üreticiden buğday, pamuk ve şeker pancarı piyasa fiyatının altında satın alınmış; pamuklu dokuma ve şeker (vesikalı dağıtımın dışında) devlete yüksek düzeyde gelir sağlayacak fiyatlarla; ekmek ve kömür ise ucuza kentli nüfusa satılıyordu. Özel kesim tarafından pazarlanan mallarda ise sıkı fiyat denetimleri gerçekleştiriliyordu. Bu özellikleriyle ekonomik sistem ne kusursuz işlemiş, ne de iflas etmiştir. Askerin ihtiyaçları ucuza karşılanmış, kentli nüfus gelir sınırları fazla zorlanmadan ekmek ve kömür sağlayabilmiştir. Ancak piyasa denetimine gidilen her alanda karaborsa, istifçilik, rüşvet ve nüfuz ticareti önlenememiştir (Boratav, 2011: 83-84).

1942'de Başbakan Refik Saydam'ın vefatının ardından, Şükrü Saraçoğlu Hükümeti kurulmuştur. İki kez hükümet kuran Saraçoğlu, 5 Ağustos 1946'ya kadar iktidarda kalmıştır. Savaş döneminde kurulan iki ayrı hükümet olan Saydam ve Saraçoğlu Hükümetlerinin ortak sorunu üretimin arttırılıp, iaşenin sağlanması olmuş; ancak her iki hükümetin uygulamaları birbirinden farklılık arz etmiştir. Saydam katı bir devletçilik anlayışı içinde fiyat denetimi ve ürünlere el koyma gibi müdahaleleri içeren bir politika izlemişken; Saraçoğlu Hükümeti, daha esnek politikalara yönelmiştir. Saraçoğlu, Saydam Hükümeti döneminde iç ve dış ticaret üzerindeki

etkisini ve denetimini artırmak amacıyla kurulan İaşe Müsteşarlığı, Halk Dağıtım Birlikleri, Fiyat Murakabe Büroları, Ticaret Ofisleri gibi kurumları kaldırarak, iaşe ve fiyat denetimleri için alınacak önlem ve uygulamaları il ve ilçe belediyelerine bırakmıştır. Elden geldiği kadar devletin müdahale ve denetimlerinin azaltıldığı bu dönemde, üretimi artırmak amacıyla fiyatlar serbest bırakılmıştır. Hükümet, çiftçiye memnun ederek üretimi artırmak amacıyla fiyatları artırmış; ancak bundan beklenen sonuçların alınmaması üzerine ikinci bir yol olarak tüketimi azaltma yoluna gitmiştir. Bunun için de ordu ve resmi kurumlarla, büyük şehirlere konmuş olan tüketim sınırlamalarını koruma yoluna gitmiştir. Bunun da sonuç vermemesi üzerine üçüncü bir yol olarak, dışarıdan buğday ithal edilmiştir. İaşeye bir türlü çözüm bulamayan Hükümet, 15 Temmuz 1942’de “Yüzde 25 Sistemi” olarak da bilinen “Hububat Mahsulünden Muayyen Nispetlerin Satın Alınması Hakkında Karar” adlı kararnameyi çıkarmıştır. Getirilen bu uygulamayla hububat ürünlerinin tamamına değil de bir kısmına el konulması ve ürünün geriye kalan kısmının da üreticilerce serbestçe satılması amaçlanmıştır. Ancak bu uygulama da tıpkı Milli Korunma Kanunu’nun yürütülmesi gibi gerçekleştiğinden, yani toprak ağaları, zenginler, ileri gelenler korunduğundan ve köylülerin ürünlerini saklamalarından dolayı beklenen başarı gerçekleşmemiştir. Bu uygulama, büyük çiftçilerin servetlerini ve topraklarını genişletmiş, küçük çiftçilerinse geçimlerini zora sokmuştur (Şener, 2004: 81-85). Ürünlerde büyük fiyat artışları yaşanmış, ticaret burjuvazisi savaş ortamında gelirlerini artırarak aşırı zenginleşmiş ve bu da Varlık Vergisi uygulamasını doğurmuştur (Payaslı, 2011: 128).

Spekülatif faaliyetlerden elde edilen kazançlar ilk başlarda zorunlu borçlanmayla devlete aktarılacak istense de, yabancıların piyasadaki egemenliği zorunlu borçlanmaları kısıtlamış, geriye tek bir vergi seçeneği kalmıştı. Bu amaçla çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu 12 Kasım 1942’de yürürlüğe girmiştir. Hükümet, bu yasayla şu hususları amaçladığını belirtmiştir: Enflasyonla mücadele etmek için tedavülde para çekme, Savaş yıllarında “çok para kazanmış olanlardan” vergi alma ve devlet gelirlerini artırma. Ancak bu amaçların başka açıkça ifade edilmeyen zımnî amaçlar da bulunmaktadır. Örneğin: Bu vergiyi kullanarak gayrimüslimlerin dışarıya göçe zorlanması ve belli azınlık gruplarına Müslümanların ödeyeceği verginin on katı vergi salınması yoluyla verginin gayrimüslimlerle ilgili bir tarafının olduğunu

göstermek gibi. Varlık Vergisi tüm ülkeyi kapsamasına rağmen, verginin uygulama merkezleri görece olarak ekonominin gelişmiş olduğu İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Hatay, İçel ve Seyhan gibi iller olmuştur. Bunun temel gerekçesini vergi uygulamasındaki “gizli hedeflerin” azınlıklar olması ve o dönemde mükelleflerin büyük çoğunluğunun buralarda toplanması oluşturmaktadır. Verginin özellikle gayrimüslimlere tarh edilmek istenmesindeki gerekçe ise, Osmanlı Devleti’nde eli silah tutan herkesin savaşa gitmesi sonucu Türklerin, savaşta gerek maddi, gerekse manevi olarak çok zarara uğramalarına rağmen, askere alınmayan gayrimüslim ve dönmelerin savaş gerisinde yaptıkları ticaret sonucunda elde ettikleri fazla kârlardı. Bu vergiye itiraz hakkının olmaması ve vergi miktarının saptanmasında adaletle uygun davranılmaması, mükellefin mali gücünün üzerinde ve hatta tüm varlığıyla ödeyemeyeceği miktarlarda vergilerin salınması nedeniyle bu vergi uygulaması çok eleştirilmiştir (Coşar, 2003: 8-9; Karabulut, 2005: 326-330).

Varlık Vergisiyle hazineye 221 milyon lira sağlanmış; ancak başlangıçta güdülen ekonomik gayelere erişilememiş, ileri sürülen fiyat politikası iflasla sonlanmıştır. Konjonktürün mütemadiyen yükselmesinden dolayı, ilk günlerde fiyatlarda görülen düşüklük kısa sürede ortadan kalkmış, karaborsa yaygınlaşmıştır. Bu dönemde asıl üzerinde durulması gereken nokta, Varlık Vergisi’nin savaş dolayısıyla ülkenin zaten sarsıntılara maruz olan ekonomik bünyesini derinden sarsmasıdır. Olağanüstü hallerde devlete düşen en büyük görev, bu hallerin icap ettirdiği sivililikleri sürekli olarak yontmak, ekonomik düzeni, piyasayı mümkün olduğu kadar sarsıntıdan korumaktır. Büyük tüketici kitlelerinin korunması buna bağlıdır. Gümrüklerin kapandığı, ithalatın güçleştiği bir dönemde, fabrikaları, imalathaneleri durdurarak, ticarethaneleri kapatarak, ticarethane ve imalathaneleri bu işlerden anlamayan fertlerin eline geçirterek, itimat ve emniyet havasını bizzat devletin kendisi altüst etmiştir. Aslında getirilen Varlık Vergisi ile ülkenin uğradığı en büyük kayıp, vatandaşın devlete olan itimadının sarsılmasıdır. Ekonomik hayatta girişimcilerin devletten beklediği en büyük teminat, kurulu bir düzendir. Sanayi, ticaret, bütün ekonomik hayat emniyet havasını teneffüs ederek yaşayabilir. Varlık Vergisi ile bu hava adeta zehirlenmiştir. Günün birinde devletin şu veya bu sebeple takdire dayanan bir vergi vaz edip, istediği zümreyi iflasa sürükleyebileceği hakkında Varlık Vergisi elim bir sonuç vermiştir (Pur, 2007: 416-417).

Şöyle ki, Varlık Vergisi ticaretle uğraşan Türk ve Müslümanlara da uygulanmasına rağmen bu kesime yönelik vergi indirimleri ve ödeme kolaylıkları getirilerek, Türk ve Müslümanların işlerini tasviye etmeden mal ve mülklerini satmadan vergilerini ödeyebilmeleri olanaklı kılınmıştır. Zaten vergi Anadolu’da vergiyi ödeyebilecek büyüklükte ticaret ve sanayiyle uğraşan kimselerin yokluğundan dolayı İstanbul çevrelerinde uygulanabilmiştir. Çok ağır şartlarda azınlıklara uygulanan Varlık Vergisi, azınlıkların toplumsal yapımızdaki yerlerini ve işlevlerini önemli ölçüde sarsmıştır. Azınlıkların birçoğu vergilerini ödeyebilmek için ya servetlerinin bir kısmını nakde çevirerek işlerini tasfiye etmek ya da işletmelerini ve ellerindeki gayrimenkulleri satmak zorunda kalmıştır. Birçok azınlık da esasında kendilerine tarh edilen vergiyi ödeyebilecek güce sahip olmalarına rağmen, verginin ödenmesindeki kısa zaman süresi nedeniyle nakit para bulamamış ve iflas etmiştir. Vergi borçlarını ödeyemeyen azınlıkların birçoğu da çalışma mükellefiyetine tabi tutularak, çalışma kamplarına gönderilmiştir. Varlık Vergisiyle azınlıklara ait işyerleri ve ticaret çevreleri büyük sarsıntılar geçirmiş, ticaret hayatı sekteye uğramıştır. Ülkede karın tokluğuna çalışarak ailesinin geçimini sağlamaya çalışan sabit ve dar gelirli fertlerden de vergi alınması, büyük tepkilere yol açmıştır. Söz konusu durum, karaborsacılığın ve işsizliğin artmasına neden olmuştur (Akın, 2006: 103-104). Ancak vergi uygulamasındaki yanlışlıklar, yanlış anlaşılmalara ve tepkilere yol açmıştır. Bu yüzden bu vergi, içten ve dıştan gelen yoğun baskılardan dolayı 1943’te kaldırılmıştır (Payaslı, 2011: 129).

Varlık Vergisi’nin büyük ölçüde dışında tutulan ve savaş koşullarında hızla artan tarımsal kazançlara ise, 1944’te kabul edilen Toprak Mahsulleri Vergisi’yle erişilmeye çalışılmıştır. Gayrisafi üretimden %10’luk bir kısmın alınmasıyla Aşar’ı andıran ve 1946’da kaldırılan bu vergiyle savaş yıllarında 167 milyon lira civarında para toplanmıştır. Aşar’ın kaldırılmasından sonra ilk kez tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi olarak önem taşıyan bu vergi, piyasa için üretmeyen küçük ve yoksul köylünün üzerinde çok ağır bir yük oluşturmuştur (Boratav, 2011: 85-86).

Yukarıda da değinildiği gibi, II. Dünya Savaşı’na katılmamasına rağmen, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntıları yoğun bir şekilde yaşayan Türkiye, Savaş sonrasında dört farklı sorunla karşılaşmıştır: Ekonomiyi ihracat mallarındaki yeni ve düşük fiyatları göz önünde tutarak yeniden ayarlamak; beliren Sovyet tehdidine karşı

silahlı güçlerini savaş düzeyi döneminde tutarken, ekonomisini modernleştirmek ve yeni ekonomik faaliyet alanlarına girmek; savaş dışında yer alan bir devlet olarak savaşın neden olduğu yıkımı ve modern silahların yeteneklerini gördükten sonra, mümkün olduğu kadar her kaynaktan yararlanarak modası geçmiş silahları modernleştirmek; yeni sınaî projelerinin finansmanını sağlayarak ek kaynaklar bulmak. Bu şartlar altında Türkiye'nin dış yardım almaktan başka seçeneği kalmamıştır (Balkaya, 2013: 158-159).

Ülkenin ekonomik açıdan oldukça zayıf düşmesine yol açan II. Dünya Savaşı'nın ardından ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninin baş aktörleri ABD ve Sovyetler Birliği'dir. Türkiye'nin 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi ve 1945'te San Fransisko Konferansı'na katılarak BM'ye üye olmasıyla Türkiye, tarafsızlık siyasetini bırakarak başını ABD'nin çektiği Batılı demokrasilerin ve özgür dünyanın yanında yer alan bir dış politika uygulamaya başlamıştır (Dinç, 2008: 5). Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Türkiye, savaş sonrası dönemin uluslararası ekonomik düzenini kurmak için toplanan Bretton Woods Konferansı'na 1944'te katılmış ve bu Konferans'ta kurulmaları kararlaştırılan yeni ekonomik düzenin ilk temel kuruluşu olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'na 11 Mart 1947'de üye olarak ABD safındaki yerini iyice sağlamlaştırmıştır (Payaslı, 2011: 132).

Yukarıda sıralanan ekonomik sorunlarla baş edebilmek için dış yardım almaktan başka seçeneği kalmayan Türkiye, 1946'da ABD'den 25 milyon dolarlık kredi almıştır. Bu durum da II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik yükün altından ancak, ABD'den alınacak yardımlarla kalkılacağı gerçeğini göstermektedir. Kuruluş tarihinden itibaren bütün yapılanmasını Batı standartlarında gerçekleştirmek için çaba gösteren bir devlet olarak, Savaş sonrasında özellikle Sovyetler Birliği'nin niyetini açıkça ortaya koymasının ardından Türkiye'nin Batı yönünde kullandığı tercihi daha da anlam kazanmıştır. Artık Türkiye için ekonomik ilişkilerde ve düzende Batılı liberal anlayış tamamen tercih edilmiş, Sovyetler Birliği'nden ve Sovyet tipi yapılanmalardan tamamen uzaklaşmıştır (Balkaya, 2013: 159).

Bu politika değişikliği birçok yeniliği de beraberinde getirmişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin ve Batının safında yer alan, onların kurmuş olduğu dünya düzeni içinde yer almak için oldukça çabalayan Türkiye'ye bunların siyasi

zorunluluklarının da olduğu hatırlatılmıştır. ABD'nin kurmaya çalıştığı demokratik, liberal, özgürlükçü, hukukun üstünlüğüne dayanan siyasi yapıyla, Türkiye'nin 1923'ten beri devam eden tek parti iktidarı içerisinde özellikle İnönü dönemiyle başlayan ve 1945 sonlarına kadar devam eden yapı ciddi anlamda uyumsuzluk ve zıtlık oluşturuyordu. Bu yüzden tek partili devlet yapısını çözmek ve yerine çok partili bir sistemi ve yarışmalı parti sistemini getirmek zorunluydu. Aynı zamanda bu durum, ekonomik anlamda devletçilik görüşünden ayrılıp, liberal ekonomiye geçişi ve bürokrasinin özel teşebbüsün hizmetine girmesini zorunlu kılıyordu (Özçelik, 2010: 162; Ahmad ve Ahmad, 1976: 11).

Ancak çok partili hayata geçişin o günlerin şartlarında devletle bütünleşmiş bir yapıya sahip olan CHP'ye kabul ettirilmesinin ve Atatürk'ün teşebbüsleriyle kurulmaya çalışılan TpCF ve SCF'nin başarısız olmasından sonra, böyle bir uygulamanın devletin temel değerlerinden taviz vermeden gerçekleştirilmesinin güç olduğu görülmektedir (Demir, 2010: 84). Ayrıca CHP'nin 29 Mayıs 1939'daki 5. Büyük Kurultay'ında başka bir parti kurulması yerine, Meclis'te CHP içinden 21 milletvekilinden oluşan ve başkanlığını İnönü'nün yapacağı bir Müstakil Grup kurulması kararının alınması (Altaş, 2006: 16-17) gibi nedenler de çok partili hayata geçişi zorlaştırmıştır.

Katı fiyat denetimleri ve tarım ürünlerine düşük fiyatlarla el koyma gibi, hükümete ulusal ekonomiyi ve savunmayı ilgilendiren konularda geniş yetkiler veren Milli Korunma Kanunu'nun yanı sıra, Varlık Vergisi Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu gibi uygulamaların sonunda ülkede büyük bir kıtlık dönemi başlamış, karaborsa yaygınlaşmış, yüksek fiyat artışlarından dolayı sabit gelirli çalışanların satın alma güçleri oldukça düşmüştür. Ekonomik alanda yaşanan bu krize tek parti dönemindeki baskıcı uygulamalar da eklenince, ülkede tek parti yönetimine karşı hoşnutsuzlukta artış görülmüştür (Kırkpınar, 2002: 86). Ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, ABD'nin kurmaya çalıştığı demokratik, liberal, özgürlükçü, hukukun üstünlüğüne dayanan siyasi yapıyla tek parti rejiminin uyuşmaması da tek parti rejimini derinden sarsmıştır. 1945'te hazırlanan Toprak Reformu Kanunu ile bütçe görüşmeleri esnasında Meclis'te yaşanan tartışmalar, Türkiye'de çok partili hayata geçişin kapılarını aralamıştır (Şeyhanlıoğlu, 2011: 271).

Toprak Reformu Kanunu görüşmelerinde Adnan Menderes ve Celal Bayar yasa tasarısını şiddetle eleştirmiş ve yapılan oylamada CHP milletvekillerinden Refik Koraltan, Fuat Köprülü de tasarının aleyhinde oy kullanmıştır. Bu tasarıya red oyu veren aynı milletvekilleri, Bütçe Kanunu'na da muhalefet etmiş ve bu muhalefet konusundaki ortaklık, muhalefeti birleşmeye ve taleplerini ortak hedefler çerçevesinde örgütlü ve sistematik bir şekilde savunmaya itmiştir. İç ve dış gelişmeleri değerlendirmek için ortak toplantılarda bir araya gelen bu milletvekilleri, bu toplantılar neticesinde “ülkemizin demokratikleşmesi için ne yapılabilir?” sorusuna yanıt aramış ve bir takrir verilmesi hususunda oydaşmaya varmışlardır (Demir, 2010: 62-64). Dörtlü Takrir, CHP’de fırtınalar koparmış ve aralıksız olarak yedi saat süren müzakerelerin sonunda reddedilmiştir. Ancak Takrirciler kısa sürede basının ve halkın gözdesi olmuştur. Gösterilen bu ilgiden dolayı, Takrirciler CHP’den ayrılarak yeni bir parti kurmaları halinde halktan büyük destek görecekları hususunda fikir birliğine varmıştır (Bayar, 2010: 44-45; Taşyürek, 2009: 36).

Basın ve halktan büyük destek gören Takrircilerden Bayar’ın Basın Kanunu’nda değişiklik yapılmasıyla ilgili yasa teklifini Meclis’e sunmasından, Menderes ve Köprülü’nün yayımladığı makalelerden dolayı adeta Parti’nin şimşekleri Takrircilerin üstüne çekilmiştir. Kısa süre sonra Menderes ve Köprülü Parti Disiplin Kurulu tarafından ihraç edilmiş, bunu Koraltan’ın ihracı ve bunlara tepki olarak Bayar’ın istifası izlemiştir (Altaş, 2011: 31; Şeyhanlıoğlu, 2011: 119).

Bu dönemde Cumhurbaşkanı İnönü’nün yaptığı Meclis açılış konuşması, ülkede çok partili hayata geçişte önemli bir adımı teşkil etmiştir. İnönü, “Bizim tek eksikimiz hükümet partisının karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda memlekette geçmiş tecrübeler vardı. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşebbüse girişilmiştir...” demiştir. Bu konuşmasında İnönü’nün CHP içinden bir muhalefet partisi çıkarmak istediği anlaşılmaktadır. Aynı konuşmada İnönü, 1947 seçimleri için tek dereceli ve gizli seçim sistemi vaat etmiş, ayrıca Anayasa ve demokrasiye aykırı bazı yasaların da değişeceğini belirtmiştir (Ahmad ve Ahmad, 1976: 15). İnönü’nün bu konuşmasının ardından Bayar ve arkadaşları arasında bir parti kurma fikri iyice kökleşmiş ve İnönü’nün onayının alınmasının ardından Partinin tüzük ve programı hazırlandıktan sonra, kuruluş dilekçesi Koraltan tarafından verilmiştir. Yapılan

başvurunun kabulünün ardından, Bayar Partiye Genel Başkan olmuştur (Demir, 2010: 87).

7.2.2.3. 1946-1960 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Çok Partili Hayata Geçiş ve Sorunları

CHP yeni kurulan DP'nin göstermelik bir muhalefet olacağı, halktan gelen düşmanca hisleri bastırarak ve bir halk ayaklanmasını önleyecek bir emniyet sübabı görevi göreceğini ümit etmiştir. Bu nedenle de DP'nin kuruluşunu iyi bir gelişme olarak kabul etmiş ve DP'nin kuruluş günlerinde parti yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuştur. Ancak çok zaman geçmeden DP'nin gerçek bir muhalefet partisi olacağı ve etkin bir muhalefet yürüteceği anlaşıncaya, iyi ilişkiler bozulmaya başlamıştır (Ahmad, 2011: 128; Kırkpınar, 2002: 90). Çünkü DP henüz yeni kurulmasına rağmen, temel hak ve hürriyetlere verdiği önemle, ulusal egemenliğin halkın tam anlamıyla söz sahibi olabileceği bir yönetim anlayışıyla gerçekleştirebileceğine dair vurgusuyla, tek parti yönetiminden hoşnut olmayan kitlelerin büyük desteğini almıştı. Ayrıca ekonomik büyümeyi özel sektörün varlığına bağlayan DP, kısa sürede ticaret kesiminin de desteğini almıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 129).

DP'nin gösterdiği başarıdan şüphelenen CHP, kısa sürede yeni stratejilere yönelmiştir. Bu bağlamda “Milli Şeflik” ve “Değişmez Genel Başkanlık” sıfatlarını ortadan kaldıran CHP, ayrıca parti-devlet anlayışı, Cumhurbaşkanının Partinin Genel Başkanı olması, valilerin illerde parti başkanı olması gibi uygulamaları sonlandırarak, bu makamları süre ve seçim esaslarına bağlamıştır (Kaştan, 2006: 137-138). Ayrıca CHP, DP'ye daha kısa bir örgütlenme süresi bırakmak ve DP'nin başarısını sınırlamak amacıyla 1947'de yapılacak genel seçimleri 1946'ye almaya karar vermiştir (Ahmad, 2011: 129). Bu gelişmenin üzerine DP kurmayları 1946'da yapılacak olan belediye seçimlerine katılmamaya karar vermiştir. Yerel seçimlerin ardından iki siyasi parti seçim çalışmalarını hızlandırmıştır (Kırkpınar, 2002: 94).

Gizli oy, açık sayım ve döküm ilkesinin tam tersine açık oy, gizli sayım ve döküm esasına göre yapılan 1946 seçimlerinde, seçmenler açıkta bir masa üzerinde duran oy kâğıtlarından birini alıp zarfa koyuyor, daha sonra da sandığa atıyordu. Bu şekilde hangi partiye oy verildiği belli oluyordu. Ayrıca oy pusulalarını siyasi partilerin kendilerinin sandıklara ulaştırdığı bu seçimlerde, DP yeni kurulduğu ve

teşkilatlanmasını henüz tamamlayamadığı için tüm sandıklara, özellikle de kırsal kesimdeki sandıklara oy pusulalarını ulaştırmamıştı (Çufalı, 2004: 79). CHP'ye bağlı olan mahalli idarecilerin ve jandarmanın baskısı altında yapılan 1946 seçimlerinde kullanılan oylar da sayıldıktan sonra, seçmen pusulaları yakılarak imha edilmiştir. 465 sandalye için yapılan bu seçimlerde CHP 397, DP 61, bağımsızlar da 7 milletvekili çıkarmıştır (Kahraman, 2009: 3; Taşyürek, 2002: 40). DP'nin 273 aday gösterdiği bu seçimlerde, DP henüz örgütlenemediği için 16 ilde seçimlere katılmamış, 12 ildeyse seçimleri kazanmıştı. Bağımsız aday Fevzi Çakmak, DP'li Refik Koraltan ve Yusuf Kemal Tengirşenk iki ayrı yerden seçildiği için 3 milletvekilliği boş kalmış, mükerrer milletvekili sayısı çıktıktan sonra milletvekili dağılımı şu şekilde gerçekleşmişti: CHP 397, DP 59 ve bağımsızlar 6. Ancak CHP milletvekili Yavuz Abadan'ın yerine DP adayı Kemal Zeytinoğlu'nun milletvekilliğinin TBMM Genel Kurulu'na onaylanmasından dolayı TBMM sandalye dağılımı CHP 396, DP 60 ve bağımsızlar 6 olarak değişmiştir (Çufalı, 2012a: 19-20).

1946 seçimlerinin ardından İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Recep Peker de kurulan hükümetin Başbakanı olmuştur. Peker Hükümeti göreve başlar başlamaz DP'lilerin başta seçimlere yapılan itirazlar olmak üzere, 1946'da çıkarılan Basın Kanunu'nda değişiklik yapılması hususunda CHP'lilerce getirilen yasa tasarına, daha sonra da 1947 bütçe görüşmelerinde Bütçe Yasası'na muhalefetiyle karşılaşmıştır (Özçelik, 2010: 171; Demir, 2010:126-127; Kırkpınar, 2002: 96).

1947 bütçesini en kapsamlı eleştiren Menderes'ti. Bütçe üzerine yapacağı konuşma üzerinde iyi bir şekilde hazırlanan Menderes'in yaptığı konuşmaya Başbakan Peker'in dozajı oldukça sert bir konuşmayla cevap vermesi üzerine, DP milletvekilleri Genel Kurul'u terk etmiştir (Çufalı, 2012b: 175, 191). DP'lilerin Meclis'i terk etmesiyle alevlenen muhalefetle iktidar arasındaki tartışmaları sona erdirmek için İnönü'nün hazırladığı 12 Temmuz Bildirisi'nin kabulüyle bu tartışmalar azalmış, ancak CHP ile DP'nin eşit statülerde yer aldığını belirten bu bildiri DP içinde bölünmelere ve Peker'in de istifasına yol açmıştır (Bayar, 2010: 110; Demir, 2010: 161-177).

Ancak bu dönemde izlenen Türk dış politikası önceki dönemin bir uzantısı niteliğinde olup, ABD'yle ve Batı Avrupa ülkeleriyle temelleri atılan ilişkiler bu

dönemde de sürdürülmüştür. Yukarıda belirtildiği gibi, Bretton Woods Konferansı'na katılan ve bu konferansta kurulmaları kararlaştırılan kuruluşlara üye olan Türkiye adına, 1946'da ABD Başkanı Truman ve yardımcısı Acheson birtakım girişimlerde bulunarak yeni bir strateji yolunda önemli adımlar atmıştır. 1947'de Truman'ın teklifiyle Türkiye ve Yunanistan, askeri ve mali sıkıntılarının giderilmesi için Kongre'ye bu ülkelere maddi destek verilmesi için teklif sunmuştur. Kongre yapılan bu teklifi kabul ederek Soğuk Savaş terminolojisinin temellerini atmıştır. Bu sırada ciddi bir resesyon yaşayan Avrupa ülkelerinde refah düzeyinin düşmesi, Sovyetler Birliği'nin Komünizm propagandası için çok manidar bir ortamın şekillenmesine yol açmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu propagandalarına mahal vermemek için ABD, Avrupa'ya yeni bir yardım faaliyetine girmiştir. Bu da Dışişleri Bakanı George Marshall'ın temelini attığı, 3 Nisan 1948'da yasalaşan "Dış Yardım Yasası"dır. Bu yasanın çıkması üzerine aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 16 Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı kurmuştur. Türkiye de Dış Yardım Yasası'ndan yararlanabilmek için, 4 Temmuz 1948'de ABD ile "Ekonomik İşbirliği Antlaşması"nı imzalamıştır. Bu bağlamda 1948-1952 yılları arasında Türkiye'ye ABD'den "hibe, borç, dolaylı yardım ve teknik yardım" olarak toplam 350 milyon dolar dolayında bir kaynak sağlanmıştır (İlyas ve Turan, 2012: 336-338).

Bu dönemde izlenen Türk dış politikası kapsamında; 1945'ten sonra Bulgaristan'da kurulan komünist rejimin ardından Bulgaristan ile Türkiye arasında yaşanan sürgün ve iskân politikalarına da değinilmesinde yarar vardır. 1950'de Bulgar Hükümeti, önce Türk Hükümetinden 250 bin Bulgaristan Türkünü almasını istemiş, ardından da Ocak 1950 ile Kasım 1951 tarihleri arasında 154 bin Türk, Bulgaristan'dan Türkiye'ye sürülmüştür. Türk hükümeti de bu göçmenleri iskânlı olarak kabul etmiş ve ülkenin çeşitli bölgelerine yerleştirmiştir (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 64).

Ayrıca bu dönemde DP'nin yaptığı sıkı muhalefet semerelerini vermeye başlamıştır. Şemseddin Günaltay Hükümeti döneminde, 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1948) çıkarılmıştır. Bu yasa gizli oy, açık tasnif, seçimlere her türlü yargı güvencesi ve muhalefet partilerine radyoda propaganda yapma gibi olanak vermektedir. Böylece bu yasayla DP'nin siyaset arenasında CHP ile eşit şartlarda

yapılacak bir seçimle rekabet etmesinin yolu açılmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2011: 188-189). Bu yasanın ardından DP, 14 Mayıs 1950’de yapılan demokratik ve yargı denetimindeki serbest seçimleri, 5545 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu’na uygun olarak çoğunluk sistemi gereğince oyların %55’ini alarak ve 408 milletvekili çıkararak kazanmıştır. 27 yıllık CHP iktidarının kansız ve muvazaasız olarak sona erdiği bu seçimlerin ardından, Bayar Cumhurbaşkanı, Menderes Başbakan, Koraltan TBMM Başkanı ve Köprülü de Dışişleri Bakanı olmuştur (Özçelik, 2010: 11-12).

1946 ve 1950’de yapılan seçimlerin ardından, Türkiye’de çok partili hayata geçişin aksaklıklara rağmen sağlıklı olduğu, iç ve dış önceliklerin ve aktörlerin iyi bir kombinezon oluşturması sayesinde, bu geçişin önemli bir bunalıma neden olmadan gerçekleştiği söylenebilir. Bu geçiş sürecinde özellikle iki partinin (CHP ve DP’nin) lider kadrosunun tutumu ve seçim sonuçlarını belirleyen halkın olgun davranması üzerinde durulması gereken önemli unsurlardır (Çufalı, 2005: 422).

Seçimlerin ardından DP işbaşına gelir gelmez toplumun en önemli sosyo-kültürel ögesi olan dinin toplumun hücrelerine nüfuz etmiş temel bir özellik olduğunun farkına varmış; Marksist düşüncenin tersine dinin toplumsal, ekonomik altyapıları belirleyeceğine inanan DP’nin bu fikrini CHP de fark etmiş; ancak CHP bunu bastırma yoluna gitmiştir. Ancak DP bunu açığa çıkarmanın yararlı olacağı inancını taşımakta olup (Kahraman, 2009: 28-29), seçim vaatleri arasında da yer alan Arapça ezan okunmasını yasaklayan yasayı değiştirerek, ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlayarak bu alandaki ilk adımını atmıştır. Ayrıca bu dönemde, radyoda dini program yapma yasağına da son verildiği gibi, Arap harfleriyle açık veya gizli eğitim vermek için dersane açılması yasağı da kaldırılarak Kuran kurslarına yeşil ışık yakılmış, ilkokul programlarına din dersleri dahil edilmiştir (Taşyürek, 2009: 54-60).

Ancak bunlar yapılırken aşırı İslamcı akımlara izin verilmediği gibi, Atatürk’ü Koruma Kanunu (1951)’nin çıkarılması, her cumhurbaşkanı değişiminde devlet dairelerinde cumhurbaşkanının fotoğrafının asılmaması ve devlet dairelerinde yalnızca Atatürk’ün resminin asılması ve paraların üstünde de sadece Atatürk’ün resminin bulundurulması gibi bazı kurallar da getirilmiştir. Ayrıca Anıtkabir’in inşaatı da bu dönemde tamamlanmıştır (Bayar, 2010: 169).

Bu dönemde iktidar değişikliği olmasına rağmen, dış politikada değişiklik olmamıştır. Türk Hükümeti BM Genel Sekreterliği'nden gelen yardım talebini değerlendirerek 25 Temmuz 1950'de 4500 kişilik bir tugay gücündeki askeri birliğini Kore'ye göndermeye karar vererek, ABD'nin ardından kara askeri gücünü Kore'ye gönderme kararı alan ikinci ülke olmuştur. Daha önceden Türkiye'nin NATO'ya üyelik için yaptığı başvuruların reddedilmesine rağmen, Kore'ye asker gönderme kararının ardından, İngiltere, İtalya ve ABD üyelik talebimizi destekleyeceğini belirtmiştir. Türk tugayı kendisine verilen savunma görevini büyük kayıplar vermek pahasına da olsa, başarıyla yerine getirmiştir. Savaşın gerçek bir galibi olmamış ve savaş fiziki olarak başladığı noktada sonlanmıştır. Ancak Kore Savaşı'nda Türk askerinin gösterdiği kahramanlıklar Amerikan kamuoyunda devam ede gelen Türkiye aleyhtarlığını tersine çevirmiştir (Akkaya, 2012: 13-14).

Ayrıca 1950'de ABD'nin Soğuk Savaş'taki siyasetini belirleyecek olan Milli Güvenlik Konseyi'nin NCS-68 Raporu'nda ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı olan göreceli nükleer üstünlüğünü kaybettiği belirtilmiş ve bu üstünlüğünü tekrar kazanabilmesi için Sovyetler Birliği'ne coğrafi olarak yakın bir yerlerde üs edinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu dolaylı olarak Türkiye'yi işaret etmekte olup, raporda Türkiye, NATO ülkeleri ve Yunanistan'la birlikte askeri yardım verilecek ülkeler arasında sayılmıştır. 1950'den sonra ABD'nin Türkiye'ye yaklaşımı hızla değişmiştir. Türkiye ABD'nin tutumundaki bu değişimi bir koz olarak kullanmış ve ABD'den bütüncül bir garanti olmadan, yani NATO üyesi olmadan ABD'nin bölgedeki güvenlik yapıtaşlarından biri olmayı reddetmiştir (Yanık, 2012: 138-139). Bunun üzerine ABD, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üye olmasını İngiltere ve Fransa'ya teklif etmiştir. 17 Ekim 1951'de düzenlenen bir protokolle Türkiye ve Yunanistan'ın katılımları onaylanmış ve 18 Şubat 1952'de Türkiye resmen NATO'ya üye olmuştur (Akkaya, 2012: 14). Böylece Türkiye'nin Batılı kimliği II. Dünya Savaşı sonrasında üye olduğu Avrupa Konseyi, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OECE) (daha sonra da Avrupa Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü-OECD) ve NATO gibi çeşitli Batılı örgütlerle hem kanıtlanmış, hem perçinlenmiş, hem de kurumsallaşmıştır (Yanık, 2012: 137).

1950-1954 döneminde istisnai bir konjonktürden dolayı ihracat gelirlerinde büyük bir artış olmuştur. Kore Savaşı'nın yarattığı iktisadi patlama esnasında

Türkiye, geleneksel ihraç kalemlerinin yanı sıra, artan tahıl ürünlerini ve maden cevherini yurtdışına satabilmiştir. Bu dönemde uygulanan fiyat teşvikleri de işlenen toprakların genişlemesi isteğini doğurmuş ve ekilen alanların artmasına yol açmıştır. Bu dönemde hükümetin Marshall yardımlarıyla ihraç gelirleri 35 bin traktöre dönüştürülmüş olup, ülkede kırsal kesime doğru ciddi bir para akışı gerçekleşmiştir. Ülkede 1950’de 263 milyon dolar olan ihracat, 1954’de 335 milyon dolara çıkmıştır. İthalat da buna paralel olarak artmıştır. Şöyle ki 1950’de 286 milyon dolar olan ithalat, 1954’de 478 milyon dolara çıkmıştır (Parasız, 1998: 79; Keyder, 1987: 57).

Türkiye’nin bu dönemde ekonomi konusunda kaydettiği gelişmeler Batılı ülkelerle paralellik göstermektedir. Çünkü II. Dünya Savaşı’nın sona ermesinden 1960’lı yıllara kadar geçen dönemde başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa ülkelerinde ekonomide olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Bu dönemde İngiltere’de iktidara gelen İşçi Partisi Hükümeti döneminde, kurulan Ulusal Sağlık Sistemi, yapılan kamulaştırmalar, refah devletinde kaydedilen gelişmeler ve yapılan Marshall yardımlarıyla II. Dünya Savaşı’nın yıkıntıları büyük ölçüde ortadan kalkmış, ekonomi pozitif işaretler vermeye başlamıştır (Büyük Britanya Tarihi, 2012; Bayraktar, 2012: 257).

Avrupa ülkeleriyle paralel olarak Türkiye’de ekonomide kaydedilen bu gelişmelerden dolayı toplumsal desteği güçlenen DP, bu dönemde CHP ile hesaplaşmaktan geri durmamıştır. Bu alanda CHP’nin elindeki mallara el atılmıştır. Özellikle il özel idaresi ve hazineden Halkevlerine aktarılan kaynaklardan CHP’ye aktarılan bu malların haksız rekabete yol açtığı iddia edilerek 1951’de yürürlüğe sokulan 5830 sayılı yasayla Halkevlerinin tüm taşınmazlarına el konularak, 478 Halkevi ve 4332 Halkodasının çalışmalarına son verilmiş; CHP’nin elinde bulunan malvarlığının bir bölümüne el konulmasını öngören yasa tasarısı 8 Ağustos 1951’de kabul edilmiştir. CHP’nin malvarlığının geri kalan kısmına da 9 Aralık 1953’de çıkarılan 6195 sayılı “CHP’nin Haksız İktisaplarının Hazineye Devri Kanunu”yla el konulmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2011: 205; Tunçay, 2000: 179; Bilir, 2003: 62). Ayrıca bu dönemde DP, Komünizm Propagandası yapıldığı, iyi düzenlenmiş bir müfredat programının olmaması, ne tam bir öğretmen ne de tam bir çiftçi yetiştirilmediği, öğretmenler arasında ikilik yarattığı gerekçeleriyle 1954 Ocak ayında, Meclis’te Köy Enstitüleriyle İlk Öğretmen Okullarının birleştirilmesini içeren yasa teklifini

görüşmüş ve bu tasarı kabul edilerek Köy Enstitülerinin varlığı sona erdirilmiştir (Çakmak, 2007: 244-248). Oysa 17 Nisan 1940'ta kabul edilen 3803 sayılı Köy Enstitüleri Yasası'yla kurulan Köy Enstitüleriyle köyden gelen yetenekli çocukların tam donanımlı olarak yetiştikten sonra, tekrar köylerine dönerek geride kalan ve okuma fırsatı ve olanağı olmayanları eğiterek okur-yazarlık oranının yükseltilmesi, kırsal alanın kalkındırılması, köylünün eğitilmesi, öğretmenlerle köylünün üretici duruma getirilmesi, kapalı köy ekonomisinin mesleksel ayrılaşmayla dışa açılabilmesi, haklarını bilen ve bu hakları savunabilmek için demokratik yollardan örgütlenebilen insanların yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Köy Enstitülerinde halkın yaşamını hızla değiştirecek, eğitim ve sağlık sorunlarıyla uğraşacak, köylüye çağdaş yaşamın gereklerini öğretecek öğretmenler yetiştirilmiştir. Köy Enstitülerinin köyden alıp yetiştirdiği ve köylere gönderdiği eğitimcilerle ülkede önemli bir eğitim atılımı başlatılmış, köy edebiyatı denilen bereketli bir çığır açılmıştır. Köy Enstitüleriyle getirilen eğitim politikası, kadınla erkek arasında var olan cinsiyete dayalı eşitsizliği azaltmış, yalnız köylü erkekler değil, köy kızlarıyla kadınlarının da toplum gereksinimleri ve kendi beklentileri doğrultusunda çağdaş alışkanlıklar ve beceriler kazanmalarına aracılık etmiştir (Kartal, 2008: 23-28).

Böylece DP, sandıkta CHP'yi sildiği gibi, tek parti döneminin hem ekonomik hem de toplumsal dönüştürme araçlarının başında gelen ve devrimlerin köylere inmesine ön ayak olan kurumları ve malları da halkın desteğiyle tarihten silinmiş oluyordu (Şeyhanlıoğlu, 2011: 206). Ayrıca bu dönemde basına ve bürokrasiye ve akademisyenlere karşı da çok sıkı yasal düzenlemeler yapılmış ve gittikçe baskıcı ve otoriter bir tavır izlenmiştir.

Bu dönemi 2 Mayıs 1954'te yapılacak olan genel seçimler izlemiştir. Bu seçimlerde DP oyların %58.42'sini alarak 503 milletvekili çıkararak en büyük siyasi zaferini kazanmıştır. Bu seçimlerde CHP oyların %35.11'ini alarak 31 milletvekili, CMP %5.28 oy alarak 5 milletvekili çıkarmış ve 2 de bağımsız milletvekili seçilmiştir. Meclis'te elde ettiği bu çoğunluğa rağmen, DP'nin 1954-1957 yılları arasındaki döneminde ekonomi karnesi pek parlak değildi. Bu dönemde başta yabancı sermaye akışının azalması ve yerli sanayinin ağır yatırımlara yetmemesi ve üç yıl art arda süren kötü hava koşulları (kuraklık) nedeniyle (Şeyhanlıoğlu, 2011:208-267), dış ticaretten gelen tıkanıklıklar ve bunlara bağlı olarak sanayi

üretiminde karşılaşılan güçlükler nedeniyle reel üretimde büyüme yavaşladığı gibi, ülkedeki fiyat artışları da ciddi boyutlara erişmiştir. Örneğin: TEFE'ye göre yıllık fiyat artışı 1955'te %7.2 iken, bu oran 1956'da %16.8, 1957'de %18.7'ye çıkmıştır (Uluatam, 1981: 20-21).

Bu dönemde iktidar muhalefet ilişkileri de gittikçe sertleşmeye başlamıştır. Şöyle ki, 1954 seçimlerinde CHP Malatya, Konya ve Sinop'ta, CMP ise Kırşehir'de çoğunluğu sağlayabilmişti. 26 Mayıs'ta hükümetin kurulmasının ardından ilk iş olarak muhalefete oy veren bu iller cezalandırılmıştır. Malatya'dan Adıyaman ayrılarak il yapılmış ve böylece Malatya ikiye bölünerek; Kırşehir de ilçe statüsüne düşürülüp Nevşehir'e bağlanarak cezalandırılmıştır. Ayrıca iktidar bu dönemde seçim işbirliğini önlemek için muhalefet partilerinin bir araya gelip karma liste oluşturmalarını engellediği gibi, devlet radyolarından yararlanmalarını da engellemiştir. Bu dönemde DP, CHP'ye yakınlık duyan bürokratları cezalandırmaya yönelik girişimlerde bulunmaktan da kaçınmamıştır. Memurların emekliliği için gerekli olan asgari hizmet süresi 30 yıldan 25'e düşürülmüş ve emekliye sevk kararına itiraz yolu da kapatılmıştır. Ayrıca getirilen bu hükümler, özel güvencelerden yararlanan Yargıtay, Danıştay ve Sayıştay üyeleriyle öğretim üyelerini de kapsamaktaydı. Bu düzenlemenin ardından çıkarılan bir diğer yasayla kamu görevlilerinin bağlı oldukları teşkilat emrine alınarak görevden uzaklaştırılmasının yolu açılmıştır. Yargıç ve öğretim üyelerini de kapsayan bu yasayla herhangi bir memur görevinden alınıp altı ay süreyle kendisine açıktan maaşı ödendikten sonra, başka bir göreve atanmadan emekliye ayrılabilmekte olup, bütün bu işlemlere karşı yargı yolu da kapalı tutulmuştur (Tunçay, 2000: 172-183; Taşyürek, 2009: 75).

Özellikle 1955-1956 yılları Başbakan Menderes'in siyasi hayatında son derece yoğun ve yıpratıcı yıllar olmuştur. Bu dönemde üzerinde durulması gereken önemli noktalardan biri kuşkusuz 6-7 Eylül Olayları'dır. DP'nin ilk yıllarında ülkede azınlıklar, önceki yıllarla kıyaslanmayacak ölçüde rahatlık ve huzur içerisindeydi. DP azınlıklara karşı dostça, ılımlı ve son derece hoşgörülü bir yönetim politikası izlemişti. Azınlıklar içerisinde özellikle Rumlara yönelik olarak, Yunanistan'la iyi ilişkileri geliştirmek adına birçok kolaylık sağlanmış, Heybeliada Ruhban Okulu'nun açılması, İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarının iptal edilmesi ve hatta basın ve

yayın organları ikaz edilerek Rumları incitici haberler yapılmaması talep edilmiştir. Ancak hükümetin azınlıklar konusundaki son derece dikkatli politikasına rağmen, Rumların Kıbrıs'taki taşkınlıklarına Yunanistan'ın sahip çıkmasından dolayı, iki ülke ilişkileri zedelenmeye başlamış, uluslararası alanda Kıbrıs'ın statüsüne ve geleceğine ilişkin diplomatik görüşmeler sürerken, Kıbrıs'taki İngilizlere ve Türklere yönelik terör hareketi, halkın tepkisine yol açmıştır. Kıbrıs'ın geleceğiyle ilgili Türkiye ve Yunanistan arasında Londra'da diplomatik görüşmeler sürdürülürken, İstanbul'dan başlayarak Ankara ve İzmir'e yayılan bir tepki hareketi kısa sürede alevlenerek her şeyi altüst etmiştir. Tarihe 6-7 Eylül olayları olarak geçen olaylar, ülkeye uluslararası alanda büyük prestij kaybettirdiği gibi, bu olaylardan günümüze kadar süregelen birçok sorunun cevapları bulunamamıştır (Demir, 2010: 478-479).

6 Eylül 1955'te radyodan Atatürk'ün Selanik'teki doğduğu eve bomba konulduğunun açıklanması ve bu yalan haberin basında yer alması üzerine, Kıbrıs Türk Cemiyeti'nin Taksim Meydanı'nda söz konusu durumu protesto etmek için düzenlediği açık hava toplantısında Yunanistan Konsolosluğu'na yürümek isteyen kalabalığa polis izin vermemiş ve organize bir hareket görüntüsü veren eylemde kalabık, İstanbul'un farklı semtlerindeki azınlıklara ait ev, dükkân ve kiliselere doğru yönelmiştir. İstiklal Caddesi'ndeki Rumlara ait dükkânların yakılmasıyla başlayan olayların ardından, korkunç bir heyecan ve yağma dalgası başlamıştır. Ancak anlık gelişmeyen bu olayların hazırlıkları, birkaç önceden yapılmıştı. Eskişehir'den trenlerle, İstanbul'un dışından kamyonlarla insanlar İstanbul'a taşınmıştır. Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin organize ettiği miting için askere gerekli önlemleri alması için uyarı yapılmasına rağmen, asker olaylara seyirci kalmış, emniyet ise müdahale etmemiştir. Olayların kısa sürede İzmir ve Ankara'ya sıçraması üzerine özellikle İzmir'de büyük zarar meydana gelmiş, İstanbul, Ankara ve İzmir'de sıkıyönetim ilan edilmiştir. 6-7 Eylül Olayları neticesinde birkaç Rum ölmüş, 35 kişi yaralanmış ve 5622 bina tahrip edilmiştir. Hükümet, olayların ardından Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti'ni kapatmıştır. Bu olayların ardından muhalefet olaylardan hükümeti sorumlu tutmuş, Başbakan ve İçişleri Bakanı hakkında meclis tahkikati açılmasını teklif etmiştir. Hükümet adına konuşan Menderes, hükümetin olaylarla hiçbir ilgisinin olmadığını belirtmiş, yapılan açıklama ve tartışmalardan sonra TBMM meclis soruşturması açılması hakkındaki önergeyi reddetmiştir. Daha sonra da hükümetin isteğiyle

olaylardan zarar gören vatandaşların zararlarının ödenmesi hakkında bir yasa çıkarılarak, vatandaşlara tazminat ödenmiştir. Ancak olayların ardından 58 yıl geçmesine rağmen, olayın kimler tarafından düzenlendiği anlaşılamamıştır. Bir yandan 6-7 Eylül Olayları ile muhalefetin artan baskıyla, diğer yandan Parti içi muhalefetle uğraşan Menderes, bu iki güçle mücadele ederken DP'den ayrılan milletvekillerinin HP'yi kurarak yeni bir muhalefet partisi kurmasıyla iyice yıpranmıştır. Bunun üzerine Menderes, 1958'deki genel seçimleri 27 Ekim 1957'ye almıştır (Demir, 2010: 234-325; 478-488; Akın, 2006: 187-188). DP'nin en son girdiği 1957 seçimlerinde seçim öncesi alınan önlemlere ve kamu olanaklarının üst düzeyde kullanılmasına rağmen, DP'nin oylarında ciddi bir düşüş gözlenmiştir. 610 milletvekili için yapılan bu seçimlerde, DP 424 milletvekili çıkarabilmiştir (Özçelik, 2010: 19).

Bu dönemde de DP sağladığı Meclis çoğunluğundan dolayı, tek başına iktidara gelmiştir. Ancak CHP muhalefette kalmasına rağmen, bu dönemde öncekilere nazaran Meclis içinde daha güçlü bir konuma gelmişti. Özellikle CHP'nin eski seçmen kitlesini oluşturan ordu, bu dönemde CHP'ye daha fazla düzeyde destek vermiş, üniversiteler ve basın da ordu gibi CHP'nin arkasında duran iki önemli gücü teşkil etmiştir. DP ise, arkasındaki geniş halk kitlelerine güvenerek CHP'ye karşı daha otoriter bir tavır sergilemiştir. DP'nin siyasi açıdan başarısız olduğu bu dönem, ekonomik açıdan da içaçıcı değildir. 1958'e gelindiğinde izlenen iktisat politikasından dolayı ithalatın düşmesi ve DP'nin özellikle köylü sınıfa yönelik izlediği enflasyonist politika, bütçenin açık vermesine, zamlara ve enflasyonun yükselmesine neden olmuştur. Halkın yaşam standardının düştüğü ve DP'nin uluslararası alanda prestij kaybına uğradığı bu dönemde, iktisadi sorunlar ağırlaşmış, karaborsa, kuyruklar ve zamların yanı sıra, Kıbrıs sorununda İngiltere'nin Yunanistan'a yaklaşması ve bunun ardından dış yardımların kesilmesi gibi nedenlerden dolayı ekonomi çıkmaza girmiştir (Altaş, 2011: 127-130).

Ancak ekonominin çıkmaza girdiği bu dönemde, uluslararası ilişkilerde çok önemli bir adım atılmıştır. Türkiye AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkımın ardından, bu acı tecrübenin tekrarlanmaması için ülkelerin işbirliğine gitmesi yolunda 1951'de atılan ilk adımla AKÇT kurulmuş ve bunu da 1957'de aynı ülkelerin (Fransa, Batı Almanya, İtalya, Belçika, Hollanda ve

Lüksemburg) AET ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nu kurması izlemiştir (Uysal, 2001: 141).

Soğuk Savaş döneminde 1952'de NATO'ya üye olarak, ABD'nin başını çektiği Batı ülkelerinin safında yer aldığını gösteren Türkiye'nin ve Yunanistan'ın Sovyetler Birliği'nin ideolojik serpintisine kolayca maruz kalabilecek ülkelerden olması nedeniyle, Batı bloğu bu iki ülkenin Topluluğa başvurusunu teşvik etmiştir. Türkiye, Yunanistan'ın başvurusunun ardından Topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin 1959'da ekonomik nitelikli bir topluluk olan AET'ye hiç de ekonomik olmayan gerekçelerle yaptığı başvurusu hemen kabul edilmiştir. Ancak sevinçle karşılanan başvurusundan hemen bir yıl sonra, aşağıda değinildiği gibi 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri darbeyle Toplulukla olan ilişkiler kısa bir kesintiye uğramış ve bu elim olaydan yaklaşık altı ay gibi kısa bir süre sonra Türkiye ile ilişkilere ve müzakerelere devam edilerek 12 Eylül 1963'te Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Bakan, 2005:1131-1133).

Uluslararası ilişkilerde böyle önemli bir adımın atıldığı bu dönemde, iç siyaset için aynı gelişmelerin olduğu söylenemez. Bu dönemde TBMM İçtüzüğü'nde değişiklik yapılarak, milletvekillerinin denetim olanakları kısıtlanmış, dokunulmazlıkların kaldırılması kolaylaştırılmış ve milletvekillerine verilebilecek cezalar ağırlaştırılmıştır. Ancak bu dönemde önceden engellenen muhalefetin güçbirliği, 1958'in sonunda görülen partiler arası birleşmelerle gerçekleşmiştir. Ekim'de Türkiye Köylü Partisi, CMP'ye; Kasım'da HP CHP'ye katılmıştır. Daha sonra 1959'da toplanan 14. CHP Kurultayı'nda "İlk Hedefler Beyannamesi" kabul edilmiş (Tunçay, 2000: 185) olup, bu birleşmeye ve Beyanname'de sıralanan taleplere DP'nin yanıtı "Vatan Cephesi"ni kurmak olup, bu yeni oluşuma katılımı özendirmek için katılanların adları radyodan okunmuş ve hatta belli makamlarda yer alan bazı kişiler HP'ye katılması yönünde zorlanmıştır (Bingöl ve Akgün, 2005: 23).

İç siyasette gerginliğin her geçen gün arttığı bu dönemde, Meclis düzenli olarak toplanamadığı gibi, ya toplantılar oldukça kısa sürmüştür, ya da iktidarla muhalefet arasında kavgaya varan gerginlikler yaşanmıştır. Bu durumdan dolayı muhalefet partileri daha çok Meclis dışına kayarak, yaptığı yurt gezilerinde muhalefetin dozunu oldukça yükseltmiştir. İktidarla muhalefet arasında tırmanan bu gerginlik, CHP'nin yasadışı yöntemlerle siyasal mücadele yaptığı, bir kısım basın

organlarının da onu bu yolda desteklediği ileri sürülerek tamamı DP'li 15 milletvekilinden oluşan bir Tahkikat Komisyonu, DP tarafından kurulmuştur. Kararları kesin nitelikte olan bu Komisyon'un kararlarına karşı itiraz edilecek bir üst makam öngörülmediği gibi, Komisyon'a bütün yayınlara sansür koymak, her türlü toplantıyı ve siyasal eylemi yasaklamak gibi pek çok olağanüstü yetki tanınmıştı. Bu Komisyon'un kurulmasına yönelik tepkiler gecikmeden gelmiş ve bunların neticesinde muhalefeti destekleyen basın organları sansür ve kapatma cezalarına çarptırılmıştır. Bu yasanın ardından 27 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonu'na ek yetkiler veren bir yasa çıkarılmıştır. Bu yasanın kabulünün ardından başta İnönü olmak üzere, birçok CHP milletvekiline Meclis oturumlarından çıkarılma cezaları verilmiştir (İnan, 2007: 121; Tunçay, 2000: 186-187; Kongar, 2006: 154; Dilipak, 1990: 251; Toroğlu, 2007).

Bu Yetki Yasası'nın ardından ülkede büyük bir siyasal kaos yaşanmıştır. Bunda basın organı Ulus Gazetesi aracılığıyla halkı göreve çağıran CHP'nin rolü de büyüktür. Bundan sonra iktidarla muhalefet arasındaki kavga Meclis'ten sokağa taşmış, büyük öğrenci olayları çıkmıştır. Bu olayların ardından İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilan edilmiş olup, bunun ardından ordu da rahatsızlığını açıkça dile getirmekten kaçınmamıştır. İktidarla muhalefet arasında gerginliğin tırmandığı ve ihtilalin sıradan bir olaymış gibi dile getirildiği bu dönemde Menderes, iç siyasetteki tıkanmaları gidermek ve moral toplamak amacıyla Ege gezisine çıkmaya karar vermiştir (Okutan, 2011: 147; Demir, 2010: 375).

Ancak Menderes Eskişehir'deyken Türk Silahlı Kuvvetleri darbe yaparak yönetime el koymuştur. Darbeyle iktidarına el konulan DP, muhalefet yıllarında iktidara gelmek için demokrasinin kurallarını istemiş ve bu yönde çaba göstermiştir. Ancak iktidara geldiğinde, muhalefete kendisinin muhalefetteyken istediği hakları vermekten kaçınmıştır. CHP de muhalefet yıllarında DP'nin muhalefet yıllarındaki talep ve söylemlerini anımsatırcasına benzer siyasal üslup ve söylemler içerisine girmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 289; Özçelik, 2010: 186). Siyasal eğilimlerini tek parti düzeni uygulamaları içinde tamamlayan DP'nin yöneticileri kendilerini tek parti döneminin baskıcı tutumundan kurtaramamıştır. DP'li yöneticilerin davranışları demokratik olmaktan çok, baskıcı eğilimleri vurgulamış; karşıt grup ve düşünceleri dikkate almamışlardır (Kongar, 2006: 150).

27 Mayıs İhtilali'ne gelinmesinde İnönü ve CHP'nin iktidara alternatif politikalar üretmek yerine basın üzerinden sert politikalar üretmesi, başka bir ifadeyle muhalefet alışkanlığı kazanmamasının yanı sıra, Bayar ve Menderes yönetiminin sorumluluğu da etkilidir. DP iktidarı muhalefeti ezmek amacıyla Meclis'teki gücünü kanunları zorlayarak kullanırken, CHP de Meclis dışında kendisine destek veren güçleri birleştirerek hükümete karşı direnerek varlığını korumak ve siyasetteki gerilimi tırmandırmanın yollarını aramıştır (Demir, 2010: 630). Bu sürecin sonunda gerçekleşen darbeyle, Menderes ve arkadaşları Yassıada'da aylarca yargılanmış, bazıları acımasız koşullara dayanamayarak kısa sürede yaşamını yitirmiştir. Yassıada'daki duruşmaların ardından Başbakan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu idam edilmiş, sayısız müebbet ve ağır hapis cezaları verilmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2011: 224). Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olan 27 Mayıs, Türkiye'de daha sonra askeri darbe anlayışının yerleşmesinde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Ülke ilerleyen yıllarda da çok sayıda darbe girişimine tanıklık etmiştir (Buran, 2005: 108).

Darbenin ardından 38 küçük ve orta rütbeli subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi, TBMM'yi kapatmış ve yukarıda değinildiği gibi, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Bakanlar Kurulu üyeleriyle DP milletvekillerini tutuklamış ve bunun akabinde çoğunluğu sivillerden oluşan bir hükümet kurmuştur. Bundan sonra 12 Haziran 1960'ta "Teşkilatı Esasiye Kanununun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında" geçici bir yasa yayınlarak, 27 Mayıs hareketini anayasal bir zemine oturtmuş ve anayasada bazı değişiklikler yapmıştır. Bu değişiklikler arasında TBMM'nin yerini Milli Birlik Komitesi'nin alması ve devlet başkanlığı görevini Milli Birlik Komitesi Başkanı'nın yürütmesi şeklinde bazı maddeler yer almıştır (Gözübüyük, 2003: 132). Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen bu askeri darbeyle, Fransa'da 13 Mayıs 1958'de gerçekleşen askeri darbe benzerlik göstermektedir. Fransa'daki askeri darbeyle IV. Cumhuriyet Parlamentosu tarafından General de Gaulle'ün başkanlığındaki bir hükümete rejimi değiştirme görevi verildiği gibi, Parlamento'nun yasama yetkisi de devredilmiştir. De Gaulle tarafından, kendisine yetki verilmesinden itibaren üç ay içinde bir anayasa

tasarısı hazırlatılıp referanduma sunularak kabul edilmiş ve V. Cumhuriyet ilan edilmiştir.

13 Aralık 1960'ta Milli Birlik Komitesi tarafından da Fransa'dakine benzer şekilde, 157 sayılı Kanun çıkartılarak yeni bir anayasanın hazırlanması amacı ile bir Kurucu Meclis'in oluşturulması öngörülmüştür. Bu yasaya göre, Kurucu Meclis'in bir kanadını Milli Birlik Komitesi, diğer kanadını ise Temsilciler Meclisi oluşturmaktadır (Küçük, 2005: 73). 1961 Anayasası'nı hazırlayan kurucu meclisin sivil kanadı olan Temsilciler Meclisi genel oya dayanmamakla birlikte, toplumun değişik kesimlerinin temsilcilerini de anayasa yapım sürecine dahil etmiştir (Yüzbaşıoğlu, 2007: 15). Şöyle ki, bu Meclis'te "iller, siyasal partiler, barolar, basın, Eski Muharipler Birliği, esnaf kuruluşları, gençlik kuruluşları, işçi sendikaları, sanayi ve ticaret odaları, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, üniversite ve yargı organları gibi çeşitli kuruluşların temsilcileri ile Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesince seçilen üyelere" yer verilmiştir. Ancak neredeyse toplumun yarısını temsil eden bir siyasi parti olan DP, mahkeme kararı ile kapatıldığı için temsilciler arasında yer alamamış ve parti temsilcileri arasındaki çoğunluğu CHP'nin temsilcileri oluşturmuştur (Gözübüyük, 2003: 133).

Milli Birlik Komitesi ilk iş olarak anayasa yapılması için İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığında bir bilim kurulunu meydana getirmiştir. Bu arada Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi de kendiliğinden bir anayasa tasarısı oluşturarak bunu kamuoyuna açıklamıştır. Temsilciler Meclisi 9 Ocak 1961'de kendi içinden bir Anayasa Komisyonu seçerek anayasa çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu Komisyon İstanbul Üniversitesi tarafından hazırlanan tasarıyı çalışma belgesi, Ankara Üniversitesi'ninkini ise, yardımcı belge olarak kabul etmiştir. Anayasa Komisyonunca hazırlanan tasarı, 27 Mayıs 1961'de Kurucu Meclis tarafından kabul edildikten sonra, 9 Temmuz 1961'de referanduma sunulmuş ve oylamaya katılanların % 61,5'inin oyuyla bu tasarı ülkenin yeni anayasası olmuştur (Gözübüyük, 2003: 134-136).

Anayasanın üstünlüğü ilkesinin açıkça hükme bağlandığı ve bunun gerçekleştirilmesi amacıyla da yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek üzere Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını öngören 1961 Anayasası, yargı bağımsızlığı ve hâkimlik teminatını sağlamak amacıyla Yüksek Hâkimler Kurulu'nu getirmiştir.

Ayrıca 1961 Anayasası, yasama ve yürütme ilişkileri bakımından kuvvetler ayrılığı, frenler ve dengeler sistemi ekseninde Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan çift meclisli bir parlamentoyu da öne çıkarmıştır. Bunun yanı sıra, klasik kişi hak ve hürriyetleriyle siyasal hakların sınırlarını genişletip güçlendiren, sosyal hakları da düzenleyen ilk ve en demokratik anayasamız olan 1961 Anayasası (Atar, 2005: 28-29), seçmen çoğunluğunun eğilimini temsil eden bir siyasal güç olan DP'nin olumsuz yargılarından kurtulamamıştır. Bu bakımdan her ne kadar içerik bakımından oldukça demokratik ilkeleri içerse de, 1961 Anayasası toplumun çoğunluğunun oydaşmasına dayanan bir toplum sözleşmesine dönüşmemiştir. İleride değinileceği üzere, Anayasada sık sık değişiklik yapılması teklif edilmiş ve hatta bu Anayasayla ülkenin yönetilemeyeceği bile ileri sürülmüştür. Ayrıca bu Anayasanın yarattığı liberal ortamda sol fikirlerin yayılması ve sendikal faaliyetlerin güçlenmesinden dolayı ülkede beliren birtakım değişimler, toplumda derin endişeler uyandırmıştır. Nihayetinde 1960'lı yılların sonlarına doğru beliren şiddet ortamı ve terör eylemleri, Anayasaya yönelik suçlamaları artırmış ve bunun ardından Anayasada önemli sınırlamalara gidilmesine yol açan 12 Mart 1971 Muhtırası gelmiştir (Özbudun, 2002: 45).

7.2.2.4. 1960-1980 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Devletçi Ulusçuluk ve Vesayet Demokrasisi ve Sorunları

27 Mayıs Askeri Darbesi'nin ardından yeni Anayasanın hazırlanması için oluşturulan Kurucu Meclis'in çalışmaya başlamasından yaklaşık bir ay sonra siyasi parti faaliyetlerine izin verilmiştir. Bu iznin ardından, CHP ve CKMP'nin yanında birçok yeni parti kurulmuştur. Bunların arasında siyasi yaşamda ciddi dalgalanmalara yol açan AP ve TİP gibi partiler vardı (Baymaz, 2012: 1). DP'nin Darbeyle kapanmasının ardından DP'nin oylarına sahip olmak amacıyla merkez sağda 11 Şubat 1961'de Ragıp Gümüşpala'nın Genel Başkanlığında AP ve 13 Şubat'ta Ekrem Alican'ın genel başkanlığında YTP kurulmuştur (Çavuşoğlu, 2009: 166).

Ancak gerek YTP, gerekse CKMP yöneticilerinin 27 Mayıs döneminin bakanları arasında yer almalarına tepki duyan seçmenin gözünde en cazip görünen parti AP olmuştur (Bulut, 2009: 79-80). Bu partilerin katılmış olduğu 1961 seçimlerinde AP oyların %34'ünü alarak 158, CKMP %14'ünü alarak 54, YTP

%13'ünü alarak 65 ve CHP %37'sini alarak 173 milletvekili çıkarmıştır. Seçimin ardından CHP ile AP arasında 20 Kasım 1961'de I. Koalisyon Hükümeti kurulmuştur (Arı, 2012: 710).

Ancak bu dönemde DP'lilerin affı ve siyasal hakları sorunu Koalisyon Hükümetinde gerilime neden olmuş, bu konular hakkında İnönü'nün hükümeti kurmak ve korumak adına verdiği ödünler, TSK'nın tedirgin olmasına ve nihayetinde 22 Şubat 1962'de bir darbe girişimine yol açmıştır. Ancak İnönü'nün deneyimiyle atlatılan bu tehlikeden sonra bunu takip eden dönem için AP ile CHP arasında çatlak sesler yükselmeye başlamış ve bu sürecin sonunda I. Koalisyon Hükümeti 31 Mayıs 1962'de sona ermiştir. II. Koalisyon Hükümeti de yine İnönü'nün başkanlığında CHP, YTP ve CKMP arasında 7 Haziran 1962'de göreve başlamıştır. Bu koalisyon sancılı bir şekilde sürerken Talat Aydemir ve arkadaşları 1963'te bir darbe girişiminde daha bulunmuş, ancak bu girişim de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu sırada CKMP'den ayrılan Osman Bölükbaşı ve arkadaşları MP'yi kurmuş ve bu parti Meclis'te 13 milletvekiliyle temsil edilmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde 1963'teki yerel seçimlerde AP'nin oy oranı oldukça yükselmiştir. Yerel seçimlerin ardından koalisyon ortaklarından CKMP 27 Kasım'da, YTP ise bir gün sonra hükümetten ayrılmıştır. Bunun üzerine 2 Aralık'ta II. Koalisyon Hükümeti istifa etmiş ve ardından CHP, YTP ve 33 bağımsız milletvekilinin oluşturduğu III. Koalisyon Hükümeti 30 Aralık'ta kurulmuştur (Gaytancıoğlu, 2013: 54-57).

Ancak Kıbrıs'ta Türklere yönelik saldırıların görüldüğü bu dönemde, İnönü'nün bir türlü Batı'dan beklediği desteği alamaması sonucu ülkede sabırlar tükenmiş ve Başbakan İnönü Kıbrıs'a müdahale için kararlı bir hale gelmiştir. İnönü'nün Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkartma kararını operasyon başlamadan önce Amerika'ya haber vermesi üzerine, Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkartmasını önlemek için Amerika çok sert bir adım atmıştır. 5 Haziran 1964'te İnönü'ye gönderilen Başkan Johnson imzalı mektubun kendisine ulaşmasından sonra İnönü, muhalefet liderleriyle görüşerek ABD'nin askeri müdahaleyi önlemeye çalıştığını belirtmiştir. Bu mektuptan sonra, askeri harekât geri bırakılmıştır (Gülen, 2012: 409-412). Ayrıca bu dönemde Ragıp Gümüşpala'nın 1964'te vefatının ardından AP'de çok önemli bir dönüm noktası gerçekleşmiştir. Parti içinde genç ve yenilikçi bir grubun öne sürdüğü Süleyman Demirel, Parti Genel Başkanlığı'na seçilmiştir. İktisadi görüşleri ve

hedefleriyle Menderes misyonunu üstlenen Demirel, Parti içindeki DP grubundan da büyük destek almıştır (Bulut, 2009: 80).

Türk siyasal yaşamına 36 yıl boyunca damgasını vuracak lider olan Demirel, güç gösterisine girmiş ve diğer muhalefet partileriyle anlaşarak III. Koalisyon Hükümeti'ni düşürmenin yollarını aramıştır. Yaklaşan bütçe görüşmelerini fırsat bilen Demirel, YTP'nin de desteğini çekmesiyle Hükümeti düşürme planlarını hayata geçirebilmiştir. 13 Şubat 1965'te bütçe tasarısı görüşülürken, muhalefet cephesinin bütçeye daha fazla red oyu vermesiyle Hükümet çekilmek zorunda kalmıştır. Daha sonra IV. Koalisyon Hükümeti'nin kurulması için arayışlar başlamıştır. AP, YTP, CKMP ve MP liderleriyle Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in bir araya geldiği toplantıda, AP Başbakanlık için Demirel'i önermiş, ancak Gürsel bu teklifi kabul etmemiştir. Gürsel hükümeti kurma görevini Cumhuriyet Senatosu Kayseri Üyesi Suat Hayri Ürgüplü'ye vermiş ve Ürgüplü'nün başkanlığına AP, YTP, CKMP ve MP'den oluşan Dördüncü Koalisyon Hükümeti kurulmuştur. Bu Hükümet, 1965 genel seçimleriyle sona ermiştir (Gaytancıoğlu, 2013: 59-60).

1961'de kurulan I. Koalisyon Hükümeti'yle başlayan dönemde, ekonomide 1954'de başlayan dış tıkanma ve göreceli durgunluk konjonktürüne karşı uygulanan istikrar ve uyum politikaları son bulmuş ve ekonomi yeni bir genişleme sürecine hazır duruma getirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu yeni konjonktür, bir önceki genişleme konjonktürünü oluşturan ve ana özelliği "göreceli açık pazar koşullarında tarıma dayalı büyüme" olan 1946-1953 döneminden birçok farklılıklar göstermektedir. Bu dönemde 1954'te başlayan korumacı dış ticaret politikalarının belirlediği ve uluslararası pazarlardan çok iç piyasanın sürüklediği gelişme biçimi hâkimiyetini sürdürmüştür. Ancak 1962 sonrası dönem, Cumhuriyet tarihinin diğer dönemlerinden niteliksel olarak farklılıklar göstermiştir. Bu dönemde iktisat politikaları planlı kalkınma temeline oturtulmuştur. Bu dönemde de öncekine paralel olarak korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci politikalar izlenmiştir. Ancak yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından bu dönem, önceki dönemlerden farklılık göstermektedir. Bu dönemde "dayanıklı tüketim malları"na yönelik taleplerde artış görülmüş ve ilk başlarda ülke içinde salt montaj şeklinde gelişen dayanıklı tüketim malları sanayi, zamanla daha fazla yerli katkıyla ve

çevresinde beslediği yan sanayi kollarıyla modern sanayi görüntüleri kazanmaya başlamıştır (Boratav, 2011: 117-119).

Ekonomide farklı bir politikaya yönelişin olduğu bu dönemde, 27 Mayıs Darbesi'yle kesintiye uğrayan Türkiye-AET ilişkileri tekrar başlamıştır. 1959'da Topluluğa başvuran Menderes'in, Dışişleri Bakanı Zorlu ve Maliye Bakanı Polatkan'ın idamı ve darbenin anti-demokratik oluşu Topluluğun aşırı ve sert tepkisine yol açmamıştır. Topluluk darbeyi Türkiye'nin iç meselesi olarak kabul etmiş ve darbeden altı ay sonra müzakerelere başlamıştır (Bakan, 2005: 1134). Bu müzakerelerin neticesinde 12 Eylül 1963'te, Toplulukla Türkiye arasında Ankara Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma uyarınca hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere Türkiye-AET ortaklığında üç dönem öngörülmüştür (Uysal, 2001: 142). Bunlardan ilki olan hazırlık dönemi, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964'te başlamıştır. Bu dönemde Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir. Ancak 13 Kasım 1970'de imzalanan ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemine girilmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012).

IV. Koalisyon Hükümetinin ardından, 10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerle AP tek başına iktidara gelmiştir. Seçimlerde AP oyların %53'ünü alarak 240, MP %6'sını alarak 31, TİP %3'ünü alarak 14, CHP ise %29'unu alarak 134 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 710). Seçimlerin ardından AP, Demirel'in başkanlığında tek başına hükümeti kurmuştur. 27 Mayıs Darbesi'nden sonra siyasetten büyük ölçüde tasfiye olan DP elit kadrosunun bıraktığı yerde, AP hareketinde hiç değilse, liderlik kadrosu bakımından 'söz daha fazla' milletin olmuştur. Bu süreçte, merkez sağda lider artık Cumhuriyet elitinin içinden biri olmayan, mühendislik eğitimi alarak sivrilmiş bir köylü çocuğu olan Demirel'di (Mert, 2007: 24).

Demirel'in başkanlığını yaptığı AP, DP'nin siyasi mirasçılığını üstlenmenin yanı sıra, aynı zamanda DP'nin kalkınma anlayış, söylem ve pratiğini de benimsemiştir (Akyol, 2012: 435). Bu dönemde 27 Mayıs Darbesi'nden hemen sonra kurulan DPT ve benimsenen planlı kalkınma politikasının yanı sıra, Demirel'in ülke kalkınmasını çok daha planlı-programlı biçimde gerçekleştirme kararlığına sahip olması ve bunda önemli ölçüde başarılı olması ekonomik verileri olumlu yönde

etkilemiştir. Şöyle ki, 1965'ten 1971'e kadar ülke sürekli olarak %7 civarında büyümüş, yıllık enflasyon ise %10'un altında kalmıştır. Bu dönem zaten Üçüncü Dünya ülkelerinin büyüme dönemi olup, Demirel bu dönemi iyi kullanmıştır. Ayrıca bu dönemde AP iktidarının siyasi başarısını artıran bir diğer etken ise, Demirel'in söylemiyle “devleti köylülük ve dinle barıştırmak” şeklinde ifade edilebilir (Kahraman, 2009: 63).

1965-1969 döneminde Demirel iktidarının yarattığı siyasi iktidar havasının verdiği güven ve artan kamu yatırımlarından dolayı yukarıda da değinildiği gibi, ekonomi canlanmış, enflasyon kontrol altına alınmış ve ekonomi büyümüştür. Demirel Hükümeti'nin gösterdiği bu başarının arka planında, içinde bulunan konjonktür yatmaktadır. Dış ilişkilerde ABD ile Sovyetler Birliği arasında yumuşamanın (detant süreci) hüküm sürmeye başladığı ve dünya ekonomisinin çevre ülkelerinin de büyümelerine izin verdiği bir ortamda hükümet kuran Demirel, avantajlı konumunu iyi kullanmıştır. Özellikle Ortadoğu'da ve büyük komşu Sovyetler Birliği ile ilişkilerinde şanslı bir konumda yer bulan Demirel, dünya siyasetindeki yumuşamanın etkisiyle rahat davranma olanağı bulmuş ve Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bununla birlikte Demirel hükümetlerinin asıl avantajı, Batı Avrupa ülkelerinde çalışmaya giden işçilerin ülkeye gönderdikleri dövizlerdir. Ancak bu ekonomik gelişmelere rağmen, 1968'de AP'nin dördüncü büyük kongresinde, AP kendi içinde bölünmeye başlamıştır (Kurt, 2010: 22, 3; Baymaz, 2012: 2).

Bu dönemde 1965 seçimlerindeki yenilgisinden dolayı kendisini sorgulayan CHP, yeniden iktidar olmak için “Ortanın Solu” politikasına yönelmiştir. “Ortanın Solu” nosyonunun ileri sürülmesinde; partinin siyasi yelpazedeki konumunu belirlemek, aşırı sağ ve sol eğilimler karşısında barikat görevi üstlenmek, sosyal refah devleti uygulamalarını ön plana çıkaracak bir programı ileri sürmek şeklinde ifade edilebilen etkenler etkili olmuştur. CHP'nin sosyal demokrat bir parti olarak anılması sürecinin başlamasına yol açan bu söylem, 1965 seçimlerindeki yenilgiden sonra oldukça tartışılmıştır. Bu tartışmaların sürdüğü dönemde, parti içinde “Ortanın Solu” politikasını savunan başta Bülent Ecevit ve Turhan Feyzioğlu, bu politikayı hem kendi parti örgütüne hem de halka anlatmak için yurt gezilerine çıkmış ve daha

sonra da Ecevit Partinin Genel Sekreterliğine ve ardından Genel Başkanlığına kadar yükselmiştir (Ağtaş, 2007: 196-199; Esmer, 2008: 76).

Ecevit ve Feyzioğlu tarafından geliştirilen bir deklarasyonda; toprak reformu, sosyal adalet, sosyal güvenlik, ekonomik gelişme, eğitim, gençlik gibi konulara vurgu yapılmış olup, bu deklarasyon partide değişimin ilk işareti olarak kabul edilmiştir (Tachau, 1991: 107). Böylece CHP, “Ortanın Solu”yla “Halka rağmen halk için” şiarı yerine “halk için halkla birlikte” şiarını benimsemiştir. Ecevit’in izlediği sol siyaseti, tepeden inmecilikten uzaklaşılması gerektiğine inanan, CHP’yi “devlet partisinden” “halk partisine” dönüştürmek gayesini güden bir siyaset olmuştur (Erdoğan, 1998: 28-29). Ancak CHP tarafından izlenen bu politika, 1969 genel seçimlerinin kaybedilmesine engel olamamıştır.

Bağımsızlar dışında sekiz partinin Meclis’te temsil edilebilme başarısı gösterdiği bu seçimler, ülke demokrasisinin gelişimi açısından önemli bir gösterge niteliğindedir. Bu seçimlerde AP ülke genelindeki oyların %46.55’ini alarak 256, CHP %27.371’ini alarak 143, GP %6.57’sini alarak 15, MP %3.22’sini alarak 6, MHP (8-9 Şubat 1969’da yapılan CMKP Kongresi’nde Partisinin adı Milliyetçi Hareket Partisi’ne dönüşmüştür) %3.02’sini alarak 1, BP %2.8’ini alarak 13, TİP %2.68’ini alarak 2, YTP %2.17’sini alarak 6 milletvekili çıkarmıştır. Ayrıca bu seçimlerde, 13 bağımsız milletvekili seçilmiştir. Kısaca daha önceki seçimlerde olduğu gibi, sağ yelpazenin üstünlüğünü gösterdiği bu seçimlerde; sol kanatta CHP, TİP ve BP sağ kanatta ise başta AP olmak üzere, GP, MP, MHP ve YTP yer almıştır (Arslan, 2007a: 15-18).

Seçimlerin ardından AP Meclis Grubu’nda hâkimiyetin kimde olacağı sorusu gündeme gelmişti. Meclis grubunda güçlü konumda olan Sadettin Bilgiç ile Demirel arasında sıkı bir mücadele başlamıştı. Yapılan seçimlerde Demirel’in desteklediği iddia edilen “yeminliler”in Meclis Grubu yönetimi seçimlerini kazanmasının ardından Demirel, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’dan hükümeti kurma görevini almıştı. Bir önceki hükümette yer alan Sadettin Bilgiç ve arkadaşlarına görev vermeyen Demirel, artık parti içi denge politikasını sona erdirmiş ve yeni kabineyi kendi destekçilerinden oluşturmuştu. Oluşan bu yeni tablo, Demirel’e karşı parti içi muhalefetin artmasına yol açmıştır (Kurt, 2010: 244).

AP’de bazı üyelerin Haysiyet Divanı’na sevk edilmeleri üzerine 72 milletvekili Demirel’e bir muhtıra vermiş, ancak AP Başkanlık Divanı buna cevap vermemiştir. Muhtıranın Demirel tarafından dikkate alınmaması üzerine, Partinin Genel İdare Kurulu üyelerinden ve önde gelenlerinden bazıları partiden istifa etmiştir. Parti içindeki bu hizipleşme eski DP’liler ve onların öncülüğünde “41’ler” olarak adlandırılan bir gruba dönüşmüş ve bu gelişme DP2 olarak adlandırılan yeni bir partiyi doğurmuştur. DP2’nin kuruluşuna yol açacak bu bunalım 1970 bütçesinin oylamasında kendini göstermiş ve Demirel kendi partisinin milletvekillerinin olumsuz oylarıyla zor duruma düşmüştür. Bütçe yasasının reddedilmesi üzerine istifa eden Demirel’e, Cumhurbaşkanı Sunay tekrar hükümeti kurma görevini vermiştir. 41’ler’in güven oylamasına katılmadığı oylamada Demirel Hükümeti güvenoyu alarak göreve başlamıştır (Bulut, 2009: 81). Hükümetin kurulmasının ardından 18 Aralık 1970’de muhalifler DP2’yi kurmuştu. 1971 Şubatına gelindiğinde ise, istifalarla AP Meclis’teki çoğunluğunu yitirmişti. 24 Şubat’taki MGK toplantısında fiilen yönetimi ordu devralmıştı. 12 Mart 1971’de radyoda okunan üç maddelik bir muhtıranın ardından toplanan Bakanlar Kurulu, hükümetin istifasına karar vermiştir (Kurt, 2010: 224-225).

Ancak burada söz konusu gelişmelerin arka planında yatan ve 1971 Muhtırası’na gelinmesinde payı oldukça büyük olan, dünyada ve Türkiye’de görülen 68 Hareketi ve sonuçlarına değinilmesinde yarar vardır. Bilindiği üzere dünya ekonomisi II. Dünya Savaşı’ndan sonra ABD’nin öncülüğünde yeni bir seyir izlemiştir. 1945’te başlayıp yaklaşık 30-35 yıl süren ve kapitalizmin altın çağı olarak bilinen bu dönemde, hızlı bir nüfus artışı ortaya çıkmış, kapitalist ekonomi büyük gelişme göstermiştir. Bu dönemde tam istihdamın ve gelir dağılımında belli bir istikrarın sağlanması, sürekli tam çalışma şeklinde ifade edilebilen iktisat politikaları benimsenmiştir. Yaşanan bu ekonomik gelişme, yeni bir sosyal ve kültürel yaşamı da beraberinde getirmiştir. Hızlı nüfus artışı, göçlerin tetiklediği hızlı kentleşme süreci ve yeni yaşam ortamları 1960’lı yıllarda kendinden önceki kuşaklardan farklılık gösteren yeni bir insan potansiyelini ortaya çıkarmıştır. Sosyal sorunlar başta olmak üzere, ekonomik ve siyasal yapıya karşı da sesini yükselten bu kuşak, 68 Hareketi’ni doğurmuştur (Tuncel, 2010: 84-85; Göktolga, 2005: 939).

1945'ten sonra ABD'nin dünya pazarına yelken açıp, sermaye akışına ve bu akışın yönüne uluslararası bir boyut kazandırmasıyla ekonomide görülen bu değişiklik bir yandan kendini belli ederken, diğer yandan ülkelerin ekonomik düzeylerini de etkilemiştir. Bu etkiler sonrasında toplumsal sınıflar içerisinde değişik bir yapılanma ve buna bağlı olarak da siyasal ve kültürel farklılaşmalar belirginleşmişti. Bu değişimden rahatsızlık duyan ve yaşam alanının gittikçe daraldığına inanan gençlik, özgürlük konusunda haklarının kısıtlandığı, üniversitelerde söz hakkı verilmediği gerekçesiyle düzene karşı başkaldırı kendini göstermiştir. Bu başkaldırı her geçen gün artan toplumsal bir soruna dönüşmüş ve buna da en büyük tepkiyi gençlik göstermiştir (Bulut, 2011: 124). Önce öğrenci hareketleri olarak başlayan 68 olayları, daha sonra diğer sınıflara da yansımıştır. Çünkü demokratik sürecin dışına çıkarak şiddet olaylarının yaygınlaşmasına ve birçok ülkede bu olayların siyasal alana yönelmesine yol açan 68 olayları, sadece öğrenci ve işçi taleplerinin siyaset sahnesine girdiği bir hareket olmamış, aynı zamanda daha önceden kamusal alana taşınması olanaklı olmayan kültürel, ahlaki ve sosyal alandaki pek çok marjinal sorun 68 olaylarıyla kamusal alanın gündemine girmiştir (Tuncel, 2010: 85-86).

68 olayları ABD'de 1965'te siyahilerin sivil haklar mücadelesinden, 1970'lere kadar uzanan bir dönemi işaret etmektedir. Kısa bir sürede Avrupa'da giderek artan olaylar, özellikle Vietnam Savaşı'yla dünyanın farklı bölgelerine de yayılmıştır. Giderek artan olaylar ve olayların meydana getirdiği değişim ve etkileşimin diğer coğrafyalara ulaşması fazla zaman almamıştır. Siyasi ve sosyal değişim istekleri dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de kısa sürede yayılarak, kendi sınırlarını aşmış ve Avrupa'da büyük yankı bulmuştur. Ancak Türkiye'deki olaylar, Avrupa'da olduğundan daha farklı istek ve sloganları barındırmaktaydı (Bulut, 2011: 125).

Türkiye'de 68 Olayları'na yol açan birçok neden vardır. Bunlardan biri, 1950'li yıllardan sonra yaşanan hızlı kentleşmedir. 1950'li yıllarda Türkiye'de kırsal alanlara bir anda giren tarımda makineleşme ve bunun kırsal alanlarda ortaya çıkardığı eksik istihdam neticesinde ortaya çıkan iç göçler, daha sonraları ülkenin kırsal alanlarına kapitalizmin girmesi ve bu olgunun ortaya çıkardığı tarımsal üretimin ticarileşmesi ve metalaşmasına paralel olarak zamanla tarımsal üretim

yapanların zararına işleyen bir sürece yerini bırakmasıyla gittikçe artmıştır. Daha sonraki süreçte, kırsal yerleşmelerin altyapı ve temel kamu hizmetlerinden yoksun olması fertleri göçe zorlamıştır. Ayrıca toprak bölünmesinden ve kırsal alandaki feodal nitelikler gösteren toprak ağalığı sisteminden dolayı geçimini sürdüremeyen kitleler kentlere göçmek zorunda kalmıştır. Bu göç hareketleri sonucunda kente yığılan nüfus, ülkedeki kentsel dokuyu bozduğu gibi, iç göçler ekonomik ve toplumsal dengeleri ters yüz etmiş, beklenmedik birçok olumsuz sonuca yol açmıştır. Bu sonuçlar arasında; başta gecekondulaşma gibi kentsel dokunun biçimsel açıdan kanserleşmesi, kentle bütünleşemeyen marjinal işlerde aşırı düzeyde birikmelerin görülmesi, kırsal yapıya özgü dayanışma ve danışma ilişkilerinin kente taşınması, kentsel altyapının taşıma kapasitesinin üstünde nüfusun kentlere akmasıyla kentsel altyapının bunu kaldıramaması, kentlerdeki siyasal hayatın kırsal ilişki ağları ve bazı faydacı anlayışlarla bozulması, sosyo-kültürel uyum sorunları gibi sonuçlar yer almaktadır (Özdemir, 2012c: 14-15).

Kentleşme süreci neticesinde geleneksel yapı çözülmeye başlamış ve toplum içerisinde bir yapısal dönüşüm gerçekleşmiştir. Bu da 68 Olayları'nın Türkiye'yi etkilemesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye'de üniversitelerde 68 Hareketi'nin yankı bulmasında, o yıllarda üniversite okuyan öğrencilerin sadece üç büyük kentin varlıklı ailelerinin çocuklarından değil, aynı zamanda taşradan gelen orta sınıf mensubu öğrencilerden oluşması da etkili olmuştur. Taşradan gelen ve zor şartlar altında okuyan orta sınıf mensubu öğrenciler, kent yaşamında filizlenmeye başlayan gelir düzeyi farklılıkları, sınıf atlama çabası içerisinde olan üniversite gençliğini daha da radikalleştirmiştir. Ayrıca her ne kadar 1960'lardan sonra sürekli ve hızlı bir ekonomik büyüme ve reel gelirlerde artış sağlansa da, bu gelişmeyi yetersiz ve aldatıcı bulan görüşlerin aydınlar ve üniversiteli gençler arasında yaygınlaşması da Türkiye'de 68 olaylarının nedenleri arasında yer almaktadır (Göktolga, 2005: 943).

Türkiye'de de 68 Olayları öncelikle bir öğrenci hareketi olarak başlamıştır. O dönemde gençlik eylemlerinin ilk ortaya çıkış şekli boykotlar olup, bu boykotlar üniversite içi sorunlara yöneliktir. Bunların arasında kitap sorunu, öğretim üyelerinin tam gün çalışması meselesi, özel okullar meselesi, yurt olanaklarının genişletilmesi ve krediler, sözlü sınavların kaldırılması, yemeklerin iyileştirilmesi, burs ve sağlık

hizmetlerinin iyileştirilmesi, üniversite yönetimine öğrencilerin de katılması gibi sorun ve talepler yer almaktadır (Bulut, 2011: 136).

Türkiye’de 1960’larda başlayan örgütlü gençlik hareketleri, 1960’ların sonlarında gittikçe artmış, üniversitelerde boykot eylemleri sıkça görülmeye başlanmıştır. “Bağımsız Türkiye” sloganıyla Amerikan emperyalizmini hedef alan devrimci/sol gençlik hareketlerine karşı, sağ kesimde de örgütlenmelerin başladığı bu süreç, İstanbul Üniversitesi’nde başlayan dersleri boykot eylemleriyle başlayıp, 1969’un başında rektörü ziyaret için Ortadoğu Teknik Üniversitesi’ne gelen ABD büyükelçisi Commer’in arabasının yakılmasıyla devam etmiştir. Amerikan Altıncı Filosu’nu protesto etmek amacıyla İstanbul’da Taksim’de toplanan 30 bin kişinin sağcı gruplarca saldırıya uğradığı olayda, iki kişi ölmüş ve 114 kişi yaralanmıştır. Daha sonra 1967 yılı adli açılış töreninde filozof Voltaire’e gönderme yaparak “Tanrıyı da insan yaratmıştır” sözüyle büyük tepki alan, çok sıkı bir Atatürkçü ve tavizsiz bir laiklik anlayışı olan Yargıtay Başkanı İmran Öktem’in 3 Mayıs 1969’daki cenaze töreninde İmran’ın dine hakaret ettiği gerekçesiyle cenaze namazı kılınmaması için töreni basan bir grubun baskısından dolayı cami imamlarınca cenaze namazı kıldırılmamış ve ancak İnönü’nün diretmesi üzerine aile fertlerinden birinin cenaze namazını kıldırması şeklinde cereyan eden olay, İnönü tarafından “İkinci bir 31 Mart Vakası” olarak değerlendirilmiştir. 1970’e ise 15-16 Haziran işçi eylemleri damgasını vurmuştur. Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu’na bağlı işçilerin Sendika Kanunu’na karşı olarak İstanbul’da düzenledikleri eylemde biri polis dört kişi ölürken, yüzlerce kişi de yaralanmıştır (Acar, 2012: 2-3; Karakaş, 2012).

1971’in Ocak ve Şubat aylarında öğretmenlerden belediye işçilerine, hekimlerden Devlet Opera ve Balesi sanatçılarına kadar toplumun farklı kesimlerinde hoşnutsuzluklar ve hak arayışları yükselmiştir. Üniversiteler süresiz olarak kapatılmış, öğrenciler gözaltına alınmış ve tutuklanmıştır. Ayrıca gençlik örgütleri, silahlı eylemlerle sürekli gündeme gelmiştir. Ankara, İstanbul gibi illerde banka soygunları ve adam kaçırma vakaları artmıştır. Mart ayına gelindiğinde darbe artık yüksek sesle dile getirilmiştir (Acar, 2012: 3).

Görüldüğü üzere Batıda kapitalist sistemin kendisini yenilemesi sonucunu doğuran 68 hareketleri, Türkiye’de demokratik açılımları getirmek bir yana,

tamamen militarize olan eylemlere dönüşmüştür. Militarize olan devrimci hareketlere karşı siyasal iktidarın sergilediği tutum yeterli görülmeyerek, 12 Mart 1971 Muhtırası gerçekleşmiştir (Göktolga, 2005: 948-951).

12 Mart 1971’de Türk Silahlı Kuvvetleri komuta kademesinin imzalarıyla Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi Başkanlığı’na verilen muhtırada, ülkedeki sorunları çözmede hükümetle Meclis’in yetersiz kaldığı, partiler üstü bir anlayışla yeni bir hükümet kurulacağı, aksi takdirde yönetime doğrudan el konulacağı ifade edilmiştir. Muhtırayla Meclis kapatılmamış, ancak Hükümetle beraber istenilenlerin yapılmasına zorlanmıştı. Muhtırayla Demirel’e iki seçenek sunulmuştu: Ya istifa etmeyip Meclis’e gitmek ve güvenoyu tazelemek, başka bir ifadeyle Meclis’in kapanmasını ve bir askeri rejimi göze almak; ya da istifa edip Hükümeti feda etmek karşılığında Meclis’i kurtarmak. Demirel bu seçeneklerden ikincisini tercih ederek istifaya karar vermiştir (Erken, 2012: 36-37).

Demirel’i istifaya zorlayan komutanlar, ele geçirdikleri iktidarı ne yapacakları sorunuyla karşılaşmıştır. Bu komutanlar Yunan cuntasının 1967 Darbesi’nden sonra karşılaştıkları sorunları bildiklerinden dolayı, iktidarı doğrudan kullanmaktan kaçındılar. Muhtıracıların reform istemeyen partilerin hâkim olduğu bir meclis ve reformları gerçekleştireceği umulan partiler üstü bir hükümetle yönetmek dışında bir seçenekleri bulunmamaktaydı. Muhtıracılar sürekli dürterek ve baskı yaparak olayları etkilemek niyetindeydiler. Ancak onların ilk sorunları AP ile CHP’nin kabul edeceği bir başbakan bulmaktı. Bu süreçte Nihat Erim uygun aday olarak görülmüş ve kendisinden hükümet kurması istenmiştir (Ahmad, 2011: 178). 1971-1973 ara döneminde kurulan ilk hükümet olan Erim Hükümeti, uzun ömürlü olamamıştır. Hükümetin 11 bakanı istifa edince, Aralık 1971’de Hükümet son bulmuş, hemen akabinde Erim’in tekrar Cumhurbaşkanı tarafından görevlendirilmesi üzerine hükümeti yeniden kuran Erim, beş ay sonra sağlık sorunlarından dolayı istifa etmek zorunda kalmıştır. Erim’in istifası üzerine görevi devralan Ferit Melen, AP, CHP ve CGP’den oluşan bir koalisyon hükümeti kurmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 181-182).

Erim Hükümeti, toplumun ekonomik ve sosyal yapısının değişimine yönelik bazı yasa tasarıları hazırlayıp Meclis’e sunmuş, ancak Meclis’in büyük tepkisiyle karşılaşmıştır. Öte yandan muhtırayı sunan askerler, yasal çerçevede kimi

değişikliklere de gitmiştir. 22 Eylül 1971’de yapılan değişiklikle sıkıyönetim konusunda yeni düzenlemelere gidilmiş ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu kabul edilmiştir. 12 Mart Muhtırası’nın ardından 1961 Anayasası’nın getirdiği özgürlükler askerlerce budanmaya başlanmış ve bu süreç ilerde görüleceği üzere 12 Eylül ile sürdürülmüştür. 1971-1973 askeri ara rejimi döneminde 1961 Anayasası’nın 55 maddesinde değişiklik yapılmıştır (Burak, 2011: 57-58).

Bunlar arasında kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisinin hükümete verilmesi; siyasi partilerin devlet yardımı alabilmesi için, milletvekili seçimlerinden en az %5 oy kazanması veya Millet Meclisi’nde grup teşkil edecek sayıda yani en az on milletvekili kazanmış olması şartına bağlanması; milli güvenlik gerekçesiyle özel hayatın gizliliğine idari mercilerce dokunulabileceği; basın hürriyetinin kötüye kullanılması durumunda, toplatma kararının sadece yargıç değil, aynı zamanda belirli durumlarda savcı veya polis, jandarma ve mahallin en büyük mülki idari amirince de toplatılabilmesi gibi birçok önemli düzenleme yer almaktadır (Tıkveş, 1977: 24-29). Bu askeri ara rejimi döneminde yapılan değişikliklerle Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Diyarbakır, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir, Hatay, Zonguldak ve Siirt’te sıkıyönetim ilan edilmiştir. Peş peşe açıklanan sıkıyönetim bildirileriyle nişan, düğün, okul-aile birliği ve sportif faaliyetler hariç her türlü toplantı yasaklanmış, birçok dergi ve gazete kapatılmış ve çok sayıda yazar tutuklanarak yargılanmıştır (Acar, 2012: 5).

Ayrıca bu dönemde Anayasa Mahkemesi, Anayasanın laikliği güvence altına alan maddelerini ihlal ettiği gerekçesiyle MNP’nin kapanmasına karar vermiştir. Ancak durum normale dönene kadar İsviçre’ye sığınan Necmettin Erbakan’ın liderliğindeki İslamcı gruba hiçbir ceza uygulanmamıştır. Nitekim 1972 Ekim’inde İslamcıların MSP’yi kurmalarına ve bir yıl sonra yapılacak olan genel seçimlere katılmalarına izin verilmiştir (Ahmad, 2011: 188).

12 Mart rejimi 1973’teki Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan gelişmelerle sona ermiştir. Ara rejimin sonlandığı Mart 1973’teki Cumhurbaşkanlığı seçimi ise, asker-sivil ilişkileri bakımından sivillerin lehine bir sonuç yaratmıştır. 1961 ve 1965’te Meclis’in, ordunun sunduğu adayları Cumhurbaşkanlığı makamına seçtiği bilinmektedir. 1973’teki Cumhurbaşkanlığı seçiminde ordunun adayı, 12 Mart Muhtırası’nda imzası bulunan ve zamanın Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler

idi. Ancak yapılan seçimin sonunda sivillerin adayı olan Oramiral Fahri Korutürk, Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde 12 Mart Muhtırası'nın güçlü ismi Gürler'in seçilememesi olayının 12 Mart rejimini bitiren bir eylem olduğu bilinmektedir (Burak, 2011: 58).

Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Ferit Melen istifa etmiştir. Melen'in istifası üzerine Korutürk, Naim Talu'ya hükümeti kurma görevini vermiştir. Talu da AP ve CGP'den oluşan koalisyon hükümetini kurmuştur. Bu hükümet 1973 genel seçimlerinden sonra kurulan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti dönemine kadar varlığını sürdürmüştür (Tekin ve Okutan, 2011: 181-182).

14 Ekim 1973'te yapılan seçimlere AP, CHP, MSP, DP, CGP, MHP, TBP, MP, TİP ve YTP katılmıştır. Seçimlere yenilenmiş, dinamik bir parti görünümüyle giren ve kullandığı sloganlarla geniş kitleleri etkilemeyi başaran CHP, oyların %33.3'ünü alarak seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. %33.3 oy oranıyla 185 milletvekili çıkaran CHP'yi, %29.82 oy oranıyla 149 milletvekili çıkaran AP izlemiştir. DP %11.8 oy oranıyla 45 milletvekili çıkarırken, MSP %11.8 oy oranıyla 48 milletvekili çıkarmıştır. Seçimlerde CGP %5.26 oranında oy alarak 13 milletvekili çıkarmış olup, CGP %3.39 oy oranıyla 3 milletvekili çıkarmıştır. Ayrıca seçimlerde 6 da bağımsız milletvekili seçilmiştir. Seçimlerde hiçbir parti hükümet kurmak için gerekli çoğunluğu sağlayamadığından, Türkiye yeniden 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar sürecek olan koalisyonlar dönemine girmiştir. 1973 seçimlerinin ardından Cumhurbaşkanı Korutürk'ün birbiri ardına hükümeti kurmakla görevlendirdiği Ecevit, Demirel ve Talu hükümet kuramayarak, kendilerine verilen görevi geri iade etmiştir. Ancak seçimlerden birinci parti olarak çıkan CHP'nin yönetimi ve tabanı, partilerini her ne pahasına olursa olsun hükümette görmek istiyordu. Sonunda CHP, MSP ile anlaşmış ve bu iki partinin kurduğu koalisyon hükümeti 7 Şubat 1974'te güvenoyu almıştır (Demirel, 2013: 74-75).

CHP-MSP Koalisyon Hükümeti'nin kuruluşu, daha sonraki krizlere yol açan önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilebilir. Dini eğilimli MSP'nin koalisyon ortağından talepleri, bürokratik seçkinleri şok edici mahiyetteydi. Bu talepler arasında; İslami geleneğe uygun olarak Pazar yerine Cuma gününün hafta sonu tatili olarak kabul edilmesi, halkın ahlâkını bozdukları gerekçesiyle turist ve yabancıların ülkeye sokulmaması, doğum kontrolüne izin verilmemesi, büfelerde bira satışının

yasaklanması gibi dönemin bürokratik seçkinlerine oldukça uzak talepler yer almıştır (Heper, 2006: 207). Bu koalisyonda yer alan CHP'ye yeni bir soluk getiren Ecevit, Türk halkının "içimizden biri" diyebileceği halkçı bir lider olma yolunda ilk adımı atmıştır. Erbakan ise, ülkedeki İslamcı hareketin zirvesini ifade etmektedir. Ancak liderlerin hükümet etme konusundaki anlaşmazlığı nedeniyle bu koalisyon, on ay sürebilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 182).

Kısa ömürlü olan bu hükümet döneminde önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Uluslararası müzakerelerde Kıbrıs'ta bir federasyon kurulması tezini benimseyen koalisyon hükümeti, bir yandan ülkenin askeri olanaklarını artırma sürecini başlatmış ve gerektiğinde çıkarma için tüm malzeme ve bilgi eksikliğini gidermiştir. Bu arada Kıbrıs konusunda uluslararası müzakerelere son verilmesinin (9 Temmuz 1974) ardından, 15 Temmuz'da Milli Muhafızlarca Yunanlı subayların uyguladığı ve yönlendirdiği bir darbe gerçekleşmiştir. Darbe haberinin Ankara'ya ulaşmasının ardından toplanan MGK toplantısının ardından Ecevit, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Kıbrıs'a bir askeri müdahalede bulunması için gerekli hazırlıkları yapması talimatını vermiştir. 20 Temmuz'da Ecevit, kamuoyuna Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkardığını açıklamıştır. Darbe karşısında Türkiye'nin uyarısına rağmen harekete geçmeyen BM Güvenlik Konseyi, Türkiye'nin müdahalesi üzerine 20 Temmuz'da derhal toplanmış ve taraflara ateşkes çağrısında bulunan, Türk, Yunan ve İngiliz Hükümetlerinin bölgede barışın ve Kıbrıs'ta anayasal hükümetin yeniden kurulmasını sağlamak için gecikmeden görüşmelerini isteyen 353 sayılı kararı almıştır. 22 Temmuz'da Türkiye'nin bu ateşkesi kabul etmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve MSP kanadınca hoş karşılanmamıştır (Arık, 2011: 16-18).

Bu ateşkestten sonra, 353 sayılı karar gereğince Ecevit, Cenevre'de Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın katılacağı bir konferansı kabul etmiştir. Konferansın sonunda Kıbrıs Hükümeti'nin şekli belli oluncaya kadar adada Türk ve Rum olmak üzere iki muhtar idarenin varlığını teyit eden Cenevre Deklarasyonu kabul edilmiştir. 8 Ağustos'ta başlayan 2. Cenevre Konferansı'nda tarafların anlaşamaması üzerine, Konferans dağılmıştır. Bu arada Rumların Türk köylerine saldırıları devam etmiş, Rum ve Yunan güçlerince Rumların denetimindeki bölgede yaşayan çok sayıda Kıbrıslı Türk katledilmişti. 2. Cenevre Konferansı'nın Rum ve Yunan temsilcilerinin oyalama taktikleri neticesinde başarısız kalması üzerine, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin

adaya ikinci harekâtı başlamıştır. 16 Ağustos'ta Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 360 sayılı ateşkes kararını uygulamıştır. 1 Kasım 1974'te BM Genel Kurulu'nun aldığı 3212 sayılı karar, BM Genel Sekreteri'nin gözetimi altında eşitlik ilkesi uyarınca ve toplumların temel ve meşru haklarına dayalı, taraflarca kabul edilebilir bir siyasal çözüme erişilmesi için görüşmelerin başlaması öngörülmüştür. Daha sonra 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti kurulmuştur. Ancak Kıbrıs Harekâtından sonra Ecevit, koalisyon ortağı Erbakan'la anlaşmazlıkları nedeniyle 16 Eylül'de istifa ederek, uzun süre devam edecek bir siyasi istikrarsızlık dönemini başlatmıştır (Arık, 2011: 19-20).

On aylık koalisyon hükümetinin sona ermesinin ardından Cumhurbaşkanı Korutürk, beklenenin aksine hükümeti kurmakla Cumhuriyet Senatosu üyesi Sadi Irmak'ı görevlendirmiştir. Irmak, CGP'den dört kişiyi kabineye almış ve geriye kalanı dışarıdan atayarak bir azınlık hükümeti kurmuştur. Ancak böyle bir hükümet Meclis'ten güvenoyu alamamış ve Irmak istifa etmiştir. Bunun üzerine hükümeti kurmakla görevlendirilen Demirel, AP, MSP, MHP ve CGP'den oluşan 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ni kurmuştur. Bu Hükümet, 1977 genel seçimlerine kadar işbaşında kalmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 182).

5 Haziran 1977'de gerçekleştirilen seçimlere koalisyonda yer alan dört partinin yanı sıra, muhalefetteki CHP, DP, TBP ile yeni kurulan TİP olmak üzere toplam sekiz parti katılmıştır. Seçimlerde oyların %41.3'ünü alan CHP 213, %36.9'unu alan AP 189, %8.5'ini alan MSP 24, %6.4.'ünü alan MHP 16, %1.9'unu alan CGP 3, %1.85'ini alan DP ise 1 milletvekili çıkarmıştır. Oyların %0.4'ünü alan TBP ile %0.2'sini alan TİP milletvekili çıkaramamıştır. Ayrıca seçimlerde 4 bağımsız milletvekili seçilmiştir. Seçimlerin ardından hiçbir partinin gerekli çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle, 12 Eylül 1980 Darbesi'ne kadar kısa ömürlü koalisyon ve azınlık hükümetleri birbirini takip etmiştir. Önce Ecevit'in başbakanlığında bir CHP azınlık hükümeti kurulmuş, ancak bu hükümet güvenoyu alamayınca, yerine Demirel'in başbakanlığında AP, MSP ve MHP'nin katılımıyla 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur (Demirel, 2013: 75-76).

Milliyetçi Cephe Hükümetleri içindeki ihtilaf, ciddi boyutlara erişmiştir. Partiler arasındaki anlaşmazlıklar, önemli anayasal konuları da kapsamaktaydı. Çekişme konusu olan konular, bürokratik entelejensiya tarafından saptanmış ve 1961

Anayasası ile hukuksallaşmış olan özsöl ve prosedürel siyaset kurallarını ihlal edebilecek ya da tamamen ortadan kaldıracabilecek türdendi. Bu dönemde Kıbrıs ve Türkiye'nin AET ile ilişkileri gibi kritik konularda tam bir anlaşmazlık söz konusuydu (Heper, 2006: 208).

Kıbrıs konusundaki anlaşmazlığa yukarıda değinildiğinden, konunun AET ayağına geçilmesinde yarar vardır. 13 Kasım 1970'de imzalanan ve 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol ile Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş dönemine ilişkin şartlar belirlenmiştir. Bu dönemde taraflar arasında sanayi ve tarım ürünleri, kişilerin serbest dolaşımıyla Gümrük Birliği'nin tamamlanması, ulaştırma, vergilendirme ve mevzuatın uyumlulaştırılması öngörülmüştür. Katma Protokol çerçevesinde AET, bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal ettiğı tüm sanayi mamullerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak sıfırlamıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin AB kaynaklı sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini aşamalı olarak sıfırlaması öngörülmüş ve böylece Gümrük Birliği'nin fiilen yürürlüğe girmesi için 22 yıllık bir süre Türkiye'ye tanınmıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012: 2).

Topluluk bu süreçte Türkiye'ye yardım ederken, Türkiye'den de bazı isteklerde bulunmaya başlamış ve beklentilerini dile getirmiştir. Ancak Türkiye bu istekleri yerine getirmede pek başarılı olamamıştır. Bu başarısızlığın nedenleri arasında başta Kıbrıs sorunu olmak üzere, AET'nin Ortadoğı ve Kuzey Afrika açılımı ve AET içinde yaşanan çeşitli gelişmeler yer almaktadır. Bu anlamda 1970'li yıllar Türkiye'nin AET'yle ilişkilerinde başarısızlık dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır (Akçay, 2012: 32).

Bu yıllarda yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı, ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın AET'ye tam üyeliğinin 1973'te başlamasıyla, Türkiye'nin ortaklığının bu üç yeni üye ülkeye de yaygınlaştırılması amacıyla gündeme getirilen Tamamlayıcı Protokol'le Türkiye'ye sağlanan esnekliklerin ülkeyi tatmin etmemesi, Yunanistan'ın AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunması nedeniyle iki devletin kaderini belirleyen ilişkiler gerginleşmiştir. Katma Protokol'de öngörülen Türk işçilerin serbest dolaşımı ve sosyal güvenliğinin sağlanması konusunda herhangi bir gelişmenin sağlanamaması, Topluluğun Akdeniz ülkeleriyle yaptığı kapsamlı ticaret ilişkileri gibi nedenlerle

Ortaklık Konseyi toplantıları peş peşe ertelenmiştir. 8 Haziran'da Brüksel'de sorunların çözümü için düzenlenen toplantıda kesin bir sonuca ulaşılamamış ve Türkiye tek taraflı olarak Katma Protokol'ün 60. maddesini işleterek Topluluktan doğan yükümlülüklerini bir yıl süreyle ertelemiştir. 1978'de göreve gelen Ecevit Hükümeti'ne gönderilen AET temsilcisi aracılığıyla Yunanistan tam üye olacakken Türkiye'nin de bu sürece dâhil olması teklif edilmiş, ancak Ecevit ekonominin kötü olduğu ve AET'yle rekabete giremeyeceği için, Türkiye'nin AET'nin pazarı olacağı düşüncesiyle bu teklifi reddetmiş, 9 Ekim 1978'de de AET'yle ilişkileri geçici olarak askıya almıştır (Akçay, 2012: 33-35).

1970'li yıllarda TBMM'de temsil edilen altı siyasi eğilimin neredeyse tamamı, AET'ye çeşitli gerekçelerle soğuk bakmıştır. Bu siyasi eğilimlerden CHP'nin Genel Başkanı Ecevit, AET ile ekonomik ilişkilerin ülkenin yerli sanayisini sekteye uğratacağını savunmuştur. Devletçi, kapalı ve karma bir ekonomiden yana olan CHP eliti, sadece sosyo-kültürel bir batılılığı tercih etmiştir. AP ve onun lideri Demirel, her ne kadar batılılaşmadan yana gözüke de, az sayıda girişimcinin Avrupa ile rekabet edemeyeceğini ve bunun da hem kendisine hem de ülke ekonomisine zarar vereceği savından hareketle AET ile somut ve derin bir ekonomik ilişkiye girmekten kaçınmıştır. MSP ve lideri Erbakan, AET ile ilişkilere bir tür sömürge ilişkisi olarak yaklaşmış ve bu nedenle Topluluğa karşı bir tutum izlemiştir. Alparslan Türkeş önderliğindeki MHP ise, milli his ve duygularla böyle bir oluşuma karşı çıkmıştır (Bakan, 2005: 1135). AP'den ayrılan 41'ler olarak bilinen grubun 1970'de kurduğu DP2, AET üyeliğine sıcak baksa da Katma Protokol'ün getireceği olumsuz etkilerden dolayı, AET'ye üyeliğe karşı temkinli yaklaşmıştır. Kapitalizmle emperyalizmin bütünleştiğini ifade eden TİP ise, AET'ye katılmaya karşı çıkmıştır (Akçay, 2012: 39-40).

2. Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulmasının ardından altı ay geçmeden Ecevit, istifa eden bağımsızları bir araya getirip bir koalisyon oluşturmuştur. Bu hükümet de yerini MHP ve MSP'nin dışarıdan desteklediği Demirel'in kurduğu azınlık hükümetine bırakmıştır. Siyasi yelpaze sağa doğru açılırken CHP'nin solculuğunu yetersiz bulan grupların Meclis dışında mücadeleye giriştiği bu dönemde, yaşanan krizler ve anarşi olaylarının gittikçe şiddetlenmesi, 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koymasına ve Türk demokrasisinin kesintiye

uğramasına yol açmıştır (Demirel, 2013: 76; Bulut, 2009: 84). 12 Mart Muhtırası'yla 12 Eylül Askeri Darbesi arasında geçen dokuz yıllık sürede dokuz hükümet işbaşına gelmiş ve bu dönem yine bir askeri müdahaleyle son bulmuştur. Hem siyasal hem de toplumsal kaosun gittikçe yükseldiği bu dönemde kayda değer iki gelişme yaşanmıştır. Bunlardan ilki yukarıda değinilen Kıbrıs Barış Harekâtı, diğeri ise 24 Ocak 1980 Kararlarıdır (Tekin ve Okutan, 2011: 183).

24 Ocak 1980 Kararlarına değinmeden önce, 27 Mayıs Darbesi sonrası ülke ekonomisinin özelliklerine genel hatlarıyla değinilmesinde fayda vardır. 1961 Anayasası'yla başlayan planlı kalkınma döneminde toplumun ihtiyaç duyduğu her türlü ürünün ülke sınırları içerisinde üretilmesini ifade eden "ithal ikameci" ekonomi politikası izlenmiştir. Yurtdışından ithal edilen ürünlerin yerine ikame edilecek mal ve hizmetleri üretmek esas politika olunca, bu politikanın güttüğü amaca erişmek için ekonominin yüksek gümrük duvarları ve tarife sistemleriyle korunması yoluna gidilmiştir. Bu politikanın arka planında her ülkenin ulusal sınırlar dâhilinde kendi kendisine yetmesi, birbirine ihtiyaç duymadan ayakta kalması anlayışı saklıydı (Dursun, 2009). Bu anlayışa dayanan ekonomi politikası, 1960 ve 1970'li yıllarda ülkenin ekonomik kalkınma stratejisinin temel dayanağını teşkil etmiştir (Toprak, 2008: 314).

Ancak 1970'li yıllardan söz ederken değinilmesi gereken önemli hususlardan biri de, 1973 ve 1978-1979 yıllarında yaşanan petrol krizleridir. Bu petrol krizleri ve Batı'da baş gösteren yüksek enflasyon, ülkede dış ticaret hadlerinin bozulmasına ve cari işlem dengesi açıklarının artmasına yol açmıştır. Bu dönemde uygulanan yanlış kur politikalarıyla TL'nin aşırı değerlenmesi engellenememiştir. Bu dönemde ekonomik dengelerin sağlanması için ithalat gerekli araçlarla baskı altına alınmış, döviz kontrolleri arttırılmıştır. 1980'e dek görece olarak dışa kapalı bir ekonomik model izlenmiş, ancak yine de dış konjonktürün yarattığı kriz ve durgunluklardan uzak kalınamamıştır (Öztürk ve Özyakışır, 2005: 3).

Bu krizlerin olası sonuçlarına yönelik herhangi bir önlemin alınmadığı Türkiye'de, bu yıllarda izlenen ithal ikameci kalkınma modelinin getirdiği handikaplar kronikleşen sorunlarla birleştiğinde ülke ekonomisi içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Şöyle ki, ülke ekonomisinin ara malları ve yatırım mallarıyla büyük ölçüde ithalata bağlı olması, endüstriyel üretimin iç pazara dönük karakteri, ihraç

gücünün zayıflığı ve genellikle ekonominin döviz kazanma gücünün zayıf olması gibi nedenler, yaşanan petrol şoklarının büyük bir kısmını ekonominin sırtına yüklemiştir (Kılıçbay, 1991: 163).

Bu dönemde izlenen ithal ikameci kalkınma modelinin Türkiye'ye bıraktığı acı bir miras olan bu yük, bu dönemde izlenen yanlış iç ve dış ekonomi politikalarıyla birleşince, dış ticaret açığı büyümeye başlamıştır (Şahin, 1998: 157). Aynı zamanda bu dönemde enerji bakımından dışa olan bağımlılık, döviz-enerji darboğazlarının daha da daralmasına yol açmıştır. Döviz ve enerji darboğazlarının yarattığı ara mal kıtlığı ve enerji yetersizliği üretimi büyük ölçüde sekteye uğratmış, fazla kapasitelerin oluşmasına neden olmuştur. Bu da beraberinde üretim maliyetinin yükselmesi ve arzın daralması sorununu getirmiştir. Genel arz daralışı ve maliyetlerdeki artışlar karşısında toplam nakdi talep gereği kadar daralmamış ve böylece enflasyon çarkı gittikçe artan bir hızla dönerek, yerini %100'ü aşan bir enflasyon dönemine terk etmiştir. Ayrıca bu dönemde görülen döviz sıkıntısı ve girdi ithalatının zayıflaması gübre, ilaç ve tarımsal yatırım malları arzından bazı sorunların yaşanmasına ve nihayet üretimin tehdit altına girmesine yol açmıştır (Kılıçbay, 1991: 164).

Bu dönemdeki ekonomik tablonun yanı sıra, yukarıda da değinildiği gibi, siyasi tablo da hiç iç açıcı değildi. 1970'li yılların ortalarından itibaren ülkede tırmanan terör ve anarşik ortam ve bunların da tetiklediği siyasi grev ve iş bırakmalar kapasite kullanım oranını ciddi düzeyde düşürerek, üretimi olumsuz yönde etkilemiştir. Sonunda, 1970'li yıllarda çabuk kurulup, dağılma özelliğine sahip olan siyasi iktidarların gösterdiği istikrarsızlık, ülkede oluşan ekonomik bunalımın aşılması hususunda gerekli önlemlerin alınmasını ve tatbik edilmesini önlemiştir. Bu gelişmelerin ülkede son derece kırılgan ve bir o kadar da hassas olan iç siyasete yansısı da kaçınılmaz olmuştur. 1979'da CHP ağırlıklı olan koalisyon hükümeti düşerken, yerini Demirel'in başbakanlığında kurulan AP azınlık hükümetine terk etmiştir (Şen, 2005: 1173).

Bu hükümetin kurulduğu yıllarda ülkede elektrik santralleri çalıştıracak petrolü satın alacak döviz yokluğundan dolayı kesik, mutfak tüpü bulmak oldukça zor, margarin ise bulunmamaktadır. Kısaca ülke adeta yoklar ülkesine dönüşmüş durumdadır. Ülkede hemen hemen her şey karaborsadadır. Döviz olmadığından

dolayı sanayi aramal ve girdi ithal edememiştir. Bu da üretimin neredeyse durmasına neden olmuştur. Ancak talep çok yüksek olup, fiyatlar ve kâr had safhaya erişmiştir (Akat, 1995: 15). Bu dönemde Demirel, Turgut Özal'ı başbakanlık müsteşarlığına atayarak, onu ekonomiden sorumlu kadronun başına getirmiştir. Demirel, Özal'ı tam yetkiyle donatarak, ekonomiyi düze çıkaracak bir istikrar programı hazırlaması için görevlendirmiştir. Özal'ın hazırladığı istikrar programını komutanlara bir brifingle sunması neticesinde, Kenan Evren'in de desteğini almasıyla bu kararlar 24 Ocak'ta Meclis'ten geçirilmiştir (Ögeç vd, [tarihsiz]: 4-5).

24 Ocak Kararları'nın temel felsefesi, ekonomide devlet müdahalesini minimize ederek, piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaktır. Ekonomide makro ve mikro dengelerin saptanmasında yönetsel kararlar yerine, fiyat mekanizmasının geçerli olması amaçlanmıştır. Bu temel amaca erişmek için mal ve faktör piyasa fiyatlarına müdahalelerin kaldırılması gerekli görülmüş olup, 24 Ocak 1980 Kararları ve devamında alınan kararlarla bu yönde mesafe kat edildiği söylenebilir (Öztürk, 2005: 4). Ayrıca bu kararlarda kısa vadede serbest faiz, döviz kuru ve düşük ücret politikaları ile ulaşılması planlanan hızlı ihracat artışı ve bu yolla ödemeler dengesinde iyileştirmelerin yapılmasının yanı sıra, enflasyonla mücadele, devletin ekonomiye müdahalesinin farklı bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesi, Türkiye'nin dış kredi notlarının yükseltilmesi gibi amaçlar da güdülmüştür (Topal, 2002: 73).

Bu amaçlara erişmek için de bazı önlemler alınıp bu bağlamda; iç pazara dönük ithal ikamesi modelinin yerine ihracata yönelik sanayileşme modeline geçilmesine, aşırı değerlenmiş döviz kuru yerine gerçekçi kur politikasının saptanmasına, faiz hadlerinin devletten ziyade piyasadaki fon arz ve talebine saptanmasına, fiyat denetimlerinin mümkün olduğu kadar kaldırılıp fiyatların arz-talebe göre piyasa mekanizması içinde şekillenmesine, kamu sektörü tarafından üretilen temel mallarda uygulanan sübvansiyonların kaldırılması veya minimize edilmesine, yabancı sermayenin özendirilmesi için önlemlerin alınmasına yönelik bazı köklü düzenlemelere gidilmiştir (Ulagay, 1984: 21-22).

24 Ocak 1980 Kararları'yla ekonomide yapılmak istenen dönüşümün ve bu yönde benimsenen yeni politikanın, rekabetçi parti politikalarının ve demokratik kurumların içinde gerçekleştirilmesi olanaksızdı. Çünkü 24 Ocak Kararları'yla öngörülen açıkça bir reformdu ve bu da ancak askeri bir yönetim ve kısıtlı bir

demokrasinin siyasi ve sosyal şartları altında hayata geçirilebilirdi. İleride değinileceği üzere, 12 Eylül yönetiminde hayatın neredeyse tüm alanlarında geniş ve derin değişiklikler yapılırken, sadece ekonominin faaliyet alanına dokunulmamıştır. Demirel Hükümeti döneminde kabul edilen 24 Ocak Kararları, ordu tarafından aynen kabul edilmiştir. Siyasi atmosferin normale dönmesinin ardından 1983'te yapılan seçimlere giren ANAP'ın da, ekonomi konusunda askeri yönetim tarafından çizilen çerçeve içinde hareket ettiği görülmüştür (Bulut, 2007: 169-170; Burak, 2011: 58).

24 Ocak Kararları'ndan sonra, bu kararların akabinde gelen ve ülkenin kaderini derinden sarsan bir hadise olan 12 Eylül (1980) Darbesine değinilmesinde yarar vardır. Türkiye'de 12 Eylül Darbesi'ni çıkaran kriz çok yönlü bir olguydu. Diğer hususlar meyanında yukarıda değinilen ekonomik çöküşü, toplumda yaygınlaşan şiddeti ve Atatürkçü düşüncenin temel ilkelerinden laikliğe karşı açıkça meydan okumayı içermekteydi. Nihayetinde Darbe, MSP tarafından düzenlenen ve katılımcıların önemli bir bölümünün İstiklal Marşı'nın çalınışı sırasında saygı duruşunda bulunmayı reddettikleri iddia edilen siyasi bir toplantının hemen akabinde yapılmıştır. Ancak ordunun gözünde, krizin tüm bu boyutları bir temel sorunda düğümlenmekteydi: Siyasetin keskin uçlarını giderecek "aracı yapı"ların bulunmaması ve üstelik "aşkın devlet"in neredeyse tamamıyla aşınmış olması (Heper, 2006: 214).

12 Eylül öncesine bakıldığında, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik panaroması da bu gerçeği teyit etmektedir. Ordunun yönetime yaptığı bir önceki müdahale olan 1971 Muhtırası'ndan sonra yapılan 1973 ve 1977 seçimlerinde güçlü ve tek partiden oluşan istikrarlı bir hükümet kurulamamıştır. Ülke 12 Eylül'e kadar koalisyonlarla yönetilmiştir. Maalesef aradan geçen dokuz yıllık bu dönemde kurulan koalisyon hükümetleri siyaseti, bir uzlaşma yöntemi olarak kabul etmekten çok, sokaktaki kavga ve çatışmaların Meclis ve hükümet çatısı altına taşınması şeklinde bir cephe olarak görmüştür. Bunun doğal sonucu ise, yoğun çabalar neticesinde kurulan bu hükümetlerin adeta pamuk ipliğine bağlı olması ve basit siyasi ve kişisel çıkarlar gerekçe gösterilerek hükümetlerin bozulmasıdır. Ayrıca bu dönemde özellikle Milliyetçi Cephe koalisyonlarından ve özellikle de 1977 seçimlerinin ardından hem siyasi istikrar açısından önemli sıkıntılar baş göstermiş, hem de özellikle terör oldukça ciddi bir sorun halini almıştır. 1977-1980 yılları arasındaki

dönemde gerçekleşen terör olayları neticesinde ölü sayısının 5 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Her geçen gün artarak devam eden bu terör olaylarının halk üzerinde yarattığı travma ise işin boyutunu daha da derinleştirmektedir. Tüm bu olaylar ülkede sağcı-solcu, Alevi-Sünni gibi ayrışmaların adeta bir düşmanlık formu olarak algılanması şeklinde tezahür etmiş ve vatandaşlar arasındaki güven ve dayanışma duygusunun zarar görmesine yol açmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 189-190).

Maalesef dönemin siyasi aktörlerinin adeta müdahaleyi davet eder tarzdaki uzlaşmaz ve vurdumduymaz tavırlarının etkisiyle 12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri emir-komuta zinciri içinde yönetime el koymuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 192). Aslında 1978’den sonra ülkede sıkıyönetim, dolayısıyla gündelik yaşamda ordunun ağırlığı olsa da ordu bir darbe gerçekleştirme fikrine çoktan girmişti. Darbe ilk olarak 29 Eylül 1979’da gerçekleştirilmek üzere, daha sonra da 11 Temmuz 1980 için planlanmış olsa da şartların olgunlaşması için iki kez ertelenmişti. Dolayısıyla şiddet, kaos ve kriz ortamı ordu açısından şartların olgunlaşmasını sağlayan etmenlerdi. 12 Eylül sabahı emir-komuta zinciri içinde Bayrak Harekâtı adı verilen askeri müdahale gerçekleştirmiş ve darbeyi gerçekleştiren komutanlar kendilerine Milli Güvenlik Konseyi adını vermiştir. Konseyde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun bulunmaktaydı. Darbenin ardından Milli Güvenlik Konseyi’nin yayınladığı bildiride, Meclis ve Hükümetin feshedildiği, meclis dokunulmazlıklarının kalktığı, ülkenin tamamında sıkıyönetimin ilan edildiği, yurtdışına çıkışların yasaklandığı belirtilmiştir (Akça, 2013: 185).

12 Eylül Darbesi’nin ardından yaşanan gelişmelere değinmeden önce, 1960-1980 döneminde gerçekleşen askeri müdahalelerin arka planında yatan ve yukarıda değinilmeyen başka bir hususun, konunun ekonomi ayağının ele alınmasında yarar vardır. Türkiye’de sanayileşmenin sağlanamaması, toprağa bağlı ekonomik düzenin uzun süre devam etmesi ve demokrasiyi yaşatmak arzusunda olan kararlı bir burjuva sınıfının bulunmayışı, ülkede demokrasinin yerleşememesi sonucunu doğurmuş ve zaman zaman geçici bir süre için bile olsa askeri müdahalelerle demokrasinin askıya alınmasını kolaylaştırmıştır (Bulut, 2007: 173).

Ülkenin bu konuda yaptığı yanlışlardan biri de, 1950’de benimsenen çoğulcu demokrasi anlayışının, çoğulcu ve serbest piyasa ekonomisi üzerine inşa edilmemesidir. Türkiye’de 1950-1980 yılları arasında uygulanan büyük oranda devletçi ve ithal ikamesine dayanan ekonomik model ülkede ne demokrasiyi güçlendirmiş, ne de ona istikrar kazandırmıştır. Çünkü çoğulcu demokrasi ve demokratik rejimin ayakta kalması için gerekli olan baskı ve çıkar grupları devletçi ekonomilerde oluşmamıştır. Gerekli altyapı teşkil edilmeden Batıdan ithal edilen siyasal ve sosyal kurumlar, ekonomik yapıya uymadığından ya lüks olarak görülmüş, ya da rejimi tehdit eden siyasi dernek veya örgütlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Baskı ve çıkar gruplarının oluşmadığı 1960 ve 1970’li yıllarda, 1961 Anayasası’nın verdiği hak ve özgürlükler rejimi tehdit ve talep eden illegal örgütlenmelere ve tedhişe sebep olmuştur. Oysa aynı yıllarda günümüz AB üyesi ülkelerde 68 Kuşağı, rejimi talep etmek yerine rejimden birtakım ekonomik ve sosyal hakları talep etmişlerdir (Bakan, 2009: 2097). Oysa Türkiye’de yukarıda da değinildiği gibi, 68 olayları rejimden hak talep etmek yerine, bizzat rejimi talep etmiş ve anarşizme yönelmiştir. Bu da beraberinde 12 Mart 1971 Muhtırasını getirmiştir. Bu muhtıra da içerik bakımından Türkiye’nin en demokratik Anayasası olan 1961 Anayasası’nın birçok maddesinin değiştirilmesine, askeri vesayetin kurumsallaşmasına yol açmıştır.

1950-1980 yılları arasında Türkiye’deki ekonomik rejim devletçi üretimiyle Sovyetler Birliği’ni andırmasına rağmen, siyasal, sosyal, kültürel ve hukuki alanlarda Batı tarzı taklitçi bir yapılanma ve çok az da olsa serbest piyasa ekonomisinin varlığı, siyasal sistemin Sovyetler gibi aniden çökmesini önlemiştir. Ancak ülkedeki demokratik yapı, dar bir elit tabakanın katılımıyla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde gerçekleşen askeri müdahalelerin arka planında, devletçi ve kapalı ekonomi yapısının varlığı yatmaktadır. Söz konusu ekonomik yapı, askeri müdahaleleri iki açıdan kolaylaştırmıştır: Birincisi, üretim araçlarının çoğuna devletin sahip olduğu, kapalı ve tekdüze bir ekonomik yapılanmada, tepeden inme müdahaleler oldukça kolaydır. İkincisi de devletçi ekonomi sonucu ortaya çıkan yoksulluk ve gelir adaletsizliği toplumsal galeyana yol açmıştır. İletişim ve ulaşım araçlarındaki gelişmelerden dolayı, başta Almanya olmak üzere diğer AB üyesi ülkelerin ve bu ülkelerin sahip olduğu olanakların farkına varan halk, 1961 Anayasası’nın verdiği siyasi özgürlükleri, Batı ülkelerinin aksine, ekonomik hak talebinde kullanmak yerine,

ülkenin siyasi rejimini değiştirme çabasına girmiştir. Bu da askeri müdahaleleri meşrulaştırmaya da kolaylaştırmıştır (Bakan, 2009: 2102).

7.2.2.5. 1980-2002 Döneminde Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Kapitalist Süreç, Ulusalçı Tepki ve Terör Sorunu

12 Eylül Darbesi'nin ardından siyasi partilerin birkaçı haricinde bütün derneklerin, DİSK ve MİSK'in faaliyetleri durdurulmuş, grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Milli Güvenlik Konseyi'nin yasama ve anayasada değişiklik yapma yetkisini üzerine aldığı bu dönemde, özellikle asayiş, Ceza Kanunu ve yargılaması, ölüm cezasının infazı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarıyla ilgili 268 yasa çıkarılmıştır. Haziran 1981'de ise, siyasi partiler kapatılmış ve Ekim 1981'de çıkarılan bir yasayla tamamı feshedilmiştir (Akça, 2013: 184-185).

Milli Güvenlik Konseyi'nce çıkarılan 2324 sayılı "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun"la Millet Meclisi'ne ve Cumhuriyet Senatosu'na ait olan görev ve yetkiler Milli Güvenlik Konseyi'ne ve devlet başkanına devredilmiş olup, bu kanunun devam eden maddelerinden de Milli Güvenlik Konseyi'nin şeklen kurucu iktidara sahip olduğu anlaşılmaktadır (Özmen ve Özdemir, 2011: 879-880). Bu yasayı 2485 sayılı "Kurucu Meclis Hakkında Kanun" izlemiştir. Bu yasanın çıkarılmasının ardından yeni bir Anayasanın hazırlanması sürecine girilmiştir. Ancak bu Anayasanın yapılması fikrinin esas dürtüsü, 1961'den farklı olarak özgürlüğün ve demokrasinin korunması ve pekiştirilmesi değil, otoritenin ve devletin güçlendirilmesi şeklinde belirmektedir. Bu dürtünün hâkim olduğu bir atmosferde çıkarılan 2484 sayılı yasada Kurucu Meclis'in Milli Güvenlik Konseyi ile Danışma Meclisi'nden oluştuğu belirtilmiştir (Gözler, 2010: 190-191; Tanör, 1994: 97).

Bu yasada adı geçen Danışma Meclisi, anayasa tasarısını hazırlamak için, kendi üyeleri arasından 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu seçmiştir. Komisyon tarafından kabul edilen tasarının Danışma Meclisi'nde iki kez görüşülerek kabul edilmesinden sonra, Kurucu Meclis'in ikinci kanadı olan Milli Güvenlik Konseyi'nde de görüşülerek 18 Kasım 1982'de kabul edilmiş ve referanduma sunulmuştur. Katılım oranının %91.27 olduğu referandumda yeni Anayasa %91.37 gibi yüksek bir oyla kabul edilmiştir (Gözübüyük, 2003: 145-146).

Ancak 1982 Anayasası tasarısı, 1960-1961'deki durumdan farklı olarak, düşünsel, siyasal, toplumsal canlılık merkezleri olan siyasi partilerin, meslek kuruluşlarının, sendikaların kapatıldığı, basın ve üniversitelerin pasifize edildiği bir ortamda kamuoyunun önüne çıkartılmıştır. Böylece yeni Anayasa konusundaki tartışmalar basınla sınırlı kalmış ve bu da belli bir süre sonra durdurulmuştur. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nın hazırlanışı sırasındaki genel ortam, demokratik bir anayasanın oluşturulması açısından oldukça elverişsizdir. Demokratik olmayan bir ortamda hazırlanan Anayasa taslağını hazırlayan Kurucu Meclis'in, Anayasanın meşruluk kaynağı olarak kullanabileceği bir olanak referandumdu. Ancak bunun bir "halk oylaması"ndan çok bir "halk oyalaması" olduğunu gösteren birçok örnek vardır. Örneğin: 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, yeni Anayasanın ve seçimlerin kesin tarihi ve Anayasa tasarısının referandumda reddi durumunda ne olacağı MGK tarafından önceden ilan edilmemiştir. Bu gibi temel bir şartın muallâkta kalması, Anayasa oylamasına da gölge düşürmüştür. Çünkü bu belirsizlik ortamında Anayasa tasarısına olumsuz oy vermek, ister istemez belirsizliğin (daha doğrusu askeri rejimin) devamını getirecektir. Bu, demokrasiye geçilmek isteniyorsa, sunulan tasarının da aynen kabulünün gerekeceği mesajının verilmesinden başka bir anlam ifade etmiyordu. Ayrıca Anayasa oylamasıyla Cumhurbaşkanlığı makamı için yapılan plebisit birleştirilmiş, seçmen bir kez daha zor bir seçimle karşı karşıya kalmıştır. Şöyle ki, Anayasa tasarısının geçici 1. maddesinde Anayasanın referandumda kabulüyle, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı da Cumhurbaşkanı sıfatını kazanacaktı. Ayrıca referanduma katılmamak da cezalandırılmıştı. Anayasa taslağının tartışılmasına yönelik kısıtlamalar da, tek yanlı bir devlet kampanyasının yolunu açmıştır. Şöyle ki, MGK'nın 71 sayılı kararıyla, Anayasanın halka devlet adına resmen tanıtılması görevinin devlet başkanına verildiği, devlet başkanının gerek yurt gezilerinde gerekse basında yapacağı konuşmalarının herhangi bir surette eleştirilemeyeceği, bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamayacağı hükmü getirilmiştir (Tanör, 1994: 104-107).

Bu koşullarda kabul edilen 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre daha ayrıntılı ve sert bir anayasa olup, siyasal hayatın normalleşmesi adına bir geçiş dönemi öngörmüştür. Otorite ve hürriyet dengesini otoriteden (yürütmeden) yana esneten 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre daha az katılcı bir demokrasiyi

öngörmüştür (Özbudun, 2002: 57-63). Ayrıca, MGK çıkışlı mevzuat (yasalar, kararlar) 1982 Anayasası'nın ve anayasal düzeninin metinsel-kuralsal kaynakları arasında yer almıştır. Örneğin; MGK'nın çıkarmış olduğu ve oldukça yeni esaslar getiren yasalar ve kurumlar, 1982 Anayasası'yla anayasallaştırılmıştır. Devlet Denetleme Kurulu, Üniversiteler ve YÖK, HSYK, Hâkimler ve Savcılar Kanunu, Bölge İdare Mahkemeleri, idari yargılama usulüyle ilgili yasalar bunlar arasında yer almaktadır. Ayrıca MGK'nın dayatmaları bunlarla kalmamış olup; 1982 Anayasası'nın kabulünden sonra da yasama yetkisini kullanmaya devam eden MGK, Anayasanın çıkartılmasını öngördüğü yeni ve temel yasaları yapma işini seçimle oluşacak olan (hatta oluşmuş, ancak henüz Başkanlık Divanı kurulamamış olan) TBMM'ye bırakmayıp, bunları bizzat kendisi hazırlayıp, kabul etmiştir. Örneğin: 2797 sayılı Yargıtay Kanunu, 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 2821 sayılı Sendikalar Kanunu, 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, 2098 sayılı Dernekler Kanunu, 2811 sayılı Seferberlik ve Savaş Hali Kanunu gibi yasalar (Tanör, 1994: 110-112).

1982 Anayasası ve Anayasa'nın hazırlanmasının ardından askeri otoritenin sürdürüldüğünü gösteren örnekler bunlarla da sınırlı değildir. 1982 Anayasası'nın muhtelif hükümleriyle askerlerin sivil yönetime geçişten sonra da devletin genel düzeni içinde etkili olmasını sağlayan bazı garantilere kavuşturulduğunu görmekteyiz. Evren'in Cumhurbaşkanı seçilmesine ek olarak, Anayasa'nın MGK'yı düzenleyen 118. maddesiyle MGK'nın asker üyelerine sayısal üstünlük sağlanmasıyla kararların bağlayıcılık rolü pekişmiş ve askerin sistem üzerindeki vesayeti pekiştirilmiştir. Diğer yandan 1982 Anayasası'nın geçici 15. maddesiyle Milli Güvenlik Konseyi üyelerine ve 12 Eylül rejimindeki işlemlere sağlanan yargı bağıışıklığı da büyük önem taşımaktadır, zira bu maddeye göre bu düzen içinde çıkarılan yasalar, kanun hükmünde kararnameler ve diğer tasavvurların Anayasaya aykırılığı iddia edilemeyecekti (Burak, 2011: 59).

1980-1983 döneminde yapılan düzenlemelerin arka planında yatan düşünce, ordunun Cumhuriyet'in nihaî koruyucusu olduğu düşüncesidir. Ordu MGK kanalıyla ülkenin siyasal hayatında daha aktif bir rol oynayacaktı. Bu nedenlerden dolayı MGK, daha güçlü kılınmıştır. Ayrıca bu dönemde Cumhurbaşkanlığı makamı da,

1923 sonrası fiili konumuna benzer şekilde, ancak bu kez Anayasayla devletin yapılandırılmaya çalışıldığı nihai bir kurum mevkii haline gelmiştir. Evren'in bu konuda, "Devleti... Dernekler Kanunu'na tâbi önemsiz kurum konumuna getiremeyiz. Devlet Başkanlığı, sembolik bir konuma dönüştürülemez" şeklindeki açıklaması dikkat çekicidir. Bu nedenle Anayasa'nın 105. maddesiyle Cumhurbaşkanının resmen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine Anayasa Mahkemesi dâhil, hiçbir yargı merciine itiraz edilemeyeceği hükme bağlanmıştır. Ayrıca 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanına hiçbir parlamenter rejimde rastlanmayan yetkiler vermiştir. Anayasa'nın 103. maddesi gereğince Cumhurbaşkanı, ülkenin güvenliğinden ve vatanın bölünmez bütünlüğünden sorumlu tutulduğu gibi, TBMM'den geçen yasaları veto edebilme, Meclis'in önerdiği anayasa değişikliklerini referanduma sunabilme ve Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak suretiyle TBMM'nin kabul ettiği yasaların, Bakanlar Kurulu'nun kabul ettiği kararnamelerin, hatta TBMM iç yönetmeliklerinin Anayasaya uygun olup, olmadığını sorgulayabilmektedir. Ayrıca Anayasanın 104. maddesine göre Cumhurbaşkanı, TBMM seçimlerinin yenilenmesini isteyebilmekte, Başbakanı atamakta, hem Bakanlar Kurulunu hem de MGK'yı toplantıya çağırabilmekte, Genel Kurmay Başkanını ve çeşitli yüksek mahkemelerin üyeleri dâhil üst düzey bürokratları atamaktadır (Heper, 2006: 236-237).

1982 Anayasası'nın kabul edildiği bu dönemde gerek dış politikayı, gerekse iç politikayı ilgilendiren önemli bir gelişme görülmüştür. Bu dönemde yoğun bir Afgan sığınmacı göçü başlamıştır. 1978'de Afganistan'da başlayan iç savaşla birlikte Pakistan'a sığınan pek çok Afgan aşireti arasında Kırgız, Özbek ve Türkmen kökenli olanlar da vardı. Başlangıçta Türkiye'ye göç etmek isteyen bu insanların göçüne pek sıcak bakılmasa da, 1982'de dönemin Cumhurbaşkanı Evren'in Pakistan ziyaretinin ardından bu göçe kapılar açılmış; sonuç olarak yaklaşık 7 bin dolayında Afgan göçmeni Türkiye'ye gelmiş ve Doğu Anadolu'da bazı köylere yerleştirilmiştir. Bu dönemde Bulgaristan Türkleri'nin gelişi 1980'li yılların en önemli göç hareketi olarak kabul edilmektedir. Söz konusu göç hareketine dönemin hükümeti tarafından uygulanan siyasi baskılardan dolayı, burada yaşayan Türklerin Türkiye'ye göç etmekten başka seçeneğinin kalmaması yol açmıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 264-265). Bu dönemde 226 bin 863 kişi Bulgaristan'dan serbest göçmen olarak

Türkiye'ye gelmiştir. Bu tarihten itibaren 1995'e kadar Bulgaristan'dan aralıklı olarak gelen göçmenlerin sayısı 73 bin 957'ye erişmiştir (Kolukırk, 2006: 2).

Söz konusu nüfus hareketlerinin gerçekleştiği bu dönemde 1982 Anayasası'nın kabulünün ve siyasi ortamın normale dönmesinin ardından, 24 Nisan 1983'te Resmi Gazete'de yayımlanan MGK kararıyla siyasi partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Ardından bu siyasi faaliyet sürecinde 12 Eylül öncesine benzer çekişme ve çatışmaların canlandırılmaması, yeni kurulan siyasi partilerin askeri müdahale öncesi siyasi partileri savunan ya da suçlayan hiçbir yazılı veya sözlü beyanda bulunmaması gerektiği gibi ifadelerle yer verilmiştir. Bu kararın ardından siyasi partilerin kurulma sürecine bakıldığında ise, oldukça zor ve meşakkatli bir durumun söz konusu olduğu görülmüştür. 12 Eylül öncesinin tüm siyasi partileri kapatıldığından ve birçok isme siyaset yasağı getirildiğinden dolayı, bu süreç oldukça sıkıntılı geçmiştir. Yasaklı siyasetçi sayısının çokluğu ve MGK'nın siyasi partilerin kurucu ve yöneticileri üzerinde uyguladığı vetolardan dolayı siyasi partiler adeta kurucu üye bulmakta zorlanmıştır. 12 Eylül sonrasında kurulan ilk siyasi parti, Orgeneral Turgut Sunalp'ın başkanlığında kurulan MDP olmuştur. MGK'nın izin verdiği ikinci parti merkez sol bir parti olarak düşünülen ve İnönü'nün eski özel kalem müdürü Necdet Calp tarafından kurulan Halkçı Parti (HP) olup, üçüncü parti ise, 24 Ocak 1980 Kararları'nın mimarlarından Turgut Özal'ın kurduğu ANAP'tır. Parti kurulması sürecinde yaşanan eleme ve veto sürecinin ardından 1983'te yapılacak olan genel seçimler için milletvekili adaylarının tespitinde de sorun yaşanmıştır. Üç siyasi partinin gösterdiği 1683 adaydan 672'si YSK tarafından veto edilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 197-199).

Aday belirleme sürecinin ardından 1983 seçimlerine geçilmiştir. 6 Kasım 1983'te yapılan ve seçmen ilgisinin %92.3 oranında olduğu bu seçimlerin Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatında ayrı bir yeri vardır. Darbe sonrasında yapılan ilk genel seçimler olma özelliğini taşıyan bu seçimler, yukarıda değinildiği gibi, Evren başkanlığındaki askeri yönetimin milletvekili adaylarının tespitinde büyük ölçüde belirleyici rol oynadığı, normal olmayan bir siyasal atmosferde gerçekleşmiş olup, Türk siyasi yaşamında yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır (Arslan, 2007b: 2-3). ANAP, siyasi yelpazede merkez sağ çizgide yer almıştır.

Merkez sağ çizgide Menderes ve Demirel'den sonra ANAP lideri Özal, üçüncü büyük lider olarak yerini almıştır (Çavuşoğlu, 2009b: 271).

1983 genel seçimleriyle başlayan sürece, ANAP ve lideri Özal damgasını vurmuştur. Bu dönemde Türkiye'de birçok değişiklik görülmüştür. 1980 öncesinde toplumda, ekonomide ve politikada varolan 'devlet belirleyiciliği', Özal'la bozulmuştur. Özal, sağ ve sol kavramlarını o güne kadar anlaşıldığı şekliyle reddetmiş ve kurduğu partinin hemen her görüşü kapsamına özen göstermiştir (Taşdemir, 2005: 176). Şöyle ki ANAP; "mukaddesatçı sağ", "milliyetçi sağ", "liberal sağ" ve "sosyal demokrasi" olmak üzere dört farklı siyasi eğilimi birleştirme iddiasında olan bir geçiş dönemi partisidir (Arslan, 2007b: 3).

Bu özelliklere sahip olan ANAP, 1983 genel seçimlerinin galibi olmuştur. Şöyle ki, seçimlerde oyların %45'ini alan ANAP 211, %23'ünü alan MDP 71 ve oyların %30'unu alan HP ise 117 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 731). Seçimlerin ardından ANAP, tek başına iktidara gelmiştir. Ancak bu dönemde Evren'in siyasal iktidara müdahil olma arzusu devam etmiştir. Sıkıyönetim uygulamalarının bazı illerde devam etmesi, Cumhurbaşkanının aynı zamanda MGK'nın da başkanı olması, Özal'ın MGK dönemi hükümetlerinde ekonomik açıdan yetkili bir konumda yer alması gibi nedenlerle tam anlamıyla demokratik ve sivil iktidardan söz etmek olanaksızdır. Bu ancak 1987 genel seçimlerinden sonra sağlanabilecektir. Bu dönemde siyasi parti yelpazesinde de, siyasal hayatın normale dönmeye başladığını gösteren emareler gözlenmiştir. Bunlardan biri, SODEP ile HP'nin SHP adıyla 1985'te birleşmesidir. Bu iki parti birleşirken Bülent Ecevit'in eşi Rahşan Ecevit'in genel başkanlığında DSP adıyla yeni bir parti kurulmuştur. Darbe sonrası siyasal hayata yönelik anılması gereken önemli hususlardan biri de, yeniden tırmanma eğilimine giren terör olaylarıdır. 1983 seçimlerinin ardından siyasal hayatın normalleşmesine rağmen, özellikle 1984'te terör eylemleri etnik terör boyutuyla yeniden ortaya çıkmaya başlamıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 200-202).

PKK terör örgütü 1984'ten itibaren Kürt kökenli vatandaşlarımıza yönelik yoğun bir terör uygulamış olup, bu süreçte başta kamu görevlileri olmak üzere bölge halkı hedef alınmış ve gerçekleştirilen saldırılarda bazen ailelerin tüm fertleri öldürülmüştür. Eylem bölgesi olarak seçtiği alanda kamu güçleriyle yerel halk arasına bir duvar örmek isteyen örgüt, bu duvarın yoğun terör eylemleriyle örülmesi

metodunu benimsemiş ve bu yüzden yerel halkı katletmiştir. 1989'a gelindiğinde bölge halkı üzerinde gerçekten de bir tedirginlik uyandırmıştır (Bal, 2007: 76-77).

12 Eylül Darbesi'nden sonra normalleşmeye başlayan siyasal hayatta en önemli tartışma unsurlarından birisi, yeni kurulan siyasi partiler aracılığıyla geleneklerini sürdüren siyasi partiler olmuştur. Anayasa'nın geçici 4. maddesiyle siyaset yasağı getirilen 12 Eylül öncesi siyasetçilerinin, bu yasağa rağmen kurdurdukları siyasi partileri doğrudan yönlendirdikleri kamuoyu tarafından bilinmekteydi. 1987'de eski siyasetçilerin yasaklarının bir anayasa değişikliğiyle kaldırılması gündeme getirilmiştir. Sonuçta bu yöndeki anayasa değişikliği için gerekli prosedür tamamlanmış ve referanduma sunulmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 203-204).

1987'de yapılan Anayasa değişikliğiyle 12 Eylül Darbesi öncesinde siyaset yapmış olan birçok kişiye siyaset yasağı getiren Anayasa hükmü, yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca bu değişiklikte seçmen yaşı 20'ye indirilmiş, milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmış, anayasayı değiştirme usulü nispeten kolaylaştırılmıştır. Ancak iktidar partisi ANAP, bu Anayasa değişikliğindeki siyaset yasaklarının kaldırılmasını öngören maddenin halka sorulması gerektiğini ileri sürerek, bu düzenlemeyi paketten ayırıp referanduma sunmuştur. Kampanya aşamasında ANAP'ın hayır yönünde görüş bildirdiği referandumda, diğer partiler siyasi yasakların kaldırılması doğrultusunda kampanya başlatmış ve sonuçta %50.16 evet oyuyla siyasi yasaklar kaldırılmıştır (Adadağ, 2013: 108).

Ayrıca Hükümet Programı'nda AET ile ilişkilerimizde esas hedeflerinin tam üyelik olacağını ve bütün safhalarında AET'yle ilişkilerimizin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacaklarını belirten ANAP Hükümeti, 14 Nisan 1987'de Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden Topluluğa tam üyelik başvurusunda bulunmuştur (Uysal, 2001: 145). Komisyon bu başvuruyla ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıklamış ve kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan AET'nin yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Ayrıca Türkiye'nin AET'ye ehil olmakla birlikte, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu yüzden üyelik müzakerelerinin açılması için bir tarih belirlenmesi ve Ortaklık Antlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği önerilmiş ve bu önerinin de Türkiye tarafından olumlu olarak

değerlendirilesi üzerine, Türkiye Gümrük Birliği'nin Katma Protokol'de öngörüldüğü şekilde 1995'te tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlamıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012: 3).

1983-1987 dönemi ANAP iktidarıyla ilgili olarak ordu-siyaset ilişkilerine değinmekte yarar vardır. 1983 sonrasında yavaş yavaş sivil toplum örgütleri de güç kazanmaya başlamış, kültürel aidiyetler siyasileşmiştir. 24 Ocak 1980 Kararlarının baş mimarı olan Özal'ın liderliğinde, kalkınma modelinin ulusal-devletçi bir stratejiden radikal bir biçimde ulus-ötesi bir stratejiye kaydığı bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda değişen ekonomik yapıya koşut olarak siyasal ve yönetsel mekanizmalar da değişime uğramış ve serbest piyasa ekonomisine geçişle birlikte devletin eski konumunda da farklılaşmalar gerçekleşmiştir. Ekonomik liberalleşmeyle birlikte İslami sermayenin bir iktisadi aktör olarak güç kazanmasıyla siyasal alandaki farklılaşmayı, sermaye yapısındaki farklılaşma takip etmiştir. Özal'ın Başbakanlık ettiği bu dönemde geleneksel kutsal devlet anlayışına aykırı olarak, sürekli olarak devletin insanlar için varolan bir araç olduğu teması işlenmiştir. Özal'ın bu dönemde sivilleşmeye yönelik iki önemli başarısından söz edilebilir: Bunlardan ilki, devlet protokolündeki yeriyle ilgilidir. Başbakan olduğu zaman devlet protokolündeki yerini, 1987'nin başlarında üçüncü sıraya almıştır. Bu değişiklikten önce, ilk sıradaki Evren'i TBMM Başkanı, onu da dört üyesi olan paşalar izliyordu. Özal'ın sivilleşme yönündeki ikinci başarısı, 1987 Ağustos'unda gerçekleştirdiği, sivil otoritenin askeri otorite karşısındaki gücünü göstermesi bakımından önemli olan "Öztorun Operasyonu"dur (Burak, 2011: 59-60).

Özal, genelkurmay başkanlarının haleflerini kendilerinin belirlemesi geleneğini bozarak, 1987 Ağustos'unda Orgeneral Necip Torumtay'ı Genelkurmay Başkanı olarak atamıştır. Bu atamadan önce dönemin Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ ile Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Necdet Özturun 30 Ağustos 1987'de aynı anda emekliye ayrılmak zorundaydılar. Mevcut teamüllere göre de Üruğ'dan sonra Torumtay bu göreve gelecekti. Ancak 12 Eylül'ün kudretli generali Üruğ, kendisinden sonraki komuta kademesini de belirlemek istemiştir. Üruğ yerini bir an önce Özturun'a bırakmak için Haziran ayının başında bu görevinden istifa etmeyi düşünmüştür. Bakanlar Kurulu kararı olmadan ve askeri şuraya götürülmeden yapılan bu gizli plan, Özal'dan dönmüştü. Özal, Özturun'la çalışmak istemediğini

belirtmiştir. Evren'in de onayının alınmasıyla Necdet Üruğ ve Necdet Özturun emekliye ayrılmış, Necip Torumtay Genelkurmay Başkanlığı'na getirilerek "sivil darbe" olarak tarihe geçen olayla Özal Hükümeti varlığını göstermiştir (Gürsoy, 2011).

Ancak Özal'ın bu çıkışının başarılı olmasının nedenini, 12 Eylül Darbesi'ni gerçekleştiren askeri grubun içindeki çatlama oluşturmaktadır. Evren, Genelkurmay'ın adayı olan Özturun'dan değil de Özal Hükümeti'nin adayı Torumtay'dan yana tavır koymuş ve sorun böylece çözülmüştür. Sivil iktidarın bu yönde karar almasının arkasındaki temel etken, genel kanının aksine, askeri bürokrasinin siyasetten geri çekilmiş görünümüne rağmen perde arkasında iktidarda söz sahibi olma yarışını hâlâ sürdürmesidir. Erken emekliliğini isteyen Üruğ, kendi yerine geçmesini tasarladığı Özturun'un desteğiyle 1989 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olmayı düşünmüş ve aynı arzuyu paylaşan Özal'ın kızgınlığını çekmiştir (Cizre, 2004: 168-169).

Yukarıda değinilen, 12 Eylül Darbesi'nden önceki siyasi parti lider ve yöneticileri üzerindeki siyasal yasakların kaldırılıp kaldırılmamasına ilişkin referandumun yapıldığı, 6 Eylül 1987'de Başbakan Özal sürpriz bir açıklama yaparak, normal şartlarda 1988 Kasım'ında yapılması gereken genel seçimleri erkene alacağını duyurmuştur. ANAP'ın 7 Eylül'de bu yönde verdiği önerge 10 Eylül'de Meclis'ten geçmiş ve 1 Kasım'da genel seçimlerin yapılması kararlaştırılmıştır. Bu arada siyaset yasağı kaldırılan Ecevit 13 Eylül'de DSP, Demirel 24 Eylül'de DYP, Türkeş 4 Ekim'de MÇP ve Erbakan 11 Ekim'de RP Genel Başkanlığı'na getirilmiştir. Ancak muhalefet partileri baskın seçim kararı alınmasını ve sıkışık seçim takvimi nedeniyle milletvekili adayları belirlenirken ön seçimin yapılamayacak olmasını sert bir dille eleştirmişlerdir. Hatta seçimlerin boykot edilmesi konusunu bile gündeme getirmişlerdir. SHP'nin yasanın iptali için Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi'nce seçimlerin ön seçim olmaksızın yapılmasını öngören hükmün iptal edilmesi üzerine, seçimlerin 1 Kasım'da yapılıp yapılmayacağı konusunda tartışmalar çıkmıştır. Bunun üzerine tatilde olan Meclis olağanüstü toplantıya çağrılarak 16 Ekim'de toplanmış ve yeni seçim tarihini 29 Kasım olarak belirlemiştir (Demirel, 2013: 77-78).

1987 genel seçimlerinde oyların %36'sını alan ANAP 292, %19'unu alan DYP 59 ve %25'ini alan SHP 99 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 711). Bu seçimler Türk siyasi yaşamında taşların yeniden yavaş yavaş yerine oturmaya başladığını göstermektedir. Bu seçimlerde de ANAP %36'lık oy oranıyla yine birinci parti olarak çıkmıştır. Bununla birlikte, 1987 genel seçimlerinin sonuçlarından bir önceki döneme nazaran ANAP'ın ciddi bir yıpranma süreci içine girdiği sonucu çıkarılabilir (Arslan, 2007b: 7).

Seçimlerin ardından hükümet, oy kaybına rağmen seçimlerde birinci olan Özal'ın başkanlığında kurulmuştur. 1987 seçimlerinin ardından 1989 yerel seçimlerinin normal zamanından 5 ay öncesine alınmasını öngören bir anayasa değişikliği referanduma götürülmüş; ancak bu değişiklik önerisi, yapılan referandumda %65 oranındaki hayır oylarıyla reddedilmiştir. Bu referandumun ardından 26 Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde SHP %28'lik oy oranıyla birinci, DYP %26 ile ikinci olurken, ANAP %22'lik oyla üçüncü olmuştur. ANAP'ın oylarındaki bu düşüşün nedenlerinden biri, dört eğilimi yansıtmaya iddiasında olan ANAP'ın, bir anlamda temsil ettiği dört eğilimin asıl sahiplerinin siyaset sahnesine dönmesidir (Tekin ve Okutan, 2011: 206-207).

Turgut Özal Hükümetleri döneminin ekonomi karnesine bakıldığında, Türkiye ekonomisinin %5.2'lik bir büyüme oranına eriştiği ve sanayide %6.2'lik bir katma değer artışının sağlandığı görülmektedir. Devletin mal ve hizmet piyasalarına yaptığı müdahalelerin geniş ölçüde kaldırıldığı Özal döneminde, Döviz işlemlerinde serbestlik sağlanmış, KİT'lerin özelleştirilmesi konusundaki hazırlık çalışmalarına başlanmış ve sermaye piyasasının oluşmasına büyük önem verilmiştir. Vergi açısından da ülkenin katma değer vergisiyle tanışması da Özal döneminde olmuştur. Özal'ın iktidara gelme sürecinde enflasyonun %10'lara düşürüleceği ve orta direğin güçlendirileceği söylemlerine rağmen, enflasyon 1983'te %30, 1989'da ise %69.6 civarında seyretmiştir. Kısacası I. Özal Hükümeti döneminde bir ilerleme trendi, II. Özal Hükümeti döneminde ise bir gerileme trendi yaşanmıştır (Karabulut, 2011: 1004-1006).

Yerel seçimlerde oy oranı düşen ve ekonomi karnesi parlak olmayan II. Özal Hükümeti, muhalefetin %22 oy oranıyla iktidar olunamayacağı şeklindeki eleştirileriyle muhatap olmuştur. Bu eleştirilerin sürdüğü bir dönemde, asıl

tartışmalar yaklaşan Cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerinde yaşanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adaylığını koyan Özal'la Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş'ın yarıştığı seçimlerde Özal (Tekin ve Okutan, 2011: 207), ANAP'ın desteğiyle 3. turda Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Özal'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ANAP Genel Başkan Vekili Yıldırım Akbulut Hükümeti kurmuştur. Özal, özellikle Akbulut'un Başbakan olduğu dönemde hükümeti ve parlamentodaki eski partilileri üzerinden Türk siyasal hayatının işleyişinde oldukça önemli roller üstlenmiştir. Ancak bu durum Akbulut'un ardından Başbakan olan Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığı döneminde önemli düzeyde azalmıştır (Buran, 2012: 563).

6 Haziran 1991'de yapılan kongrede Akbulut, Parti içi muhalefetin ve Özal ailesinin desteğiyle Yılmaz'a karşı yenilgiye uğramış ve böylece ilk kez Başbakanın başkanlık süresi dolmadan, Başbakanlık süresi içinde ve parti içi muhalefet sonucunda makamını yitirmesi görülmüştür. Bu kongrenin ardından Başbakanlığa da gelen Yılmaz, Parti kongresinden sonra muhalefetin de yoğun ısrarları sonucunda erken seçim kararı almıştır (Mutlusu, 2010: 384).

Yılmaz'ın 3-4 aylık kısa Başbakanlığı döneminde tam bir seçim ekonomisi ve oldukça popülist politikalar izlenmiş, kamu işçilerine astronomik zamlar verilmiş, sendikalı işçilere büyük ekonomik getiriler sağlanmıştır. Ancak 1991 genel seçimlerinde Yılmaz umduğunu bulamayarak, partisini ana muhalefet konumuna getirmiştir (Toruk, 2005: 495,500). 1991'de yapılan seçimlere SHP, HEP ile ittifak yaparak girme yönünde karar alırken, MÇP ve IDP, RP şemsiyesi altında ortak listeyle katılmayı kararlaştırmıştır. Bu arada DMP, DYP'ye katılma kararı almıştır (Demirel, 2013: 80).

Seçimlerde oyların % 27'sini alan DYP 178, %24'ünü alan ANAP 115, %21'ini alan SHP 88, %17'sini alan RP 62 ve %10'unu alan DSP 7 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 711). Seçimlerin ardından Demirel'in Başbakanlığında DYP-SHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet döneminde hem iki parti arasındaki görüş ayrılıkları, hem de Cumhurbaşkanı ile Hükümet arasındaki çekişme ortamı ön plana çıkmıştır. Çok ciddi bir Cumhurbaşkanı-Hükümet yetki kargaşası sürmekte iken, 17 Nisan 1993'te Özal'ın ani vefatının ardından Demirel, köşke aday olmuştur. CHP'nin adayı İsmail Cem, ANAP'ın adayı Kamuran İnan ve RP'nin adayı Lütfi Doğan'la yarışan Demirel, 9. Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Tekin ve

Okutan, 2011: 211). Demirel'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından ekonomiden sorumlu bakan olarak görev yapan Tansu Çiller, DYP'nin Genel Başkanı ve SHP ile devam eden koalisyon hükümetinin Başbakanı olmuştur. Başbakan Çiller'in en büyük talihsizliği "5 Nisan Kararları"nı alan ve Türk ekonomi tarihinin enflasyon rekorunu (%149) kıran Başbakan olarak hafızalara geçmesidir (Toruk, 2005: 495).

Bu dönemde yaşanan 1994 ekonomik krizi, ülke ekonomisini derinden sarsmıştır. Kriz öncesinde kamu borçlarının yanlış yönetilmesinin yanı sıra, bütçe açıklarının ucuz finansmanı için yurtiçi faiz oranlarının denge faiz oranları altında tutma çabasıyla, kriz öncesinde maliye politikasındaki dengesizliğin bir sonucu olarak piyasadaki aşırı likidite krize yol açmıştır. Bu dönemde yurtiçi tasarruflardaki dengesizliğin yol açtığı bütçe açıkları, finansal serbestleşmenin bir sonucu olarak, sermaye hareketleriyle giderilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda sermaye hareketlerinin bütçe açığı ve dış açık sürerken gerçekleşmesi, yüksek faiz-düşük kur şeklinde geçici bir denge oluşturmuştur. Bir yandan izlenen bu kur politikası, sermaye hareketlerinin girişini hızlandırırken, diğer yandan da piyasa aktörlerinin uygulanan politikaların güvenilirliği üzerinde artan şüpheleri ekonomik krizi tetiklemiştir. Sonuç olarak iktisat literatüründe iki açık olarak nitelendirilen bütçe açıkları ile dış açık Türkiye'de 1994'te finansal krize yol açmıştır (Işık ve diğerleri, 2004: 51).

Bu krizden sonra Çiller, 5 Nisan Kararları'nı almıştır. 5 Nisan Kararlarıyla bir yandan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması hedeflenirken, diğer yandan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi, kamu kesimi açıklarının hızla aşağıya çekilmesi, gelirlerin ekonominin rekabet gücünü dikkate alır ve verimli istihdamı destekler biçimde artırılması, kamu kesiminin bu bağlamda yeniden örgütlenmesi amaçlanmıştır. 5 Nisan Kararları'yla kamu gelirlerini artırıcı önlemlerin başında, petrol ve tekel ürünleriyle KİT mal ve hizmet fiyatlarının arttırılması, kamu kuruluşlarına ait paraların yalnızca Merkez Bankası ve Ziraat Bankası nezdinden tutulması ile Hazineye ait taşınmaz malların satışı kabul edilmiştir. Ayrıca 5 Nisan Kararları'yla ticari ve ticari olmayan işlemlere ilişkin olarak yapılan döviz ve efektif işlemlerinde uygulanacak kurların bankalar, yetkili müesseseler, özel finans kuruluşları ve PTT tarafından piyasa kuralları dahilinde serbestçe saptanması karara bağlanmıştır. Öte yandan kriz sonrası mevduat sigorta

limitindeki sınır kaldırılarak, tüm mevduata sınırsız devlet güvencesinin getirilmesi kararlaştırılmıştır (Baykal, 2007: 38-39).

Ancak 1994 Krizi sonrasında alınan 5 Nisan Kararları'nda büyük bir mühendislik hatasının olduğu görülmektedir. Çünkü sosyo-ekonomik içerikli çıkar gruplarının henüz tam anlamıyla oluşmadığı Türkiye'de Kapitalist ülkelerin 1929'da yaşadığı ekonomik kriz, 1994'te patlak vermiştir. Krizden çıkmanın yolunun sosyal tedbirleri artırmak olduğunun aşikâr olmasına rağmen, tam tersine alınan 5 Nisan Kararları'yla kemer sıkma politikaları izlenmiştir. Bu yanlış politikalardan dolayı, enflasyon maliyet enflasyonuna dönüşmüş ve zirveye çıkmıştır (Bakan, 2009: 2105).

Çiller döneminde ekonomi alanında yaşanan gelişmelerden biri de Gümrük Birliği'ne girilmesidir. 1 Ocak 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol, 22 yıl sürecek olan bir Gümrük Birliği sürecini öngörmüştü. Türkiye'nin Özal döneminde 1987'de AET'ye yaptığı tam üyelik başvurusu sonrasında taraflar arasında teknik ve siyasi platformda yürütülen görüşmelerin sonuçları, Gümrük Birliği'nin tamamlanması ve sürdürülmesi için gerekli şartları belirleyen bir Gümrük Birliği Kararı altında toplanarak, Türkiye-AET Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'teki toplantısında kabul edilmiştir (Doğan, 2004).

1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği, Türkiye'nin dış ticaretinde serbestleşme sürecine yeni bir ivme kazandırırken, AB ile ortaklık ilişkilerinde de Ankara Anlaşması gereğince Son Döneme girilmiştir. Ülke ekonomisinin tamamını etkileyen önemli bir gelişme olan Gümrük Birliği'yle birlikte, Türkiye ile AB arasında sanayi ürünleri ticaretinde gümrük vergileri, miktar sınırlamaları ve eş etkili tedbirler kaldırılmış, Türkiye üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi uygulamaya başlamıştır. Gümrük Birliği sonrası dönemde, AB ülkelerinin dış ticaretindeki payında önemli bir değişme görülmezken, Türkiye'nin ihracatının kompozisyonunda değişme gözlenmiştir. Özellikle beyaz eşya, otomotiv sanayi gibi katma değeri yüksek ve istihdam sağlayıcı sektörler ağırlık kazanmış ve rekabet gücünde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir (Kaya, 2011: 2).

1994 Ekonomik Krizi ve Gümrük Birliği dışında, DYP-SHP koalisyonunun da yer aldığı 1990'lı yılların ilk yarısı hakkında değinilmesi gereken iki önemli husus bulunmaktadır. Bunlar 1993 ve 1995'te yapılan Anayasa değişiklikleri ve 1990'lı yıllarda tırmanan terör olaylarıdır. Anayasa'da 1993 ve 1995'te önemli değişiklikler

yapılmıştır. 1993'te referanduma gerek duyulmadan yapılan değişikle özel radyo ve televizyonların kurulmasına engel olan hükümler değiştirilmiştir. 1995'te yine referanduma gerek duyulmadan yapılan anayasa değişikliğiyle, 1982 Anayasası'nın başlangıç bölümünden başlayarak temel hak ve özgürlükler, yasama, yürütme ve yargı alanında oldukça kapsamlı değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu değişiklikler özellikle siyasal katılım yollarını açma üzerinde yoğunlaşmıştır. Yapılan anayasa değişikliğiyle dernekler, vakıflar, sendikalar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve kooperatiflerin siyasi partilerle ilişkileri ve siyasi faaliyetlerine ilişkin yasaklar kaldırılmış, idarenin dernek ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının faaliyetlerine son vermesi zorlaştırılmış ve bu kararın 24 saat içinde yargıç onayına sunulması şartı getirilmiştir. Kamu görevlilerine grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmadan sendika kurma hakkı tanınırken, yükseköğretim eleman ve öğrencilerinin belli şartlarda siyasi parti üyesi olabilmesinin yolu da açılmıştır. Ancak bu Anayasa değişikliğiyle, bazı siyasi yasaklar kaldırılırken, diğer yandan yeni sınırlamalara gidilmiştir. Siyasi partilerin eylem ve faaliyetleri de denetim altına alınmış, siyasi partilere ticari faaliyet yasağı getirilmiştir. Partilerin kapatılmasında "odak olma" unsurunun tespiti Anayasa Mahkemesi'nin iradesine bırakılmış, kapatılan bir partinin başka bir adla kurulması yasaklanmıştır. Ancak milletvekilinin parti değiştirmesinin milletvekilliğinin düşme sebebi olması kuralına son verilmiştir (Adadağ, 2013: 108-109).

1987'den itibaren AB'ye üyelik süreciyle de ilgili olarak, yoğun bir demokratik açılım isteği belirlemiştir. Bu isteklerin temelinde, 1982 Anayasası'nın AB müktesebatı çerçevesinde değiştirilmesi olgusu vardı. Bu amaçla yapılan ilk kapsamlı değişiklik olan 1995'teki Anayasa değişiklikleriyle, öncelikle depolitizasyon olgusunun aşılması hedeflenmiştir. Gerçekten de 1995'te yapılan değişiklikler, küçümsenmeyecek bir gelişmedir. Birçok siyasi yasağın kaldırıldığı bu değişikliklerle, baskı grubu olgusunun tanınması sağlanmış, seçmen yaşı 18'e indirilmiştir. Şüphesiz depolitizasyon olgusunun aşılması önemli, ancak yeterli olmayan bir gelişmedir. 1995'teki Anayasa değişiklikleriyle 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükler için benimsediği sınırlama rejimine dokunulmamış ve Anayasa Batılı demokrasilere nazaran, sınırlayıcı bir anlayışı yansıtır olaktan çıkarılamamıştır. Bu konudaki ilk ciddi girişim 1998'de kabul edilen Kopenhag

Kriterleri çerçevesinde, 1982 Anayasası'nda 2001'de yapılan değişikliklerle gerçekleştirilmiştir (Bulut, 2007: 178-179).

Anayasa değişikliklerinin ardından değinilmesi gereken bir diğer önemli husus da 1990'lı yıllardan itibaren tırmanmaya başlayan terör olaylarıdır. 1990'lı yıllardan itibaren ikinci dönemine giren PKK'nın bu dönemdeki stratejisi, terörün bir sonraki safhası olan gerilla aşamasına geçme çabasıdır. Bu aşama, terör örgütlerinin özellikle etnik-ayrılıkçı örgütlerin ulaşmak istedikleri önemli bir stratejik hedeftir. PKK açısından da durum bundan ibarettir. İlk aşamada korkuya hapsedilen Kürt vatandaşlarımıza, bu aşamada örgüt tarafından şefkatli yaklaşım zamanı ve devlete meydan okuma vakti gelmiştir. Bu stratejinin temelinde şaşkınlık ve panik halindeki halkı kurulacak farklı isimlerdeki derneklerle örgüte yönlendirme ve aynı zamanda da devleti aşırı güç kullanmaya itmek marifetiyle güvenlik güçlerinin ne kadar vahşi ve adaletsiz olduğu propagandasını yapmak yatmaktadır. Bu aşamada kendisine destek veren gönüllü halk kitlesinin varlığını ispat etmek ve düşman güçler olarak tanımlanan devlet güçlerine karşı eylemlere girişmek, bu stratejinin bir parçasıdır. PKK bu çerçevede, başta asker olmak üzere, polis, öğretmen, doktor, hemşire gibi kamu görevlilerine karşı yoğun eylemlere girişmiştir. Burada belirli bir toprak hâkimiyeti kurmakla birlikte, adına savaştığını iddia ettikleri bir tebaayı oluşturmak için, ülkede devletin zulmünden şikâyetçi Kürtlerin bu bölgeye göç etmesini gerektirmiştir. Bu göç gönüllü olarak gerçekleşmemiş, aksine zorunlu olmuştur. Yüz binlerce Kürt vatandaşımız ülkenin batısına göç ederken, sadece birkaç bini Kuzey Irak'a göç etmiştir. Bu denemenin de başarısız olduğu gören PKK, 1994'teki yerel seçimlere yoğunlaşmış; ancak burada da başarısız olduğunu anlayınca ilk dönemdeki gibi ayrımsız ve yoğun bir teröre dönmüştür. 1995'te şekillenen bu dönem 1999'da Kenya'da Abdullah Öcalan'ın gözaltına alınmasına kadar sürmüştür (Bal, 2007: 77-78).

Ancak 1990'larla beraber Kürt sorununun sadece PKK'nın askeri faaliyetlerinden ibaret bir güvenlik sorunu olmadığı, şehirlere yayılmış ve kitleleri mobilize eden siyasi bir sorun olduğu idrak edilmiştir. Bu bağlamda yöneticilerin tutum ve algılarında da değişiklikler gerçekleşmiştir. İlk olarak 1991'de Meclis'te 1983'te çıkarılan Kürtçe yayın yasağı kaldırılmış ve aynı yıl Başbakan Demirel'in Diyarbakır'da yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Kürt realitesini tanıdığı dile

getirilmiştir. Takip eden zamanda Cumhurbaşkanı Özal, örgütü silahsızlandırmanın yolunu aramış ve bir ateşkes sağlamıştır. Ne var ki bu süreç, Özal'ın ölümü ve 1993'te Bingöl-Elazığ karayolunda 33 silahsız askerin ve 7 sivilin PKK tarafından katledilmesiyle kesintiye uğramıştır. 1993-1999 yılları arasında Kürt sorununun en kanlı dönemi yaşanmıştır. 1990'ların sonunda durum yeniden değişmiş ve 1999'da Öcalan'ın yakalanıp ülkeye getirilmesi ve Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığının onaylanmasıyla yeni bir sürece girilmiştir (Yeğen, 2009: 11-12).

Ülkede 1995 genel seçimlerinden önce siyasal hayata damgasını vuran önemli olaylardan biri de, 27 Mayıs 1994'te yapılan yerel seçimlerdir. Siyasette adeta deprem etkisi yaratan bu seçimlerde, 1991 seçimlerinde ancak ittifaklarla Meclis'e girebilen RP, oy oranını %19'a yükseltmiştir. RP, seçimlerde oyların %21.53'ünü alan DYP ve %21.07'sini alan ANAP'tan sonra üçüncü parti olarak çıkmıştır. Ayrıca RP, başta Ankara ve İstanbul olmak üzere, çok sayıda belediye başkanlığını da kazanmıştır. Bir önceki yerel seçimlerin galibi olan SHP ise %13'lük bir oy oranıyla ancak dördüncü olabilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 215).

24 Aralık 1995'te yapılan genel seçimlerde oyların %21'ini alan RP 158, %19'unu alan ANAP 132, %19'unu alan DYP 135, %15'ini alan DSP 76 ve %10'unu alan CHP 49 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 711). Meclis'te bir önceki dönemde 38 milletvekiliyle temsil edilen RP'nin bu kez 158 milletvekiliyle birinci olduğu bu seçimlerin sonunda, RP'nin birinci parti olarak çıkmasına ve Meclis'te en fazla milletvekiliyle temsil edilmesine rağmen, Meclis'te grubu bulunan hiçbir parti RP ile koalisyon oluşturmaya yanaşmamıştır. Daha sonraki görüşmeler neticesinde Meclis'in ikinci ve üçüncü büyük partileri olan DYP ile ANAP'ın uzlaşmalarıyla 53. Hükümet kurulmuştur (Poyraz, 2010: 318-319).

Ancak üst düzey bürokratlarla ilgili atamalarda ortaya çıkan uyuşmazlıklar; RP'nin Meclis Genel Kurulu gündemine getirdiği TEDAŞ ve TOFAŞ yolsuzluk dosyalarıyla, örtülü ödenekten yapılan harcamalarla ilgili iddialar; nihayet ANAP'ın DYP lideri hakkında verilen soruşturma önergesi lehine oy kullanılması Ana-Yol ortaklığının sona ermesine yol açmıştır. RP'nin başvurusu üzerine harekete geçen Anayasa Mahkemesi'nin ANAP-DYP azınlık hükümeti için yapılan güven oylamasına ilişkin iptalini gerekçe gösteren DYP kanadı, önce hükümetten çekilmiş, daha sonra da hakkında gensoru önergesi verilen Yılmaz'ın 6 Haziran 1996'da

istifasıyla hükümet sona ermiştir. Böylece geriye RP liderliğinde kurulacak bir hükümetin denenmesinden başka seçenek kalmadığından, 28 Haziran 1996'da Refah-Yol olarak adlandırılan koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu hükümetin ömrü 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısının ardından kamuoyunda hükümete yönelik baskıların artması üzerine istifasıyla sona ermiştir (Konrad Adenauer Vakfı, 1999: 1-2).

Burada 28 Şubat Sürecinin arka planında yatan sebeplere ana hatlarıyla değinilmesinde yarar vardır. Erbakan'ın Başbakan olduğu dönemde, ünlü susurluk kazası gerçekleşmişti. DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak, eski ülkücü lider Abdullah Çatlı'yla manken sevgilisi ve iki emniyetçinin yer aldığı otomobilin susurluk yakınlarında yaptığı kaza sonrasında, uzun süre kamuoyunu meşgul edecek tartışmalar başlamıştır. Kazaya karışanlarla koalisyon hükümetinin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar arasında kurulan illegal ilişkilerden dolayı da hükümet zor günler yaşamış ve nihayet Ağar 9 Kasım'da görevinden istifa etmiştir. Hükümet bir yandan bu işlerle uğraşırken, diğer yandan memleketin dört bir yanından gelen irtica haberleriyle uğraşmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 219-220).

28 Şubat sürecine giden yolda Erbakan'ın yaptığı Libya gezisi, İran Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyareti, Başbakanlıkta tarikat liderlerine verilen iftar yemeği, düzenlenen Kudüs gecesi ve tankların yaptığı gövde gösterileri siyasi tansiyonunun iyiden iyiye yükselmesine yol açmıştır. Ayrıca Susurluk kazası ve ona yönelik olarak başlatılan; ancak daha sonra hükümet ve irtica karşıtı bir harekete dönüşen ışık kapama eylemleri de basında oldukça ses getirmişti. Şüphesiz Erbakan'ın "Türkiye'de faşist laik düzen var" şeklindeki söylemleri de siyasi gerginliği tırmandırmıştır. Ayrıca 28 Şubat sürecinin temel dinamiklerini otantik Anadolu burjuvazisinin (MÜSİAD), modern burjuvaziye (TÜSİAD) meydan okuyacak kadar güçlenmesinde ve Milli Görüş'ün Soğuk Savaş dönemi sonrası siyasete gerektiği ölçüde uyum sağlayamamasında da aramak gerekmektedir (Bölükbaşı, 2012: 175-176).

Bu koşullar altında 28 Şubat 1997'de yapılan MGK toplantısında, Erbakan Hükümeti'nden bir dizi kararları uygulaması istenmiştir. 28 Şubat Kararları olarak bilinen kararların çıkış noktası, 1. maddede şu şekilde özetlenmişti: "Demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan rejim aleyhtarı

faaliyetler karşısında ödün verilmemelidir. 1982 Anayasası'nın 174. maddesinde koruma altına alınan Devrim Kanunları'nın ödün verilmeden uygulanması esastır. Hükümet, icraatında Devrim Yasaları'na uygunluğu sağlamakla görevlidir". Ayrıca bu kararlarda, yasaları ihlal eden dergâhların kapatılması, eğitim politikalarında yeniden Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ruhuna uygun bir çizgiye gelinmesi, İmam-Hatip okullarının toplumdaki bir ihtiyacı karşılamak amacıyla kurulduğu, bu toplumsal ihtiyacın fazlası olan İmam-Hatip okullarının meslek okullarına dönüştürülmesi, kökten dinci grupların elinde olan Kur'an kurslarının kapatılarak, bu kursların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda sürdürülmesi gerektiği, tarikatların denetimi altında olan finans kuruluşları ve vakıflar aracılığıyla ekonomik güç haline gelmelerinin dikkatle izlenmesi ve laiklik aleyhtarı yayın yapan televizyon ve radyo kanallarının dikkatle izlenmesi ve bunların Anayasaya uygunluğunun sağlanması gibi taleplerde bulunulmuştur. Bu talepleri içeren kararların alındığı 28 Şubat müdahalesinin ardından Refah-Yol Hükümeti devrilmiş ve ülke 2002'ye kadar koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. Hükümetin istifasından sonra kurulan koalisyon hükümetleri döneminde, 28 Şubat'ı gerçekleştirenlerin talepleri büyük ölçüde yerine getirilmiştir. Örneğin: Kur'an kurslarına 12 yaş sınırı getirilmiş ve bu kursların açılmaları zorlaştırılmıştır. Sekiz yıllık zorunlu eğitim kapsamında İmam Hatip okulları kapatıldığı gibi, İmam Hatip mezunlarının üniversitelerde, kendi alanları dışındaki bölümlere yerleşmeleri zorlaştırılmıştır. Böylece bu okullarda büyük oranda öğrenci kayıpları yaşanmıştır (Taşkın, 2013: 160).

Refah-Yol Hükümeti'nin istifasının ardından ANAP-DSP ve DTP'den oluşan dışarıdan CHP destekli üç partili bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak bu koalisyonun ömrü de uzun olmamıştır. ANAP ile CHP arasındaki yolsuzluklar konusundaki anlaşmazlık, ANAP'ın hükümetten istifasına yol açmıştır. Bu istifanın ardından gerçekleşen birkaç hükümet denemesinin ardından, ANAP ve DYP'nin desteklediği Ecevit azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet de ülkeyi 1999 genel seçimlerine kadar götürmüştür (Altan, 2008: 150).

Bu dönemde, terör örgütü PKK açısından da şok etkisi yaratan iki gelişme yaşanmıştır. Abdullah Öcalan'ın Kenya'da yakalanıp, Türk güvenlik güçlerine teslim edilmesi ve PKK'nın ikinci kişisi olan Şemdin Sakık'ın yakalanmasıyla PKK farklı

bir taktik izlemeye başlamıştır. Artık PKK Türkler üzerinden Kürt kimliği arayışına yönelmiştir. Bu stratejinin temeli, terör eylemlerinin ülkenin batısındaki kentlere taşınmasıdır. Batıdaki kentlerde gerçekleştirilecek olan yoğun terör eylemleriyle Türk milliyetçilerinin radikalleşmesi ve dolayısıyla Kürtler adına eylem yaptığı iddiasıyla olayları üstlenen PKK, Türk milliyetçiliğinin tepkisini Kürtler üzerine çekmeyi planlamıştır. Kızgınlık, öfke ve nefret üzerine inşa edilecek olan ötekileştirme projesiyle Kürtleri yalnızlığa itilmesi ve ötekileştirilen Kürtlerin PKK yanında saf tutmasına dayanan bu projeler başarıya erişmemiştir (Bal, 2007: 78).

Ancak şu bir gerçektir ki, Türkiye’de 1980’lerde başlayan yapısal dönüşüm, 1990’larda varlığını sürdürmüş, gittikçe yeni boyutlar kazanmıştır. Böylece siyasi yelpazede “merkez” giderek daha fazla bir şekilde radikal sağa doğru kaymaya başlamıştır. Artık klasik manada “merkez-çevre” ikilemi sona ermiştir. 1980’lerle birlikte artan kültürel ve kimlik temelli talepler ve bunun siyasete yansımaları, siyasetin biraz da çevrede çeşitlenmesine yol açmış, bu şekilde gerçekleşen yeni oluşumlar çevreyi kendi içinde parçalayarak genişletmiş, her parçayı da ayrı bir siyaset üretmeye zorlamıştır. Özellikle 1990’lardan sonra artık etnik ve dini temelli taleplerin daha fazla ön plana çıkmasıyla birlikte “İslamcılık”, “Kürt sorunu”, “Alevi sorunu” gibi kültürel ve kimlik temelli sorunlar siyasetin gündemini daha fazla bir şekilde belirlemeye başlamıştır. Siyasetin merkezin dışında, daha çok çevresel aktörlerce belirlenmesi, paralelinde liberal siyaseti 1990’larda daha anlamlı kılan bir faktör olmuştur. Yaşanan tüm bu gelişmeler bağlamında ortaya çıkan yeni liberal akımlar, o dönemler için görece daha çevredeki talepleri siyasetin merkezine taşıma çabası içinde olmuştur. 1990’larda ortaya çıkan ve gelişen bu liberal siyaset, etnik ve dini temelli kimlik, fark ve tanıma politikalarını da gündeme taşıyarak, yeni açılımları üretmiştir. Bu durum ise ülkede daha demokratik bir siyasal yapının oluşması gerektiğine işaret eden bir hususu doğurmuştur (Köroğlu, 2012: 125-126).

Şüphesiz bu süreçte AB üyelik sürecinin etkisi de büyüktür. Bu bağlamda 1987’den itibaren başta Anayasa’da ve diğer yasalarda AB müktesebatına uyum çerçevesinde yapılan değişiklikler bu demokratik yapının gelişmesine katkı sağlamıştır. Yukarıda değinilen 1987, 1993, 1995’teki Anayasa değişikliklerinin burada yâd edilmesi gerekmektedir. Söz konusu değişiklikler 1999’daki koalisyon hükümeti döneminde ve 2002’den sonra da AK Parti Hükümetleri döneminde hız

kesmeden devam etmiştir. 1999'daki Koalisyon Hükümeti döneminde, referanduma ihtiyaç duyulmadan yapılan anayasa değişikliğiyle, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları doğrultusunda, DGM'lerin asker üyelerinin yerine sivil üye atanması usulü kabul edilmiştir. Böylece 1982 Anayasası'nın demokratik usullere aykırı bir şekilde askerlere tanıdığı ayrıcalıklardan birine daha son verilmiştir (Adadağ, 2013: 109).

ANAP-DSP-DHP azınlık hükümetinin aldığı erken seçim kararıyla, 18 Nisan 1999'da genel seçimlere gidilmiştir. Bu seçimlere Öcalan'ın ve Sakık gibi PKK'nın üst düzey yöneticilerinin yakalanması damgasını vumuştur. PKK'ya karşı kazanılan bu başarı sayesinde DSP, seçimlerden %22 oranında oy oranıyla birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. Seçimlerde PKK konusundaki bu gelişmeleri çok iyi bir şekilde kullanan MHP de bunu oya dönüştürmeyi başarmış ve DSP'den sonra %18 oy oranıyla ikinci parti olmuştur. Ayrıca seçimlerde DYP, ANAP ve FP de %10'luk ülke barajını aşarak Meclis'e girmeyi başarmıştır. Seçimlerin ardından Ecevit'in başkanlığında DSP, MHP ve ANAP'tan oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuş ve hükümet 3 Kasım 2002'de yapılan erken genel seçimlere kadar ülkeyi yönetmiştir (Altan, 2008: 150). Bu hükümet döneminde, Türkiye-AB ilişkilerinin dönüm noktası olarak ifade edilen, 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Bu zirvede Türkiye'nin adaylığı resmen onaylanmış ve diğer aday ülkelerle eşit konumda olacağı dile getirilmiştir. Bu karardan sonra, AB'ye üyelik yolunda reform çabalarına ivme kazandırılmıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012: 4).

Bu bağlamda 2001'de yapılan Anayasa değişikliğiyle, 1982 Anayasası'nın 33 maddesi değiştirilmiştir. Yapılan bu Anayasa değişikliğinin en önemli kazanımı temel hak ve özgürlükler alanındadır. Yapılan değişikliklerle 12 Eylül rejiminin 1982 Anayasası'yla temel hak ve özgürlükler alanında getirdiği sınırlamalar tamamen değiştirilmiştir. Örneğin: Toplu olarak işlenen suçlarda yargıç karşısına çıkarılma süresi 15 günden 4 güne düşürülmüş, yakınlarına haber verme zorunluluğu getirilmiştir. Arama, el koyma, konut dokunulmazlığı gibi konularda, idare tarafından yapılan müdahalelerin 24 saat içinde yargıç onayına sunulması ve yargıcın 48 saat içinde karar vermesi, düşünce açıklanmasında ve basında kanunla yasaklanmış dil kullanımını engelleyen hükmün yürürlükten kaldırılması, savaş, çok

yakın savaş tehdidi ve terör suçları dışında ölüm cezasının kaldırılması, taksirli suçlardan hüküm giyenlere oy hakkının tanınması gibi birçok demokratik uygulama getirilmiştir (Adadağ, 2013: 109-110).

Bu hükümet döneminde koalisyon partileri arasındaki en önemli anlaşmazlık konularından birini, Cumhurbaşkanlığı seçimi oluşturmuştur. Görev süresi 2000’de dolacak olan Demirel’in yerine seçilecek aday konusunda bir oydaşmanın olmadığı bu dönemde Ecevit, Demirel’in görev süresini uzatma konusunda kamuoyunda “5+5 formülü” olarak bilinen, bir kişinin üst üste 5’er yıllık süreyle Cumhurbaşkanlığı yapabilmesine olanak sağlayan bir formül geliştirmiştir. Ancak bu teklifin reddedilmesi üzerine, Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer isminde oydaşmaya varılmıştır. Ancak bu isim aynı zamanda ilerde hükümetin yıkılmasında da etkili olmuştur. Cumhurbaşkanlığına seçilen Sezer’in 19 Şubat 2001’deki MGK toplantısında Anayasa fırlatmasıyla başlayan ve Ecevit tarafından “devletin tepesinde kriz var” sözüyle de sembolleşen olay, adeta ülkede bir ekonomik krizin ateşleyicisi olmuştur. Zaten birlikteliği pamuk ipliğine bağlı olan koalisyon partileri arasında kopmalar başlamıştır. Devletin tepesinde yaşanan tartışmalar ekonomik krizin önlenmesinden çok büyümesine yol açmıştır. Kemal Derviş’in ABD’den çağrılarak ekonominin başına oturtulması bir nebze de olsa krizi hafifletmiş; ancak hükümeti zor durumda bırakan bu krizden sonra, erken seçim dışında bir çıkar yol kalmamıştır. Ekonomik krizin yanı sıra, Ecevit’in sağlığının görevini yerine getiremeyecek düzeyde bozulması ve yoğun toplumsal muhalefet ve partiler arasındaki sert tartışmalar da ülkeyi erken seçimlere götürmüştür (Altan, 2008: 150-151).

7.2.2.6. 2002 Yılı Sonrasında Ulus Devletin Tarihsel Gelişimi: Bürokratik

Tahakküm, Açılım Karşısı Korumacı Ulusalçılık ve Sorunları

2000’li yılların başında ülke siyasetinde yeni arayışlar başlamıştır. 1999 genel seçimlerinde CHP’nin %8.7’lik oy oranıyla baraj altında kalması, seçimlerde %22.2 oy oranına erişen DSP’nin adeta Ecevit’in şahsi partisi halini alması gibi nedenlerle, solda yeni parti arayışları baş göstermiştir. Bu konuda oldukça hararetli tartışmaların yaşanmasına rağmen, solda iddialı ve temsil düzeyi yüksek bir siyasi parti kurulamamıştır. Ancak soldakine benzer tartışmalar, Milli Görüş Hareketi’nin yeni oluşumu içinde de görülmüştür. FP’nin 14 Mayıs 2000’deki kongresinde, genel

başkanlık seçiminde “gelenekçi” kanadın adayı Recai Kutan’la “yenilikçi” kanadın adayı Abdullah Gül arasında yaşanan ve Kutan’ın lehine sonuçlanan yarış, Milli Görüş çizgisindeki çatlakları ortaya çıkarmıştır. 2001’de Anayasa Mahkemesi’nin kararıyla FP’nin kapatılmasının ardından, “gelenekçi” kanadın oluşturduğu SP’ye katılmayan “yenilikçi” kanat, 14 Ağustos 2001’de AK Parti’yi kurmuştur (Tekin ve Okutan, 2011: 227-228; Poyraz, 2010: 329).

AK Parti’nin kurulmasının ardından 2002’deki genel seçimlere gidilmiştir. 3 Kasım 2002’deki genel seçimlerinin ve ortaya koyduğu siyasi tablonun Türk toplumu ve siyasi hayatı açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü 12 Eylül Darbesi sonrasında yapılan genel seçimlerde ilk kez iki partili bir parlamentonun oluşumuna şahit olunmuştur. Özellikle siyasi iktidarın aşırı düzeyde dağılmış yapısından dolayı, uzun yıllar karar alma sürecinde ciddi sorunlar yaşayan Meclis, bu kez daha istikrarlı bir döneme başlayacaktı (Arslan, 2007b: 19). Seçimlerde oyların 37’sini alan AK Parti 365, %20’sini alan CHP 185 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 711).

Siyasi yasağından dolayı, AK Parti’nin Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın giremediği 2002 genel seçimlerinden sonra, Abdullah Gül AK Parti’nin Meclis’teki çoğunluğuna dayanarak 1991’den beri Türk siyasi hayatında devam edegelen koalisyon hükümetlerine son vererek, bir tek parti hükümeti olan 58. Hükümeti kurmuştur (Demirel, 2013: 83). Bu hükümet kurulduktan sonra, 2002’de yapılan Anayasa değişikliğiyle Erdoğan’ın siyasi yasağı kaldırılarak, Erdoğan’a başbakanlık yolu açılmıştır. 2002’deki bu Anayasa değişikliği, genel seçimler sonucunda ortaya çıkan bu sorunun çözümüne yönelik yapılmıştır. Parlamentodaki iki partinin uzlaşmasıyla hem seçim engeline ilişkin maddede (76. madde), hem de ara seçime ilişkin maddede (78. madde) değişiklik yapılarak, Erdoğan’ın Başbakan olmasının önündeki Anayasal engel ortadan kaldırılmıştır (Adadağ, 2013: 110-111).

Bu gelişmeyi, 3 Kasım 2002’deki genel seçimlerde Siirt’in Pervari ilçesinde üç sandık kurulunun oluşturulmaması ve bir sandığın da kırılması nedeniyle AK Parti’nin bu ildeki seçimlerin iptali için YSK’ya yaptığı başvurunun oybirliğiyle kabul edilmesiyle Erdoğan’a milletvekilliği yolunun açılması izlemiştir. 9 Mart 2003’te Siirt’te yapılan seçimlerde Erdoğan’ın milletvekili seçilmesinin ardından

(Aydın, 2002), Gül'ün istifasıyla 59. Hükümet Erdoğan'ın başbakanlığında kurulmuştur.

2007 genel seçimlerine kadar süren 59. Hükümet döneminde, 2007 ve 2011 genel seçimlerinin ardından tekrar AK Parti tarafından kurulan 60 ve 61. Hükümetler döneminde hızlı bir reform sürecine giren ülkede, özellikle insan hakları, adalet, azınlık hakları ve sivilleşme gibi kritik alanlarda önemli yenilikler gerçekleşmiştir (Bingöl ve Çolak, 2011). AK Parti Hükümetleri döneminde devletin konumu ve işlevi bakımından yeni bir ayrışma ve tartışma söz konusu olmuştur. Siyasi yelpazenin sağ ve sol arasındaki mücadeleden ibaret olduğu dönemlerin aksine, bazen AB üzerinden gerçekleşen; ancak daha temelde devlet-toplum ve devlet-birey ilişkileri konusundaki iki temel yaklaşımın mücadelesini ifade eden bu süreçte, sağ ve sol muhafazakârlar, Sosyalistler ve diğer kesimler kendi arasında ikiye bölünerek, kabaca iki yeni temel siyasi tutum içinde birleşmeye başlamışlardır. Bir tarafta AB kriterlerini gerekçe göstererek mevcut devlet yapısının köklü bir şekilde değiştirilmesini, Atatürkçülüğün resmi ideoloji olmaktan çıkarılmasını ve etnik, dini, siyasi ve kültürel alanlarda demokratik açılımlara giderek sivil ve siyasi haklar alanının genişletilmesini savunan taraflar bulunmaktadır. Diğer tarafta söz konusu değişim taleplerinin devletin laik ve üniter yapısını sonlandıracağını, bu taleplerin Avrupa ve ABD'nin Türkiye üzerindeki emellerinin bir ürünü olduğunu iddia edenler bulunmaktadır. AB'ye uyum paketleri çerçevesinde yapılan yasal düzenlemeleri hayata geçirmek konusunda son derece kararlı olan AK Parti Hükümetleriyle, onlara karşı direnen bürokratik refleks arasında baş gösteren güç ilişkileri de bu mücadelenin bir parçasını teşkil etmektedir (Özipek, 2009: 101-102).

Dağı (2003: 173-174)'nın belirttiği gibi, 3 Kasım 2002 genel seçimlerinin sonuçlarının belli olmasından itibaren Erdoğan, temel önceliklerinin AB üyeliği olduğunu açıklamıştır. İslamcı bir kimliğe sahip olduğu söylenen AK Parti'nin büyük bir seçim zaferinin ardından temel önceliklerinin "başörtüsü" değil de, bir zamanlar AK Parti'nin kurucularının içinden geldiği "Milli Görüş Hareketi"nin Hristiyan klübü olarak nitelediği AB'ye üyelik sürecini hızlandırmak olduğunu açıklaması ve bu yönde önemli birtakım girişimlerde bulunmasının üzerinde durmak gerekmektedir. Bugüne kadar hiçbir İslamcı hareket, birçok alanda büyük bir egemenlik devrini gerektiren böylesi bir entegrasyona sıcak bakmamıştır. Üstelik bu

neredeyse tamamı Hristiyan ülkelerden oluşan bir topluluk ise. Erdoğan'ın Kopenhag siyasi kriterlerinin salt üyelik sürecinin bir gereği olarak değil, aynı zamanda ülke insanının bir hakkı olarak nitelemesi, hatta müzakere takviminin verilmemesi durumunda bile bu sürecin sürdürüleceği yönündeki açıklaması oldukça çarpıcıdır. Erdoğan'ın Türkiye'de bugüne kadar yapılan hukuksal reformlarda işin özünün ve ruhunun eksik olduğunu belirtmesi, AB'ye üyelik çerçevesinde daha önceden yapılan reformların AK Parti tarafından yeterli bulunmadığını, bu konuda AK Parti'nin AB'nin taleplerine daha yakın bir noktada olduğunu göstermektedir.

“Milli Görüş Hareketi”nin lideri Erbakan'ın AB'yi Batı kulübü olarak adlandırmasına rağmen, AK Parti kadroları AB'yi ve temsil ettiği liberal-demokratik değerleri yeni siyasetin temeline yerleştirerek, samimi ve kararlı bir şekilde AB ile uyum sürecinin takipçileri olmayı yeğlemiştir. Geçmişte Batılılaşma ülkede Kemalist projenin önemli sacayaklarından biri olmasına rağmen, AK Parti ortaya koyduğu uygulamalar ve bu yönde kat ettiği mesafeye AB üyeliği konusunda inisiyatifi eline almıştır. AK Parti liderleri, AB'ye giriş sürecinin ve demokratikleşmenin iç politikanın dönüşümünde önemli etkilere sahip olacağını bilincinde olmuş ve Batılı değerlerin önde gelen savunucuları arasında yer almıştır. Ancak diğer taraftan bu dönüşüm fikri ve AB'ye üyelik için yerine getirilmesi gereken demokratik reformlar, ülkede devletçi seçkinlerin ayrıcalıklarını tehdit eder hale gelmiştir. Ülkedeki laik siyasi elitin korku ve tepkileri AB'ye karşı açıktan muhalefet şeklinde belirmese de, azınlık hakları ve devletin etkinliğinin sınırlanması yönündeki talepler dile getirilerek AB'nin ülkeyi bölmeye çalıştığı ileri sürülmüştür (Bingöl ve Çolak, 2011).

Ülkede İslamcı kesimin bu tavır değişikliğinin arka planında, özellikle 28 Şubat sürecinin muhafazakâr çevre üzerinde bıraktığı yalnızlaşma, marjinalleşme ve baskının yattığı söylenebilir. Çünkü 28 Şubat süreci, muhafazakâr kesimin demokrasi ve insan hakları gibi modern normları, Avrupa norm ve değerlerini hayatın her veçhesinde üzerlerinde hissettikleri seküler Kemalist elitlerin baskısından kurtulmanın bir yolu olarak görmelerine yol açmıştır. Ülkede aynı akıbete uğrayan İslami burjuvazi de, Kemalist devletin sınırlamalarından kurtuluş yolu olarak, kapitalist dünya ekonomisiyle yakın ilişkiler tesis ederek Batı'yla bütünleşmeyi görmüştür (Bingöl ve Çolak, 2011).

Yukarıda belirtildiği gibi, günümüzde Türkiye’de geleneksel Batıcılar Batı karşıtı bir pozisyona girmişken, kimlik siyasetine dayanan İslami ve Kürt gruplar ise tam tersine Batı yanlısı ve dolayısıyla AB taraftarı olmuştur. Aslında bu süreç ters bir durum değildir. Çünkü artık Türk Batılılaşma hareketi, ilk kez toplumsallaşmaktadır. Artık Türkiye’de Batılılaşma, seçkin bir ülkü olmaktan çıkmakta ve ayakları yere basan bir sürece dönüşmektedir. Bu süreçte geleneksel devletçi seçkinler Batı’dan koparken, İslami kimlikle Batılılaşma arasında karşıtlık gösteren İslami kesimler ise, İslami kimliğin muhafazası için AB ile entegrasyonu gerekli olarak görmeye başlamıştır (Dağı, 2003: 179-180).

2002 sonrası döneme ilişkin olarak kısaca bu şekilde ifade edilebilen AB’ye uyum süreci çerçevesinde, Anayasa’da ve yasalarda birçok önemli değişiklik gerçekleştirilmiştir. 2003’te yürürlüğe konan dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci uyum paketlerinde; Vakıflar Kanunu değiştirilerek gayrimüslim vakıfların gayrimenkul edinmeleri, Bakanlar Kurulu yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün iznine bağlanarak kolaylaştırılmış, işkence ve kötü muameleye caydırıcı önlemler getirilmiş, siyasi partilerin kapatılması süreci zorlaştırılmış, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ve Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu değiştirilerek davaların yeniden görülebilmesi sağlanmış; Türk vatandaşlarının geleneksel olarak günlük hayatlarında kullandıkları dil ve lehçelerinde yayın yapılmasına olanak sağlanmıştır. 2004’te yürürlüğe konan sekizinci uyum paketiyle Anayasa’da değişiklik yapılarak ölüm cezası tamamen kaldırılmış, Yükseköğretim Kurulu’nun oluşumundan Genelkurmay kontenjanı çıkarılmış, Devlet Güvenlik Mahkemelerinin anayasal dayanağı kaldırılmıştır. Ayrıca bu dönem içerisinde Bilgi Edinme Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılansısı Hakkında Kanun, Adli Yargı ve İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemeleri’nin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun, Kabahatler Kanunu ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu gibi birçok önemli yasal düzenleme yapılmıştır (Altıntaş, 2008: 7-14; Oran, 2003: 94; Adadağ, 2013: 111).

AB’ye uyum sürecinde yapılan bu yasal düzenlemeler kısa sürede semeresini vermiş ve 3 Ekim 2005’te Lüksemburg’da yapılan Hükümetlerarası Konferans’ta Türkiye AB’ye katılım müzakerelerine resmen başlamıştır. Yine aynı gün düzenlenen bir basın toplantısıyla Türkiye için Müzakere Çerçeve Belgesi

yayımlanmıştır. Böylece Türkiye AB arasındaki inişli-çıkışlı ilişki, çok önemli bir dönüm noktasını aşarak yepyeni bir evreye gelmiştir (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012: 4-5).

Ayrıca bu dönemde II. Körfez Savaşı olarak da adlandırılan, ABD'nin Irak'a yönelik başlattığı operasyon gerçekleşmiştir. Bu savaşta Türkiye'nin izlediği politika, Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması yönünde olmuştur. ABD'nin Türkiye'den asker konuşlandırma, hava üslerini, limanlarını ve kara harekâtında topraklarını kullanmak yönündeki taleplerini içeren tezkere, 3 Mart 2003'te TBMM tarafından reddedilmiştir (Tekin ve Okutan, 2011: 230-231). Bu gelişmenin yanı sıra, 2004'te İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreterliği'ne Türkiye'nin adayı Ekmeleddin İhsanoğlu'nun seçilmesi, 2006'da Filistin'de yapılan seçimler esnasında Hamas'ın Türkiye'ye davet edilmesi gibi önemli gelişmeler kaydedilmiştir (Altun, 2009: 20).

Ülke yönetimini oldukça kötü bir ekonomik tablonun olduğu bir dönemde devralan AK Parti'nin bu döneminde, özelleştirme faaliyetlerinden oldukça büyük gelirler sağlanmış, bankacılık sektöründe yapılan düzenlemeler kısa sürede etkisini göstermiştir. 2004'ten sonra yabancı sermaye akışı hızlanmıştır. Özellikle 2005'te çıkarılan 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile 2006'da çıkarılan 5472 sayılı Bankacılık Kanunu'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la yabancı bankaların ve sermayenin Türk finans sektörüne kolaylıkla girebilmeleri sağlanmıştır. Ayrıca bu dönemde GSMH'de de büyük artış kaydedilmiştir (Öztürk ve Özyakışır, 2009: 340). Ancak bu dönemde 2007 Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan “367 Krizi” ve “27 Nisan E-Muhırası” gibi tatsız olaylardan dolayı erken seçim kararı alınmıştır. Seçimlerde oyların %47'sini alan AK Parti 341, %14'ünü alan MHP 71 ve %20'sini alan CHP 112 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 711).

Seçimlerin ardından Erdoğan'ın başbakanlığında 60. Hükümet kurulmuş ve MHP'nin de desteğiyle Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçiminden sonra, 21 Ekim 2007'de referanduma sunularak %68.95'lik oranla kabul edilen Anayasa değişikliğine değinilmesinde yarar vardır. Yapılan bu Anayasa değişikliğiyle TBMM seçimlerinin süresi beş yıldan, dört yıla düşürülmüş, Cumhurbaşkanının beş yıllığına halk tarafından ve en fazla iki turlu bir seçimle

seçilmesi kararlaştırılmış, ayrıca Cumhurbaşkanının en fazla iki kez seçilebileceği kuralı getirilmiştir (Yavuz, 2008: 1175-1177).

2007-2011 döneminin başında AK Parti Hükümeti'ni bekleyen iki önemli gelişme söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki Parti'ye 2008'de açılan kapatma davası olup, bu dava Parti'ye sağlanan Hazine gelirinin yarısının kesilmesiyle sonlanmıştı. İkincisi ise, 2008 Ekonomik Krizi'dir. Krizden dolayı 2002'nin ilk çeyreğinden itibaren 27 çeyrek dönem üst üste büyüyen ülke ekonomisi, 2008'i %-1.1'lik bir büyüme oranıyla kapatmıştır (Özsağır, 2011: 104). Yaşanan krizin etkileri 2009'da iyice hissedilmeye başlanmış ve 2010'da ekonomi tekrar normal seyrine dönmüştür. Bu dönem 12 Haziran 2011'de yapılan genel seçimlerle sona ermiştir. Bu seçimlerde de AK Parti, oy oranını arttırarak tek başına iktidara gelmiştir. Şöyle ki, seçimlerde oyların %49'unu alan AK Parti 325, %26'sını alan CHP 135 ve %13'ünü alan MHP 53 milletvekili çıkarmıştır (Arı, 2012: 711). Seçimlerin ardından Erdoğan'ın başbakanlığında 61. Hükümet kurulmuştur.

Ancak 2011 genel seçimlerinin sonuçları, çalışmada ele alınan Fransa ve Almanya'dan farklı olarak Türkiye'de küresel ekonomik krizin ırkçılığı tetiklemediğini, İngiltere'de 2010 seçimlerinden galip çıkan Muhafazakâr Parti örneğinde olduğu gibi, ırkçı ve milliyetçi olmayan, kendisini muhafazakâr-demokrat olarak tanımlayan AK Parti'nin popülaritesinin arttığını göstermektedir. Oysaki 2008'deki ekonomik kriz birçok Avrupa ülkesinde milliyetçilik ve himayecilik duygularında artışa neden olmuş ve ekonomik kriz ırkçılığı tetiklemiştir. Bunun sonucu olarak da milliyetçi partiler prim yapmış ve neredeyse tamamına yakını koalisyonlarla yönetilen Avrupa'da milliyetçi ve ırkçı partilerin kilit parti konumuna yükselmesine yol açmıştır. Söz konusu durum, Fransa'da aşırı sağı temsil eden Le Pen'in başlattığı siyasi hareketin ülkede sürekli prim yapmasıyla, Almanya'da aşırı sağcı bir parti olan NPD'nin önemli oranda yükseliş göstermesiyle kendisini göstermiştir. Ancak yukarıda değinildiği gibi, İngiltere'deki 2010 seçimlerinde aşırı sağcı akımlar, ulusçu ve ırkçı partiler prim yapmamıştır. 2010 seçimlerinin sonucunda Muhafazakârlarla Demokratlar koalisyon hükümeti kurarak işbaşına geçmiştir. Türkiye'de de ırkçı ve aşırı sağcı bir parti olmayan AK Parti, üç dönem art arda oylarını arttırarak tek başına iktidara gelmiştir.

AK Parti Hükümeti döneminde, 2007’de yapılan Anayasa değişikliğinden sonra, 26 maddeyi kapsayan daha ayrıntılı bir Anayasa değişikliği, 2010’da hazırlanarak 12 Eylül’de referanduma sunulmuştur. 7 Mayıs 2010’da Meclis’te kabul edilip, 12 Eylül 2010’da referanduma sunulurken %57.88’lik oyla kabul edilen 5982 sayılı “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”la herkesin kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını ve bu veriler hakkında bilgilendirilmesini, bunlara erişme, bunların düzenlenme ve silinmesini talep etme (md. 2) hakkı verilmiş olup, bu “fişleme”yi zorlaştıran önemli bir yasal düzenlemedir. Ayrıca bu yasada; devletin her türlü istismar ve şiddete karşı çocukları koruma altına aldığı (md. 4), memur ve diğer kamu görevlilerinin toplu sözleşme hakkına sahip olduğu (md. 6), vatandaşların kamu denetçisine başvurma hakkının olduğu (md. 8), YAŞ’ın terfi işlemleriyle kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayırma işlemleri hariç orduyla her türlü ilişik kesme kararlarına karşı yargı yolunun açık olduğu (md. 11), savaş hali haricinde sivillerin askeri mahkemelerde yargılanamayacağı (md. 15), Anayasa Mahkemesi’nin üyelerinin sayısının 17’ye çıkarılıp (md. 16), üyelerin görev süresinin 12 yıllı sınırlı olduğu (md. 17), vatandaşların Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru yoluyla başvurabileceği (md. 18), kamu görevlilerinin “uyarma” ve “kınama” cezalarına yargı yoluyla itiraz edebileceği (md. 13) şeklinde birçok demokratik maddeye yer verilmiştir.

İlk döneminde özellikle “ekonomik iyileşme” konusunda önemli adımlar atan AK Parti, bu dönemde AB üyeliği sürecindeki iniş-çıkışlara paralel olarak “temel hak ve özgürlükler” bağlamında erteleyici bir politika izlemiştir. Ancak ikinci döneminden itibaren Kürt sorunu, Alevilik meselesi, din ve vicdan hürriyeti, azınlık hakları gibi alanlarda önemli adımlar atmıştır. Örneğin: Haziran 2004’ten itibaren TRT’de Boşnakça, Çerkezce, Arapça, Kürtçe ve Zazaca dillerinde televizyon ve radyo programları yayınlanmaya başlamış, 1 Ocak 2009’da 24 saat boyunca Kürtçe yayın yapan TRT 6 ve 4 Nisan 2010’da Arapça yayın yapan TRT Et-Türkiyye kanalı yayın hayatına girmiş olup, Haziran 2009’da Adalet Bakanlığı “Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Tüzük”ü değiştirerek tutuklu ve hükümlülerin telefonda Kürtçe konuşmalarının yolunu açmış, Nisan 2010’da da radyo ve televizyonda yapılacak propaganda yayınlarıyla diğer seçim propagandalarında Türkçeden başka dil ve yazı kullanılmasını yasaklayan

Seçim Kanunu’nun 58. maddesi değiştirilmiş ve seçimlerde Kürtçe serbest hale getirilmiştir. Ayrıca bu dönemde yapılmaya çalışılan Alevi açılımı, ülkede din-devlet ilişkilerinin iyileştirilmesi anlamında önemsenmesi gereken bir adımı teşkil etmektedir. Bu açılım, her ne kadar AK Parti’nin işleyen bir araştırma-geliştirme biriminin ürettiği bir açılım olmaktan ziyade, bir siyasi özneye emanet edilmiş ve erevesi yeterince sağlıklı bir şekilde oluşturulamamış bir proje özelliğini taşısa da, ülke tarihinde bir ilk olma özelliğini taşımaktadır. Çünkü Alevilik, modern Türk siyasetinde bazen bir “siyasal proje nesnesi”ne dönüştürülmek istenmiş, bazen de bir toplumsal gerilim kaynağı olarak yansıtılmıştır. Ülkede Alevilerin varlığı kimi zaman kabul edilmemiş, kimi zaman da bu kesime dayanarak siyaset üretilmeye çalışılmıştır. Ancak Alevi vatandaşlarımıza sahici bir konum bahşedilmemiş, devlet elitlerince Alevilik, denetim altında tutulması gereken, ihtiyaç halinde siyasal destek arayışlarında birleştirici bir öğe olarak addedilmiştir. Din-devlet ilişkileri bakımından zikredilmesi gereken bir diğer husus da, gayrimüslimlerin haklarına dairdir. Bu kesimlerin toplumsal varoluşla ilgili bütün haklarının teminat altına alınması yönünde başlatılan girişimler, Türkiye’de normalleşmenin bir diğer göstergesidir (Coşkun ve diğerleri, 2010: 35; Altun, 2009: 3-14). Örneğin: 1971’de Nihat Erim Hükümeti döneminde kapatılan Heybeliada Ruhban Okulu’nun 190 dönümlük arazisi, Ocak 2013’te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Heybeliada Ruhban Okulu’nun bağlı olduğu Aya Triada Manastırı Vakfı’na iade edilmiştir (Konural, 2013). Ayrıca Erdoğan’ın talimatı zerine Başbakanlık Müsteşarı Efkan Ala’nın başkanlığında uzmanlar ve ilgili kurum yetkilileri özel bir ekip oluşturarak, Ruhban Okulu’nun yüksekokul düzeyinde açılışına olanak sağlayacak bir formül üzerinde çalışmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu bünyesinde de bu yöndeki çalışmalar hızlandırılmıştır (Kaya, 2013).

Kısacası 2000’li yıllarda Türkiye’de devlet-toplum ve devlet-birey ilişkilerinde önemli gelişmeler kaydedilmektedir. Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında başlayan ve 12 Eylül 1980 Darbesi’yle doruk noktasına çıkan, devlet-birey ilişkilerine hâkim olan sert ve baskıcı, milli ve homojen bir toplum yaratma yönündeki tutumların 1990’lardan itibaren gevşemeye, 2000’lerde ise demokratik bir çerçeveye bürünmeye başladığı görülmektedir. Bunda 1990’lı yıllardan itibaren devletin tek tipleştirici tutumunun başta Kürt ve İşlami gruplarca zorlanmaya

başlanması; dünyadaki çokkültürlü kimlik taleplerinin yaygınlaşmasına paralel olarak, Türkiye’de farklı grupların devlet tarafından saptanan kimliğe yönelik geliştirilen itirazlar ve bunlara yönelik olarak gösterilen mücadeleler etkiliği olduğu gibi, Türkiye-AB arasındaki ilişkilerin sahip olduğu büyük pay da yadsınamaz. Özellikle AB’ye uyum sürecinde yapılan yasal değişiklikler bunun zeminini oluşturmuştur (Çoşkun ve diğerleri, 2010: 34).

Devletin işlevi ve konumu bakımından yeni ayrışma ve tartışmaların gözlendiği AK Parti Hükümetleri döneminde, sosyal politika alanında da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. AK Parti her ne kadar serbest piyasa ekonomisini sonuna kadar savunsa da bazı iç ve dış konjonktürel nedenlerden dolayı, sadece formel sektörde çalışanları değil, aynı zamanda tüm vatandaşları kapsayan bir sosyal politika izlemek durumunda kalmıştır. Bunda 2001 Ekonomik krizi, IMF’nin sosyal güvenlik reformu konusundaki acı reçetelerinin yol açtığı sorunlar ve AB’ye üyelik sürecinden doğan yükümlülükler etkili olmuştur (Buğra, 2010: 219-221).

AK Parti Parti Programında yer alan ekonomi politikasıyla çelişen bir sosyal politika izleyerek ilk olarak “Şartlı Nakit Transferleri”, daha sonra çok sayıda eğitim yardımı, proje desteğine yönelmiştir. AK Parti Hükümetleri tarafından yapılan yasal düzenlemelerle yaşlı, özürlü ve muhtaç vatandaşlara yönelik olarak bakım parası gibi önemli sosyal yardımlar getirilmiştir. Ayrıca sosyal yardım kuruluşlarının işlevselliği, sosyal yardım türlerinin sayısı ve yardım kuruluşlarına aktarılan meblağın da yükseltildiği AK Parti Hükümetleri döneminde, çalışanların sosyal hakları da iyileştirilmiş, sendikal haklarda ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak buna rağmen, Türkiye bu konuda OECD ve AB ülkelerine göre oldukça geridedir. Ayrıca Türkiye’de yapılan sosyal yardımlarda nakdi yardımlar yerine aynı yardımlara ağırlık verilmesi de hem modern sosyal yardım sistemlerinin oluşumunu engellemekte, hem de bu tür yardımlar onur kırıcı olarak algılanmaktadır (Bakan ve Özdemir, 2012: 45-47).

Türkiye’nin ve AK Parti Hükümetleri’nin son döneminde en çok göze çarpan özelliklerden biri de hiç şüphesiz, asker-sivil ilişkilerinde yaşanan gelişmelerdir. Bir yandan Türkiye’de ilk kez Ergenekon, Balyoz ve İnternet Andıcı davaları yoluyla “darbe teşebbüsü” yargılanmıştır. Diğer yandan ülkede Genelkurmay Başkanı ve dört kuvvet komutanının istifasının ardından herhangi bir kriz yaşanmadan, çözüme

kavuşulmuş ve bu olay sadece birkaç gün basında manşet özelliğini koruyabilmiştir. Ayrıca ilk kez 2012’de Genelkurmay Başkanı tutuklanmış ve bu durum herhangi bir toplumsal ve ekonomik krize yol açmamıştır (Keyman, 2012).

Bu dönemde YAŞ ve MGK toplantılarındaki oturma düzeni değişmiş, Meclis’teki askerler nöbet yerini emniyet mensuplarına bırakmışlardır. 12 Eylül 2010’daki Anayasa değişikliğine ilişkin referandumun ardından, 2012’de 12 Eylül liderlerinden Kenan Evren ve Tahsin Şahinkaya yargılanmaya başlamıştır. Başta Suriye ve İran olmak üzere komşu ülkelerle olan ilişkilerimizin zayıfladığı bu dönemde, iç politikada da Kürt sorununun çözümüne ilişkin, bugüne dek Türkiye’de denenmemiş demokratik mücadele uygulamalarına gidilmeye başlanmıştır. Devlet yetkilileriyle PKK arasında yapılan görüşmeler neticesinde, ‘silahlı mücadele yerine, siyaset ekseninde çözüm’ arayışlarına gidilmesi yönünde kısmen bir mutabakat sağlanmış olup, karşılıklı olarak yapılan anlaşmaların yasal ve kurumsal bir çerçevede sürdürülmesi için gerekli olan zemin hazırlanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Hükümet tarafından farklı görüş ve mesleklere mensup 63 “akıl” kişi saptanarak, bunların bu süreci halka anlatması ve halkın desteğini kazanmaları ve halkı dinlemeleri amaçlanmaktadır.

Türkiye’de 1984’ten beri faaliyetlerini sürdüren, dönemsel olarak farklı büyüklükte eylemlere girişen ve değişken bir politika izleyen etnik terör örgütü PKK, gerek ülkenin kendi iç dinamiklerinden dolayı, gerekse bazı devletlerin bu örgütü kendi dış politika amaçları doğrultusunda kullanmaya başlaması sonucu gittikçe güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Türkiye’de de de pek çok ülkede olduğu gibi, ulus devlet şekillenirken devletin varlığı ve sürekliliği açısından önemli bir öge olarak tek bir millet yaratma gayreti içine girilmiştir. Ancak etnik terör örgütleri, bu düşünceyi tersine çevirerek önce bir millet yaratıp, daha sonra devletin yaratılması gerektiğini savunmakta olup, PKK da Kürt olmanın Türk olmakla özdeş tutulamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca ülkede ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarıyla birlikte uygulanan ‘ayrımcılık politikaları’ da etnik teröre katkı sağlamaktadır. Etnik terörü önlemek amacıyla başvurulmuş yöntemlerden biri olan teröristlere karşı şiddet uygulama ya da sert yasal tedbirler alma yöntemi de, söz konusu yöntemin uygulamasında oluşabilecek hukuka aykırılıklardan dolayı, etnik terörün halk nezdindeki popülaritesini artırabilmektedir (Baharçipek, 2000: 14-21).

Nitekim şiddeti esas alan düşünce ve yöntemlerin terörle mücadelede istenilen başarıyı sağlayamadığı, uygulama esnasında çıkan hukuka aykırılıklardan dolayı bu düşünce ve yöntemlerin eleştirilmesi ve sorgulanması sonucunda yeni mücadele yöntemlerinin gündeme geldiği görülmüştür. Klasik mücadele yaklaşımının terk edilerek, teröre neden olan siyasal, ekonomik, psikolojik, sosyal ve kültürel koşulların dikkate alındığı, uluslararası sistemi göz ardı etmeyen, insan merkezli demokratik mücadele yöntemi benimsenerek terör sorununun çok yönlü bir perspektifle ele alınması mümkün olabilmektedir (Baharçiçek ve Tuncel, 2011: 1-2).

Türkiye’de de terörle mücadele konusunda gösterilen sert tavra ve amansız direnişe, on binlerce şehit verilmesine rağmen etnik terör sorununun bitirilememesi ve hatta yer yer tırmanması nedeniyle demokratik mücadele seçeneğine başvurulduğu söylenebilir. Bu bakımdan Türkiye’nin de, çalışmada ele alınan İngiltere’nin Kuzey İrlanda sorunda benimsediği politikaya benzer bir politika izlediği görülmektedir. Çalışmada ele alınan İngiltere’de 1998’de Başbakan Tony Blair’in ülkede Kuzey İrlanda sorunda IRA’nın siyasi uzantısı olan Sinn Fein’in lideri Gary Adams’la Başbakanlık Konutu’nda silahsızlanma ve siyasi çözüm konusunda yaptığı görüşmeyle terörle mücadelede yeni bir dönem başlamıştır. Siyasi alanda kaydedilen ilerlemelerin ekonomik teşviklerle desteklendiği bu süreçte imzalanan Belfast Anlaşması (Hayırlı Cuma)’nın ardından ilan edilen genel aflu, barış sürecinde inişli-çıkışlı bir süreç yaşanmıştır. Bu sürecin sonunda IRA silah bırakmış ve 2007’deki seçimlerde IRA’nın siyasi kanadı olan Sinn Fein ile Demokratik Birlik Partisi (DUP) koalisyon hükümeti kurmuştur. Böylece Kuzey İrlanda sorunu demokratik bir çerçevede, siyasi zeminde sağlanan mutabakatla tamamen sona ermiştir.

Yukarıda değinildiği gibi, Türkiye’de gerek iç dinamiklerden, gerekse uluslararası camianın etkisiyle ve AB’ye uyum sürecinden dolayı 1995’ten itibaren başta Anayasa’da ve diğer yasalarda yapılmakta olan değişikliklerle, hukuki ve kurumsal düzenlemelerle insan hakları ve hukuk devleti konusunda önemli gelişmeler kaydedilmekte, ülkede yaşayan etnik grupların birçok siyasi, sosyal, kültürel ve yasal hakkı iade edilmekte, devlet adeta geçmişiyle hesaplaşmaktadır. Ekonomik, siyasi ve kültürel haklarda kaydedilen bu gelişmeler, hukuki ve kurumsal alanlarda yapılan yeni düzenlemeler, baskı ve çıkar gruplarında görülen güçlenme,

ekonomide ve sosyal devlet konusunda kaydedilen gelişmelerle adeta sigortalanarak, daha köklü ve sağlam bir temele oturtulmaktadır. Bu da terörle mücadelede demokratik mücadele sürecinin altyapısını teşkil etmiş ve etnik terör örgütünün PKK'nın yumuşamasına ve uzlaşma tekliflerine sıcak bakmasına yol açmıştır. Çünkü PKK, halkın desteğini kazanmak ve halk nezdinde meşruiyet kazanmak için kullandığı ulus devletin yapısındaki birçok sorunun çözüme kavuşturulduğunu ya da bunlara yönelik olarak geçmişle kıyaslanmayacak ölçüde ciddi ve samimi girişimlerde bulunulduğunu gördüğünden sahip olduğu argümanların ortadan kalkması sebebiyle, bu süreçte strateji değişikliğine giderek 'silahlı mücadeleden siyasi mücadeleye' geçiş seçeneğini önemsemektedir.

Bu seçeneğin hayata geçirilmesinde gerek devlet, gerekse örgüt tarafında karşılıklı olarak birtakım tavizlerin verilmesi kaçınılmaz olup, bu sürecin başarıya erişebilmesi için her iki tarafın birtakım toplumsal dengeleri gözeterek, mümkün olduğu kadar hassas davranması ve sürekli irtibat halinde olması, yakalanan bu diyalogun çözüme kavuşturulması için azami düzeyde çaba göstermesi ve samimi girişimlerden kaçınmaması gerekmektedir. Bu süreçte Türkiye'nin uluslararası konjonktürü de göz önünde tutarak, bu sorunu kendi içinde halletmesi, PKK'ya destek veren Kürt kökenli vatandaşların sisteme entegre olmasını sağlaması ve sorunda dış aktörlerin müdahalesini önlemek amacıyla bu sorunu çatışmasız bir sürece taşıyarak çözmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin Kürt sorununa yaklaşımında, 2010 yılının son döneminde fitili ateşlenen ve günümüze dek süren Arap Baharı'nı ve bunun Ortadoğu'ya ve Türkiye'ye etkilerini göz önünde bulundurması gerekmektedir. Bölgesel düzeyde istikrarsızlığa, belirsizlik ve kaos ikliminin tırmanmasına yol açan Arap Baharı'nda, Türkiye'nin ve İsrail'in bu süreçte gelişen olayları farklı yorumlamaları iki ülke arasındaki ilişkilerin eski düzeye gelmesini zorlaştırdığı gibi, Suriye'yle Türkiye arasında yaşanan gerilimden dolayı Türkiye-İran ilişkileri de bozulmuştur. Çünkü Türkiye bu süreçte Esad rejiminin karşısında yer alıp muhalif güçlere destek çıkarken, İran Esad rejiminin devam etmesi yönünde yoğun bir çaba göstermiştir. Ayrıca Türkiye'nin sahip olduğu, liberal-Müslüman-demokratik ve laik kimliğinin de bu süreçte bölgedeki değişim hareketlerine ilham vereceği ihtimalinden dolayı, İran'ın derin endişeler duyduğu söylenebilir (Oğuzlu, 2011: 13-14).

Çünkü Batı tipi demokratik rejimi benimseyen ve halkının büyük bir kısmı Müslüman olan Türkiye'nin sadece bu yönüyle değil, aynı zamanda halk hareketlerinin sokaklara taşıdığı ülkelerle olan tarihsel bağlarından dolayı da Arap Baharı sürecinde diktatörlükleri bir bir devirmeye başlayan halkların nazarında dini ve kültürel özgürlükler ve demokratik yönetim şekliyle özenilen bir ülke konumuna geldiğini söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Bu durum da Batılı ülkelerin, Türkiye'nin sürecin gelişiminde ve şekillenmesinde daha fazla aktif rol üstelenerek katkı sağlamasının desteklenmesi politikasının izlenmesine yol açmıştır. Bu süreçte Tunus'ta yaşanan gelişmeler sırasında, dünyanın büyük bir kesimiyle birlikte neler olduğunu idrak etmeye çalışan Türkiye, Tunus'un hemen ardından gelen Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek'e karşı çekilmesi yönünde açık ve net bir şekilde mesaj yolladığı gibi, halk hareketinin Libya'ya sıçraması sonrasında belli bir aşamaya kadar dışarıdan müdahaleye karşı bir tutum sergilemesine rağmen, NATO operasyonları öncesinde ve sonrasında Muammer Kaddafi'ye bu süreci iyi okuması ve çekilmesi yönünde mesaj göndermiştir. Son olarak Türkiye'nin Suriye'deki çatışmalardan dolayı Beşer Esad'a önce reformlar yapması gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunan, ancak bu çağrılara Suriye'nin kayıtsız kalması neticesinde de, Esad'a çekilmesi yönünde açık mesajlar veren Türkiye'nin üst düzey devlet adamları, Cumhuriyet dönemi dış politikasının temel prensiplerinden biri olan “başka ülkelerin işlerine karışmama” prensibine ters düşen bir tutum sergilemiştir (Kibaroğlu, 2011: 32).

Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye'yle olan ilişkilerinde uygulamaya çalıştığı ‘komşularla sıfır sorun politikası’nın uygulanamaz hala geldiği bu süreçte (Oğuzlu, 2011: 15), Kürt sorununda Suriye'nin tutumu oldukça önemlidir. Esad'a karşı muhalif güçleri destekleyen Türkiye'nin bu tavrından rahatsız olan Esad, Suriye'nin tıpkı 1970'lerde uyguladığı politikaları izlemiştir. Soğuk Savaş yılları boyunca Türkiye'yle ayrı kamplarda yer alan ve Şam'ın alışlagelmiş “sınıraşan sular” ve “Hatay Sorunu”nda Türkiye'ye karşı uzlaşmaz tutum izleyen Suriye, 1970'lerden itibaren önce Ermeni terör örgütü ASALA'ya ve 1980'li yıllardan itibaren de başta PKK olmak üzere, Türkiye'ye karşı ayrılıkçı terör faaliyeti yürüten diğer bölücü örgütlere destek vermiştir (Kibaroğlu, 2011: 34).

Arap Baharı döneminde de yukarıda değinildiği gibi Suriye'nin PKK'ya destek vermesi Rusya ve Çin'in de destek vermesi anlamına da gelmekte olup, bu süreçte Esad rejiminin devam etmesini isteyen İran'ın PKK'ya desteği de kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca bu süreçte, Kürtlerin de Esad'a karşı muhalif konumda yer almamaları, Esad'ın Kürtlere olan sempatisini artırdığı gibi, son zamanlarda Suriyeli Kürtlere Hakkâri ve Diyarbakır gibi Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden sivil toplum kuruluşları ve belediyeler aracılığıyla toplanarak gönderilen yardımlar da her iki taraf arasındaki sıcak ilişkilerin varlığını teyit etmektedir. Bu yüzden Kürt sorununa yönelik olarak Hükümet ile PKK'nın silahsız mücadele konusunda kısmen oydaşmaya vardığı bu dönemde, demokratik mücadele uygulamalarına devam edilmesinde ve bu sorunun çatışmasız bir sürece taşınarak çözülmesi seçeneğinden vazgeçilmemesi gerekmektedir.

8. BAZI AVRUPA ÜLKELERİYLE TÜRKİYE’NİN ULUS DEVLET OLUŞUMU VE SORUNLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Çalışmada ele alınan ülkelerden ilki olan Almanya’nın ulus devlet serüveni yeni olup, Almanya’nın ulus devlete giden yolda; siyasi hâkimiyetin parçalılığı, dolaylı yönetim aracı unsurlarının devlete entegrasyonunun zorluğu, etnik lisan ve mezhep açısından belirli sınırların bulunmaması şeklinde sıralanabilen güçlükleri bulunmaktadır (Koçdemir, 2004: 243). Ulus duygusunun ulus devletten önce geliştiği Almanya’da ulus fikri, başlangıçta ne siyasal ne de soyut vatandaşlık fikriyle bağlantılı olmuştur. Başlangıçta devletini arayan Alman ulusunu evrensel siyasi değerlerin taşıyıcısı olarak değil, kültür ve ırk bakımından organik bir cemaat olarak anlaşılmıştır. Bu anlayışta ulusallık siyasi değil, etnik ve kültürel bir nitelik taşımaktadır. Alman ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu şeklinde ifade edilmeye başlandığı Ortaçağ ve erken modern çağ boyunca İmparatorluk, adeta Alman ulus bilincinin kuluçka makinesi işlevini görmüştür. Ancak çalışmada ele alınan ülkelerden Fransa’da krallık ve ulus-üstü imparatorluk keskin çizgilerle birbirinden ayrılmıştır. Keza Fransız monarşisinin siyasi birliğini erken kazanmış olması ve “devletlik” niteliğinin giderek artması ulusal bilinci güçlendirirken, Kutsal Roma İmparatorluğu on üçüncü yüzyılda devlet vasıflarını yitirmiştir. İmparatorluk giderek çürüyen kurumlarıyla on dokuzuncu yüzyıla kadar gelebilmişse de, merkezileştirici bir bürokratik idare gücünden yoksun kalmış ve sağlam bir şekilde devlete bağlanmış bir ulusal bilinç oluşturulamamıştır. Neticede Fransa’da bürokratik monarşi siyasal ve ülkesel bir ulusallık kavrayışını ortaya çıkarmışken, Almanya’daysa ulus-üstü imparatorlukla mebzul miktardaki egemen ve yarı egemen ulus-altı siyasal birimler arasındaki ölçek farklılığından dolayı etnik-kültürel bir ulusallık anlayışı gelişmiştir (Brubaker, 2010: 12, 26).

Devletleşme ve uluslaşma süreçleri bakımından da Fransa ve Almanya birbirinden farklı, hatta birbirlerine zıt ulusallık ve ulusal bilinç modelleri geliştirmiştir. Fransız geleneğinde ulus, devletin kurumsal ve ülkesel çatısıyla bağlantılı bir şekilde kavranmıştır. Devrim ve Cumhuriyet dönemlerinin ulusallık ve vatandaşlık tanımları üniterci, evrenselci ve laik yönüyle eski rejimin zaten özünde siyasal nitelikli olan ulusallık anlayışının pekişmesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan Fransız ulusallık anlayışı devlet merkezli ve asimilasyoncu olmuşken, Alman

ulusallık anlayışı halk (volk) merkezli ve farklılıkçı olmuştur (Brubaker, 200: 9). Fransız ulusunun oluşumu ise, Fransız tacının artan iktidarıyla paralellik göstermiştir. Ulus Fransız tacıyla olan bağlantıda yaratılmakta, tacın kutsal statüsü monarkın şahsiyetine ve mahiyetine ihtişam sağlayarak, Fransa’da yeni şekillenmeye başlamış olan ulusal bilinci güçlendirmekteydi. Bu bakımdan Fransa’da devletin ulusu yarattığı söylenebilir (Schulze, 2005: 103).

Fransa’da olduğu gibi, İngiltere’de de ulusçuluğun doğuşu siyasi bir olay olup; ulus, ulusçuluk doğmadan önce vardır ya da ulusal hareketle eşzamanlı olarak ortaya çıkmıştır (Brubaker, 2010: 10). Taç, ulus ve mezhebin aynılığının toplumsal entegrasyonu hızlandırdığı İngiltere’de, İngiliz ulusunun yapılanmasında dil ve dinin yanında, müşterek geçmiş, müşterek fedakârlıklar ve müştereken atılan büyük adımlara dair bilinç de önemli rol oynamıştır (Koçdemir, 2004: 223).

Dinde birlik ve konuşulan dilin standartlaştırılması çabalarının bir arada gittiği İngiltere’de taç, ulus ve dini inancın birliğinden dolayı ulusal duyarlılık çok güçlü bir dalga şeklinde belirmiş, devletin bütünleşmesini beslemiş ve hızlandırmıştır. Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi, ortak dil ve dinin dışında ortak soya ait olduklarının ve beraberce gerçekleştirilen kahramanlıkların bilincinde olmak da İngiliz ulusuna şekil veren öğeler arasındaydı. Ortak bir İngiliz kimliğinin nispeten erken ve daha da önemlisi kalıcı bir şekilde ortaya çıkması ülkenin kimliğine dayandığı gibi, kültürel bütünleşme siyasi bütünleşmeyle birlikte geliyordu, hatta siyasi bütünleşme kültürel bütünleşmenin çoğunlukla bir adım önündeydi. İngiliz tacı ve Parlamento birlikte İngiltere’nin ulus devletini yaratan ve devletin kurumlarını hem onaylayan hem de güvence altına alan bir kültür için gerekli temel koşulu ve ortamı meydana getiren siyasi kurumlar olup, bu kurumlar vasıtasıyla ulus fikri bir geçerlilik kazanmıştır (Schulze, 2005: 115-123). Ayrıca İngilizlerin ulus olması için gerekli koşulların ve çerçevenin yaratılmasında son derece etkili olan bu siyasi müesseselerin şekillendirdiği ulus da ülkedeki kamu kurumlarını meşrulaştırmış ve sağlamlaştırmıştır. Bu nedenle İngiltere’de Fransa’da olduğu gibi büyük kitle hareketleri ve toplumsal çalkantılar yaşanmamıştır (Koçdemir, 2004: 223).

İngiltere’de Fransa’nın aksine güçlü bir merkeziyetçilikten sürekli kaçınılmıştır. Çünkü ülkede henüz merkezi krallıkların kurulması döneminde Galler,

İskoçya ve İrlanda yutmak/asimile edilmek istendiyse de iç ortam ve koşullar bunun gerçekleşmesini önlemiştir. Özellikle İskoç ve İrlanda aristokrasisi İngiltere'nin işgal ve asimilasyon çabalarına ciddi manada direnmiştir. Ayrıca İngiltere'de çok erken güçlenen İngiliz burjuvazisi, bu bölgeleri ekonomik ve kültürel bakımlardan etkisi altına almış, asimilasyon uygulanmasına ihtiyaç duyulmamıştır. İngiliz burjuvazisi Fransa örneğinin aksine, aristokrasiyi bir devrimle alt edip iktidarı zaptetmemiştir. İktidarı evrimle değil, devrimle ele geçiren Fransız burjuvazisi bireysel hakların yanı sıra, ilginçtir ki devlet aygıtını da yüceltmıştır. İngiltere'de ise geçiş, bir evrim biçiminde gerçekleşmiştir. Çünkü aristokrasi, merkezîyetçi krallığı çok erken bir tarihte, henüz Osmanlı Beyliği'nin kurulmasından bile seksen dört yıl önce, 1215'te Magna Carta ile sınırlama yoluna gitmiştir. Öyle ki, Osmanlı'da bu belgeye karşılık gelen Sened-i İttifak 1808'de, Müslüman ve Hristiyan tüm uyruklarına ayırım yapmaksızın eşit haklar tanıyan, can ve mal emniyeti getiren Tanzimat Fermanı ise 1839'da çıkarılmıştır. İngiltere'deki bu aristokrasi, henüz 16. yüzyılın başından itibaren burjuvaziye dönüşmeye başlamıştır (Oran, 2009).

Çalışmada ele alınan son ülke olan Türkiye'de ülkesel kimliğin oluşum süreci, Avrupa tipi ulus devlete göre ve nispeten yakın bir tarih içinde şekillenmiştir. Ancak bu süreç çok uluslu Müslüman devletten tek uluslu bir ülkesel devlete geçişi sağlarken, kendine özgü bir yol izlemiştir. Bu yüzden modern Türkiye'yi oluşturan Müslüman ve Osmanlı unsurlar, Avrupa'daki benzerlerinden belirgin bir şekilde farklı bir ulus devlet yaratmıştır. Osmanlı Devleti'ni diğer devletlerden ayıran en önemli farklardan biri, içindeki Osmanlı-Müslüman unsurlar arasından çıkan entelektüel elitlerin, bu unsurları edebiyat, eğitim ve basın aracılığıyla siyasal elit tarafından ülkenin otantik tarihsel milli kimliği olarak lanse edilen etnik Türk kimliğine dönüştürmekte üstlendikleri roldür. Aslında gerek İslam, gerekse ilk dönemlerindeki Osmanlı devleti belli bir toprağı, kavmi ya da dili hiçbir zaman kendi uyruklarının siyasal kimliğinin ve sadakat bağlılığının temeli olarak görmemiştir. Oysa bu milli karakterlerin her biri Osmanlı Devleti'nde mevcuttu ve modern ulus devleti inşa ederken, bunların birer yapı taşı olarak kullanılmaları olanaklıydı. Devlet eski bağlılık ve kimlikleri yenilerine dönüştüren yegâne gücü. Başka bir ifadeyle yönetici elit bir yandan toplumu ve kültürü millileştirirken, diğer yandan da daha

etkili bir iktidar aygıtına dönüşmüş ve kendini bizzat yaratmakta olduğu milletle özdeşleştirmiştir (Karpat, 2009: 18).

Türkiye, her ne kadar Osmanlı Devleti'nin mirasına dayansa da, tamamen Osmanlı'nın küllerinden yükselmemiş, aksine eski rejime ve yabancı işgal güçlerine karşı kazanılan ulusal mücadelenin sonucunda şekillenmiş ve Kemalist seçkinlerin zihinlerinde kurulmuştur. Bu kurulma süreci henüz tamamlanamamış, ne sınıf temelli devrim modeli ne de sömürge sonrası devlet temelli gelişme modeli, modern Türkiye'nin kurulma sürecinin çözülmesi için açıklayıcı güce sahip bir model niteliğinde olmuştur. Bunun temel nedeni, hem ülke tarihinde hiçbir zaman gerçek anlamda bir sömürgeleşme sürecinin yaşanmamasıdır, hem de ulusal bağımsızlık ve modernizasyon süreçlerinin taşıyıcı aktörünün bir sosyo-ekonomik sınıf olmamasıdır. Ancak diğer sömürge sonrası ulus devletler gibi modern Türkiye'nin kurulma tarihi de Batılılaşmaya dayanmaktadır. Kurulma sürecindeki modernleşme istemi ulus devlet, sanayileşme ve modern-laik ulusal kimlik üçgeni üzerine yükselecek modern bir ulus kurma girişimini simgelemektedir (Keyman, 2000: 169).

Atatürk'ün modernleşme anlayışı da, öncelikle bir ulus devlet inşası ve onun öncesinde bir ulus yaratma uğraşı ve onun da öncesinde egemen bir devlet kurma anlayışını içinde barındırmaktadır. Ulus devletin temel unsurları sayılabilecek egemenlik ve bağımsızlık, Atatürk'ün devlet anlayışının temelini teşkil etmektedir. Modern devleti klasik anlamıyla bir, bütün, mutlak egemen devlet olarak okuyan Atatürk, modern devleti kendisini üreten meşruiyet kaynaklığını toplumdan almak yerine, bunu mutlak egemenlikten almak üzere kurgu yolunu tercih etmiştir. Toplumdan ayrılmış meşruiyet kaynaklığı, toplumdan farklılaşmış bürokrasi ve hukuk düzeni, ekonomik olarak toplumu düzenlemesi, kendine özgü değerler sistemi ve ideolojiyi yaygınlaştırmak istemesi Atatürk'ün modern devletin topluma mutlak egemen olmaya, aşırı kurumsallaşmaya, toplumu kontrol etmeye ve kısaca tüm toplumsal alanı kapsamaya çalışma eğilimi içinde olduğunu göstermektedir (Çetin, 2007: 140-141).

Atatürk'ün devlet teorisinin merkezinde ise “güçlü devlet” ilkesi yer almıştır. Güçlü devlet teorisi doğal olarak da devletin güçlendirilmesi süreci, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş ve gelişme süreçlerinde Atatürk için son derece önemli bir ilke olmuştur. Atatürk'e göre “güçlü devlet” olmak, modernleşmek, modernleşmek ise

“muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” anlamına gelmektedir. Modernleşmenin, devletin varlığı ve güvenliğinin temel amacı olarak algılanması, devlet dışındaki bütün değer ve olguların bu amacın aracına dönüştürülmesiyle sonuçlanmıştır. Bu dönüşüm süreci içerisinde devlet etkin, belirleyici ve düzenleyici bir rol üstlenmektedir; halk ise edilgin, belirlenen ve düzenlenendir. Atatürk’ün özne-nesne ilişkisi şeklinde özetlenebilecek bu pozitivist yaklaşımı, inkılâp olarak nitelenen değişimlerde hem içerik hem de yöntem olarak varlığını göstermiştir. Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda gerçekleştirilmek istenen projenin uygulanması ve toplumsal meşruiyetini kazanmasında birbirlerine mesafeli olsa da, temelde birbirini tamamlamaya çalışan iki düşünce bulunmaktadır. Bunlardan ilki, geçmişi reddeden ve değişimi temel alan pozitivist toplumsal projedir. İkincisi, kendini Batıya değil, Batının dayatmacı pozitivist düşüncesine karşı konumlandırın ve toplumsal projeye tarihin hikmetlerini yükleyerek toplumdaki meşruiyetini sağlamayı hedefleyen düşüncedir. Atatürk ilke ve inkılâplarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan modernleştiricilik misyonu bağlamında toplumun dönüştürülmesi, devlete geçici değil sürekli nitelikli bir misyon yüklemektedir. Dolayısıyla devlet değişim ya da statükoyu korumak için sürekli toplum mühendisliğine başvurmaktadır (Çetin, 2007: 143-145; İrem, 1997: 90-91).

Çalışmada ulus devletin tarihi serüveninin incelendiği ülkelerden Almanya, Fransa ve İngiltere’den daha farklı ve geç bir devletleşme deneyimi yaşamış, bir biçimde hep bir imparatorluk düşü ile geçmişinin gölgesinde var olmuştur. Tam bu noktada, Türk modernleşmesinin çıkış noktası olarak sayılabilecek bir imparatorluk mirasından söz edilebilir. Almanların yaşadığı “geçmişin gölgesi sendromu” Türkiye’de de -Aristocu terimlerle ifade edilirse- hem potansiyel hem de edimsel olarak Türk siyasal, toplumsal ve düşünsel hayatında kendisine yer bulmuştur. Bu konum, aynı zamanda, Doğu-Batı arasında kültürel açıdan tanımsız bir toprak parçasında yaşamının beraberinde getirdiği belirsizliklerden de beslenmiştir. Bireylerin toplumla, yurttaşların ulusla kurduğu bağlantıda bir Doğu-Batı dikotomisi belirginleşmiştir (Türk, 2011: 212-215).

Yeni Kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin kendine ait yeni bir kolektif kimliğe ihtiyacı olmuştur. Kollektif kimlik modern anlamda, belirli bir sahada kök salmış (territory) grupların (etnik toplulukların) diğer gruplardan farklarını ortaya çıkarma,

aidiyet, bilinç, duygu ve tekilliği yansıtmaktadır. Bu kapsamda, dil, kültür, din, tarih, yaşam alanı, maddi koşulların yanında, ortak hafıza, yaşanmış ve içselleştirilmiş geçmişe büyük önem atfedilmiştir (Alakel, 2011: 14). Aynı yöntem yukarıda da değinildiği gibi, İngiltere’de de uygulanmıştır. İngiltere’de, ulusun yapılanmasında dil ve dinin yanında, müşterek geçmiş ve müşterek fedekârlıklar ve müştereken atılan büyük adımlara ilişkin bilinç de önemli rol oynamıştır. Ancak İngiltere’de, ötekileştiren veya asimile edici uygulamalar iç ortam ve koşullardan dolayı önlenmiş; aristokrasi ve güçlenen burjuvazi, ülkeyi ekonomik ve kültürel açıdan etkisi altına almış ve asimilasyon uygulanmasına duyulan ihtiyacı ortadan kaldırmıştır. Ancak Türkiye’de ekonomik altyapının ve burjuvazinin zayıflığından dolayı, ulus devlet aynı serüveni yaşamamıştır.

Vatandaşlık uygulamaları bakımından da çalışmada ele alınan ülkeler birbirinden farklılıklar göstermektedir. 19. yüzyıla kadar bir merkezi devlet kuramayan Almanya’da modern devlete üyelikle ulusa üyelik farklı anlamlar ifade etmekte olup, vatandaşlık çok uluslu Prusya İmparatorluğu’ndan kalma bir gelenekle devlet tarafından topluma verilen bir hak olarak görülmüştür. Vatandaşlık Fransa’da siyasi ve toprağa dayalı bir anlam taşıırken, Almanya’da etno-kültürel bir anlama sahiptir. Ayrıca etnik ulus kavramı, Alman örneğinde kitlesel siyasi tepkilere karşı ani, değişken strateji ve politikalar üretmek için teritoryal ulus kavramıyla birleşmiştir. Almanya’da vatandaşlığın tarihi gelişimi de, Fransa’dakine nazaran daha uzun ve dolambaçlı bir yol izlemiştir. 1871’e kadar Almanya’da bir ulus devlet ve dolayısıyla ulusal vatandaşlık için siyasi bir çerçeve bulunmamaktaydı. Ayrıca ne vatandaşlık tarihinde eksen teşkil eden bir uğrak, ne de Fransız Devrimi’ni uzaktan da olsa andıran türden bir billurlaşma söz konusudur. Vatandaşlığın Fransa’da birbiriyle yakından bağlantılı olarak ortaya çıkan yönleri –eşitlikçi, demokratik, ulusçu ve devletçi yönleri- Almanya’da birbirinden bağımsız şekilde gerçekleşmiştir (Brubaker, 2010: 12, 75; Smith, 2002: 18).

Yakın zamana kadar çifte vatandaşlık konusunda somut adımlar atılmayan Almanya’da, Alman vatandaşlığını seçen yabancı uyruklu bir kişinin bir önceki vatandaşlık hakkından vazgeçmesi zorunluydu. Ancak son zamanlarda gerek vatandaşlık ve ulusçuluk çalışmaları alanında, gerekse uygulanan vatandaşlık yasaları bağlamında önemli değişiklikler gerçekleştirilmektedir. Günümüzde biri

siyasi ve toprağa bağlı, diğeri etno-kültürel iki farklı ulusallık anlayışının olduğu fikri birçok araştırmacı tarafından terk edilmiştir. Öte yandan Almanya’da 2000’de kabul edilen yeni vatandaşlık yasasıyla çok daha demokratik, liberal ve kapsayıcı bir vatandaşlık anlayışı benimsenmiştir. Göçmenler açısından bakıldığında örneğin; Fransa’da yaşayan yaklaşık 6 milyon Müslüman kökenli insanın varlığına rağmen, bugüne dek Müslüman kökenli temsilcilerin parlamentoya girememesine karşın, 3.5 milyon Müslüman kökenli nüfusa sahip Almanya’nın çok sayıda Müslüman kökenli parlamentere sahip olması, siyasal katılım bakımından Almanya’yı daha demokratik ve ayrıcalıklı bir konuma taşımaktadır (Brubaker, 2010: 12-14).

Fransa’da vatandaşlık kavramı, Fransız Devrimi’yle siyasal kültürün bir parçası olmuştur. Vatandaşlar arasında eşitlik ilkesinin ve ulusal egemenlik kavramının getirilmesi, siyasal hakların kurumsallaşması, vatandaşlık ilkesiyle bir ulusa aidiyet ilkesi arasında bağ kurulması, vatandaş ve devletin birbirleri karşısındaki görev ve sorumluluklarının belirlenmesi devrimin getirdiği yenilikler arasındadır. Fransa’da ulus ve devlet kurma süreçleri de birbirine koşut olarak gerçekleştiğinden vatandaşlık, ulus devlete üyelik anlamına da gelmektedir. Fransız vatandaşlık yasaları, Alman vatandaşlık yasaları gibi vatandaşlığın kan bağıyla kazanıldığı “jus sanguinis” ilkesine göre şekillendiği gibi, aynı zamanda İngiliz ve Amerikan vatandaşlık yasalarını belirleyen vatandaşlığın ülke toprakları içerisinde dünyaya gelinmesiyle kazanılmasını sağlayan “jus soli” ilkesinden de izler taşımaktadır. Bu ilkeye göre, Fransız toprakları içerisinde doğan herkes Fransız vatandaşı olarak kabul edilmektedir (Brubaker, 2010: 11-12).

Vatandaşlığa kabul uygulamaları bakımından İngiltere, diğer ülkelerden farklı bir örnek oluşturmaktadır. Almanya’da vatandaşlığın genişlemesine izin veren, savaş sonrası göçmenliğin kabulüne onay veren yasal düzenlemelere rağmen, İngiltere’de ancak daralmasına izin verilmiştir. İngiliz vatandaşlık reformları, Almanya’daki gibi göçmenleri birleştirmeye yardım anlamına gelmemektedir; aksine dışarıda tutmaktadır. Gerçekten de İngiliz örneği, göçmenleri kontrol etmek ve göçleri birleştirmek amacıyla konuşlandırılan iç seçkin ve dış seçkin vatandaşlık anlayışlarını benimseyen ikili bir doğaya sahiptir. Kontrol tarafında, imparatorluk mirası İngiltere’yi resmi milli kimliğe denk gelen ulusal mirastan yoksun bırakmıştır. Sonuç olarak, imparatorluk devri kan ve kültüre dayanan aşırı kapsayıcı ulusçuluğu

ayarlamak anlamına gelmektedir. Buna rağmen, İngiliz tartışmaları şimdilerde Marshallian duygusu gibi giderek genişleyen eşit haklar olarak anlaşılan vatandaşlık deyimini üzerine oluşmuştur. Buna rağmen, İngilizler etnik azınlıkların derin köklerinin olduğunu kabule hazırdır. İngiliz ulusu daima onları yutma (zapt etme) niyetinde olmayan çeşitli etnik grupları kapsamaktadır. İngiliz ulusu, etnik köken veya ırklar tarafından ayrılan gruplarla yaşayacak kadar esnek veya belirsiz bir yapıya sahiptir (Joppke, 1999: 223-224).

Türkiye’de ise, anayasal vatandaşlığa dayanan bir toplum yaratmak tasarımıyla yola çıkmış olan başta Atatürk olmak üzere Cumhuriyetin kurucu eliti, vatandaşlık ilkesini, laikliği ve hukuk devleti niteliklerini merkeze oturtan bir devlet yapısını benimsemişti. Herhangi bir din, mezhep ve etnik köken öne çıkarılmadan Türkiye’de yaşayan yurttaşların tamamını kapsayan Türk vatandaşlığı anlayışını odak noktası haline dönüştürmüşlerdi. Bu anlamda vatandaşlık, bir Fransız vatandaşlığı neyse o anlamda tesis edilmiştir. Fransalılık temeli değil de Fransızlık temeli üzerine oturtulduğu gibi, Fransız topluluğunun üniterliğinin dayandığı temel felsefe neyse, aynısı Türk toplumu için de geçerli olmuştur. Bu İngiliz ve Alman toplumu için de geçerliliği olan bir kuraldır. Fransa’da nasıl Korsikalılık, İngiltere’de Gallerlik diye bir alt kimlik yoksa Türkiye’de de böyle bir alt kimlik bulunmamaktadır. Ancak Türkiye’nin bu ülkelerden farkı, ulus devlet sürecininin tamamlanmamış olmasıdır. Vatandaşlık bilinciyle milletleşme projesi sık sık kesintiye uğratılarak küreselleşme çağına gelindiğinden, bu süreç henüz sonuçlanamamıştır (Talas, 2008: 121).

Ayrıca Türkiye’de gayri-etnik bir millet tanımı kurumsallaştırılmaya çalışılmıştır. Bu tanım bazı yönleriyle Osmanlı’nın dini cemaatlere dayanan millet sistemiyle süreklilik arz ederken, diğer yönleriyle cumhuriyetçi-laik ve dil merkezli Fransız modelini andırmaktadır. Türkiye’de devlet nezdinde etnik azınlık bulunmamaktadır; yalnızca Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri vardır ki, en çok da bu yönüyle Türkiye’de millet anlayışı Osmanlı’nın din merkezli İslam milletiyle süreklilik sergiler. Müslümanlar arasındaki etnik kategorilerin devlet nezdinde kurumsal bir ifadesi söz konusu değildir. Tüm Müslümanları Türk kabul eden bu yaklaşım, Lozan Antlaşması’yla devletin resmi görüşü haline gelmiştir. Kısaca Türkiye’de millet tanımı, Osmanlı Devleti’nden kalma İslam milletiyle, Fransa’dan

ithal “Türkçe konuşan topluluk” arasında din ve dil ekseninde kurumsallaşmış ve Türkçe konuşan Müslüman çoğunluk içinde etnik köken tanımlanmadığından gayri-etnik niteliğini sürdürmüştür (Aktürk, 2006: 51-52).

Çalışmada incelenen ülkelerin vatandaşlık uygulamaları kadar, milliyetçilik uygulamaları da birbirinden farklılık göstermektedir. Milliyetçilik Almanya’da ortaya çıktığı zaman, “insancıl” ve “demokratik” nitelikler gösteren ve toplumu yeni bir sınıfın yönetiminde birleştirmek işlevini yüklenen İngiliz ve Fransız milliyetçiliklerinin tersine bir oluşum göstermiştir. Millet ve milliyetçiliğin ortaya çıkışına neden olan en etkili öge olarak, mutlakıyetçi krallıkların erkenden doğuşunun ortaya çıkardığı pazar birliği ve dolayısıyla ulusal birlik gösterilebilir. Ancak Almanya’da merkezi hükümetin kurulmasının 1871’e kadar gecikmesinden dolayı, bu ögenin Batı Avrupa’da arkasında sürüklediği sonuçlar ya oluşmamış ya zayıf olmuş ya da tersine bir gelişim göstererek ortaya çıkmıştır. Merkezi hükümetin olmaması burjuvazinin güçlenmesini geciktirdiği için, burjuva sınıfının kendine özgü istekleri güçlü bir biçimde dile getirilememiştir. Bireysel haklar Batı’da olduğu gibi, yeni isteklerin birinci basamağını oluşturamamış, başka bir ifadeyle Alman milliyetçiliği demokratik olmamıştır. Batı Avrupa milliyetçiliğinde toplumsal sadakat kayıtsız şartsız millet kavramına yöneldiği halde, Alman milliyetçiliği yine millete dayanan; fakat onu çok aşan bir toplumsal değere erişen bir devlet kavramına dayanmıştır (Oran, 1997: 58-59).

Ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra milliyetçilik, özellikle Batı Almanya’da atılması gereken bir yük olarak kabul edilmiş, milliyetçilik yerine milletlerarasıcılık (uluslararasııcılık) yani Avrupalılık ön plana çıkarılmaya çalışılmıştır (Canbolat, 1994: 57). Ancak özellikle dünyada bugünlerde yaşanan küresel kriz döneminde birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, Almanya’da da ekonomik kökenli milliyetçilik/ırkçılık tırmanmıştır. Ayrıca ırkçı ve yabancı düşmanı saldırılarda artışların görüldüğü Almanya’da, aşırı sağcı/ırkçı siyasi partilerin oy oranlarında da artış gözlenmektedir (Aktaş, 2011: 830). Ancak Almanya’da her ne kadar geçmişten günümüze kadar etnik milliyetçilik belirgin bir şekilde hissedilmiş ve son zamanlarda ekonomik gerekçelerle tekrar dirilmiş olsa da, Alman yönetim sistemi başta Fransa olmak üzere, birçok Avrupa ülkesine göre oldukça demokratik ve serbestîye dayanan bir sistem olup; siyasal haklar, katılım ve özgürlükler bakımından

da yukarıda da değinildiği gibi Fransa'dan daha demokratik bir konumda bulunmaktadır.

Fransız Devrimi'yle milliyetçiliğin doğduğu ve tüm dünyaya yayıldığı ülke olan Fransa'da ve çalışmada incelenen bir diğer ülke olan İngiltere'de, modern ulusun teritoryal ve etnik kavramsallaştırması ulusun oluşumunun ilk dalgasındaki değişik deneyimleri yansıtmakta ve onlarla belirlemektedir. Buralardaki etnik devletler, teritoryal merkezileşme, giderek daha çok tabakaya eşit yasal hakların verilmesi ve kamusal kitlesel eğitim sistemlerinin büyümesi şeklinde ifade edilebilen üçlü devrimin etkisiyle yavaş yavaş ulus devletlere dönüşmüştür. Öteki ethnieler devletin egemen kültürü içine geçmiş ve bir düzeyde onların tarihini kendi özel tarihi olarak kabul etmiştir. Bunlar kültürel olarak çok fazla etki altına alınmamış, ihmal edilmiş ve doğal bir konumda bırakılmıştır. Birlikte çizilmeyen bu planla Fransa ve İngiltere'de yeni, daha geniş siyasi kültüre sahip, teritoryal bir birlik meydana gelmiştir (Smith, 2002: 182-183). Bu ülkelerden Fransa, ırk yönünden türdeş olmamakla birlikte; farklı ırkların belirli yerlerde kümelenmeyip, kaynaşmış olmalarıyla fiili yönden, ırk uyumunu sağlamış bir devlettir. Temelde, farklı fiziki karakterlerin bir coğrafi bütün içinde birleşmesi, farklı gelenek ve kültürlerin Fransız uygarlığı denen potada erimesi, Latin ve Cermen kökenli dillerin dünyaya yayılan tek bir dili (Fransızca) ortaya koymasıyla Fransız ulusu meydana getirilmiştir (Çam, 2000: 143).

Milli birlikteliğini erken dönemde kurarak ulusal merkezi monarşiye ilk ulaşan devletlerden biri olan Fransa, Kapitalist sürecin belli aşamalarında gündeme gelen bölgeler arası dengesizlikte bu dengesizliğin dirije ettiği, siyasal, sosyal, etnik ve ekonomik mesafe sorunlarını üniter devlet sisteminden ve "Birlik Anayasası"nın ilkelerinden fazlaca taviz vermeden belli bir düzeyde çözebilmiştir. Fransa'nın ulaştığı çözümlerde Fransız Devrimi'nin koşullarında Napolyon'un kurduğu merkeziyetçi yönetim modelinin, çağdaş sosyo-ekonomik ve siyasal dinamiklerle ihtiyaçlar dikkate alınarak revize edilerek yaklaşık 180 yıldır uygulanmasının payı büyüktür (Nitas, 2003: 201).

Milletin milliyetçilik doğmadan önce var olduğu İngiltere'de yukarıda değinildiği gibi, ortak dil ve dinin yanı sıra, müşterek geçmişe yapılan atıflar, kültürel bütünleşme ve ondan bir adım önde olan siyasi bütünleşmeden dolayı,

İngilizlerin millet olma süreci diğer Avrupa ülkelerinden daha sancısız geçmiştir. Ancak buradan İngiltere'nin milliyetçiliğinin oturduğu, sağlıklı ve ölçülü olduğu sonucuna varılamaz. Çünkü Falkland Savaşı veya AB bütünleşmesi karşısında alınan tavır, İngiltere'de hala milliyetçiliğin hayati öneme sahip olduğunu göstermektedir (Koçdemir, 2004: 223).

Birçok Avrupa ülkesinde olduğu gibi, İngiltere'de de 2008'de yaşanan ekonomik krizin etkisini göstermeye başladığı günlerden bu yana, milliyetçilik ve himayecilikte artış görülmüştür. İngiltere 2008'deki krizden sonra göçmenlere karşı tepkinin çok fazla yükseldiği, geçmişte iktidar olan İşçi Partisi'nin her şeyden çok bu konuda "kapılarını yabancılara sonuna kadar açmakla" eleştirilen bir ülke haline gelmiştir. Ancak Fransa'da olduğu gibi, aşırı sağcı akımlar, milliyetçi ve ırkçı partiler İngiltere'deki 2010 seçimlerinde prim yapmamıştır. 2009'daki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde büyük bir çıkış gösteren ırkçı British National Party, 2010'daki seçimlerde hem Parti başkanının kendi bölgesinde, hem de diğer bölgelerde İşçi Partisi'ne karşı ağır bir yenilgi almıştır. Muhafazakârların güçlenerek çıktığı seçimlerin ardından, Muhafazakârlarla Liberal Demokratlar bir koalisyon hükümeti kurmuştur (Aktan, 2010).

Türkiye'de de ulus devletin kuruluş safhasında şüphesiz milliyetçilik ideolojisi önemli yer tutmaktadır. 1908-1918 döneminde aydınlar arasında serbest tartışma içinde gelişen ve Kurtuluş Savaşı sırasında soldan sağa bütün sosyal grupları ortak amaç uğruna seferber etmek için kullanılan milliyetçilik, bütün ideolojik grupları kucaklamış ve Türklere ait bir ulus devlet kurma fikri etrafında birleştirmiştir. Ülkede yaşayan fertler arasındaki birleştirici bağ, geçmiş hatıralar, geleceğe dönük hedefler ve halkın kendi diline ve yerel geleneklere dayanan bir milli kültüre sahip siyasal bir devlet içinde Türk olarak yaşama arzusu olarak kabul edilmiştir. Milliyetçilik milli gururu İslam tarihinde değil, Türklerin milli bir grubun ayırt edici özelliklerini sergilemiş olduğu geçmiş olaylar içinde aramaktaydı. Laik bir millet anlayışını benimseyen Cumhuriyet hükümeti, esasen İslam'la ve İslam'ın evrenselci amaçlarıyla ilişkili olmasından dolayı, Osmanlı Devleti'nin kültürel mirasını görmezden gelmeyi ve küçümsemeyi tercih etmiş, bu yüzden de milli tarih içinde başarılar arama çabası, tarihe ve Orta Asya mirasına yönelik alışılmışın dışında bir ilgi uyandırmıştır (Karpas, 2009: 239-250). Türkiye'de yurttaşın

yaratılmasında kendilerine önemli roller atfedilen Cumhuriyet pedagogları, inşacı bir yurtseverlik formülünden yararlanmıştır. Bu nedenle dil ve tarih öğeleri, kurucu unsur olarak kullanılmak istenmiştir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Kemalist söylem ülke, din ve etnisiteyi birbirine eklemleyerek Türklüğe yeni bir tanım kazandırma çabası içerisine girmiştir (Gürses, 2010: 248).

Özetle, Türk milliyetçiliği Fransız Devrimi'nden etkilenecek Ernest Renan çizgisinde (sübjektif millet), milli kimlikte maddi unsurlardan çok soyut, moral ve manevi unsurları ön plana çıkaran sivil milliyetçilik unsurlarını benimsemiştir. Ayrıca daha sonra Alman ve İtalyan etnik milliyetçiliklerinden de etkilenecek zamana göre bu iki farklı milliyetçilik modelinin karışımına da sahip olmuştur. 1924 Anayasası, Türklüğü siyasi bir vatandaşlık olarak tanımlamakta ve Türkçe konuşan Müslüman unsurları etnik merkez olarak kabul etmektedir. Milli bilinç, etnik ve kültürel motiflerle siyasal semboller güçlendirilmiş, Pan-Türkizm ise yadsınmıştır. Yeni Türk tarihinde Orta Asya kökenine, Anadolu geçmişine ve İslam öncesi döneme de yer verilmiştir (Alakel, 2011: 23).

Cumhuriyetin ilk yıllarında, devlet temelli bir milliyetçilik olan Fransız milliyetçiliğine benzer bir milliyetçilik anlayışı izlenmiştir. Ancak burada tam bir eşdeğerlikten söz edilemez. Zaten millet ve devlet olgularının ortaya çıkışındaki sıralama açısından bakıldığında da ne Fransa'daki gibi milliyetçilik ve ulus devlet olgularının eş zamanlı olarak ortaya çıkması, ne de Almanya'daki gibi milliyetçiliğin ulus devletten yarım asır önce ortaya çıkması durumundan söz edilebilir. Bununla birlikte Türkiye'de Almanya'daki gibi "devletini arayan bir millet" değil, aksine "milletini arayan bir devletin varlığı" söz konusudur (Kılıç, 2007: 117-118).

Yani Türkler kendiliğinden örgütlenip bir devlet kuramamışlar, ulus devlet kurulduktan sonra Türk kimliğinin dışında kendisini algılayan unsurlar devletin mevcudiyetine karşı bir tehdit olarak algılanmışlardır (Kadıoğlu, 2008: 287). Türkiye'de devletin sınırlarıyla bölünmez bütünlüğü, Almanya örneğinin aksine Cumhuriyet'in varlığının temel taşı olarak belirlemiştir. Böylece, Türkiye'de merkez-taşra çatışmasının sınırları bekâ meselesiyle şekillenmiştir. Böylelikle, merkez devletin inşa ettiği resmi Türk kimliği dışında kendini algılayan ögeler, devletin mevcudiyetine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu nedenle özgüvenli bir varoluş

yerine, ülkenin sürekli bir parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu varsayılmıştır (Kadıoğlu, 2005: 819).

Çalışmada ele alınan ülkelerdeki Milliyetçilik uygulamalarının yanı sıra, bu ülkelerin Avrupa bütünleşmesi konusundaki yaklaşımlarına da değinilmesinde yarar vardır. Bilindiği üzere, Avrupa tarihi adeta savaşların tarihiyle özdeşleşmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda (1334-1453 arasında) Fransa ve İngiltere arasında 116 yıl süren Yüzyıl Savaşları, 1618-1648 yılları arasında Almanya topraklarında önceleri Protestan ve Katolik Alman devletleri arasında gerçekleşen, daha sonra da Fransa ile Habsburglar, İspanya ile Hollanda arasında süren ve daha sonra Danimarka, İsveç ve Transilvanya'nın katılmasıyla uluslararası bir savaşa dönüşen Otuz Yıl Savaşları, 1756-1763 yılları arasında Fransa ve Avusturya'nın önderliğinde bağlaşıklık devletlerle İngiltere ve Doğu Prusya arasında sömürge paylaşımından dolayı gerçekleştirilen Yedi Yıl Savaşları, 1914-1918 yılları arasında İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Belçika, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan oluşan İtilaf Devletleri ile Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan oluşan İttifak Devletleri arasında gerçekleşen I. Dünya Savaşı ve 1939-1945 yılları arasında İngiltere, Sovyetler Birliği, ABD ve Fransa'dan oluşan Müttefik Devletler ile Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan Mihver Devletleri arasında gerçekleşen II. Dünya Savaşı bu gerçeği yansıtmaktadır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1949'da kurulan, Amerikan dış siyasetinde tecrit geleneğinin kırılması yolunda atılan yeni bir adım olan NATO, saldırıya uğrayan her üye ülke için karşılıklı savunmayı gerektirmiştir (Roberts, 2010: 697). 1955'te Federal Alman Cumhuriyeti NATO'ya girmeye karar vererek, Avrupa'da savunma ve güvenlik alanında oluşturulan önemli bir birliğe dahil olmuştur. Federal Almanya ile Doğu Almanya arasında askeri ve siyasi açıdan kopmaların olduğu yıllarda, Avrupa ülkeleri arasında işbirlikleri yapılmaya başlanmıştır. Marshall Yardımı'na eklenen şartlar, yardım alan Avrupalı güçleri OEEC ve EPU aracılığıyla yakın işbirliğine zorlamıştır. ABD'nin Avrupalı müttefiklerine, Avrupa'nın başarılı ekonomik büyümesinin motorunu oluşturan yeniden inşa edilmiş müttefiklerine, Avrupa'nın başarılı ekonomik büyümesinin motorunu oluşturan yeniden inşa edilmiş Batı Alman ekonomisiyle bütünleşme yönündeki baskıları, Fransız Hükümeti'nin AKÇT önerisi getirmesinde oldukça etkili olmuştur (Wallace, 2005: 43).

Konuya Almanya cephesinden bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçiliğin, özellikle Batı Almanya'da atılması gereken bir yüke dönüştüğü görülmektedir. Milliyetçilik yerine milletlerarasıcılık yani Avrupalılık fikrinin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Burada elbette ulus devlet düşüncesinin tarihsel yıpranmışlığının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu yıpranmışlıktan ve tarihten gelen düşmanlıklardan kurtulmak için, ekonomik ve siyasi birleşmeden başka seçenek olası gözükmemektedir. Bu yüzden de özellikle uzun yıllar aralarında düşmanlıklar ve savaşlardan dolayı ezeli bir rekabet bulunan Almanya ile Fransa'nın birbirlerine yaklaşmasından başka seçenek gözükmemektedir (Canbolat, 1994: 58).

Fransa, İtalya, Benelüks ülkeleri ve Batı Almanya'nın katılımıyla kuruluş anlaşması imzalanan AKÇT ile bu yaklaşma gerçekleşmiş olup; AKÇT yukarıda da belirtildiği gibi, gelecekteki Alman-Fransız çatışmasını önleyecek aşılması güç bir engel kurmayı amaçlayan siyasi hedefi, ekonomik rasyolizasyon sağlama hedefiyle birleştirmesi bakımından önemli bir birliktir. AKÇT ile Batı Avrupa'daki kömür ve çelik kaynakları uluslar-üstü bir otorite tarafından yönetilecekti. Böylece Avrupa bütünleşmesinin önündeki gümrük duvarlarıyla teknik engellerin ortadan kalkması sonucu pazarın gelişmesi ve bu sayede çelik ve kömür arzındaki dalgalanmalarla uyumsuzlukların daha iyi şekilde yönetilmesine olanak sağlayan bir zemin oluşturulmuştu. Ancak AKÇT aynı zamanda daha geniş siyasi ufuklara giden yolu da açmıştır. AKÇT, Avrupa bütünleşmesinin ciddi şekilde somutlaştığı ilk uluslararası örgüttür (Roberts, 2010: 716).

AKÇT'den sonra 25 Mart 1957'de Federal Almanya, Fransa, İtalya ve Benelüks ülkeleri arasında imzalanan Roma Antlaşması'yla Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu kurulmuştur. Bunlar hukuki bakımdan ayrı kuruluşlar olmakla birlikte, siyasal açıdan tek bir kuruluş niteliğindedir. Hepsi birden AT'yi oluşturmakta ve bu adla bilinmektedir. AT, AB'nin gerçekleştirilmesine yönelik en önemli etmendi. AT fikri Avrupa ülkeleri için hem ekonomik hem de siyasal tercih esasına dayanmakta olup, Almanya ve Fransa örneğinde bunun her ikisi de somut bir şekilde kendini göstermektedir. Her iki ülkenin Avrupa'nın bütünleşme sürecinde eşit hak ve yükümlülüklerle yan yana bulunması, her şeyden önce bunların siyasal uzlaşma yoluyla Avrupa'da kalıcı bir

barış ortamını oluşturmaya hazır olduklarını gösterir. Özellikle Almanya için bu ulusal tarihten kaynaklanan siyasal yıpranmışlığın onarılması anlamını taşımaktadır (Canbolat, 1994: 59)

Yukarıda da değinildiği gibi, Fransa II. Dünya Savaşı'nın etkilerini ortadan kaldırmak, Almanya ile arasındaki düşmanlığı sona erdirmek, Alman sorununun tekrarlanmasını önlemek amacıyla Avrupa birleşmesi fikrini öne çıkarmış ve Avrupa'nın birleşme sürecinde öncülük etmiştir (State, 2010: 304). Fransa, İngiltere'nin aksine uzun dönemli stratejik çıkarların aslında Avrupa kıtası içinde bulunduğunu doğru şekilde kavramış, ciddi rekabetten büyük ölçüde istisna tutulan siyasal alandaki bütünleşme sürecine önderlik etmiştir. Çünkü Almanya ve İtalya II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında önderlik yapacak konumda değildi, Benelüks ülkeleri de Fransa'nın ekonomik ve askeri gücüyle boy ölçüşecek güce sahip olmadığından bu rolü Fransa üstlenmiştir (Ruttley, 2010: 258).

Başta Fransa ve Almanya olmak üzere, Benelüks ülkeleri ve İtalya'nın da içinde bulunduğu altı üye ülke arasındaki milli ticaret sınırlarını kaldırarak, ekonomik bir birlik oluşturmak amacıyla kurulan AKÇT ile kömür ve çelik ürünleri konusunda başlayan başarılı birleşme hareketleri, yerini ekonominin bütün sektörlerini kapsayan bütünleşme çalışmalarına bırakmıştır. Orta Doğu'daki Mısır-İsrail Savaşı sonucu beliren petrol ihtiyacını düzenleyecek bir topluluk olarak EURATOM, ekonomik birleşme amacıyla da AET 1957'de kurulmuştur (Kıraç ve İlhan, 2010: 193).

Ancak AET'nin oluşturulmasına yönelik yapılan ilk müzakerelere temsilci gönderen İngiltere, daha sonra bütünleşme derecesini sevmeyerek ve Commonwealth ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmek amacıyla müzakerelerden çekilmiş ve diğer altı Avrupa ülkeleriyle (Danimarka, Norveç, İsveç, Avusturya, İsviçre ve Portekiz) EFTA'yı kurmuştur (Doğan, 1996: 48). Çünkü İngiltere, dünya ticaret ve siyasetinde kendisini farklı bir konumda gören, “güneş batmayan imparatorluk” sıfatına sahip olan, II. Dünya Savaşı'ndan sonra diğer Batı Avrupa ülkelerine nazaran daha iyi ekonomik-mali pozisyonda bulunan bir ülkeydi. Ancak 1960'lı yıllarda ciddi ekonomik sorunlarla karşılaşan ve sömürge pazarlarını yitiren İngiltere, 1967'de Topluluğa üyelik için tekrar başvurmuş ve üyeliği 10 Ocak 1973'de başlamıştır (Canbolat, 1994: 179).

İngiltere’de 1990 Ekim’inde Döviz Kuru mekanizması olarak bilinen AT parasal uyum politikaları uygulanmış, ancak 1992’de “Kara Çarşamba” olarak bilinen ekonomik krizden dolayı İngiltere kur mekanizmasından ayrılmıştır (Karahanoğulları, 2010: 149-150). Ekonomik ve Parasal Birlik’in 1 Ocak 1990 ile 31 Aralık 1993 tarihleri arasında birinci aşamasını tamamlamasının ardından, 1 Ocak 1994 ile 31 Aralık 1998 tarihleri arasında süren ikinci aşamasında Avro’nun tek para olarak kullanılması sürecine uyum amaçlanmış ve bu aşamada Avrupa Merkez Bankası’nın faaliyetlerine başlayabilmesi için Avrupa Para Enstitüsü kurulmuştur. AB Komisyonu’nun 25 Mart 1998’de açıkladığı raporda, 11 ülkenin 1 Ocak 1999’dan itibaren Ekonomik ve Parasal Birliğin kurucu üyeleri olması tavsiye edilmiştir. Ancak İngiltere Antlaşma şartlarındaki hakkını kullanarak, 1 Ocak 1999’dan başlamak üzere diğer ülkelerle Ekonomik ve Parasal Birliğe katılmama kararı almıştır. Böylece İngiltere, üçüncü aşamaya dahil olmamıştır (Karluk ve Tonus, 1998: 276-279).

Soğuk Savaş döneminde 1952’de NATO’ya üye olarak, ABD’nin başını çektiği Batı ülkelerinin safında yer aldığını gösteren Türkiye’nin ve Yunanistan’ın Sovyetler Birliği’nin ideolojik serpintisine kolayca maruz kalabilecek ülkelerden olması nedeniyle Batı Bloku, bu iki ülkenin Topluluğa başvurusunu teşvik etmiştir. Türkiye, Yunanistan’ın başvurusunun ardından 1959’da Topluluğa başvurmuştur. Türkiye’nin ekonomik nitelikli bir topluluk olan AET’ye hiç de ekonomik olmayan gerekçelerle yaptığı başvurusu hemen kabul edilmiştir. Ancak bu başvurunun ardından 27 Mayıs 1960’da gerçekleşen askeri darbeyle Toplulukla olan ilişkiler kısa bir süre kesintiye uğramış ve yaklaşık altı ay gibi kısa bir süre sonra ilişkilere devam edilerek, 1963’te Ankara Anlaşması imzalanmıştır (Bakan, 2005: 1131-1133).

Ancak 1970’li yıllar, Türkiye AET ilişkileri açısından oldukça verimsiz geçmiştir. Bu yıllarda yapılan Kıbrıs Barış Harekâtı ilişkileri olumsuz yönde etkilediği gibi, İngiltere, Danimarka ve İrlanda’nın tam üyeliğinin 1973’te başlamasının ardından, Türkiye’nin ortaklığının bu üç yeni ülkeye de yaygınlaştırılması amacıyla gündeme getirilen Tamamlayıcı Protokol’le Türkiye’ye sağlanan esnekliklerin ülkeyi tatmin etmemesi, Yunanistan’ın AET’ye tam üyelik başvurusunda bulunması gibi nedenlerle Türkiye’nin AET’yle ilişkileri gerilmiştir. Katma Protokol’de öngörülen Türk işçilerin serbest dolaşımı ve sosyal güvenliğinin

sağlanması konusunda herhangi bir gelişmenin sağlanamaması, Topluluğun Akdeniz ülkeleriyle yaptığı kapsamlı ticaret ilişkileri gibi nedenlerle Ortaklık Konseyi toplantıları peş peşe ertelenmiş, bu sorunların çözülememesi üzerine, Türkiye'nin Katma Protokol'den doğan yükümlülükleri bir yıl süreyle ertelenmiştir. 1978'de göreve gelen Bülent Ecevit Hükümeti'ne gönderilen AET temsilcisi aracılığıyla Yunanistan tam üye olacakken Türkiye'nin de bu sürece dahil olması teklif edilmiş, ancak ekonominin kötü olduğunu ve AET ile rekabet edilemeyeceğini ileri süren Ecevit bu teklifi reddetmiştir (Akçay, 2012: 33-35).

1970'li yıllarda TBMM'de temsil edilen altı siyasi eğilimin neredeyse tamamı, AET'ye çeşitli gerekçelerle soğuk bakmıştır. CHP, AET'yle ekonomik ilişkilerin ülkenin yerli sanayisini sekteye uğratacağı gerekçesiyle; AP, az sayıda girişimcinin Avrupa ile rekabet edemeyeceği ve bunun da hem kendisine, hem ülke ekonomisine zarar vereceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. AET'yle ilişkilere bir tür sömürge ilişkisi olarak yaklaşan ve bu nedenle Topluluğa karşı bir tutum sergileyen MSP'nin yanı sıra, MHP de milli his ve duygularla böyle bir oluşuma karşı çıkmıştır (Bakan, 2005: 1135). Ayrıca DP2, AET üyeliğine sıcak baksa da Katma Protokol'ün getireceği olumsuz etkilerden dolayı AET üyeliğine karşı temkinli yaklaşmıştır. Kapitalizmle emperyalizmin bütünleştiğini ifade eden TİP ise, AET'ye karşı çıkmıştır (Akçay, 2012: 39-40).

Ancak Türkiye ANAP Hükümeti döneminde 1987'de, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden Topluluğa üyelik başvurusunda bulunmuştur (Uysal, 2001: 145). Bu başvurunun ardından 1995'te Gümrük Birliği'nin Katma Protokol'de öngörüldüğü şekilde tamamlanması için gerekli hazırlıklara başlanmış ve 1 Ocak 1996'da Gümrük Birliği başlamıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012: 3).

1987'den itibaren AB'ye üyelik süreciyle ilgili olarak yoğun bir demokratik açılım isteği belirmiştir. Bu bağlamda 1995'te Anayasa'da yapılan değişikliklerle birçok siyasi yasak kaldırılmış, baskı grubu olgusunun tanınması sağlanmış ve seçmen yaşı düşürülmüştür. Ancak bu Anayasa değişikliğiyle 1982 Anayasası'nın temel hak ve özgürlükle için benimsediği sınırlama rejimine dokunulmamış ve Anayasa Batılı demokrasilere nazaran, sınırlayıcı bir anlayışı yansıtır oluştan çıkarılamamıştı. Bu konudaki ilk ciddi girişim, 1998'de kabul edilen Kopenhag

Kriterleri çerçevesinde, 1982 Anayasası'nda 2001'de yapılan değişikliklerle gerçekleşmiştir (Bulut, 2007: 178-179).

Söz konusu Anayasa değişiklikleri ve AB müktesebatına uyum çerçevesinde yapılan yasal düzenlemeler, 2002'den sonra AK Parti Hükümetleri döneminde de hız kesmeden devam etmiştir. AB'ye uyum sürecinde yapılan bu yasal düzenlemeler kısa sürede semeresini vermiş ve 3 Ekim 2005'te Lüksemburg'da yapılan Hükümetlerarası Konferans'ta Türkiye AB'ye katılım müzakerelerine resmen başlamıştır (Avrupa Birliği Bakanlığı, 2012: 4-5). Bu süreçten sonra da ülkede devlet-toplum ve devlet-birey ilişkilerinde önemli demokratik gelişmelerin önünü açan birçok yasa çıkarılmış, 2007 ve 2010'da yapılan referandumlarla önemli anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir.

Çalışmada incelenen devletlerden AB'ye üyelik serüveni bakımından farklılık gösteren Türkiye, ekonomik ve sosyal uygulamalar bakımından da ayrı bir kategoride yer almaktadır. Türkiye'de milliyetçilik, devlet milliyetçiliği, devletçi ekonomi ve devletçilik ulus devletin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yaşamının şekillenmesinde daima önemli ve etkili olan kavramlardır. Milliyetçilik ve devletçilik Cumhuriyetin kurucu prensipleri olmuştur. Cumhuriyet'in başlangıcında, bu prensipler ekonomik, sosyal ve siyasi sorunların çözümü olarak görülürken, daha sonra onlara ideolojik ve dogmatik anlamlar yüklenmiştir. Ekonomik ve konjonktürel nedenlerden dolayı ortaya çıkan devletçi ekonomi, Cumhuriyet'i kuran siyasi elitin ideolojisi olmuş ve devletçilik olarak adlandırılmıştır (Bakan and Birdişli, 2010: 372-373).

Türkiye'de yetkin bir burjuva sınıfının bulunmaması, egemen siyasi kültürü, devleti ön plana çıkaran ve bireyi ikinci plana iten bir niteliğe büründürmüş ve seçkinci-bürokratik yönetim anlayışının Türk siyasal kültürünün önemli bir boyutunu teşkil etmesine yol açmıştır. Bir kurum olarak bürokrasi çağlar boyunca tartışılan bir konu olmuş, ancak İngiltere, Fransa ve Almanya gibi Batılı ülkelerin demokrasilerinde halk ve onun seçtiği kurumlar ön plana çıkarılıp, bürokrasi ikinci plana atılarak bu sorun çözülmüşken, Türkiye'de demokrasiye geçildikten sonra bile, bürokrasi ikinci plana atılmamış, aksine zaman zaman yaşanan askeri darbelerle gücünü tazelemiştir (Bulut, 2007: 168-172). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, 28 Şubat 1997'deki post-modern

darbe ve son olarak etkisi öncekilere nazaran oldukça zayıf olan 27 Nisan 2007'deki E-Muhtıra bu duruma örnek gösterilebilir.

Ülkede izlenen devletçi ekonomiden dolayı, demokratik yapı dar bir elit tabakanın katılımıyla sınırlı kalmıştır. Yukarıda sıralanan askeri müdahalelerin ana nedenini devletçi ve kapalı ekonomilerin varlığı oluşturmaktadır. Bu ekonomik yapı askeri müdahaleleri iki yönden kolaylaştırmıştır. Birincisi, devletin üretim araçlarına sahipliği ve kapalılık belirgin bir tekdüzeliğe yol açmıştır. İkincisi de devletçi ekonominin sonucu beliren yoksulluk ve gelir adaletsizliği toplumsal galeyana yol açmıştır. Örneğin; iletişim ve ulaşımındaki kolaylıklar sonucu başta Almanya olmak üzere İngiltere ve Fransa gibi AB üyesi ülkelerin ve olanaklarının farkına varan halk, 1961 Anayasası'nın verdiği siyasi özgürlükleri, 1968 olaylarında Batı'nın aksine ekonomik hak talebinde kullanmak yerine, siyasal rejimi değiştirme çabası içerisine girmiştir. Bu da ardından gelen 12 Mart 1971 Muhtırası'nı meşrulaştırmasa da kolaylaştırmıştır (Bakan, 2009: 2102). Çünkü Batı'da Kapitalist sistemin kendisini yenilemesi sonucunu doğuran 1968 Olayları, Türkiye'de demokratik açılımları getirmek bir yana, tamamen militarize olan eylemlere dönüşmüştür. Militarize olan devrimci hareketlere karşı siyasal iktidarın sergilediği tutum yeterli görülmemekle, 12 Mart 1971 Muhtırası yapılmıştır (Göktolga, 2005: 948-951).

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nin arka planında da yine benzer etmenler etkili olmuştur. Ülkede 1960'lı ve 1970'li yıllarda izlenen "ithal ikameci" ekonomi politikasının ülke ekonomisine bıraktığı acı miras, bu dönemde izlenen yanlış iç ve dış ekonomi politikalarıyla birleşince, dış ticaret açıkları büyümeye başlamış (Şahin, 1998: 157), enerji bakımından dışa olan bağımlılık, döviz-enerji darboğazlarını daha da daraltmış, döviz ve enerji darboğazları da aramalı kıtlığı ve enerji yetersizliğini tetikleyerek üretimi büyük ölçüde sekteye uğratmış ve fazla kapasitelere yol açmıştır. Bu da üretim maliyetlerinin yükselmesine ve arzın daralmasına yol açmıştır. Buna rağmen nakdi talebin gereği kadar daralmamasından dolayı enflasyon yükselmiştir. Ayrıca bu dönemde yaşanan döviz sıkıntısı ve girdi ithalatının zayıflaması, ilaç ve tarımsal yatırım malları arzında bazı sorunlara ve nihayet üretimin tehdit altına girmesine yol açmıştır (Kılıçbay, 1991: 164). Bu dönemdeki ekonomik tabloya paralel olarak, siyasal tablo da hiç iç açıcı değildi. 1971 Muhtırası'ndan beri koalisyonlarla yönetilen ülkede, hükümetler uzun ömürlü olmamış ve sürekli

hükümet değişikliğine gidilmiştir. Bu dönemde siyasi yelpaze sağa doğru açılırken CHP'nin solculuğunu yetersiz bulan grupların Meclis dışında mücadeleye giriştiği bu dönemde, yaşanan krizler ve anarşi olaylarının gittikçe şiddetlenmesi, 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koymasına ve Türk demokrasisinin kesintiye uğramasına yol açmıştır (Demirel, 2013: 76; Bulut, 2009: 84).

Türkiye'de bunlar yaşanırken, Avrupa atmosferinde bozulan huzur ve kapalı ulus devlet modeli ve vatandaşlığın öfkeli ve ideolojik anlamı tartışılmaktadır. Türkiye'de tarihi kökenli sermaye stokunun ve girişimciliğin yetersizliği, ulus devlet yerine “devlet ulusu” doğurmuştur. Söz konusu durum, sanayi toplumuna geçen tarım toplumunda vatandaşlık kimliğinin aleyhine toplumsal anlamını değiştirmiştir. En büyük işveren olarak devletin olduğu ekonomik sistemde, devletle vatandaşlar arasındaki ilişkiler işçi-işveren ilişkilerine dönüşmüştür. İşverenlere karşı düşük gelir gruplarının haklarını savunan ve çalışma koşullarını düzenleyen Almanya, Fransa ve İngiltere gibi AB üyesi ülkelerden farklı olarak, Türkiye'de devletin işveren taraflarından en güçlüsü olmasından dolayı, devlet uygun müzakere görevini yerine getirememiştir. Oysaki yasal statüye işaret etmenin yanı sıra, hak ve görevlerle çerçevesi çizilmiş ulus devleti ihmal etmeksizin, AB gibi ulus-ötesi birliklerle ulus sorunlarının atılmasıyla vatandaşlık kıtasal bir anlama taşınabilirdi (Bakan and Akyol, 2010: 134).

Günümüzde Almanya, Fransa ve İngiltere gibi AB üyesi ülkelerde II. Dünya Savaşı sonrasında çok büyük bir ekonomik dönüşüm yaşanmıştır. Kapitalist sistemin toplumda yol açtığı sınıfsal ayrım ve gelir dağılımındaki aşırı dengesizlikler, siyasette ve sosyal yapıda özgürlük ortamının bozulmasına neden olmuştur. Ancak söz konusu Batılı ülkeler, “sosyal serbest piyasa ekonomisi” diyebileceğimiz bir sentez arayışına giderek, yeni bir üretim ve tüketim anlayışına geçmiştir. Üretim safhasında alabildiğine serbest piyasacı, ancak tüketimi tanzimde devlet müdahalesinin öngörüldüğü bir yapı benimsenmiştir. Ancak Türkiye'de, Tanzimat'tan günümüze kadar yapılagelen yanlış Batılılaşma anlayışı bu alanda da kendini göstermiştir. Kapitalist sistemin yol açtığı üretim sorununu çözen ve ortaya çıkan tüketimi tanzim sorununu da sosyal devlet anlayışıyla çözen Avrupa ülkelerine rağmen, Türkiye'de henüz kapitalist süreç, sosyal sınıflar ve mücadeleler yaşanmadan devlet eliyle sıkıntıların çözülmesi yoluna gidilmiştir. Başka bir ifadeyle

Batı'daki sosyal devlet anlayışı, adeta devletçi anlayışla özdeşleştirilmiştir. Oysaki Türkiye'de serbest demokrasiye geçilen 1950'li yıllarda, serbest piyasa ekonomisine geçilseydi, Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Batılı ülkelerle paralel olarak ekonomik, siyasal ve sosyal mücadeleler de at başı gidecekti. Ancak yapılan bu mühendislik hatası, ülkenin yaklaşık otuz yılının heba olmasına yol açmış ve Türkiye ancak 1980'de Batı'nın yaşadığı sosyal aşamaya geçebilmiştir (Bakan, 2009: 2103-2104).

Ancak 1990'lı yıllarda da devletçi siyasal söylemin Türkiye siyasetinde etkisini kısmen sürdürmüş olmasına rağmen, 2000'li yıllarda sermayedar sınıfların ve sivil toplum kuruluşlarının, medyanın, üniversitelerin, meslek kuruluşlarının güçlenmesi, siyasal kültürün gelişmesiyle bu etki giderek azalmıştır. 1990'larda bir yandan devletçi siyasal söylemin siyasal çıkmazını tanımlayan sistemsel nitelikte yönetsel ussallık ve temsiliyet krizleriyle karşı karşıya kalınmış, diğer yandan da siyaseti anlama eylemini disipline eden laik-İslami, modern-gerici, Batılı-Doğulu, global-yerel, Türk-Kürt gibi siyaseti anlama eylemini disipline eden tali karşıtlıkların giderek güçlendiği görülmektedir (Keyman, 2000: 193-195). Bu dönemde sivil toplum kuruluşları, özel teşebbüs, siyasal partiler, dernekler, sendikalar ve baskı ve çıkar grupları belli bir ölçüde canlanmış olsa da, 28 Şubat 1997'de yapılan post-modern darbeyle reel özgürlükler alanında ciddi bir gerileme yaşanmış ve baskıcı-bürokratik yönetim geleneği pekiştirilmiş ve devletin sivil ve demokratik güçler üzerindeki belirleyiciliği ve topluma müdahalesi yoğunlaşmıştır (Özipek, 2009: 100-102).

Ancak 2000'li yıllarda AB sürecini de içeren küresel ilişki ağı, ekonomik, teknolojik ve iletişimsel gelişmeler ve bu gelişmelerle birlikte diğer ülkelerde birey-devlet ilişkilerinin ne şekilde kurgulandığının artık daha rahat izlenebilmesinden dolayı, Türkiye'deki ulus devlet konusundaki tartışmalarda doğal olarak etkilenmiş, önceden tartışılmayan konular da tartışılır hale gelmiştir (Bülbul, 2006: 23-24).

Bu bölümde son olarak, çalışmada ele alınan ülkelerden İngiltere ile Türkiye'nin ulus devlet macerasında yaşadığı, ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel boyutlara uzanan, acı bir tecrübe olan terör sorununa ve buna ilişkin olarak iki ülkedeki uygulamalara değinilmesinde yarar vardır.

Aslında İngiltere'deki Kuzey İrlanda sorununun tarihi, 12. yüzyıla kadar gitmektedir. Ancak bu sorun, 16. yüzyılda İngilizlerin Katolik Kilisesinden ayrılarak, İngiliz Kilisesini kurmasıyla Kuzey İrlanda'da hem etnik, hem de mezhep bakımından iki farklı topluluğun varlık gösterdiği bir devri beraberinde getirmiş ve bu sorunun kökleşmesine yol açmıştır. Böylece günümüze dek süren, adanın kuzeyinde yer alan İngiliz Protestan nüfusla Katolik İrlandalılar arasındaki çatışma başlamış ve 1922'de İrlanda bağımsızlığını ilan ederken, Kuzey İrlanda'da İngiliz hâkimiyeti sürmüştür (Kaya, 2012: 20).

Ancak zamanla Kuzey İrlanda'da sayısı artan Katolikler, kendilerine uygulanan eşitsizliğe ve dışlanmışlığa karşı isyan etmeye başlamışlardır. Katoliklerin amacı, sadece eşitlik değil, aynı zamanda (güneydeki) İrlanda Cumhuriyeti'yle birleşmektir. Katolikler 1960'larda eşit haklar istemi ve ayrımcılığa son verilmesi için dozu gittikçe artan gösterilere başlayınca, "yerinden yönetim" ilkesine uygun olarak, faaliyette bulunan Kuzey İrlanda'nın Parlamentosu ve Anayasası askıya alınmış ve Londra'nın adadaki doğrudan etkisi daha da belirginleşmiştir. Önceleri Londra Hükümeti, yatırımları artırıp refahı yükselterek Katoliklerin tepkisini azaltacağını ümit etmiştir. Ancak nüfusun %12-13'ünü oluşturan yaklaşık 1.6 milyon dolayındaki Katolikler, kendilerine sadece bir nüfus azınlığı olarak değil, işe alınırken, ücret ödenirken, sosyal hizmetlerden yararlanırken ve konut edinirken karşılaştıkları ayrımcılık politikalarının sona ermesini istemiştir. Önceleri temel haklar ve sosyal adalet isteği şeklinde beliren gösterilere, 1968'de İrlandanın bağımsızlığını kazanmasında önemli rol oynayan IRA da katılmıştır. Katolik göstericilere polis eşliğinde gelen Protestanların da saldırması üzerine tırmanan şiddet olaylarından dolayı, Kuzey İrlanda'daki güvenlik güçlerinin yetersiz kalmasından dolayı 1969'da İngiliz Krallığı askerleri de Kuzey İrlanda'ya çıkarma yapmış, bu süreçte yukarıda değinildiği gibi, Anayasa askıya alınmış ve Parlamento'nun çalışması durdurulmuştur. Kraliyet askerlerinin Katolik göstericilere açtığı ateş sonucu gerçekleşen ölümlerden sonra, IRA'ya olan halk desteği artmış ve gittikçe güçlenip, büyüyen IRA çok sarsıcı ve kanlı eylemlere girişerek üç binden fazla insanın yaşamını yitirmesine ve otuz binden fazla insanın da yaralanmasına yol açmıştır (Ergil, 2008: 249-250).

İngiltere, IRA'ya karşı ilk başlarda güvenlik odaklı bir politika izlemiş, IRA'ya taraftar kazandıran göstericilere ateş açma, süresiz gözaltı ve işkence gibi yöntemlere başvurmuştur. Ancak edindiği tecrübeler neticesinde terörle mücadele şeklini değiştirmeye karar veren İngiltere, 1980'lerde bu sorunun çözümüne yönelik siyasi ve ekonomik girişimlerde bulunmaya başlamış, aynı zamanda güvenlik tedbirlerini de ihmal etmemiştir. Daha sonra, 1985'te İrlanda'yla imzaladığı anlaşmayla yakın işbirliğine gidilmiş ve Kuzey İrlanda'daki ekonomik şartlar iyileştirilmiştir. Daha sonra da İngiltere, İrlanda'yla birlikte ilan ettiği Downing Sokağı Bildirgesi'yle barışçıl bir çözüme vurgu yaparken, müzakere sürecine katılımı şiddeti terk etme şartına bağlamıştır. Bu süreçte Ulster'deki İngiliz askeri varlığı önemli ölçüde azaltılarak, yerine polis ön plana çıkarılmıştır. Ancak bu süreçte de, IRA'ya karşı kesintisiz bir silahlı mücadele sürdürülmüştür (Kaya, 2012: 20-21).

Ancak 1998'e gelindiğinde terörle mücadelede yeni bir döneme girilmiştir. Bu tarihe kadar terör ve suç örgütleriyle yakın bağları olan siyasi partilerle görüşmeyi reddeden İngiltere Başbakanı Tony Blair'ın silahsızlanmayı diyalog kurmanın ön koşulu olarak getirmeye karar vermesi ve IRA'nın siyasi uzantısı olan Sinn Fein'in lideri Gerry Adams'ı Başbakanlık konutuna görüşmeye davet etmesiyle terörle mücadelede yeni bir döneme girilmiş, ABD ve AB'nin de dış araçlar olarak sürece dâhil olmasıyla, süreç uluslararası bir boyut kazanmıştır. Siyasi süreçte kaydedilen ilerlemenin ekonomik kalkınmayla paralel gittiği bu dönemde, özellikle işsizlik oranının düşmesi, milis örgütlerin suç faaliyetlerini cazip kılan toplumsal nefretinde en önemli nedenlerinden birini ortadan kaldırmıştır. Bu süreçte 1998'de imzalanan Belfast Anlaşması (Hayırlı Cuma Anlaşması)'nın ardından İngiltere ve İrlanda yönetimi, genel bir affı kabul etmiş ve bu af da milliyetçi partilerin devlete olan güvenini artırmıştır (Maya, 2009: 45-45).

Belfast Anlaşması'nı izleyen süreçte inişli-çıkışlı bir süreç izleyen barış süreci, IRA'nın hala silah bırakmaması üzerine Kuzey İrlanda Başbakanı David Trimble'nin istifası ve 11 Eylül Saldırıları'nın ardından uluslararası ölçekte terörizme yönelen tepkinin artması üzerine Sinn Fein, IRA'nın silah bırakma şartına uymaması halinde ABD'yi karşısına alabileceğini ve siyasetten tecrit edileceğini gördüğünden IRA'ya silah bırakma çağrısında bulunmuş ve bu çağrının ardından IRA silahlı

faaliyetlerini sonlandıracağını ve silah bırakacağını ilan etmiş ve 2007'deki genel seçimlerden sonra, Protestanların desteklediği Demokratik Birlik Partisi (DUP) ile Sinn Fein koalisyon kurarak hükümete ortak olmuştur (Kaya, 2009: 21-22).

Türkiye'de de 1984'ten beri faaliyetlerini sürdüren, dönemsel olarak farklı büyüklükte eylemlere girişen ve farklı politikalar izleyen etnik terör örgütü PKK, gerek iç dinamiklerimizden, gerekse bazı devletlerin kendi dış politika amaçları doğrultusunda verdiği destekten dolayı gittikçe güçlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Türkiye'de de pek çok ülkede olduğu gibi, ulus devlet şekillenirken devletin varlığı ve sürekliliği açısından önemli bir öge olarak tek bir millet yaratılması gayreti içerisine girilmiştir. Ancak etnik terör örgütleri, bu düşüncüyü tersine çevirerek önce bir millet yaratıp, daha sonra devletin yaratılması gerektiğini savunmakta olup, Kürt olmanın Türk olmakla özdeş tutulamayacağını vurgulamaktadır. Ayrıca ülkede ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlarıyla uygulanan 'ayrımcılık politikaları' da etnik teröre katkı sağlamıştır. Türkiye'de İngiltere'nin yaptığı gibi ilk başlarda etnik terörü önlemek amacıyla teröre karşı şiddet uygulama ve sert yasal tedbirler alma yöntemini benimsemiştir. Ancak Türkiye'de de İngiltere'dekiyle benzer şekilde söz konusu yöntemin uygulanmasında oluşabilecek hukuka aykırılıklardan dolayı, etnik terör örgütünün halk nezdindeki popülaritesi artmıştır (Baharçipek, 2000: 14-21).

Ancak terörle mücadele konusunda gösterilen sert tavra ve kararlı direnişe, on binlerce şehit verilmesine rağmen etnik terör sorununun bitirilememesi ve hatta yer yer tırmanmasından dolayı, demokratik mücadele seçeneğine başvurulmuştur. Türkiye'de gerek iç dinamiklerden, gerekse uluslararası camianın etkisiyle ve AB'ye uyum sürecinden dolayı 1995'ten itibaren Anayasa'da ve diğer yasalarda yapılan değişikliklerle, hukuki ve kurumsal düzenlemelerle insan hakları ve hukuk devleti konusunda önemli gelişmeler kaydedilmekte, ülkede yaşayan etnik grupların birçok siyasi, sosyal, kültürel ve yasal hakkı iade edilmekte, devlet adeta geçmişiyile hesaplaşmaktadır.

Kaydedilen bu gelişmeler, hukuki ve kurumsal alanlarda yapılan yeni düzenlemelerle, baskı ve çıkar gruplarının güçlenmesiyle, ekonomide ve sosyal devlet konusunda kaydedilen gelişmelerle adeta sigortalananarak, daha köklü ve sağlam bir temele kavuşturulmaktadır. Kaydedilen bu gelişmeler, etnik terör örgütü PKK'nın sahip olduğu ve halk nezdindeki meşruiyetini sağlayan birçok argümanı

ortadan kaldırdığı gibi, terörle mücadelede demokratik mücadelenin altyapısını da oluşturmuştur. 2013'te ise, Kuzey İrlanda sorununda İngiltere Hükümeti'nin yaptığı ani manevraya benzer bir gelişme, Türkiye'de de görülmüştür. Türkiye'de devlet yetkilileriyle PKK arasında yapılan görüşmeler neticesinde, 'silahlı mücadele yerine, siyaset ekseninde çözüm' arayışlarına gidilmesi yönünde kısmen bir mutabakat sağlanmış olup, karşılıklı olarak yapılan anlaşmaların yasal ve kurumsal bir çerçevede sürdürülmesi için gerekli olan zemin hazırlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Hükümet tarafından farklı görüş ve mesleklere mensup 63 "akıl" kişi saptanarak, bu kişilerin bu süreci halka anlatması ve bu süreçte halkın desteğini kazanmaları amaçlanmaktadır.

Bu süreçte Türkiye'nin uygulamalarıyla, İngiltere'nin yaşadığı tecrübeler arasında benzerlikler görülmektedir. Her iki ülkede de başlangıçta sıkı askeri mücadelelere girişilmiş, ancak daha sonra konunun siyaset ekseninde çözülebileceği, ekonomik ve sosyal tedbirlerle de gerekli altyapının tesis edilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu yüzden Türkiye'de, İngiltere'nin yukarıda kısaca ifade edilen tecrübesinin de iyice incelenmesi gerekmektedir. Kuzey İrlanda sorununun çözümünde İngiltere'nin yaptığı gibi, siyasal süreçte kaydedilecek gelişmelerin ekonomik tedbir ve desteklemelerle paralel olarak gitmesi, Arap Baharı'ndan dolayı son yıllarda değişime uğrayan uluslararası konjonktürü de göz önünde tutarak Türkiye'nin bu sorunu kendi içinde halletmesi, demokratik mücadele uygulamalarına devam etmesi ve bu sorunun çatışmasız bir sürece taşınarak çözülmesi seçeneğinden vazgeçmemesi gerekmektedir.

9. SONUÇ

Bu çalışma AB'nin üç büyüklerinde (Almanya, Fransa, İngiltere) ve Türkiye'de ulus devletin oluşumunu, gelişimini ve AB ile değişimini, küreselleşme ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda ulus devlet ve onun ideolojisi olan milliyetçilik hakkında betimsel bir araştırma yapıldıktan sonra, küreselleşme olgusuna açıklık getirilerek, küreselleşmeyle ulus devletin etkileşimi ele alınmıştır. Daha sonra da örnek olarak ele alınan Avrupa ülkelerinden Almanya, Fransa, İngiltere ve Türkiye'de ulus devlet profili betimlenerek, bu ülkelerde ulus devletin tarihsel gelişimi ve sorunları dönemsel olarak ele alınmıştır.

Kapitalizmle tarih sahnesine çıkan ulus devletin gerçek çıkış noktası, Rönesans ve Reformasyon yüzyıllarında sosyo-ekonomik ve düşünsel yapıda görülen gelişmelerde saklıdır. Feodal düzende; üretim sisteminde ve ekonomik sistemde meydana gelen gelişmelerin neticesinde köy ekonomisinden kent ekonomisine geçişler yaşanmış ve bu sürecin sonunda kentlerde meta üretimine ve ticarete dayanan yeni bir sınıf olan burjuva doğmuştur. Coğrafi keşiflerin ve buluşların yoğunlaşması, okyanus aşırı ticaretin artması gibi kapitalizmin gelişimine kaynaklık eden gelişmeler, burjuva sınıfının güçlenmesini sağlamıştır. Güçlenen burjuva sınıfı, Feodal Düzen'de hukuksal güvencelerin olmayışından, asayişsizlikten ve ticaret olanaklarının sınırlı olmasından yakınmış olup, bu sorunlarının giderilmesi karşılığında feodal beylerle Kiliseye karşı mücadele eden krallarla ittifak yapıp, onlara para ve paralı asker sağlamıştır. Bu ittifakın neticesinde Avrupa'da merkezi krallıkların güçlü olduğu, modern devletin ilk formu olan mutlakıyetçi monarşilerin devri başlamıştır. Pazar mekanizmasının gelişimi ve üretimin yaygınlaşması için iç barışın sağlanması ve bu şekilde güvenli bir pazarın oluşturulması rolünü yerine getiren mutlakıyetçi monarşiler ekonomi politikası olarak Merkantilizmi benimsemiştir.

Merkantilizm politikalarının benimsendiği bu süreçte güçlenen burjuva sınıfı, zamanla müttefiki olan kralı zararlı olarak görmeye başlamış ve iktidarı kraldan almanın bir yolu olarak parlamenter demokrasi seçeneği üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu esnada beliren toplumsal sadakatin nereye yöneleceği ve tutunumun hangi odak noktasına dayandırılacağı sorununa, millet ögesine dayandırılması yolu

benimsenerek çözüm getirilmiştir. Ancak modern ulus devlete geçmek için Fransız Devrimi'ne kadar beklemek gerekmiştir. Fransız Devrimi'yle ulus devletin yanı sıra, onun ideolojisi olan milliyetçilik ve ulusal vatandaşlık kurumu icat edilmiştir. Fransız Devrimi'yle yükselen milliyetçilik dalgası, çok uluslu imparatorlukların liberal ve milli baskılarla yüzleşmesi neticesinde zayıflamasına, Avrupa haritasının adeta yeniden çizilmesine yol açmıştır. Milliyetçiliğin de en büyük sebeplerinden birini oluşturduğu I. Dünya Savaşı sonunda Doğu ve Orta Avrupa'da ulus inşa süreçleri büyük ölçüde tamamlanmış, ulus devlet uluslararası ilişkilerin birinci aktörü olmuştur. I. Dünya Savaşı kadar II. Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1990'larda Soğuk Savaş sonrasında da ulus devletlerin sayısı ve ulus devlete atfedilen önem artmıştır.

Ülkesel, siyasal, toplumsal, idari ve hukuki bütünlüğü, ulusal egemenliği, ulusal kimliği tarihte hiç olmadığı kadar vurgulayan ulus devletin 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendisini oluşturan kapitalist düzenin ulus-ötesi özellik arz etmesinden ve küreselleşme sürecinden dolayı şekil değiştirmesi zorunlu hale gelmiştir. Küreselleşme sürecinde bölgesel ve yerel güçler gündeme getirilmek suretiyle ulusal boyut aşındırıldığı gibi, IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketlerin etki ve müdahalesiyle ulus devletin ülke ekonomisini kontrol etmesi zorlaşmış, sosyal politikalar, uluslararası hukuk, demokrasi, insan hakları gibi birçok alanda ulus devletin yetkilerinin uluslararası kuruluşlarca denetlenmesi eğilimi artmıştır. Küreselleşme sürecinde yaratılan tek kültür cılasıyla tasfiye edilen milli farklılıklar ve aşındırılan milli gelenekler ulus devletlerin ahenk ve birliğini de olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak kapitalist birikim süreci, güvenlikten adalet, ekonomik işlerliğin sağlanması için gerekli mübadelelerin düzenlenmesinden para arzının sağlanmasına kadar çok sayıda işlevi yerine getiren ulus devlet gibi bir ortağı yok etmek istememektedir. Gerek ulusal, gerekse bölgesel ve uluslararası düzeyde güç ve otorite ilişkilerini anayasal açıdan düzenleyen ulus devleti tarihe gömeceği iddia edilen AB gibi oluşumların dahi, ulus-üstü yeni bir meşruiyet odağı yaratma potansiyeline sahip olmadığı görülmüştür. Ancak AB gibi ulus-ötesi düzeyde işleve sahip olan örgütler, ulus devletin barışçıl olmayan tutumunu yumuşatmada ve ulus devleti uzlaşmaya zorlamada etkili olmuşlardır.

Ayrıca ulus devletin ideolojisi olan milliyetçiliğin de Sosyalizm'in 21. yüzyılı göremeden trajik bir şekilde çökmesi neticesinde tekrar büyük bir etki uyandırdığı, dünyada ve Türkiye'de tehdit algılamalarının artması, Avrupa'da sol akımların yıpranarak aşırı sağ tepkinin yükselmesi ve son yıllarda yaşanan ekonomik krizler nedeniyle milliyetçilik ve ırkçılığın artış gösterdiği, neredeyse tamamına yakını koalisyonlarla yönetilen Avrupa'da milliyetçi ve ırkçı partilerin kilit parti konumuna yükseldiği sonucuna erişilmiştir.

Dolayısıyla çalışmanın “ulus devlet küreselleşme olgusundan etkilenmesine rağmen, gerek kapitalizmin ona attığı önemden, gerekse yapısında barındırdığı dinamiklerden dolayı küreselleşmeyle başa çıkacak potansiyele sahiptir” şeklindeki birinci denencesinde ve “kapitalizm, ulus devleti ortadan kaldırmaktan ziyade, ulus devleti dönüştürmekte ve ona yeni roller biçmektedir” şeklindeki ikinci denencesinde yer verilen savlar, çalışmada küreselleşme konusunda benimsenen “dönüşümcüler”in bakış açısıyla ele alındığında, büyük ölçüde doğrulanmıştır.

Kısacası, ekonomik bakımdan kapalı ve korumacı ulus devletlerin küreselleşmeye ve küresel sermayeye zarar vermeye başlaması, ulus devletin ekonomik anlamda optimal olmadığı ve dışa açılması kanaatini artırmış, kapalı ulus devletin küreselleşmeyle uyumlu olmadığı anlaşılmıştır. Ulus devletin siyasal, sosyal ve kültürel anlamda uluslararası sisteme yön vereceği kesindir. Ancak yeni ulus devlet modelinin ekonomik anlamda dışa açık, dünya ticaretini benimseyen bir anlayış içerisinde şekillenmesi gerekir. Aksi takdirde aralarındaki köken birliğine rağmen küreselleşmeyle ulus devlet arasındaki gerginlik artarak devam edecektir. Günümüzde ulus devleti korumanın yolunun onu ekonomik olarak dışa kapatmak değil, dünya devletleriyle simetrik ekonomik ilişkiler kurmaktan geçtiğini belirtmek gerekmektedir. Ulus devletteki siyasal, sosyal, kültürel, ahlaki, geleneksel kurumların korunmasının yolu, ekonomik ilişkileri kesmek değildir. Aksine ekonomik ilişkileri sürdürmekle birlikte, küreselleşmeye engel olmayan yerel ve ulusal tedbirler almakla mümkündür.

Çalışmada ele alınan ülkelerden Almanya'nın ulus devlet profiline bakıldığında sorunlu ve çatışmacı bir yapının olduğu görülmektedir. Ulusal birliğini oldukça geç tamamlayan, federal devlet şeklinde örgütlenen bir ulus devlet olan Almanya'nın ulusçuluğu İngiltere ve Fransa ile karşılaştırıldığında; bu ülkelerde ulus

ve ulusçuluğun ortaya çıkışına neden olan en etkili öge olarak mutlakıyetçi krallıkların erkenden doğuşunun ortaya çıkardığı pazar birliği ve dolayısıyla ulusal birlik gösterilirken, merkezi hükümetin kurulmasının 1871'e kadar geciktiği Almanya'da bu ögenin Batı Avrupa'da arkasında sürüklediği sonuçlar ya oluşmamış, ya zayıf olmuş ya da tersine bir seyir izlemiştir. Merkezi hükümetin olmaması, burjuva sınıfının gelişimini geciktirdiği için, burjuva sınıfının kendine özgü istekleri güçlü bir şekilde dile getirilememiştir. Bireysel hakların diğer Batı ülkelerindeki gibi yeni isteklerin birinci basamağını oluşturmadığı, başka bir ifadeyle milliyetçiliğin demokratik olmadığı Almanya'da, toplumsal sadakatin Batı ülkeleriyle benzer şekilde millete dayandığı, ancak onu çok aşan bir toplumsal değere erişen bir devlet kaynağına dayandığı görülmüştür. İngiltere ve Fransa gibi kolonyal bir güç olmayan Almanya'nın geç de olsa paylaşılan dünyada yeni sömürgeler elde etmek için girişimleri başarısızlıkla sonuçlanınca, Almanya henüz sanayileşemeyen ve zengin kaynaklara sahip olan geleneksel imparatorluklara göz dikmiştir. Almanya'nın izlediği bu emperyal politikalardan dolayı ülke, komşu ülkelerle sürtüşmelere girmiş ve ülkeler arasında askeri ittifaklar doğmuştur. Bu da beraberinde I. ve II. Dünya Savaşları'nı getirmiştir.

Kapitalizmin kendisini ilk yineleyemediği ülke Almanya olmuştur. Bunun nedeni de yukarıda değinildiği gibi, Almanya'nın kolonyal bir güç olmaması, haliyle pazar ve hammadde ihtiyacının büyüyen kapitalist düzenin kitle üretimine elvermemesidir. Bu nedenle kapitalist sistem Almanya'da krize girmiştir. Bu da şehir devletinde optimal üretim büyüklüğüne ulaşmak için geçinen ulus devleti ekonominin ötesinde siyasi, ideolojik, sosyal bir mit haline getirmiştir. Kapitalizm kendisine ihtiyaç duyduğu ulus devleti yaratmış, ancak krize girince ulus devleti adeta bir canavara dönüştürmüştür. Hitler dönemi Almanya'sı bu durumu çok iyi yansıtmaktadır. Başlangıçta bir noktaya kadar az ya da çok yayılmacı emperyalist evresindeki klasik ulusçuluk çizgisinde olan Hitler, daha sonra ulus fikrini adeta ölüm saçan ırksal bir ideolojiye dönüştürmüş, kendi ülkesinde diktatörlüğünü ilan ettikten sonra Avrupa ülkelerini de tedirgin etmiştir. İşgalci ve saldırgan politikalar izleyen Hitler, bitmek bilmeyen imparatorluk arzusuna ulaşmak isteyen Japonya ve İtalya'yla üçlü mihver devletleri adındaki birliği oluşturarak işgal faaliyetlerini

hızlandırmış, mihver devletlerin bu hırsı da yüz binlerce kişinin öldüğü ve yaralandığı II. Dünya Savaşı'na yol açmıştır.

Ulus duygusunun ve ulusçuluğun ulus devletten önce geliştiği Almanya'da ulus fikri başlangıçta ne siyasal, ne de soyut vatandaşlık fikriyle bağlantılı olmuştur. Başlangıçta devletini arayan Alman ulusu, siyasi değil, etnik ve kültürel bir nitelik taşımaktadır. Oysa Fransa'da ve İngiltere'de devletleşme ve uluslaşma süreçleri Almanya'dan farklılık göstermektedir. Ulusallık anlayışının devlet merkezli ve asimilasyoncu olduğu Fransa'da milletin oluşumu, Fransız tacının artan iktidarıyla paralellik göstermiştir. Başka bir ifadeyle Fransa'da devlet milleti yaratmıştır. Vatandaşlığa kabulde hem kan bağı, hem de toprak ögesinin dikkate alındığı Fransa'da, ekonominin birleştirici etkisinden, teritoryal merkezileşmeden ve ülke içindeki eşit yasal haklardan ve kamusal kitlesel eğitim sisteminden dolayı, daha geniş siyasi kültüre sahip bir birlik meydana gelmiştir. İngiltere'de ise, taç, millet ve mezhebin aynılığı toplumun entegrasyonunu hızlandırmıştır. Dil ve dinin yanında müşterek geçmiş, fedakârlıklar ve müştereken atılmış büyük adımlar da bu entegrasyona ve milletin yapılanmasına katkı sağlamıştır. Etnik köken veya ırklar tarafından ayrılan gruplarla yaşayacak kadar esnek bir millet anlayışına dayanan İngiltere'de, Fransa'nın aksine güçlü bir merkezîyetçilikten uzak durulmuştur. İngiltere'de burjuvazinin çok erken güçlenerek bütün bölgeleri ekonomik ve kültürel bakımlardan etkisi altına almasından dolayı Fransa'daki gibi asimilasyon uygulamasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca Almanya'daki gibi ulus devlet, ekonominin ötesinde siyasi, ideolojik, sosyal bir mite dönüşmemiştir.

Ülkesel kimliğin oluşum sürecinin İngiltere, Fransa ve hatta Almanya gibi Avrupa tipi ulus devletlere göre ve nispeten yakın bir tarih içinde şekillendiği Türkiye'de devlet her ne kadar Osmanlı Devleti'nin mirasına dayansa da, ülkenin tarihinde hiçbir zaman Batı'daki gibi gerçek anlamda bir sömürgeleşme sürecinin yaşanmaması ve ulusal bağımsızlık ve modernizasyon süreçlerinin taşıyıcı aktörünün bir sosyo-ekonomik sınıf olmamasından dolayı, ulus devlet Kemalistlerin zihinlerinde kurulmuş ve bu süreç devam etmektedir. Türkiye, Fransız Devrimi'nden etkilenecek milli kimlikte maddi unsurlardan çok soyut, moral ve manevi unsurları ön plana çıkaran sivil milliyetçilik unsurlarını benimseyen, hem de daha sonra

Alman ve İtalyan etnik milliyetçiliklerinden de etkilenerek zamana göre bu iki milliyetçilik modelinin karışımına sahip olan bir ülkedir.

Türk modernleşmesinin ve kuruluş sürecinin en büyük aktörü olan Atatürk'ün devlet teorisi de, Avrupa ülkelerinden farklılık göstermektedir. Devlet teorisinin merkezinde güçlü devlet ilkesi yer alan Atatürk, güçlü devlet olmayı modernleşmeyle bir tutmuş, modernleşmeyi devletin varlığı ve güvenliğinin temel aracı olarak algılamış, bu da devlet dışındaki bütün değer ve olguların bu amacın aracına dönüştürülmesiyle sonuçlanmıştır. Türkiye’de ulus devletleşme süreci, geçmişi reddederek ve Batılılaşma ekseninde sürdürülmüş, ülkenin kuruluş safhasında vazifelerle borçlu yurttaş profili oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca merkezde yer alan devletin inşa ettiği resmi Türk kimliği dışında kendini algılayan unsurların devletin varlığına karşı bir tehdit olarak algılandığı, varlığını ve meşruiyetini toplumsal mutabakata dayandırmayan devletin sürekli olarak düşman türeterek onlara karşı mücadele ederek meşruiyetini sağladığı, izlenen bu politikalara karşı çıkan sınıfları meşru zeminden uzak tutmasından dolayı, bu sınıfların sisteme karşı direndikleri ve onunla ayrılmaya başladığı, devletin değişim ve statükoyu korumak amacıyla sürekli toplum mühendisliğine başvurduğu, kendisine “ötekiler” türeterek gerçek/hayali mücadelelere girerek varlığını sürdürdüğü görülmüştür.

Bu nedenle çalışmanın “Türkiye’de ulus; Türk tarihindeki gerçeklere aykırı olarak tarih, kültür, vatan, soy, dil gibi argümanlardan birine/birkaçına dayalı olarak tanımlandığından; ülkenin resmi/ideolojik yapılanmasında, ulusu oluşturan sosyal grupların kurucu ve bütünleştirici rolüne gerekli önem atfedilmediğinden; “merkez”de yer alan devletin inşa ettiği resmi Türk kimliği dışında kendini algılayan unsurlar, devletin varlığına karşı bir tehlike olarak algılandığından ulus devlet Türkiye’de sorunlu bir alana dönüşmüştür” şeklindeki dördüncü denencesinde belirtildiği gibi, merkezi devlet tarafından inşa edilen Türk ulusu tarih, kültür, soy, dil gibi argümanlardan birine/birkaçına dayandırıldığı için, ülkenin resmi/ideolojik yapılanmasına farklı etnik/sosyal/dinsel grupların kurucu ve bütünleştirici rolünden çok, tek tipleştirici bir ulus profili ortaya konmaya çalışılmış olup, ulus devletin temel dinamikleri arasında ekonomik bütünleşmeye yer verilmemesinden ve Avrupa’nın erken dönemde gerçekleştirdiği milletlerarasıcılığa geçilememesinden dolayı, ulus devlet “ötekileştiren” ve sorunsallaşan bir alana dönüşmüştür.

Türkiye gibi baskın merkezi karaktere sahip bir yönetim yapısı olan Fransa’da, bu yapı esnetilerek merkezi yönetime ait birçok yetki yerel yönetimlere devredilmiş ya da birçok yetkiyi merkezi yönetim yerel yönetim birimleriyle ortaklaşa kullanmaya başlamıştır. Bu değişiklikte Fransa’nın öncülüğünde kurulan AB’nin zorlaması ve ülkenin kendini AB’ye uyarlaması da etkili olmuştur. Fransa’da V. Cumhuriyet döneminde yapılan anayasa değişikliğiyle bölge valilikleri kurulup, bölgelere tüzel kişilik verilmiş, yerel yönetsel özgürlükler artırılmıştır. Benzer nitelikteki gelişmeler İngiltere’de 1997’den itibaren “yeni” sıfatını almış olan İşçi Partisi döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde yerelleşme yönünde önemli adımlar atıldığı gibi, AB içinde de daha etkili ve etkin bir konuma gelinmesi hedeflenmiştir. 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasının ardından 1990’da birleşen Almanya da, sorunlu-çatışmacı ulus devleti büyük ölçüde revize etmiştir. Başlangıçta etnik Almanlar vatandaşlığa kabul edilip, yabancılar dışlanmışken, 1998’den sonra vatandaşlıkta “kan hakkı prensibi”nin yanı sıra, “toprak hakkı” prensibi de getirilmiştir. Almanya’da her ne kadar geçmişten beri etnik ulusçuluk belirgin bir şekilde hissedilmiş ve ekonomik gerekçelerle dirilmiş olsa da, Alman yönetim sistemi oldukça demokratik ve serbestîye dayanan bir sistemdir. Demokratik katılım konusunda da Almanya, yabancılara Fransa’ya nazaran daha çok hak tanıyan, geçimsiz ulus devleti gerek yönetsel, hukuki, siyasal, iktisadi ve kültürel alanda yaptığı iç revizyonlarla, gerekse Avrupalılığa ve Avrupa bütünleşmesine atfettiği önemle büyük ölçüde dünyaya entegre etmiştir.

Dolayısıyla federal olmanın bile ulus devleti zedelemeyeceği, haliyle ulusal bilincin bir ırkla, yerel bir bağlılıkla alakalı olmadığını, yeni dünyanın gevşek, fakat güçsüz olmayan federasyonlara gebe olduğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Kaldı ki bu tür devletlerin başta ABD ve Almanya olmak üzere ulusal niteliklerinin gittikçe daha güçlendiğini ve dünyada daha çok söz sahibi olduklarını görmekteyiz. Küçük, kapalı, homojen bir ulus devlet anlayışının zayıflığa ve bağımlılığa işaret ettiği söylenebilir. Üçüncü dünya ülkelerine bakıldığında söylem olarak bağımsızlığı vurgulayan, küçük ulusların hiçbirinin bağımsız bir dış politika ve dış ekonomik politika izleyemediği görülmektedir.

Çalışmada ele alınan ülkelere Almanya, Fransa, İngiltere ve Türkiye’de ulus devletin tarihi serüvenine bakıldığında, ekonomik gelişmişliğin modern ulus

devletin oluşumuna ve işleyişine olumlu katkı yaptığı daha iyi anlaşılmaktadır. Kapitalist sistemin kendisini yinelemeyerek krize girmesi, üçüncü dünya ülkelerinde kapitalizme tepkilerin oluşmasına yol açmış ve kapitalizmle emperyalizmi özdeşleştiren ülkelerde, devletçi ekonomilere sahip Nasyonal Sosyalist rejimler inşa edilmiştir. Türkiye’de de milliyetçiliğin yanı sıra, devletçilik Cumhuriyet’in kurucu prensipleri olmuştur. Ancak Cumhuriyet’in başlangıcında ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların çözümü olarak görülen bu prensiplere, daha sonra ideolojik ve dogmatik anlamlar yüklenmiştir. Türkiye’de tarihi kökenli sermaye stokunun ve girişimcilerin yetersizliği ulus devlet yerine devlet ulusu doğurmuştur. Türkiye’deki devletçi ve kapalı bir ekonomik yapının varlığından dolayı burjuvazi, sivil toplum örgütleri ve baskı-çıkar gruplarının zayıf olması sebebiyle demokrasiyi sık sık askıya alan askeri müdahaleler meşru görülme de kolaylaşmıştır. Kapitalist süreç, sosyal sınıflar ve mücadeleler yaşanmadan devlet eliyle sıkıntıların çözülmesi yoluna gidilen Türkiye’de, Batı’daki sosyal devlet anlayışı adeta devletçi ekonomiyle özdeşleşmiştir. Ülkede serbest demokrasiye geçişle, serbest piyasa ekonomisine geçiş aynı tarihlerde gerçekleşmediğinden Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Batı ülkeleriyle paralel ekonomik, siyasal ve sosyal mücadeleler ve gelişmeler gerçekleşmemiştir.

Yukarıda değinildiği gibi, çalışmada ele alınan ülkelerden Almanya, Fransa ve İngiltere gibi Avrupa ülkeleri arasında sömürgeler konusunda yaşanan anlaşmazlıklar ve yeni sömürgeler elde etme yolunda yaşanan yarışlar birçok çatışmaya, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı’na yol açmıştır. Ayrıca aşırı kapitalist uygulamalardan dolayı, vatandaşlık uygulamalarında kan bağı esasına göre vatandaşlığı düzenleyen veya toprağa dayalı aşırı-sert uygulamaların olduğu seçkinci uygulamalar söz konusudur. Ancak II. Dünya Savaşı’ndan sonra geçimsiz ulus devleti dünyaya entegre edebilmek amacıyla Avrupalılık ön plana çıkarılmış, demokratik, liberal vatandaşlık uygulamalarına gidilmiştir. Ayrıca ulusal güvenliği ekonomik canlanmayla bağdaştırmak, Avrupa ülkeleri arasındaki tarihten gelen düşmanlığı ortadan kaldırmak, savaşların tekrar edilmesini önlemek amacıyla Avrupa bütünleşmesini öngören askeri, ekonomik ve siyasi örgütlenmelere gidilmiştir. Her ne kadar Almanya ve Fransa gibi Avrupa bütünleşmesinde öncü olan ülkelerle İngiltere gibi Avrupa bütünleşme sürecine sonradan dahil olan ülkelerin

Avrupa bütünleşme sürecinde genişleyerek büyümeyle derinleşerek bütünleşme konusunda farklı düşünmesine ve her konuda ortak davranmamasına rağmen, Avrupa ülkelerinin başta AB olmak üzere, bölgesel ya da ulus-ötesi bütünleşmeye ihtiyacı olduğu bir gerçektir. Tecrübeler göstermektedir ki, sosyalistlerin sınırsız ve sınıfsız bir toplum düşüncesi ve aşırı sağcıların kapalı-baskıcı ulus devlet düşüncesi de hayal olmaktan öteye gidememiştir. Bu yüzden dünya siyasi ve ekonomik nizamının baş aktörü olan ulus devletin ulus-ötesi taahhütlerle ehlileştirilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda çalışmanın “ekonomik gelişmişliğin modern ulus devletin oluşumuna doğrudan ve olumlu katkısı olmakta, aşırı kapitalist uygulamalar ulus devleti aşırı seçkinci ve geçimsiz kılmakta olup; Avrupa ülkeleri II. Dünya Savaşı sonrası ‘geçimsiz ulus devlet’i dünyayla entegre edebilmek ve savaşları anlamsız kılmak için iç ve dış siyasal yapılanmada revizyona gitmişlerdir. Bu bağlamda Avrupa ülkelerinin AB’ye uygun bir yapıya, dünyada bölgesel ya da kıtasal ulus-ötesi birleşmelere ihtiyacı vardır” şeklindeki üçüncü denencesinde ileri sürülen savların büyük ölçüde geçerliliğini sürdürdüğü sonucuna erişilmiştir.

Çalışmada ele alınan Avrupa ülkelerinde ulus devletin oluşum sürecine bakıldığında, ulus devletin Kapitalist birikim süreci içinde toplumda beliren yeni sosyal sınıf olan burjuvanın ve piyasa ekonomisinin ortaya çıkan gereksinimlerinin karşılanması için gerekli olan rolleri yerine getiren mutlak monarşilerin ardından, Fransız Devrimi’nden sonra sayısı ve kendisine atfedilen rolün gittikçe arttığı önemli bir aktör olduğu görülmektedir. Bu bakımdan ulus devlet, ekonomik gelişmenin gereği ve sonucuyken, Türkiye’de modernleşmeyle Batılılaşmayı eşdeğer tutan başta Atatürk ve Cumhuriyet’in diğer kurucu siyasi eliti, Batı gelişme modelinin vazgeçilmez unsuru olarak burjuvaziyi güçlendirmek için Batı’nın yaşadığı Aydınlanma ve Sanayi Devrimleri’nin sonuçlarını ülkeye getirmek amacıyla ulus devlete ihtiyaç duymuştur. Türkiye’de ulus devleti oluşturmak ve şekillendirmek amacıyla yapılan Atatürk Devrimleri’ne köken bakımından bakıldığında da, bu devrimlerin Avrupa ülkelerinde olduğu gibi toplumsal ve ekonomik değil, siyasal ve ideolojik nitelikli olduğu, ancak sonuç olarak toplumsal ve ekonomik bir görünüme kavuştuğu görülmektedir. Çünkü Atatürk Devrimleri, başta Fransa olmak üzere, diğer Avrupa ülkelerinde yaşanan devrimlerden farklıdır. Ne bu devrimlere öncülük eden Atatürk bir burjuvadır, ne de onun arkasında güçlü bir burjuvazi vardır. Çünkü

Türkiye’de Atatürk siyasal iktidara el koyduktan sonra, oluşmakta olan burjuvazinin güçlenmesine ve siyasal iktidarla bütünleşmesine yardımcı olmuştur. Bu yüzden çalışmanın “Batı’da ekonomik gelişme ve kapitalist süreç ulus devlete ihtiyaç duymuşken, Türkiye’de ekonomik gelişmenin sağlanması düşüncesi de ulus devletin kuruluşunda etkili olmuştur. Dolayısıyla Batı’da ulus devlet ekonomik gelişmişliğin gereği ve sonucu iken, Türkiye’de sebep ya da nedenleri arasında yer almaktadır.” şeklindeki beşinci denencesinde belirtildiği gibi, Batı’da ulus devlet ekonomik gelişmişliğin gereği ve sonucuyken, Türkiye’de ekonomik gelişmişliği ve daha doğrusu burjuvaziyi yaratmak amacıyla ulus devlete ihtiyaç duyulmuştur.

Takdir edilmelidir ki, ulus devlet gibi hassas bir konu şüpheli olmamızı gerektirmektedir. Ulus devletin tek bir standardı olmadığından, onun yandaşı veya karşıtı olmak anlamsızdır. Burada en büyük sorun, ulus devletin dünyayla entegre olmuş, barışçıl, sosyal haklara saygılı, iç hukuk ve uluslararası hukuka riayet eden bir şekilde nasıl dizayn edileceğidir. Bu noktada ulus devletin meşruiyet kaynağının topluma dayandırılmasına, ülke içindeki etnik, siyasi, sosyal ve kültürel farklılıkları öteleyen ekonomik çıkarların ve işbirliğinin ön plana çıkarılmasına, çağın gereği olarak ekonomik anlamda dışa açık ve esnek ulus devlet yapılarının öncelenmesine özen gösterilmelidir. Ulus devletin barışa, insan haklarına, hukuka ve demokratik normlara uyumlu bir forma büründürülmesi için, bu konularda uluslararası çapta kabul ve saygı gören AB ve BM gibi ulus-ötesi oluşumlara kapılarını kapamaması ve bu kuruluşların gereklerini yerine getirmesi, desentralizasyona giderek merkezi yönetimin daha işlevsel bir hale dönüştürülmesi, yerel yönetimlerin ve yerel katılımın ön plana çıkarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ACAR, Ayla (2012), “12 Mart (1971) Döneminde Muhalif Bir Dergi: Ortam”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 42, s. 1-18.
- ACAR, Mustafa, Ömer DEMİR (2005), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Adres Yayınları.
- ACARTÜRK, Ertuğrul, Ramazan KILIÇ (2011), “Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların İktisadi ve Siyasi Perspektiften Analizi”, *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 2, s. 1-21.
- ADADAĞ, Özen Ülgen (2013), “Türk Siyasal Yaşamında Anayasal Gelişmeler”, Ahmet Demirel, Süleyman Sözen (Der.), *Türk Siyasal Hayatı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 96-119.
- ADLI, Ayşe (2012), “3 Asrın Hikâyesi Bir Kese Kâğıdında”, *Aksiyon*, Sayı: 942, s. 34-43.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2006), *Ulus Devlet ya da Halkın Egemenliği*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- AĞTAŞ, Özkan (2007), “Ortanın Solu: İsmet İnönü’den Bülent Ecevit’e”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Sol*, Cilt: 8, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 194-221.
- AHMAD, Feroz, Bedia TURGAY AHMAD (1976), *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- AHMAD, Feroz (2011), *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, (Çev.) Yavuz Alogan, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AKAT, Asaf Savaş (1995), “24 Ocak İstikrar Programı”, <http://akat.bilgi.edu.tr/pdf/00-1995-2.pdf>, İnd. Tarihi: 04.06.2011.
- AKBULUT, Örsan Ö. (2011), “Küresel Dönemde Ulus Devlet ve Mülki İdari Yapılanma”, *İdarecinin Sesi Dergisi*, Sayı: 143, s. 34-35.
- AKCA, Zümrüt (2005), *Ulus-Devlet ve Küreselleşme İlişkisi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Sivas, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- AKÇA, Gürsoy (2005), “Postmodernite ve Ulus Devlet”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 2, s. 232-257.
- AKÇA, İsmet (2013), “Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkileri”, Ahmet Demirel, Süleyman Sözen (Der.), *Türk Siyasal Hayatı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 170-199.
- AKÇAY, Ekrem Yaşar (2012), “1970’lerde Siyasi Partilerin Gözüyle Türkiye’nin AET’ye Bakışı: AP, CHP, MHP, MSP, DP2, TKP Örnekleri”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, s. 25-45.
- AKDEMİR, Ferhat (2010), “Aydınlanma ve Modernitenin Romantik Eleştirmeni: Jean Jacques Rousseau”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 44, s. 61-72.
- AKKAYA, Bülent (2012), “Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Kore Savaşı”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 28, s. 1-20, www.akademikbakis.org/28/11, İnd.Tarihi: 23.12.2012.
- AKKOR, Mahmut (2012), “Dini Bir Müessesenin Sonu: Hilafetin İlgası”, *History Studies*, Volume: 4, Issue: 1, pp. 15-28.
- AKIN, Ahmet (2012), “İngiliz Stratejisi Tarihten Bugüne İngiliz Stratejisi ve İngiliz Stratejisini Belirleyen Esaslar”, http://www.stratejikanaliz.com/kategoriler/dis_politika/ingiltere/ingiliz_stratejisi.htm, Erişim Tarihi: 27.12.2012.
- AKIN, Fatih (2006), *Türkiye’de Azınlık Politikaları & 6-7 Eylül Olayları*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- AKPINAR, Aylin (2011), “Toplumsal Değişme ve Küreselleşme”, Bilhan Kartal ve Belkıs Kümbetoğlu (Der.), *Yeni Toplumsal Hareketler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, s. 2-31.
- AKSAKAL, Hasan (2010), “Türk Modernleşmesinin Ambivalent Doğası: Modernleşme, Milliyetçilik, Medeniyet İlişkisi Üzerinden Türkiye’yi Okumak”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Volume: 2, Number: 1, pp. 245-264.

- AKŞEMSETTİNOĞLU, Gökhan (2011), “Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 1-18.
- AKTAN, Hamza (2010), “İngiltere Seçimleri: Galip Yok, Mağlup Çok”, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=995577&CategoryID=81>, Erişim Tarih: 04.11.2012.
- AKTAŞ, Murat, (2012), “Avrupa’da Milliyetçiliğin Yeniden Yükselişi ve Türkiye’nin AB’ye Üyelik Çabaları”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay., s. 820-834.
- AKTÜRK, Şener (2006), “Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek-Etnili, Çok-Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler”, *Doğu Batı*, Sayı: 38, 23-53.
- AKYOL, Ender (2012), “Türk Siyasal Yaşamında Değişen Siyasi Aktörler Tükenmeyen Kalkınma Hedefi”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay., s. 429-444.
- ALAKEL, Murat (2011), “İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 5, Sayı: 9, s. 1-30.
- ALGANER, Yalçın, Müzeyyen Özlem Çetin (2007), “Avrupa’da Birlik ve Bütünleşme Hareketleri”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 2, s. 285-309.
- ALP, Salih (2009), “Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, s. 265-279.
- ALPTEKİN, Coşkun (1978), “Erzurum Kongresi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 35-49.
- “Almanya” (2009), <http://tr.wikipedia.org/wiki/Almanya>, Erişim Tarihi: 13.08.2012.
- ALTAN, Cemal (2008), “Türkiye’de Erken Genel Seçimleri Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 16, s.143-158.
- ALTAŞ, Sedat (2011), *Çarıklı Demokrasi*, İstanbul: İkinci Adam Yayınları.

- ALTINTAŞ, Ömer Faruk (2008), “Avrupa Birliği’ne Aday Ülke Olarak Türkiye’de AB Uyum Yasalarının İç Hukuka Etki ve Katkısı”, <http://www.abgm.adalet.gov.tr/ekutuphane/AB%20uyum%20yasalar%C4%B1n%C4%B1n%20i%C3%A7%20hukuka%20etkisi%20ve%20katk%C4%B1s%C4%B1.pdf>, İnd.Tarihi: 11.1.2012.
- ALTUN, Fahrettin (2009), “22 Temmuz’dan 29 Mart’a Siyasal Partiler Değişim ve Statüko Kıskaçında Ak Parti”, *SETA Analiz*, Sayı: 6, s. 3-22.
- AMIN, Samir (2007), *Avrupa Merkezilik*, (Çev. Mehmet Sert), İstanbul: Çiviyazıları Yayınevi.
- ARAKON, Maya (2009), “Türkiye ve Avrupa Birliği’nde Ulusal Kimlik ve Azınlık Sorunları: Batı Avrupa Deneyimi ile Türkiye’deki Kürt Sorununun Karşılaştırmalı Analizi”, Senem Aydın Düzgit, Ayhan Kaya (Der.), *Fransa ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyalogu*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 35-56.
- ARI, Kemal, (1999), “Türkiye’de mübadele Dönemi Toprak Mülkiyeti ve Tarımda Değişim”, Oya Baydar (Der.), (1999), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- ARI, Mehmet (2012), “Türk Sağının Demokrasi Anlayışı: Altmış Yıllık Süreç”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay., s. 707-716.
- ARIK, Umut (2011), “Kıbrıs Krizi”, *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 3-21.
- ARIKAN, Zeki (1999), “Halkevlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 23, s. 261-280.
- ARMAOĞLU, Fahir (2010), *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, İstanbul: Alkım Kitabevi.
- ARSLAN, Ali (2005), “Türk Dünyasında Toplumsal Değişme ve Modernleşmenin Tarihsel-Toplumsal Temelleri: Bir Örnek Model Olarak Türkiye”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 6, s. 1-13, <http://akademikbakis.org/6/1toplum.htm>, İnd.Tarihi: 09.02.2013.

- ARSLAN, Ali (2007a), “1950’den 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesine, Genel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 1-29.
- ARSLAN, Ali (2007b), “12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 11, s. 1-29, www.akademikbakis.org/sayil1/aliarslans.htm, İnd. Tarihi: 09.02.2013.
- ASLAN, Seyfettin, Abdullah YILMAZ (2001), “Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 93-108.
- ASLAN, Taner (2010), “31 Mart Hadisesi Üzerine Vilayetlerde Çıkan Olaylar Karşısında Alınan Tedbirlere ve Askeri Faaliyetlere Dair Yazışmalar”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 28, s. 1-26.
- ARSLANER, M. Nazan, Ertuğrul ERYÜCEL (2011), “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, s. 1-20.
- ASTER, Ernest Von (2004), *Fransız İhtilâli’nin Siyasi ve Sosyal Fikirleri*, (Çev. Şennur Şenel), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ATAR, Yavuz (2005), *Anayasa Hukuku*, Konya: Mimoza Yayıncılık.
- ATEŞ, Toktamış (2007), *Siyasal Tarih*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal (2007), *Nutuk*, Ankara: Elips Kitap.
- ATILGAN, Doğan (2006), *Atatürk ve Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Eğitimi ve Türk Kültürü Konusunda Seçme Yazılar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Avrupa Birliği Bakanlığı (2012), “Türkiye-AB İlişkileri”, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=4>, Erişim Tarihi: 11.01.2013.
- “Avrupa’da İstikamet Aşırı Sağ” (2012), <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-32450-173-avrupada-istikamet-asiri-sag.html>, Erişim Tarihi: 30.04.2012.
- “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu” (2008), http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_K%C3%B6m%C3%BCr_ve_%C3%87elik_Toplulu%C4%9Fu, Erişim Tarihi: 11.09.2012.

- AYAN, Ergin (2010), “Küreselleşme-Ulus Devlet Karşıtlığının Gerçeklikleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 14, s. 75-87.
- AYDIN, Murat (2002), “Cezaevine de Başbakanlığa da Giden Yol Siirt’ten Geçiyor”, <http://arsiv.zaman.com.tr/2002/12/03/politika/h1.htm>, İnd. Tarihi: 19.01.2011.
- AYDOĞAN, Metin (2005), *Ülkeye Adanmış Bir Yaşam Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı*, İzmir, Umay Yayınları.
- BAHARÇİÇEK, Abdulkadir (2000), “Etnik Terör ve Etnik Terörle Mücadele Sorunu”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, s. 11-27.
- BAHARÇİÇEK, Abdulkadir, Gökhan TUNCEL (2011), “Terörle Mücadelenin Zorlukları ve Bu Zorlukları Aşmada Farklı Bir Yaklaşım: Demokratik Mücadele Yöntemi”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 1-16.
- BAHÇEKAPILI, Cengiz (2009), *Küreselleşme Sürecinde Güçsüzleşen Ulus Devlet – Türkiye’nin Küresel Politik İktisadı-*, İstanbul: Derin Yayınları.
- BAKAN, Selahaddin (2005), “21. Asrın Eşiğinde Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, Selahaddin Bakan ve diğerleri (Der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Bursa: Aktüel Yay., s. 1121-1141.
- BAKAN, Selahaddin (2009), “Ekonomik Model Ve Gelişmişliğin Demokrasi ve Demokratik İstikrar Üzerindeki Etkileri: II.Dünya Savaşı Sonrası Avrupa Birliğindeki Gelişmeler Ve Türkiye”, *Uluslararası Davraz Kongresi Bildiriler Kitabı*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayını, s. 2097-2107.
- BAKAN, Selahaddin, Ender AKYOL (2010), “Advanture of Citizenship : Citizenship in Nation State of European Countries and Citizenship in EU: Beyond the Nation State”, *Electronic Journal of Social Sciences*, Volume: 9, Issue: 34, pp. 116-137.

- BAKAN, Selahaddin, Fikret BİRDİŞLİ (2010), “The Analysis of Nationalism, Statism, State Nationalism and State Economy in Turkey’s Modernisation Process: Comparing the Nation State of Europe to the State Nationalism in Turkey”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1, s. 357-376.
- BAKAN, Selahaddin, Hakan ÖZDEMİR (2012), “Sosyal Politika Açısından CHP ile AKP’nin Karşılaştırılması”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, s. 22-50.
- BAKIRTAŞ, İbrahim, Ali TEKİNŞEN (2004), “Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Polisiği”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, s. 83-100.
- BAL, İhsan (2007), “PKK Terör Örgütü: Tarihse Süreç ve 28 Mart Diyarbakır Olayları Analizi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika (UHP) Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, s. 75-89.
- BAL, Oğuz (2011), “Ekonomik Sistem Olarak Kapitalizmin Evrimi ve İstihdam”, akademikpersonel.kocaeli.edu.tr/.../oguz.bal10.11.2011_15.56.52bil..., Erişim Tarihi: 23.11.2012.
- BALAMİR, Bektaş Rahşan, Ayça Gelgeç BAKACAK (2009), “Modernitenin Sosyal Kontrol Söyleminin Değişen Görünümleri”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, s. 33-48.
- BALCIOĞLU, Mustafa (2005), “Büyük Hesaplaşma: I. Dünya Savaşı”, Cemal Avcı (der.), *Türkiye Cumhuriyeti-I*, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, s. 1-127.
- BALKAYA, Fatih (2009), *1980 Sonrası Değişen Türk Milliyetçiliği*, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BALKAYA, İ. Sabri (2013), “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kurulan Dünya Düzeni ve Türkiye”, *International Journal of Social Science*, Volume: 6, Issue: 2, pp. 149-164.
- BARREAU, Jean-Claude, Guillaume, BIGOT (2006), *Tarih Öncesinden Günümüze Bütün Dünya Tarihi*, (Çev. Ayşen Özışık), İstanbul: Dharma Yayınevi.

- BAŞYİĞİT, Türkan (2007), “Anılarda Mudanya Ateşkes Antlaşması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 14, s. 177-184.
- BATAL, Salih (2010), “Almanya’da Yerel Yönetimler ve Türkiye Yerel Yönetim Yapısı İle Mukayeseli Değerlendirmesi”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 147, 1-17, <http://www.mevzuatdergisi.com/2010/03a/03.htm>, Erişim Tarihi: 28.08.2013.
- BAYAR, Celal (2010), *Başvekilim Adnan Menderes*, İstanbul: Truva Yayınları.
- BAYHAN, Halil (2006), *Ulus Devlet, Modernizm ve Postmodernizm*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Diyarbakır, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BAYKAL, C. Murat (2007), “Hukuki Boyutlarıyla Finansal Krizler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 60, s. 33-48.
- BAYMAZ, Handan (2012), “Türkiye’de 1960-1980 Döneminde Siyasal, Sosyal, Ekonomi ve Çalışma Alanlarında Meydana Gelen Değişmeler”, omerergun.com/yonetim/.../sosyoekonomikgelismeler_sunum2.pdf, İnd.Tarihi: 16.02.2013.
- BAYRAKTAR, Hatice (2007), “Osmanlı’nın Balkanlardan Çekilmesi: Savaşlar, İsyanlar ve Göçler”, *Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, Sayı: 1, s. 65-86.
- BAYRAKTAR, Cahide (2012), “Keynes ve Refah Devleti”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, s. 247-261.
- BAYRAKTAR, Özlem (2011), “Güneş Dil Teorisi: “Batı” ve “Türk” Arasındaki Sınırı İdare Etmek, *Spectrum: Journal of Global Studies*, Issue: 5, pp. 137-149.
- BAYRAMOĞLU, Sonay (2002), “Küreselleşmenin Yeni Siyasal İktidar Modeli: Yönetişim”, *Praksis*, Sayı: 7, s. 85-116.
- BAYSOY, Emre (2011), “Modernleşme ve Jeopolitik Ekseninde Doğu Sorunu”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 13, s. 43-72.
- BERGEN, Lütfi (2010), “İslamcılık ve Ulus Devlet”, <http://lutfibergen.blogcu.com/islamcilik-ve-ulus-devlet/9166912>, Erişim Tarihi: 16.09.2013.
- BERKES, Niyazi (2004), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- BİLGE, Muhittin (2012), *Batılılaşma Sivil Toplum-Cuntacılık*, Ankara: A Kitap Binyıl Yayınevi.
- BİLİK, Erol (1951), “İngiltere’de 18 ve 19’uncu Yüzyıllarda Parlamento Hükümeti ve Anayasa Islahatı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, s. 439-453.
- BİLİR, Mehmet (2003), “Aydınlanma Sürecinde Halkevleri”, *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt: 1, Sayı: 4, s. 54-65.
- BİNGÖL, Yılmaz, Şener AKGÜN (2005), “Demokratlıktan Muhafazakâr Demokratlığa: Demokrat Parti İle Adalet ve Kalkınma Partisinin Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, s. 1-33.
- BİNGÖL, Yılmaz, Mustafa Çolak (2011), “Merkez-Çevre Hala Türk Siyasetini Açıklıyor Mu?”, <http://demokratakademi.com/component/content/article/44-manet/393-merkez-cevre-hala-tuerk-siyasetini-acklyor-mu.html>, İnd.Tarihi: 07.05.2013.
- BOLAT, Bengül Salman (2005), “Fransız İnkılabı’nın Türk Modernleşme Sürecine Etkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, s. 149-167.
- BOLAT, Mahmut (2006), “Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye’nin İkili İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, s. 45-74.
- BORATAV, Korkut (2011), *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, Ankara: İmge Kitabevi.
- BOYKOY, Seher, (2011), “Türkiye’de 1935-1945 Yıllarında Tarih Öğretim Programları ve Tarih Ders Kitaplarının İncelenmesi”, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, s. 156-179.
- BOZDAĞLIOĞLU, Yücel, Çınar ÖZEN (2004), “Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 4, s. 59-79.
- BOZKURT, Birgül ve İbrahim BOZKURT (2009), “Yeni Alfabenin Kabulü Sonrası Mersin’de Açılan Millet Mektepleri ve Çalışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18-19, s. 117-135.

- BÖLÜKBAŞI, Mustafa (2012), “Milli Görüş’ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye’de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 166-187.
- BRUBAKER, Rogers (2010), *Fransa ve Almanya’da Vatandaşlık ve Ulus Ruhu*, (Çev. Vahide Pekel), Ankara: Dost Kitabevi.
- BUDAK, Mustafa (2003), *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî’den Lozan’a Dış Politika*, İstanbul: Küre Yayınları.
- BUĞRA, Ayşe (2010). *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BULUT, Feryat (2011), “68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye’de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 23, s. 123-149.
- BULUT, Nihat (2007), “Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Ekonomik İktidar Siyasal İktidar İlişkisi”, Cevat Okutan (Ed.), *Küreselleşme ve Türkiye (Türkiye’de Devlet’in Gelişimi)*, Ankara: Opus Seçkin Yayıncılık, s. 143-180.
- BULUT, Sedef (2009), “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 19, s. 73-90.
- BURAK, Begüm (2011), “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, *History Studies*, Volume: 3, Issue: 1, pp. 45-67.
- BURAN, Hasan (2005), *Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BURAN, Hasan (2012), “Devlet başkanlığı, Cumhurbaşkanlığı ve Türkiye’de Cumhurbaşkanlarının Halk Tarafından Seçilmesinden Sonraki Dönemde Siyasal Sistemin İşleyişindeki Yerleri Konusunda Bazı Senaryolar”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, s. 544-573.
- BÜLBÜL, Kudret, (2006), “Ulus-Devlet, Ulusallığın Dönüşümü ve Türkiye”, İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı (No): 35, s. 23-47.
- “Büyük Britanya Tarihi” (2012), <http://www.yeniansiklopedi.com/buyuk-britanya-tarihi-ingiltere-tarihi/>, Erişim Tarihi: 14.11.2012.

- CAN, Aydın (2008), “Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ataturk_aras.php, İnd.Tarihi: 15.02.2013.
- CANBOLAT, İbrahim S. (1994), *Uluslarüstü Siyasal Sistem Avrupa Topluluğu – Avrupa Birliği- Örneği*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yay.
- CEBECİ, İpek (2011), “Küreselleşme Yaklaşımları Kapsamında Küreselleşme Sürecinin Tarihsel Değerlendirilmesi”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 43, s. 359-384.
- CİZRE, Ümit (2004), “Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz”, Ahmet İnsel (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 156-179.
- COŞAR, Nevin (2003), “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylemleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 2, s. 1-27.
- COŞKUN, İsmail (1997), *Modern Devletin Doğuşu*, İstanbul: Der Yayınları.
- COŞKUN, Vahap, M. Şerif DERİNCE, Nesrin UÇARLAR (2010), *Dil Yarısı Türkiye’de Eğitimde Anadilin Kullanılmaması Sorunu ve Kürt Öğrencilerin Deneyimleri*, Diyarbakır: Disa Yayınları.
- ÇAĞAPTAY, Soner (2008), “Otuzlarda Türk Milliyetçiliğinde Irk, Dil ve Etnisite”, Tanıl Bora ve Murat Gültekinil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 245-283.
- ÇAĞATAY, Neşet (1983), *Makaleler ve İncelemeler*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.
- ÇAHA, Ömer (2012), “Siyasi Düşünceler ve İdeolojiler”, Davut Dursun ve Mustafa Altıoğlu (Der.), *Siyaset*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., s. 150-179.
- ÇAKMAK, Fevzi (2007), “Kuruluşundan Kapatılışına Kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi İçerisinde Köy Enstitülerine Yönelik Muhalefet”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 15, s. 221-250.
- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin (2009a), “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 22, s. 165-178.

- ÇAVUŞOĞLU, Hüseyin (2009b), “Türk Siyasi Hayatında Merkez Sağ Çizginin Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 265-278.
- ÇEÇEN, Anıl (2007), *Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti*, Ankara: Fark Yayınları.
- ÇELEBİ, Ercan (2003), “II. İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt: 11, No: 1, s. 199-214.
- ÇETİN, Halis (2002), “Egemenlik ve Hukuk İlişkisi Üzerine”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, s. 1-16.
- Çetin, Halis (2007), *Modernleşme Krizi İdeoloji ve Ütopya Arasında Türkiye*, Ankara: Orion Kitabevi.
- ÇİFTÇİ, Kemal (2007), “Tarih Kimlik ve Türkiye’nin Belleğinin Dış Politikası”, *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 97-131.
- ÇAM, Esat (1999), *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- ÇAM, Esat (2000), *Çağdaş Devlet Sistemleri*, İstanbul: Der Yayınları.
- ÇETİN, Halis (2002), “Liberalizmin Tarihsel Kökenleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, S. 3, C. 1, s. 79-96.
- ÇETİN, Halis (2007), *Modernleşme Krizi İdeoloji ve Ütopya Arasında Türkiye*, Ankara: Orion Yayınevi.
- ÇİFTÇİ, Kemal (2007), “Tarih Kimlik ve Türkiye’nin Belleğinin Dış Politikası”, *Akademik İncelemeler*, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 97-131.
- ÇOLAKOĞLU, Elif, (2006), “Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı’nda Bölge Yönetimleri”, *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 29, s. 357-369.
- ÇUFALI, Mustafa (2004), *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*, Ankara: Babil Yayıncılık.
- ÇUFALI, Mustafa (2005), “Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi: 1945-1950”, Selahaddin Bakan ve diğerleri (der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Bursa: Aktüel Yay., s. 401-429.
- ÇUFALI, Mustafa (2012a), *Türk Parlamento Tarihi TBMM- VIII. Dönem (1946-1950) I. Cilt*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

- ÇUFALI, Mustafa (2012b), *Türk Parlamento Tarihi TBMM- VIII. Dönem (1946-1950) II. Cilt*, Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- DAĞI, İhsan (2003), *Batılılaşma Korkusu*, Ankara: Liberte Yayınları.
- DAVIS, James C. (2010), *Taş Devrinden Bugüne Tarihimiz İnsanın Hikâyesi*, (Çev.) Barış Bıçakçı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- DAYI, Hüseyin (2003), *Milletleşme Işığında Türkler ve Ötekiler*, İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- DAYI, S. Esin (2003), “Erzurum Kongresi’nin Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, s. 1-17.
- DEMİR, Şerif (2010), *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes*, İstanbul: Paraf Yayınları.
- DEMİR, Şerif (2011), “Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 29, s. 331-348.
- DEMİREL, Demokaan (2006), “Küresel Eksende Devletin Yeni Kimliği: Etkin Devlet”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 60, s. 105-128.
- DEMİREL, Rukiye (2009), *Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Atatürk Dönemi Uygulamaları*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- DEMİREL, Ahmet (2013), “Çok Partili Hayat, Siyaset, Partiler, Seçimler”, Ahmet Demirel, Süleyman Sözen (Der.), *Türk Siyasal Hayatı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 60-95.
- DIAMOND, Patrick (2010), “İngiliz İşçi Partisi: İktidardan Düşmüş Yeni İşçi Partisi”, Anna Materska Sosnowska vd. (Der.), *Avrupa’da Sosyal Demokrasinin Bugünü ve Geleceği*, (Çev. Aydın Cıngı ve Ergun Aydınoglu), İstanbul: Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği Yay, s. 70-80.
- DINAN, Desmond (2005), *Avrupa Birliği Ansiklopedisi Cilt: 1-2*, (Çev. Hale Akay), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- DİLİPAK, Abdurrahman (1990), *Menderes Dönemi*, İstanbul: Beyan Yayınları.
- DİNÇ, Sait (2004), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Adana: Nobel Yayınları.

- DİNÇ, Sait (2008), “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)”, http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ataturk_aras..php, İnd.Tarihi: 26.01.2013.
- DİKMEN, Nedim (2005), “Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik ve Siyasi Sonuçları”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 137-159.
- DOĞAN, Aziz (1996), “Avrupa Birliği ve İngiliz Uluslar Topluluğu İlişkileri”, *Hazine Dergisi*, Sayı: 4, s. 29-51.
- DOĞAN, Cevdet (2008), “Klasik Liberalizmden Neo-Liberalizme Devletin Rolü Sorunsalı”, *Sosyoloji Notları*, Eylül-Ekim-Kasım Sayısı, s. 56-66.
- DOĞAN, Naci (2004), “On Yıllık Dönemde Gümrük Birliği’nin Etkileri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 79, <http://www.mevzuatdergisi.com/2004/07a/02.htm>, İnd.Tarihi: 18.03.2013.
- DOĞAN, Nejat (2002), “Dış Politika-İç Politika Etkileşimi Açısından Avrupa Bütünleşmesi: İngiltere Örneği”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 19, s. 17-34.
- DOĞAN, Nejat (2011), “Almanya’nın Avrupa’daki Konumuna Teorik Yaklaşımlar: Almanya’nın Yeniden Birleşmesinden 20 Yıl Sonra Bir Değerlendirme”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, s. 1-19.
- DOĞANAY, Rahmi (2001), “Misak-ı Milli’ye Göre Lozan”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, s. 281-294.
- DURGUN, Şenol (2000), “Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus Devlet Midir?”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 109-124.
- DURSUN, Davut (2009), “24 Ocak Kararlarını Hatırlayalım”, <http://yenisafak.com.tr/Yazarlar/Default.aspx?i=15017&y=DavutDursun>, İnd. Tarihi: 01.06.2011.
- EGE, E. Sema (2006), “Milliyetçilik ve On Dokuzuncu Yüzyıl İngiliz ve Amerikan Edebiyatı”, *Littera*, Cilt: 19, s. 69-86.

- ERCAN, Yavuz (1981), “Kurtuluş Savaşı, Savaşta Atatürk, Savaşın Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 25, s. 41-59.
- ERÇEL, Gazi, (17.02.2012), “Kriz Milliyetçilik Duygularını Artırıyor”, <http://www.haberturk.com/yazarlar/gazi-ercel/716744-kriz-milliyetcilik-duygularini-artiriyor>, 17.02.2012.
- ERDEM, Habip Hamza (2010), *Devlet-Ulus'un Sonu*, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- ERDENİR, F.H. Burak, (2010), *Avrupa Kimliği Avrupa Birliği'nin Yarım Kalan Hikâyesi*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (1999), “Milliyetçilik İdeolojisine Dair”, *Liberal Düşünce*, S. 15, http://www.ozgurtoplumundegerleri.com/res/Mustafa_Erdogan_Milliyetcilik_Ideolojisine_Dair.pdf, İnd.Tarihi: 26.11.2011.
- ERDOĞAN, Necmi (1998), “Demokratik Soldan Devrimci Sol Popülizm Üzerine Notlar”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 78, s. 22-36.
- ERGİL, Doğu (2008), *Doğu Sorunu Teşhisler Tespitler*, İstanbul: Akademi Kültür Sanat Yayınları.
- ERKAN, Süleyman (2010), “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkilerinin Özellikleri”, *SDÜ Fen Edebiyat Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 22, s. 93-115.
- ERKEN, Baki (2012), “Merkez Sağ İdeolojisi Çerçevesinde Süleyman Demirel ve Askeri Müdahaleler”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s. 31-62.
- EROĞLU, Hamza (1990), *Türk İnkılâp Tarihi*, Ankara: Savaş Yayınları.
- ERÖZDEN, Ozan (2008), *Ulus Devlet*, On İki Levha Yay, İstanbul.
- ERSANLI, Büşra (2008), “Bir Aidiyet Fermanı: Türk Tarih Tezi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 800-810.
- ERTAN, Temuçin Faik (1990), “Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Heyeti ile TBMM Hükümeti Arasındaki İlişkiler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 18, <http://atam.gov.tr/lozan-gorusmeleri-sirasinda-turk-heyeti-ile-tbmm-hukumeti-arasindaki-iliskiler/>, İnd. Tarihi: 07.02.2013.

- ERTEM, Barış (2010), “Atatürk’ün Balkan Politikası ve Atatürk Dönemi’nde Türkiye-Balkan Devletleri İlişkileri”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 21, s. 1-24, akademikbakis.org/21/12.htm, İnd.Tarihi: 06.01.2013.
- ERYILMAZ, Bilal (1996), *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: Risale Basım Yayın.
- ESMER, Gülsüm TÜTÜNCÜ (2008), “Propaganda, Söylem ve Sloganlarla Ortanın Solu”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3, s. 69-85.
- FIKIRKOCA, Ali, R., A. KALEMCİ (2011), “Küreselleşme ve Makro-Kuramsal Teori: Bir Literatür Taraması”, *İç, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, s. 177-198.
- FONTANA, Biancamaria (2010), “Napolyon İmparatorluğu ve Ulusların Avrupası”, (Çev. Rahmi Ögdül, Mesut Varlık), Anthony Pagden (Der.), *Avrupa Fikri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 136-149.
- FREI, Norbert (2005), *Führer Devleti 1933-1945 Nasyonal Sosyalist Egemenlik*, (Çev. Akın Kanat), İzmir: Politikus Yay.
- GAYTANCIOĞLU, Kaan (2013), “Türk Siyasal Yaşamında IV. Koalisyon Hükümeti (20 Şubat 1965-20 Kasım 1965)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 48-75.
- GENCER, Mustafa (2008), “Osmanlı-Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, *Turkish Studies*, Volume: 3/2, pp. 354-369.
- GIDDENS, Anthony (2000), *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- GIDDENS, Anthony (2005a), *Sosyoloji*, (Çev. Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları.
- GIDDENS, Anthony (2005b), *Ulus Devlet ve Şiddet*, (Çev. Cumhur Atay), İstanbul: Devin Yay.
- GIOGERTTI, Filiz Meşeci, Betül BATIR (2008), “İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı Döneminde Eğitim Politikaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı: 13, s. 27-56.

- GOLOĞLU, Mahmut (2007), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I 1924-1930 Devrimler ve Tepkileri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- GÖÇEK, Fatma Müge (2008), “Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 63-76.
- GÖKÇİMEN, Semra (2008), “Ülkemizde Kadınların Siyasal Hayata Katılım Mücadelesi”, *Yasama Dergisi*, Sayı: 10, s. 5-59.
- GÖKTOLGA, Oğuzhan (2005), “Dünyada ve Türkiye’de “68” Hareketi ve Sonuçları”, Selahaddin Bakan ve diğerleri (der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Bursa: Aktüel Yay., s. 937-962.
- GÖZLER, Kemal (2001), “Devletin Bir Unsuru Olarak “Millet” Kavramı”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 64, s. 108-123.
- GÖZLER, Kemal (2010), *Anayasa Hukukuna Giriş Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- GÖZLER (2012), *Devletin Genel Teorisi Bir Genel Kamu Hukuku Ders Kitabı*, Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2002), *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref (2003), *Anayasa Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- GUIBERNAU, Montserrat, (1997), *Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, (Çev. Neşe Nur Domaniç), İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- GÜL, Songül Sallan (2000), “Yeni Sağ Sosyal Güvenlik Anlayışının Tarihsel Bağlantıları: İngiltere ve Türkiye Örnekleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 3-4, s. 51-66.
- GÜLBOY, Burak Samih (2009), “Birinci Dünya Savaşı’nın Erken Döneminde İngiltere’nin Stratejik Yaklaşımının Belirlenmesi: Çanakkale’ye Harekât Kararının Alınmasının İngiltere’nin Stratejik Yaklaşımının ve Savaş Hedeflerinin Saptanması ile İlişkisi”, *Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Sayı: 9, s. 51-87.

- GÜLCAN, Nilgün (2001), “Türkiye-İngiltere İlişkileri ve İşbirliği İmkânları”, (Der. Sedat Laçiner), *Bir Başka Açıdan İngiltere*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, s. 1-66.
- GÜLEN, Ahmet (2012), “İnönü Hükümetleri’nin Kıbrıs Politikası (1961-1965)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 50, s. 389-428.
- GÜLER, Yavuz (2005), “Osmanlı Devleti Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri (1795-1914)”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, s.227-240.
- GÜMÜŞ, Musa (2008), “Anayasal Meşruti Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilig*, Sayı: 47, s. 215-240.
- GÜMÜŞLÜ, Bedi (2008), “Aydınlanma ve Türkiye Cumhuriyeti”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, s. 123-142.
- GÜNAYDIN, Gökhan (2001), “İngiltere “Sol”unda Yeni Açılımlar- Will Hutton’un “Revive A Public Realm” Makalesi Üzerine”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Sayı: 7-8, s. 3-5.
- GÜNDOĞAN, Ali Osman (2003), “Devlet ve Milliyetçilik”, *Doğu-Batı*, Sayı: 21, s.181-194.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2010), “Evrensel Dinin Millileştirilmesi: Anglikanizm ve Türk İslamı”, *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 3, s. 9-38.
- GÜNEŞ, İhsan (1999), “Birinci Dünya Savaşı”, İhsan Güneş, Cahit Bilim (Der.), *Çağdaş Dünya Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., s. 113-128.
- GÜRSES, Fatma, (2010), “Kemalizm’in Modern Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 4, Sayı: 2, s. 233-249.
- GÜRSOY, İdris (2011), “Necdetler Operasyonu’nun Perde Arkası”, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-30188-195-necdetleroperasyonunununperde%20%20%20arkasi.html>, İnd.Tarihi:06.02.2013.
- GÜVEN, İsmail (2012), “Eğitimde 4+4++ ve Fatih Projesi Yasa Tasarısı= Reform mu?”, *İlköğretim Online*, Cilt: 11, Sayı: 3, s. 556-577, ilkogretim-online.org.tr/vol11say3/v11s3m1.pdf, İnd. Tarihi: 17.03.2013.

- HABERMAS, Jurgen (2008), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları.
- HAKOV, Cengiz (2004), “Atatürk ve Türkiye’nin Modernleşmesi”, *Baltam Türklük Bilgisi*, Sayı: 1, s. 39-44.
- HEPER, Metin (2006), *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew (2011a), *Siyaset*, Çev. Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla, Ankara: Adres Yayınları.
- HEYWOOD, Andrew (2011b), *Siyasi İdeolojiler*, Çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan, Ankara: Adres Yayınları.
- HOBSBAWN, Eric J., (2009), *Fransız Devrimi’ne Bakış İki Yüz Yıl Sonra Merseillaise’in Yankıları*, (Çev. Osman Akinhay), İstanbul: Agora Kitaplığı.
- HOCAOĞLU, Durmuş (2008), “Milliyetçiliğin Küresel Çapta Yükseldiği Bir Çağda Yeni Milliyetçilik”, *Yerli Düşünce*, Sayı: 1, s. 40-45.
- HOCHWACHTER, Gustav Von (2008), *Balkan Savaşı Günlüğü “Türklerle Cephe”*, (Çev.) Sumru Toydemir, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HÜLAGÜ, M. Metin (1994), “Pan-İslamist Faaliyetler (1914-1918)”, Güler Eren (Ed.), *Osmanlı, Cilt: 2*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 556-566.
- IŞIK, Sayım, Koray DUMAN, Adil KORKMAZ (2004), “Türkiye Ekonomisinde Finansal Krizler: Bir Faktör Analizi Uygulaması”, *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 45-69.
- IŞIKLAR, Celal, (2008), “Günümüz Türkiye’inde Ordunun Askeralma Sisteminin Korunması Meselesi ve Milli Devlet (Ulus Devlet) Anlayışıyla İlişkisi”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, s. 797-821.
- İÇDUYGU, Ahmet, İbrahim SİRKECİ (1999), “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, Oya Baydar (Der.), *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul: Tarih Vakfı Yay.
- İLYAS, Ahmet, Orhan TURAN (2012), “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, *Atatürk Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 319-341.

- İNAN, Süleyman (2007), “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Süleyman İnan, Ercan Haytoğlu (Der.), Ankara: Anı Yayıncılık, 117-145.
- İNSEL, Ahmet (24.04.2002), “Aşırı Sağ Tepki Olarak Yükseliyor”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/148372.asp>, 13.01.2012.
- İREM, C. Nazım (1997), “Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi Muhafazakârlığının Kökenleri”, *Birikim*, Sayı: 74, s. 52-101.
- JOPPKE, Christian (1999), *Immigration and Nation State The United States, Germany and Great Britain*, Newyork: Oxford University Press Inc.
- KADIOĞLU, Ayşe, (2005), “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, Selahaddin Bakan ve diğerleri (der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Bursa: Aktüel Yay., s. 807-821.
- KADIOĞLU, Ayşe, (2008), “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Der.), (2008), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 284-292.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent (2009), *AKP ve Türk Sağ*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- KAPLAN, İsmail (2008), “Milli Eğitim İdeolojisi”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 788-799.
- KARA, Bülent (2009), “Savaş Hazırlayan Barış Konferansı: Londra Konferansı”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt: 3, Sayı: 5, s. 143-170.
- KARABULUT, Kerem (2005), “11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi’ne Bir Bakış”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 27, s. 325-339.
- KARABULUT, Kerem (2011), “Özal Dönemi Türkiye’nin Ekonomi Politikası”, *Turgut Özal Uluslararası Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Yay., s.978-1008.
- KARAHANOGULLARI, Yiğit (2010), “Birleşik Krallık’ta Siyasi-İktisadi Dönüşüm ve Kamu Mali Krizi”, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt: 21, Sayı: 77, s. 143-170.

- KARAHASANOĞLU, Cihan OSMANAĞAOĞLU (2011), “Mecelle-i Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, s. 93-124.
- KARAKAŞ, Esen (2012), “Güldal Mumcu’nun Kitabında Çok İlginç Bir Detay”, <http://haber.stargazete.com/yazar/guldal-mumcunun-kitabinda-cok-ilginc-bir-detay/yazi-708096>, İnd.Tarihi: 31.10.2012.
- KARAKOÇ, Ercan (2009), “Atatürk’ün Hatay Davası”, *Bilig*, Sayı: 50, s. 97-118.
- KARAL, Enver Ziya (1996), *Osmanlı Tarihi IX. Cilt İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARLUK. S. Rıdvan, Rıdvan TONUS (1998), “Avrupa Birliği, Euro ve Geleceği”, *Anadolu Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1-2, s. 261-293.
- KARLUK, Rıdvan S., (2003), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- KARPAT, Kemal H., (2009), *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (Çev. Güneş Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.
- KARTAL, Sadık (2008), “Toplum Kalkınmasında Farklı Bir Eğitim Kurumu: Köy Enstitüleri”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, s. 23-36.
- KASIMOĞLU, Alper (2013), “Milliyetçilik ve Dil Milliyetçiliğinin Başarı ve Başarısızlıkları”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 5, s. 161-173.
- KAŞTAN, Yüksel (2006), “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Partili Dönemden Çok Partili Döneme Geçişte CHP’nin Yönetim Anlayışındaki Gelişmeler (1938-1950)”, *A.K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, s.123-140.
- KAYA, Ayhan (2007), “Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Siyasal Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar”, Erkan Doğan ve Semra Cerit Mazlum (der.), *Sivil Toplum ve Dış Politika: Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler*, İstanbul: Bağlam Yayınları, s. 57-76.
- KAYA, Dilek Göze, Ayşe DURGUN (2009), “1923-1938 Dönemi Atatürk’ün Maliye Politikaları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 19, s. 233-249.

- KAYA, Erdem (2012), *Çatışma Çözümü ve Türkiye’de Kürt Meselesi*, İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- KAYA, Esra (2013), “Formül Aranıyor”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22461004.asp>, İnd.Tarihi: 28.01.2013.
- KAYA, Mehmet (2009), “Küreselleşme Yaklaşımları”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 13, s. 1-16.
- KAYA, Semanur SOYYIĞİT (2011), “Gümrük Birliği Sonrasında (1996-2009) Türkiye’nin Avrupa Birliği ile Dış Ticaretinin Ülke ve Fasız Bazlı Yoğunlaşma Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı: 14, s. 1-18.
- KAYGUSUZ, Özlem (2005), “Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri: Milli Mücadele Dönemi’nde Ulusal Vatandaşlığın Kuruluşu”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 60, Sayı: 2, s. 195-217.
- KAYMAKCI, Oğuz (2007), “Küreselleşme ve Ulus Devlet”, Oğuz Kaymakcı (Der.), *Küreselleşme ve Ulus Devlet*, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, s.1-14.
- KAZGAN, Gülten (2009), *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KEYDER, Çağlar (1987), “Türkiye’de Demokrasinin Ekonomik Politikası”, İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Der.), *Geçiş Sürecinde Türkiye*, s.38-75, İstanbul: Belge Yayınları.
- KEYMAN, E. Fuat (2000), *Türkiye ve Radikal Demokrasi*, Bursa: Alfa Kitabevi.
- KEYMAN, E. Fuat (2012), “Post Vesayet, Sivilleşme, Demokratikleşme”, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalEklerDetayV3&ArticleID=1075796&CategoryID=42>, İnd. Tarihi: 15.01.2012.
- KILAVUZ, Nuran (2011), “Kahramanlıktan Vatan Hainliğine, Çerkez Ethem, Kuvve-i Seyyare’nin Teşkili ve Tasfiyesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, s. 273-288.
- KILIÇ, Murat (2007), “Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliğinin Tipolojisi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, s. 113-140.
- KILIÇBAY, Ahmet (1991), *Türk Ekonomisi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- KIRAN, Abdullah (2008), “Milletler Cemiyeti ve Önlenemeyen Savaş”, *GAU Journal of Social and Applied Science*, Cilt: 3, Sayı: 6, s. 19-36.

- KING, Edward, Joseph HAWLEY (1959), “İngiliz Common Law’unun Gelişmesi”, (Çev. İlhan Tütem), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 16. Sayı: 1, s. 178-233.
- KIRAÇ, Selda, Buket İLHAN (2010), “Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar”, *Milli Eğitim*, Sayı: 188, s. 191-201.
- KIRKPINAR, Leyla (2002), “Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, s. 85-98.
- KIZIL, Çağhan (2007), “Ulus Devlet ve Milliyetçilik”, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=314>, Erişim Tarihi: 17.09.2013.
- KİBAROĞLU, Mustafa (2011), “Arap Baharı ve Türkiye”, *ADAM Akademi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 26-36.
- KİLİ, Suna (2006), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- KOÇAK, Cemil, (2008), “Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları”, Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 37-43.
- KOÇ, Yıldırım (2010), “Sivil Faşist Hitler Seçimle Gelmişti”, <http://www.yildirimkoc.com.tr/usrfile/1323637488a.pdf>, İnd. Tarihi: 26.08.2012.
- KOÇDEMİR, Kadir (2004), *Milli Devlet ve Küreselleşme Anlamı Değişen Sınırlar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- KOÇÖZ, Remzi (2010), “I. Dünya Savaşı, Çanakkale Cephesi ve Mustafa Kemal”, <http://www.remzikocoz.com/2010/03/i-dunya-savasi-canakkale-cephesi-ve.html>, İnd.Tarihi: 29.12.2012.
- KODAMANOĞLU, M. Nuri (1991), “Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, s. 643-646.
- KOLUAÇIK, İhsan (2007), “Marx-Engels-Lenin ve Devlet Kavramının Ele Alınış Şekli”, *Sosyoloji Notları*, Temmuz-Ağustos-Eylül Sayısı, s. 74-80.
- KOLUKIRIK, Suat (2006), “Bulgaristan’dan Göç Eden Türk Göçmenlerin Dayanışma ve Örgütlenme Biçimleri: İzmir Örneği”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, s. 1-13.

- KOMŞU, Savaş (2008) *Ulus Devlet, Türk Ulus Devlet Yapısı, Küreselleşme ve Türkiye*, İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Konrad Adenauer Vakfı (1999), “Türkiye’deki Siyasal Ortam ve Medyanın Konumu (1983-1999)”, <http://www.konrad.org.tr/index.php?id=197>, İnd. Tarihi: 19.01.2013.
- KONGAR, Emre, (1997), *Demokrasi ve Laiklik*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, Emre, (2006), *21. Yüzyılda Türkiye 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KONURAL, Okan (2013), “Ruhban Okulu’na Dev İade”, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/22335575.asp>, İnd. Tarihi: 10.01.2013.
- KÖROĞLU, Ahmet (2012), “Türkiye’de 1990’lı yıllarda Ortaya Çıkan Siyasi Liberalizmin Pratikleri”, *İnsan&Toplum Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, s. 119-137.
- KURT, Hüseyin (2010), “Adalet Partisi “Demokrat Parti’nin Mirasçısı””, Turgay Uzan (Der.), *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi, s. 217-232.
- KUTUN, Melahat (2005), *Küreselleşme ve Kamu Yönetimi: Türkiye Örneği*, Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KÜÇÜK, Adnan (2005), “Türkiye’de Anayasalar ve Anayasacılık Hareketleri”, Selahaddin Bakan ve diğerleri (der.), (2005), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Bursa: Aktüel Yay., s. 41-110.
- LEWIS, Bernard (1983), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay.
- LINDH, Michael (2012), “İngiliz Tecrübesinin Amerikan Çöküşündeki Etkisi”, (Çev. M.Alpaslan Balcı), <http://www.pressmedya.com/?aType=yazarHaber&ArticleID=4768>, Erişim Tarihi: 22.09.2012.
- LLOBERA, Josep R. (2007), *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa’da Milliyetçiliğin Gelişimi*, (Çev. Emek Akman, Ebru Akman), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Marksist Leninist Araştırmalar Merkezi [Tarihsiz], “Ulus”, <http://mlam.tkp.org.tr/kavramlar/ulus-nedir>, Erişim Tarihi: 11.09.2013.

- MERT, Mehmet Çağrı (2011), “Türk Fikir ve Kültür Hayatında Aısrılık Çınar: Türk Ocakları”, *Divan Yolu*, Sayı: 1, s. 1-7.
- MERT, Nuray (2007), *Merkez Sağın Kısa Tarihi*, İstanbul: Selis Kitaplar.
- METİNTAŞ, Mustafa Yahya, Mehmet KAYIRAN (2008), “Refik Saydam Hükümetleri Döneminde Türkiye’nin Ekonomi Politikası (1939-1942)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, s. 155-184.
- MILWARD, Alan S. (2005), “Bütünleşmenin Baharları”, Peter Gowan, Perry Anderson (Der.), (Çev. Ali Çakıroğlu, *Avrupa Sorunu, Avrupa Ne, Avrupalı Kim?*, İstanbul: Aykırı Yay., s. 8-30.
- “Mondros Ateşkes Antlaşması’nın Maddeleri”, (2010), <http://www.ataturkdevrimleri.com/yazi-609-mondros-ateskes-antlasmasin-in-maddeleri.html>, Erişim Tarihi: 11.09.2013.
- MOR, Hasan (2010), “Avrupa (Birliği) Bütünleşme Süreci ve Sorunları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, s. 499-541.
- MUSTAFAYEV, Rahman (2012), “Birinci Cumhuriyet’in Sonbaharı-2 Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Büyük Güçlerin İlgi Alanında”, *IRS Miras*, Sayı: 2, s. 4-9.
- MUTLUSU, A. Faruk (2010), “Anavatan Partisi “Güçlü İktidardan Tükenişe””, Turgay Uzun (Der.), *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi, s. 375-390.
- MÜDDERİSOĞLU, Alptekin (1994), “Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, s. 27-53.
- NİTAS, Koraltay (2003), “Fransa Yönetim Sistemi”, *Yirmi Birinci Yüzyılda Yönetim*, Ankara: Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yay., s. 201-278.
- NOI, Aylin Ünver (2007), *Avrupa’a Yükselen Milliyetçilik*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ODYAKMAZ, Zehra, Ümit KAYMAK, İsmail ERCAN (2011), *Anayasa Hukuku İdare Hukuku*, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

- OĞUZ, Esin Sultan (2010), “Türk Devriminin Politikaları ve Türkiye’de Kütüphane Kurumunun Gelişimine Etkileri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 12, s. 125-153.
- OĞUZLU, Tarık (2011), “Arap Baharı ve Yansımaları”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 36, s. 8-16.
- OKUTAN, Çağatay (2011), “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, Yusuf TEKİN-Çağatay OKUTAN (Der.), *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara: Orion Kitabevi, 134-147.
- OLGUN, Cem Koray (2011), “Kemal Haşim Karpat’ın Osmanlı ve Türk Toplum Yapısına İlişkin Görüşleri”, *Sosyoloji Notları*, Sayı: 8, s. 23-32.
- OPPENHEIMER, Franz (2005), *Devlet*, (Çev. Alâeddin Şenel ve Yavuz Sabuncu), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- ORAN, Baskın (1997), *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği Kara Afrika Modeli*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- ORAN, Baskın (2003), “Ulusal Egemenlik Kavramının Dönüşümü, Azınlıklar ve Türkiye”, *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20, s. 61-93.
- ORAN, Baskın (2004), *Türkiye’de Azınlıklar Kavramları, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ORAN, Baskın (2009), “Asimilasyoncu Fransa yerini demokratik Fransa’ya bıraktı”, <http://www.timeturk.com/tr/makale/baskin-oran/asimilasyoncu-fransa-yerinidemokratik-fransa-ya-birakti.html>, Erişim Tarihi: 10.09.2012.
- ORTAYLI, İlber (1981), *İkinci Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.
- ORTAYLI, İlber (2000), “Menkıbe”, Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Uygur Kocabaşoğlu, Oktay Özel (Ed.), *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekler*, İstanbul: İmge Kitabevi, s. 11-22.
- ORTAYLI, İlber (2008), “Atatürk’ü ve Cumhuriyeti Anlamak”, İsmail Küçükkaya (Ed.), *Cumhuriyetimize Dair*, Ankara: Aşina Kitaplar, s. 19-108.
- “Ostpolitik” (2012), <http://tr.wikipedia.org/wiki/Ostpolitik>, İnd.Tarihi: 13.10.2012.
- OZANKAYA, Özer (1999), *Toplumbilim*, İstanbul: Cem Yayınevi.

- ÖGEÇ, Melek, Buket KÖŞKEROĞLU, Nariman SHAHSUVAROV (2010), “24 Ocak 1980 Kararları”, <http://ipsalamyo.trakya.edu.tr/arsiv/senem/24ocakkararlar.pdf>, İnd. Tarihi: 05.206.2011.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi (2005), “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, Selahaddin Bakan ve diğerleri (der.), (2005), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Bursa: Aktüel Yay., s. 777-806.
- ÖKSÜZ, Hikmet, (2000), “Türk-Rum Nüfus Mübadelesinin Bazı Sebepler ve İstisnaları”, Atatürk Araştırma Dergisi, Sayı 48, Cilt: 16, s. 753-768, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=286>, İnd. Tarihi: 28 Kasım 2007.
- ÖNAL, Zeki (1991), *Din-Medeniyet ve Lâiklik*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ÖRS, Birsen (2012), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- ÖZBAY, Pınar (1997), “Avrupa Birliği ve Euro”, P Özbay, AG Müdürlüğü - 1997 – tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi: 07.01.2013.
- ÖZBUDUN, Ergun (2002), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- ÖZCAN, Zafer (2012), “Hasta Adam Avrupa”, *Aksiyon*, Sayı: 886, s. 26-33.
- ÖZÇELİK, Mücahit (2010), “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, s. 253-269.
- ÖZÇELİK, Mücahit (2012), “1918 Bükreş Antlaşması”, *History Studies, Volume: 4*, Issue: 4, pp. 261-275.
- ÖZÇELİK, Pınar Kaya (2010), “Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 65, Sayı: 3, s. 163-187.
- ÖZDEK, Yasemin (2007), “Türkiye’de Şirket Egemenliği Devri”, *Hukuk ve Adalet*, Sayı: 10, s. 287-328.
- ÖZDEMİR, Bilge Kağan (2012), “Para ve Ödemeler Sistemi”, Sevgi Gerek (Der.), *Para Teorisi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s.26-44.

- ÖZDEMİR, Hakan (2012a), “Küreselleşme Sürecinde Ulus Devletin Akıbeti: Ulus Devlet Sonda mı, Vizyonda mı?”, *Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-II Bildiriler Kitabı*, Malatya: İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayını, s. 526-543.
- ÖZDEMİR, Hakan (2012b), “Ulus Devlet ve Ulusçuluğun Küreselleşmeyle Etkileşimi: Vazgeçilemeyen Ulus Devlet, Yükselen Ulusçuluk”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, s. 39-59.
- ÖZDEMİR, Hakan (2012c), “Türkiye’de İç Göçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 30, s. 1-18, www.akademikbakis.org/30/11.pdf, İnd.Tarihi: 16.10.2012.
- ÖZDEMİR, Orhan (2006), “Tanzimat’tan Günümüze Modern Eğitim ve Verimlilik”, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 32, s. 100-106.
- ÖZDEMİR, Yavuz, Elif AKTAŞ (2011), “Halkevleri (1932’den 1951’e)”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 45, s. 235-262.
- ÖZKORKUT, Nevin Ünal (2004), “1876 Anayasası’nın Hukuk Devleti Unsurları Açısından Osmanlı Devlet Anlayışına Getirdiği Yenilikler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1, s. 173-184.
- ÖZİPEK, Bekir Berat (2009), “Devlet”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), *Siyaset*, İstanbul: Opus Yay., s. 76-102.
- ÖZMEN, Bedrettin, Hakan ÖZDEMİR (2011), “Türk Anayasacılık Tarihinde Anayasal Kurucu İktidar (Bulgaristan Büyük Ulusal Meclisi Örneği ve Türkiye Cumhuriyet Meclisi Önerisi)”, *NWSA Humanities, e-Journal of New World Sciences Academy*, Volume: 6, Number: 4, pp. 869-888.
- ÖZSAĞIR, Arif (2011), “Dönüşen Türkiye’de Ekonomideki Dönüşüm Zamanları”, Hamdi Turşucu ve Hamit Emrah Beriş (Der.), *AK Parti Siyaset Akademisi Lider Ülke Türkiye (10. Dönem) Ders Notları Elektronik Kitap*, s. 71-108, Ankara, AK Parti AR-GE Başkanlığı Yayınları, <http://www.siyasetakademisi.org/wpcontent/uploads/2012/01/10.DonemEkita p.pdf>, İnd. Tarihi 10.02.2012.

- ÖZTAN, Ramazan Hakkı (2009), “Çağa İsmi Veren Kadın: I. Elizabeth”, www.iekaum.hacettepe.edu.tr/cagaisminiveren.pdf, Erişim Tarihi: 18.11.2012.
- ÖZTÜRK, Salih, Deniz ÖZYAKIŞIR (2005), “Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 94, s. 1-20, <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/10a/01.htm>, İnd. Tarihi: 03.06.2011.
- ÖZTÜRK, Salih ve Deniz ÖZYAKIŞIR (2009), “Türkiye’de Finansal Sistemin Yapısı ve Tarihsel Gelişimi:1923-2007”, Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır, Adem Üzümcü (Der.), *Türkiye’nin Ekonomi Politikası 1923-2007*, s.315-346, Ankara: Orion Kitabevi.
- ÖZÜÇETİN, Yaşar (2004), “Milli Mücadele İçerisinde “19 Mayıs 1919””, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, s. 65-74.
- PARASIZ, İlker (1998), *Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- PAYASLI, Volkan (2011), “Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 13, s. 123-140.
- POYRAZ, Fahrettin (2010), “Milli Nizam Partisi’nden AK Parti’ye “İslami Hareketin Partileri ve Değişim””, Turgay Uzun (Der.), *İttihat ve Terakki’den Günümüze Siyasal Partiler*, Ankara: Orion Kitabevi, s. 314-338.
- PUR, Hüseyin Perviz (2007), *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Resmi Gazete (14.06.1934), “İskan Kanunu”, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Resmi Gazete (12.01.1961), “İlköğretim ve Eğitim Kanunu”, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Resmi Gazete (13.05.2010), “Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- ROBERTS, J.M. (2010), *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- ROSKIN, Michael G. (2011), *Çağdaş Devlet Sistemleri Siyaset, Coğrafya, Kültür*, (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu), Ankara: Adres Yayınları.

- RUTTLEY, Philip (2010), “Birleşmeye Giden Uzun Yol: 1945’ten İtibaren Avrupa Bütünleşmesine Hukukun Katkısı”, (Çev. Rahmi Ögdül, Mesut Varlık), Anthony Pagden (Der.), *Avrupa Fikri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 255-287
- RUHİ, Mehmet Emin (2005), “Platon’un Devletin Kökenine İlişkin Görüşü ve Yansımaları”, *Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1-2, s. 241-278.
- SABIR, Hasan (2003), “Atatürk’ün İktisat Zihniyeti”, *Dış Ticaret Dergisi*, Sayı: 28, s. 77-92.
- SADOĞLU, Hüseyin (2003), *Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SAĞ, Vahap, Mehmet ASLAN (2001), “Ulus, Uluslaşma ve Ulus Devlet”, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 25, N. 2, s. 173-183.
- SAKLI, Ali Rıza, (2012a), “Fransa ve Almanya’da Uluslaşma Süreci ve Ulus Bilincinin Oluşumu”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 32, s. 1-19, <http://www.akademikbakis.org/32/12.pdf>, İnd.Tarihi: 16.09.2012.
- SAKLI, Ali Rıza (2012b), “Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 33, s. 1-16, <http://www.akademikbakis.org/33/29.htm>, İnd.Tarihi: 25.01.2013.
- SARIBAY, Ali Yaşar (2005), “Postmodern Kapitalizm Olarak Globalizm ve 1980’ler Türkiye’si”, Selahaddin Bakan ve diğerleri (der.), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, Bursa: Aktüel Yay., s. s. 1029-1037.
- SARUHAN, Şadi Can, Ata ÖZDEMİRCİ (2005), *Bilim, Felsefe ve Metodoloji Araştırmada Yöntem Problemi (SPSS Uygulamalı)*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- SAYBAŞILI, Kemalî (1985), *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- SAYGILI, Abdurrahman (2010), “Modern Devletin Çıplak Sureti”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 59, C. 1, s. 61-97.
- SCHULZE, Hagen (2005), *Avrupa’da Ulus ve Devlet*, (Çev. Timuçin Binder), İstanbul: Literatür Yayınları.
- SEFERCİOĞLU, Necmeddin (2008), *Türkçü Dergiler*, Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları.

- SEIGNOBOS, Charles (1960), *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, (Çev. Samih Tiryakioğlu), Ankara: Varlık Yayınları.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet (1996), “Türkiye’de Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Gelişimi”, *Liberal Düşünce*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 103-111.
- SEZER, Ayten (2001), “Eğitim Alanındaki Gelişmeler”, Timuçin Faik Ertan (Der.), *Atatürk ve Cumhuriyet Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 241-273.
- SMITH, Anthony D. (1999), *Milli Kimlik*, (Çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.
- SMITH, Anthony D. (2002), *Ulusların Etnik Kökeni*, (Çev. Sonay Bayramoğlu, Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitapevi.
- SÖĞÜTLÜ, İlyas (2010), “Jön Türkler ve Türkiye’nin Batılılaşması”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, s. 1-28.
- STATE, Paul F. (2010), *A Brief History of France*, New York: Facts on File Books.
- SU, Ali Ercan (2006), “Eleştirel Teori Çerçevesinde Hegemonya ve Alt-Hegemonya: Almanya ve Japonya Örneği”, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.
- ŞAFAK, Erdal (14.03.2006), “Milliyetçi Rüzgâr”, http://www.sabah.com.tr/Yazarlar/safak/2006/03/14/Milliyetci_ruzg%C3%A2r, 12.02.2012.
- ŞAHİN, Hüseyin (1999), *Türkiye Ekonomisi*, Bursa: Ezgi Kitabevi Yay.
- ŞAHİN, Mehmet (2003), “İngiliz Püritenizmi”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Sayı: 15, s. 105-120.
- ŞAHİN, Köksal (2006), “Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları Işığında Ulus Devlete Bakış”, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*.
- ŞAHİN, Köksal (2007), “Bir İdeoloji Olarak Milliyetçilik”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, S. 12, s. 1-9.
- ŞAYLAN, Gencay (2003), *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- ŞEKER, Murat (2007), “Osmanlı Devleti’nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, s. 115-134.

- ŞEKER, Nesim, (1999), “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Bir Kent: Bursa”, Bursa Defteri Dergisi, Sayı 1, s. 89-95, http://www.tulp.leidenuniv.nl/content_docs/wap/seker.pdf, İnd. Tarihi: 20 Eylül 2007.
- ŞEN, Y. Furkan (2004), *Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik Trendleri ve Ulus Devlet*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- ŞEN, Ali (2005),”24 Ocak Kararlarının Siyasal Ekonomisi: 1980’li Yıllardaki Reformlar Sürecinin Ekonomik Gelişmeleri, İç ve Dış Siyasal Faktörlerle Etkileşimi”, BAKAN, Selahaddin, Adnan KÜÇÜK, Ahmet KARADAĞ (Ed.), (2005), *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*,Bursa: Ekin Kitabevi, s. 1165-1196.
- ŞENEL, Alâeddin (1982), *İlkel Topluluktan Uygar Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ŞENER, Hasan Engin (2004), “Postmodern Dönemde Devleti Modernleştirmek: Yeni İşçi Partisi’nin Kamu Hizmeti Anlayışı”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 37, Sayı: 3, s. 121-146.
- ŞENER, Sefer (2004), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, s. 73-92.
- ŞENGÜL, Üstün (2008), *Batılılaşma (Tahlil ve Tenkit)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin (2011), *Türk Siyasal Muhafazakârlılığının Kurumsallaşması ve Demokrat Parti*, Ankara: Kadim Yayınları.
- ŞİMŞEK, Halil (2008), “Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’in İlanı ve Gayrimüslim Cemaatler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 53-73.
- ŞİMŞİR, Bilal (1992), *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- T.C. 1982 Anayasası.

- TAHCAU, Frank (1991), “The Republican People’s Party, 1945-1980”, Metin Heper, Jacob M. Landau (Der.), *Political Parties and Democracy in Turkey*, London: I.B. Tauris&Co Ltd, pp. 99-119.
- TALAS, Mustafa, (2008), *Çok Kültürlülük Kıskaçında Ulus Devlet ve Türkiye*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- TANİLLİ, Server (2004), *Dünyayı Değiştiren On Yıl Fransız Devrimi Üstüne (1789-1799)*, İstanbul: Adam Yayınları.
- TANİLLİ, Server (2010), *Uygarlık Tarihi*, İstanbul: Yeni Gün Habercilik Basın ve Yay.
- TANÖR, Bülent (1994), *İki Anayasa 1961-1982*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- TAŞDEMİR, Erdem (2005), “1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi”, *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, s. 173-180.
- TAŞKIN, Yüksel (2013), “Din, Devlet, Laiklik”, Ahmet Demirel, Süleyman Sözen (Der.), *Türk Siyasal Hayatı*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 140-169.
- TAŞYÜREK, Muzaffer (2009), *Adnan Menderes*, İstanbul: Anonim Yayıncılık.
- TEKİN, Yusuf (2002), *Osmanlı Döneminin Son Döneminde Modern Ulus Devlete Yönelik Girişimler*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- TEKİN, Yusuf ve Çağatay OKUTAN (2011), *Türk Siyasal Hayatı*, Ankara: Orion Kitabevi.
- TEZİÇ, Erdoğan (2009), *Anayasa Hukuku*, İstanbul: Beta Basın ve Yayıncılık.
- TİKVEŞ, Özkan (1977), “Anayasa’da Onbeş Yıllık Dönemde (1961-1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 1-4, s. 19-60.
- TİMİSİ, Nilüfer (2003), “Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları”, *İletişim Araştırmaları*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 131-140.
- TOPAL, Aylin (2002), “Küreselleşme Sürecindeki Türkiye’yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ”, *Praksis*, Sayı: 7, s. 63-84, <http://www.praksis.org/files/007-05.pdf>, İnd. Tarihi: 08.06.2011.

- TOPRAK, Düriye (2008), “5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun 24 Ocak 1980 Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 2, s. 313-333.
- TOPRAK, Levent (2005), “Lenin Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkından Var mı Geçmişti?”, <http://www.marksisttutum.org/leninuluslarinkendikaderi.htm>, Erişim Tarihi: 19.09.2013.
- TOROĞLU, Celal (2007), “DP ve Demokrasi Yalanı (8)! Son”, <http://blog.milliyet.com.tr/dp-ve-demokrasi-yalani-8son/Blog/?BlogNo=66682>, İnd.Tarihi: 16.11.2012.
- TORUK, İbrahim (2005), “Türkiye’de 1990-2000 Yılları Arasında Sosyo-Ekonomik Ortamın ve Kültürel Hayatın Reklamlar Üzerinden Temsili”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, s. 493-508.
- “Tudor Hanedanı” (2006), http://tr.wikipedia.org/wiki/Tudor_Hanedan%C4%B1, Erişim Tarihi: 25.10.2012.
- TUNCA, Elif Asude (2006), “Türk Harf Devriminin Halka Tanıtımı Çalışmaları”, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, s:111-122.
- TUNCEL, Gökhan (2010), “Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Altmışsekiz Olayları”, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 82-98.
- TUNCER, Aziz (2012), “Federal Almanya’nın Avrupa Birliği Bölgesel Politikalarının Oluşumundaki Etkisi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, s. 793-816.
- TURAN, Refik, Mustafa SAFRAN, Necdet HAYTA, Muhammet ŞAHİN, M. Ali ÇAKMAK, Cengiz DÖNMEZ (2007), *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- TÜRK, H. Bahadır (2009), “İdeoloji”, Mümtaz’er Türköne (Ed.), *Siyaset*, İstanbul: Opus Yay., s. 105-145.
- TÜRK, H. Bahadır (2011), “Türkiye’de Ulus-Devlet Formasyonunun Ortaya Çıkış Sürecini Habitus Kavramı Üzerinden Okumak”, *BİLİG*, Sayı: 57, s. 201-225.
- TÜRKMENOĞLU, Dilşad (2007), “Tek Parti Döneminde Ulus İnşa Politikalarının Eğitim Boyutu”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, s. 159-172.

- TÜRKÖNE, Mümtaz'er (2009), "Ulus-Devlet ve Milliyetçilik", Mümtaz'er Türköne (Ed.), *Siyaset*, İstanbul: Opus Yay., s. 631-666.
- TÜTER, Mustafa S. (2006), "Püriten Atalarından Bugünkü Amerikalılara Miras: Püritanizmin Teolojik ve Felsefî Kökenleri," www.ekopolitik.org/images/cust_files/070522190444.pdf, Erişim Tarihi: 09.10.2012.
- UCA, Alattin (1999), "Cumhuriyet'e Nasıl Gelindi ve Cumhuriyet Neler Getirdi?", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, s. 283-287.
- UĞURLU, Celal Teyyar (2011), "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Türkiye'de Vatandaşlık Eğitimi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 37, s. 153-169.
- ULUATAM, Özhan (1981), *Enflasyon ve Devlet Gelirleri (1963-1978)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- ULUSAN, Şayan (2009), "Şark Meselesi'nden Sevr'e Türkiye", *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 18-19, s. 229-256.
- ULUŞAHİN, Nur (2003), "Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Yaklaşım: "Yarı-Başkanlık"tan "İki Başlı Yürütme Yapılanması"na", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 52, Sayı: 2, s. 199-233.
- UYŞAL, Berna Türkdoğan (2006), *Batı Haçlı Seferlerinden Avrupa Birliğine*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- UYŞAL, Ceren (2001), "Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihsel Süreci ve Son Gelişmeler", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 140-153.
- ÜNLÜ, Mucize (2004), "Mütareke Yıllarında İstanbul Merkezli Pontusçu Faaliyetler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 9, s. 155.167.
- ÜSTEL, Füsün (2008), "Türkiye Cumhuriyeti'nde Resmi Yurttaş Profiline Evrimi", Tanıl Bora ve Murat Gültekin (Der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 275-283.

- ÜSTEL, Fusun (2009), “II. Meşrutiyet ve Vatandaşın İcadı”, Mehmet Ö. Alkan, Murat Gültekingil, Tanıl Bora (der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, Cilt: 1*, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 166-179.
- “Versay Barış Antlaşması” (2012), http://tr.wikipedia.org/wiki/Versay_Bar%C4%B1%C5%9F_Antla%C5%9Fmas%C4%B1, İnd.Tarihi: 26.07.2012.
- “Victoria Döneminde İngiltere”, (2007), http://www.felsefeekibi.com/sanat/zamanintini/zamanin_tini_ingiltere_victoria_donemi.html, İnd.Tarihi: 14.11.2012.
- WALLACE, William (2005), “Kurtuluş mu, Geri Çekilme mi? Batı Avrupa’da Ulus Devlet, 1945-93”, Peter Gowan, Perry Anderson (Der.), (Çev. Ali Çakıroğlu, *Avrupa Sorunu, Avrupa Ne, Avrupalı Kim?*, İstanbul: Aykırı Yay., s. 31-76.
- YAKUT, Kemal (1999), “II. Dünya Savaşı”, İhsan Güneş, Cahit Bilim (Der.), *Çağdaş Dünya Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yay., s. 131-157.
- YALÇIN, Ercan (2011), “Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 22, s. 119-143.
- YALÇINKAYA, M. Hakan, Coşkun ÇILBANT, Neslihan YALÇINKAYA (2012), “Küreselleşme ile Yeniden Şekillenen Ulus-Devlet Anlayışı”, *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı: 8, s. 1-26.
- YANIK, Lerna K. (2012), “Atlantik Paketi’nden NATO’ya: Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Türkiye’nin Konumu ve Uluslararası Rolü Tartışmalarından Bir Kesit”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 9, Sayı: 34, s. 29-50.
- YAVUZ, Bülent (2008), “2007 Anayasa Değişikliğinin Doğurduğu Tereddütler ve Çözüm Yolları”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, s. 1173-1214.
- YAYLA, Atilla (2005), *Siyasî Düşünceler Sözlüğü*, Adres Yayınları, Ankara.
- YEĞEN, Mesut (2009), “Müstakbel-Türkten Sözde Vatandaşa: Cumhuriyet ve Kürtler”, http://www.obarsiv.com/cagdas_turkiye_seminerleri_0809.html, İnd.Tarihi: 14.02.2013.

- YENGİN, M. Naci (2006), *Türkiye’de Ulus Devletin Dinamikleri*, İstanbul: Bir Harf Yayınları.
- YETKİN, Çetin (1983), *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- YEŞİLAY, Rüstem Barış (2005), “Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzduşümleri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, s. 117-132.
- YILDIZ, Fatih, Fikret ÇELİK (2012), “Türk Batıcılığının Milliyetçi-Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol GÜNGÖR Örneği”, *Bilig*, Sayı: 62, s. 269-394.
- YILDIZ, Süleyman (2007), “Kimlik ve Ulusal Kimlik Kavramlarının Toplumsal Niteliği”, *Milli Folklor*, Sayı: 74, s. 9-16.
- YILMAZ, Aytekin (2001), *Çağdaş Siyasal Akımlar Modern Demokraside Yeni Arayışlar*, Ankara: Vadi Yayınları.
- YİĞİT, Burak (2007), “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Dışı Metinler Üzerine Bir İnceleme”, *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, Cilt: 12, Sayı: 1-2, s. 293-311.
- YÜCEL, Kadir (2010), “İngiltere’de Hazine Kontrolü ve Ekonominin Koordinasyonu”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı: 78, s. 58-80.
- YÜKSEL, Mehmet (2001), *Küreselleşme Ulusal Hukuk ve Türkiye*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- YÜZBAŞIOĞLU, Necmi (2007), *Anayasa Hukuku El Kitabı*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- ZEYREK, Suat (2013), “Milli Mücadele Sürecinde Türk-İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 23, s. 109-139.
- ZÜRCHER, Erik J. (2004), *Turkey A Modern History*, London: I.B. Tauris & Co Ltd.